

^c
C R V C E N A C V M
PALATINVM

CVM

IPSIUS ARCHISATRAPIA,

EX

HISTORIA, POTISSIMVM POLITICA & LITTERARIA,
ILLVSTRATVM;

IVNCTIM EDIT

IOANNES HENRICVS ANDREAE,

V. D. M. ET GYMN. REFORM. HEIDELB. RECTOR.

HEIDELBERGAE,

Typis Ioannis Bapt. WIESEN, Vniuersitatis Typographi,

1784.

B 99

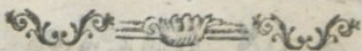

CRUCENACVM PALATINVM
CUM IPSIUS
ARCHISATRAPIA ILLVSTRATVM.

§. I.

Variis iisque haud leuibus impedimentis, quæ nos a proposito per aliquod temporis spatium veluti abstertere videbantur, aliquatenus omine faulissimo superatis, iam nos ad dulcissimam patriam nostram, videlicet urbem *Crucenacum* eiusque Archisatrapiam, quantum per documenta licebit, describendam accingere dubitamus nulli, ea, quæ nobis sunt *πρόχρησα*, lubentissime suppeditaturi. Priusquam autem de ipso oppido scribamus, idque suis depingamus coloribus, generalia nonnulla de ipsa Archisatrapia *Crucenacensi*, præ quibusdam aliis profecto fertilissima atque amœnissima, quippe quæ a metropoli nomen suum nacta fuit, omnino præmittenda censemus. Ipsum primarium oppidum atque haud exiguam partem regionis, quæ pagus sive tractus, vel præsidium & dorsum *Hunnorum* (*Hunnoruck*, *Hunenruck*) vulgo nominari solet, ad Comitatum *Sponhemiensem* olim pertinuisse, constat a).
Verum

a) Vid. *Seb. Münsterus* in *cosinogr. generali* Lib. III. p. 493. ed. *Bafil.* Lat. an. 1559. fol. vel Lib. III. cap. 189. p. 717. ed. *Germ.* *ibid.* an. 1598. fol.

Verum autem nec urbem nostram, nec maiorem Præfecturæ portionem in pago Hunnorum sitam esse, res satis est manifesta b). Quapropter quidam gravem ratione situs errorem erraverunt. Hancce igitur telam exordiendam ita, provida Summi Numinis cura favente, pertexemus & diducemus, ut prisca Archisatrapia faciem, castrum Romanorum ibidem exstructum, varios huius regionis possessores, eius incrementum per Sponhemensem Comitatum, præcipue partem anteriorem, ulterius incrementum, recentiorum Præfecturæ statum & fines, eiusque situm, flumina cum amnibus, conditionem physicam atque æconomicam, immo varia eiusdem loca: tandem ipsam metropolin *Crucenacum*, eius denominationem, antiquitatem, Palatium regium, veteres ac recentiores Dynastas, rursus alios possessores, augmenta cum quibusdam privilegiis, ædificia tum regia, tum ecclesiastica, tum alia publica, nec non civilia, deinde nonnulla miscelli argumenti, fata Mortis Martisque, potissimum in bellis tricennali Gallicoque, statum recentiorum, fines & terminos urbis, ædificia, prædia, cives incolasque, agros, decimas, nec non nonnulla physica, quæ ipsa terræ natura profert, simus spectaturi. Quibus omnibus pauca de rebus ecclesiasticis, plura de litterariis, coronidis loco subiungemus.

§. II.

Primo loco *prisca Præfecturæ facies* nobis occurrit. Terram scilicet, quam hodie *Crucenacensem* Archisatrapiam vocamus, iam veterum Romanorum ætate, silvestrem, horridam incultamque Vangionum, liberi Germaniæ populi, sedem fuisse, extra omnem dubitationis aleam collocatum est. Hi quippe Vangiones, quasi hostium captatores (*Fænger*, *Vanger*), ex veteri Germania cum Nemetibus Rhenum fluvium transcenderunt, fixis ad ripam eius sedibus. Quocirca poli-

b) Qua de re pluribus infra §. X. init.

tissimus Romanorum historicus c), enarrans, quæ nationes e Germania in Gallias commigraverint: *Ipsam*, inquit, *Rheni ripam haud dubie Germanorum populi colunt, Vangiones, Triboci, Nemetes* d). Eorundem Vangionum alibi quoque sæpius fit mentio e). Eædem nationes, interiecto temporis intervallo, iam transgressæ Rhenum, Ariovisto (Ehrenvest) Regi suo, contra Cæsarem pugnaturo, suppetias miserunt, variosque in Gallias fecerunt impetus f). Hi populi, nominatim Vangiones, post infelicem quoque conaminum suorum exitum, & post mortem Ariovissi, tam diu, dum Marobodus Roma rediret, seque coram fronte exercitus eorum sisteret,

A 2

in

-
- c) Nempe *Corn. Tacitus* de moribus Germanorum num. 28. p. 644. opp. Tom. II. ed. Amstel. 1685. in 8; ubi conf. *Colerus*; atque *Io. Goufr. Hauptmannus* in observ. ad d. I. cap. 28. num. 7. p. m. 63. ed. Lips. an. 1747. 8.
- d) Quæ verba sua fecit *Cl. Schedius* in *syngramm. de Diis Germ.* cap. I. p. m. 20. ed. *Io. Iarkii*, Halæ 1728. 8.
- e) Apud *Tacitum* Lib. XII. annal. num. 27; apud *B. Rbenanum* in institut. rerum German. nov. antiquarum historico-Geographicarum lib. I. p. m. 106. seq. ibid. *Iac. Orto* in comment; apud *Heur. Glareanum* in adnot. ad *Iul. Cæsarem* de B. G. cap. LIII. num. 65. ed. *Iungermanni*, Francof. 1606. fol. min; & in nomenclat. geogr. excerpto potissimum e thesauro geogr. *Abrah. Ortelii*, deinceps aucto & emendato, atque adiectis comment. in *Cæsarem* ab eodem *Iungermanno* editis; apud *Amm. Marcellinum* lib. XV. p. 59. num. 10. & lib. XVI. p. 65. n. 20. ed. *Fr. Lindenbrogii*, Hamb. 1609. 4. mai; apud *Iac. Schopperum* in der neuen chorographia cap. 8. p. m. 158. Francof. 1582. fol; apud *Lebmannum* in chron. Spir. cap. II. p. 2. a. b. ed. 4. a *Io. Melch. Fuchsio*. Francof. 1711. fol.
- f) Vid. *Iul. Cæsar* de B. G. lib. I. cap. 31--53; *Plutarchus* in vita Cæsaris; *Florus* de rebus Rom. lib. III. cap. 10: quæ pariter observavit *Io. Heur. Steffens* in der Gesch. der alten Bewohner Teutschlandes class. IV. p. 205. seq.

in statione sua manere constituerunt. Ceterum Ariovistus in Galliam non sua sponte transit, sed a Gallis rogatus & accersitus, provinciam, aiens, suam esse hanc Galliam, sicuti illam Romanorum. Ut sibi concedi non oporteret, si in Romanorum fines impetus faceret, sic item Romanos esse iniquos, qui in suo iure se interpellarent g). Tandem Ariovistus a Romanis, duce Cæsare, devincitur ac fugatur. Nam sub P. Crasso adolescente prælium restitutum est, atque omnes hostes (Germani) terga verterunt: neque prius fugere destiterunt, quam ad flumen Rhenum millia passuum ex eo loco circiter quinquaginta pervenerunt. Ibi perpauci, aut viribus confisi, transnatare contenderunt, aut lintribus inventis salutem sibi petierunt. In his fuit Ariovistus, qui, naviculam deligatam ad ripam nactus, ea profugit: reliquos omnes equites consecuti nostri (Romani) interfecerunt: Duæ fuerunt Ariovisti uxores, una Sueva natione, quam domo secum adduxerat, altera Norica, Regis Vocionis soror, quam in Gallia duxerat, a fratre missam: utraque in ea fuga periit. Duæ filiae harum; altera occisa, altera capta est h). Post hanc Ariovisti stragem & internecionem hæc, quanta quanta tum erat, Vangionum sedes cum universa Germania, nimirum trans-rhenana, haud paucis annis ante CHRISTVM natum in potestatem Romanorum fuit redacta, vel, ut planius scribam, ipsi Vangiones ad Romanos defecerunt. Nam Tutor Treverorum copias, recenti Vangionum, Caracatium i) & Tribocorum delectu auctas, veterano pedite atque equite firmavit, corruptis spe; aut metu subactis legionariis, qui primo cohortem præ-

g) Apud Iul. Cæsarem l. d. cap. 31.

h) Apud eundem l. c. cap. 53. §. 1—4; ibique conf. in notis Christoph. Cellarius; cui addantur Io. Rbellicanus ad Czf. p. 24. a; Glandorpins p. 135. b; Io. Mich. Brutus p. 188. b; Ald. Manucius p. 210. a; Fulo. Ursinus p. 233; in primis Pet. Ciacconius p. 273; Franc. Hotmannus p. 348. b; Io. Brantius p. 436. b. ed. Iungerm. cit; ipse Iungermannus ad Græcum Cæsaris interpretem p. 541. a.

i) Alias Ceracatium vel Tabernasium.

premissam a Sextilio Felice, interficiunt. Mox ubi duces exercitusque Romani propinquabant, honesto transfugio rediere: secutis Tribocis, Vangionibusque & Caracatibus k).

§. III.

Hæcce igitur regio a Romanis occupata, vel ipsis potius a Vangionibus tradita, ingenti validissimoque castro l) munitur; utpote quod procul dubio unum erat quinquaginta castellorum, quæ Claudius Drusus per Rheni ripam direxit m); atque in tutelam istius provinciæ, potissimum ad tutandam viam lapideam vel stratam augustam, speciatim ad pontem Bingensem, quo Nava fluvius fuit commissus, defendendum, & quidem in vallium terminis, disposuit, partim ut Romanorum milites in iis hibernare, partim ut creberrimis rebellium Gothorum & Germanorum irruptionibus eo melius eoque tutius resistere valerent. Nam per istiusmodi castra hostes Romanorum omnino impediabantur, ut ne ex montibus in locorum planitiem amplius licentisque excurrerent. Permultum equidem Druso intererat, ut in Rhenensibus regionibus extra teli iactum versaretur, siquidem iisdem regionibus, ad præsidium suum in ulterius suscipiendis, susceptis autem finitisque expeditionibus, apprime opus habebat. Ceterum, licet iuxta strata viarum, verbi gratia prope Bingium alibique castra fuissent digesta, pontem tamen ibidem postea destructum fuisse, rerum periti habent exploratissimum. Nam Tutor Treveris comitantibus, vitato Magontiaco Bingium concessit; fidens loco, quia

A 3

k) Apud Tacitum lib. IV. hist. cap. 70; ubi lege sis Gronovium, Pichenam & Acidalium.

l) De castris tamquam munimentis præter alios egregia habet Fr. Lindembrogius in observ. ad Ann. Marcellinum p. m. 59.

m) Vid. Florus Lib. IV. R. R. cap. XII. §. 26. Ab ipso autem numerum horum castellorum nimio opere fuisse adauctum, ostendimus in comment. hist. de Oppenheimio §. IX. p. 28.

quia pontem *Navae fluminis* abruperat n). Prædictis Romano-
rum castris merito adnumeratur *Castrum* in confiniis, ubi deinde
Crucenacum conditum. Verum autem *castrum Crucenacensis* fa-
bricatio, ut hac voce liceat uti, fuit illud apud Romanos no-
tissimum *opus stratum* o); quod ratione situs, ratione vulgaris
hodiedum nominis *Muri Ethnicorum*, (die Heidenmauer,)
immo ratione partium omnium scopum structoris atque vetu-
statem originis evidenter indicavit. Hoc *castrum* antiquitus,
& quidem imperante *Antonino Bassiano Caracalla*, vel potius
postmodum imperante *Diocletiano* circa A. C. 286. *Staurone-*
sum sive *Insulam Crucis* dictum fuisse, idque in insula quadam
Navensi stetit, &, quod verosimile est, in utroque latere
habuisse pontem supra brachia fluminis extensum, atque inde
tum modo memoratum nomen eius Græcum, tum etiam alia
cum isto convenientia, seu eiusdem synonyma Latina & Ger-
manica, v. g. *Cruciniacum*, *Crux-Nava*, *Crucenahe*, *Creuznach*
&c. demanavisse, perhibetur p). Insuper telluris profundi-
tas ab utraque *castrum* parte: vetusti pontes: rudera, quæ pifca-
tores in hoc tractu iamdiu observavere: siccum, sed tamen ad-
huc lapidosum solum, præsertim fluminis orientem versus
usque ad pagum *Genzingen* q), ubi tempestate humida exsi-
stente, cernitur aquilegium, vel, ubi aqua sese colligit, tan-
dem-

n) *Tacitus* lib. IV. hist. cap. 70.

o) Lapidés nimirum in calcem extinctam, non quidem conglutinati, sed
dumtaxat per seriem aliquam iuxta semet invicem locabantur; quælibet
series alternatim quasi demergebatur; opus in ligneis, tantummodo
quinque pedes altis, extruebatur cistis, atque, isto opere tandem exsic-
cato, rursus alii quinque pedes imponebantur, ut ne pondus superius
inferiores disiunctos, tantum in calce veluti natantes lapides, nimium
premendo diduceret.

p) Sic præter alia legimus in ms. quodam *Crucenacensi*; quæ autem non
consentient cum *Zeilero* in topogr. Palat. p. 22 & 23; qua de re infra
pluribus §. XIX.

q) Vid. infra §. XVIII. num. 15.

demque fundo telluris subsidet: præterea strata lapidum vel sticum maiorum & laterum subter terram, qui in proclivibus hodierni fluminis Navæ ripis adhuc sunt conspicui: tum arbores, quæ in fontibus effodiendis sæpius per aliquot tabulata in terra depressæ reperiuntur: hæc, inquam, omnia structuram huius *castr*i antiquissimam affatim confirmant & comprobant. Tandem Romani nummi, circumquaque & frequenter hic loci detecti, immo sepulcrorum monumenta cum urnis variis præscam Romanorum in hac regione sedem indicant evidentissime r).

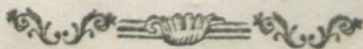
§. IV.

Verum enim vero totius rei facies postea mirum in modum fuit immutata. Nam circa annum CHRISTI cccxxxvii Alamanni, iugum Romanæ servitutis a cervicibus suis feliciter excutientes, hanc occupant regionem; in quorum, a Francis deinceps expulso, locum succedunt Salii & Ripuarii. Sub his denique lux Christianæ religionis has terras radiis suis splendidissimis illustrare coepit, adjuvante Præfule Moguntino, adeo ut hinc inde varia templa, altaria sacræque ædiculæ S. Martino, Archiepiscopo Moguntinensi, dicata fuerint & consecrata, verbi causa Bingii, Schwabenhemii s) locisque aliis t). Anterorem Comitatum Sponhemensem ad Franciam orientalem five Germaniam, ulteriorem vero vel posteriorem, saltim maximam eius partem, ad Lotharingiam, & quidem speciatim ad eum regionis tractum, qui demum post notissimam illam regni veteris Lotharingici divisionem, anno dcccclxx peractam, ad Germaniam pervenit, atque ad orientalis Franciæ distinctionem Francia occidentalis, vel Westrasia (*Westreich, Westrich*) nuncupatus fuit, pertinuisse, tam certum est, quam quod certissimum. Vtram-

r) Lége quoque infra §. XX. initio.

s) De qto fusius infra §. XVII. b.

t) Conf. illust. de Guldenus in cod. diplom. Tom. I. p. 89, & I. H. D. in dem Rhein. antiquar. P. II. p. 578.

Utramque autem Franciam limitibus quasi dissecabat pagus Navenfis; utpote qui antiquissimis temporibus sub pago Wormaliensi, atque ita sub Regis LVDOVICI Germanici portione terrarum comprehensus, ab utraque Navæ fluminis parte usque ad *Nohfeldam* vergebat, ita ut in dextro latere Sponhemienfes arces & præfecturas Naumburgum & *Crucenacum*, in sinistro autem Kirchbergam, Coppenstenium, Gemundam, Gudenbergam, Beckelnhemium &c. complexu suo contineret. Quæ loca ad unum omnia ad Comitatum spectabant anteriorem u). Hinc eapropter liquet, istam regionem tamquam sibi propriam quondam possedisse Duces Franciæ v). Id quod pari modo patescit ex donatione Palatii & ville *Creuznach*, ab Imp. HENRICO IV civitati Spirensi facta. Sic commemorant villam unam *Crucenachen* dictam in pago *Nahgowe*, in Comitatu *Emichonis* (al. *Emmechonis*) sitam w). Alii similiter ad idem confirmandum provocant ad litteras, anno MCXXXVIII signatas; quibus bona in pago *Bois* (Boos) x) cænobio *Disibodenbergensi* a Franciæ Duce *Canno de Beckelnheim* fuerint donata. Verum autem de certa harum litterarum ratione non temere dubitamus. Silent namque prisca documenta y). Hoc interim certissime novimus, *Adelbertum*, Archiepiscopum *Mogun-*

-
- u) Vid. b. m. *Chr. Jac. Kremer* in den diplomat. Beytragen zum Behuf der Teutschen Geschichts-Kunde, Vol. I. P. I. §. V. p. 8. seq.
- v) Conf. *Tolnerus* in hist. Palat. cap. II. p. 60.
- w) Diploma obvium est apud *Kremerum* l. d. num. XI. p. 139; cuius quoque meminit Vir longe celeberr. *Ge. Christi. Crollius* in prælect. de Comitibus Veldentiæ in actis acad. Theod. Palat. Tom. II. p. 256. seq; ubi tamen hæ donationis litteræ non genuinæ, sed potius spuria indicantur.
- x) De quo infra §. XVIII. num. 8.
- y) Silet quoque V. C. *Io. Ph. Crollius*, Pater, in orat. de dioecesi Beckelnhemienfi, habita a *Ioan. Casimiro Fuchs*, Monzinga-Palatino. Hæ oratio non accurate tribuitur celeb. historico *Georgio Chr. Ioannis* ap. *Kremerum* in den dipl. Beytr. p. 127.

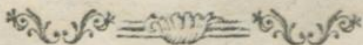
guntinuum, tabulis an. MEXXVIII editis commemoratum cœnobium divite prædiorum fructu, multisque aliis adauxisse privilegiis. z). Ceterum non ipsi tantum Duces, sed nonnulli quoque Comites & Nobiles, tamquam fiduciarii clientes, ibidem propria prædia, quæ vulgo vocant allodialia bona, habuerunt. Sic *Eberhardi*, Comitis de *Newenburg*, quod habuit in villa *Creutzenach*, facta sine dubio resignatione, una cum reliquo dono Imperatoris ad *Spirensē* venit ecclesiam a). Adhæc observandum est cautissime, propria Francorum prædia vel bona magis ad orientem, quam occidentem *Navæ* partem, sita fuisse. Nam, prouti modo vidimus, in divisione regni Francici vel Lotharingici pagus *Navenfis*, tamquam terminus inter *Austrasiam* & *Westrasiam*, fuit constitutus. Inde castrum ad orientem solem nominatum est *Ostroburgum* vel *Ostroburgense palatium*. Id quod adhuc ostroburgenses census, quin etiam ostroburgensis iurisdictio, a Comitibus Rhenensibus Palatinatui concessa, cumulatim commonstrant. Proinde iam ante ista tempora existit palatium, vocatum Palatium *Ostro-Franconiæ* in limite situm b). Idem Palatium iam ante annum nongentesimum, adeoque ante annum millesimum ducentessimum, quo particula crucis CHRISTI *Roma Crucenacum* translata dicitur, stetisse, quin etiam *Creuznach* vocatum fuisse, atque hinc minime ab ipsa particula crucis, prouti quidam ariolantur, nomen suum esse nactum, comprobatur ex subscriptione Imp. *LVDOVICI Germanici: Actum Cruciniaco in palatio regio* c). Tandem, nimirum

z) Vid. laudatus *Kremerus* l. d. pag. 19. not. 10; & *Oliver. Legipontius* in monastico Mogunt. p. 23. seq.

a) Legatur modo cit. *Ge. Chr. Crollius* in originibus Bipont. P. I. p. 130. not. d.

b) Conf. *Tolmerus* l. c.

c) Hæc subscriptio in chron. *Gotwic.* & alibi adlegatur. Vid. b. m. *Kremerus* in der Geschichte des Rheinischen Franziens, quam edidit *Vir amplif. Andr. Lamejus*, p. 369. Plura dabimus infra §. XIX. XXIX. num. 2. & §. XXXII.

rum seculo XI d) Comites Sponhemienſes, ſicut & alii, harum regionum, quarum antea tantummodo iudices fuere, ſunt proprietarii, ut meum faciam *Vlpiani* vocabulum. Anno MCCXLI e) Comites Seynenſes vetus oppidum *Creuznach* pro centum & mille marcis argenti puri emerunt; quod haud diu poſt, videlicet anno eiſdem ſeculi ſeptuageſimo tamquam hereditarium & proprium per nuptias feminæ Comitum Seynenſis ad Comites Sponhemienſes pervenit, & cum anteriori Comitatu, cuius metropolis eſt, in perpetuum fuit coniunctum; licet caſtrum cum eiſdem iuriſdictione & cenſibus ſeu tributis in poteſtate Comitum Rhenenſium permanserit, qui hic loci decimis fruebantur; ſed ex qua ratione, quoque iure, nescio. Hinc ſequentia legimus: Anno *Erneſti Abbatis X.* (id eſt, an. 1241) *Conradus, Episcopus Spirensis, de consensu & voluntate fratrum suorum, de capitulo memoratæ ecclesiæ, omnia bona sua, quæ habebat in villa Crüzenach prope Spanheim in Nagavio ſita, cum omnibus proventibus, iuſtitia & iuriſdictione temporali vendidit Comiti Seynenſi, pro centum & mille marcis argenti puri. Hæc quidem villa Crüzenach, quæ nunc eſt oppidum, aliquando pertinebat ad Imperium, poſtea Comes Hirſutus accepit eam in feudale beneficium; deinde monaſterio S. Matthiæ Apoſtoli extra muros Trevirorum noſtri ordinis collata fuit: exinde vendita eſt eccleſiæ Spirenſi: poſtea, ſicut diximus, comparavit eam Comes quidam de Seyn: a Comitatu vero Seynenſi tandem venit ad Comitem de Spanheim, cum una filia in uxorem illi data f).*

§. V.

Circa hocce tempus diœceſis *Beckelnhemienſis*, poſtmodum præfectura minor adpellata, quam Duces Franciæ adhuc poſſe-

d) Apud b. m. *Kremerum* in den diplom. Beytr. p. 9.

e) Non an. MCCXIV. prouti quidam per errorem typographicum habent.

f) Apud *Trisbemiun*, cuius diligentiz notitiam plurimarum antiquitatum patriarum omnino debemus, in annual. Hirſaug. e MSS. bibliothecæ monaſterii S. Galli publicæ luci datis, Tom. I. p. 574. edit. S. Galli an. 1690. fol.

possederant, Comitatus Sponhemienſi adicitur. Sed *Henricus Comes, Simonis filius*, ipſam anno MCLXXVIII Archiepiſcopatu Moguntino pro mille & quadringentis marcis denariorum Aquenſium vendidit; penes quem etiam aliquamdiu, ferme per duo ſecula, permanſit g). Deſluxo autem illo temporis ſpatio, tandem ex dominio Moguntinorum anno MCCCCLXII exiit, atque in Domum Palatino-Bipontinam auſpicatiſſime migravit. Hanc enim diœceſin *Adolfus*, Comes Naſſoviæ, in locum *Dietheri*, Archiepiſcopi Moguntini, ſolio deiecti, ſuc-centuriatus, LVDOVICO *Nigro*, Duci Bipontino, ſibimet ut opem operamque præſtaret, pignori oppoſuit h). Verum autem non ita diu in poteſtate Bipontini permanſit. Quum enim inter LVDOVICVM *Nigrum* atque FRIDERICVM I. Septemvirum Palatinum denuo bellum exarſiſſet acerrimum, hic eam anno MCCCCLXXI armis ſubegit, & pace poſtmodum cum LVDOVICO facta, domui Septemvirali vindicavit i). Succellor vero PHILIPPVS *Ingenuus*, Elector, deinde ſibi ſuiſque poſteris eamdem reddidit confirmatiorem. In hanc quum tranſiſſet, pars terrarum Septemviralium aliquamdiu fuit. Poſtea vero primum ad IOANNEM CASIMIRVM, filiorum FRIDERICI III natu minorem, una cum aliis bonis, ex teſtamento Patris, anno milleſimo quingenteſimo ſeptua-

B 2

geſimo

-
- g) Idem *Tribemius* l. d. Tom. II. ad hunc annum p. 34. & ad an. 1279. p. 36. ſeq; idem in chron. Sponhem. p. 289; *I. P. Crollius* in cit. orat. p. 28; ubi quoque tabulæ venditionis producuntur; quibus addatur b. *Kremerus* in den diplom. Beytr. p. 109. 150. 153 & 160.
- h) Vid. *Tribemius* Tom. II. annal. Hirſaug. p. 444, aliique apud *Crollium* l. d. pag. 31.
- i) Conf. *Tribemius* de geſtis Friderici Victor. ad an. 1471. p. m. 64 & 70 ſeq. ed. *Reinhard*; *Tolnerus* in hiſt. Palat. cap. II. p. 74; *Paulus Hachenbergius* in hiſt. de vita & rebus geſtis Friderici I. Lib. VII. pag. 202. ſeq. pag. 210. ſeq; quam primum ex MSS. edidit *Io. Philippus Kuchenbeckerus*, Ien. & Lipſ. an. 1739. 4; nec non *Crollius* l. c. pag. 31 & 32.

gesimo sexto devenit. Id quod diserte ostendunt tabulæ, tum eæ, quibus IO. CASIMIRVS præfecturæ huius civibus atque incolis omnia iura omnesque immunitates confirmavit, datæ *Sobernhemii* d. XVIII Maii an. MDLXXVII; tum illæ, & quidem eodem anno ipsis Calendis Maii signatæ *Heidelbergæ*, quibus LVDOVCVS Septemvir idem fecit k). Sed, IO. CASIMIRO sine liberis heredibus defuncto, rursus cum terris Septemviralibus ad tempus aliquod coaluit. Præterea FRI-
 DERICVS IV. Elector eandem minorem præfecturam LV-
 DOVICO PHILIPPO, filiorum natu minimo, per testamen-
 tum transcripsit. Hic deinde eam, pace Westphalica recu-
 peratam, ad filium LVDOVICVM HENRICVM, Principem
 Simmerensem, transmisit; utpote qui illam quiete, ne-
 mine repugnante, tenuit usque ad annum millesimum sexcen-
 tesimum sexagesimum tertium; quo *Ioannes Philippus*, Ar-
 chiepiscopus Moguntinus, eum obturbavit, causam inserens,
 hancce ditionem Palatinis non nisi pignoris loco subesse. Quo-
 circa LVDOV. HENRICVS, Moguntinensium minis nimi-
 um perculsus, tandem huc descendit, ut Moguntino supremam
 dominandi potestatem concederet, ac sibi suisque posteris ma-
 sculis Dominium utile, quod adpellitant, lege beneficiaria re-
 servaret, permitteretque, ut subditi, in futuræ successionis
 eventum, Archiepiscopo tum anno 1663, tum 1673, homa-
 gium præstiterint. Interim CAROLVS LVDOVICVS, Ele-
 ctor Palatinus, tam suo, quam Principum agnatorum nomi-
 ne, sollemnem obtestationum formulam utrique isti actui in-
 terposuit l). Tandem, cum sub anni 1674 initium vita LV-
 DOVICVS HENRICVS excessisset, CAROLVS LV-
 DOVICVS, Elector, tamquam proximus Agnatus, istam
 ditionem, vi adhibita, Moguntinis insignibus refixis & avul-
 sis,

k) Idem *Crollius* p. 32. seq; ubi & utraque tabula legitur; hic subiungi
 meretur *Io. Fr. Reigerus* in der ausgeloescht. Churpfalz - Simmer-
 Stamms - Linie, p. 219, 223, seqq. atque ad eum *G. C. Ioannis*.

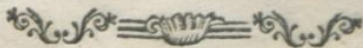
l) Vid. cit. celeb. *Ioannis* in adpend. poster. ad *Parei hist. Palat.* p. 532,
 & sect. III. p. 557; idem ad *Reigerum* p. 222; *Crollius* l. d. pag. 33 & 34.

sis; præsiidiis itidem expulsis, sibi Domuique suæ iterum adseruit m). Quum autem huiuscemodi concertatio in bellum eruptura esset apertissimum, Cæsar, auctoritate sua interposita, hanc diœcesin anno 1676. sequestris in manum tradidit n). Tradidit autem Cæsar eam, tamquam rem depositi lege servandam, anno dicto d. xv. Maii illustrissimo L. B. de Landsée o). Illius autem in locum postea suffectus fuit Ludov. Gustavus, Comes ab Hohenloë. In illius dignitatem an. 1697. subiit Salentinus Ernestus, Comes de Manderscheid Blanckenheim; quem deinceps anno seculi nostri quinto excepit filius, Franc. Georgius, illorum postremus p). Sub horum sequestrorum cura integros pæne xxxix annos hæc diœcesis mansit, nimirum usque ad annum MDCCXV, d. xxv. Ianuarii, quo dicta sequestratio, ex decreto cæsareo, cessavit. Nam eodem anno LOTHARIVS FRANCISCVS, Archiepiscopus Moguntinus, & IOANNES WILHELMVS, serenissimus Elector Palatinus, omnem rem inter semet invicem ita composuerunt, ut commemorata diœcesis ad Domum rediret Palatinam; sed tamen e Palatinis possessionibus Sedi Moguntinæ tantum terrarum aliis in locis tribueretur, quantum pars illius dimidia conficeret. Quapropter, lite sic feliciter finita, Beckelnhemienfis præfectura, sub *Minoris* titulo, *Crucenacensi*, tamquam *Maiori*, contributa fuit, eidemque veluti sororio vinculo usque huc illigata est. Sollemnibus autem Cæsaris tabulis, quibus modus

B 3

diremtæ

-
- m) Conf. *Ioannis* in curis poster. ad *Parei* hist. Pal. miscellis historiæ Palat. insertis p. 254. seq.
- n) Conf. *Tolnerus* l. d. cap. II. p. 74. seq; *Ioannis* ad *Reigerum* p. 222; *Crollius* l. c. pag. 35. ibique in notis.
- o) Non *Landsberg*, ut *Tolnerus* aliique habent.
- p) Vid *Crollius* l. c.; *Jo. Pet. de Ludewig & Finsterwald*, vel, qui sub eo nomine latet, *Doct. Hempelius*, vom Hause Pfalz, p. 406. seq; *Die Statthastigkeit des Recursus &c. bey Gelegenheit in der Sponheim-Ebernburger Wiederloesung-Sache, gegen die Reichs-Rittersch. am niedern Rheinstrom &c.* num. V. §. CVI. seqq. pag. 70. seqq.

diremte sopitæque diuturnæ controversiæ ratus habebatur, d. xxv. Aprilis *Sobernhemii* publicatis, Regiminis Palatini Consiliarii, Dominus de *Fritz* & Dominus de *Becker*, universos huic præfecturæ subditos, Serenissimi & Potentissimi Principis Electoris nomine, statim in fidem obsequiumque ceperunt q). Eodem anno mcccxv. laudatissimus Elector Palatinus de portione terrarum suarum Archiepiscopo Moguntinensi *Wallstenium*, *Gumbshemium*, *Pleitershemium*, *Volckshemium* & *Siefershemium*, loca cis Navam iacentia, & quidem pro dimidia parte minoris præfecturæ *Beckelnhemienfis*, tradidit.

§. VI.

Ceterum ad res vetustioris memoriæ, prouti decet, redeuntes, leviter hic loci attingimus, per largissimas profecto donationes, quibus nimium liberales nimiumque benigni Comites Sponhemienfes cœnobia *Crucenacensia*, tum in ipsa, tum extra civitatem, cumulavere, notabiles & insignes redituum portiones perierunt; quarum iactura tunc fuit profus irreparabilis r), adeo ut, quemadmodum alii quoque Principes istius ætatis plurimi, cum *Chilperico*, Merovingiorum Rege, anno 584. exclamare possent: *Ecce pauper remansit fiscus noster: ecce divitiæ nostræ ad Ecclesias sunt translata: nulli penitus, nisi soli Episcopi regnant; periit honos noster, & translatus est ad Episcopos civitatum &c.* Nimium equidem præ Principibus potentes tunc fuerunt Episcopi & Ecclesiastici. Hinc quoque factum, ut liberalissimi Comites sibimet ab ipsis vehementissime metuerent. Certissimo nobis exemplo huius rei semper esse poterunt Archiepiscopus *Trevirensis* in bello *Daunico* s), nec non Archiepiscopus *Moguntinus* in bellis propter *Beckelnhemium*

q) Conf. *Joannis* in curis poster. ad *Parei* hist. in miscell. p. 254—57; idem ad *Reigerum* p. 222. seqq; *Fensterwald* p. 490. seqq; & *Crollius* l. d. pag. 36. & 37; ubi *Hübneri*, *Kæleri* aliorumque errores notantur.
r) Prouti passim legimus apud *Kremerum* in den diplom. Beytr.
s) Idem l. d. pag. 296—301.

mium exortis t). Multi præterea Comites Hirsuti, vel potius Asperi, (Raugravii) a Comitibus Sponhemienſibus prognati, auctoribus infecutura profapia, quin immo ipsis Comitum Sponhemienſium poſteris, haud exiguam terrarum portionem ſubdlexerunt, veluti novam Bambergam, Kirchhemium, Cronenbergemſem in oppido *Crucenaco* villam, Mandelam, Copenſtenium, cetera u). Horum autem Raugraviorum ſedem præcipuam olim circa *Crucenacum* fuiſſe, iatis eſt comper- tum v). Hiſce non obſtantibus, Comitatum Sponhemienſem affatim amplum, affatim potentem & auctoritate valentem numquam non exſtitiffe, nemo ibit inſicias. Sed hæc *ως εἰς τραγῆγον*.

§. VII.

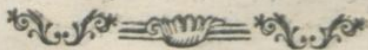
Quapropter in viam e diverticulo regredi fas erit. Indican- dum enim iam nobis eſt, qua ratione pars anterioris Comitatus Sponhemienſis ad Sereniſſimos Principes Palati- nos pervenerit. Seculo videlicet decimo quinto veteres Co- mites, quorum natalis domus arx *Sponhemium* fuit, morte fuerunt exſtincti. Nam *Simon IV.* lineæ *Crucenaceniſis* anno mccccxv. obiit, unica filia *Elisabetha* relicta. Deinde *Ioannes VI.* Comes lineæ *Starckenburgeniſis* ultimus, improlis deceſſit d. xxiii. Octobr. an. MCCCCXXXVII w). Proinde in Spon- hemienſem Comitatum anteriorem Principes Palatini ius naſti fuerunt, partim donationis, vel potius paſti, partim autem hereditatis titulo. Nam *RVPERTVS III* cognomento *Cle- mens & Iuſtinianus*, Comes Palatinus Rheni, Dux *Bavariæ*,
RV.

t) Apud *Crollium* cit. pag. 38.

u) Teſtante *Kremero* l. d. paſſim.

y) Vid. *Jac. Wilb. Imboſſius* in notitia S. Rom. Germ. Imperii Lib. II. cap. IX. §. 33. & 35. p. m. 88. ſeqq; ubi varia de Raugraviis, potiſſimum de eorum etymologia legi poterunt.

w) Conf. H. B. P. in præfat. de uſu & neceſſitate Genealogiæ, præmiſſa parti I. b. m. *Kremeri* ſymbolarum diplom. p. XXVI. & *Münſterus* in cosmogr. gen. lib. III. cap. 184. p. 718. ed. Germ.

RVPERTI Electoris filius, postmodum, Imp. WENCESLAO deposito, anno mcccc Rex Rom. electus, non variis modo terrarum tractibus & superiorem & inferiorem Palatinatum, sed speciatim quoque quinta parte anterioris Comitatus Sponhemienfis, adauxit. Huius enim RVPERTI filius natus maior RVPERTVS, cognomine *Pipan*, anno seculi decimi quarti nonagesimo secundo sibi matrimonio sociavit antea laudatam *Elisabetham*, *Simone* natam x); utpote quæ, marito ineunte dicti seculi nonagesimo septimo anno, ætatis suæ vicesimo primo y), sine prole mortuo, propter singularem in Palatinos adfectum, consentiente *Simone* patre, quintam modo memoratam anterioris Comitatus portionem socero suo RVPERTO donavit z). Eandem quoque donationem, defuncto postea patre *Simone*, LVDOVICO *Barbato*, Electori Palatino, RVPERTI Regis filio, adeoque leviro suo, confirmavit diplomate, quod datum die Dominica post S. Pentecosten, an. 1416 a); reliquis Comitatus partibus ad *Ioannem* agnatum lineæ Starckenburgensis, qui ulteriorem Comitatum Sponhem. tenebat, devolutis b). Hic autem *Ioannes*, sobole destitutus, condito nimirum an. 1415 testamento, *Bernardum*, Marchionem Badensem, *Rudolphi* Marchionis & *Mechthildis* feminae Comitissæ Sponhem. filium, & *Fridericum* Veldentia Comi-

x) Vid. *Joannis* in notis ad *Parei* hist. Palat. p. 176.

y) De obitu anno variant historici, quemadmodum egregie nos edocet illustris Dn. P. W. L. *Flad*, eximius historiae patriæ Patronus & Promotor., in der histor. genealog. Nachricht von Rupertus *Pipan*, §. 22. p. 45. seq.

z) Plura dabit modo laudatus illustris *Flad* l. d. §. 4, 5 & 6. p. 8. seqq. §. 15. seq. p. 27. seqq. §. 21. seqq. p. 44. seqq; ubi prorsus egregia hac de re leguntur.

a) Apud *Tobnerum* in cod. diplom. num. CCLXVI. p. 161; huius diplomatis autographum servatur in archivo Elect. Palat.

b) Vid. *Trishemius* in annal. *Hirsaug.* Tom. II. p. 574. seq; & laudatus Dn. *Flad* l. d. pag. 52.

Comitem, *Loreta* Sponhemienſis maritum, amitinos ſuos, heredes pro æqualibus inſtituit partibus; utpote qui duo heredes etiam, *Ioanne* an. 1437. denato, ex pacto Baynhemienſi de anno 1425. Comitatum occupaverunt c). Horum conſortium, Palatini videlicet, Badenſis & Veldentiani, dominium per pacem caſtrenſem, quam vocant, an. 1437. confirmatur.

Verum enim vero, quum *Stephanus*, Comes Palat. Simmerenſis & Bipontinus, filius RVPERTI Cæſaris quingogenitus, *Annam*, unicam *FridERICI* Comitis Veldentiæ filiam, uxorem duxiſſet, ſocero demum demortuo, tum Veldentiæ Comitatus, tum quoque quidquid ille in Sponhemico Comitatu tenerat, nimirum ex anteriore duo quincunces, ulterioris vero dimidium ad *Stephanum*, uxoris iure, ſunt devoluta d). Idem autem *Stephanus* per ſupremas tabulas, vel ſecundum ordinationem hereditariam, anno 1444. factam, *Fridericum*, filium primogenitum, heredem in partibus anterioris Comitatus Sponhemienſis atque in terris Simmerenſibus ſcripſit; *Ludovico* autem ſecundogenito regiones Bipontinas cum Comitatu Veldentiæ & dividio ulterioris Sponhemici adſignavit e). Quum anno 1463. Marchio Badenſis ab Electore Palatino captivus abduceretur, ille partem ſuam, quam in Comitatu habuit, Electori pro quadraginta quinque mille florenis oppignoravit; quam tamen poſtmodum reluebat f). Ceterum FRIDERICVS I, Elector, partem ſuam, quam in Comitatu Sponhemienſi poſſedit, noluit a Palatinatu diſcerpi g). Poſtea-
quam

c) Idem amplif. *Flad* l. c.

d) *Celeb. Joannis* in miſcell. hiſt. Palat. p. 24.

e) Idem *Joannis* l. d. & *Münſterus* l. c. lib. III. p. 493. ed. Lat. Baſil.

f) Idem *Münſterus* in *cosmogr.* lib. III. cap. 184. p. 718. ed. Germ.

g) Conf. die Verordnung Kurfürſten Fridrichs I von der Pfalz, wie es auf den Fall zu halten, wann er ſich Künftig annoch vermaehlen, und fürſtliche Leibes Erben erzielen würde, d. d. Heidelberg uf Fritag nach St. Vincenzien Tag (d. 24. Ian.) 1472; apud b. *Kremerum* in der Geſch. Frid. I. & quidem in cod. diplom. num. CLXVIII. ad an. 1472. pag. 455.

quam autem anno MDLIX, quo OTTO HENRICVS, Elector Palatinus, improlis obiit, Electoratus ad FRIDERICVM III, Pium cognominatum, Ducem Simmerensem, Stephani Bipontini, tertio geniti RVPERTI Cæsaris h) abnepotem, delapsus est, quinta illa anterioris Comitatus Sponhemienſis portio, quam ex *Elisabethæ* donatione ad Palatinam devenisse familiam modo monuimus, cum duobus reliquis quincuncibus, (Zweyfünftheil,) quos a tempore *Stephani* obtinebant Simmerenses, coaluit. Deinde FRIDERICVS IV, Elector Palatinus, Pii nepos, quum duos haberet filios, maiori natu cognomini FRIDERICO V. dignitatem Electoralem cum Palatinatu; sed LVDOVICO PHILIPPO, iuniori filio, Lutrensem & Simmerensem Principatus, cum anterioris Comitatus Sponhem. partibus, testamento composito, adscriptit. Verum enim vero CAROLVS LVDOVICVS, Elector Palatinus, hancce ditionum partitionem nimium quantum sibi met detrimentosam esse rectissime ratus, neque potestatem Avo fuisse vere dictitans, tam grandem Electoratus partem minori filio attribuendi, controversiam inde patruo i) movit; utpote quæ anno superioris seculi quinquagesimo quarto in comitiis Ratisbonensibus sic est diremta sopitaque, ut Dux Simmerensis reſtitibus quintæ partis in Comitatu Sponhemienſi, quid? immo duabus tertiis præfecturæ Strombergicæ, sed Lutrenſi decederet integra; reliqua vero cum universo Simmerenſi Principatu retineret, & quidem cum eadem suffragii, qua Simmerenses hactenus gaviſi, potestate legitima: hac tamen sub lege, ut in primo, qui post hanc transactionem haberetur, Senatu prior Simmerenſis ſententiam diceret, poſthinc vero Lutrenſis atque Simmerenſis, vicibus alternis k). Verum autem poſt aliquot annorum decurſum mutata aliquatenus hæc transactio fuit,

h) Linea ſecundogeniti, ſcilicet Regis IOANNIS, in filio CHRISTOPHORO, Daniæ Rege, iam anno 1448. fuit deleta.

i) Non *Patrueli*, prout habet *Imboſſius* l. d.

k) Vid. *Ioannis* in append. poſter. ad *Pareum* p. 546.; *Reigerus* l. c. §. 51. p. 163; atque ad eum idem *Ioannis*.

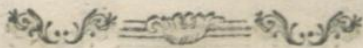
fuit, ita ut Elector Palatinus, duobus trientibus five duabus tertiis præfecturæ Strombergensis Duci Simmerensi redditis, in societatem *iurisdictionis in Comitatu Sponhemienſi*, quoad quintam illam partem ipſi adſignatam, admitteretur. Atque vi huius pacti cum Elector incolas anterioris Comitatus in fidem ſuam adigeret ſacramento, Marchiones Badenſes actui illi repugnarunt, ſequæ non niſi unicum *Con-Dominum*, vel dominiî conſortem, Principem videlicet Simmerenſem, agnoſcere denuntiarunt; nec non eandem ob rationem a Cæſare commiſſionem, quam adpellitare ſolent, exorarunt, quippe qua Electori omnis iuridiſſio in Sponhemienſi Comitatu abiudicatur, atque ſubditi ab iureiurando ſibi præſtito abſolvuntur. Tandem autem per ultimam transactionem, *Crucenaci* inſitam & conſummatam, Elector in *conſortium Dominiî* Sponhemienſis fuit receptus, ita ut anterior Comitatus tres Dominos æquali poteſtate gaudentes tunc agnoverit, uſque dum, *Ludovico Henrico Mauritio Franciſco*, ultimo Duce Simmerenſi, fatiſ anno MDCLXXIII erepto, omnes eius ditiones cum Electorali Palatinatu ruruſum veluti coaluerunt, atque adeo tres etiam illi quincunſes (*Dreifünftheil*) Sponhemienſes ad unum Dominum redierunt; ita quidem, ut poſtmodum Electores Palatini imperium in huncce Comitatum cum ſolo Marchione Badenſi diviſerint l). Ceterum poſtea Galli, qui ſeſe rerum dominos eſſe putabant, quum Veldentia Comitatum ſubegiſſent, cives etiam & incolas anterioris Comitatus Sponhemici, quaſi idem a Veldentia dependeret, ad homagium Regi ſuo rite præſtandum, per litteras, a clandestina Gallica ambitionis adminiſtris in ipſo oppido *Crucenacenſi* publicis valvis adfixas, evocarunt quidem, ſed tamen omni, prouti ius faſque fuit, rerum ſucceſſu caruerunt m).

C 2

§. VIII.

l) Conf. *Imboſſius* l. d. pag. 81. ſeq; *Tolnerus* in hiſt. Pal. cap. II. p. 59. ſeq; *Fünſterwald* l. c. pag. 405; cel. *Büſchingius* in der neuen Erdbeſchreibung P. VII. p. 1040, ſeq. & p. 1122, ed. Scaphuſ. 1768.

m) Apud eundem *Imboſſium* pag. 86.

§. VIII.

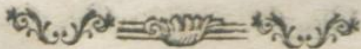
Insuper ad ulteriora præfecturæ huius incrementa referre sequentia merito possumus. Tandem enim anno MDCCVIII, d. xxiv Octobris n), commune in dicto Comitatu Sponhem. dominium desit, & quidem ex partitionis pacto, secundum quod Marchio Badensis *Kirchbergam* ultra Navam, & *Sprendlingam* cum *fano S. Ioannis* cis Navam; Elector vero Palatinus partem anterioris Comitatus reliquam cum oppido *Crucenaco* separatim privatimque nanciscebatur. Quæ vero res sese sequenti habet ratione. Postquam nimirum anno seculi nostri octavo divisio anterioris Comitatus Sponhemici, cuius imperium inter Serenissimum ac Potentissimum Electorem Palatinum & Serenissimum Marchionem Badensem hætenus erat commune, per denominatos Legatos, & quidem a parte Electoris, per illustrissimum L. B. *Schelm de Bergen*, intimum Electoris Consiliarium; per ampliss. *Ioannem Henricum Otto*, Regiminis Electoralis Consiliarium & Camerae Directorem, tandem per ampliss. *Philippum Petrum Flad*, Electoralis Camerae Consiliarium; præterea nomine Marchionis Badensis, per illustrissimum L. B. *Carolum Ferdinandum de Plittersdorff*, Marchioni a consiliis intimis, item per ampliss. *Henricum Christianum Bralliard*, Consiliarium intimum aulicique iudicii Directorem, nec non per *Ioannem Carolum Sartorium*, Badensis Camerae Consiliarium, facta & transacta fuit, omnes communi dominio subditi per eosdem Deputatos iureiurando solvuntur; immo homagium atque incolarum obsequii clientelaris obligatio, Serenissimo Electori Palatino præstanda, publice magnaue cum sollemnitate denuntiatur an. MDCCVIII, d. xxiv Octobr. qui erat dies Martis. In hac divisione *Crucenacensis* archisatrapia, *Sprendlinga fanoque S. Ioannis* exceptis, Serenissimo Potentissimoque Electori Palatino; sed inferiores præfecturæ *Kirchberga*, *Coppenstenium*, & *Naumburgum* cum villis *Denzen* & *Reckershausen* extra Comitatum anteriorem, immo *Neuburgs-Weyher* in præfectura *Germershemien*si, Marchioni

n) Non anno 1707. d. 24. Aug. uti falso habet MS. Crucen.

chioni Badensi conceduntur. Homagii præstandi sollemnitas *Crucenaci* suscipitur. Publicum huius actus instrumentum a Tabulario sive Grammateo fuit confectum. Quo facto laudati Legati semet in curiam, in foro stantem, & quidem in maius illius conclave conferunt, sex sedilia sedendo occupant, atque singulos anterioris Comitatus Sponhemienfis ministros, ecclesiastico, politico civilique ordini adscriptos, ad sese sollemniter evocant; evocatos autem a parte Marchionis, impubis Principis, cuius curam gesserat optima mater FRANCISCA SIBYLLA AVGVSTA, nata Dux Saxonæ, generosus L. B. de *Plittersdorff* adloquitur, tractatum partitionis publicans, eos a prisco iureiurando liberos declarans, quin etiam ad nova officia diligenter exsequenda ardentius cohortans. Ad honorificam hancce compellationem respondet Palatinus Legatus illustris L. B. *Schelm de Bergen*, Legato Badensi gratias agens, atque ad officia fidei subditos humanissime invitans, litteris, plenam Electoris Palatini potentiam continentibus, a Tabulario rite præfectis. His ex more peractis, procedit Archigrammateus *Crucenacensis*, nomine Magistratum Civiumque *Crucenacensium* rogans, ut ipsorum antiqua privilegia, quæ præ se ferens exhibebat, sarta tectaue perpetuo manerent. Cui responsa remittit ampliss. *Otto*, Consiliarius Regiminis, re iuste & optime deliberata, semper actum iri, quidquid esset iuris moribus constituti. Deinceps *Philippus Hieronymus Andreae*, primarius ecclesiæ reformatæ Pastor & vicinarum Inspector, porro *Ioannes Georgius Kaeuffling*, Ecclesiastes Evangelico-Lutheranus, tandem R. P. *Elias*, Carmelita, Pastor Sponhemicus, qui simul ecclesiam Kirchbergensem administrabat, ecclesias suas quilibet in tutelam Procerum tradunt iisque totas decentissime committunt; quorum propositiones laudatus modo Consiliarius *Otto* excipit, iisque benevolam concedit audientiam. Omnibus hisce præmissis, sequens iurisiurandi formula coram prælegitur:

„Ihr saemtlich allhier versammlete Beamten, Geist- und
„Weltliche Bedienten, sollet geloben und schwören dem
„Durchleuchtigsten Fürsten und Herrn Herrn IOHANN

„WILHELM, Pfaltzgraff bey Rhein, des Roemischen Reichs
 „Ertztruchfæß und Churfürsten, in Bayern, zu Gülich, Cleve
 „und Berg Hertzog, Graff zu Veldenz, Sponheim und Marck,
 „Ravensperg und Moers, Herr zu Ravenstein &c. &c. &c. als
 „eurem natürlichen Erb- und Landsfürsten, und seiner Chur-
 „fürstlichen Durchleucht Erben getreu, hold und gehorsam
 „zu seyn, deren schaden zu wenden und zu warnen, nutzen,
 „frommen und bestes zu werben, und zu fördern, und alles
 „dasienige zu thun, was getreue Bedienten ihrem Erb- und
 „Landsfürsten zu thun schuldig und pflichtig seyndt, getreu-
 „lich, sondern gefehrdt.“

Respondent præsentis omnis ordinis clientes:

„Als uns vorgelesen, und wir wohl verstanden haben,
 „dem sollen und wollen wir also stet und fest und ohnver-
 „brüchlich und getreulich geleben und nachkommen, als uns
 „helffe Gott der Allmaechtige und sein heiliges Evangelium!“

Insuper Archigrammateus *Crucenacensis* nomine Magi-
 stratum gratias persolvit Deputatis Badensibus, & Palatinos
 de meliori nota commendat. Præterea generosissimi Regimi-
 nis utriusque Legati theatrum, in foro erectum, ubi sex sedi-
 lia & mensa, calamis, atramento chartaque scriptoria instructa,
 conscendunt, ad actum publice peragendum. Quapropter &
 Palatina & Badensia mandata per *Lucam Mayerum & Valenti-
 num Loricii*, librarios, adpenis sigillis probe recognitis, præ-
 leguntur. Quibus ex consuetudine prælectis, memoratus *L. B.
 Schelm* de *Bergen*, ex statuto Palatino, iam paulo superius in-
 sertam inrisiurandi formulam curavit prælegendam, prælecta
 vero singuli præsentis tum *Crucenacenses*, tum vicini, fidem
 iuraverunt. Qui actus ultra bihorii spatium duravit. Deinde
 clientibus omnibus, qui maximo cumlati gaudio lætanter
 exultabant, sextarius vini panisque duorum trientium seu
 crucigerorum cuilibet distribuitur. Ceterum pro illustribus
 Delegatis, pro Archisatrapia præfectis membrisque magistra-
 tus oppidani duæ mensæ ingentes in ipsa curia fuerunt ad
 prandium stratæ, variis iisque lautissimis cibus & tragemati-
 bus sive bellariis onerata, vinis adpositis generosissimis, im-

mo. musicis symphoniis inter epulandum aures mirum in modum recreantibus sensusque titillantibus.

Pari ratione d. XXVII Sept. Marchioni Badensi religione sacramenti sese devinciunt cives *Sprendlingenses* & incolæ pagi *S. Ioannis*; quibus supremus mixti domini caussidicus & procurator *Pistorius* & filius Pastoris Reformatorum *Ioannis Iusti Nisenii*, nomine patris, propter adversam valetudinem absentis, præiverunt. Idem actus d. XXX mensis eiusdem *Kirchbergæ* ceterisque locis publice fuit celebratus; ubi eadem propemodum, quæ *Crucenaci*, cerimonix observabantur. Incolæ pagi *Neuburgsweyher* sacramento Marchioni Badensi iurando demum pridie Calendarum Decembris adstringebantur; sed tamen hac sub lege, ut Elector Palatinus silvarum usum liberumque Rheni traiectum, & quidquid ab iis dependeret, ibidem sibi reservaret. Huius sollempnitatis testes requisiti subscriptique fuerunt sequentes: & quidem *Crucenaci*, *Ioannes Collmannus Creutzer*, Comitum Dhaunensis Secretarius & regionis Curator, & *Philippus Ludovicus Textor*, mercator *Crucenacensis*; sed *Sprendlingæ*, *Franciscus Boering*, L. Baronis de *Plittersdorff* conquistor *Crucenacensis*, & modo memoratus *Textor*; tandem *Kirchbergæ*, *Casparus Gernandus Keller*, L. Baronis de *Schmidtberg* cellarius *Gemündanus*, & *Hubertus Schreiner*, apud L. Baronem de *Metzenhausen* rei domesticæ dispensator o).

Post hancce ditionis Sponhemienfis divisionem Serenissimus & Potentissimus Princeps Elector IOANNES WILHELMVS cum Legatis suis rescriptum, *Düsseldorpii* d. XIV. Nov. an. MDCCVIII signatum, communicavit subsequens:

„Wir haben Uns ab Euerer sub dato 4ten lauffenden Monats erstatteter unterthaenigsten Relation gebührend vortragen lassen, welcher Gestalt Ihr, zu folg deß mit dem Fürstlichen

o) Hæc omnia decerpimus ex instrumento publico, quod *Ioannes Diemer*, Apostolicus & Cæsareus publicus & iuratus, ad hunc actum per mandatum Electoris Heidelbergæ *Crucenacum* evocatus Tabularius, rite contulit, quodque msc. in Palatinis & Badenibus archivis adservatur.

„lichen Hauff Baaden errichteten beyderseiths ratificirten Re-
 „cesses, wegen Abtheilung der vordern Graffschafft *Sponheim*,
 „auch darenthalben an Euch ergangener Verordnung, und zu-
 „gefertigter Vollmacht, mit undt nebst den Fürstlichen Baa-
 „dischen Deputirten in die Statt und Oberamt *Creutznach*
 „Euch begeben, und die Sach mittels respective Erlass- und
 „Aufnehmung der Vnterthanen in Vnser privat Pflichten
 „und Huldigung, auch gehoeriger possessionergreifung sambt
 „was dabey weiter zu beobachten gewesen, bewerckstelliget;
 „wormit dan in allem Recht beschehen, und wollen Wir das
 „vertroestete Notarial Instrument über den gantzen Actum
 „gnaedigst erwarten. „

„Was ins besonder der Statt *Creutznach* gefuchte Confir-
 „mation ihrer Privilegien belangt, da ist wohl gethan, dass Ihr
 „deren schriftlichen Vorstellungen, auch darbey der Ober-
 „beambten bericht erfordert, und ermangelen Wir nicht, Vn-
 „sere Churpfaelzische Regierung und Hoffcammer, so viel
 „dahin einlaufft, darüber zu vernehmen, und so dan der Con-
 „firmation halber, Vnss gnaedigst zu resolviren. „

„Wegen der Waldung hat es, weilen die 1165 Morgen,
 „60 Ruthen, mithin der gantze Sohnwaldt Vnss Vnserem
 „Churhauff, nebst von Fürstlicher Baadischen seithen cedirt-
 „und abgetretener vorhin vom Churhauff zu Lehen getrage-
 „ner Jagdtbahrkeit verbleibet, dabey, nach Anlass des darü-
 „ber durch beyderseiths Deputirte und Bevollmaechtigte un-
 „terschrieben: von Euch sub lit. C. abschriftlich beygelegten
 „Recesses, sein bewenden. „

„Was die Puncten wegen des Religions Wessens betrifft,
 „da wollen Wir, weilen die Baadische mit erforderlicher In-
 „struction und Vollmacht nicht versehen gewesen, den von
 „Euch mit Ihnen vollendts, nach Anlass unseres letzteren sub
 „dato 13ten Octobr. ergangenen Rescripts, zu concertiren sey-
 „enden Erfolg gnaedigst erwarten. „

„So viel die Gefaelle betriefft, lassen Wir Vnss, dass umb
 „ihrer richtigkeit willen selbige das zu auffmachung eines
 „gantzen Jahrgangs noch restirende Viertheil Jahr, auff dem
 Fufs

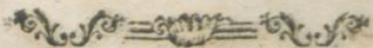

„Fuss der bissherigen respective drey und zwey fünfftheil er-
„hoben, deshalben auch an denen, zu Completirung des Baa-
„dischen antheils cedirenden drey Orthen, Dentzen, Re-
„ckershauffen und Neuburgsweyher die Gefaele solch vier-
„theil Jahr über Vns annoch verbleiben, gnaedigt gefallen,
„und wirdt, nach ausgang solchen Jahrs, wegen Einführung
„der Licent, an dessen statt die Vnterthanen in der vordern
„Graffschafft Sponheimb die 25000 Gulden Verpflegungs-Gel-
„der bis dahin continuiren, die weitem notturfft zu verord-
„nen stehen. Dafern Ihr übrigen Euerer diesfalls haben-
„den guten Information nach, ein und anders an hand zu ge-
„ben wüßet, welcher gestalt das nunmehr Vns und Vnserem
„Churhauff alleinig zustehende Oberambt *Creutznach* in meh-
„reres Auffnehmen zu bringen, und besser zu beneficiren,
„wollen Wir Euerer unterthaenigsten Vorschlaege darüber
„förderfambst gewertig seyn. Vnd Wir &c. &c. „

Hisce omnibus in ordinem redactis, serio cogitatum fuit
& deliberatum, quomodo status oppidi *Crucenacensis* melior
multoque florentior reddi posset. Sed hac de re loco suo plu-
ribus p).

Anno MDCCLXIX præfecturam *Crucenacensem* aliquot Mei-
senhemienfis præfecturæ locis, quæ CHRISTIANVS IV,
Serenissimus Dux Bipontinus, Serenissimo & Potentissimo Ele-
ctori nostro CAROLO THEODORO, clementissimo & opti-
mo patriæ Patri, tradidit per aliorum immutationem, adau-
ctam fuisse, novimus. Anno huius seculi septuagesimo primo
laudatissimus Elector noster & Serenissimus Marchio Badensis
dynastiam *Ebernburgensem*, quam liberi Barones de *Sickingen*
haste-

(p) Nimirum infra §. XXV. Miror itaque, *To. Hubnerum* in seinem Staats-
und Zeitungs-Lex. ed. an. 1769. adhuc statuere, quod altera pars urbis
Crucenacensis ad Electorem Palatinum, altera vero ad Marchionem Ba-
densensem pertineat.

hactenus possederant, post longas gravissimasque controversias tandem per amicam recuperaverunt transactionem q).

§. IX.

Hinc recentior archisatrapia nostræ conditio eiusque termini negotio conspici queunt facillimo. Univerſa namque præfectura *Crucenacensis* etiamnum adhuc constat ex tribus reliquis quincuncibus anterioris Comitatus Sponhemienſis, ex minori præfectura Beckelnhemienſi, ex Bipontinis locis, per commutationem, ut modo (§. VIII.) vidimus, acquisitis, atque ex tribus quincuncibus dynastiæ Ebernburgensis. Semet autem ab oppido *Monzinga* r) inter Dunum (*Dhaun*) & *Sobernhemium*

-
- (q) Huc scripta politica profus egregio iudicii acumine elucubrata spectant sequentia, nempe: (1) Anzeige derer zudringlichen Vnternehmungen der Reichs-Ritterschaft &c. aus Veranlassung der zur Grafschaft Sponheim zurückgebrachten Herrschaft Ebernburg an der Nohe &c. mit Beilagen von num. I-XXX. anno 1769. in fol. (2) Vertheidigter Grund des an die allgemeine Reichs-Versammlung genommenen Recurses &c. mit Beilagen num. XXI-XXXV. an. 1770. fol. (3) Vrgrund der sogenannten Documentirten Gegenanzeige der niederrheinischen Reichs-Ritterschaft &c. und Bestand des wieder das bisherige Reichs-hofrathliche Verfahren an die allgemeine Reichs-Versammlung gebrachten Recurses &c. an. 1770. fol. (4) Die Statthaf-tigkeit des Recurses &c. gegen die beiden Druckschriften der Reichs-Ritterschaft am niedern Rheinſtrom unter dem Titel: Pro Memoria samt entdecktem Vngrund des vertheidigten Grunds: und, kurze Beleuchtung des Vngrunds der Documentirten Gegenanzeige. an. 1771. fol. (5) Prüfung der Freiherrlichen Sickingischen sogenannten Aftenmaeffigen Ausführung, und wiederholte Bewahrung der Statthaf-tigkeit des Recurses &c. nebst Beilagen von num. XXXVI-XLII. 1771. fol. (6) Aufloesung derer Zweifel, welche in einer Freiherrlichen Sickingischen sogenannten weiteren Ausführung &c. vorgeleget und eroertert. 1771. fol.
- r) Vid. infra §. XVI. A.

hemium s) juxta Navam fluvium usque ad *Langenlohnsheimium* t), inter Bingium ipsumque *Crucenacum* nostrum positum, extendit. Limites ipsius orientem vel oppidum Alceiam versus efficiunt Nassovica præfectura *Iugenhemium*, præfectura Badensis *Sprendlinga*, Cæsareus Comitatus *Falckenstenium*, *Biebelshemium*, dynastia quondam imperialis, nunc Palatina, *Brezenhemium*, advocatiæ Palatinæ locus *Planig* (*Planich*, *Bleinich*), Moguntina præfectura *Neu-Bamberg*, ad Palatinam advocatiam spectans equestris pagus *Fürfelden*, ditiones Rhenensium Comitum de *Münster*, & pagus *Birckenfeldensis Alt-Bamberg*; insuper ad meridiem sive Lutram cæsaream versus, Principatus Nassovio-Weilburgensis præfectura *Alsenza* & *Bipontina* præfectura *Meisenhemium* cum *Moschel*; præterea ad occidentem vel *Birckenfeldam* versus, ipsum oppidum *Geminipontum*, *Salm* & *Steincallenfels* in *Staudernheim*, *Steincallenfels* in *Abweiler*, *Bipontum* cum præfectura *Meisenhemienfi* & *Steincallenfels* in pago *Boos* u), *Bipontum* cum *Moschel*, *Rheborn* &c; in *Odernheim* Principes *Salmenses* & *Rheingravii Dunenses* cum communitate sua in *Staudernheim*, *Mettersheim* & *Heynerhof*, atque cum nonnullis equestribus locis, v. g. *Hunoldsteniano* & *Burscheidiano* pago *Merxheim*, pago *Lauschied*, ad *Feigneiam*, *Boosiam* & *Fürstenwaarteram* familias pertinente, nec non cum pago *Weiler*, inter *Marchionem Badensem*, *Comitem de Lay*, *L. Baronem de Schmidburg* & *L. Baronem de Steincallenfels* v) communi; tandem ad septentrionem *Bipontina*, *Birckenfeldensis* & *Badensis* præfectura *Winterburgum*, cum nonnullis locis equestribus; deinde archisatrapia *Strombergensis*, & *Archiepiscopatus Moguntinus*. Verum autem limites uniuscuiusque loci, singulatum spectati, determinari longe accuratius posse non diffiteor.

D 2

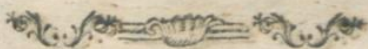
Ce-

s) Rursus infra ibidem sub litt. B.

t) De hoc pago plura sunt obvia in seq. §. XVIII. num. 24.

u) Ibidem num. 8.

v) Conf. eel. *Crollius* in eit. orat. de dioecesi *Beckelnhem.* p. 4. seq. not.

Ceterum huic archisatrapia *Crucenacensi* hodie summam cum laude tamquam Archisatrapa praestitit illustrissimus & generosissimus Dominus L. B. *Carolus Philippus de Venningen*, Serenissimi ac Potentissimi Electoris nostri Camerarius, Consiliarius intimus, Electoralis Regiminis Palat. Praeses, reliquus optimus Musagetes. Dapiferatus hujus archisatrapiae munus iam egregie administrat illustris Dominus *Carolus Theodorus de Stahl*, Consiliarius celsus, Regiminis Palatini; rerum autem exteriorum praefectus sive advocatus & maioris praefecturae Adfessor est Vir amplissimus *Ioannes Fridericus Reibeldt*, aulicae Palatinae Camerae Consiliarius.

§. X.

Ex hisce igitur dilucide patescit, nonnullos w) vehementer esse positam in sic dicto Hunnorum pago, qui ab Hunnis, eo quondam traductis, vulgo der *Hunsrück*, *Hunnerruch*, seu *receptus* ac dorsum Hunnorum nuncupari saevit x). Rectius autem illi sentiant, qui censent, sitam esse in confiniis istius pagi Hunnorum, id est, postiore ipsius partem inter Navam fluvium istumque tractum interiacere, licet etiam minor eius portio cis dictum fluvium occurrat. Quidquid autem sit, nos quidem merito iureque optimo praefecturam *Crucenacensem* adscribimus veteri pago *Navensi*, qui Hunnico quidem proximus est, sed illo longe cultior longeque feracior; quippe qui & vinum minime contemnendum abundeque frugum & fructuum protulerat, atque villas non incelebres iam ab antiquo habuerat, antequam Hunni in viciniam inducerentur y). Idem pagus

w) V. gr. *Ios. Scaligerum* lib. I. lectionum Aufon. cap. I. *Imbossium* l. d. pag. 80, item auctores *der neuen Europ. Staats- und Reise Geographie* Vol. IV. cap. IV. p. 788, aliosque.

x) Vid. supra §. I, in primis *I. P. Crollius* in cit. orat. p. 2. seqq. & quae nos dedimus in *Simnora* Palat. illustr. §. II. seqq. p. 2. seqq.

y) Conf. *Tribemius* in *annal. Hirsaug.* Tom. II. p. 616. & *Freberus* in *orig. Palat.* lib. II. cap. XL. p. m. 306. ed. *Reinh.*

pagi Navenfis olim tam occidentem quam septentrionalem attingit Ducatum Mosellanum z). Ad orientem flumini Rheno finit et confinis; sed meridiem versus, iam ante seculum octavum; immo in primo ipsius dimidio limitibus erat circumscriptus angustioribus, quam quibus postmodum. Nam tunc temporis ipsum Bingium, Graulshemium, Genzinga, Ibeshemium, Planigium, (Bleinich) *Crucenacum*, Alsenza, Tilkircha, Rockenhufium & Winnweilera, cum omnibus locis ad dextram Navae ripam, & ad amnem Alsenzam iacentibus, ad pagum Wormatiensem pertinebant a). Verum autem de iisdem etiam locis deinceps non modo Bingium, Graulshemium, Genzinga, Planigium, *Crucenacum* & Alsenza, sed quoque longe remotiora loca reperiuntur in *pago Navenfi*, v. gr. *Nierstenium*, Albicha, Lonshemium, Sulzhemium, Wolfshemium, Partenhemium, Iugenhemium, Zozenhemium, Woellstenium, Norhemium, Abbatis Weilera, & Staudernhemium, quin etiam Kirchhemium iuxta montem Taunum (Donnersberg) & zella ad rivum Pfrimmam. Quorum locorum plurima quoque simul in pago Wormatiensi sunt obvia b). Causam huius rei forsitan in ipsa dioecesium ecclesiasticarum ordinatione & constitutione, seculo quinto sub Papa Leone I facta, quaerendam esse, nemo dubitabit. Quod ad australem pagi Navenfis pagam attinet, ea orditur Oppenheimii ad Rhenum, & finitur post Scheidenburgensem lacum inter *Ombachium*, Kiebelbergam & Breitenbachium, ubi Moguntina, Wormatiensis & Metensis dioeceses, adeoque Nohgavia, Wormsgovia & Bliessgoyia sunt inter se invicem coniunctae. Sed iurisdictio ecclesiastica, in urbe Oppenheimio, Moguntinum Archiepiscopum inter & Episcopum Wormatiensem divisa est, ita ut pars oppidi eiusdem inferior, sive novum oppidum, in quo S. Catharinae templum, ad Moguntinum, pars autem superior ad

D 3 Wor-

z) Apud b. *Kremerum* in der Gesch. des Rheinischen Franzien p. 68—75.

a) Lege sis ampliff. *Lamoium* in descript. pagi Wormat. ex diplomatibus.

in act. acad. Palat. Tom. I. p. 273. 278. 279 & 281. & b) ibi pag. 6

b) In iisdem act. acad. T. I. pag. 267—278.

Wormatiensium pertineat, prout in examine, anno MCLVIII ex mandato Imp. RICHARDI feliciter instituto, fuit compertum c). Deinde ab Oppenheimio recta via, *Dexheim* inter & *Dienheim*, tendentibus, occurrunt *Dalheim* & *Guntersblum*, *Frisenheim* & *Dolgesheim*, *Odernheim* & *Hilsheim*, *Kingernheim* & *Dorntürckheim*, *Alzey* & *Bloedesheim*, *Frimersheim* & *Eppelsheim*, *Morsheim* & *Esselborn*, *Stetten* & *Oberflersheim*, *Zell* ad *Pfrimmam* & *Niederflersheim*, *Hargesheim* & *Mellsheim*, *Ottersheim* & *Bubenheim*, *Ymensheim* & *Kindenheim*, *Ruffingen* & *Mertesheim*, *Büdesheim* & *Lautersheim*, *Gellheim* & *Kerzenheim*, *Sippersfeld* & *Stauf*, *Hemsbach* cum *Hertlingshausen*, *Münchweiler*, *Wartenberg*, *Rorbach* & *Altzenborn*, *Neunkirchen* & *Enckenbach*, *Otterberg*, *Otterbach* & *Erfenbach*, *Katzweiler* & *Weilerbach*, *Reichenbach* & *Ramstein*, *Münchweiler* ad *Glanum* & *Niedermohr*, *Ombach* & *Kiebelberg*, donec tandem prope *Breitenbachium* ad dioecesin *Metensem* pervenitur, adeoque ad pagum *Navensem*. Omnia loca ad dextrum sita latus, id est, hic memorata loca, distinctis *minoribus* signata litteris, adhuc ad dioecesin *Moguntinam*, proinde ad pagum *Navensem*, reliqua vero *sinistræ* parti *adiacentia*, ad dioecesin vel ad pagum *Wormatiensem* spectant.

Tali ratione *pagus Navensis* olim comprehendebat hodiernas *Electoralis Palatinatus* *archisatrapias*, nempe *Strombergensem*, *Simmerensem*, *Lutrecensem*, *Crucenacensem* & *Oppenheimensem*, magnam partem *præfecturarum* *Alceiensis*, & *Lutrensis*, speciatim *præfecturam* *minorem Wolfstenianam*: *Bipontinas* *archisatrapias* *Meisenhemiensem* & *Lichtenbergensem* quoad partem maximam: omnia, quæ *Moguntinus Elector* in *sinistra Rheni* ripa possidet: præterea ad *ulteriorem* seu *posterio-rem Comitatum* *Sponhemiensem* pertinentes *præfecturas* *Hertstenianam*, *Dillensem* & *Altenbacensem*: *anterioris* vero *Comitatus* *eiusdem* *præfecturas* *Kirchbergensem*, *Naumburgensem* &

c) Apud de *Gudenum* in cod. diplom. Tom. I. p. 660, *Wurdwein* Tom. I. p. 369; adde nostram comment. hist. de *Oppenheimio*, §. XXV. p. 74 seqq.

& Sprendlingensem: Trevirensis Archiepiscopatus præfecturam Schmidburgensem: Principis Salmensis & Rhenensium Comitum præfecturas Kyrburg, Wildenburg, Rhaunen, Hausen, Dhaun, Grumbach, Rheingrafenstein, Flonheim: Comitatum Falckenstein; Dynastiam Stauf, Boland, Reipolzkirch, & Hohenfels: Nassovias præfecturas Iugenheim, Wællstein & Alsenz: Dynastias Altenbamberg, Ebernburg, Martinstein, Wartelstein, Hemspach, Wartenberg, reliqua d).

§. XI.

Insuper eidem pago Navenfi adscriptus fuit priscus *Emichonis* Comitatus e). Ad eundem pagum quondam referebatur etiam celeberrimum illud *Dumnissum*, cuius poëta Latinus f) iam meminit. Quod, OTTONIS III authentico diplomate satis superque testante, in instrumentis litterariis monasterii Ravensgiersburgensis olim adservato, tamquam proprietatis suæ prædium, in Comitatu *Emichonis* situm, *Becelino* cuidam donavit Imperator g). Præterea *Kirchberga*, castellum & oppidum, imminenti colli impositum, & postea quoque haud ignobile titulo Comitatus, qui præter alia iura advocatiam cænobii Ravensgiersburgensis habuit. Eandem urbem, circa annum millesimum quadragesimum octavum, defuncto *Gerhardo* Comite de *Kirperg*, (*Kirchberg*,) lege caducitatis ad Palatinatum recidisse, atque a RVPERTO, Rege Romanorum, sollemniter receptam, deinceps in iure Principum Palatinorum permanfisse, legimus h). Huc præterea merito refertur *Gemundium*, (alias *Gemunda*,) vetusta a Romanis origine celeberrimum oppidum, a Nobi-

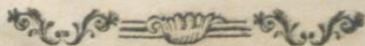
d) Vid. *Kremerus* l. d. pag. 147—152; ibidem p. 72 & 392; idem in den diplom. Beytr. p. 6. 8. & 140.

e) Idem ibid. p. 140.

f) Nimirum *Aufonius* in carmine, quod *Mosellam* inscripsit, sive edyll. X. V. 8.

g) Plura dabit Marq. *Freberus* in orig. Palat. lib. II. cap. XI. p. 307. seq. ed. Reinh.

h) Idem *Freberus* l. c. pag. 309.

Nobilibus de *Schmidperg* (hodie *Schmidburg*) postea possessum. Equis vero credat, illud Romano atque eleganti vocabulo *Caput Montium* antiquitus audivisse. Id equidem verba nos edocent sequentia i): *Villa quædam haud procul urbe Pinguia* (Bingen) *sita est, Caput Montium vocata, eo quod ibi montes per alvæum Rheni fluminis tendentes initium habeant; quam vulgus corrupte Camunti nominare solet k). Montibus autem illis Rhenum includentibus superscriptum; Mons Lurlaberch, (hodie Lurleberg) l). Eidem pago Navenfi quondam etiam adnumerata fuit villa *Ingelnhemium*, palatio regio, sede ipsius CAROLI Magni, multisque ibidem habitis synodis & conventibus longè famosissima m). Et hæc quidem præcipua sunt loca pagi Navenfis.*

Quod reliquum, omnino satis erit, ceteras easque paulo obscuriores dumtaxat nominare villas, quarum nomina sunt subsequentia: *Alagasterheim, Bildichingen, (Bildechingen) Bingermarca, Disfenheim, Gantsingen, (hodie Genzingen) Giselstetin, Gimminsheim, Graolfelsheim, (hodie Grælsheim, Grölsheim) Kirchheim, Laubersheim, Longistheim, (Langenlonsheim) Lefritesheim, Munzach, (al. Munzah) Naarheim, (al. Narheim & Norheim) Nerstat, (hodie Nierstadt) Seufersheim, (hodie Siefersheim) n).*

Insuper ad exitum Navæ fluvii, quem Rhenus apud Bingenium (Pinguiam proxima secula scripserunt) excipit, est profecto

i) In optimis illis annalibus Francorum Fuldensibus sub anno DCCCLVIII, a *Frebero* primum integre vulgatis.

k) Sic codex manu scriptus habet, ubi a *Pithæo* fuerat editum *Camunzi*: & ne ulla supersit dabitatio, manu minime recenti fuit margini adscriptum, *Gemunde*.

l) Conf. *Freberus* l. d. lib. II. cap. XVIII. p. 371 & 372. & nos in *Bacharaco Palat. illustr. §. II. p. 4.*

m) Fusus hæc de re scripsimus in *comment. hist. de Oppenheimio §. VI. p. 16—23.*

n) Vid. *Freberus* l. d. lib. II. cap. XI. p. 307—315.

fecto, quod pro Palatinis nostris ad animum vertamus. RV-
PERTVS enim ille notissimus, postmodum inter sanctos re-
latus, cuius pater eo loco Principatum habuit, & castrum op-
pidumque montanum inhabitavit, gente domoque Palatinus, &
quidem Comes Palatinus Rheni, fuit, si fas est credere marty-
rologio Vsuardi ad d. XV. Maii: *Apud Bingam sancti RV-*
PERTI, Ducis Palatini Rheni, & Confessoris. Id quod illi
potius credere malo, quam, quæ multo post vitam eius de-
lineavit, *Hildegardi*, quæ ipsius originem a Ducibus Lothar-
ingia repetit o). Cœnobium, postea celeberrimum, ibidem
fundatum fuisse constat p). De quo sequentia legimus q): *RV-*
PERTI Mons vulgo Rupersberg Virginum ordinis S. Benedi-
cti congregationis Bursfeldensis parthenon prope Bingas ad le-
vam Navæ ripam in colle leniter assurgente, quem S. Hildegardis
an. 1148. condidit, tristem plane sustinuit sortem tempore belli
Suecici an. 1632. in cineres redactus. Inde sacer cœtus transla-
tus est in Eibingen ad alteram Rheni ripam prope Rüdeshemium,
ubi adhuc perstat. Ab eo autem tempore Rupersbergense incolis
vacuum, ac suis hodie lacerum ruinis, funestæ cladis spectaculum
exhibet r).

§. XII.

Precipua flumina, iucundo murmure labentia, quæ nobis
iam sunt secundum ordinem memoranda, valles huius ar-
chisatrapiaë dissecantia, easque perodendo & findendo veluti
formantia, tantum non omnia descendunt ex vicinis montibus
silvæ *Sane*, (Soonwald) ex pago Hunniaco, ex rupibus, ex
hibernalibus Lotharingiaë saltibus, ex terris desertis incultis-
que. En vobis eorum nomina!

A) Pri-

o) Idem l. c. pag. 316. seq.

p) Sic præter alios docet b. *Kremerus* in den diplom. Beytr. p. 39. seq.

q) Apud *Oliv. Legipontium* l. d. pag. 68.

r) Conf. *Crollius* in cit. orat. p. 42.

A) Primum omnium occurrit *Navus*, *Nava*, *Naha* s), Germanice die *Nahe*, *Nohe*, maximus post Rhenum & Nectarum in Palatinatu nostro fluvius, vel ipsis Romanis hoc nomine iamiam commemoratus, prouti statim videbimus. Is autem, ubi in silva *Hommerich* dicta, iuxta villas *Selbach* (*Seelbach*) & *Neunkirch*, (*Neukirch*) quæ Lotharingicæ sunt ditioris t), duobus exsurrexit capitibus, ac *Nohfeldam*, arcem *Birckenfeldam*, atque oppidula *Oberstein*, *Kirn*, *Dhaun*, *Martinstein* &c. præterlapsus est, tandem prope Dunam præter varios excipit amnem *Simmerbach*, *Odernhemii* vero *Glanum* & *Luteram*, atque sic fines diœceseos *Beckelnhemienfis* tum austrinos interluit, tum quos ab orientali latere habet, a teris *Bipontinis* disternat; indeque per partes Comitatus *Rheingravenstein*, & per præfecturam *Crucenacensem*, (cuius caput *Crucenacum* ipse transit, ibique amnem *Ellerbach*, prope pagum *Genzingen* rivum *Aepfelbach*, prope *Brezenhemium* amnem *Guldenbach*, atque apud pagum *Grolshemium* rivum *Gaubeckelnheimer-bach* sinu suo amplectitur,) delatus, iuxta *Bingium* urbem ad plagam borealem in Rhenum, fluviorum regem, semet exonerat u). Ceterum aquas secum vehit lucidas pauloque asperiores; &, cum ripas habeat parum altas, sive restrictas, agros circumiacentes, sicubi ex nivibus aut pluviis excrevit, frequenter inundare solet. Adhæc, quemadmodum est cursu celeri rapidoque v), sic maxime quoque mutabili. Cuius rei evidens prope *Sobernhemium* documentum oculos omnium hodiedum incurrit w).

Varii

-
- s) Sic vocatur apud *Phil. Cluverium* in introd. in univ. Geographiam, aucta studio & opera *Ioan. Bunonis* lib. III. cap. IX. §. V. p. m. 233. ed. 3. Brunsvig.
- t) Pro quibus locis nonnulli perperam ponunt *Nabeweiler*; quod bene contra eos iam observavit laudatus *Crollius* p. 21. not. **
- u) Vid. *Freberus* l. d. pag. 315. & *I. H. Diceius* in dem *Fluss-Lex.* tit. *Nobe*.
- v) Testante *Aufonio* l. c. V. 1.
- w) Apud *Crollium* in cit. orat. p. 21. seq. conf. infra §. XVI. litt. B.

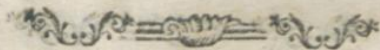

Varii pontes super huncce fluvium structi cernuntur, & quidem (1) primus in oppidulo *Kirn*, fixa Principis Salmensis sede; (2) secundus pons olim erat *Sobernhemii* lapideus operis haudquaquam contemnendi, circa annum 1426. ab Sobernhemienſibus, ope & ſumtu vicinorum aliorumque, bulla *Martini V Pontificis x)* excitatorum, fluvio impositus; quippe quem nunc totum *Nava* fluvius, converſo tranſgreſſus lapſu, pridem deſtituit; ita tamen, ut alveum veterem repetere ſenſim videatur. Ceterum pons idem adhuc in ſolo ſtat arido, &, licet durabilis durisque lapidibus exſtructus, ruina tamen collabitur. (3) Pons tertius eſt *Staudernhemii*, pagi Salmenſis & Bipontinæ minoris præfecturæ, qui per glaciæ impulſum, ante viginti duos annos, & quod excurrit, dirutus, inque locum eius invalidus fuit ſubſtitutus. (4) Quartus, & quidem recens ſabrefactus ad Salinaria ſupra *Crucenacum*, lapideis fulcris cum traieſto ligno innixus. (5) Quintus in media urbe *Crucenacenſi*, totus lapideus, ſeptem latis & ingentibus arcubus ſuffultus, atque *Elisabethæ*, Dominæ Comitum Sponhemienſis, vel ipſius potius patris *Simonis* ſumtibus primum exſtructus, qui vetus orientale cum occidentali novo coniungit oppido. Tandem (6) ſextus eſt *Bingii*, in utraque tantum extremitate lapideus, ſed in medio ſublicius, eam ob rationem, ut, urgente neceſſitate, haud difficulter interrumpi, atque ab altera ripæ parte ſecuritas eo melius obtineri poſſit. Huncce pontem *Navæ* iuxta *Bingium* urbem imponendum curavit Imp. **AVGVSTVS**, & quidem ſtatim eo temporis articulo, quo nonnullas Germaniæ regiones in Romanæ provinciæ formam redegiſſet, adeoque annis aliquot ante diem **CHRISTI** natalem. Præcipua huius ſtrati pontis cauſa fuit, ut via regia, a *Treviris* *Moguntiam* & in *Alſatiam* tendens, eo commodius inter ſeſe coniungeretur. Idem pons, qui primus omnium erat, in bellis vel motibus Gallicis rurfus abrumpebatur, ita ut *Nava* fluvius aut pedibus, aut equis, aut curribus eſſet tranſeundus

E 2

dus

x) Cuius exemplum ex tabulario curiæ Sobernhemienſis nobiſcum communicavit *Crollius* l. d. pag. 22 & 23. not. *

dus y). Deinde vero in integrum restituitur. Quapropter etiam poëta Latinus in itinere suo Trevirensi per eum transit, ut ipse canit:

Transferam celerem nebuloso flumine *Navam*,
 Addita miratus veteri nova mœnia vico:
 Aequavit Latias ubi quondam Gallia Cannas:
 Inflatæque iacent inopes super arva catervæ.
 Vnde iter ingrediens nemorosa per avia solum,
 Et nulla humani spectans vestigia cultus,
 Prætereo arentem sitientibus undique terris
 Dummissum, riguasque perenni fonte Tabernas:
 Arvaque, Sauromatum nuper metata colonis:
 Et tamen in primis Belgarum conspicio oris
 Novomagum, divi castra inclyta Constantini z).

Insuper hic fluvius, cuius aqua dura, vivida, frigida gravisque, variis in locis arctus, anfractus vel sinuosus est, inter rupes & montes inclusus, atque ex aquarum silvestrium confluxu sæpius furenterque intumescens. Quid mirum igitur? si hac ratione plurimum detrimenti capiant ripæ, immo fertilis & pinguis limi loco hic campi & agri velut magna segete flicorum silicum, ad sternendas vias idoneorum, atque volatili arena crebrius obtegantur? Quid mirum? si aggeres, glaciei ruptores, chelæ, obiectacula, ceteraque aquarum ædificia penitus avellantur & diruantur. Præterea celerrimus iste *Navæ* lapsus ad varias, quæ ibidem sunt exstructæ, moletrinas movendas & agitandas aptissimus est; quin immo propter eundem rapidissimum lapsum, quemadmodum ad prolixa salinaria, sic etiam maiori commodo minoribusque sumtibus ad opera fabricata & machinas gyrandas atque circumagendas, in magnum universi Palatinatus emolumentum, usurpari forsitan poterit. Nec dicam, quod per aquagium vel aquæductum profundiora a Salinis usque ad Bingium negotiatio & mercatura

y). Tacitus lib. IV. hist. cap. LXX. conf. supra §. II.

z). Apud *Ausonium* l. c. V. 1. seqq; conf. *Scaliger* in lectionibus *Auson.* lib. I. cap. I. p. m. 7 & 8.

tura totius archifatrapiæ, speciatim vero commercium urbis *Crucenaci* procul omni dubio in statum meliorem verti valeret. Id quod etiam anno huius seculi octavo & nono fuit serio tentatum a). Ceterum, licet maxima vecturæ terrestris sit difficultas, hodie tamen novimus, iam abhinc aliquot annos, *Crucenacenses* cives emolumenta *Bingensium* per istam vehementer deminuisse.

Nava præter alburnos, barbones aliosque cœnæ plebeïæ pisces, laudatoris quoque generis cupedias, nempe cyprinos, percas, lucios, immo truttas etiam & salmones, sciti admodum saporis advenas, aquarum dulcedine allectos, olim abundanter suppeditavit. Verum autem hodie, quod *Crucenacensibus* meis omnino cedit in præiudicium, propter chelas & obiectacula, a *Bingensibus* alte constructa, quibus piscium *Rhenensium* adscensus impeditur, piscatus *Navenis* maxime est exiguus, licet pisces isti pauci *Navenes* duram ob aquam vividamque in tota regione semper sint optimi, & præ *Rhenensibus* primas obtineant. Totum fluvii vadum meris iisque duris & cinereis lapidibus, immo filicibus albis, in quibus multæ frigæ crystallinæ sunt conspicuæ, stratum & obductum est. Achatæ quoque, iaspides, aliique duriores, nobiliores & pellucidi silices, quibus nomen indere nequeo, ibidem inveniuntur. Omnes hosce lapides cum scoriis metallorum extractibus hibernalibus secum rapit, & usque ad exitum suum in *Rhenum Nava* devolvit b).

B) Secundus primarius fluvius, quippe qui prope *Odernhemium*, circiter horæ spatio, tantummodo per solam præfecturam minorem, nempe *Beckelnhemiensem*, fluit, & tum *Navam* incurrit, vocatur *Glanus*, præcipuus *Ducatus Bipontini* fluvius; qui oritur in ipsius præfecturis *Lichtenberg*, *Kielberg*, & *Landsfuhl*, vel, ut accuratius scribam, ex fonte supra vel prope *Hechen* villam, quæ ad sextum ab urbe *Biponto* lapidem iacet. Quum vero villa *Hechen* haud procul

E 3

distet

a) Qua de re infra §. XXV. pluribus.

b) De ingenti huius fluminis elavie vid. infra §. XIII. num. 7. & §. XXXIII.

distet a villa *Waldmohr*, atque hæc multo sit illa notior, nonnulli *Glanum* prope eam nasci tradunt. Idem hic fluvius prope lacum, qui vulgo *der Vogelbacher-Wag* dicitur, nomine *Eichenschitt*, forsitan a saltu *Eichenschitt*, quem præterfluit, appellatur. Dum præterea per fines veteris Comitatus *Veldentini* fertur, præter alios multos torrentes ac rivos, ad oppidum *Lutereccam Lutram* quoque amnem recipit. *Lutra* vero recepta, cum a sinistra *S. Medardi* curiam, vulgo *Medard*, a dextra *Odenbacum* oppidulum, atque, inde ad lævam radices montis *Keddart* præterlapsus, *Meisenhemii* mœnia, potissimum ab orientis solis partibus, per lapideum pontem adluit, & *Odernhemii* per lapideas pilas, quas pons amplectitur lapideus, haud multum infra montem *S. Disibodi* in *Navam*, & quidem ea parte, quæ solem spectat orientem, pleno insuit alveo. Haud pauci scriptores ratione huius fluminis a recto aberraverunt c). Hic fluvius est *Nava* profundior, arctior & limosior, adeoque etiam in transitu traiectuve periculiosior, intumescens autem præter paucos duros lapides puram tenuemque eructat arenam. Tumescentem huncce fluvium *D. Iutta*, Abbatissa *Disibodenbergensis*, nata Comes *Sponheimensis*, secundum testimonium sanctæ suæ sociæ *Hildegardis*, *Beckelnhemienensis*, anno *mcxxx* sicco pede transiisse & rediisse perhibetur. Cœnobium autem *Disibodenbergense* in *peramœno silyestrique* monte, ad confluentes *Glan* *Navæ* que fluviorum leniter adsurgente, *Staudernhemio* non procul, in quodam situm erat angulo d). Idem *Glanus* prædicatur, in alveo suo gerere *carniolos*, *amethystos*, *achatas* & lapides, qui a fertis vocantur *Strausssteine*; quos autem videre mihi numquam licuit. *Curfus* huius fluminis non tam celer, non tam rapidus, quam *Navæ*, saltim prope *Odernhemium*, videtur.

c) V. gr. *Christoph. Cellarius* in *geogr. nostri temporis* p. 264. *Io. Hubnerus* in *dem Real- und Staats-Lex*; *Frid. Spanhemius* aliique, quos lege apud *Crollium* in *orat. de Meisenhemio*, recitata a *Gabr. Brynolpo Sundabl*, p. 6. seqq. not. *

d) *Infra* §. *XVI. litt. B. num. 3.*

detur. Hinc etiam fluctus undarum tranquillius tardiusque volvuntur. Piscatum eiusdem Navenfi copiosorem & largiorem esse, docet experientia.

§. XIII.

Binis hisce maioribus fluentis, Nava Glanoque, diutius spectatis, spectabimus iam obiter cetera minora. Nobis autem ex istis minoribus occurrat

1) Annis, utpote cui a villa *Weinsheim*, quam influit, nomen est, *die Weinsheimer-Bach* vulgo nuncupatus; qui, e Sanæ saltu profluens, ad villam *Bockenaviam* progreditur, & postquam locum, qui *Burg Sponheim* dicitur, præterit, prope villam *Rüdeshemium* (al. *Rittesheim*) rivum *Ellerbach* appellatum, intrat, nomenque suum amittit. De reliquo fines agri *Waldbeckelnhemienfis* stringit, atque a terris anterioris Comitatus *Sponhemienfis* discludit e).

2) Secundus rivus est, *die Monzinger Bach* dictus. Hic e silva Sanæ vel Saoni (der Saan- vel Soonwald) decurrens, oppidum *Monzingam* adluit, atque in Navam, paulo infra id oppidum, semet insinuat.

3) Annis *Igelbach* originem habet in silva *Sobernhemienfi* iuxta arcem cognominem, eamque ruinofam, quæ ditionis quondam fuit *Sickingenfi*, hodie vero *Sobernhemienfium* in bonis numeratur; quibus ipsam, pariter cum silva, *der Plocherwald* vocata, cum agris item pratisque, eidem contributis, anno *MDLXXXV* *Franciscus*, *Ioannes Suiccardus* & *Reinhardus* de *Sickingen*, liberorum, ab *Georgio Wilhelmo* de *Sickingen* relictorum, tutores, vendiderunt. Erat enim in rebus live bonis, quæ proprii sunt iuris, & vulgo nominantur *alodialia* f). Hic annis dictum irrigat territorium, aquisque suis auget, & tandem prope memoratam arcem Navæ immiscetur.

4) Quar-

e) Conf. *Crollius* in orat. de *Beckelnh.* p. 24.

f) Vid. idem l. d. pag. 25. not. *

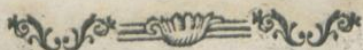
4) Quartus rivus *Bozbach* oritur in Sobernhemienſium ſilva, a Monachis dicta *Münchwald*; qui ſæpius reſtagnat alveoque ſuo ripam ſuperat.

5) Rivus *Hanenbach* vocatus, agrum Staudernhemienſem atque Sobernhemienſem ſeparat, quin etiam haud raro redundat, ripas ſuas diruit, agrosque illabitur.

6) Torrens *Staudernheimer-bach*, qui Abbatisweilerae in ditioſe Steincallenfeldiana prope Meiſenhemium ortum ſuum habet.

7) Minime hic loci ſilentio prætereundus eſt apprime memorabilis amnis, dictus *die Ellerbach*, qui haud procul a pago Hunnorum *Ellern* exoritur. Is autem *Walhuſa* huc tendit; unde etiam illic locorum *die Wallhaeuſſer-bach* adpellatur, & per ſilvam Sanæ devolvitur. Variorum rivorum, pagos nempe Winterburgum, Bockenaviam g), Sponhemium, Weinſhemium & Rüdeshemium præterfluentium, acceſſione, iuxta collapſum leproſorium ſive noſocomium *Crucenacenſe*, (guten leut-ſpital,) redditus uberior & abundantior, nonnullas agit molas, ipſum *Crucenacum* dilapſus, eam urbis partem, quæ *Neapolis*, vulgo *die Neuſtadt* adpellitari ſueſcit, permeat, eamque urbem in duas partes diſſecat, ibidemque pontem habet lapideum; qui vero tam parum, quam ipſe rivus, obſervatur, quoniam ſuper ripæ pontisque ſtatim vel loca variæ domus cum aliis ædificiis utrimque ſunt extructæ. Tandem in urbe media inferitur *Nava*. Ceterum, quod hic in mentem revocare non abs re erit, is idem amnis eſt, qui anno ſeculi noſtri viceſimo quinto d. XIII Maii, tum ipſe ingenti procella, repente effuſa, auctus, tum vero rivi modo dicti *Weinſhemienſis*, quippe qui, iſta vi aquarum maximo cum cæli fragore deiecta, in altitudinem prorfus inſolitam excreverat, confluentia nimium quantum inflatus, æſtuans veluti, lignaque in lignario collecta furenter abripiens, multique ponderis ſaxa ſecum trahens, tanta mole tantoque impetu ſemet in ipſam urbem intulit, ut omnino pergravem ædium

g) Non *Bodenau*, prouti ſcribunt nonnulli.

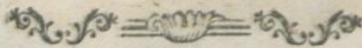
ædium, pecorum hominumque fragem ediderit, & tandem partem mœnium, ad felicissimum suum effluvium, avellens abruperit h). In quadam media pontis Navenfis pila, speciatim in superiori parte, hodieum extensa cernitur manus ferrea, tamquam sempiternum huius cataclysmi symbolum. Olim hicce rivus truttis, gobiis fluatilibus, cancris, anguillis, interdum etiam luciis abundabat; sed rates, ad perniciem riparum & agrorum, ad pretium lignorum haud mediocriter augendum, ad detrimentum aurigarum, ad ipsius oppidi periculum, ingentibus in eo rivo tentatæ sumtibus, semina piscium minuerunt, immo propemodum profus deleverunt & extirpaverunt.

8) Octavum præterea huius supremæ præfecturæ fluentum est *Alsenza*, spectabilis amnis; quippe qui, in Comitatu Cæsareo Falckenstein ortus, prope Rockenhusium montem *Stehlberg* supra pagum Moschel præterlabitur. In pago *Alsenz*, *Altenbamburg* & *Ebernburg* iungitur partim lapideis, partim ligneis pontibus. Tandem inter *Ebernburgum* arcemque *Rheingravenstein* in *Navam* illabitur.

9) Nonus insuper huius præfecturæ rivus, qui sese pariter in *Navam* diffundit, ab accolis vulgo vocatur *die Aepfelbach*, apud antiquam ruinaque collapsam *S. Iacobi* Abbatiam ad montis *Tauni* (*Donnersberg*) radicem exortus, oppidula pagosque *Rockenhusium*, *Grehweileram*, *Steinbockenhemium*, *Neuenbamburgam*, *Wællstenium*, *Schwabenhemium*, *Bosenhemium*, per dynastiam *Brezenhemiensem* & *Ippeshemiensem*, permeat, & tandem prope *Genzingam* in *Navam* sese exonerat. Pisces haud spernendos alit; sed vero propter regionis planitiam, speciatim autem propter alveum ex indigenarum pertinacia retentum, nimisque curvatum & arctum, immo propter ripas acclives causam magnarum inundationum cre-

brius

h) Conf. *Heuson* in der Beschreibung der Creuznacher Wasserflut, §. V. seqq. pag. 14. seqq; ubi qualibet distincte & articulatum exponuntur; apud laudatum *Crollium* p. 24. not. *

brius exhibet. Ceterum accolis omnino in commodum cedit, quod rivus hicce tantummodo fecundantem limum, nullos autem lapides e sinu suo egerat. Vbique ferme locorum, pontes habet lapideos.

10) Hunc sequitur decimus præfecturæ eiusdem amnis, cui nobile nomen *Guldenbach* inditum. Hic ortum suum debet iisdem, quibus rivus *Ellerbach*, locis montanis, nimirum prope notissimum illud *Argentorium* in pago Hunnorum. Cursum suo *Strombergam* urbem adluit, semperque meridiem versus progreditur, donec post multos anfractus inter *Brezenhemium* & *Langenlonshemium* in Navam ingreditur. In pago *Heddeshemio*, quod ab isto rivo nomen gerit, quondam magnum pontem, eumque lapideum habuit. Verum autem, isto deinceps per vim aquarum deiecto, nunc temporis loco pontis transitus istius ponticulo ligneo coniungitur; per quem nemo, potissimum aquis ripam exsuperantibus, citra vitæ discrimen transire potest. Idem amnis, undarum accursu maxime strepitans & prærapidus, varias bonorum agrorum partes secum violenter rapit, eorumque possessoribus loco agrorum advolutum lapidum siliceorum relinquit acervum, ita ut agros dumtaxat arboribus, quas amant rivi, conferere possint accolæ. De cetero cancris & passim truttis abundans perhibetur.

11) Alius rivus, variis pro varietate locorum nominibus insignitus, est ita cognominatus *die Kriegsfelder*-vel *Wonsheimer*-vel *Genzingerbach*; cuius prima scaturigo meridiem versus est, nimirum *Kriegsfeldæ* apud *S. Albani* fanum & *Rothenkirchæ*, non procul a monasterio *Sion* in Alceiana præfecturâ. Septentrionem versus ad *Eckelshemium*, pagos *Flonheim*, *Arnsheim*, *Gaubeckelnheim*, *Wallerthum*, *Sprendlingen*, *Sozenheim* & *Genzingen*, ubi molas agitât nonnullas, permeat. Tandem prope *Grolshemium* in Navam incurrit. In quolibet pago pontem habet lapideum; sed haud raro sese effert alveo.

12) Duodecimus amnis vernacule vocatur *die Erbach*, oriturque propter pagum cognominem, haud procul ab urbe *Stromberga*. Orientem versus, per incultos, proclives & periculo-

riculosos montes manans, Remmelshemium & antiquam feudi Sponhemienſis arcem præterfluit, atque tandem inter pagum Labenhemium & Münſteram prope Bingham rivum *Leyerbach* recipiens, Navam ingreditur.

13) Deinde Mettershemii rivus occurrit *die Kiesrotherſive Baerweiler-Hottenbach*, Sobernhemii vero *die Waldbach* nominatus, qui sæpe numero redundat. Olim pagi fossas implevit; sed nunc eiusdem portam præterfluit.

14) Hic subiungi denique poſſet rivus Roxhemienſis, pone Crucenacum, *die Katzenbach* adpellatus; sed de eo nihil prorsus habeo, quod scribam.

§. XIV.

Quod ad physicam sive naturalem archisatrapiaë *Crucenacensis* qualitatem attinet, de ea sequentia dumtaxat notabimus. Universa videlicet præfectura aqua maximam partem aspera irrigatur. Ceterum aëre propter vicinitatem altorum ab omnibus partibus montium frigido, sed salubri tamen utitur. Quoniam autem anni simul tempeſtas, non ager solus producit segetem, hinc tempeſtatem hisce regionibus quasi naturalem propriamque paucis inquiremus. Tempeſtates equidem, sicuti locis in omnibus montanis, propter impetum ventorum, nubes, quæ in aëre coguntur, urgentium, aliquo modo incertas esse, quin etiam in singulis ferme tractibus prorsum diversas, experientia, optima harum rerum magistra, satis superque testatur. Eiuscemodi tempeſtatum varietas, & situs montium, qui circa *Crucenacum* propemodum omnes ab occidente ad septemtrionem, circa *Sobernhemium* autem ab occidente meridiem versus tendunt; ubi tantummodo bini venti viribus suis omnibus semper efficaces in vallibus esse queunt, sed reliqui in flatu suo superne dissipantur; hæc, inquam, omnia sapius in exiguis parumque a se invicem distitis tractibus, speciatim respectu fertilitatis & bonitatis vitium & arborum pomiferarum tam diversam efficaciam tamque diversum velut apotelesma habent, ut agricolis, in plano, ubi tempeſtates sunt certiores stabilioresque, habitantibus, frequenter hu-

manam excedere fidem videantur. Sic altero loco flores arborum frigore pereunt, in altero autem proventus eorundem florum est uberrimus. Situs interim huius universæ archiepiscopatus singularia sua bona habet & prærogativas. In hac etenim præfectura sublimes petrosique montes, ex præcelso pago Hunnorum, ex frigidis Lotharingæ finibus, atque ex alpera silvestrique Westrasia exsurgentes, velut evanescunt, & tandem in humilioribus iisque fertilibus collibus, usque ad planitiem Navensem & Rhenensem semet extendentibus, desinunt. Quapropter hæcce regio illud commodi præ regionibus aliis habet, ut sine externis impedimentis frumentum ex locis planis, e montibus lignum ac faginam, atque ex collibus longe generosius, quam ex planitie, vinum nanciscantur incolæ. Tellus quidem in se spectata, plurimam partem est rufa solidaque, minime tamen aratu difficilis. Rara, locis iuxta rivos exceptis, cernitur arena. Paludes ibidem existunt paucissimæ. Hinc etiam fruges fructusque sunt iucundi saporis optimique nutrimenti, quamvis raro tantæ magnitudinis tantæque existimationis, quantæ Mannhemii, Heidelbergæ, Francofurti. Propter vicinos frigidosque montes sativum tempus tempusque maturitatis & messis ultra duas tresve hebdomadas ferius, quam in Rhenensi Nicrinaque regionibus, differendum est. In eodem tamen climate proventus agrorum omnino est uberrimus. Sic ibi fruges, ad gustum respondententes, copiosæ funduntur, nempe granum, hordeum, triticum, ador, secale vel zea, sed non eadem copia avenæ, vicinæ, ciceres, lentes, olera, brassicæ vel lachanæ, rapæ, trifolia, herba Nicotiana, & lycopersicon tuberosum. Gregalia & ferotina poma, tum granata, tum ossiculata cumulatim ibi crescunt. Quæ vero sane melius succedunt, eorumque proventus uberius est in gelidioribus, quam calidioribus agris, ubi flores nimium mature progerminant, atque inde per insequentes asperos ventos, e montibus vehementer spirantes, plerumque corrumpuntur & decutiuntur. Quod si pomaria & arboreta, vel potius arborei fætus, immo ipsæ arboreæ, sicuti vineæ, tantum in declivibus collibus, ubi contra ventos defenderentur rapidissimos,

diffimos, caute plantarentur, in his etiam terris res pomaria facillime verti posset in statum multo meliorem. Brassicæ sic a floribus dictæ (Blumenkol) & asparagi, qui fundum desiderant flaccidum atque arenosum, dumtaxat ab ipsa natura ibidem velut extorquentur. Insuper vina in his oris nascuntur generosa. Vites autem, optimas uvas proferentes, in præfectura maiori maximam partem pedatæ sive palis maritatæ, sed in minori palis viduatæ conspiciuntur. Cura pratorum pecorumque in angustum adducitur, ne dicam, negligitur; quæ neglecta detrimentum haud exiguum capiunt agri. Hinc plurima regionis eius loca stercoreibus carent, ita ut illud ex agris, quod sane proferre possent, incolæ sibi acquirere nequeant. Silvarum sunt paucissimæ, quercetis exceptis, in quibus tamen arbores paulatim conferuntur, quarum corticibus pro rhoë coriaria utuntur coriarii. Hinc saginæ, hinc silvæ cæduæ in posterum prorsus deerunt.

Species rupium fœtusque montium, tum in minori præfectura, tum in univèrsa septemtrionali præfecturæ maioris plaga usque ad pagum *Langenlonsheim* sunt arenaria saxa, ad ædificandum quidem aptissima, sed mineris omnino vacua. A pagus *Dreysa* ad *Crucenacum* usque extenditur infra *Norheim*, *Weinsheim*, *Beckelnheim* & *Auen* tractus scissilium lapidum, lithanthracibus sive carbonibus bituminosis haud prorsus absterilium, simulque mineralium. Rursus ab ipso oppido *Crucenaco* cis *Navam* usque ad pagum *Freylaubersheim*, dynastiam *Ebernburgensem*, pagum *Neuenbamburg*, montem *Lemberg* vernacule nominatum, & ditionem *Bipontinam*, semet extendunt dura, vivida quarziique fertilia montana, quæ vulgo *der Eichstein* vocantur; atque eadem haud raro multa mineralia evidenter indicant, immo veteres easque deperditas fodinas non obscure manifestant; potissimum in ipso monte *Lemberg*, commodo nequaquam exiguo, hydrargyra vel potius mineræ hydrargyri deteguntur. In univèrsam ex multis metallicorum fossorum experimentis physici mineraliumque periti huncce canonem abstrahendo, prouti loquuntur, deduxerunt: *Na-*

vam scilicet separare metalla, hoc est, partem, ad orientalem Navæ plagam iacentem, alere non modo metalla, sed progredientes quoque mineras, quas rimando sequi & indagare possemus; sed vero montana, ad septemtrionem Navæ sita, vel mineris profus esse vacua, vel saltem ratione fluoris subterranei, ex quo succi, metalla, lapides generantur, mutila.

Totius archisatrapiaë commercium vel mercatura, quæ beneficio opeque fluminum Mosellæ Rhenique facilius commo-
diorque redditur, tantum vino, sale, frugibus, farina, lana modicoque tabaco exercetur. De rebus aliis, quæ nullius propemodum momenti, hic loci nihil habemus, quod possemus commemorare. Pecuariam satis negligenter ibidem curari, res est testatissima.

Quod vero singulariter ad minorem præfecturam Beckelnhemiensem attinet, hæc cælo est salubri & temperato; immo maximam sui partem nec amœnitate caret, nec rerum, ad victum cultumque necessariarum, copia. Valles, montibus & collibus intermixtæ, alendo pecori bonæ: gramen quippe aliasque herbas teneras ac molles abundanter subministrant, & propter interlabentes rivulos i) satis riguæ sunt; ut adeo passionem hic & agriculturam adfines esse videamus. In vineis autem, quibus colles circa *Monzingam*, *Sobernhemium* & villam *Nusbaum* abundant, ut magna diligentia sollertiaque excultis, vinum præstans vetustatemque ferens nascitur. Horti, quos oppidorum villarumque succidiam merito adpellari novimus, cinararum, asparagorum, betæ, lactucæ, ceterorumque hortensium olusculorum producunt cumulum. Silvæ leporum volatiliumque prædam Sobernhemienfibus & Monzingensibus præbent gratissimam, atque iucundam inferiendo voluptatem k).

Cete-

i) De quibus §. præcedente.

k) Plura nobis dedit *Crollius* in cit. orat. de Beckelnh. p. 25. seqq. ibid. in not.

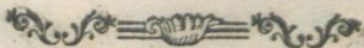

Ceterum climata præfecturarum Crucenacensis, Oppenheimensis & Alceianæ non multum inter se invicem differunt. Hinc de iisdem hæc legimus 1): Die Oberämter Creuznach, Oppenheim und Alzei, diese so kostbare Kornspeicher, und herrliche Weinkeller, bestehen meistens aus lauter fruchtbaren und angebauten kleinen hügeln oder bergen, die als floezgebürge der großen Vosagischen haupt gebürge anzusehen sind, mit darzwischen liegenden zimlich großen ebenen und flächen, die als thæler zu betrachten. — So ist der boden im Oberamt Creuznach mit verwitterten rothen sandstein und thon-mergel vermischet, mithin in beiden leztern Oberämtern (Oppenheim und Creuznach) besser find. Würden aber diese kleine hügel gegen norden mit hohen bergen zugeschlossen seyn, so wie sie es durch das Vosagische gebürge gegen mittage sind, so würden dieselben noch edler und waermer seyn, ob sie gleich — alle fruchtbar genug sind, am holze aber eben daher den groesten mangel erleiden. Sie verstaten dem weinstock seine gute stelle und anpflanzung. Wann gleich der wein nicht aller orten so koestlich wird, insbesondere im oberamt Alzei, als in den andern beiden Oberämtern, die dem Rheingau zugesehlet werden, so ist doch dieses land überhaupt sehr angenehm und gut, und wird durch seinen anbau taeglich besser gemacht. Waizen, Korn und Spelz, nebst dem wein sind die producten, die auffer lands geführet werden, und gegen den fruchten dießseits Rheins in der güte einen großen vorzug haben m).

Quibuscum congruunt, quæ mecum humanissime communicavit venerandus Amicus, hisce verbis: Das Oberamt Creuznach macht den besten und betraechtlichsten theil der vorderen Graffschaft Sponheim aus. Es wird von dem Nahstrom, der es durchstießet, in zween nicht sehr ungleiche theile getheilet, wovon der eine gemeinegliche die Gauseite, der andre die Waldseite

1) Apud. b. m. Io. Dan. Flad. in der Vorlesung von der verschiedenen Fruchtbarkeit der Pfalz am Rhein, und deren ursachen, in act. acad. Palat. Tom. I. P. II. phys. p. 432. seq.

m) Addatur Finsterwald vom Pfälz. haufse pag. 913; ubi pro Bretzenheim falso legitur Bretzenstein, & p. 921.

te genannt wird. Die Gauseite wird von dem Oberamt Alzey, dem Kurmaynzischen gebiet und der Rheingraft Grehweiler begrenzet. Die Waldseite stost theils auf das Vnteramt Boeckelheim, theils auf das Badische amt Winterburg, theils auf das Oberamt Stromberg. An den natürlichen gütern der erde, die zum unterhalt und bequemlichkeit des menschlichen lebens gehoeren, fehlet beinahe kein einziges in der fruchtbaren und angenehmen gegend, die dieses Oberamt in sich fuffet. Waldreiche berge und angebaute hügel wechseln mit den fettesten thaelern auf die anmuthigste weise, und verschaffen hier und da dem auge eine weite und ergoetzende aussicht in die schoenste und herrlichste gegenden Deutschlander. In dem ganzen Oberamt, fürnemlich aber auf der sogenannten Gauseite, werden alle gattungen von fruchten gepflanzt, vorzüglich kohlsaamen, wovon die einwohner in und um Creuznach einen sehr betraechlichen nuzen ziehen, waizen, korn, gerste und in geringerer menge spelz, haber, hanf und flachs. Das gartengemüß und obst waechset in überfluß und von vorzüglicher güte. Die hügel sind groestentheils mit edlen Weinreben bepflanzt, wovon einige einen sehr süßen und lieblichen Wein geben, als der Bosenheimer berg, der hügel bei Creuznach, den man den Brückes nennet, und einige andere anhoehen. An feurigem und staerkerm Wein fehlet es auch nicht, und geringer landwein waechset in überfluß. Der ackerbau wird auch seit einigen Jahren mit mehrerem fleis und vorthail getrieben. Auf der Waldseite ist hier und da schoener Wieswachs, der auch auf der Gauseite nicht ganz mangelt, ob er gleich sparsamer ist. Die gebirgigte gegenden liefern hinlaengliches holz, welches vor anlegng der Salinen in überfluß war.

Hæc igitur archifatrapia, propter generosi vini copiam, & propter optimarum frugum fecunditatem, Liberi Cererisque certamen merito dici potest n).

§. XV.

n) Sic scripsit de pulcherrima Campaniæ plaga Florus de R. Rom. lib. I. cap. XVI. §. 3.

§. XV.

Antequam autem ad magis specialia, præstantissimam hanc-
 ce maiorem præfecturam attingentia, transgrediamur, paucis hac occasione præmonendum esse censemus, nimirum anno seculi nostri decimo quarto quintoque, quoniam Principibus Iuventutis, ex serenissima linea Neoburgica oriundis, tamquam legitimis Electoralis Palatinatus heredibus, destitutus fuerat Palatinatus, de pacto & convento, inter Serenissimum ac Potentissimum Electorem IOANNEM WILHELMUM eiusque Serenissimum fratrem unicum CAROLVM PHILIPPVM, tunc temporis Gubernatorem & Administratorem Comitatus Tyrolis, transigendo, serio deliberatum, atque his sub legibus actum fuisse, ut nempe CAROLO PHILIPPO, cui serenissima quædam Princeps in matrimonium collocanda, Crucenacensis & Simmerensis archisatrapia, tamquam aliqua reddituum necessariorum portio, sive alimentaria portio Principibus privatis o) assignata, quam vocabulo publici iuris, ex ævo medio defuncto, nominare solent apanagium p), in usum emolumentumque tradere-
 tur q):

o) Principes privati apud *Sallustium* in bello Iugurth. cap. V. sunt, qui barbare hodie vocantur *appanagiati* vel *apennagiari*, abgefundenen Herren, nicht regierende Herren; vid. I. F. *Noltenius* in *Lex. L. L. antibarb. T. I.* pag. 422.

p) *Apanagium* vel *appanagium* vocabulum est Francicum. Sumi solet pro ea bonorum parte, quæ liberis Regis Franciæ natu minoribus concedi solevit, postquam natu maximus, mortuo patre, regnum adeptus est. Eius autem ius & conditio hæc est, ut Rex directum Dominium ea in parte retineat, & si posterius virilis sexus deficiat, ad regem bona redeant. Dictum autem est quasi *Abbanagium*, B in P commutato, quasi quis partem exclusoriam dicat, non a pane quotidiano, sicut volunt nonnulli practici; conf. *Ioan. Calvinus*, alias *Kabl*, *Wetteranus*, I. V. D. & in acad-

tur q). Verum enim vero totum hocce negotium, auspicio fausto inchoatum, IOANNE WILHELMO Electore immatura morte anno mcccxvi prærepto, minime fuit transactum, immo potius abruptum. Nam in dignitate & regimine, prouti iura consanguinitatis postulant, frater fratri successit.

§. XVI.

Iam obiter loca spectabimus, ad hanc archisatrapiam spectantia, eaque ordine significabimus alphabetico. Interim nonnulla præcedant oppida nec non monasteria. In oppidis autem occurrit

A.) Oppidum *Monzinga*, a Mannhemio viginti horas distans r), atque ad præfecturam Beckelnhemiensem spectans, cui iam anno mcllxx adnumerabatur s). Non uno quidem nomine, sed varie scripto, passim occurrit; v. gr. *Montzezen*, *Montzega* t), *Munzichen* u); *Moncecha* etiam exprimitur in diplomate *Eberhardi*, Comitis Sponh. ecclesiæ anno 1047. dato v); *Monzecha* in tabulis *Adelberti* I w); *Munzecha*, in bulla *Eugenii* III Papæ x); *Monzeche* in tabulis *Collegii* ad Mogun-

academia Heidelb. quondam Professor, in Lex. iurid. p. m. 75. a. edit. 3. cum præfat. *Dion. Gorbofredi* & *Herm. Vultei*, Hanoviæ, 1619. fol; idem lexicon demum auctius fuit recusum Genev. an. 1734. fol. Vid.

C. G. Ioecherus in dem allg. gel. Lex. P. I. p. 1582. seq.

q) Hæc didici ex commercio litterarum mss. quas adservat in thesauro bibliothecæ suæ generosissimus *P. W. L. Flad*.

r) Vid. die Pfaelz. æußerl. Kirchenverfassung, p. 50 & 153.

s) b. *Kremerus* in den diplom. beytr. p. 151. & 219.

t) Apud *Tribemium* in vita *Friderici* I. p. 30 & 70.

u) *Kremerus* l. d. pag. 152. & 219.

v) Apud *Tribemium* in chron. Sponh. p. 232. opp.

w) Num. V. diplomatarii *Disibodenbergen* p. 103 & 109.

x) Num. X. modo citati diplom. p. 129.

Moguntiacarum maximam y); *Monzengen* in litteris *Ioannis* Abbatis & conventus *Difibodenbergenfis* z); *Monzingen* denique, quod vulgatissimum est, in litteris *Wernheri* Abbatis & conventus *Difibodenbergenfis* a). A *Sobernhemio*, de quo statim, bis mille passus, paululum occidentem solem versus, sese hoc oppidum nobis sistit. Sed tamen, quo tempore ius civitatis obtinuerit, nobis incompertum est. Quod si vero coniecturæ locus, id iuris similiter, prouti *Sobernhemium*, ab Imperatore *LVDOVICO IV* impetravit. Saltem in litteris *ADOLFI Simplicis*, Comitis Palatini Rheni & Principis Electoris, anno 1322. signatis, *villa* (eines Dorffs) titulo adhuc nuncupatur, uti mox patefcet. Dextra ad rivum cognominem b) situm est, & quidem in valle admodum culta, montes inter collesque vini generosissimi perquam feraces. Est equidem istud non minus, quam *Sobernhemium*, perantiquum. Nam, quamquam nobis non certo constet, utrum sit illud *Munzach*, quod pago *Navenfi* adscribitur c), id tamen apprime notum, locum esse vetustum, ac seculo decimo & undecimo iam occurrere. *Sponhemienſe* quippe monasterium ibidem anno *MXLIV* iam varios habuit reditus, nimirum *aream cum ædificiis & duodecim iugera vinearum* d). Interim omnino putem, esse id *Munzach*, propter similitudinem nominis *Muzich*, *Munzig* e). Antiquitus fuit ditionis *Moguntinæ*. Verum autem *Adolfus*, Archiepiscopus *Moguntinus*, contra potentiam *FRIDERICI I*, Comitis Palatini Rheni &

G 2 Electo-

y) Ibidem num. XXIV. p. 160.

z) L. d. num. XXIII. p. 158.

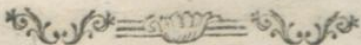
a) Rursum ibid. num. XXXIX. p. 183.

b) Qui vocatur *die Monzinger-bach*, & oppidum præterlabitur, immo paulo infra ipsum *Nava* miscetur. Vid. supra §. XIII. num. 2. p. 39.

c) Apud *Freberum* in orig. Palat. lib. II. cap. XI. p. m. 315.

d) Teste *Trithemio* in chron. Sponh. pag. 237. & *Kremero* in den diplom. Beytr. pag. 12.

e) Supra §. XI. p. 32.

Electoris, *Diethero* fortiter adfidentis, auxilium Ducis Bū-
pontini & Veldentini *LVDOVICI Nigri*, qui *Meisenhemii*
tunc commorabatur, invocavit: d. XIX Novembr. an. MCCCCLXII.
adsignans ipsi pro stipendio, quidquid ecclesia Moguntina ha-
buit in Comitatu Sponhemienſi, *Beckelnhemium* videlicet ca-
strum & villam, *Sobernhemium* oppidum, *Monzingam* oppi-
dum, *Nusbaum* villam, *Vlmenam* oppidum, aliasque plures
in circuitu iacentes villas, cum omnibus earum proventibus
& utilitatibus, *sub certa pecuniarum summa*, redemptione vel
reluitione salva f). Quæ omnia loca laudatus *FRIDERI-
CVS I*, Elector, haud ita diu post, nimirum an. MCCCCLXXI,
speciatim *Monzingam* d. XXIII. Aug. eiusdem anni, iure belli
suo subiecit imperio g). Eadem *Monzinga* locis in iisdem
est, quæ *FRIDERICVS* vendi & alienari, adeoque a Palati-
natu dirimi noluit h).

Ceterum oppidum nostrum iniuria temporum, eadem,
qua *Sobernhemium*, fortuna nunc est & conditione. Nam a
Gallis eodem, quo illud, tempore, ignibus iniectis, haud
parum fuit devastatum: nec visu quidem adituque dignum
amplius hodie habet, præter speciosum multæ vetustatis tem-
plum. Quod, si fama vulgari standum, idem est *Willegisti*,
al. *Willegisi*, Archiepiscopi Moguntini, opus; utpote in ta-
bulis *Adelberti I* modo citatis memoratur hisce verbis: *Dein-
de, quia in nemore Sone dicto nihil habebat (Willegifus) acqui-
sita haba una a quodam Clerico, nomine Wieselino, in termina-
tione villæ Monzecha dictæ ecclesiam struxit & dedicavit, nomen
ei Gehinkirche imponens.* Situm ceteroquin in colle leniter
adfur-

f) Vid. *Trübemius* de rebus gestis Friderici I. pag. 29. seq. & *Kremerus*
in der Gesch. dieses Kurfürstens lib. III. §. 18. p. 251. not. 5.

g) Idem *Trübemius* l. d. pag. 70; *Tolnerus* in hist. Palat. p. 74; & *Kremerus*
l. c. lib. V. §. 16. p. 467; nec non *P. Hachenbergius* in vita Friderici
I. lib. VII. p. 211.

h) b. *Kremerus* l. d. & quidem in cod. diplom. num. CLXVIII. ad annum
1472. pag. 456.

adfurgenti i). Habet quoque Curiam, aliquamdiu maxime laceram, sed rursus ad honestam deinceps speciem revocatam. Mirum autem ut ne sit ullum, nos arcis, cuius meminerunt nonnulli k), nullam hic facere mentionem. Quantum enim & nobis, & ipsis Monzingensibus constat, nulla umquam hic loci stetit.

Insuper non secus, ac vicinum Sobernhemium, privilegiis & immunitatibus, quibus olim fuit cohonestatum, etiamnum fruitur. Haud plane nullius erit momenti, hic loci paucis monere, Moguntinos Archiepiscopos quædam horum privilegiorum oppidis *Monzingæ* & *Sobernhemio* concessisse; sed quædam serenissimos Comites Palatinos Rheni; hos autem ea, quoties alter alteri successerat, auctoritate sua sollemniter corroboravisse. Iuvat hic tantummodo FRIDERICI *Victoriosi* tabulas, ad quas successores illius suas composuere, subiicere; quæ sic sese habent:

Wir Friedrich von Gots gnaden Pfalz Grave bey Rine, Hertzog in Beyern, des H. Romischen Richs Ertzdruchseß und Kurfürste, bekennen und tun kont offenbare mit diesem brieß; alsß wir itzont die Stete Sobernheim und Montzgin erobert, und zu unsern handen bracht; daruff uns die Burgermeister, Rat, und Burgere gemeinlich derselben Stete, huldung, glübde, und eyde getan hant; da versprechen wir Hertzog Friedrich Pfalzgrave obgemelt by unsern Fürstlichen eren und wülden, für uns und alle unsere erben, daßß wir die vogenante Stete by allen und iglichen friheiten, gnaden und gerichtten, wie solches an iedem ende gegen inen und allen inwonern, geißtlich und werntlich von alter by einem Stift von Mentz herkommen ist, halten und lassen; auch nit fürter übersetzen und beschweren wollen; dazu sie getrülichen handhaben, schweren und schirmen, als

G 3

andere

i) Conf. *Crollius* in cit. orat. p. 14. not. **

k) V. gr. auctor *Lexici geographiæ veteris, mediæ & recentis*, Lipsiæ an. 1731. in lucem editi, p. 385.

andere unsere burger und lute nach unserm besten vermogen, one geverde. Des zu urkunde han wir unser Secret-ingesiegel vor uns und unsere erben an diessen brieff tun henken. Datum im felde vor Sobernheym off Sant Bartholomey des heiligen zwelfbotten tag, anno Domini millesimo quadringentesimo septuagesimo primo 1).

De reliquo Monzinga celeberrimum est oppidum propter vinum; quippe quod tantæ generositatis, ut in ipsam orientalem Indiam pervectum, indeque revectum, ac Monzingam reportatum, vim suam pristinam gratumque retinuerit saporem. Hinc recentis, inquit Vir clarissimus m), memoria res est, dignaque, nisi me fallit animus, quam paullo fufius, bona tamen fide, hic exponam. Alexander scilicet Tilemann, vinarius, ortu Monzingensis, qui fortunarum suarum sedem in Anglia collocavit, quingentas lagenas vini, anno MDCCXII Monzingæ nati, & ab se in Britanniam devecti, navarcho cuidam, in Indiam solventi, vendiderat. Quarum tres ab reduce cum recepisset, reperit, nec vim illius nec virtutem ullo evanuisse modo, quamvis circulum æquinoctialem, sub quo vina alioquin, si Rhenanum exceperis, ob maximos solis ardores, in vitium inclinant, ac vires amittunt, bis subierit. Quo magis autem inopinabile id erat, hoc maiorem ei movit admirationem. Vt igitur Monzingensibus suis re ipsa planum faceret, reliquias istas anno MDCCXVII, cum Monzingam negotiorum suorum causa excurrisset, secum attulit, atque amicis invitatis multa cum hilaritate propinavit.

Bellicas aliasque Monzingensium calamitates non est, quod hic enarrem, alibi iamiam sufficienter enarratas n). Tandem oppidum nostrum suos etiam progenuit viros eruditione

1) Vid. Crollius l. c. pag. 15. not. **

m) Nempe idem Crollius pag. 26. not.*; cuius verba hic repetere volui, quoniam laudata ipsius oratio in paucorum Lectorum meorum manibus est.

n) Apud eundem Crollium p. 38; & apud Finsterwald l. c. pag. 892. & 490. seqq. ubi varia legi poterunt.

tionē maxime conspicuos, quos Musæ suis artibus insignibus insigniter excoluere; de quibus autem loco suo o).

B.) A castello Beckelnhemienſi progredientibus, vel potius ter mille paſſus, & quidem auſtrum verſus, occurrit *Sobernhemium*, princeps minoris præfeſturæ Beckelnhemienſis oppidum, a Mannhemio xx horas diſtans p). Nomen autem eiusdem varie ſcribitur: *Sovernheim* ſcilicet in diplomate *Ruthardi*, Antifſtitis Moguntini, anno mcy ſignato q); *Sovernehem*, nimirum in diplomate *Adelberti* I, Archiepiſcopi Moguntinenſis, anno mcxxx in litteras miſſo r). Eſt profecto multæ vetuſtatis oppidum, quin immo longe ſupra *Willegiſi*, Moguntini Archiepiſcopi, ætatem adſcendit; quamquam ius civitatis ſeculo decimo quarto demum, prouti mox videbimus, ſollemniter obtinuerat. Iacet vero in amœniſſima fertilique regione, & quidem ad ripam Navæ fluminis finiſtram. Muris turribuſque quondam probe tutiſſimeque cinctum; adhæc burgo ſive caſtro mœnibus extra adpoſito, haud mediocriter fuit exornatum. Sed tamen turres muriſque in fine ſeculi ſuperioris a Gallis vi bellica ſunt deiecta, uſque eo ut oppidum maxima ex parte priſtinum ſuum amiſerit ſplendorem. Ipſum quoque caſtellum nunc ſuis in ruderibus dirutum iacet, ab iisdem Gallis anno dicti ſeculi octogefimo nono s) incendio deletum, atque cum ipſa urbe funditus exciſum t). Ceterum eamdem urbem Dominis *Cratziis* de *Scharpfenſtein*, qui poſtea ad Comitum dignitatem eveſti fuere, ſedem olim præbuiſſe, ſatis ipſorum evincunt inſignia; quippe

o) Nimirum infra §. XLV. ſeq.

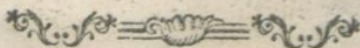
p) Vid. die Kirchenverfaſſung p. 171 & 50.

q) Num. I. diplomatarii Diſſbodenbergenſis pag. 9.

r) Num. VI. eiusdem diplomat. p. 113, apud celeb. *Crollium* in cit. orat. de diœc. Beckelnh. p. 7.

s) Apud eundem *Crollium* l. d. pag. eadem not. ***; ubi per vitium typographiæ legitur annus 1699.

t) *Teuſchmuth* Franz. Attila in adpend. p. 590.

quippe quæ supra portam, adiectis simul anni 1563 numeris, etiamnum visere licet u).

Quod ad publica attinet ædificia, speciatim ecclesiastica, inter alia principe loco se nobis offert

1) *Templum*, satis amplum & duabus instructum turribus. Olim fuit collegium, sicuti vocatur, Canonicorum, cuius tantummodo templum hodie residuum v). Communis apud Sobernhemienfes invaluit opinio, illud anno 1484. exstructum esse. Argumenti loco est, quod ipsissimus hicce æræ vulgaris annus supra arcum chori extrinsecus legitur adscriptus. Utrum vero firmiter id inde colligi queat, rerum peritioribus diiudicandum relinquimus w).

2) Præterea *Sacellum*, domicilio Equitum *D. Ioannis Hierosolymitani* adstructum, omnino commemorabile censetur. Id autem quando surrexerit, quando pristinum itidem usum, decusque, quo antea exciderat, feliciter receperit, perspicue discere licet ex hac inscriptione, quam supra arcum, qui chorum aperit, legimus:

ANNO DOMINI 1465 COMPLETA EST TESTVDO HVIVS
SRVCTVRAE CVM FENESTRA DE ANNVNCIATIONE ET
CONSECRATIONE TOTIVS ECCLESIAE PER ORDINATIO-
NEM FRATRIS PETRI HEIDOLF, COMMENDATOR. PRO-
NVNC. ORATE PRO EO DEVM.

ANNO 1664 HOC SACELLVM RELIGIONIS CATHOLICAE
EXERCITIO RESTITVTVM, ET ANNO 1671 EX INTEGRO
RENOVATVM FVIT x).

Inter

u) Apud modo laudatum *Crollium* l. c.

v) Conf. *Oliv. Legipontius* in cit. monast. Mogunt. p. 71. seq.

w) Apud *Crollium* l. d. pag. 8. not. *; ubi de priscis ecclesiæ istius loci Rectoribus, iisque illustri stirpe sapius satis, agitur.

x) Apud eundem l. c. pag. 8. not. **.

Inter ædes vero, quæ cuiusdam sunt nominis, occurrit

1) *Curia*, publici consilii sedes, licet operis sit non admodum visendi. Hæcce, ex lapidibus fabricata, in foro sita est. Insignia Palatina, in solario adposita, quin etiam anni MDXCIX, quo procul dubio fuit reparata, notationem in fronte præfert. Ipsam autem multo ante iam stetisse, Moguntina indicio sunt insignia, foribus ædificii interioribus insculpta. Ceterum, quæ bonorum partes sint civium, hæc, quam in ea legimus, nos edocet ἐπιγραφή:

„ Cum pietate DEUM summum reverenter adora,
„ Atque Magistratum cum pietate time y).

2) Post hanc occurrit *Domus Equitum* modo z) laudatorum. (die Commenthurei). Quam aliquando flammis absumtam; & cura *Ioannis Schnecki*, Prætoris quandam Sobernhemienfis a), reconcinnatam esse, hæc Latina & Teutonica commonstrat inscriptio:

SEPTEM CUM DENIS ANNIS, NUMERVM PVTO PARVVM,
EXIERANT, MEA CVM VISCERA FLAMMA RAPIT.
POST SED IOANNES SEXTO ME SCHNECKIVS ANNO
EMIT, ET IN TANTAM FECIT ABIRE DOMVM.
SECHTZIG SIEBEN DER MINDER ZAHL
BRANDT DIESER HOFF GANTZ VBERAHL,
SECHS IAHR DARNACH HAT MICH BEREIT
IOHAN SCHNECK MIT SOLCHER HERRLICHKEIT b).

3) *Domus* itidem, quæ in reliquiis bonorum montis D. DISIBODI est, & vulgo *der Disibodenberger-Hof* adpellatur; cui quoque sacellum antiquitus adiunctum est; quod tamen

y) Vid. *Crollius* l. d. p. 9. not. *

z) *Supra* p. 56. num. 2.

a) Quem anno seculi XIV nonagesimo secundo defunctum, λόγος ei ἐπιτάφιος, in oppidano templo positus, loquitur.

b) Apud eundem *Crollium* l. c. not. **

men postea profanos in usus conversum, hodie frumento condendo potissimum inservit e).

Hic loci nonnulla subnectemus de *cænobio Disibodenbergensi*, vernacule *Disibodenberg*, contracte *Disenberg*, nuncupato. Hoc equidem vetustissimum, iam seculo VII fundatum, atque omnium, uti creditur, primum ordinis S. Benedicti in Germania monasterium, Moguntinæ diœcesis, in amœnissimo silvestrique monte, ad Glani Navæque fluviorum confluentes paulatim adfurgente d), non procul a *Staudernhemio* e), quondam in Sponhemienfi Comitatu, nunc in finibus Bipontini Ducatus positum, duobus a *Crucenaco*, atque uno a Sponhemienfi cænobio milliaribus distans, originem nomenque suum debet S. *Disibodo*, Hiberniæ Episcopo; quippe qui, multis suorum iactatus iniuriis, exulatum venit in Germaniam circa annum 545, vel, sicuti aliis placet, 674; ubi post decem suæ peregrinationis annos, instituti Benedictini parta notitia, tandem in agro Moguntino subsistit. De cetero cænobium istud varia habuit fata f).

Verum autem, ut in viam, unde digressus, regrediar, nec domus dictorum Equitum, nec villa D. *Disibodi* hodie spectabilis est, similiter ut eæ, quæ familiis nobilibus, ex plurimis, quas hocce oppidum olim habuit, adhuc sunt propriæ.

Ceterum *Sobernhemium* anno 1324 a LVDOVICO, Imperatorum huius nominis IV, ius civitatis obtinuit. Tabulas

e) Ibidem not. ***

d) Supra §. XII. p. 38.

e) Vid. infra §. XVIII. num. 39.

f) Plura dabit *Oliv. Legipontius* l. d. p. 19, seqq; cui addatur *Tribemius* in opp. hist. P. I. Lib. I. compendii annal. p. m. 54. edit. *Freberi* Francof. 1601. fol. nec non b. *Kremerus* in den diplom. Beitr. p. 19. not. 10.

las quoque, quibus civitatis iura consequutum est, e tenebris feliciter erutas esse novimus g). Ipsas autem repetere hic loc minime gravabor:

Nos Ludewicus Dei gratia Romanorum Rex semper Augustus notum esse volumus universis, quod intuitu Venerabilis Matthie Archiepiscopi Moguntini, Principis & Secretarii nostri karissimi, villam Sobernheim & eius districtum & territorium ad instar opidi nostri regalis. Franckenvort, & ipsius districtus ac territorii, auctoritate regia, meliori modo & iure, quibus Imperium hoc facere consuevit & potest, liberavimus & in his literis liberamus ad habendum ius civitatis, iudicii, atque fori, & alia, que dictum opidum Franckenvort ex regali seu imperiali liberatione ipsius recepisse dinoscitur & habet: dantes & concedentes eidem ville Sobernheim & eius incolis in rebus & personis omnem libertatem, que vulgariter Friheit appellatur, quam habet prefatum opidum Franckenvort & incole eius, qua etiam eandem villam Sobernheim auctoritate predicta communimus presentibus & dotamus. In cuius dicte liberationis nostre perpetuam firmitatem presentes literas conscribi & Maiestatis nostre sigillo fecimus communiri. Nulli ergo hominum liceat hanc libertatem seu liberationem nostram in personis vel rebus incolarum predictae ville quoquo modo infringere, aut ei ausu temerario contravenire. Si quis autem contrafacere presumpserit, gravem offensam nostram se noverit incursum. Datum in Bacharaco quinto Idus Ianuarii anno Domini millesimo trecentesimo vicesimo quarto, regni vero nostri anno decimo h).

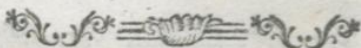
Haud diu post impetratam civitatem limitibus etiam, intra quos civitates Rhenanæ, Argentoratum videlicet, Spira, Wormatia, Oppenheimium & Moguntia, curam publicæ securitatis adversus prædones, itinera publica vehementer infe-

H 2

stantes,

g) Siffit eas G. C. Joannis in diplomatario spicilegii sui I. miscello num. XXII. p. 486.

h) Conf. Crollius l. d. pag. 10. not. *

stantes, in se susceperunt i), comprehensum fuit *Sobernheimium*. Ceterum privilegiis, minime contemnendis, speciatim iure venandi, in Nava piscandi, mercatu itidem, aliisque etiamnum gaudet. Quod ad venationem attinet, testimonio nobis sunt litteræ, quibus **LVDOVICVS HENRICVS**, Dux *Simmerensium*, non universæ tantum præfecturæ minori, sed sigillatim quoque oppido nostro ius hocce venandi, sibi, dum *Sobernheimii* ad tempus cum aula agebat, observanter concessum, benignissime reddidit, redditumque confirmavit k). Quod ad mercatum, habet quidem unum quot hebdomadibus, tres vero quotannis diebus statis habendos. Fruuntur hoc privilegio iam ab anno **MCCCCLXXX**, quo **PHILIPVS**, septemvir Palatinus, egregium suæ erga *Sobernheimienses* voluntatis argumentum ad perennem existare memoriam cupiens, id sequenti eis indulgit diplomate:

Wir Philips von Gottes gnaden Pfaltzgraffe bey Rhin, Hertzog in Bayern, des heiligen Romischen Richs Ertz-Truchsaß und Chur-Fürst, bekennen, und thun kundt offenhahr mit diesem brieff, dass wir den Ehrsamem unsern lieben getreuen Burgermeistern, Rath, Burgern und Gemeinden unser Stadt Sobernheim umb getreue dienst, und ihr fleißige unterthänige bitt, dazu ihres uffkommens willen, dadurch die Stadt und lüte gebessern mögen, auch angesehen gnad und friheit sie von Romischen Kaysern und Königen haben; sonderlich Kayser Ludwigen, der die zeit Romischer König, Pfaltz-Graffe bey Rhin

i) Fœdus quidem an. 1325 initum fuit, sed an. 1332 a Casare **LVDOVICO IV** sollemnibus tabulis confirmatum. Vid. *Lebmannus* in chron. Spir. lib. VI. cap. XXVII. p. 675. & cap. XXX. p. 680; id quod quoque animadvertit *Crollius* l. c. not. **; nos in comment. hist. de Oppenheimio §. XIV. p. 43.

k) Datae sunt litteræ zu Creutznach den 6. Aprilis des ein tausend sechshundert und siebentzigsten Jahrs. Ista integras attulit *Crollius* l. d. p. 11. seq. not. *

Rhin und Hertzog zu Bayern gewest ist: einen freyen Wochen-Marckt und drey Jahr-Marckt zum Jahre gegeben, erlaubt, und zugeordnet han; den Wochen-marckt wochentlich uff montag, und ob das ein gebann-feyer were, uff den nechsten wertag nach; und den ersten Jahr-marckt den nechsten Wertag nach S. Michaels-tag, den andern uff S. Fabian und Sebastian-tag, und den dritten uff S. Albans-tag zu Sobernheim in der Stadt zu halten; dieselbe Wochen- und Jahr-märckt von ihnen auch gefriet han; und frien ihnen die in Krafft dieses brieffs für uns und unser Erben; dass alle die da suchen zu kauffen oder verkauffen in unserem und der Pfaltz frieden, tröstung und sicherheit hin, und die haben sollen, zum marck dabey, und wieder von dannen ahn ihr sicher gewahrham, ussgeschieden der, die den lib verwerckt, oder falsch unrecht aich, als mass oder gewicht, den luten geben, oder unser offen finde, oder uff unsern schaden gewest, das noch nicht gerugt oder abgetragen were. Befehlen und gebieten hieruff ernstlich und vestiglich allen unsern erben, amblüten, dienern, knechten, burgern angehorigen und unterthanen, dass sie diese wochen und iahr-marckt von unseren wegen helfen schirmen und sichern nach ihrem besten vermögen, getrewlich und ohngefährlich. Vrkund dieses brieffs versigelt mit unserm anhangendem insiegel. Datum Heydelberg uff montag nach Iohanns Baptisten tag im iahr ein tausend vier hundert und achtzig 1).

Oppidum nostrum antiquitus ad Comitatum Sponhemiensem & Veldentinum iam pertinuit. Nam anno 1461. præter alia loca Sobernhemium LVDOVICO, Duci Veldentino, pro portione sua tradebatur m). Deinde iure belli ad Palatinos pervenit. Hinc hæc legimus: Palatinus (FRIDERICUS I. Elector) movit exercitum contra Ducem LVDOVICVM (Nigrum regni capitaneum, quem adpellant) obseditque Sobernheim oppidum ecclesiæ Moguntinæ, ipsi LVDOVICO ab ADOLPHO,

H 3

PHO,

1) Apud Crollium l. d. pag. 13.

m) Vid. b. Kremorus in der Gesch. Frid. I. El. Pal. lib. III. §. 18. p. 251. not 5; acta acad. Theod. Palat. Tom. II, p. 301.

PHO, Archiepiscopo, pro certa summa pecuniarum impignorum. Oppidani non habentes a Duce LVDOVICO defensionis aliquod praesidium, cum tantæ multitudini nequaquam possent resistere, in manus se obsidentis Palatini cum oppido tradiderunt anno praenotato (1471.) die S. Bartholomæi Apostoli, & ita salvi manserunt sub Palatinatu n). Idem Sobernhemium in iis est locus, quæ laudatus FRIDERICVS I voluit, ut in possessione Palatinorum permanerent o). Verum autem ALEXANDER, Comes Palatinus, Dux Bavarix & Comes Veldentix Mosellanus, LVDOVICI Nigri filius, Sobernhemienfes d. ix Sept. anno 1504. exagitando perturbavit. Nam Alexandrini rursus de oppido Meisenheim turmatim exeunt, & circa nonam horam de mane in agrum Sobernheimensis oppidi cum silentio irruentes omnia, quæ invenerant, pecora, nullo percipiente in oppido, secum ducentes ad Meisenheim minaverunt. Est autem inter Sobernheim & Meisenheim, unius duntaxat miliaris distantia p). Postea Ducatui Simmerensi fuit adnumeratum q). Ceterum in notissima illa propter Beckelnhemiensem præfecturam disceptatione passim fit mentio oppidi nostri r). De fati bellicis, quibus Sobernhemium miserrime conflictatum, alibi fusius agitur s). Insuper ager, Moersfeldam inter & Sobernhemium situs, quodam genere lapidum, qui

-
- n) Conf. *Trisbemiis* in annal. Hirsaug. Tom. II. p. 475; idem in gestis Frid. I. p. 69. seq. & p. 30. P. *Hachenbergius* l. c. lib. VII. p. 211; *Zeilerus* topogr. Pal. p. 82; & *Kremerus* l. d. lib. V. §. 16. p. 466. not. i.
- o) *Leges* sive *Kremerum* l. d. in cod. diplom. num. CLXVIII. ad an. 1472. p. 456.
- p) Hæc sunt verba *Trisbemiis* in annal. Hirsaug. T. II. p. 610.
- q) Teste *Tolnero* p. 74.
- r) V. g. apud *Finsterwaldum* p. 490. seqq. & p. 892.
- s) Vid. *Zeilerus* & *Trisbemiis* l. c. in primis autem *Crollius* l. d. p. 39. seq. in notis.

qui Margodæ gypsei nominari solent, redundat; quibus lapidibus in terram fertilem fatiscantibus fecunditatem suam procul dubio debet hic ager t). Quod reliquum est, civitas nostra suos eruditos partim progenuit, partim aluit u).

§. XVII.

Binis hisce urbibus spectatis, nonnulla celebriora huius Archidiatropiæ monasteria veluti oculis collustrabimus. In quibus in occursum nobis venit:

a) *Porta D. Mariæ*, in sermone vernaculo simpliciter adpellata *Marienfport*, sive quoque *Marienfporter-hof*, ad præfecturam Beckelnhemiensem spectans, atque a Mannhemio duodeviginti horas distans v). In valle admodum profunda iacet, oppidique *Sobernhemii* fines, & quidem *Sponhemium* versus, contingit. Quamquam autem nulla prorsus nunc sit specie, templo quippe & ædificiis partim ruinosis, partim collapsis, ita ut eorum rudera tantummodo visantur; fuit tamen olim, priusquam alienum a primo statum subiret, cænobium satis inclytum, a monachis, qui *D. Wilhelmi* instituta sequebantur, indeque dicti *Wilhelmitæ*, per aliquod temporis spatium quiete inhabitatum. Cænobii huius e superiorum temporum scriptoribus unicus ferme mentionem, & quidem occasione belli Bavarico-Palatini, facit Abbas *Sponhemienfis*, & quidem his verbis w): *Alexandrini quoddam in vigilia Petri & Pauli villulas Palatini circa Sobernheim, incendio concremantes, monasterium Wilhelmitarum, Mariæ*

t) Sic docet ampliff. *Collini* in der mineralog. Reise cap. VI. p. 172-182; & celeb. *Io. Schwab* in diss. de lapidibus in ordinem system. digestis

§. XIV. p. 17.

u) De quibus infra §. XLV. seqq.

v) Die æusserl. Kirchenverf. p. 150.

w) *Trithemius* in chron. Sponh. p. m. 419; conf. idem in epp. Fam. lib.

I. p. 493.

Mariæ porta dictum, mane intraverunt cum curribus & equitibus, & quicquid poterant invenire, secum ad Meisenheim abducentes, ducentis aureis a Priore acceptis, pro securitate ab incendio cœnobium ejus servare promiserunt. Rursus x): Hic (Alexander, Dux Bipontinus) anno dominicæ nativitatis prænotato, in vigilia S. Petri & Pauli Apostolorum, Capitaneum suum, cum exercitu parvo rusticano, & magis ad prædam idoneum y), quam ad pugnam, in terras misit Palatini, Spanheimensi coniunctas & vicinas Comitatus, qui monasterium Wilhelmitarum, quod Mariæ porta nuncupatur, parum distans a Spanheim, intrantis, crudeliter spoliaverunt. — A Priore & fratribus memorati cœnobii Wilhelmitarum ducentos extorsere florenos, ut ab incendio, quod minabantur monasterio, temperarent. Interim dubito nullus, quin idem sit illud monasterium, quod domum de porta Mariæ iuxta Cruishoute z), citra Hagenobiam a) vocari videas in catalogo Domuum ordinis S. Guilielmi in tribus provinciis, Thuscicæ scilicet, Alamanicæ & Franciæ, erectarum b). Quo tempore autem, quæ occasione profanos in usus sit conversum, mihi non satis compertum est. Id vero constat, superioribus temporibus numeratum fuisse in possessionibus inclytæ familiæ Cratziorum de Scharpfenstein c), postea ad bona generosissimæ progeniei de Schellart transiisse, vel potius Dominum de Petri, contracto cum Domina de Schellart connubio, illud sibi iure matrimonii vindicavisse d).

b) Schwa-

x) Idem in *annal. Hirfaug.* Tom II. ad an. 1504. p. 608. seqq.

y) Forſitan idoneo.

z) Quod vicinum omnino Cruciniacum est. Vid. infra §. XIX.

a) Rectius *infra Hagenoam.*

b) Quem catalogum ex ms. veteri codice phrontisterij Aloftani nobis dedit Guilielmus de Waba, ordinis Ignatiani Presbyter, in *explanatione vitæ S. Guilielmi Magni*, lib. IV. art. XXIV. Sect. III. p. 341. seqq.

c) Vid. supra §. XVI. B. p. 55.

d) Conf. cit. *Crollius* p. 19. & 20, & *Oliv. Legipontius* l. d. p. 57.

b) *Schwabenhemium*, ad distinctionem alterius *Schwabenhemii* præposituræ S. Maximini, quod vernacule dicitur *Sauberschwabenheim*, nostrum a monachis nominari vulgo solet *Pfaffenschwabenheim*, cis Navam, a Mannhemio tredecim horas, sed a *Crucenaco* horam tantum unicum distitum. Olim dictum fuit *Suaboheim*, de quo hæc scribuntur: *Téuthar quidquid in pago Wormat. in Suaboheimer marca habuit, pecuniam, vestimenta & mancipia Laurishamensibus legavit an. VIII Karoli regis; Erkanolfus duos mansos, in Suaboheim vendidit an. xxv Ludowici Imp. In notitia feudorum Rhingravicorum seculi XII Schwabenheim & Sur-Schwabenheim nominantur. Illud nunc Pfaffen-Schwabenheim dicitur; hoc ad Salusiam est situm* e). Sic quoque occurrit *Schwabeheim*, & *Schwofsheim*, potissimum in litteris *Henrici*, Comitis Solmensis, an. mcccxcix datis f). Huius etiam iam antea fit mentio in litteris *HENRICI II* Imperatoris anno mxxiii g). Quondam habuit cœnobium regularium Canoniorum S. Augustini, an. millesimo centesimo tricesimo ab *Eberhardo*, vel, prout aliis placet, a *Meginhardo*, (*Megenhard*) Comite Sponhemienfi, *Stephani* filio, fundatum h), atque ab ipso Ecclesiæ cathedrali Moguntinæ traditum, sed hac sub conditione, sibi posterisque suis ut iurisdictionem, ius protectionis vel advocatiam tutelæ reservaverit i). Hæc advocatia postmodum quoque permansit in potestate lineæ *Crucenacensis*, cuius Comites dicti monasterii fuerunt advocati k). Iam antea, nimirum

an.

e) Quod observat ampliff. *Andr. Laméius* in descript. pagi Wormat. in act. acad. Theod. Palat. §. XIV. p. 279. Tomi I.

f) *B. Kremeri* diplom. Beytr. p. 353.

g) Vid. eadem acta acad. Tom. III. p. 105.

h) *Tribemius* in chron. Sponh. p. m. 245. & *Kremerus* l. c. p. 13.

i) Illustr. de *Gudenus* in cod. diplom. Tom. I. p. 89, nec non *Kremerus* l. d. p. 32. 307. & 353.

k) Apud eundem *Kremerum* p. 111. not. p. 135. 279. not. & 246. *Zeilerum* l. c. pag. 24. Ecclesiæ eiusdem loci iam supra §. IV. p. 7. meminimus.

an. 1125 occurrit *Hermannus*, Præpositus de *Schwabenheim*, tamquam testis, in litteris *Adelberti*, Archiepiscopi Moguntini 1). Idem cænobium Moguntini anno 1279. sunt depulati m). Anno millesimo quingentesimo quarto ab *Hassis* invaditur, atque monachis haud exiguum adfertur damnum. Id quod sequentia testantur: Anno MDIV. Schwabenhemium cænobium est fratrum *Canonicorum Regularium S. Augustini de Windesheimensium observantia fratrum*, quod *Comites de Spanheim* fundarunt, non longe ab eo loco situm, ubi inter *Stauronesum* & *Sprenlingen* castra posuerunt *Hassi*, in quod cum impetu irruentes non parva servis Dei damna fecerunt & incommoda. Iussu tamen Principis temperatum est, ne desolaretur in toto, pro qua liberatione ab incendio Prior loci ducentos auri nummos *Landgravius* dare compulsus est, non attenta paupertate seu inopia, qua fratres premebantur n). Anno eiusdem seculi decimi sexti septuagesimo dictum cænobium fuit exauctoratum o), atque in eiusmodi statu iacuit usque ad annum MDXCVI; ubi tandem favore Serenissimi Principis Electoris IOANNIS WILHELMI, præviis ordinis supplicibus litteris, quippe quas R. P. *Martels* submississime tradidit, rursus est in præposituram, quam adpellitant, commutatum p). Huic præposituræ additi fuerunt nonnulli Canonici, quibus concessa tum paræcia tum usus bonorum pro annuo Administrationi Ecclesiasticæ solvendo censu tributoque. Modo dictus R. P. *Martels* primus nuncupatur & constituitur huius cænobii Præpositus, prouti testatur ipsius epitaphium, in templo, quod inter Catholicos & Reformatos commune est, obvium. Eodem in templo duo alia, ad familiam primorum fundatorum spectantia, leguntur: P. M.

1) Vid. *Tribemius* l. d. p. 240.

m) Eodem ibidem teste, p. 290.

n) Idem in *annal. Hirsaug.* Tom. II. p. 617.

o) Conf. celeb. *L. C. Miegius* in dem ausführlichen Bericht zufolge der præliminar-Anzeige, in adpend. num. II. p. 123.

p) *Oliv. Legiponius* l. c. p. 64.

P. M. WALRAMI COMITIS
IN SPONHEIM
DECANONIAE HUIVS FVNDATORVM
FAMILIA

ANNO MCCCLXXX IDIBVS FEBRVARII DEMORTVI
ET IN VETERI OLIM NAVI HUIVS ECCLESIAE SEPVLTI.

Ibidem ad finiftram introitus lapif fepulcralif feu cippus alius occurrit, in quo Comes quidam Sponhemienfis thoracatus, vel cataphracta five thorace ferreo indutus, cernitur excifus cum epigraphe fequenti:

Monumentum

P. M. Dni Comitif Iohannis
de Spanheim
de Canonix huius fundatorum
Familia

Anno MCCCCXI Calend. Martii in
veteri huius templi Navi feputi q).

c) *Sponhemium*, alias quoque *Spanhemium*, pagus, a Mannhemio duodeviginti horas diffitus, ita nominatus ab antiquo caftro *Sponheim*; unde & univerfus Sponhemienfis Comitatus nomen fuum fortitus fuit. *Sponhemium* itaque pagus eft & caftellum. De villanis Sponhemienfibus, iam anno 1193. notiffimis, alibi agitur r). Decimis huius pagi iam antea, nimirum an. 1044, cænobium, de quo ftatim, fruebatur hodieque fruitur s). Idem pagus fuit an. 1331 devaftatus t). Quod ad caftellum, id an. 1242. d. xxvii Martii

I 2

Sif-

q) Quod ultimum invenitur apud *Kremerum* l. d. pag. 215; ubi plura ea- que egregia de hoc monumento.

r) Videlicet apud *Trisbhemium* in chron. Sponh. p. 258, & *Kremerum* cit. pag. 55.

s) Prouti legimus apud eundem *Trisbhemium* l. d. pag. 237. nec non cit. *Kremerum* p. 12.

t) Idem *Kremerus* p. 298.

Siffrido, Archiepiscopo Moguntino, traditur in feudum u). Ceterum tamen inter lineam Starckenburgensem & *Crucenacensem* commune permansit. v). Tandem an. 1292 pars huius castelli octava transiit ad Comitem *Eberhardum* w). Varia quoque beneficia castrensia, quæ vocant, ibidem exstiterunt x). Anno seculi decimi quarti tricesimo primo castellum hocce, potissimum externa eius ædificia, *Baldewinus*, Archiepiscopus Trevirensis, incendio delevit y).

Quod vero propius nos tangit, *Monasterium Sponhemien- se*, unico ferme milliari ab ipso *Crucenaco* remotum, pridem fuit perquam illustre. Nam anno 1044 *Eberhardus*, Comes Sponhemien- sis, matre *Hedwiga* consentiente, nominatim in loco, qui *mons campi* (der Feldberg) antiquitus dicebatur, fundavit ecclesiam, utpote quam *Bardo*, Moguntinus Archiepiscopus, anno 1047 consecravat. Hinc Abbas eiusdem monasterii z) scribit: *Anno ab incarnatione Domini nostri IESV CHRISTI MXLIII illustris Comes Everardus, Comes de Sponheim, ecclesiam in loco, qui mons campi dicebatur antiquitus, fundavit, anno quinto Imperatoris Henrici huius nominis tertii, tempore Benedicti Papæ noni, sanctam Ecclesiam Moguntinam gubernante Bardone venerabili episcopo, — qui & eandem Ecclesiam in honorem beatissimæ Dei genetricis & virginis Mariæ consecravat VIII. Calendis Iulii, anno Domini MXLVII. Comes autem Everardus pro animæ suæ remedio, ad eandem ecclesiam contulit non pauca bona, quorum emolumento viverent, qui altari in eadem deservirent. In primis decimam vilæ Sponheim*

-
- u) Vid. ill. de *Gudenus* l. d. Tom. I. p. 570; cui subjungatur laudatus *Kremerus* p. 83.
- v) *Kremerus* l. d. pag 84. 110. & 279.
- w) idem p. 174. 187. & 251.
- x) Ibidem p. 280. & 327.
- y) Idem p. 298.
- z) *Tribemius* in chron. Sponh. p. m. 237.

heim a), cum familia & dominicali terra in agris, vineis, hortis, pratis, pascuis, sylvis, cultis, incultis atque colendis, viis atque inviis. In Pedersheim quoque duos mansos. In Rudesheim prope Creutznacht tres mansos dominicalis terræ. Ibidem quatuor cum quarta parte, quos coloni possidebant. In Hagenheim duos mansos, & duo iugera vinearum. In Basenheim mansum, & sex iugera. In Dromersheim dimidium mansum, & quatuor vineas. In Mannendal mansum. In Bockenaw b) duos mansos. In Awen c) quatuor mansos cum quarta parte. In Moncecha d) aream cum ædificiis, & xii iugera vinearum. In Werngisbach duos mansos. In Escelbrun octo maldra tritici & xvi siliginis, de manso, qui vocatur Eberhardi. Hæc & quædam alia prædictus Comes ad ecclesiam a se fundatam contulit & clericos in eam quosdam, qui missas legerent, collocavit. Ius autem instituendi ad beneficia clericos in ipsa ecclesia sibi & hæredibus suis reservavit. Hanc quoque donationem solenniter factam sanctus Bardo, Archiepiscopus præfatus, confirmavit. Itaque per annos ferme lxx stetit ecclesia Sponheimensis, antequam in monasterium erigeretur. Erantque altaria in ea quatuor, quæ sacerdotibus sibi succedentibus per seniores Comitem de Sponheim ex more conferebantur e).

Anno mci Stephanus, Comes Sponhemienfis, ecclesiam, in monte campi conditam, dignitate monasterii condecoravit, ipsumque monasterium monachis S. Benedicti concessit in usum; sed tamen morte præoccupatus, inceptum opus minime continuavit, proinde Meginhardo, filio natu maiori perficiendum commisit ædificium. Idem Meginhardus quoque, defuncto patre, sedulo inchoatum opus adgressus, intra paucorum annorum spatium consummavit. Quocirca laudatus

a) Vid. paulo supra not. S.

b) Infra §. XVIII. num. 2.

c) Ibidem num. 4.

d) Vid. supra §. XVI. p. 51.

e) Addatur *Kremerus* l. d. pag. 9. seqq.

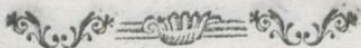

Abbas f) inquit: Anno Domini mci indictione nona, Romanum imperium tenente Henrico Imperatore quarto, ecclesiam quoque Moguntinam gubernante Ruthardo venerabili Archiepiscopo, Stephanus Comes de Sponheim — ecclesiam suam in monte campi, a suis progenitoribus dudum fundatam, erigere in monasterium curavit. — Cœpit autem edificare locos & mansiones pro monachis, secundum regulam S. Benedicti convenientia, anno prænotato; sed diversis occupationibus sese interficientibus præpeditus, inceptum opus non continuavit. Unde — filium suum Megenhardum, paternæ substantiæ heredem, ad se vocavit, eique, ut inchoatum pro cœnobia edificium perficeret, commisit, & sic in Domino quievit v. Cal. Martii anno Domini mxxviii. Megenhardus autem — opus dudum inceptum fortiter aggressus in paucis annis complevit. In medio ecclesiæ sub turri chororum pro monachis instituit, quem tabulatu lapideo duodecim Apostolorum Prophetarumque imaginibus — exornavit. Ad hoc sanctum opus Mechthildis uxor eius — cum magna alacritate multa beneficia contulit; & ipsum Comitem — continuis precibus pulsare non destitit, monendo & obsecrando, ut operi cœpto finem imponere quantocius dignaretur. — Rodolphus etiam Comes, frater Megenhardi, una cum Richardo, uxore sua, pro consummatione operis non modicos sumtus impendebat g). Tandem templum cum monasterio, cuius quædam ædificia hodie supersunt, & cuius muris varia adscripta sunt historica monumenta, per Boggonem, (Buggonem, Burchardum II) Episcopum Wormatiensem, nomine Adelberti, Archiepiscopi Moguntini, sollempniter consecratum, atque tum in honorem B. V. Mariæ tum S. Martini, Turonensis in Gallia quondam Episcopi, dedicatum fuit anno mxxiii. Quare modo memoratus auctor h) scribit: Completo igitur tandem incepto edificio, hoc est, ecclesia in modum crucis formata, clau-
stro

f) Nempe *Tribemius* l. c. pag. 237. seqq.

g) Conf. *Kremerus* l. d. pag. 25.

h) Videlicet *Tribemius* cit. p. 238.

stro & domibus necessariis, refectorio & dormitorio ad occidentalem plagam, claustro contiguus, magnificus Comes Megenhardus, antequam monachis cœnobium ad inhabitandum traderet, voluit ecclesiam, quam in multis reformauerat, de novo, ut moris est, consecrari. Clericis itaque eiectis & alibi provisus, Adelbertum, Archiepiscopum Moguntinum, pro consecratione ecclesiæ adiit, cui & votum cordis sui super introducendis monachis ad Sponheim revelavit. Qui reverendissimus Præsul bonum Comitum propositum plurimum commendavit; & quia per se venire ad consecrationem, ut postulabatur, non potuit, venerabilem Wormaciensis ecclesiæ antistitem Boggonem, eo tempore multis annis a sua sede expulsam, quem apud se honorifice tenuit, loco sui destinavit. Anno igitur Dominicæ incarnationis MCXXIII in Dominica Quasimodogeniti Buggo ven. Episcopus Worm. vice Adelberti — ecclesiam & monasterium in Sponheim dedicavit in honorem b. Mariæ semper Virginis, — & S. Martini, — cum tribus altaribus, quorum maius in memoriam Dei parentis & S. Martini consecratum. Aliud in abside versus meridiem consecravit in memoriam S. Iohannis Evangelistæ. Tertium in abside versus aquilonem ad introitum claustrum, in honorem sanctorum Petri & Pauli Apostolorum i). Sollemnis donationis, coram Adel-

-
- i) Non satis sibi constans esse videtur *Trisbemiis*. Nam in chron. Hirsaug. ad annum 1124. p. 115. scribit: Anno Volmari, Abbatis III, qui fuit Dominicæ natiuitatis 1124. indictione secunda Meginhardus cum uxore sua Mechtilde, & Rudolphus cum uxore sua Richarde, Comites de Sponheim, ecclesiam suam in monasterium consecrarunt in honorem Sancti Martini. Interim, cum sequens codicis ms. Moguntini locus, quem L. B. de Gudenus Tom. II. cod. diplom. p. 799. adlegat, nempe: Collacio (vicariatus Sponhemienensis) spectavit ad Abbatem illius monasterii fundatum a Nobili Comite de Sponheim Stephano anno 1101. dedicatum 1123. Dominica quasi modo Geniti per Buggonem Episcopum Wormatiensem vice Adelberti Moguntini in honore B. M. V. & Sancti Martini &c; cum, inquam,

Adelberto Mog. susceptæ, qua Comes *Meginhardus* templum & monasterium Ordini tradidit, litteræ datæ sunt anno MCXXIV k). Advocatiam autem sibi reservavit laudatus Comes *Meginhardus*, alias contracte *Meinhardus* l). Deinceps idem *Meginhardus*, ut eo firmiter istius loci bona confirmarentur & stabilirentur, Imp. HENRICVM IV adiit, & præmissorum confirmationem feliciter impetravit, ita ut ipse locus in tutelam imperii fuerit receptus m). Abbas præterea *Bernhelmus* anno institutionis suæ tertio pariter omnium præmissorum confirmationem, cum aliis quibusdam privilegiis, a Pontifice Romano accepit n). Fundatione & institutione monasterii, tam per sedem apostolicam, quam per imperialem auctoritatem, sufficienter confirmatis, monachi duodecim, qui de cænobiis S. S. *Albani* & *Iacobi* prope Moguntiam, mandante ad Comitis *Meginhardi* rogatum *Adelberto* Archiepiscopo, advenerunt, locumque incolere, atque habitacula, secundum regulam sibi met necessaria, ordinare cæperunt. Horum monachorum octo fuere sacerdotes, quorum non-

inquam, huiusce loci verba cum *Tribemii* chronico Sponh. consentiunt, hinc annus 1123. censendus est verissimus. Vid. *Kremerus* l. d. pag. 25 & 26. not. 17; ubi citantur *Schannaz* in histor. Episcopatus Wormat. p. 351, & *Brouerus* in annal. Trevirens. T. II. p. 19.

k) Quæ discimus ex ipsis confirmationis litteris, ab eodem Archiepiscopo, hanc ob rem signatis; quas nobis adseravit modo laudatus diligentissimus *Tribemius* in chron. Sponh. p. 239.

l) *Tribemius* l. d. p. 240; ubi apographum privilegii, quod ipse Comes dedit, habetur de anno 1125; sed vitio typhothetæ legitur ibidem annus MCV.

m) Sic litteræ Imperatoris, datæ Moguntiæ VI. Calend. Martii an. 1125. testantur apud *Tribemium* l. c; ubi rursus falso ponitur annus MCCXXV.

n) Litteris *Honorii* II. Papæ, datis an. 1127. testantibus, apud *Tribemium* l. d. pag. 241.

nonnulli, priusquam adscriberentur ordini sacro, militiæ nomina dederant. Sunt autem horum nomina: *Bertholdus* presbyter, *Diemus* presbyter, *Adelbero* presbyter, *Anshelmus* presbyter, *Herbordus* presbyter, *Sifridus* quoque presbyter: *Benno* conversus, *Lupoldus* conversus, *Hartungus* conversus & *Emicho* similiter conversus. Ceterum memorata *Mechtildis*, omnia, ad victum cultumque requisita, præstitit, atque in ædificiis cænobii consummandis fidelissime fuit cooperata o).

Prædicti monachi sibimet Abbatem & Pastorem elegerunt *Bernhelmum*, dicti cænobii S. Albani monachum. Primus iste Abbas ex Comitatu Sponhem. oriundus fuit; cuius pater *Eberhardus* sub signis *Stephani*, Comitis Sponhemienfis, pluribus annis strenue militavit. Mater vero *Hiltrudis* religionem CHRISTI studiosissime coluit. Hi *Bernhelmi* parentes in vico Sponhemio ad castelli pedes habitaverunt. Filius autem cænobio præfuit annis XVI. mensibus IX. diebus XVII. Scripsit in primis de institutione puerorum librum I; introduct. in septem liberales artes lib. I; contra quemdam Sophistam lib. I; contra Simoniacos libros III; comment. in ecclesiasten Salomonis libros X; contra Iudæos lib. I; nec non alia nonnulla, quæ oblivione delevit ætatis istius negligentia. Moritur ad d. VI. Cal. April. anno MCLI. pastoralis officii XVII. nondum completo, ætatis vero LXXIV; magno cum honore sepultus in medio chori p). Sub effigie ipsius in monasterio hæc leguntur:

„ Bernhelmus, Abbas huius Sponheimensis monasterii,
„ antea Monachus monasterii ad S. Albanum Moguntiaë,
„ tunc ordinis S. Benedicti cum aliis quinque ex S. Albano,
„ & sex item ex monasterio S. Iacobi Moguntiaë fra-
„ tri—

o) Apud eundem p. 238. & 241.

p) Rurfus idem p. 252. & *Kremerus* l. c. pag. 27. not. 19; ubi omnino egregia de *Bernhelmo* habentur.

„ tribus, huc missus, quibus Meginhardus Comes de Spon-
 „ heim, fundator huius monasterii, ipsum monasterium
 „ cum ecclesia & omnibus appertinentibus in perpetuam
 „ possessionem tradidit; fuitque Bernhelmus primus Ab-
 „ bas hic institutus anno 1124 q). Præfuit annis 26. lau-
 „ dabilissime. Sub quo Craſto, filius Meginhardi Comi-
 „ tis, fundatoris huius monasterii monachus factus, ei in
 „ Abbatia successit.

Secundus igitur huius cænobii Abbas fuit *Craſto I, Me-
 ginhardi, Com. Sponhemienſis*, filius, utpote qui res suas fe-
 liciter administravit annis xxiv. mensibus II. diebus v. r).
 Nam diem obiit supremum ad d. v. Cal. Iunii an. MCLXXV,
 ætatis LVIII, terræ redditus in eodem sepulchro, quo *Bern-
 helmus*. Super tumulum excisi videntur versus, qui, præ-
 missis amborum in prosa nominibus, ita se habent:

„ Abbates clari, &c.

In monasterio sub ipsius effigie hæc legimus:

„ Craſto, Abbas secundus Sponhemienſis, filius Megin-
 „ hardi Comitis; Fundatoris, & Monachus huius Spon-
 „ hemienſis monasterii unanimi consensu fratrum in Abba-
 „ tem electus anno 1151. præfuit annis 24. & plurima bo-
 „ na huic monasterio præstitit. in eodem sepulchro cum
 „ Bernhelmo prædeceſſore suo in medio ecclesiæ sepultus,
 „ cui Anselmus ex S. Iacobo cum primis huc missus, po-
 „ stea Prior huius monasterii hos versiculos inscripsit:

„ Abbates clari, quibus accidit hic tumulari,

„ Ambo Dei chari, sunt modo pace pari s).

Ceterum animus mihi non est, ad unum omnes Abbates hic
 loci enumerare; sed huius rei cupidus aliorum ablegare du-
 bito nullus t).

Ius

q) Vid. paulo superius not. 1.

r) Iterum *Trihemius* p. 252. seqq.

s) *Trihemius* l. d. pag. 255. & cit. *Kremerus* p. 38. not. 35.

t) Nimirum ad *Trihemium* in chron. Sponh. passim, & ad *Kremerum* l. d.

Ius tutelæ vel advocatiam huius monasterii semper tenuerunt Comites Sponhemienſes u). Verum autem anno 1299. iſis & contentio propter eandem advocatiam exoriebatur v). Illud tamen ius advocatiæ proprium permanſit lineæ *Crucenacenſi* w). Præterea caſtellum *Coppenſtianum* huic cœnobio traditur x). Poſtea pagus *Arienschwang* & villa *Auven* eidem conceditur y). Anno 1193 & 1232 diſcordia reſpectu compaſcui iuris exarſit z); ruruſum cum Abbate *Willichone* a). Abbate *Joanne* defuncto, de novi Abbatis electione vehementer inter ſe invicem diſcordant monachi; quæ diſcordia, ſpeciatiſm propter *Petrum* Abbatem, poſtmodum, ſcilicet an. 1271. pergliſcebat b). Anno 1325. Comites Sponhemienſes villam *Boſenhemienſem* monaſterio donant c). Similiter an. 1331. monaſterii curia in pago *Genzingen* ab omni liberatur ſervitio d). Inſuper Comites Sponh. *Ioannes II* eiusque frater *Simon III* maxime munifici fuerunt in dictum monaſterium. Nam ipſi portionem ſuam, quam in caſtro *Sponheim*, antiquiſſima illa Comitum Sponhemienſium domo natali, habuerunt, anno 1329 & 1335. in feudum conceſſerunt;

K 2

pag. 28 & 29. Habemus etiam chronicon Sponhem. mſ. Germanice; ſed idem ex ipſo *Tribemio* depromptum, inno contractum, & ad poſteriora deductum tempora.

n) Apud *Kremerum* p. 30.

v) Ibidem p. 353.

w) Ibid. p. 110. ſeq. & 279.

x) *Tribemius* l. c. pag. 253. & cit. *Kremerus* p. 42.

y) Idem *Kremerus* p. 56 & 65. ſeq. infra §. XVIII. num. 2.

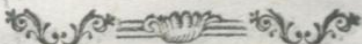
z) Idem *Kremerus* p. 55. & 71. ſeq.

a) Ibidem p. 289.

b) Ibidem p. 119. ſeqq. & 122. ſeq.

c) Ibid. p. 290. & infra §. XVIII. num. 9.

d) *Kremerus* l. d. pag. 292.

runt, immo uterque Abbati *Willichoni* iusiurandum clientelare iuraverunt e). In collapsa huius cœnobii disciplina ecclesiastica restituenda & emendanda manus auxiliatrices porrexit *FRIDERICVS I*, Elector Palatinus f). Anno 1496. congregationi Bursfeldensi hocce cœnobium accessit. In eodem maxima cum laude floruit *Trithemius* maxime *τρεπισβόντος*, Abbas vicesimus quintus, electus anno *MCCCLXXXIV* g). Idem viguit usque ad annum 1568, quo *Iacobus Speira* (al. *Spira*), Abbas, ab ordine suo defecit h), ita ut illud etiam an. 1573 fuerit exauctoratum i).

Postmodum autem bona eius Ordini, vel potius *S. Iacobi monti Moguntino*, procuranda, sub lege certæ pecuniarum summæ quotannis exsolvendæ, concedebantur. Hinc etiam Abbas dicti Mogunt. cœnobii vulgo, sed vocabulo barbaro, vocatur bonorum *Admodiator*. Ordini tandem an. 1622. restitutum est, & quidem curis *Remigii Holzweiler*, *S. Martini Colonix* professus, suam ipsi operam commodante *Guilielmo Staden*, *Agrippinate*, eiusdem ordinis k). In regimine *Remigium* excepit *Iacobus Horns*, *S. S. Theol. Doctor*,

e) *Trithemius* in chron. Sponh. ad an. 1329. p. 310. & *Kremerus* l. d. pag. 291.

f) *Kremerus* in der Gesch. Frid. I. lib. VI. §. III. p. 520.

g) *Trithemius* l. c. pag. 394. seqq. & *Kremerus* in den diplom. Beitr. p. 28. infra §. XLV.

h) Idem *Iac. Speira* ultimus ante reformationem Abbas fuit, primus deinde Pastor, defunctus d. xxx. Nov. an. 1603. vid. *Ioann. Hoffmannus* in der Trarbach. Ehrensäule pag. 132. seq. apud *Kremerum* l. d. pag. 29.

i) Vid. celeb. *L. C. Mieg* in dem ausführl. Bericht &c. in den Beilagen. II. p. 123.

k) Hic fuit tum eloquentia tum eruditione præstantissimus; qui præter alia præsertim edidit *trophæa Verdugiana*, Colon. an. 1630. 4-

stor, itidem S. Martini Coloniae professus, d. xxiv. Iulii an. 1645. vita functus. Tum clavo vehementer nutanti manum admovit *Gerardus Karell*, Prior Corbeienfis. Huncce subsequutus est *Arnoldus* ab *Essen*, Tuitiensis cœnobita; quippe qui an. 1650. sigillum, quo huc usque Sponhemienfis communitas utitur, perficiendum curavit. Hic autem an. 1652. extrusus, sese Moguntiam recepit, creatus cœnobiarcha S. Iacobi in monte specioso, ubi d. v. Idus Octobr. an. 1664. fatalem vitæ suæ periodum clausit. Deinceps hæc Abbatia veluti cessavit usque ad an. 1687, quo R. P. *Elias Bingell*, S. Iacobi professus, eius vindicandæ provinciam in se recepit, atque demum d. vi. Ianuarii an. 1689. ope Gallorum, eam sui fecit iuris; anno inde secuto per Abbates congregationis Bursfeldensis, qui Tuitii convenerant, Abbas designatus. E vita discessit d. 20. Sept. an. 1721. ætatis septuagesimo septimo. Ipsi succenturiatus est *Romanus Traut*, qui an. 1728. imperium resignavit, illudque *Friderico Ettingshausen* tradidit; sed ipso anno 1732. d. xii. Decemb. fatis functo, Abbas S. Iacobi *Amandus Schell* perpetuam illuc suorum immisionem obtinuit. Post eum fuit cœnobio præfectus P. Augustinus *Schtlein*; sub quo splendorem prisca æmulum expectabant monachi 1).

In templo huiusce monasterii sequentia obvia sunt epitaphia:

I.

In lapide quadrato conspicua sunt insignia bina, ipsique insculptus vir cataphractus, & quidem flexis genibus, cum hac epigraphe:

ANNO DNI MDIV 15 21
 IST DER VELTE MEINHARD VON KOPPENSTEIN MIT TOD
 VERSCHIEDEN VFF IOHANNES TAG DECOLLA.
 VFF FRETAG NACH CORPORIS XTI EVA VON SCHMIDBVRG
 EHLIH GEMAHL. D. B. G. G.

K 3

II.

1) Conf. *Oliv. Legipontius* l. d. pag. 72. seq.

II.

Siste cursum Viator
 Et respice tumulum
 Amplissimi quondam
 Consilarii Palatini
 Simmerensis Domini
 Friderici Casimiri
 Ræmesi cui nasci
 In Ducatu Bipontino
 Anno MDCXI
 Denasci autem in hoc
 Comitatu Sponheimensi
 Anno MDCLXXII. contigit.
 Recondit hic tumulus
 Etiam Coniugem Eius
 Iohannam, Carolum filiolum,
 Filiam Annam Iulianam
 Euphrosinam & Nepotem
 Ioannem Richardum.
 Quorum omnium memoriam
 Hic habes. Abi nunc &
 cogita mortem.

O! Fortuna Viris invida fortibus
 Quam non æqua bonis præmia dividis.

III.

Anno 1688. den 18. Februarii starb die Wohl-
 gebohrne Frau Charlotta von Damm gebohr-
 ne Paul von Rammingen, welche 1641.
 gebohren und am Pfalz Simmerischen
 Hoff bey der Durchlechtig Frau Maria
 Eleonora gebohrne von Brandenburg
 und Oranien 47. Jahr Oberhoffmeisterin
 gewesen. Ihres alters 74. Jahr.

IV.

IV.

Quo viator? quid properas, siste gradum
& meditare generosissimi Domini L. B.
de Rochow. Friderici I. Regis Sueciæ & Hassiæ
Landgravii dum viveret Regiminis supremi
Appellationis & confessus Ecclesiastici raræ
eruditionis ac pietatis Consiliarii Hassiaci
gravissimi tumulum. Natus est Cassellis Cattorum
Die 24. Augusti 1699. patre Samuele Friderico de
Rochow Caroli I. Hassiæ Landgravii Consiliario
a secretis nec non Archifatrapa & matre Sophia
Iuliana de Amsdorff. Denatus vero de 4. Iulii
1736.

Vita mihi mors est, mors mihi vita nova.

In ipso monasterio sub effigie S. Iutæ m) hæc leguntur:

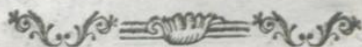
Sancta Iuta ordinis S. Benedicti soror Meginhardi
Comitis Fundatoris Sponheimensis. in monte S.
Disibodii Magistra S. Hildegardi Virginis & postea
Abbatissæ in monte S. Ruperti prope Bingam, quæ
S. Iuta multis etiam in vitam miraculis claruit.
Inter cætera aquam mutavit in vinum & liquidas
clari fluminis undas. unde & non sine magna
opinione sanctitatis ex hoc mundo transiit. Anno
1136. xi. Calend. Ianuarii n).

Sponhemiense cænobium egregia prorsus *Bibliotheca*, quam
Anselmus de Bickelnheim o) haud mediocriter adauxit, quon-
dam reddidit longe celeberrimum. Hanc bibliothecam,
iam a primis fundati monasterii natalibus satis locupletem,
variis-

m) De qua infra §. XLV. litt. A.

n) Hæc humanissime mecum communicavit ampliff. Dn. *Cochemius*, iudicii
aulici Palat. Consiliarius, fautor & amicus meus summopere deven-
randus.

o) De quo infra §. XLV. litt. B.

variisque haud contemnendis voluminibus refertam, sub *Henrico*, Abbate huius monasterii duodecimo, turpiter dilacerarunt & destruxerunt monachi, pretiosa pro vili pretio volumina dividendes, ut commissationibus suis & voluptatibus eo melius satisfacere possent p). Anno 1434. Abbas *Gobelinus* q) quædam pretiosa bibliothecæ volumina, quæ priores illi epulones intacta reliquerunt, secum abduxit; utpote quæ, in diversis circa Trarbacum locis distracta, numquam sunt ad monasterium reducta r). Verum autem postmodum a *Trithemio* maxima comparatur bibliotheca an. 1483. Nam eandem, dum Abbas ordinatus fuit, emendare, atque in meliorem restituere statum omnibus viribus studuit. Vix etenim quadraginta octo volumina, imputatis ad unum omnibus, tempore ordinationis suæ fuerunt in hoc monasterio reperta, parvæ quidem æstimationis, & minoris ad veram solidamque eruditionem utilitatis, sicut ex repertorio, tunc confecto, patescit. Ipse vero, posteaquam huius monasterii regimen adeptus est, & multos & varios in omnibus scientiis artibusque libros paulatim cœpit studiosius comparare, Græcos atque Latinos tot & tantos, ut tunc temporis in universa Germania Bibliothecæ Sponhemienfi similis fuisse nulla diceretur, in qua tot rara, tot secreta, tot varia, paucissimis cognita, haberentur volumina. *Tantus enim*, inquit ipse bibliothecæ restitutor s), *hodie est in hoc monasterio numerus librorum, quod locus unus non sufficit ad eorum repositionem; plures enim sunt, quam æstimari queant.*

Tam celebris quondam hæc bibliotheca ubique gentium fuit, ut litteratissimi homines ad eam visendam undiquaque an. 1483. confluerint. *Bibliotheca namque huius monasterii hodie in omni terra prædicatur in tantum, ut multi Principes,*
Epif-

p) Vid. *Trithemius* in chron. Sponh. p. 314.

q) De quo similiter inferius §. XLV. litt. I.

r) Apud *Trithemium* l. d. pag. 356.

s) Idem *Trithemius* l. d. pag. 396.

Episcopi, Doctores, Magistri, Nobiles, viri clarissimi, non solum e vicino, sed etiam e regionibus longinquis, — hunc locum visitare voluerint, inviserintque, quibus antehac nec nomen quidem cœnobii constabat: inter quos vel paucos commemorari non erit inutile, sub compendio. — Ioannes Camerarius Dalburgensis, — Ioannes Capnion Portzensis, Conradus Celtis Protucius, — Franciscus Bononius Tergestinus, — Iodocus Beyfeldus, — Henricus Bunagius, — Ioannes Cuspinianus, — Andreas Stiborius, — Iacobus Wimfelingus &c. huius monasterii bibliothecam visuri advenerunt t). Sic anno 1496. iv. Nonas Iulii in eodem monasterio varii viri spectatissimi comparuerunt. Qua de re legimus u) sequentia: Eodem anno (1496.) iv. Nonas Iulii hic in monasterio nostro, ad videndum bibliothecam nostram, quam fama ubique preciosam divulgavit, Iohannes Episcopus Wormaciensis, vir Græce & Latine doctissimus, Iohannes Reuchlin alias Capnion, legum doctor, Hebraice, Græce & Latine disertissimus, Ducis Wirtembergensis Secretarius: Franciscus Bononius Tergestinus, poëta & orator Græce ac Latine peritus, reginæ Romanorum secretarius, Henricus de Bunawe miles, in omni facultate eruditus, Ducis Saxonie, Frederici & Iohannis secretarius, & Iohannes Vigilus, utriusque iuris interpres, Philippi Palatini Comitis secretarius, philosophorum omnium mecenas. Hi omnes viri doctissimi, visa tanta multitudine rarorum voluminum in hoc paupere monasterio, nimium obstuperunt, ordinem preciumque eorum, & studium patris Trithemii industriamque collaudantes. Pari ratione an. 1501. die XIX Novembr. qui erat festus S. Elisabethæ, PHILIPPVS, Comes Palat. Rheni & Dux Bavarie, cum LVDOVICO & RVPERTO filiis, Trithemium conveniendi, monasterium simul librosque visendi gratia, Sponhemium venit v).

Anno

t) Apud eundem ibidem.

u) Ibidem p. 408.

v) Rursus ibid. p. 415.

Anno 1502. idem *Trithemius* bibliothecæ libros recensuit, atque in ipsa mille sexcenta quadraginta sex volumina invenit; quæ omnia, quadraginta tantum exceptis, ipse tempore regiminis sui collegit. Deinceps in sermone Græco, cuius minime fuit imperitus, multa congeffit volumina. Tum quædam idiomatis Hebraici volumina, hoc ipso anno compositata, recensuit; quorum singula seorsim in catalogo nominibus suis diligenter conscripta fuerunt w). Hæc bibliotheca, propter metum hostium, adversus PHILIPPVM, Comitem Palatinum, rebellantium, securitatis causa, anno 1504. *Crucenacum* transportatur. *His auditis*, inquit ipse Abbas x), *Ioannes Trithemius*, hostium metu perterritus, eodem die, in proximum Palatini secessit oppidum, quod *Stauronesum* vocarunt antiqui, a nostris autem *Creutzenacht* appellatur; introductisque paulatim libris, privilegiis, & cunctis utensilibus domus, ne paterent in prædam adversariis, mansit ibidem mensibus v. diebus xiv. usque ad finem belli y). Sed tamen eodem anno *Trithemius* in vigilia S. *Andræe Crucenaco* rediit in monasterium suum z). De eadem bibliotheca scripsit Abbas optimo suo dilectissimoque fratri *Ioanni Nutio* a): *Tempus omne studendi mihi paravit naviculam, iam venit hora tentationis, quæ necessariam indicit navigationem. Experiar oportet, quam scitus nauta evaserim, qui tot annis discendi laboribus non peperci.*

w) Ibidem p. 416.

x) Nempe *Trithemius* l. d. pag. 419.

y) Conf. idem in epp. famil. chronico Sponh. subianctis, lib. I. ep. XIII. pag. 449.

z) Idem in chron. Sponh. p. 422.

a) In epp. fam. lib. I. ep. XXXIII. p. 470; data est hæc epistola d. xiiii Aug. an. m^ov; adeoque *Zeilerus* l. d. aliique eum sequenti, v. g. ven. *Kayser* in dem hist. Schauplatz der Stadt Heidelberg p. 160. humani quidpiam passi sunt, quoniam provocant ad epistolam, datam an. MDXV.

peperci. Amplius quam duo millia voluminum, non vulgarium, neque impressorum tantum, sed rarissimorum, ut scis & manifestum est, atque scriptorum calamo, cum maxima diligentia & gravissimis impensis in bibliothecam Spanheimensem comportavi, quibus legendis & studiosissime per annos ferme 23. revolvendis quid profecerim, hoc tempus exoptulat declarandum. Doctrina enim viri, ut quidam sapiens dicit, per patientiam dignoscitur. Si ergo in tantis adversitatibus patiens evasero, satis me didicisse arbitrabor. Rursum hæc bibliotheca meritis laudibus extollitur his verbis b): Scio equidem, non paucos mirari, quod abbatiam dimisi Spanheimensem, quam libris & structuris effeci pulcherrimam, usque adeo, ut in tota Germania nunquam reperiatür bibliotheca, in qua tot habeantur in omni scientia scripturarum nova simul & antiqua volumina preciosa atque rarissima, non solum Latina, sed Hebraica quoque & Græca, caractere scripta vetustissimo. Nam, ut vidisti, plus quam duo voluminum millia ex diversis mundi regnis rara & antiquissima comportavi, quæ omnia cum ædificiis & rebus variis amore pacis dimisi. Si quis ex eorum amissione dolor animum pulsare cœpisset, mortis mihi similitudinem formavi, qua non solum oblivionem librorum, sine quibus aliquando vivere non potui, sed etiam contemptum, ut dixerim ita, mihimet ipsi persuasi. Magno, fateor, bibliothecæ quondam tenebar amore, & cunctis mundi opibus libros meos anteferebam.

Anno 1506. ob varias easque gravissimas rationes c), præcipue propter iniurias monachorum, Trithemius noster

L 2

Abba-

b) In Trithemii epistola ad Ioan. Brechtium, Priorem monasterii D. Matthei Apostoli extra muros Trevirorum, data ultima die mensis Octobris, anno Christianorum M. D. VI. quæ reperitur in epp. eius famil. lib. II. ep. III. p. m. 513. Proinde ven. Kayser aliique errorem errant. Nam litteras nec an. 1515. nec an. 1507. scriptas & datas fuisse, ex modo dictis liquescit.

c) Harum nonnullas legere licet in cit. epp. Fam. lib. II. ep. L. p. 513.

Abbatia Sponhemienſi valedixit, atque Herbipolitanam S. Iacobi ad Scotos in ſuburbio, per *Laurentium* Episcopum ſibi met oblatam, d. xv Octob. accepit; quorſum etiam multa volumina mſſ. tranſtulit; quæ adhucdum hodierna die in bibliotheca cœnobii diligenter adſervantur. Errant autem omnes, qui cenſent, hoſce codices manu exaratos ex bibliotheca Sponhemienſi fuiſſe repetitos. Horum hæreſin relicit & reſtat ipſe Abbas in elegantiffimis ad *Conradum Celtem Protutum* litteris, ubi nobiſcum ſequentia communicat: *Valeant nunc tenebriones & æmuli, quibus ſtudia noſtra ſancta non placuerunt, & nos cum Pſalmiſta lati cantabimus: (Pſalm. xxiii.) laqueus inutilium occupationum contritus eſt, & nos liberati ſumus. Neque enim facti me pœnitet, quia, locum adeptus quietum, iam primum mihi videor philoſophandi nanciſci exordium. Bibliothecam integram dimiſi in Spanheim, cuius non magnifico iacturam, cum iam tandem ſine illa philoſophari magna ex parte didicerim d). Eadem propemodum in alio loco e) ſcripſit: Quod ſuper eſt, rerum noſtrarum infortunium ac mutationem infirmi ſtatus noſtri, & quæcunq; nobis obviaverunt adverſa, Te credimus ex Abbate S. Petri cognoviſſe. Contumeliam & gravem iniuriam paſſus ſum a monachis meis in Spanheim, & quibusdam nebulonibus adherentibus illis, quibus adeo in diſplacitiam & loci & gentis provocatus eſt animus, ut in nauſeam procederet indignatio. — Annis tribus & viginti maximos in Abbatia Spanhem. labores pertuli, pro quibus invidiam recepi æmuloꝝ, quorum cedere temeritati ſatius duxi, quam ex cohabitatione continue pernicioſam tolerare veſaniam. Duorum milium reliqui volumina, vetuſta, pretioſa, atque rariffima, quæ*

ſtudio

d) *Tribemius* l. d. lib. II. ep. XXXIII. p. 545, ſeq.; in hac epiſtola, ſcripta & data ex Herbipoli prima die m. Iulii an. Chriſtianorum 1507, abitus ſui cauſas, & calamitatis ſuæ hitoriã concuſum delineatam reſenſer.

e) *Ibid.* p. m. 548. in ep. ad *Georgium de Rotenburgo*, Med. Doct. clariſſimum, ſcripta ex Herbipoli 20. Iulii, an. Chriſti 1507.

studio incredibile & amore ad Spanheim ego comportavi in tempore praesidentiae meae non sine impensis & laboribus multis, in omni varietate scripturarum, scripta complura, impressa etiam multa, Graeca, Latina, simul atque Hebraica, quorum ante me ibi nullum fuit. Fractum animum fateor meum, tantam librorum supellestem monachis indoctis ex asse contigisse & ingratis, quem totum redderem sibi mortis me oportebat revocare imaginem. In alia insuper epistola f) haec legimus: Est mihi caenobiolum pauper & exiguum, sed quietum, & philosophanti satis accommodum; sola me penuria molestat librorum, quibus, ut nosti, in Spanheim eram ditissimus. Porro aliis in litteris g): Bibliothecam pretiosam duorum milium voluminum, quam olim vidisti, integram dimisi in Spanheim, quia de monasterii substantia comparata fuit. — Quosdam vero libellos de rebus naturae mysticis & archanis, quorum lectio non omnibus conducit, mecum detuli Herbipolim, qui ad Spanheim nunquam pertinuerunt. Graeca quoque volumina centum & Hebraica praeter Bibliam illam parvulam impressam, simul cum caeteris in monasterio dimisi. Comparavi autem postea mihi in utraque lingua volumina de pecuniis mihi donatis a Marchione Brandenburgensi, & si quibus indigerem amplius, mihi cum tempore providebo. Prior mihi in abbazia Spanhemensi successit, homo sane, quem intus & in cute novisti, qui non magnificat studium scripturarum, a quo, si vellem, libros Graecos vili pretio facile redimerem. Sed non placet mihi Spanhemensi caenobio suum auferre decorem, quem magno satis pretio comparavi. Praeterea rursus alibi h) haecce respectu librorum Graecorum & Hebraicorum

L 3

aliorum-

f) Ad Iac. Wimpelingium, scripta ex monasterio d. 27. m. Iulii an. 1507. ibid. in epp. fam. p. 550.

g) Ad Iac. Kymolanum, Carmelitani ordinis Theologum & Mathematicum, datis ex Herbipoli 16. die m. Aug. an. Christianorum 1507; ibid. p. 556.

h) Nimirum in litteris, ad Ioan. Damium Currensium scriptis ex Herbipoli 20. Aug. an. 1507; ibid. p. 558. seq.

aliorumque memorabilia habentur: Retulit nobis lator presentium frater Wilhelmus orphanus, — magnæ temeritatis historiam. — Dicit enim, Abbatem Bursfeldensem cum nescio quo alio nuper in Spanheim visitationis peregisse officium, & — præcepisse Nicolao abbati successori nostro certis sub pænis, quatenus omnia linguæ Græcæ volumina scripta simul & impressa de monasterio studeat alienare, distrahere & vendere, quæ nos cum magno labore gravibusque expensis ex Græcia & Italia comportavimus. Quæ si vera sunt, te enim latere non possunt, maxime rogamus, quatenus ad monasterium Spanhemense quantocius accedas, & ipsa volumina Græca simul & Hebraica pro nobis compares, aut scire nos mentem Abbatis facias. Curabimus enim ex his, quæ nobis Principum sunt largitione collata, tantum comportare pecuniarum, quo libros redimamus venales. Quamvis non temere fidem dictis adhibere possimus. Quanam causa bonum Abbatem illum potuit permovere, ut libros iubeat venundari Græcos, in quibus nihil continetur mali. — — Magis autem credimus, illum pia consideratione motum, ut, quia neminem Græcarum literarum peritum in Spanheim reperit, propterea libros quasi inutiles arbitratus loco, vendi ac verti in usus fratrum necessarios precium mandavit. Quamvis ista venditio mihi non placeat, propterea quod omnes libros multis pecuniis comparatos per me ad perpetuum cænobii Spanhemensis ornatum atque decorem, in ipso suo loco maxime vellem permanere. Scis enim, quod plus quam mille quingentos auri ducatos pro libris exposuimus in quatuor & viginti annis nostræ prælationis, magnamque & copiam & multitudinem eorum comportavimus in unum. Duo quippe millia numeravimus voluminum bibliothecæ monasterii Spanhemensis ante hoc triennium, quando Henricus de Bunau eques auratus Ducum Saxonie doctissimus orator fuit nobiscum, quorum nullum fuit in loco tempore introitus nostri ad abbatiam. — In omni facultate scientiarum multa volumina comportavimus non solum impressa, sed etiam pergameno scripta complura, præciosa & rara, ut confidenter ausim dicere, in tota Germania similem non esse bibliothecam, in qua tot, rara & pervetusta, reperiantur volumina

in omni varietate scripturarum tam divinarum quam secularium: diversarum quoque linguarum, Hebraicæ, Græcæ, Latine, Chaldaicæ, Arabicæ, Indianæ, Ruthenicæ, Tartaricæ. Taceo reliquas consulto, quæ nostris utuntur characteribus, ut Italicæ, Gallicæ, Bohemicæ, ac similes. Scio enim, quod Græcorum voluminum scriptorum simul & impressorum numerus centenarium excedit, pro quibus ut curam habeas te vehementer oramus. Et siquidem venales sunt, pro nobis comparentur. Dabimus enim iustæ æstimationis precium, quod nemo alius daturus est, cum hodie sciamus neminem in omni provincia Rhenensium Græcarum literarum studiosum & doctum. Sin vero libri non sunt venales, quam optime sumus contenti, quatenus in suo loco permaneant. Tandem eadem bibliotheca cum ipsius fundatore merito iureque optimo prædicatur in fratris Theodorici, monachi Fuldensis, litteris i). Hæc omnia ex scriptis ipsius Trithemii fusius indicare volumus, ut inde pateat, quanti bibliothecam suam æstimaverit, & quanti pretii illa fuerit ætate ipsius.

Ceterum hanc bibliothecam ubique terrarum quondam fuisse fama celebratissimam, hæc verba nos edocent: *Maximum librorum in omni facultate thesaurum Spanheimensi bibliothecæ per annos, quibus præfuit, importavit, non solum arte impressoria, sed etiam manuscriptorum. Nam quum essem apud eum unius anni spatio, pro discendis ab eo litteris Græcis atque Hebræicis, duo millia numeravi bibliothecæ volumina, quorum ad minus octoginta calamo in pergameno & papyro decenter fuerunt conscripta. Audivi sæpius ab eius ore, quod plus, quam duo millia florenorum pro libris exposuerit: quos non de monasterii substantia, quæ valde semper fuit exilis, acceperat: sed quum multis & notus & carus esset Principibus, munera, quibus honorabatur ab eis, ut plurimum pro libris exposuit. Maximus enim librorum amator & cultor supra omnes, quos ego novi hodie in carne viventes. Dicitur autem a multis, quod eius*
suc-

i) Hæc litteræ ad Trithemium datæ ex Fulda d. 28. m. Aug. an. 1507. obvia sunt in cit. epp. famil. lib. II. ep. 54. p. 566. seq.

successor, qui nunc *Et Abbas in Spanheim*, volumina plura alienaverit; quod an sit verum, certe mihi minime constat k). Rursus ita laudatur: *Abbatis Spanheimensis bibliothecam literis antiquis, optimis rarissimisque in omni literatura libris decoratam vidit Pellicanus l)*. Nam in reditu a *Francofurtensum* oppido *Conradus Pellicanus* se contulit ad *Abbatem Sponhemiensem*, nempe *Nicolaum de Remich*, antea *Priorem* in conventu, postmodum *Io. Trithemii*, qui iam *Wirzburgum* translatus erat, successorem: ibidem, nimirum *Sponhemii*, vidit instructissimam & nobilissime decoratam bibliothecam; sed ei non datum erat diu ibidem hærere m). Hanc bibliothecam, an. 1504 in bello *Bavarico* securitatis gratia *Crucenacum* translata fuisse, supra vidimus; sed tandem eandem inde *Heidelbergam* an. 1601. fuisse transportatam, eiusque bibliothecæ inertam, nonnulli, nescio qua fide nixi, statuunt n).

§. XVIII.

Quibus paulo speciosius spectatis, superest, ut reliquas nonnullas in transitu conspiciamus arces & pagos; in quibus se nostris sistunt oculis:

1) *Villa montis S. Antonii*, Germ. *Antonsbergerhof*, ad præfecturam *Beckelnhemiensem* pertinens.

2) *Auen*

k) Sunt verba *Ioan. Durachsi* in epist. ad *Nicol. Hamerium Emelanum*, polygraphiæ libris VI a *Trithemio* emissis, præfixa. Conf. *Iac. Burckardus* de linguæ Lat. in *Germania* fatis, P. II. cap. IV. p. 361. seq.

l) Apud *Ioan. Lomeierum* in libro singulari de bibliothecis cap. VIII. p. m. 182. edit. II. auct. *Vltraiecti* an. 1680. 8.

m) Vid. *Meleb. Adami* in vit. *Germ. Theol.* p. m. 279. ed. *Francof.* an. 1653. 8. mai; conf. quoque de hac biblioth. *Io. Gottfr. Olearius* in *biobth. script. eccles.* Tom. I. p. m. 410. & *Thom. Pope Blouin* in *Censura script. celebr.* p. m. 503.

n) Ad iis *Zeilerum* l. d. *Kayserum* cit. p. 160; & ampliss. *Dn. C. C. Wundium* in *progr. de biblioth. Heidelb.* p. 21.

2) *Auen* sive *Auwen*, pagus, filia ecclesiæ Monzingensis, a Mannhemio distans horas viginti o). Primum *Willicho* I, Abbas Sponhemienfis, familiæ Coppenstenianæ, speciatim *Ioanni* dynastæ, huius pagi, ad cænobium Sponhem. pertinentis, advocatiam tamquam beneficium fiduciarium concessit p). Iam antea hancce villam *Adelbertus* seu *Albertus*, Comes Sponhemienfis, Abbati *Ruperto* pro opera, quam fidelissime præstitit, ex Palæstina rediens, donavit. Quapropter inquit Abbas eruditissimus q): *Adelbertus*, Comes Sponhem. de transmarinis partibus reversus, multorum sanctorum reliquias ad nos detulit; & *Rupertum* Abbatem, quem interea procuratorem suum deputaverat, multis xeniis donavit: per cuius munificentiam *Auwen* villulam, non longe a Monzecha, cum familia, terra, iurisdictione, iustitia, pascuis, sylvis, aquis, piscationibus, venationibus, & omnibus proventibus seu attinentiis suis in ius & proprietatem huius monasterii perpetuam donavit, cum *Sculteto*, *Scabinis* & *optimatibus* r). In eadem villa iam anno 1044. cænobium Sponh. habuit quatuor mansos, quos vocant, cum quarta parte s). Occurrit etiam Nobilis quidam *Hans von Auwen*, qui an. 1471. a FRIDERICO I, Elect. Palatino, captus fuit t). An. 1500. contentio inter *Auenses* & *Trithemium* exorta u).

3) *Bingert*, alias *Bingart*, pagus dynastiæ Ebernburgenfis, a Mannhemio XVI horas distans v).

4) *Bo-*

o) Kirchenverf. p. 50. & 125.

p) *Kremerus* in den diplom. Beitr. p. 320.

q) *Nempe Trithemius* in chron. Sponh. ad an. MCCIII. p. m. 261.

r) Addatur *Kremerus* l. d. pag. 65.

s) *Trithemius* l. c. pag. 237; cit. *Kremerus* p. 129; & supra §. XVII. p. 69.

t) Conf. *Kremerus* in der Gesch. Frid. I. El. lib. V. §. XI. p. 452, not. 9.

u) Teste ipso *Trithemio* in chron. Sponh. p. 412.

v) Kirchenverf. p. 126. & scripta Ebernburg. polit. passim; quæ indicavimus supra §. VIII. p. 26. not. 9.

4) *Bockenavia*, Germ. *Bockenau*, pagus, olim dictus *Buckenau*, *Buggenaw* w), undeviginti horas a Mannhemio distat x). Ibi iam an. 1044. Sponhemienſe cænobium poſſedit duorum manſorum reditus y). A *Baldewino*, Archiepiſcopo *Trevirenſi*, hic pagus incendio deletur z).

5) *Bæckelhemium*, vel potius *Beckelnhemium*, arx, Germ. *Schloß-Beckelnheim*, ad nonum lapidem a Mannhemio ſita. Veteribus in monumentis nomen eius diverſimode ſcribitur, v. g. *Beccillenheim*, *Beckelenheim*, *Beckelnheim*, *Bickelnheim*, *Beggelenheim* a). Hocce caſtellum, a Gallis in fine ſeculi ſuperioris everſum, tametiſi ſuis hodie horret ruinis, dignum tamen omnino eſt, cuius cadaver attente contemplerur. Præter enim quam quod in vetuſtiſſimis harum regionum burgis ſeu propugnaculis exſtitit, caput huius diœceſeos ſemper habitum eſt; unde quoque eidem nomen indidit. In arcendis hoſtium iniuriis, in regionibus tuendis, ſi quod aliud aptum eſſet, noſtrum, tamquam ipſa natura & operum molitione firmiſſimum, curæ Burggravii, qui illuſtri genere ſpectataque in rebus bellicis ſollertia plerumque vigebat, curæque nobilium deſenſorum, quos priſci dicebant *caſtrenſes*, fuit concreditum. Ceterum etiam in veteri hiſtoria, non plane nullius eſt nominis. Caſtrum enim id ipſum eſt, ubi *HENRICVS V*, Cæſar, patrem *HENRICVM IV*, Imperatorem, quem auſu nefario deiicere ſolio, quid? imperio exuere, pertinaciſſimo propoſito conceperat, anno mcv ipſis ſacratiffimis

w) Apud *Trithemium* l. d. pag. 247.

x) *Kirchenverf.* p. 127 & 19.

y) Idem *Trithemius* l. c. pag. 237. coll. 244. *Kremerus* in den Beitr. p. 12. ſupra §. XVII, p. 69.

z) Cit. *Trithemius* ad an. 1334. p. 312. ſeqq. nec non *Kremerus* l. c. pag. 299. not. 264.

a) Huius arcis mentionem fecit celeb. *Georg. Chriſti. Crollius* in origg. *Bi-pont.* P. I. p. 444. ſeq.

mis CHRISTI feriis natalitiis instantibus, impia fraudulentaque ratione circumventum, aliquot dies in custodia, eaque satis admodum arcta, habuit b). Insuper ex litteris *Adelberti* I, Archiepiscopi Moguntini, an. MCXXVIII datis, discimus, non modo *Beckelnhemium* nostrum, pagi Navenfis castrum, quod postmodum cum universa Ducum hereditate ad familiam augustam Spirensis pervenit, sedem præbuisse *Conrado*, Duci Francorum, qui inde quoque cognominatus fuit *Cuno* (Conradus) de *Beckilnheim*, sed ipsum etiam primum in matrimonio habuisse *Iuttam*, ex eaque genuisse filiam *Utam*, *Beckelnhemii* mortuam. c). An. 1278, *Henricus*, Comes Sponhemienfis, castellum suum *Bickelnheim*, cum omnibus ad ipsum pertinentibus, *Wernhero*, Archiepiscopo Mogunt. vendidit in perpetuum ius ecclesie memoratae Mogunt. pro 1400 marcis denariorum *Aquensium*. Quae venditio *Ioanni*, Com. *Spanhem*. *Henrici* germano, usque adeo displicuit, quod non diu postea, licet cum damno suo non modico, bellum Archiepiscopo indixit d). Castrum & villam *Beckelnhemium* an. 1461, in schismate Moguntino, iure belli *FRIDERICVS* I, Elector Palatinus, sibi vindicat e). An. 1462, *Adolfus* Episcopus idem castellum *Ludovico*, Duci *Veldentino*, tradit f). In bello contra Ducem *Ludovicum* rursus ab eodem *FRIDERICO*, nimirum d. XXIV Aug. an. 1471 expugnatur. Hinc *Abbas* inquit g): *Castellum posthæc Bickelnheim & utramque eius-*

M 2

eius-

b) Vid. Annalista Saxo ad an. MCV. col. 607. & auctor annalium Hildeshem. Tom. I. scriptorum ill. *Leibnitii* apud *I. P. Crollium* de *Beckelnh.* p. 5. seqq. ibique in notis.

c) Conf. celeb. *G. C. Crollius* de Ducatu Franciæ Rhenensis, in act. acad. Theod. Pal. Tom. III. pag. 425. & *Kremerus* passim in dem Rhein. Franzien.

d) Hæc sunt verba *Trithemii* in annal. *Hirsaug.* Tom. II. p. 34.

e) *Trithemius* de rebus gestis *Friderici* I. p. m. 30. ed. *Reinh.*

f) Apud *Kremerum* in der Gesch. *Frid.* I. El. Pal. lib. III. §. 20. p. 251.

g) *Trithemius* l. d. pag. 70.

eiusdem nominis villam, obsedit, expugnavit & cepit. Erat in ipso castello ex parte LVDOVICI Ducis capitaneus seu vicem tenens, homo quidam patria Ringaugiensis, nomine Conradus Schlarpp ex Gisenheim oriundus, qui castrum custodiendum suscepit. Verum posteaquam Ducis sui auxilium implorasset, expectassetque aliquandiu, & nullum penitus adveniret; castrum in manus Palatini tradidit, & ipse cum his, quos secum habuit, peditibus, quo vellet, liber abire permissus fuit h). Idem castellum iis in locis erat, quæ laudatus FRIDERICUS, Elector, a Palatinatu disiungi noluit i). Quod reliquum est, de hoc castro nobis egregia suppeditat Vir in re diplomatica versatissimus, nunc ἐν ἀγίοις k).

6) Beckelnhemium, villa, Germ. Thal-Beckelnheim & Dorf-Beckelnheim dicta. Si ad castrum modo commemoratum pedem referimus, infra ad radicem montis, cui castrum impositum est, ista nobis subit villula, paucorum quidem tectorum, veteris tamen ævi.

7) Ab hac villa, si paulo ad septemtriones progredimur, eam inter & cænobium Sponhemienſe iacet Wald-Beckelnheim, pagus, laxiore circumscriptus termino, fossa valloque an. MDIV iam cinctus; ita sane vetus; nec tamen prorsum obscurus; quin nec temporibus nostris plane ignobilis. Wald-Beckelnheim autem nuncupatur, ut a vico tractus Alceiani cognomine, nempe Gaubeckelnheim, discernatur. De utroque tum castello tum pago Beckelnheim alibi etiam occurrit mentio l). Eiusdem pagi paræcia non plane nullius claruit nomi-

h) Addantur *Kremerus* modo cit. lib. V. p. 467, *Hachenbergius* de rebus gestis *Friderici I. Palat.* lib. VII. p. 211. & *Tolnerus* in hist. Palat. cap. II. p. 74.

i) Teste *Kremero* in der Gesch. Frid. I, & quidem in cod. diplom. num. CLXVIII. p. 456.

k) Idem b. *Kremerus* in den diplom. Beitr. p. 125. seqq.

l) Apud eundem *Kremerum* in cit. hist. eiusdem Elect. in cod. dipl. cit. num.

nominis. Curia enim Archipresbyteri subfuit. Quod ne quis in dubium vocet, operæ pretium erit inspicere tabulas *Gerhardi II*, Archiepiscopi Moguntini, an. mcccxcix editas, quippe in quibus *Godefridus Archipresbyter in Beckelnheim* nominatim occurrit. A *Gerlaco*, Archiepiscopo Moguntino, Canonicis & Vicariis ecclesiæ Moguntinensis ob damna, quæ per ea tempora passi erant, an. 1351. in perpetuum fuit attributa m).

8) *Boos*, olim *Boys*, *Bois* & *Bus*, villa, minorem ad præfecturam pertinens, a Mannhemio undeviginti horas distans n), fluvioque Navæ adposita, vel haud procul a confluentibus Navæ Glanique sita, & quidem in via, qua Staudernhemio Beckelnhemium itur. Est multæ ætatis, & *Willingi*, Archiepiscopi Moguntini, temporibus iam nota o). Hanc villam iure belli suam fecit **FRIDERICVS I** Palatinus p). Etiamnum ab eadem villa nomen habet gens *Boosiorum* illustrissima q).

9) *Bosenheim*, *Bossenheim*, olim *Basinheim*, pagus cis Navam, a *Crucenaco* haud longe, sed a Mannhemio septem milliaria distans r). Ibi cænobium Sponhemienſe varios iam an. 1044. habuit reditus, nempe mansum & sex iugera s), speciatim vero curtem vel aulam, quam an. 1325. Comites

M 3

Spon-

num. CLXVIII. p. 456, in der Verordnung Frid. I. de anno 1472; subiungatur idem in den diplom. Beitr. p. 270. & 298.

m) Teste *I. Pb. Crollio* in cit. orat. p. 16 & 17. not. *; ubi plura exhibentur, aliorumque, præsertim *Zeileri*, notantur errores.

n) Kirchenverf. p. 127.

o) Vid. *Crollius* l. d. pag. 18. not. ***

p) Conf. *Hachenbergius* & *Tolnerus* locis cit.

q) Ita animadvertit *G. C. Crollius* in origg. Bipont. P. II. p. 240.

r) Kirchenverf. p. 19 & 127.

s) Apud *Trisbemiun* in chron. Sponh. pag. 237. & *Kremerum* Beitr. p. 12.

Sponhemienſes dono dederunt monaſterio t). Anno 1504, inquit Abbas u), *curtis noſtra* (cænobii Sponhem.) in *Bosenheim incendio funditus periit, cenſus & reditus noſtri, frumentorum maxime, pro maiori parte vel ab hoſtibus* (Haſſis) *conſumpti ſunt, vel propter maliciam temporum hominumque in uſus noſtros minime pervenerunt. Omnia enim, per quæ vivere debueramus, rei familiaris commoda perierunt.*

10) *Villa S. Catharinæ, St. Catharinen-hof*, ſpectat ad *Crucenacenſem præfecturam*, cuius reditus recipit *Administratio eccleſiaſtica v).*

11) *Cænobii villa, Kloſter-hof*, duodeviginti horas a *Mannhemio* diſtans, ad *minorem præfecturam* pertinet w).

12) *Ebernbürgum*, præfecturæ *Crucenaceniſis cis Navam caſtellum*, a *Mannhemio* quindecim horas diſſitum x). Fuit olim *Dynaſtis de Sickingen* oppignoratum, ſed tamen ante paucos annos rediit ad *Sereniſſimos Principes Electorem Palatinum & Marchionem Badenſem y).* Quondam iis adnumeratum locis, quæ a *Palatinatu* noluit alienari *FRIDERICVS I Elector z).* Hoc caſtellum ab aliis quoque laudatur a). Non iniuſtas de re eccleſiaſtica querelas contra *Nobiles L. B. de Sickingen* haud ita pridem iactarunt *Evangelico-Lutherani b).*

13) *Feyl*

t) Vid. *Trübemius* l. d. ad hunc annum, p. 308, & *Kremerus* l. c. p. 290.

u) Nempe *Trübemius* in cit. chron. p. 422.

v) *Kirchenverf.* p. 129.

w) *Kirchenverf.* l. d.

x) *Ibidem* p. 131.

y) Legantur *Ebernbürgeniſia ſcripta politica* cit. paſſim.

z) Conf. *Kremerus* in der *Geſch. Frid. I.* in cod. dipl. num. CLXVIII. ad an. 1472. p. 456.

a) Apud *I. H. Dicelium* in *deſcript. circ. Rhen. infer.* p. 480.

b) Qua de re *Io. Ge. Keiſlinus* libellum *Germ.* edidit, cui titulus: *Gemitus preſſorum in Baronia Sickingenſi Evangelico-Lutheranorum &c.* 1710. fol.

13) *Feyl* cum modo dicto *Bingert* pagus est Ebernburgensis dynastiæ, remotus a Mannhemio sexdecim horas c). De utroque passim agitur d). Hic loci, nimirum in pago *Feyl*, & quidem in veteri fodina reperiuntur lithantraces e).

14) *Frey-Laubersheim*, pagus cis Navam, ad Crucenacensem archifatrapiam eiusque ephoriam ecclesiasticam pertinens, abest a Mannhemio septem milliaria f).

15) *Genzingen*, alias *Gænsingen*, *Gænzingen*, antiquitus *Gantsingen* g), pagus, a Mannhemio septimum ad lapidem distitus h). *Genzingas* marca cum *Binga* memoratur in *LVDOVICI Germanici diplomate Prumiensi*, anno *xxxvii*. regni sui *Triburiæ* dato i). Hic pagus olim etiam, & quidem iam anno *ccccxvi*. adnumerabatur pago *Navenfi* k). Anno *1137*. quidam *Nobilis de Sponheim Vdo* bona sua omnia, quæ in pago *Genzingen* habuit, monasterio *Sponhem.* donavit. Hinc hæc legimus: *Anno mcxxxviii quidam nobilis de Sponheim, cognatus Bernhelmi Abbatis, una cum uxore sua nomine Iuditha pro remedio animæ suæ huic monasterio contradedit omne patrimonium suum, quod in Bockenaw & in Genzingen habuit, ecclesiam videlicet cum decimationibus & omnibus appendicibus suis, mancipiis, agris, vineis, sylvis, cultis & incultis, pascuis, pratis, molendinis, piscationibus, aquis, aquarumque*

c) Kirchenverf. p. 134.

d) In cit. scriptis Ebernburg.

e) Quod etiam nuperrime observavit ven. & celeb. noster *Ioan. Schwab* in diss. de phlogistis p. 48.

f) Kirchenverf. p. 135 & 19.

g) Vid. *Freberus* in origg. *Palat.* lib. II. cap. XI. p. m. 315.

h) In cit. Kirchenverf. p. 20 & 136.

i) Adi ampliff. *Andr. Lamcium* in descript. pagi *Worm.* in act. acad. *Theod.* *Palat.* Tom. I. p. 273.

k) Conf. ill. de *Gudenus* in cod. dipl. T. II. p. 799. apud *Kremerum* in der *Gesch. des Rhein. Franziens* p. 148.

rumque decursibus, ad altare S. Martini in hoc cœnobio in Sponheim, coram multis testibus 1). Hac autem solenni donatione facta —, Abbas Bernhelmus oblatoꝝ bonoꝝ possessionem in Buckenaw & Gentzingen pacifice adeptus est: ex quibus ecclesiam in Gentzingen cum decimationibus post annos cxxxviii Petrus huius loci Abbas Canonicis maioris ecclesie Moguntinae in perpetuum contulit in augmentum præbendarum suarum m). Postmodum an. 1256. ecclesiam Genzingensem sibi postularunt Canonici Moguntini; sed Ioannes, Sponh. Abbas, huic petitioni vehementer obstitit. Nam Gerardus, Episcopus Moguntinus, una cum Canonicis Capituli sui Abbatem Iohannem & conventum huius monasterii non parum molestantes, precibus & minis sollicitarunt pro ecclesia in Gentzingen, quam omnibus modis in augmentum præbendarum cupiebant. Sed Iohannes Abbas consentire noluit, & tam minas quam preces eorum constanti animo contempsit. Verum post mortem eius tandem Petrus Abbas ipsam ecclesiam petentibus donavit n). Anno 1331. die x Martii curia, quam Sponh. cœnobium in pago Genzingen tenuit, ab omnibus oneribus libera declaratur & immunis. Quapropter Abbas o) scribit: Anno Willichonis abbatis nostri xxii. Iohannes Comes generosus de Sponheim ad instantiam Willichonis — curiam nostram in Gentzingen, & omnia bona ibidem, ad præsens monasterium pertinentia, ab omni servitio, precaria exactione, & quovis gravamine in perpetuum liberavit, pro se & cunctis hæredibus suis, cum consensu Simonis fratris sui, & Walrami filii eius, &c. p).

Serenissimus Elector Palatinus CAROLVS LVDOVICVS de iure Wildfangiatus exercendo varias easque gravissimas

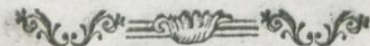
1) Sunt verba *Trisbemi* in chron. Sponh. p. 244.

m) Ibidem; ubi & litteræ *Adelberti*, Archiepiscopi Mogunt. quibus hanc donationem confirmavit, sunt obvia.

n) Sic legimus apud eundem *Trisbemium* l. d. pag. 282; conf. p. 285.

o) Idem *Trisbemius* l. c. pag. 311.

p) Addatur *Kremerus* in den dipl. Beitr. p. 292.

mas subiit tempestates. Nam eam ob rationem sibi vicinorum suorum invidiam odiumque conflavit. Inter alios Dux Lotharingæ, qui tunc Comitatum Falckenstenianum, in Palatinatus complexu situm, obtinebat, vi armisque sese postulationibus Palatinis opposuit, exercitum per pagum Hunnorum ad Navam mittens; utpote cui obviam quidem ivit Elector, sed tamen, prælio apud pagum *Genzigen* inter *Bingam & Crucenacum* d. xxvi Sept. an. 1668. commisso, hostibus dare locum, atque *Alceiam* remigrare coactus fuit. Qua occasione memorabilis accidit casus, & quidem in damnum imprudentis hospitæ *Weinhemiensis*, diversorium ad *aurei hirci* signum incolentis; cuius rei apographum ex originali iam exhibuimus q). Quod vero post septem mensium decursum tamquam quidpiam novi repetebatur r).

16) *Gutenberg*, al. *Guttenberg & Gudenberg*, pagus pone *Crucenacum*, a *Mannhemio* distans novem milliaribus s); qui vero bene distinguendus est a castro *Palat. Rheni Gutenfels* iuxta *Cubam* t); nec confundendus cum *Gutenberga* in *Ducatu Bipontino* u).

17) *Hackenheim*, pagus cis *Navam*, a *Mannhemio* quatuordecim horas distans; est ecclesiæ reform. *Bosenhemiensis* filia v).

18) *Hah-*

q) Videlicet d. 22. Sept. an. 1779. in *Weinhemio* *Palat.* illustr. §. IX. p. 22. & 23.

r) Nimirum in den *Rhein. Beitr. zur Gelehrsamkeit*, V. Heft. d. 1. Wonnemonat 1780. num. V. *Besondere Bestrafung unnützer Worte im Jahre 1669.*

s) *Kirchenverf.* p. 139. & 20.

t) Vid. *Tolnerus* cap. II. p. 62; nos in *Baccharaco* §. XVI. p. 28; quod castrum a nonnullis perperam vocatur *Gutenberg.*

u) Vid. *Finsternwald* l. d. pag. 187. 196. 662. seq. 737. 837. 862. 864. & 877.

v) *Kirchenverf.* p. 139 & 19.

- 18) *Hahnerhof*, præfecturæ Beckelnhemienſis locus, a Mannhemio novem milliaribus diſiunctus w).
- 19) *Hallgarten*, itidem eiſdem præfecturæ locus, ab oppido dicto diſſitus ſedecim horas x).
- 20) *Hargesheim*, pagus, a Mannhemio quindecim horis remotus, cuius eccleſia filia eſt eccleſiæ Roxhemienſis y). Occurrit etiam alius viculus *Hargesheim* nominatus z).
- 21) *Heddortterhof*, ditionis eſt Odernhemienſis ad Glanum, ad decimum lapidem a Mannhemio diſtans a).
- 22) *Heimbergerhof*, præfecturæ Beckelnhemienſis; huius villæ longinquitas a Mannhemio eſt duodeviginti horarum b).
- 23) *Hochſtatten*, viculus pariter eamdem ad præfecturam pertinens, ſitus a dicta metropoli ſedecim horas c).
- 24) *Langenlonsheim*, antiquitus quoque ſimpliciter *Lonsheim*, ſed haud ſatis accurate, egregius omnino & peramœnus ultra Navam *Crucenacum* inter & Bingium pagus, a Mannhemio ſeptimum ad lapidem remotus, in eccleſiaſticis ad ephoriam *Crucenacensem* pertinet d). Olim quoque nomen ipſius erat *Longiſtheim* e). Merito adſcribitur pago Navenſi; hinc legimus: *in pago Nahgowe in Longiſtheimer marca* f). Anno 1454. FRIDERICVS I, Elector Palatinus, ab *Agneſa Iſen-*

w) Ibidem p. 139.

x) Ibidem.

y) Ibidem p. 139 & 20.

z) Apud *Kremerum* in der Geſch. des Rhein. Franzienſ p. 151.

a) Kirchenverf. p. 140.

b) Ibidem p. 141.

c) Ibid. p. 142.

d) Ibidem p. 148 & 20.

e) Vid. *Freberus* in origg. Palat. lib. II. cap. XI. p. m. 315.

f) In cod. Lauriſh. Tom. I. num 2014. p. 357. apud *Kremerum* in dem Rhein. Franzien p. 148.

Ifenburgenſi, undecim mille Virginum abbatix Coloniens ſ magiſtra, præter alia emit pagum Engeltadium, in ipſo pago (auf dem Gau) iacentem, cum cænobii clientibus in hac regione, eiusque cænobii reſtitibus in *Langenlonsheim* &c. g). Ceterum pagus noſter nequaquam confundendus cum villa *Laoniſheim*, *Loneſheim*, *Lonsheim*, infra in *Aribimeſheim*, olim ad pagum Wormatiensẽ, nunc ad archiſatrapiam Alceianam ſpectante; utpote in traditione Willeradis anno xxiv Karoli regis, cum Brunheim & Heimradesheim, finitimis locis commemoratur h).

25) *Langenthal*, viculus, a Mannhemio decem milliaribus circiter diſtitus, licet templum habeat, eccleſia tamen eſt filia matris Monzingenſis i). Supra Monzingam poſitus, huic quoque oppido contributus eſt. Idem iam occurrit in ADOLPHI *Simplicis*, Comitis Palat. ad Rhenum, tabulis, quibus anno 1322. *Ioanni*, Comiti ſilveſtri, poteſtatem fecit, *Margaretæ* coniugi dotalitium ſcilicet prædium (Leibgeding) in poſſeſſionibus Monzingenſibus & Langenthalenſibus (*uf alle dem Gute und Luden, die er hat in den dorffern zu Montzgen und zu Langenthal*) conſtituendi. Eas tabulas alibi iam in ſcenam productas legimus k).

26) *Merxheim*, alias *Merixheim*, *Mertzheim*, villa, quam nonnulli l) diœceſi Beckelnhemienſi etiam adnumerant: procul omni dubio ſequuti, quemadmodum adparet, inclytum illum Abbatem Sponhemienſem; quippe qui m) hancce villam,

N 2

villam,

g) Conf. *Tolnerus* in addit. & *Kremerus* in der Geſch. Frid. I. lib. VI. §. LX. p. 648.

h) In aët. acad. Theod. Palat. Tom. I. p. 277.

i) Kirchenverf. p. 20 & 148.

k) Apud. celeb. *Ioannis* in addendis ad lib. IV. hiftoriæ Palat. *Parej* ſect. II. §. I. p. 614. ſeq. conf. *Crollius* in cit. orat. p. 18.

l) V. gr. *Zeilerus* in topogr. Palat. Rh. &c. p. 8. & *Tolnerus* in hift. Pal. cap. II. p. 74.

m) In annal. Hirſaug. ad an. 1471. p. 475.

villam, in Comitatu Sponheim. sitam, una cum ceteris huius præfecturæ locis, a *Wernhero*, Archiepiscopo Moguntinensi, emtam esse scribit. Quem tamen hac in re falli, non est, quod dubitemus. In hanc autem nos opinionem deducit, quod in *Ludovici Nigri* Bipontini tabulis, an. 1472. editis, in quibus diœcesis huius, quam acceperat pignori, loca signate & ordinatim enumerantur, villa nostra haud perinde, ut reliqua (*Sobernheim* scilicet, *Monzingen*, *Beckelnheim*, *Nußbaum*) occurrat. Accedit, quod ipsa n) anno 1504. iuris fuerit immediati, *Suidegeri de Sickingen*, Equitis aurati, nec non *Ioannis de Hohenstein* o). Anno 1471. a FRIDERICO I, Electore, occupatur. Proinde historicus sæpe laudatus p): *A Sobernheim movit exercitum ad Montzegen oppidum: quod brevi una cum Merixheim & Nosbaum in villis munitis in suam potestatem accepit: quæ similiter fuerunt iuris ecclesiæ Moguntinæ &c.* q). Quemadmodum olim ad Ducatum *Simmerensem* spectavit r), sic hodie subest archifatrapiæ *Simmerensi*.

27) *Niederhausen*, pagus, a *Mannhemio* novem millia-ria remotus, in rebus ecclesiasticis subiectus ephoriæ *Sobernhemienfi* s). Proprius olim fuit veteribus *Veldentiæ* Comitibus t). Deinceps iure hereditatis ad *Duces* pervenit *Bipontinos*. Tandem, commutatis nonnullis locis, ante annos aliquot *Serenissimo & Potentissimo* nostro *Electori* traditur, præfecturæ *Beckelnhemienfi* tunc temporis insertus.

28) *Nor-*

n) Ex ipsius *Tribemii* testimonio l. d. annal. *Hirsaug.* p. 611.

o) *Lege* sis *Crollium* in cit. orat. p. 20. not.

p) Nempe *Tribemius* de rebus gest. *Frid. I.* p. 70.

q) Addatur *Hachenbergius* l. d. lib. VII. p. 211.

r) Apud *Tolnerum* l. c.

s) *Kirchenverf.* p. 156 & 50.

t) Sic legimus in cit. act. acad. Tom. II. p. 245.

28) *Norheim*, olim *Naarheim*, & *Narheim*, pagus Ebernburgensis dynastiæ u), a Mannhemio sedecim horas distitus v); utpote cuius in diplomate HENRICI II, Imperatoris, de sex mille DCXVI mansis abbatia S. Maximini, in beneficio acceptis anno MXXXIII, iam mentio iniicitur w). Antiquitus etiam ad pagum Navensem spectavit. Sic namque legimus: *In pago Nahgowe in Naarheimer-marca x).*

29) *Nussbaum*, antiquitus *Nossbaum*, similiter *Nussbach*, pagus ad minorem præfecturam Beckelnhemiensem, in ecclesiasticis autem ad paræciam Monzingensem pertinens, a Mannhemio horas distans duodeviginti y), situs austrum versus Sobernhemium inter & Monzingam; sed a Nava paulo remotior. Ceterum hanc villam iam anno 1277, eidem minori præfecturæ insertam fuisse novimus z). Eadem villa ab *Adolfo*, Archiepiscopo Moguntino, fuit an. 1461 oppignorata LVDOVICO Nigro Bipontino a). Deinceps vero belli iure sibimet ipsam adquisivit FRIDERICVS I, Elector Palatinus, anno 1471 b). Postmodum an. 1504 consumitur incendio c). Quod reliquum est, hæc villa nomen quondam præbuit Nobilibus nonnullis: e quibus *Emicho*, miles, nec non *Philippus* fratres de *Nussbaum* an. 1305 transfegerunt cum

N 3

D. Difi-

u) Conf. die Staatschriften wegen der Herrschaft Ebernburg.

v) Kirchenverf. p. 157.

w) Vid. acta acad. Palat. Tom. III. hist. p. 105.

x) In cod. Laurishem. T. II. num. 2006. p. 355. testante *Kremoro* in dem Rh. Franzien, p. 149.

y) Kirchenverf. p. 50 & 157.

z) Apud cit. *Kremerum* in den dipl. Beitr. p. 151 & 218.

a) Lege sis *Trichemium* de rebus gestis Frid. I. p. 30.

b) Conf. idem l. d. pag. 70. & in annal. Hirsfaug. T. II. p. 475; *Hachewbergius* l. c; *Tolnerus* hist. cap. II. p. 74; & *Kremerus* in der Gesch. Frid. I. lib. V. §. XVI. p. 467.

c) *Trichemius* in ann. Hirsfaug. l. d. p. 609.

D. Disibodi cœnobio, super xx medimnis filiginis, ab eo cœmtis d).

30) *Oberhilbersheim*, cis Navam, pagus, a Mannhemio ad septimum remotus lapidem, licet filia sit ecclesiæ reform. Engelstadiensis sub ephoria Strombergenfi, pertinet tamen ad archifatrapiam Crucenacensem e). Moguntinum S. crucis capitulum FRIDERICO III, Septemviro, decimas, quas in isto pago habuit, cessit f).

31) *Odernhemium* ad *Glanum*, Germ. *Glan-Odernheim*, ita dictum, quoniam Glano fluvio adiacet, a Mannhemio distans viginti horas. Vocatur etiam apud nonnullos scriptores *Cotirodurum*, *Dreckodernheim*. Hunc locum veteres Veldentini Comites tamquam feudum, ab ecclesia Moguntina acceptum, possederunt g). Quibus autem ex locis Veldentinæ regiones constiterint, clarissime liquet ex hereditariæ successionis ordinatione, quam ultimus Comes Veldentinus haud pridem ante decessum suum, nempe die Mercurii ante diem festum S. Lamprechtii episcopi, cum genero suo an. 1444 compactus est, & quidem in solida illa deductione h). Anno 1471. d. xxiiii Aug. idem *Odernhemium* sese propter vim armorum

d) Sic videre est in diplomatario Disibod. num. 43. p. 188. apud *Crollium* in cit. orat. p. 18.

e) Kirchenverf. p. 158. & 51.

f) Vid. *Clingenspergius* in design. honorum eccles. usui seculari restitutorum &c. ad an. 1567.

g) Conf. cit. acta acad. Pal. Tom. II. p. 245.

h) In der gründlichen Deduction des Ihro Kurfürstl. Durchl. zu Pfalz auf die eventuelle Succession in das Herzogthum Zweibrücken zustehende Primogenitur &c. in den Beilagen num. XXIV. p. 65. seqq. & in stata causa &c. P. III. n. XXVII. p. 54. apud *Kremerum* in der Gesch. Frid. I. lib. I. §. X. p. 21. in not; ubi etiam *Odernhemium* nostrum occurrit.

morum tradidit FRIDERICO I, Electori Palatino i). Anno 1504. a Palatinis capitur k). Idem oppidulum adhuc ante aliquot annos ad Ducatum pertinuit Bipontinum, sed per locorum quorundam immutationem ad Palatinatum nostrum pervenit, præfecturæ Beckelnhemienfi additum, eiusque ecclesia reform. subiecta fuit ephoriæ Sobernhemienfi l).

32) *Oberstreit*, viculus præfecturæ minoris Beckelnhemienfis, a Mannheimio distans novem milliaria m).

33) *Planich*, alias *Planig*, *Blenig* & *Bleinich*, pagus a planitie sic nominatus, cis Navam, a Mannheimio remotus quindecim horas, sed unicam dumtaxat a Crucenaco, ad cuius maiorem præfecturam quoque spectat. Idem pagus, ineunte sæculo octavo, cum aliis locis, ad dextram Navæ ripam iacentibus, ad pagum Wormatiensem pertinebat n); sed pago deinceps adnumerabatur Navenfi o). Anno 1348. Sponhemienfe monasterium ibidem sibi curiam adquisivit. Nam *Wilhelmus*, Abbas monasterii p), *curtim*, quam habemus in *Blenich*, cum omnibus attinentiis suis, agris, vineis, pratis, hortis, pasquis & domibus comparavit pro certa summa pecuniarum a *Clementia*, *Tilmanni militis relicta vidua*, consentiente *Georgio de Sawelnheim genero eius*, pro se & cunctis hæredibus suis, ut patet in literis consensus eiusdem desuper confectis, quarum datum est anno Domini MCCCXLVIII, in diebus *Felicitis & Adaukti martyrum*. Idem cænobium ibidem varia quondam bona habuit q).

34) Praun-

i) Teste eodem *Kremero* l. d. lib. V. §. XVI. p. 467. atque in not. 4.

k) Apud *Trisbemium* in ann. *Hirsaug.* T. II. p. 612; in *chron. Sponh.* p. 421; *descript. circ. Rh. inf.* p. 530.

l) Vid. *die æufferl. Kirchenv.* p. 50.

m) *Ibid.* p. 159.

n) Vid. *Kremerus* in *dem Rhein. Franzien* p. 147.

o) *Ibidem* p. 148. atque in *den diplom. Beitr.* p. 140.

p) Sunt verba *Trisbemii* in *chron. Sponh.* p. m. 320.

q) Apud eundem *ibid.* p. 356.

34) *Praunweiler*, ultra Navam, est parœciæ Bockenavien-
sis, sed Crucenacensis ephoriæ.

35) *Riedesheim*, alias *Rüdesheim* & *Rittesheim*, pariter
ultra Navam pagus, a Mannhemio octo milliaria distitus, cu-
ius Ecclesia est Weinshemiensis ecclesiæ filia. Hic locus, a
Rüdeshemio in pago Rhenensi e regione Bingii bene discer-
nendus, ab Archiepiscopo Moguntino deletur incendio r).
Passim invenitur mentio variorum Dominorum de *Rüdesheim*,
v. gr. *Dietheri* an. 1455 s); *Philippi* an. 1456 t); *Dieterici*
an. 1460 u); *Reinfridi* & *Friderici* senioris an. 1471 v);
Bromseri de *Rüdesheim* & *Rudolfi* de *Rüdesheim* an. 1461 &
1462 w).

36) *Rotherhof*, a Mannhemio ad nonum lapidem di-
stans, hodieum est præfecturæ Beckelnhemienfis.

37) *Roxheim*, pagus, in sinistra parte Navæ, qui a Mann-
hemio seiunctus quindecim horas, cuius ecclesia pertinet ad
Inspectionem Crucenacensem. Pagus noster ab altero *Rox-
hemio*, quondam *Rocchesheim* in pago Wormatiensi, cautissi-
me distinguendus est x). Hic loci non omittendus est ad-
versæ fortunæ casus, quo agitatus fuit Pastor Roxhemienfis,
nomine *David*. Quæ historia sequenti modo narratur: *Eo-
dem anno (1241) David Pastor ecclesiæ parochialis in Roxheim
Moguntinæ diœcesis, haud procul a memorato oppido Crüzenach,
a rusticis villæ Sommerloch prope Waldenhausen curæ suæ
commisfis parochianis crudeliter occisus est: propter quod a Si-
frido*

r) Conf. *Kremerus* in den dipl. Beitr. p. 289.

s) Idem *Kremerus* in cod. diplom. hist. Frid. I. El. Pal. p. 118.

t) Ibidem p. 143.

u) Ibidem p. 199.

v) Rursus ibid. p. 441.

w) Idem in der Gesch. Frid. I. lib. III. §. VI. p. 218. & lib. IV. §. VI.
p. 326.

x) Vid. acta acad. Theod. Pal. T. I. p. 245.

frido Archiepiscopo Moguntino fuerunt excommunicati, anathematizati ac maledicti: gravissimasque impietatis suæ pœnas acceperunt: omnes enim, qui conscientias suas contagione tanti sceleris polluerunt, mala morte in brevi sublatis sunt: quorum alii comprehensi & rotati: alii per fugam lapsi male interierunt y).

38) Mons S. Antonii, St. Antonigberg, villa quidem supremæ præfecturæ Crucenacensis, sed oppiduli Odernhemii iudicio subdita, a Mannhemio ad decimum lapidem distata.

39) *Staudernheim*, pagus, a dicta metropoli duodeviginti horas remotus, ad præfecturam Beckelnhemiensem pertinet, & quidem situs in via, qua a pago *Bois* itur Beckelnhemium. Hæc villa ex altera parte Palatini iuris est, sed ex altera quondam fuit in Dominorum de *Eltz* ditione; deinceps vero, saltim anno 1732, suberat imperio familiæ illustris de *Steincallenfels*; quippe quæ ipsam ab *Albertina Agnete*, Principe Arausionensi, *Wilhelmi Friderici*, Principis Nassövio-Diezensis, coniuge, herede sororis *Mariæ*, *Ludovici Henrici* Ducis Simmerensis, qui partem hancce sibimet adquisiverat, viduæ, numerata redemit pecunia. Quod dum refero, non possum, quin simul arguam nonnullos z), quod villam istam vocaverint *arcem*. Id namque nominis nec umquam habuit illa, nec ullo modo, cum & villa tantummodo semper fuerit, atque etiamnum sit, nulla, quod sciam, arce umquam instructa, meretur a). Ceterum pago Navenfi iam olim adscriptam fuisse, constat b).

40) *Steinhartherhof*, pariter cum præcedenti *Staudernhemio* ad minorem præfecturam spectat, pariterque ad nonum lapidem a Mannhemio distat c).

14) Tres-

y) Apud *Tribemium* in annal. Hirsang. T. I. p. 574. seq.

z) V. gr. *Tolnerum* in hist. Pal. cap. II. p. 74; aliosque eum sequutos.

a) Conf. *Crollius* in cit. orat. p. 18. seq. in not.

b) Teste *Kreméro* in dem Rhein. Franzien p. 149.

c) Vid. æusserl. Kirchenverf. p. 143.

41) *Treyszen*, alias *Dreyssen* & *Dreisen*, villa a sæpius laudata metropoli sexdecim horas distita, pertinet ad parochiam *Weinshemiensem*, adeoque ad *Crucenacensem* ephoriam d). Hic monendum est, eandem villam cum *Dreissa* monasterio & cum *Dreisa* ad *Mosellam* minime confundendam esse.

42) *Weinsheim*, alias *Weimbsheim*, olim *Winnesheim*, *Weinesheim* & *Winsheim*, pagus ultra *Navam*, a *Mannhemio* novem milliaria remotus, cuius parochia reform. ephoriæ *Crucenacensi* subdita e). Hic, ab aliis eiusdem nominis bene discernendus, proprie ad *Beckelnhemiensem* spectat præfecturam. Eundem præter alia loca iam anno 1277. fuisse *Henrico* iuniori, *Sponhemienfi* Comiti, tributum, novimus f). Anno 1334. a *Baldewino*, (*Balduino*,) *Archiepiscopo* *Trevirensi*, turpiter incendio consumitur g). Iam ante annum 1432. cænobium *Sponhemiense* duas in pago *Weinheim* curtes habuit. *Bernhardi*, monasterii *Sponh.* Abbatis decimi octavi, verba, quibus, paulo ante mortem suam, totum cænobii conventum adloquutus est, omnino dignissima sunt, quæ hic loci repetantur: *Interim committo vobis, quatenus curtes illas duas in Winsheim, quarum alteram precio comparavi, alteram a fratris mei filio iudiciario edicto acquisivi, post mortem meam ab iniustis possessoribus quantotius repetatis. Quod si ille de Coppenstein se ius aliquod in eis habere prætenderit, noveritis allegationem eius esse falsam: ego enim, — in illa discordia, quæ fuit inter me & vos ante hoc ferme quinquennium (quam nobis Deus ignoscat) nimia indignatione provocatus, ex vehementi commotione & displicentia animi mei feci, quod iure non potui, tradens illas sine consensu vestro (quod constare non potest) dicto Ieckel de Gemunden, quas Meynhardus de Coppenstein iniusto titulo nunc possidet,*

d) Ibid. p. 20 & 125.

e) Ibid. p. 20 & 177.

f) Quæ probat *Kremerus* in den diplom. Beitr. p. 151. & 219.

g) Conf. *Tribemius* in chron. *Sponhem.* p. 312 & 313; nec non *Kremerus* in den Beitr. p. 298.

possidet, ita mihi propitius sit Deus in hac extrema necessitate mea. Ecce dixi vobis rei totius ordinem, si vos alienatas curtes repetere neglexeritis, Deo respondeatis, ego animam meam exoneravi h). Eisdem curtes anno 1448. Conradus Abbas omni cura repetere studuit. Tota vero historia hifce enarratur verbis: Hoc anno (MCCCXLVIII.) Conradus abbas curtes illas in Winsheim, quas abbas Bernhardus olim, — anno suo XXVI. sine consensu fratrum suorum alienavit, a Mainhardo de Coppenstein repetivit, conveniens eum coram advocatis (Vogt vel Fauth) Principum in Creutzenacht, Friderico de Lerenstein & Iohanne de Wachenheim, producens quorundam testimonia, qui revocationem Bernhardi abbatis iam mortui super iniusta alienatione earundem audierant. Vnde advocati, partibus auditis, commiserunt abbati, ut petitionem suam redactam in scriptis alia vice presentaret, Mainhardusque similiter in scriptis responderet, quo facto, se velle, quod iustum esset, decernere. Fecit abbas, quod iubebatur, petitionemque suam contra Mainhardum advocatis presentavit in scriptis. Verum advocati, sive curis nimis impliciti fuerunt, sive parti adversæ (quod tum credebatur a multis) nimium inclinati, postulatione abbatis & conventus recepta, sententiam distulerunt, verbis bonis animum abbatis suspendentes de die in diem, iam hoc nunc illud pro impedimento allegantes, & sic negotium pendet usque in presentis i).

43) Zozenheim, alias Zotzenheim & Zutzenheim, pagus cis Navam, ad lapidem septimum a Mannhemio disiunctus; cuius paræcia reform. subdita est ephoriæ Crucenacensi. Eadem villa iam antiquitus ad pagum Navensem referebatur, prouti ex charta Adelberti, Archiepiscopi Moguntini, de anno 1133. discimus: Prædium quoddam quod situm est in villa, que dicitur Zozenheim in pago Nachgowe in comitatu Emechonis Comitit de Smedeburch k). Emicho, Comes Leiningensis, & quidem ex Albani Weissenburgensis consensu,

O 2

RV.

h) Apud cit. *Tribemium* l. d. pag. 353. seq.

i) Sunt eiusdem verba l. c. pag. 365.

k) Apud *Kremerum* in dem Rhein. Franzen p. 149.

RUPERTO I, Electori Palatino, præter alia loca pagum quoque *Zozenheim* oppignoravit 1).

Hæc igitur sunt præfecturæ minoris maiorisque Cruce-
nacensis oppida, cænobia, castella, pagi villæque, quæ sin-
gula partim obiter, partim autem accuratius & intentius spe-
ctare nobis placuit.

§. XIX.

Præmissa hæc generali totius archifatrapie descriptione,
iam speciatim contemplabimur *CRUCENACVM*, ipsius
metropolin, olim Sponhemienfis Comitatus anterioris caput
celeberrimum, consuetam primum ipsorum Comitum, postea
vero Principum Simmerensium sedem, antiquitus adnume-
ratam pago Wormatiensi m). Mediam istam urbem inter-
luit *Nava* fluvius n), eamque in duas dissecat partes; qua-
rum dextra vocatur *priscum*, sinistra vero *novum oppidum*,
per quod rivus *Ellerbach* dictus labitur o). Id quod ideo
præmonendum censuimus, ut, quæ sequuntur, eo facilius
intelligi queant. Huius urbis nomen quondam fuit variatim
scriptum: verbi causa *Crütznach* p), *Crucenachen* q); in
chartis antiquis *Crucinach* & *Crucenahe* r), *Creutzenacht* s),
Creutzenach t), *Creuznahe*, hodie *Creuzenach*, *Creuznach*,
Kreuzenach, *Kreuznach*. Olim dicebatur Græce *Staurone-*
sus

1) Vid. *Cblingenspergius* in desig. feudorum pignoratitiorum ad dictum annum.

m) Sic legimus in actis acad. Theod. Palat. T. I. p. 279.

n) Supra §. XII. p. 35.

o) Rursus supra §. XIII. num. 7. p. 40. seq.

p) Apud *Seb. Munsterum* in cosmogr. gen. lib. III. p. 493. edit. Lat. Basil.
an. 1559. fol.

q) In cit. act. acad. Tom. II. p. 255.

r) Conf. *Kremerus* in den dipl. Beitr. p. 114.

s) Passim apud *Trithemium* in chron. Sponh. p. 258. 340. & 419.

t) Ibidem p. 277.

sus & Stauronesum u), item *Stauropolis v)*. Latine vocatur *Crucinacum*, plerumque *Crucenacum w)*; in diplomatibus aliquando *Crucianiacum*, sæpius *Cruciniacum*, sicuti statim pluribus, *Crüzenachum x)*, *Crucenatium & Crucinatium y)*. Hanc urbem antiquitus etiam Belgice *Cruishoute*, quasi *crucis lignum*, fuisse nominatam, inveni z). Alii præterea vocant *Aram Crucis a)*. Referunt namque, *Romulum* quemdam, Romanorum in Alamannia Galliaque Ducem, fratrem piæ Augustæ *S. Helenæ*, matris *Constantini Magni* Imperatoris, prope Rhenum, atque in Alamannia passim multa templa multasque sacras ædes, potissimum adiuvante *Constantino Magno*, ædificavisse. Addunt insuper, eandem Augustam in urbe *Nemetum*, quæ est *Spira*, primam ædem sacram extruendam curavisse, ibique constituisse Episcopum *S. Desisium*, vel potius *Iessium b)*, ante *Sacellanum S. Helenæ*; quippe quæ in eadem urbe thronum & sedem, *Sanct-Helen-Brück* dictam, habuisse dicitur. Porro perhibetur, *Constantinum Magnum* in *Sicambrorum* finibus ædem sacram in honorem sanctæ crucis extruxisse, extructam autem *aram crucis* appellasse, ipsamque episcopali ecclesiæ *Spirensi* tradidisse; iuxta quam *aram villa Creuzenach*, quæ suum inde nomen accepit,

-
- u) Vid. *Tribemius* ibid. p. 419. & passim in epp. famil. & *Zeilerus* topogr. Pal. p. 22.
 - v) Apud eundem *Tribemium* in epp. fam. lib. I. ep. XIII. p. m. 449; ibid. ep. XXII. p. 459.
 - w) Vid *Cluverius* l. d. lib. III. cap. IX. p. m. 233; sed ibidem etiam in indice scribitur *Crüzenacum*.
 - x) Legatur celeb. *I. H. Hottingerus* in hist. eccles. N. T. part. IV. sec. XV. p. 931. not. 9.
 - y) In der Europ. St. & Reise. Geogr. vol. IV. cap. V. p. 788.
 - z) Nimirum apud *Guilielm. de Waba* l. c. supra §. XVII. litt. b. pag. 64.
 - a) Videlicet in corpore antiquitatum Imperii ms. p. m. 72.
 - b) Conf Lex. hist. in hac voce; ubi vocatur *Iasius* vel *Iessius*; de quo consulatur *Lehmannus* in chron. Spir. lib. I. cap. IV. p. m. 7. a. & alibi.

rit, postmodum fuerit condita. Hancce villam *Pipinus*, Comes Palatinus Rheni, dum loco *Childerici* Rex nuncupatus, iure mercatus aliisque dotavit privilegiis; quæ deinceps **CAROLVS Magnus**, **HENRICVS I** c), & **OTTO Magnus** reno-
varunt, nec non adauxerunt; quarum immunitatum haud
paucas easque egregias hæc civitas usque ad annum mcccc
habuit. Episcopali Spirensi sedi fuit quidem aliquamdiu in-
corporata, sicuti loquuntur; sed demum anno 1277, **RV-
DOLPHO** Imperatore consentiente, Comitibus Palatinis Rhe-
ni venditur d). Hanc ædem sacram Crucenacensem aliquam-
diu collapsam *Dagobertus* Pius vel *Magnus* reædificasse ibi-
demque fundavisse cænobium narratur e). Sed hæc *ὡς ἐν
παρόδῳ*.

Iam vero quæritur, unde hæc urbs nomen suum nacta
fuerit? Nonnulli f) putant, a templo parochiali in insula,
quam *Nava* fluvius format, forsitan, vel potius a magna
CHRISTI cruci suffixi statua, quæ procul dubio fuerit ibi-
dem erecta, nomen antiquum *Stauronesi*, id est, *insula crucis*,
(*Kreuzinsel*) exortum fuisse, quod successu temporis in *Critz-
nach*, *Creitznach*, *Creutznacht* commutatum.
Alii sibi met falsissime persuadent, id nominis fuisse deductum
a quadam cruce, quæ in perpetuam infanticidii, anno 1432.
a Iudæis perpetrati, memoriam in coemeterio retro chorum
ad orientem statuebatur g). Quidam temere rursus existi-
mant, urbem nostram a crucibus sanguinolentis, quæ per
Germaniam generatim, speciatiim *Crucinaci* etiam, ineunte
seculo decimo sexto, adparuerunt, denominatam esse h). In-
fuper

c) Non *Magnus*, prout ariolantur nonnulli.

d) In corp. antiq. imp. p. m. 73.

e) Ibidem p. 93.

f) V. gr. *Zeilerus* l. d. pag. 22. seq. & auctor descript. circ. Rhen. infer.
p. 476. seq.

g) Præter alios huius rei mentionem facit *Hottingerus* l. d.

h) Eiusdem rei historiam enarrat idem *Hottingerus* l. c. P. V. sec. five cap.
XVI. p. 18. 19 & 20; nec non *Schopperus* in cit. chorogr. p. 516.

super alii dictum nomen a quatuor crucis CHRISTI particulis, anno 1200. *Crucenacum* in cœnobium R. R. P. P. Carmelitarum translatis i), derivare non dubitant. Verum enim vero hæc omnia admodum infirmis argumentorum tibicini-bus fulciuntur. Iamdudum enim ante hosce annos illud nominis invaluisse, mox k) videbimus. Quidquid autem sit, si coniecturæ locus est, eiusmodi nomen haud dubie derivandum censemus ab aliqua cruce, vel in ipsa insula vel iuxta *Navam* erecta; ad quam crucem postmodum ædificata villa, nominata *Crucenahe*, *Kreuznahe*, id est, villa ad crucem, sive cruci proxima, (*nahe an dem Kreuz*). Alia huius denominationis coniectura proponetur inferius l).

§. XX.

Hancce desertam incultamque Vangionum m) regionem, in qua *Crucenacum* situm, circiter quadraginta annis ante CHRISTI natalitium a Romanis occupatam, atque, quod verosimile est, sub AVGVSTI privigno *Druso*, proinde paulum ante, seu circa tempus diei natalis CHRISTI, validissimo *castro Romano* munitam fuisse, iam supra n) in generali huius archisatrapix delineatione commemoravimus. Ceterum de eodem castro hæc legimus: *Fuit autem castrum illud in planicie situm in eo loco, ubi nunc est ecclesia S. Kyliani, quondam parochialis: cuius murorum quædam particula nostris ibidem adhuc videtur temporibus, reliquum vero loci spatium partim agricultura, partim vini cultura obtinuit o*). Tota huius castrifor-ma in conspicuis seu sub adspæctum cadentibus rudibus muri,

i) Vid. supra §. IV. p. 9.

k) Nimirum §. XXI.

l) Nempe in fine seq. §. XX.

m) Minime vero Nemetum, uti est in ms. *Crucenac.*

n) Videlicet §. III. p. 5.

o) Apud *Tribemium* in annal. Hirsaug. Tom. I. ad an. 893, p. 43; conf. supra §. III. p. 5. & §. IV. p. 9.

muri, hodiedum ab ethnicis *die Heidenmauer* cognominati, ante paucos annos adhuc adparuit. Eadem forma quadrangulum, circiter septem agrorum iugera, præter orientalem aulam, complectentem, repræsentabat. Integræ nummis referatæ Romanis ollæ, quæ ibidem etiamnum quotidie, cum singulis quoque monetis, vomere eiiciuntur: structura in se inspectata murique fabricatio, dum ambas Navæ fluminis rivique Ellerbach valles intercludit: multa montanis in hisce locis, potissimum in exstruendis salinis, detecta Romanorum sepulchra, urnæ, ossa & monetæ, nostram opinionem extra omnem dubitationis aleam collocant. Est omnino apprime dolendum, has urnas, tum ex iure quodam superstitionis, tum ex aviditate plebis, cybiosacten sese gerentis, quantum scimus, ad unam omnes diffractas, perfractas adeoque mutilatas, ipsos vero nummos fabris ærariis, cingulariis, Iudæis, aliisque furfuris istius homuncionibus, vilissimo venditos esse pretio, sic ut eorum paucissimi superstites apud cives incolasque reperiantur. Multo magis autem deplorandum est & culpandum, quod rudera, pedes octo profunda, fodiendo haud inquirantur, quod eorum congestio vel agger lingonibus non exhauriatur, quod interna ipsorum structura non observetur, immo quod nummi ceteraque monumenta minime indagentur. Quæ singula detegi profecto possent, quoniam totum castrum cadaveribus repletum est, adeoque ab incolis & militibus neutiquam desertum, sed potius impetu violentiæ captum. Quam præclara hæc veteris historiæ documenta forent & monumenta, quæ ex terra tali modo iam sunt effossa & eruta.

— Ceterum *Nava* fluvius, qui *Crucenacenses* terminos, tum superiores tum inferiores, nunc pervagatur, olim ab hodierni pontis salinarum statu, dextrorsum vel orientem versus, radicem colliculi leporini (*Hasenrechts*) præterlabebatur; ubi salinarum accollæ, adhuc in fontibus inquirendis occupati, in terræ profunditate duorum tabulatorum, integros eosque ex lapidibus sculptos fontium pedes invenerunt; qui
vero

vero falcati, vel in formam arcus pro messoriiis falcibus acutendis fuerunt formati, sed oblimati & attriti. A dicto colliculo, prouti nunc traditiones volunt, immo ipsissima telluris profunditas revera demonstrat, *Nava* hodiernam *Hackenhemiensem* portam præterfluebat, porro sese flectendo cursum dirigebat iuxta *castrum* vel *murum ab ethnicis cognominatum*, & quidem ab orientali plaga, in campi planitiem, atque tandem, *Genzingam* versus, in præsentem suum alveum. Brachium autem vel cornu fluminis, apud hodiernam *Araufionensem* aulam excedens seque separans, sese coniungebat cum rivo *Ellerbach*, ex altera valle demanante, rursusque iam modo commemoratum murum (*die Heidenmauer*), sed tamen occidentem solem versus, adluebat, atque tandem in longiori suo progressu semet cum principe fluvio seu patre suo commiscebat, nominatim in loco, qui vulgo *ardessa* vel *schistum rufum* (*die rothe Laye*) adpellitur. Interim hic obiter monemus, ante secula aliquot iuxta prædictam aulam *Araufionensem* stetit moletrina, eiusque fluentum per loca, ubi hodieum sunt portæ, horti viaque crucis vel compita (*Kreuzgass*), suum habuisse cursum. Vnde etiamnum in omnibus hisce locis subterraneum fluentum perpetuas aquarum scaturigines, humida loca, cellas uvidas rebusque condendis maxime nocivas & cetera plura præbet incommoda. Præter commemorata monumenta, ex eo quoque nostra haud parum stabilitur opinio, quod, in effodiendis fontibus, arbores integræ in duorum tabulatorum profunditate veluti stratæ locatæque, apud portam *Hackenhemiensem*, immo in ipsa urbis compita iam fuerint inventæ, quippe quarum situs certe nulli alii causæ, quam priscae magnæque aquarum inundationi, adscribi potest. Insuper avulsa *Nava* ripa, speciatim e regione pascuorum pentecostalium (*Pfingstweide*) hodieum adhuc cernitur, ibique ad ipsorum latus, altus unico tabulato, limo a vicinis montibus obductus, sed altior, quam præsens alveus, in duris lapidibus, in filicibus, in lapidibus carbonariis, in coctis lateribus, in achatis &c. subter terram cognoscitur:

P

scitur:

scitur: rudus, quo alveus *Navæ* profundissimus in solo vel vado suo quotidie quasi sternitur, huc quoque pertinet.

Castrum itaque, quod iam nunc ad orientem *Navæ* partem situm; olim stetit in quadam insula *Navæ*; quarum insularum nonnullæ tum in ipsa urbe, tum ab utraque urbis parte adhuc iacent. Tam ad ædificationem castri, quam ad ipsius etiam usum, verosimiliter bina fluminis cornua pontibus fuere coniuncta; quorum pontium fundamenta piscatores, ut animo menteque conceperant, ante quinquaginta annos, & quod excurrit, in occidentali *Navæ* plaga, immo in ripis ipsius, observaverant. Ante hosce pontes deinde homines confidebant villasque exstruebant, quarum unam *Sparhaussen* adpellitam fuisse tradunt. Istius generis homines, quod a veri specie non alienum videtur, alimenta sibi capiebant ex comœatu victuque in *castrum* importato. Idem bini pontes, supra divisum *Navæ* fluvium strati, forsitan tam respectu protentæ in longitudinem insulæ, quam cum utraque ripa copulabant, quam quoque respectu fluminis ipsius, quod veluti dissecabant, ipsi *castro* nomen *Stauronesi* vel *insulæ crucis* (*Kreuzinsel*), castro autem cum villis sibimet adnexis nomen *Crucis-Navæ*, *Crucis-nahæ*, *Cruce-nahæ*, Lat. *Cruciacum*, modo *Kreuznach*, adquisiverunt. Pristinæ vero villas ibidem reapse exstitisse, comprobant tum ipsarum muri, ad orientalem fluminis plagam inventi, tum etiam excisa eaque integra portarum limina, cardinum lapides, cardinumque foramina utrimque facta, in alta via *Bosenhemienſi* sternenda haud ita pridem detecta. Insuper easdem villas ad unam omnes iam tempore Romanorum stetitisse, cadavera cum urnis nummisque iuxta muros hosce reperta, evidenter evincunt p).

 §. XXI.

p) Conf. supra §. XIX. p. 111; nec non §. III & IV. p. 6. & 9.

§. XXI.

Quidquid autem huius rei sit, hanc urbem satis esse antiquam, immo iam initio seculi noni celebratam, ex variis iisque certissimis liquet documentis q). Eodem nono seculo Imperatores quoque in regione *Crucenacensi* habuerunt bona mensarum, vel patrimonialia, prouti vocantur, quin etiam proprium *Palatium regium r)*; quod deinceps ad Duces Franciæ pervenit s). Dignissima memoratu sunt, quæ antiquitatem loci sufficienter comprobant, sequentia: „CRUCENACHVS. Inter Episcopatus Wirceburgensis possessiones, a Carolomanno, Pippini regis fratre, acceptas, Ludovicus Pius Francofurti an. 822 confirmavit ecclesiam S. Martini in villa *Crucenacus*, in pago Wormatiensi sitam. Anno xxii eiusdem Imperatoris regii palatii Ingelheimensis exactor in eadem pagi Wormatiensis villa *Cruciniacum* varia bona permutatione accepit. Triennio post Ludovicus hic in *Cruciniaco palatio* confirmavit commutationem bonorum inter abbatiam Fuldensem & Bopponem comitem. *Crucenacha* inter villas suas indomincatas Carolus Crassus cum *Ingelheim* &c. commemorat an. 881. Arnolfus rex villam *Crucinaham* quoque recenset in diplomate Wirceburgensi an. 889. Pars oppidi cis Navam (t) recentior est u). „ Sic quoque idem Carolus Crassus ex villa sua indomincata *Crucenaha* nonam partem de omni conlaboratu, videlicet annona, vino, frischlingis, argento &c. tradidit anno 882 ecclesiæ Francofurtensi

P 2

furtenſi

q) V. gr. ex diplomatis tunc temporis signatis. Vid. cel. *Heumannus* de re diplom. T. I. p. 249. & 257.

r) De quo mox §. XXII.

s) Lege *Kremerum* in den diplom. Beitr. p. 112.

t) Respectu scriptoris, sed ratione firus nostri trans Navam.

u) Conf. ampliff. *Andr. Lameius* in descript. pagi Wormat. in act. acad. Palat. T. I. p. 279. seq.

furtenſi S. Bartholomæi v). Sic eamdem Caroli Craſſi donationem, eccleſiæ Francofurtenſi conceſſam, nempe nonam partem de annona, vino, friſchlingis, ſevo, denariis, deque rebus aliis in villa indomincata *Crucinaha*, OTTO II Imperator anno 974 confirmavit w). Pari ratione *Crucenacum* noſtrum adhuc anno 1181. immo 1183 *villa* nominatur x). Ceterum hocce *Crucenacum* iam ætate CAROLI Magni ſatis ſuperque fuit notum, quamvis iis temporibus non niſi *villula* nomine compareat, fitæ in pago *Hunnesrück*, vel potius in iſtius pagi confiniis y). Nam ad pagum ſpectaviſſe Navenſem, aſſatim conſtat z). Quod reliquum eſt, antiquitate ſua haud parum claruiſſe, ex hiſtoria LVDOVICI Pii Imperatoris patet, de quo ſcribitur: LVDOVICVM, peracto Principum conventu an. 819. menſe Julio Ingelheimii, ubi cum Juditha uxore ſecunda nuptias celebraverat, cum eadem primum Cruciniacum, deinde Bingium petiſſe, ibique cum uxore & liberis naves conſcendiſſe, & Rheno ſecundo ad Confluentias navigaſſe, poſt in Arduenna ſylva venationibus indulgiſſe a). Ibi dem quoque idem Imp. LVDOVICVS Gerulfo ſideli ſuo quædam bona in pago Friſiæ Weſtracha, nominatim in villa Cumminge & Hunderi aliisque villis, circumquaque poſitis, ipſimet ablata reſtituit in diplomate, dato CRVCIANICO

in

v) Vid. diploma Caroli Craſſi Imp. de fundatione eccleſiæ S. Bartholomæi Francofurt. apud illuſt. de Gudenum in cod. diplom. Tom. I. num. II. p. 2. ſeq.

w) Conſulatur ven. *Würdwein* in diœc. Mogunt. T. II. p. 414. 417 & 473.

x) Apud *Tribemium* in chron. Sponh. p. 257. ſeq.

y) Vid. ſuperius §. I. p. 1 & 2. §. X. p. 28.

z) Supra §. X. p. 28. ſeqq. *Kremerus* in dem Rhein. Franziën p. 68-75; in primis p. 147-152; ubi generatim de hoc pago, ſpeciatiſſe autem de *Crucenaco* p. 148. agitur.

a) Apud *Aventinum* in A. B. lib. IV. p. 290; conſ. etiam annal. Franco- rum apud *Reuberrum* ad an. 819.

in *Palatio regio*, anno imperii sui xxvi, (id est, 839) viii id. Iulii b).

Quapropter citra dubium ullum antiquo isti muro (Heidenmauer) originem suam debet totum oppidum hodiernum, quamvis prima habitacula locis in iisdem, ubi nunc oppidum ædificatum est, certe non steterint. Nam, alveo fluvii mutato, domicilia quoque mutabantur, iuxta fluvium deinceps constructa. Vnde etiam multa vetusta ædificiorum ruderata hodie in hortis, ante portam Hackenhemiensem paratis, supersunt. Insequuta postmodum structura *Palatii regii Francorum*, & quidem ad occidentalem regionem *Castris*, (quod tandem, tempore Spirensis dominii, in sedem Ecclesiasticorum, & rursus in templum cœnobiumque *S. Kiliani c*), commutatum fuit, nec non demum ante paucorum annorum spatium agris accommodatum,) in causa fuit, cur incolæ propter alimenta necessaria cum ædificiis suis sensim avocarentur ab eo loco, atque ad istum locum, ubi nunc *vetus oppidum* conspicitur, veluti invitarentur.

§. XXII.

Aliquam *Palatii regii* mentionem iam d) fecimus. Quo circa de isto hic loci sequentia dumtaxat subnectimus. Imperatores videlicet in regione *Crucenacensi* non modo *regium Palatium*, sed bona quoque patrimonialia habuisse, quæ deinceps ad Franconiæ Duces transferunt, iam abunde cognitum est. De eodem *Palatio* historicus e) scribit: „*Crucinia-*

P 3

„cum,

b) In annal. Padernborn. p. 118; quibus addantur *Tolnerus* in hist. p. 69, & *Kremerus* in dem Rhein. Franzien p. 369.

c) De quo inferius §. XXIX. num. 3.

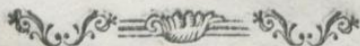
d) Supra §. IV. p. 9.

e) Nimirum auctor chronici Gotwicensis lib. III. (alias Tom. I. P. II.) p. 466. Conf. *Kremerus* in den dipl. Beitr. p. 112.

„ cum, Germanice *Creuznach*, civitas Palatinatus inferioris
 „ ad amnem *Navam* seu *Novam*, die *Nahe*, in pago *Hunn-*
 „ *ruck*, cum arce editissima, REGIO etiam PALATIO
 „ condecorata, cuius nobis mentionem facit *Diploma Ludovi-*
 „ *cianum* f); ubi subscriptio ita sonat: ACTVM CRVCI-
 „ NIACO PALATIO. Postea Ducibus Franciæ orientalis
 „ paruit, sed ex *Henrici IV. Imp. & Ducis Franciæ* dona-
 „ tione *Episcopatus Spirensis* collata, ab hoc autem emtionis
 „ & venditionis titulo ad *Comitatum Spanheimensem*, cuius
 „ caput est, fuit translata. „ Alibi hæc habentur: In Ger-
 „ mania, dulcis patriæ nostræ, amplissimis finibus *Terræ Rhe-*
 „ *nensi κατ' ἐξοχὴν* splendidum des *Reichs* nomen attributum,
 „ quam sibi reservarunt imprimis ex terris *Germanicis Reges no-*
 „ *stri*, & in qua regni sedes *Aquisgranum* atque insignia PALA-
 „ TIA: *Ingelheim*, *Triburia* g), *Sala in Franconofurt*, CRV-
 „ CINIACVM, hodie *Creuznach* h). Hinc etiam Imperato-
 „ res sæpius ibidem fuerunt commorati. Sic de *LVDOVICO*
 „ *Pio* scribitur: Anno v. regiminis, id est, anno CHRISTI
 „ 818. per *Cruciniacum*, *Bingiam*, *Confluentiam ad Ardennam*
 „ silvam venationis caussa pervenit, mox *Aquisgranum* reversus i).
 „ Idem Imperator etiam fuit ibidem in *Cruciniaco palatio*, an-
 „ no regiminis suæ xxvi, id est, A. C. 838. (839.) k). Vtrum
 „ autem

-
- f) Quod ex traditionibus ineditis *Fuldensibus* produxit *Eccardus* in probat.
 histor. genealog. *Marchionum Misnensium* num. VI. p. 257. & 258.
 Vid. *Kremerus* l. d.
- g) Vid. nostra comment. hist. de *Oppenbemo* §. VI. p. 17. seqq. & §. XI.
 p. 33.
- h) Apud *Buderum* in progr. de verbi *Reich* significatione p. 7; cui mere-
 tur addi catalogus palatiorum utriusque Franciæ in *Christi. Gottfr.*
Hoffmanni Grundsätzen des Teutschen Staatsrechts lib. IV. cap. I.
 p. 304.
- i) Conf. *Heumannus* de re diplom. Tom. I. p. 249. nos supra §. XXI. b.
- k) Vid. idem *Heumannus* l. d. pag. 257. supra §. XXI. pag. præced.

autem iam sæpe memoratus murus, die Heidenmauer, extra *Crucenacum*, in dextra Navæ ripa Planigium versus, huius *Palatii regii* reliquiæ sint, prout alibi 1) scribitur, aliquatenus dubitari potest. Antiquum namque *Palatium* regum Francorum, quod iam anno 800 & 900. nomen *Crucinaci* & *Crucenahe* gesserat, proprie muro ab ethnicis sic nominato minime fuisse superstructum, sed iuxta eum potius ad occidentem stetisse, manifestum inde est, quod *castrum* verosimiliter iam anno supra trecentimum tricesimo septimo in Alamannicis & Francicis bellis devastatum fuit; alioquin tot Romanorum nummi, quin etiam ollæ ipsis impletæ, iuxta illud *castrum*, & quidem proxime in ipsa superficie, non amplius invenirentur; quid? quod post subsequutam *Palatii* reædificationem non tantum varia partim integra partim mutila hominum cadavera, saltim in auferendo rudere, sed nummorum etiam ollæ, in prisco rudere latitantes, attritæque fuissent.

HENRICVM IV Imperatorem an. 1065. villam suam *Crucenahe* cum *Palatio* ecclesiæ Spirensi donavisse, statim m) videbimus. Ipsum igitur *Palatium*, ubi LVDOVICVS *Germanicus* quoque ius dixit, & diplomata signavit n), tunc temporis adhuc steterat. Nec a temporibus Francorum & Spirensium, nec postmodum ulterior dicti *Palatii* devastatio usque ad ævi medii finem uspiam commemoratur. Quid itaque verosimilius, quam quod Canonici partem huius *Palatii*, quod univèrsum sibimet ipsis ineptum, atque ad usus suos minime conveniens esset, tamquam domicilium nonnullorum Ecclesiasticorum, qui loci præfecti iudicesque existerent, adeoque sicut antea fuit, tamquam prætorium vel
quæ-

1) Nimirum apud *Kremerum* l. c. pag. 112.

m) Nempe seq. §. XXIII. conf. in initio huius §. nor. f.

n) Vid. supra §. XXI.

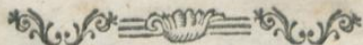
quæstorium retinuerint; iuxta quod deinde *Ioannes II*, Comes Sponhemienſis, eccleſiam fundavit, eamque reſtitutus dotavit an. 1332. o). Vnde primam originem cœnobii *S. Kiliiani* repetendam eſſe, nemo inſicias ibit p). Tempore Regum Francorum, &, quod eſt verofiſmile, circa annum octingentimum ſeptuageſimum in diſiſione orientalis & occidentalis regni Francici, cuius limites pagus Navenſis ſtatuēbat, caſtrum partim caducum & ruinoſum, partim vero firmum & durable, accepit nomen *Oſtroburgi*, videlicet qua caſtrum in limite regni Oſtrofranciæ poſitum, atque nomen antiquum *Cruciniacum* quaſi per hereditatem naſtum eſt; ſed tamen loco eius in ſubſcriptione *LVDOVICI Germanici* recentius *Palatium regium* adhuc exprimitur. E contrario nomen *Oſtroburgi* dumtaxat ad priſcum Romanorum caſtrum, minime vero ad recentius *Palatium* referebatur. Inde colligere licet, Imperatorem in *Palatii* villæque donatione caſtrum, qua regale imperii, ſibi reſervaffe. Qua cum re quoque congruit, quod eius poſteri ruruſus ædificare caſtrum cœperint, ſed tamen, rogante collegio Canonicorum an. 1206. ſub *PHILIPPO Suevo*, ab ædificando deſtiterint q), atque caſtrenſem, quam vocant, iuriſdictionem, decimas cenſusque Comitibus conceſſerint Rhenenſibus, Rhenenſes vero Comites tandem omnia tradiderint Palatinis, qui illud etiam adhuc ſub nomine *Oſtroburgi* poſſident. Anno 1176. urbem novam nondum exſtitiſſe, & urbem veterem tantummodo fuiſſe villam, iuxta *Palatium* exſtructam, tum ex antecedentibus aliquo modo diluceſcit, tum ex ſequentibus paulo clariuſ diluceſcet.

 §. XXIII.

o) Legatur *Kremerus* l. d. p. 310.

p) Plura dabimus infra §. XXIX. num. 3.

q) Conf. idem *Kremerus* l. c. pag. 113. in not. & p. 143. ſeq.

§. XXIII.

Ex præcedentibus igitur sole meridiano clarius est, urbem hancce veterem, *villam* tunc temporis adpellatam, ad imperialia bona, speciatim ad bona lineæ Ducalis Francicæ patrimonialia, pertinuisse. Postmodum autem ecclesiæ Spirensi collegiatæ conceditur. Hinc hæc legimus: *Vt enim dona taceam, quæ Sigebodo & Conradus episcopi (Spirenses) ab Henrico III cesare optata tulere, Henricus IV (Henrici III filius) anno MLVII Conrado episcopo prædia duo, Eppingam in Craichgovia & Herxhemium in Spirgovia contulit; in gratiam Einhardi præsulis plures donationis tabulas conscribi curavit, quibus subnixi Spirenses jura in Crucenacum, villam regiam, forestum Lufshard, monasterium regium patrimoniale S. Lamberti in Spirgovia sibi tributa contendunt* r). Ex ejusdem Imp. LUDOVICI IV donationis litteris, quibus anno MLXV ecclesiæ Spirensi urbem veterem *Crucenacum*, quæ tunc in bonis imperialibus, vel præsertim in Francicæ lineæ bonis erat, uti modo vidimus, tamquam propriam tradidit his verbis:

„ In nomine Sanctæ & individue Trinitatis. *Henricus* divina favente clemencia Rex. Cum omnibus Christi Ecclesiis munificentie ac pietatis debitores facti simus, illas maxime, quas patres nostri edificarunt, edificatas tam propriis hereditatibus, quam rebus ad regni fiscum pertinentibus ditaverunt, ditatas honore & amore extulerunt, & Nos ditare alias privilegio amore diligere equum & honestum duximus, unde omnibus Christi nostrisque fidelibus tam futuris quam presentibus notum esse volumus, qualiter Nos ad Ecclesiam Spirensis a prioribus Augustis *Conrado* scilicet Avo nostro & *Gisela* Avia nostra Augusta,
Hen-

r) Apud celeb. G. C. *Crollium* de Ducatu Franciæ Rhenensis in act. acad. Theod. Palat. Tom. III. hist. p. 431.

„ *Henrico quoque felicitis memorie patre nostro in honorem*
 „ *Sancte Dei Genitricis Marie constructam, ob perpetuum*
 „ *illorum remedium nostramque felicitatem, instinctu quo-*
 „ *que fidelis nostri Adelberti Hammaburgensis Archiepiscopi,*
 „ *nec non ob fidele servitium Einhardi ejusdem sedis Epi-*
 „ *scopi, villam nostram Crucenacum dictam, in pago Nahegowe*
 „ *in Comitatu Emichonis Comitis sitam, cum Beneficio Eber-*
 „ *hardi Comitis de Newenburg & omnibus appendiciis, hoc est,*
 „ *utriusque sexus mancipiis, villis, vineis, agris, campis,*
 „ *pratis, pascuis, silvis, venationibus, forestis, terris cultis*
 „ *& incultis, aquis aquarumve decursibus, molis, molendi-*
 „ *nis, piscationibus, exitibus & redivis, viis & inviis,*
 „ *mercatorum teloniis, monetis, quesitis & inquirendis in*
 „ *proprium dedimus, confirmamus & in perpetuo iure possi-*
 „ *dendam concessimus, ea videlicet ratione, ut predictam vil-*
 „ *lam cum omnibus ad eam pertinentibus nullus Successorum*
 „ *nostrorum Imperator sive Rex, Dux, Marchio vel Comes,*
 „ *aut aliqua alia maior vel minor persona Spirensi Ecclesie*
 „ *auferre, alienare, vel ullo modo inquietare presumat, sed*
 „ *prenominatus Einhardus Episcopus sui que Successores libe-*
 „ *ram inde potestatem habeant tenendi, commutandi, pre-*
 „ *cariandi, vel quicquid ad utilitatem ejusdem Ecclesie vo-*
 „ *luerint faciendi. Et ut hec nostra regalis traditionis confir-*
 „ *matio stabilis & inconvulsa omni permaneat tempore, ipsi*
 „ *hanc chartam inde conscribi, manuque propria corrobora-*
 „ *ntes Sigilli nostri impressione iussimus insigniri. Signum*
 „ *Domini Henrici quarti Regis. Sigehardus Cancellarius vi-*
 „ *ce Sigefridi Archi-Cancellarii recognovi. Data tertia Ka-*
 „ *lend. Sept. Anno Dominice incarnationis Millesimo LXV°.*
 „ *Indictione tertia. Anno autem Ordinatis Dni Henrici quarti*
 „ *Regis XII° Regni vero nono. Actum Goslare. In Dei no-*
 „ *mine feliciter. Amen.” s)*

Ex

s) Vid. *Kremerus* in den dipl. Beitr. p. 14. seq. & in adpend. diplom. num.
 II. p. 139. seqq. De his litteris habemus eiusmodi criterium seu notam
 caracte-

Ex his, inquam, litteris, cuiuscumque etiam valoris sint & auctoritatis, patescit, *Eberhardum*, Comitem Sponhemiensem, imperialia feuda, quæ *Crucenaci* possidebat, non resignare tantum, sed ecclesiæ quoque Spirensi tradere simul debuisse t). Quapropter laudatus Imperator tum bona sua regalia, tum beneficium *Eberhardi* Sponhemienfis, dicti Comitis de Neuenburg five Naumburg concessit Spirensibus. Cum hisce consentit chronographus u), scribens: **LVDOVICVS IV Imp. CRVZENACH cum omnibus suis appendiciis ecclesiæ Spirensi in proprium dedit ac perpetuo iure possidendum concessit anno Domini 1065. Hæc omnia sub præfato Einhardo Episcopo** (Spirensi, Comite Cattimelibocensi, qui anno 1067. obiit) **ad eius instantiam acta sunt. v)** Ceterum vero hæc bona dumtaxat fuisse peculiare quasdam portiones, inde præter alia dilucescit, quod nimirum eodem anno dictus Cæsar ecclesiæ

Q 2

quo-

characteristicam: "Habet autographum harum litterarum, quod in tabulario Bipontino latet, apertas notas falsitatis. Quæ enim membrana ante præcepto Henrici III. Cæsaris inscripta erat, a malo artifice ita, credo, pumicata fuit, ut novas easque confictas litteras Henrici IV. superinducere possit. Atque ita superinduxit, ut nova Sigehardi cancellarii subscriptio cum textu diplomatis eadem linea procederet, antiquior autem cancellarii subscriptio: Theodoricus cancellarius vice Bardonis Archicancellarii recognovit, maiusculis litteris loco consueto expressâ relinqueretur. Relictum pariter Henrici III. Cæsaris monogramma, idemque male confictum, cum sigillo adulterino eiusdem cæsaris; adeo ut hæc tabula duplicatam testetur fraudem." Vid. *Crollius* l. d. not. c. Iisdem in litteris mentio fit Emichonis Comitis in pago Navenfi. Conf. cit. acta acad. Tom. II. p. 255.; ubi eadem litteræ non genuinæ, sed spurix iudicantur.

t) Vid. *Kremerum* l. d. pag. 15.

u) Nimirum *Ioann. de Mutterstatt* in chron. Spir. apud *Henr. Cbristi*. L. B. de *Senckenberg* in selectis iuris & histor. Tom. VI. p. 165.

v) Addatur *Lehmannus* in chron. Spir. lib. V. cap. 89. p. m. 600.

quoque collegiata Trevirensi aulam *dynastiae Crucenacensis*, in *Nohgovia sita*, donaverit, immo quod similiter Rex PHILIPPVS Suevus die 28. Novemb. anno 1206. *Conradum*, Episcopum Spirenses, singulari gratia benevolentiaque fuerit profecutus, usque adeo ut illud prope *Crucenacum* in solo Spirensi, procul omni dubio a Comite quodam Sponhemienfi, præviam Regis venia, inchoatum castrum aedificium prohibuerit, quin etiam, ut illud numquam in posterum inchoaretur, ferio præceperit w). Comites namque Sponhemienfes, non obstante *Eberhardi* renuntiatione, tunc alia bona in ipso oppido eiusdemque vicinia adhuc habuisse, prorsus est credibile. Forsitan dicti Comites in urbe nova, sive in sinistro fluminis latere, Spirenses autem in urbe veteri, extra quam ante aliquot annos rudera prisca castrum regii cerni poterant, suas tenuerunt possessiones. Alioquin etenim ordinatio Comitis *Meginhardi*, anno 1125. d. XI. Aug. facta x), frustra omnino fuisset, nimirum ut natu maior filiorum, qui pariter dynastia *Crucenacensis* esset, perpetuam cænobii Sponhemienfis tutelam & advocatiam gereret y). Quod reliquum est, Comes *Ioannes de Creutzenach* memoratur in mutua renuntiatione inter *H. Archiepiscopum Moguntinum* & *I. de Riederem* z).

§ XXIV.

Bonis suis circa *Crucenacum* immo in ipsa urbe sitis Episcopatus Spirensis usque ad annum MCCXLI fructus fuit. Comites quoque Rhenenses duos hortos in *Crucenaco*, item *dimidium iugerum* & domum in *Crucenache* ab ipso episcopatu in feudo habuisse, novimus. Verum autem anno commemorato a)

w) Supra §. XXII. p. 120. & *Kremerus* l. c. pag. 113. & in adpend. num. IV. p. 143. seqq.

x) Idem *Kremerus* §. XI. p. 27. seqq.

y) Conf. *Trithemius* in chron. Sponh. p. m. 240; ubi hæc ordinatio legitur.

z) Vid. ven. *Würdewein* in subsid. diplom. T. V. p. 172.

to a) Episcopus *Conradus*, Comes Eberstenianus, ratus fuit, ecclesiæ suæ multo commodius & utilius fore, hæc si bona *Henrico*, Comiti Seynensi, pro mille centumque marcis argenti puri venderentur b). Probatissimus huius rei testis est iam laudatus scriptor Spirensis c), & quidem his verbis: *Item anno Domini MCCXLI sub venerabili Domino Conrado de Everstein, Spirensi Episcopo, cum consensu totius Capituli vendita sunt universa bona, quæ dictum Capitulum possedit in Creuznach, pro mille & centum marcis, puri argenti, Comiti Senensi, in quorum bonorum restorationem comparata fuerunt alia longe maiora & utiliora prædia pro utilitate & usu ecclesiæ Spirensis d).* Idem testatur ipse Sponhemienſium Abbas e), Eodem, inquit, anno Episcopus Spirensis *Conradus* una cum Capellano suo (Capitulo suo) vendidit Comiti de Seyna omne ius proprietatis & possessionis, quas habuerunt ipse & Canonici Ecclesiæ Spirensis in Creuznach, pro mille & centum marcis, puri argenti, pro qua pecunia sibi convenientiora bona comparaverunt f) Secundum chronologiæ *ἀξιόβηται* prædictus Comes nullus esse potest alius, quam *Henricus Magnus*, Comes Seynensis. Inde merito coniicitur, hæc bona Seynensia in urbe *Crucenaco* simul ad illa allodia pertinuisse, quæ *Domina Seynensis* vidua possedit, immo quæ in cessione sua de anno 1217. sub generali nomine *bonorum*, durante matrimonio, vel, communi pecunia adquirentium, comprehendit.

Q 3

Quo-

-
- a) Quod factum alii perperam ad annum 1237. reiciunt.
b) Pro *Henrico* apud *Tolnerum* in hist. Palat. p. 60. haud satis accurate memoratur *Conradus*, Comes Seynensis & Sponhem.
c) Nempe cit. de *Mutterstatt* apud illust. de *Senckenberg* l. d. p. 183 & 184.
d) Subiungatur *Zeilerus* in topogr. Palat; ubi de rebus, iam nunc certissimis, subdubitare videtur.
e) *Tribemius* in chron. Sponh. ad an. 1241. p. 277. edit. Francof.
f) Vid. *Kremerus* l. d. pag. 114. seq. *Tolnerus* l. c. pag. 60. aliique hanc in rem adlegant *Tribemium* in chr. *Hirſaug.* ad an. 1241; ibi vero nihil invenitur; sed addi tamen poterit *Seb. Münsterus* l. III. cosmogr. f. m. 596.

Quocirca quoque *Ioannes I*, Comes *Sponhem.* & *Crucenacensis*, natus maximus Comitis *Simonis* filius, ius hereditarium, quod soror ejus in urbem *Crucenacum* obtinuit, denegare nequivit, & quidem in diplomate, anno 1270. signato g).

Ceterum tam certum est, quam quod certissimum, ultra *Navam*, vel fluminis orientem versus, anno 1241. plane nihil existisse, nisi *saliceta* vel *vimineta*, in campo saligno fluctibus aquarum corrupto, quem mox *Nava*, mox annis *Ellerbach* inundaverat. In eodem campo *Sponhemienfes* Comites extrui domum curarunt venatoriam, cuius quoad partem aliquam haud ita pridem rudera supererant; utpote quam domum, nunc haud procul a novo praetorio disitam, architectus *Sengerus* anno 1772. tanquam domum castrensem inhabitare cepit. Iuxta eandem structum erat molendinum, quod tamen non diu post civibus vendebatur.

Anno 1270. factam fuisse quamdam ipsius *Crucenaci* castrique, ad Comites *Sponhem.* pertinentis, permutationem, constat h). Eodem anno vetus oppidum per matrimonium, cum femina Comite *Seynensi* initum, in potestatem Comitum *Sponhem.* transit i). Circa idem tempus fundamenta urbis novae, & quidem occidentem *Navae* versus, collocantur; quae vero tunc dumtaxat partem, inter *Navam* rivumque *Ellerbach* sitam, excepta arce venatoria, trans rivum posita, complectebatur. In regionum divisione, *Simonem III* inter & *Ioannem II*, Comites *Sponhemienfes*, instituta anno 1301. pro portione sua posterior accepit castrum & urbem *Crucenacum*, cum *Sprendlinga*, virisque castellanis ad eam pertinentibus, cum oppidulis, pagis & advocatiis utriusque caenobii *Sponhemienfis* &

g) Apud *Lebmannum* l. d. & *Kremerum* l. c. pag. 15.

h) Conf. ill. de *Gudenus* in cod. dipl. T. III. p. 1140.

i) *Lege* sic *Kremerum* l. d. pag. 115.

& Schwabenhemiensis k). Anno 1312. III. Nonas Iulii Ravengirsburgenfibus adsignatur vinea in limitibus Crucenacen-
fibus l). Anno 1338. *Ioannes*, Sponhem. Comes, *Crucenacum* cum Schwabenhemio tamquam feudum obtulit *Baldvino*,
Archiepiscopo Trevirensium m). Anno 1380. *Simon*, Spon-
hem. Comes, *Dietherum* Camerarium Wormatiensem pro
cliente fiduciario agnoscit n). Quomodo autem hoc oppidum,
tamquam anterioris Comitatus Sponhemienfis metropolis, ad
Palatinos pervenerit, suo loco o) indicavimus. *Crucenacum*
olim, & adhuc anno 1572. variorum sedes fuit Nobilium, qui
ibi communem inter se hereditatem (*Ganerbschaft*) habue-
runt p). Non superfluum profus erit, ad originem huius
denominationis illustrandam, sequentia subnectere: *Multi No-
biles, quibus virtutis potius, quam rapinae studium erat, in so-
cietatem iunctis viribus familiisque coivere, structisque arcibus,
aut iis a Principe impetratis, fœdus sive fraternitatem, ut vo-
cant, certis legibus pepigere, quam conventionem den Burgfrie-
den, pacem castrensem nuncuparunt. Ipsi confœderati se Ga-
nerbios vocarunt, die Gan - Erben, quasi Gemeine Erben;
unde & ipsæ arces Gan - Erb - Häuser dictæ, quales arx Roten-
burgensis prope Noribergam, Friburgum in Wetteravia, Salz-
burgum ad Salam memorantur. De iis alibi Ius Saxonicum:
Burglehen est huiusmodi feudum, ubi multi Nobiles vel Ganerbii,*
(ut

k) Vid. idem l. c. pag. 279 & 325.

l) Ven. *Würdtwein* in subsid. diplom. T. VI. p. 122.

m) Conf. *Ioan. de Mutterstatt* apud ill. *Senckenbergium* l. d. T. VI. p. 464.

n) Vid. diploma de anno Domini 1380. sub tertia post Martini Episcopi,
apud de *Gudenum* in cod. dipl. T. V. p. 694; ubi etiam videmus, qua-
nam tunc differentia inter pecuniæ valorem Crucenacensem & Worma-
tiensem fuerit.

o) Supra §. VII. p. 15. seqq.

p) Sic discimus ex diplomate, quod ita finitur: *Geben zu Creuzenach d.
9. Sept. A. C. 1572. apud Gudenum* l. d. Tom. V. p. 698. & p. 1092.

(ut nunc dicuntur) unum idemque castrum simul habent a Principe, & Domino, cujus est castrum illud q). Hæc autem $\omega\zeta$ $\epsilon\nu$ $\pi\alpha\rho\delta\omega$.

In viam ut redeamus, oppidum nostrum communis potest inter Electorem Palatinum & Marchionem Badensem fuisse regiminis usque ad seculi nostri decimi octavi initium, non est, cur hic repetamus r). Hinc etiam est, quare *Crucenacum* a nonnullis Geographis & Historicis vocetur *eine Ganerbenstadt*, quoniam communis erat & hereditatis & regiminis. Inde celeb. ille Iurisconsultus s) scribit, *Crucenacum* duos habere Dominos, nempe Electorem Palatinum & Badensem Marchionem t). Tandem oppidum nostrum eiusque regimen soli Serenissimo Electori Archi-Palatino relictam esse traditamque, supra u) fusius significavimus.

§ XXV.

Crucenaco autem in divisione Comitatus anterioris Sponheimensis, superius iam commemorata v), solius Palatini Electoris imperio sollempniter tradito, Potentissimus ac Serenissimus Elector IOANNES WILHELMVS mandavit, ut nonnullorum consilia & proposita, quo pacto *Crucenacensis* urbis incrementa promoveri ulterius possent, colligerentur. Quapropter unus ab Electore Deputatorum w) sequentia proposuit, proposita scriptis consignavit, scripta vero tradidit:

r) Vt

q) Apud *Paul. Hachenbergium* in peculiari diss. hist. de origine illustrium Germanorum, §. XVI. p. 27.

r) Qua de re iam supra §. VII. p. 15. seqq.

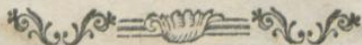
s) Nempe *Besoldus* in thes. pract. in voce *Ganerben* p. 312.

t) Id quod quoque confirmat *Webnerus* in pract. observ. pag. 198; ubi nostram urbem vocat *Ganerbenstadt*. Addatur *Zcilerus* l. d. pag. 24.

u) Nimirum §. VIII. p. 20. seqq.

v) Ibidem.

w) Qui erat Vir amplif. *Philippus Petrus Flad*, Consiliarius ararii regii curiam habens; quem iam laudavimus supra §. VIII. p. 20.

1) Vt, propter amœnissimam regionem iucundissimumque urbis situm & alias favorabiles rerum circumstantias, *Crucenacum* tamquam viduarum Electoralium sedes eligeretur; item ut, ad commodum incolarum, ab Heidelberga procul remotorum, Regimen Electorale, præfecturis maioribus & minoribus *Crucenacensi*, *Strombergensi*, *Lutrensi*, *Rockenhusiana*, *Otterbergensi*, *Simmerensi*, *Beckelnheimensi*, *Lutrecensi*, *Wolfsteniana* nec non *Veldentina* subditis & adiunctis, ibidem ordinaretur & institueretur, siquidem iam olim hic Ducum *Simmerensium* fuerit domicilium.

2) Illustre Gymnasium erigendum, quod omnino spes adfulgeret certissima, fore, ut illud *Francofurtenses* aliique peregrini frequentarent.

3) Quum Elector Palatinus iam solus fluvii Dominus esset, inde plurimum expediret, *Navam* facere navigabilem, ut naviculis cymbisque frumenta, vina aliæque merces usque ad vicinum *Bingium* transveherentur, indeque rursus aliæ reveherentur merces. Id quod facilius & sine multis sumptibus fieri posset, si in fluvio delapidando vicini cooperarentur.

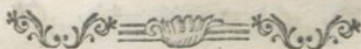
4) Urbem esse opportunissimam, ut ibi manuum facturaræ, quas adpellitant, instituerentur, & quidem ad ingens totius regionis emolumentum, quod existerent ibidem multa loca deserta domibusque vacua, quæ plures quam quingenti cives incolere possent.

5) Mercatum hebdomadarium, hætenus singulis Saturni diebus frequentari solitum, ad mercaturam promovendam, in quemdam alium diem transferendum esse, vel etiam alium cum mercatu pecuario instituendum, ut *Iudæi*, quorum haud exiguus in oppido numerus esset, eo melius eum visitare valerent; quippe quibus tunc peculiaris platea foret assignanda.

6) Malo detrimentoque, quod circuitores vagabundi, sub peregrina iurisdictione viventes, indigenis adferre suefcunt, remedium esse adhibendum.

R

7) Præ-

7) Præter hebdomadarium mercatum rursus alios duos annuos de novo instituendos esse; utpote quibus ante bellica tempora Saxones, Francofurtenses, Moguntini, Wormatienses aliique mercatores ac negotiatores interesse solebant.

8) Cives Crucenacenses propter multa eademque præstantissima vineta potissimum iis antea gavisos fuisse privilegiis, ut ne œnopolæ cauponesque vina peregrina in domibus viniis venderent. Quoniam autem hæc in desuetudinem abiissent, adeoque ista privilegia esse renovanda, priscaque mandata demum iteranda & revocanda. Qua re cives ad vitaria, præsertim in collibus, qui vocantur *Belz*, *Brücker* & *Callenberg*, ubi vina generosissima nascuntur, recolenda perstimularentur, adeo ut inde peregrini vinorum mercatores Colonienses, Belgici ceterique vina repeterent. Hinc bona Principis & decimæ adaugerentur.

9) Curandum omnino esse, ut, in ferrariis præfecturæ Strombergensis officinis instaurandis, omnes operarii, quod *Crucenacum* propius sit, quam *Bingium*, inde quoque omnia, ad victum cultumque necessaria, repeterent; hinc etiam victualia sive alimenta viliori pretio æstimanda.

10) Mandandum, ut variorum præfecturæ Strombergensis & Crucenacensis pagorum incolæ mercatum *Bingensem* non visitarent, sed ut, prouti superioribus temporibus, ita & nunc Crucenacenses frequentarent mercatus, ibique merces suas venundarent, sibi que necessarias vicissim rursus emerent.

11) Trecentos vel quadringentos milites *Crucenacum*, tamquam in sedem hospitalem deducendos esse, proque iis tuguria in opportunis, quæ ibidem reperirentur, locis extruenda.

12) Quum documenta præsto essent, quod ante bellum tricennale *Crucenaci* fuerint noningenti cives & quadringenti circiter inquilini, pro quibus etiam limites agrique sufficientes adessent, spem hinc futuram esse, ut, pace feliciter redita, numerus eorum feliciter cresceret.

13) Vtilissimum esse immo maxime necessarium, ut incolæ Crucenacensis præfecturæ atque ipsius urbis cives, qui propter communitatem cum Badensibus, ratione vectigalium, hæcenus tamquam peregrini tractarentur, nunc & in posterum paribus iuribus cum aliis Palatinis fruerentur.

14) Oppidi moenia, ab hostibus deiecta, successu temporis reædificanda, atque, ut id eo facilius perfici posset, quidpiam pecuniarum ex vinariis exactionibus ad hunc usum contribuendum.

15) Oppido laudabile & utile futurum, si bona & exactissima respectu morum, in bellis vehementissime turpissimeque depravorum, politica disciplina confestim introduceretur, introducta autem rigide observaretur.

16) Proponebatur, renovationem censuum esse suscipiendam.

17) An & quomodo pecunia tributaria, (Frongeld) ante bellum Gallicum solvi consueta, rursus ad præscam revocanda sit consuetudinem, nec ne?

18) In Archisatrapia optimam esse opportunitatem, rem ovariam egregie curandi, indicabatur.

19) Nuper haud procul ab oppido Stromberga metallorum mineras, in primis plumbi argentique divites, fuisse detectas, significabatur. Id quod a rerum peritis sedulo inquirendum, atque a talium operarum cupidis ulterius procurandum esset.

20) Tandem, quemadmodum ætate Ducis Simmerensis haud pauci equuli, quos equæ in pago Hunnorum pepererunt, Lithuanicis pares habebantur, ita in silva maximam commoditatem esse ad equariam curandam, referebatur, adeo ut ex hac re non parum commodi exspectari posset x).

R 2

§ XXVI.

x) Eiusmodi consilia & proposita, chartis consignata, data fuere Crucenaci d. XXVII. Novembr. 1708; quæ humanissime mecum communicavit generosissimus Dn. P. W. L. Flad.

§ XXVI.

Verum enim vero ad magis antiqua redeamus, ulteriora incrementa civitatis & privilegia nonnulla spectaturi. Quemadmodum igitur, prouti modo vidimus, ætate recentiori serio cogitatum fuit & deliberatum, ut *Crucenacum* in pristinum restitueretur splendorem, ita iam ab antiquissimis temporibus fuit longe celeberrimum, immo muris turribusque communitum. Proinde non *Sponhemienfes* tantum Comites, sed postea *Duces* quoque *Simmerenses* ibidem domicilium, vel potius regiam sedem habuerunt. Nam anno 1309. oppidum nostrum sibi met tamquam sedem elegerunt dicti Comites y).

Iam ante hocce tempus, nimirum anno 1279. tribus *lanionum Crucenacensium* egregia nanciscebatur privilegia, & quidem propter auxilia, quæ *Ioanni* cognomine *Claudio*, Comiti suo, sub ductu strenuissimi, sed conflictu *Genzingam* inter & *Sprendlingam* prostrati cuiusdam *Michaëlis Mortii*, præstitit; ubi *laniones* Comitem suum, in minus secundo prælio, cum fratre *Henrico Beckelnhemienfi* & *Wernero* Archiepiscopo *Moguntino* tunc commisso, præsertim dissidiis gravibus de diocesi *Beckelnhemienfi* exortis, ab hostibus undique circumcinctum, adeoque tantum non captivum, e manibus hostium eripuerunt, licet fidelissimi fortissimique ducis sui *Michaëlis* aliorumque iacturam fecerint. *Michaël* autem, viginti *Moguntinis* manu sua trucidatis & peremtis, quamvis usu pedum fuisset privatus gravique abdominis vulnere prorsum exanimatus, sese tamen antea dedere hostibus noluit, quam videret, Comitem Dominum suum extra teli iactum esse. Inde genubus innixus, quinque alios *Moguntinos* interfecit, & tandem voti sui compos factus, viscera, quæ huc usque pileo suo comprimens retinuit, profundens, animam efflavit. In loco, ubi prælium confertum, in perpetuam

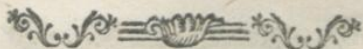
y) Vid. b. *Kremerus* in den dipl. Beitr. p. 310.

petuam Michaëlis memoriam lapidea columna cum insculpta ipsius effigie fuit erecta; cujus fragmenta hodieum supersunt. Ipse vero locus, nomine ipsius insignitus, etiamnum vocatur *campus Michaëlis Mortii, das Michel-Mord-Feld*. Ex quo factò tribus Ianionum singularibus ornabatur immunitatibus. Qua de re Abbas Sponhemienfis z): *Anno Petri Abbatis nostri XV atrox bellum inter Wernherum Archiepiscopum Moguntinum & Iohannem Comitem de Sponheim iuxta Gentzingen non procul a Sprenglingen factum est propter castellum Beckelnheim, quod Henricus frater Iohannis Comitis de Sponheim eidem Archiepiscopo — sine consensu fratris venderat, & ab utraque parte multi fuerunt occisi, vulnerati & capti. Inter alios fuit quidam macellarius de Creutzennacht dictus Michaël Mort vir fortis & audacissimus, qui pro parte Comitis domini sui tam fortiter contra adversarios pugnavit, ut quasi alter Maccabeus perenne sibi nomen laudis apud posteritatem promeruerit. Nam in medio hostium constitutus, a dextris & sinistris gladium vibrans, tam fortiter in illos saeviebat, ut ipse solus plures quam XX. occideret, sibi que viam per medium illorum mucrone pararet. Tandem multitudine hostium superatus, ac pedibus laesus, in terram corruit, resumtisque illico viribus & stans in genibus, cum surgere non posset, se fortiter defendens ac trepide circumvibrans gladium, adhuc quinque alios prostravit, & plures e circumstantibus vulneravit. Postremo autem non habens adiutorem, cum sui partim fugere cœpissent, gloriose occubuit. In tantæ fortitudinis memoriam lapis in eodem loco erectus cum eius insculpta imagine, usque in præsentem diem cernitur. Cæterum etsi ambiguo Marte diu pugnatum fuerit, tamen victoria tandem Archiepiscopo cessit. Ibi de parte Comitis Iohannis capti sunt ab eodem Archiepiscopo omnes Rheni, (Comites) Comes de Liningen, Comes de Veringen, cum multis aliis nobilibus: & ipse Iohannes Comes de Sponheim equi subsidio fugiens vix evasit. Erat autem uno pede claudus, qui cum propria manu fortiter pugnaret, ab hosti-*

R 3

bus

z) Nempe *Tribemius* in *chron. Sponh.* ad an. 1279. p. 289. seqq.

bus circumvallatus & comprehensus est: Quod cernens supra dictus Michaël Mort cum cæteris macellariis de Creuzennacht audacter — — super hostes irruit, & dominum suum proprio sanguine liberavit. Pro tanto beneficio Comes postea macellarios in Creuzennacht proprio & singulari privilegio remuneravit a)

Audiamus & alium historicum b), rem paulo aliter & magis concisim narrantem hisce verbis: Michaël (Mord, latio in Critznach) magna corporis & animi fortitudine erat præditus. Itaque Cæsarum castra secutus, magnum sibi in militia nomen comparavit. Postea vero in patriam reversus lanii artificium exercuit, atque honeste in Critznach oppido vitam transegit. Pertinebat locus ille ad ditionem Moguntinensem c). Accidit autem, cum Wernherus Comes a Falckenstein Moguntinensis præsul esset, ut Iohannes Comes a Spanheim ipsum bello peteret, atque illius diocesim invaderet. Itaque Wernherus copias contraxit, atque hosti obviam procedere statuit. Inter suos quoque hunc Michaëlem habuit, qui reliquos, hostium vires formidantes, animose ad virtutes adhortatus est. Cum autem prælium iniretur, atque Episcopi res in magno periculo esset, Michaël ille sua sponte ad primos ordines accessit, in hostem profyliit, atque undiquaque stragem faciendo triginta hostium sua manu confecit. Vnde illi eius fortitudinem conspicati, aliis relictis, hunc unum armis petendum duxerunt. Interea Moguntinis sese recreandi spacium datum, qui Michaëlis exemplo hostem aggressi, insignem victoriam adepti sunt d). Michaël tamen in medio hostium pugnans fortiter occubuit. Accidit ea pugna anno 1270. e).
Wern-

a) Conf. idem in chron. Hirsaug. ad h. a. pag. 36. seq. & Kremerus l. d. pag. 156. seqq.

b) Scilicet *Henr. Pantaleonem* in profopogr. virorum illust. German. P. II. p. m. 241. seq. edit. Basil. an. 1565. fol.

c) Hoc falsissimum esse, nemo non videt.

d) Hæc ita narrantur, quasi Michaël a partibus Moguntinorum stetisset.

e) Nou an. 1270; sed an. 1279, ut supra vidimus.

Wernherus autem in huius viri memoriam lanis in Critznach aliquot privilegia & immunitates concessit, quibus etiamnum utuntur f). Hæc autem tribus lanionum Crucenacensium privilegia, quæ hodie sunt amissa, præter alia, quantum comperimus, eo constabant, ut liberum iis ænopolium, immunis pecorum invecio &c. concessa fuerint; hi vero vicissim obligati erant, equos alere, iisque vehentes, sed tantummodo bellicis temporibus, vices angariorum, quos vocant, præstare. De nonnullis aliis civium immunitatibus alibi egimus g).

Anno MCCCXLIX *Crucenacum* iure civitatis donatur. Quapropter eodem anno prima vice vocatur *oppidum* h). Iam antea videlicet anno 1303. Comites Sponhemenses in eo loco, ubi postea fuit Ducis Simmerensis & Principis Arausiaci, deinde Regis Borussici, nunc Electoris Palatini locus, castellum habuerunt i), quod adhuc anno 1393. steterat k); & quod postea Palatina Simmerensis-Arausiaca Domus propter vetustatem diruit, dirutam autem de novo exstruxit. Idem castrum, in primis montanum, privilegiis fruebatur præstantissimis; utpote quæ cum reliquis feudorum castrensium, quæ pleraque circa Simmerensem arcem iacent, iuribus atque immunitatibus RVPERTVS *Pipane* eiusque coniux ELISABETHA dicto anno 1393. confirmarunt, & quidem feria quarta ante Dominicam *Esto mihi*. Verosimiliter autem eiusmodi privilegia concedebantur eam ob rationem, ut homines ad ædificia in
hisce

f) Ex supra dictis probatum fuit, non Mogantinum Præsulem, sed Comitem Sponh. Ioannem talia largitum esse privilegia.

g) Supra §. XIX. p. 110. Privilegia civitatis de anno 1615, legi poterunt in Informatione facti wegen der von Kurpfalz erregten Strittigkeit, und verübten Thaetlichkeiten gegen Pfalz Simmern, litt. e).

h) Apud *Trisbemium* in chron. Sponh. p. 322.

i) Vid. *Kremerus* l. d. pag. 369.

k) Qua de re conf. inferius §. XXVIII. num. 3.

hiscæ tractibus fruenda aliquatenus adlicerentur, quin etiam ut viri castrenses, equestri dignitate condecorati, vel alii quoque Nobiles ad eorum invitarentur securitatem. Iura autem & privilegia, quorum pleraque hodie sunt facta testaque, feudorum castrensiū, quæ *Crucenaci* tenentur, sequentibus consistunt articulis:

1) Huc pertinet oenopolium ab omni exactione vinaria liberum;

2) Libertas venandi piscandique, non in limitibus tantum *Crucenacensibus*, sed in pagis etiam villisque totius archi-satrapæ;

3) Omnia frumenta, quæ vir castellanus vendit, vectigalis expertia censentur, & pro quovis eorum medimno dumtaxat duo solvuntur denarii.

4) Omnia frumenta cum vinis, quæ in usum castellanorum advehuntur, apud telonii exactores, portis adsidentes, sunt immunia; quin immo, si necessitas postulat, consulum litteræ, vel signa vectigalis (*Zollzeichen*), non sunt tradenda.

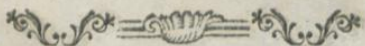
5) Quod si quis materia seu lignis, ad ædificandum necessariis, in silva Sane indiget, ipsi sine pretio conceduntur, & pro iure caudiceo, quod vocant *das Stammrecht*, nihil solvere tenentur.

6) Omnes fues, quibus castellani pro familia vel oeconomia sua habent opus, in silvæ Sane quercetis, quæ glandibus abundant, gratis & sine mercede pasci queunt.

7) Hæ sedes castrenses ab omni civitatis dominatu sunt prorsum liberæ, nec ullum cum civitate rebus in iudicialibus habent negotium.

8) Vinorum omnium, quæ in castellanorum vinetis extra limites *Crucenacenses* proveniunt, libera est in urbem invectio.

9) Tandem, ut cetera levioris momenti taceam, castellanis quoque licitum est, vina, quæ honor & potus requirit, (vulgo

(vulgo *Ehr - und Trinkwein*) pro familiis suis forinsecus emere.

Anno 1266. die *Ceciliæ* (d. XXII. Nov.) Sponhemien-
sum prædium clientelare inter lineam Starckenburgensem
& Crucenacensem fuit quidem divisum l), sed tamen pars
eiusdem maior cessit Crucenacensi m). Interim respectu ho-
rum clientum fiduciariorum seu beneficiariorum anno 1286.
feria quinta proxima post *Margarethæ Virginis* (d. XVIII. Iul.)
novus factus est contractus. Tunc namque *Ioannes*, Comes
Crucenacensis, beneficiarios, qui agnato suo *Henrico*, Star-
ckenburgensi Comiti, tradebantur, a iureiurando, quo, du-
rante dominio communi, clientes obstricti fuerunt, absolvit n).
Insuper anno 1301. in crastino ascensionis Domini (d. VIII.
Maii) speciatim de castrensibus Crucenacensis lineæ feudis
transigitur o). Rursus eodem & sequenti anno 1302. feria
quinta post octavam epiphaniæ Domini, inter fratres Spon-
hemienfes *Simonem III* de Castellaun & *Ioannem II* Cruce-
nacensem initum, hisce sub legibus, ut feuda scilicet inter
se communia simul possiderent p).

§ XXVII.

Præcedentia maiori luce ut illustrentur, subiungere sequen-
tia placet. Anno videlicet 1291. *LVDOVICVS II*,
Electo Palatinus, ab *Henrico*, Comite Sponhemienfi, quid-
quid honorum Cubæ, quin etiam in pagis Werth, Zell, Der-
scheid & Schænbronn habebat omnino liberum, sibimet ad-
quiri q). Anno 1296. Electo *RVDOLPHVS I* ab *Eber-*
hardo

l) Conf. *Kremerus* l. c. pag. 85. & 142.

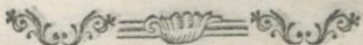
m) *Ibidem* pag. 98.

n) Rursus apud eundem p. 163. & 244.

o) *Ibidem* pag. 280.

p) *Ibidem* p. 335. seqq. & p. 337. seqq.

q) Vid. *Cblingenspergius* in designatione allodialium & allodialibus per con-
stitutiones imperii, & iuxta Germaniæ iurisprudentiæ regulas accenseri
solito.

hardo, Sponh. Comite, partem castri *Alsheim* sibi comparavit r). RVPERTVS I, Elector Palatinus, an. 1376. adquirit a Cunigunda Sponh. femina Comite de Reineck partem eius in *Altenburg* s). Idem an. 1377. a Comite Sponh. comparat sibi partem eiusdem similiter in dicto *Altenburg* t). An. 1388. *Simon*, Comes Sponh. eidem RVPERTO arcem *Stein* tradidit u). RVPERTVS III anno 1400. adquirit a *Conrado* Sponh. quartam partem, quam in oppidulo *Wolfstein* habuit v). LVDOVICVS III, Elector Palatinus, an. 1422. a *Ioanne* Sponh. adeptus est quartam partem Sponhem. Comitatus. An. 1461. *Adolphus*, Archiepiscopus Moguntinus, FRIDERICO I, Electori w), cedit, quidquid Ecclesia Moguntina habuit in Sponh. Comitatu, nempe *Beckelnhemium* castrum & villam, oppida bina *Sobernhemium* & *Monzingam*, *Nusbaum* villam, *Vlmenam* oppidum &c. An. 1462. *Carolus*, Marchio Badensis, quidquid in Comitatu Sponh. tenuit, sub redemptionis titulo tradidit eidem FRIDERICO. Anno 1471. idem FRIDERICVS exercitum suum movit adversus *Beckelnhemien*ses villas maiorem & minorem, easque octava obsidionis die cepit. Deinceps eodem anno *Sobernhemium*, tunc ecclesie Moguntinae oppidum, urbem *Monzingam*, pagos *Merxheim* & *Nusbaum*, castellum *Beckeln-*

solitorum, urbium, oppidorum, praediorum urbanorum & rusticorum, alio titulo, qui feudi masculini nomine a Sereniss. Domo Electorali Palatina possessorum, emtione, donatione, testamento, aut alias adquisitorum; ad dictum annum.

r) Ibidem ad dictum annum.

s) Ibidem ad an. 1376.

t) Rursus ibidem ad an. 1377.

u) Ibidem ad an. 1388.

v) Ibidem ad memoratum an. 1400.

w) Non *Ludovico* IV, Electori Palatino, prouti legimus apud *Chlingenspergum*.

ckelnhemium, arcem Landsbergam, oppidum Moscheln cum arce, villam Boos &c. obsedit atque occupavit, factaque inter ipsum & LVDOVICVM, Ducem Bipontinum, concordia, conclusum fuit, ut ista omnia castella, oppida & villæ perpetuo deinceps ad Palatinatus dominium pertinerent x).

Anno 1345. *Ioannes* Raugravius Electori RVDOLPHO II vendit castrum suum *Rheingrafenstein*, illudque ab eo in feudum recipit y). An. 1349. *Hermannus* de *Sobernheim* & *Philippus* de *Cronenberg* eidem Electori castrum suum, tamquam beneficium castrense, subiiciunt z). Anno 1356. *Ioannes*, Comes Rhenensis, acceptis ab Electore RVPERTO I mille florenis, ei subiicit arces suas *Rheingrafenstein*, *Dhaun* & *Grumbach*. An. 1358. *Ioannes*, Sponhemienfis Comes, acceptis ab eodem Electore quinque florenorum millibus, eius fit cliens fiduciarius, & pro eadem summa telonium Cubanum ipsi oppignorat. An. 1503. Dominus L. B. de *Sickingen* Electori PHILIPPO subiicit castra *Landstuhl* & *Ebernburg*. An. 1541. Dominus de *Sickingen* Electoribus *Treventi* & LVDOVICO V. Palatino & Landgravio *Hassiae* pro indiviso, sicuti loquuntur, subiicit arces *Ebernburg*, *Landstuhl* & *Homburg*, easdemque in feudum recipit a).

Anno 1454. Dux & Rectrix & conventus undecim millium *Virginum Colonensium* Electori FRIDERICO I vendunt pagum *Engelstadt* & redditus, quos in pagis *Langenlonsheim*,

S 2

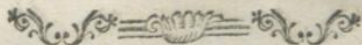
heim,

x) Conf. idem in eodem articulo ad dictos annos. Adde, si placet, quae supra scripsimus, §. V. p. 11. §. XVI. p. 51 & 52. & p. 61. seq. §. XVIII. num. 5. pag. 91. seq. num. 8. p. 93. num. 26. p. 99. nec non num. 29. pag. 101.

y) Apud eundem *Cblingspergium* in designatione iurium territorialium, civitatum, oppidorum, villarum aliorumque locorum, libere & absque feudi nomine a Sereniss. Domino Carolo possessorum, ad dictum annum.

z) Ibidem ad an. 1349.

a) Ibidem ad praedictos annos.

heim, Winternheim, Schwabenheim, Hessenheim & Werstadt percipiebant b). An. 1560. Decanus & Capitulum Moguntinense FRIDERICO III Electori vendunt decimas suas Sobernhemienfes. Eodem anno sub eodem Electore facta est in universo ferme Palatinatu religionis immutatio, atque omnium bonorum ecclesiasticorum occupatio, eodem FRIDERICO procurante; in cuius gratiam eiusmodi bona abdicarunt plurimi, five ad Protestantas, five in alias regiones, promissis annuis stipendiis, abituri; quorum bonorum hic sequitur enumeratio, & quidem speciatim in archiepiscopatu Cruacenensi: nimirum abbatia Sponhemienfis; abbatia Schwabenhemienfis; abbatia Lareshemienfis ordinis præmonstratensis; abbatia Kirbergenfis; Capitulum Cruacenense; Prioratus, quem vocant, S. Catharinæ; Prioratus S. Ioannis c); sed cænobium Schwabenhemienfe demum anno 1570, & Sponhemienfe an. 1573, exauctoratum fuit d).

An. 1247. *Mechtildis*, Domina Comes Seynensis, cessit & donavit *Ioanni Henrico*, *Simoni* & *Eberhardo*, Comitibus Sponhemienfibus, Blanckenberg castrum & oppidum cum feudis, castrum Freurberg, quatenus feudum est, castrum Seyn cum rebus eo pertinentibus, castrum Halckenrodt cum feudis, castrum Sassenburg cum beneficiis, Comitatum Hadamar, advocatiam aræ Vbiorum, five Bonnensem e). An. 1416.

Elisa-

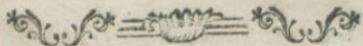
b) Apud eundem in design. bonorum eccles. seculari usui restitutorum, quorum Serenissimi antecessores per cessionem possidentium, aut alio quovis modo proprietatem sunt adsecuti, ad an. dictum.

c) Ibid. ad memoratos annos.

d) Vid. Vir longe celebr. *Lud. Christ. Miegius* in dem ausführl. Bericht, in den Beilagen, num. II. p. 123.

e) Conf. *Cblingspergius* in design. feudorum hereditariorum, ditionumque & prædiorum a divisione anni 1444. in gratiam *FRIDERICI Simmerensis*, aut posterorum eius in feudum evectorum pure, & absque mentione li-

nea

Elisabetha, Comes Sponhemienſis, donat LVDOVICO III Electori quintam partem in arce & urbe *Crucenacenſi*, in caſtro & valle Ebernburg, in caſtro Arienſchwang, in Caſtro & valle Gutenberg, in oppido Naumburg, in caſtro valleque Coppentſtein, in caſtro & urbe Gemunden, in oppido Kirchberg cum univerſis ditionibus. Anno 1402. Stephanus, RVPERTI III Cæſaris & Electoris filius, uxore ducta *Anna*, *Friderico*, ultimo Comite Sponhemienſi & Veldentino, nata, prædictos Comitatus & alia loca quam plurima in Palatinam tranſtulit ditionem. An. 1373. *Cunigunda* Sponhemienſis arcem ſuam in pago *Weinſheim* f) RVPERTO I, Comiti Palatino concedit. An. 1376. eadem eidem partem ſuam in Altbeimburg oppignorat. An. 1379. WENCESLAVS Imp. donat *Elisabethæ*, RVPERTI I Electoris coniugi, partem veſtigalis Vdenhemienſis. Anno 1391. *Ioannes*, Sponh. Comes, ſubditis & clientibus ſuis præcipit, ut, ſi ipſi Comites ſine liberis maſculis deceſſerint, filiæ ſuæ *Elisabethæ*, RVPERTI II Electoris ſponſæ, ſubiiciantur, tamquam veræ ac legitimæ Dominæ; quippe quam deinceps Præfeſtus & viri caſtellani Crucenacenſes ſemet veluti Dominam ſuam obſervaturos pollicebantur. Id quod etiam præſtabant Præfeſti & caſtellani in Kirchberg, Vian den, Caſtellaun & Winterburg. Anno eodem *Mechtildis* Sponhemienſis, Comes limitanea Badeniſis, eidem RVPERTO II cedit arcem ſuam Berisheim. An. 1406. *Elisabetha*, *Henrici* Comitis vidua, pagum Eich eidem oppignorat. g)

An. 1338. *Ioannes*, Comes Sponh. eiusque uxor obtulerunt *Balduino*, Archiepiſcopo Trevirenſi, mediam partem caſtri

S 3

neæ maſculinæ conſeſſorum, aut ſequioris ſexus beneficio comparatorum, & quidem ad annum 1247.

f) Vid. ſupra §. XVIII. p. 106. ſeq.

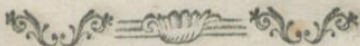
g) Apud *Cblingenſpergium* in cit. deſign. ad dictos annos.

castri Dille, & quidquid habebant in pago Dille, Leinsheim & Dreisse, in oppido *Crucenaco*, in pago Schwabenheim, clauistro Altenfeld, & Pferdenfeld, capella prope Kirchbergam, in Kirn, Winzen, Rodern, Gemünde, in molendino zu den Hecken, in Kerweiler, Dilledorf, in curia ante castrum Dille, molendino & valle &c. h). Anno 1463. *Carolus*, Marchio Badensis, cedit Electori FRIDERICO I quincuncem Sponhem. Comitatus i). In dispositione FRIDERICI I de anno 1472. *Crucenacum* tamquam pars Electoratus Palatini adscribitur Electori PHILIPPO k). Anno 1477. idem PHILIPPVS emit arcem Sobernhemiensem l). Anno 1380. *Ioannes*, Comes Sponhemienfis in gratiam Electoris RUPERTI primi m) cedit oppignorationem arcium Ladenburgensis & Steinensis, quas a Capitulo Wormatiensi traditas possidebat n) An. 1544. sub FRIDERICO II, Comite Palat. Rh. & Electore cum Archiepiscopo & Capitulo Moguntino conventio inita, qua sancitur, urbes in strata montanas, uti & Sobernhemium, Monzingam & Beckelnhemium, ipso Electore vivente, non esse reluendas o). An. 1573. FRIDERICVS III Elector civibus Crucenacensibus oppignorat insulam ibidem p).

Ceterum

-
- h) Apud eundem in feudorum oblatorum design. ad annum prædictum.
 i) Conf. idem in feudorum emtorum design. ad an. dictum; ubi autem non recte Friderici II fit mentio.
 k) Vid. *Kremerus* in der Gesch. Frid. I, & quidem in dipl. num. CLXVIII. pag. 454.
 l) Apud *Cblingenspergium* l. d. ad annum memoratum.
 m) Non Ruperti secundi, ut quidam falsissime scribunt. Nam is tunc temporis nondum fasces regiminis gessit.
 n) Lege *Cblingenspergium* in design. feudorum pignoratitiorum, ad an. indicatum.
 o) Ibidem ad an. 1544.
 p) Ibid. ad dictum annum.

Ceterum hic obiter monendum est, *Crucenacum* circa annum MD iam fuisse Principum & Ducum Simmerensium sedem, arce nova, quæ postmodum Borussica nominata, hodie vero deiecta, instructam, ipsique velut adstructam oppido. Tunc omnino civitas, quæ nunc vix ac ne vix quidem septingentos cives numerat, florentissima fuit & frequentissima, ita ut mille octingentique cives in ea alerentur, ne de celeberrimis iam dicam mercatibus, quos multi peregrini negotiationis exercendæ gratia frequentare solebant.

§ XXVIII.

Iam contemplaturi sumus ædificia, quippe quæ in regia, ecclesiastica, publica nec non civilia dividi commodissime queunt. Quod igitur ad regia attinet ædificia, huc potissimum spectant:

1) *Castrum Romanorum antiquissimum, atque olim longe splendidissimum* q). Hic loci superioribus tantummodo subnectimus, nimirum Rhenensem Comitem *Wernerum, Hildegardis*, Comitis Sponhemienfis, coniugem, adhuc anno MCCCXC *Ostroburgum* cum omni iurisdictione, tributis & censibus atque universis decimis possedisse. Vetustissimum istud castrum anno 893. a Normannis diruitur. De quo sæpius laudatus scriptor r): *Porro Nortmanni a Bingionibus moventes exercitum castellum Ducis quondam S. Ruperti, quod Osterburgium dicebatur, in Nagavio situm iuxta villam Stauronesum, vulgariter Creuzenach (alias Crüzenach) capientes simili furia destruxerunt, omnesque in circuitu vicos in favillam redegerunt.* Hodie vero ibidem sunt agri, liberi quidem, sed civibus in usum pro censibus quibusdam concessi.

2) *Palatium regium, olim pone cænobium S. Kiliani positum* s). Nunc in ipsius loco similiter agri, ad civitatem *Crucenacensem* pertinentes, coluntur.

3) *Arx*

q) Supra §. III. p. 6. seq. §. IV. p. 9. §. XX. p. 111. seqq. §. XXII. p. 119.

r) Nempe *Trübemius* in annal. Hirsaug. Tom. I. p. 43.

s) Plura de eo dedimus supra §. XXI. p. 115. seqq. & §. XXII. p. 117. seqq.

3) *Arx quoque munitissima olim, & quidem iam seculo nono, Crucenaci conspiciebatur, quæ vocatur editissima t). De hac arce legimus subsequenter: Primo quod ipsa dispensatione ostensa, ad aliquem locum veniemus, qui nobis (Ioanni II Comiti Sponh. & Crucenacensi) & predictis Episcopo (Frisingensi Emichoni,) preposito (Frisingensis ecclesiæ Gerardo) & Friderico (Comiti Silvestro, fratri Susannæ Kyrburgensis) videbitur expedire, & ibi predictæ Susanne securitatem prestabimus sufficientem, vel eius amicis, quod eidem in donationem propter nuptias assignabimus castrum nostrum Crucenachen, cum redditibus trecentarum marcarum denariorum Colonienfium, tribus Hallensibus pro denario computandis, in locis vicinioribus & commodioribus ipsi castro pro utilitate Susanne predictæ, quos redditus una cum dicto castro tenebit ad tempora vite sue, si nos Iohannem sine heredibus decedere contingeret, nisi illi, ad quos de iure bona prefata devolvi debent, una cum castro ipsa cum tribus millibus marcarum colonienfium denariorum tribus hallensibus pro denario computandis redimere velint, quod eis licebit, que tria millia marcarum, sive bona cum eis comparata postmodum cum castro prefato ad eos devolventur, ad quos bona nostra de iure debent pervenire. Promiserunt insuper predictus Episcopus, Prepositus & Fridericus Comes Silvester tunc nobis prestare idoneam cautionem de dandis nobis Iohanni mille marcis denariorum Colonienfium tribus Hallensibus pro denario computandis infra unius anni spacium, postquam dictam Susannam Nos Iohannes legitimam duxerimus in uxorem, quas mille marcas in certos & distinctos redditus converteremus, & infra eiusdem anni spacium pro aliis mille marcis predictæ Monete redditus centum marcarum denariorum Colonienfium eiusdem monete nobis de bonis suis castro nostro Crucenachen vicinioribus taliter assignabunt, quod ipsa Susanna per assignacionem talium reddituum in porcione sue hereditatis, que sibi debetur sine onere debitorum in posterum non gravetur, quos tamen centum marcarum*

t) In chron. Gottw. l. III. p. 466. apud Krcmerum in den dipl. Beitr. p. 112.

*rum redditus predictus Fridericus Comes Silvester pro mille mar-
cis denariorum colonensium redimendi habebit liberam optionem u).*
Castri capellam, iam anno 1309. fundatam, & viginti medim-
nis grani tribusque Colonensium denariorum marcis, ex mo-
lendino ibidem repetundis, quin etiam vini plaustro, ex vi-
neis dynastarum porrigendo, dotatam, nova Sacellani domo
Ioannes II, Comes Sponhemienfis, anno 1330. locupletavit v).
Arx ista montana Germanice *Kauzenberg* alias *Kausenberg*,
cum ea, quæ vocatur *editissima*, profus eadem *w)*, in bello
tricennali potissimum celeberrima *x)*, a Gallis anno superio-
ris seculi octogesimo nono funditus deleta fuit, ita ut eius ru-
dera hodie dumtaxat cernantur *y)*. Idem castrum *Kauzen-
berg*, olim revera munitissimum, sed a Gallis destructum,
cum palatio, aula hortisque postmodum ex hereditate Arau-
siaca Regi Borussiae adiudicatum, modo ad Electoris Palatini
cameram aulicam pertinet. Demum die X. Oct. eiusdem an-
ni Simmerense palatium, a Principe & Duce *Ludovico Hen-
rico Mauritio* de novo exstructum, olim quoque Borussicum,
nunc vero Palatinum, a Gallis pariter incendio consu-
mitur *z)*.

§ XXIX.

-
- u) Hæ litteræ datæ sunt in Kirchberg anno Domini Mo. CCCo. IIIo. in die
Katerine Virginis (25. Nov. presentibus Rudolfo de Ansenburg, Hugo-
ne de Smideburg, Sibodone dicto Gauwere, Wilhelmo dicto Barnebach,
Wilderico de Spanheim, militibus & aliis fide dignis, apud *Kremerum*
in den dipl. Beitr. in den Vrkunden num. XXXIII. p. 369.
- v) Idem *Kremerus* l. d. pag. 310. De hoc castro supra §. XXVI. p. 135.
- w) In Gottw. chron. l. c.
- x) Vid. *Zeilerus* l. d.
- y) In dem Rhein. antiquar. p. m. 584. & Europ. Staats- und Reise-Geogr.
p. 788.
- z) Ibidem locis cit.

§ XXIX.

Aedificia regia nunc excipiunt *Ecclesiastica*, ad quæ præter alia pertinent sequentia:

1) Cœnobium cum ædícula sacra Virginum **CHRISTO** dicatarum, & quidem ordinis **S. Benedicti** ad **S. Martinum**, in monte, cui nomen inde *Martini*, *Martinsberg*, olim situm, & quidem extra oppidum, ante portam Bingensem, Brezenhemium versus, e regione muri ab ethnicis denominati a). Quando autem illud exstructum, & postea destructum fuerit, prorsus est incognitum. Regem quidem *Dagobertum Pium* templum aliquod collapsum reedificasse, cœnobiumque *Crucenacense* condidisse, tradunt nonnulli b); sed tamen, utrum idem cum nostro fuerit, merito dubitatur. Id enim potius fuit monasterium in insula c). Nostra ætate dictum cœnobium non nisi rudera ostentat d); quæ profecto vetustissima esse, sepulturæ in capulis sive loculis, qui e terra hodie dum eminent, & fragmenta murorum, a tempestate sensim comesa, monstrant evidentissime. Huius ædiculæ sacrae iam seculo nono mentionem invenimus. Nam inter Episcopatus *Herbipolitani* possessiones, a *Carolomanno*, fratre *Pipini* regis, acceptas, **LVDOVICVS Pius** anno 822. *Francofurti* confirmavit ecclesiam **S. Martini** in villa *Crucenacus*, in pago *Wormatiensi* sitam e). Similiter an. 889. **ARNVLPHVS** Imp. præter alias ecclesias, ecclesiam quoque **S. Martini** in villa *Crucinaha*, quam cum aliis **CAROLVS Magnus** Imp. Episcopo *Herbipolitano* donavit, ultro stabilivit f).

Anno

a) De quo supra §. III. p. 6. §. XX. p. 113.

b) Nixi msc. corpore antiqq. p. m. 96.

c) Inferius in hoc §. num 5.

d) Conf. *Oliv. Legipontius* in monast. Mogunt. p. 18.

e) Vid. acta acad. Theod. Palat. Tom. I. p. 279.

f) Sic testatur *Eckardus* in hist. Franc. orient. Tom. I. p. 391. & p. 396; ubi quoque *Crucenacum* tamquam pagus diœcesis *Wireburg.* occurrit; & Tom. II. p. 711.

2) Anno 1280. Comites Sponhemienſes in ſalicetis ædem ſacram, tamquam arcis venatoriæ, quæ ibidem ſteterat, capellam conſtituiſſe dicuntur; quæ poſtmodum propter ſanctæ crucis particulas g), a cænobio Sponhemienſi dono traditas, *Eccleſia ſanctæ crucis* nominata fuit. Iuxta hoc templum, S. Nicolao dicatum, ſtructurum eſt monaſterium; in quo quatuor eæque fatis magnæ particulæ S. crucis etiamnum adſervantur, quippe quæ affabre ſecundum morem antiquum argento circumcluſæ; quarum tres ſuperiores ſex ſemiſſes ſeu ſemipedes, una vero inferior ſeptem pollices cum dimidio longæ, ſed ſingulæ unum dimidiumque pollicem latæ, dimidium autem pollicem denſæ ſunt, quemadmodum earum in ære inciſa commonſtrat imago. Hocce cænobium, quod olim quoque *Nigrum* adpellabatur, anno 1570. in alios fuit uſus converſum, atque ad Gymnaſium Reformatorum deinceps accommodatum h). In hoc ſtatu exſtitit uſque ad annum ſæculi ſuperioris octogefimum nonum; quo, & quidem d. XVI. April. in Gallorum tumultu hoc templum R. R. P. P. Carmelitis calceatis traditur, cænobium autem armata manu capitur, ita ut Gymnaſii Rector *Chriſtianus Fickeiſen*, in cathedra ſedens, alique docentes ab hoſtibus extruderentur. Poſtea locum, ubi Gymnaſium ſteterat, in hortos commutatum fuiſſe novimus, immo ipſa commonſtrat evidentiâ i). Ceterum de hoc coenobio legimus: *Monasterium ordinis B. V. M. de monte Carmelo, quod poſt multas calamitates tandem reſtitutum, hodie maxime viget* k). Cænobium autem S. *Vincenti*, iamdudum dirutum, occupant domus civiles; quæ vero monaſterio ven. Carmelitarum ſunt vectigalès ſeu tributariæ.

T 2

3) Cæ-

g) De his particulis ſupra §. IV. p. 9. & §. XIX. p. 111.

h) Conf. celeb. *Miegius* l. d. pag. 123.

i) Infra §. XXX. & XXXVI.

k) Apud *Oliv. Legipontium* l. c. pag. 18.

3) Cænobium & templum S. *Chiliani* (*Kiliani*) extra urbis mœnia ad priscum Palatium l), oppidulum Planich m) versus, a *Ioanne I*, Rhenensi Comite, iam ædificatum, *Ioannes II*, Comes Sponhemienfis, pari modo atque castelli sacram ædiculam an. 1332. dotavit, eique viginti medimnos grani plaustrumque vini quotannis attribuit n). Hodie ne maceries quidem habet reliquas o); sed ibidem sunt agri fertiles.

4) Sacrarum Virginum S. Augustini cænobium, D. *Petri* honoribus sacrum; quod *Wernerus*, Rhenensis Comes, Hildegardis natæ Sponh. Comitibus maritus, qui hic Ostroburchum cum iurisdictione, censibus omnibusque decimis possidebat, & adhuc circa finem seculi decimi tertii vivebat, haud procul ab ipso oppido cis Navam exstruendum curavit p), idque sex terminis agrorum, in tribus sitorum diversis partibus, quarum una vocatur *die Bünde*, secunda *die Gehren*, tertia *die Frechen*, locupletavit. Huius cænobii advocatiam an. 1324. sexto idus Decembr. (d. VIII. Dec.) in se suscepit *Ioannes II*, Sponh. Comes. Diploma sic sese habet: *Wir Graue Iohan van Spanheim verjehen Vns vffenlich an diesem Briefe. Wanne die Ediln Lude Sifrid der Ringraue, Frauwe Margareta sin eliche Husfrauwe, Iohan ir Son und Iunckfrau Hedewig sine eliche Hussfrauwe vnd ire Erbin die irs gudis rechte Erbin sint, wieder gekeufint, die Fodige die sie den ersamen Frawin . . der Meistersin und dem Convente des Clostirs zu Sente Peter hant verkauft, da wir Faut über sin, so soln wir uns numme vermezzen, de keiner Faudichin zu dem vorgnanten Clostir wand also viel Rehtis als wir hattin zu dem Clostir und zu irme*

l) Supra §. XX. p. 111.

m) Supra §. XVIII. p. 103. num. 33.

n) Vid. *Kremerus* l. d. pag. 310. seq.

o) *Teste Oliv. Legipontio* l. c. pag. 19.

p) Apud *Kremerum* l. d. pag. 193.

irme güde wa daz is gelegen des Dages e wand wir da worden gekorn zu eime Faude, des soln wir sin unverlustig. Zu eim rehtin Orkunde gebin wir disin Brief versigelt mit unsirm Ingesigel. der ist gebin do man zalte von Gotz Geburt druzen hundirt Iar und vier und zwenzig Iar. Sexto Idus Decembris q).

Idem cœnobium, olim notissimum, a *Wenero*, Rhenensi Comite, fundatum esse, modo vidimus. Hinc quoque Comites Rhenenses fuerunt eiusdem advocati. Ipsi nomen iam occurrit in diplomate *Ioannis I*, Comitis lineæ Crucenacensis, signato an. 1279. r); ex quo præter alia quoque discimus, illud extra urbis mœnia positum fuisse. Verum autem Rhenensis Comes *Suffridus*, *Weneri* filius, an. 1324. ius advocatiæ suæ pro sexcentis denariorum libris rursus cœnobio vendidit. Sed ipsum cœnobium statim, & quidem eodem anno *Ioannem II*, Comitem Crucenacensem, & post eum deinceps Comitem *Walramum*, *Ioannis II* successorem, an. 1340. feria quinta post festum diem S. Gregorii, sibimet advocatum elegit. Anno 1437 s) hoc monasterium, quoniam velut obsolescere, multumque ponderis, respectu dignitatis suæ & auctoritatis, decedere cœperat, permissu Papæ *Eugenii IV* cum cœnobio Schwabenhemiensi fuit quasi concorporatum; virginis autem sacræ, quarum paucæ tantum erant superstites, aliis adiunctæ sunt monasteriis. Quoniam vero memoratæ virgines ordinationem suam titulumque: *Mater und Convent zu Creuznach in der Clusen-Buben-Capell*, ulterius conservare & retinere contendebant, hinc iisdem quidam Præpositus *Hermannus de Battenberg* an. 1491. die *Letare* dictum cœnobium rursus adsignavit & tradidit, quid? quod *Bertholdus*,

T 3

dus,

q) Apud eumden in den Urkunden, num. XXXIV. p. 373. seq.

r) Vid. ccl. *Ioannis* in spicil. tabb. veterum, p. 473.!

s) Quo anno *Ioannes VI*, Comes Sponhemienfis, lineæ Starckenburgenfis ultimus, obiit. Conf. *Trithemius* in chron. Sponh. p. 357.

du, Archiepiscopus Moguntinus, easdem die secunda Iunii an. 1495. sollempni ritu in cœnobium immisit, immo *Ioannes V*, Rhenensis Comes, eodem anno die *Lunæ post Cantate* demum a superiori Magistra, nimirum *Elisabetha de Bettendorff*, advocatiam redemit, vel potius reluit. De cœnobio *S. Petri in Crucenache* mentio quoque fit alibi t). Verum enim vero consequuta Reformatio iuribus utriusque & cœnobii & advocatiæ finem fecit, siquidem cœnobium a toparchis Sponhemienfibus exauctoratum fuit u). Ultima dux virginum seu Antistita, videlicet *Ottilia* (al. *Othilia*) iam anno 1568. fisco vel ærario publico proventus addicere fuit coacta v). Aedificium, quod in eiusdem loco hodie cernitur, vocatur *Araufionensis aula*, *der Oranienhof*, quoniam *MARIA*, nata Princeps *Araufiaca*, Ducis ultimi *Simmerensis LUDOVICI HENRICI* coniux, postmodum vidua, tempore æstivo ibi habitare consuevit; quæ etiam an. 1688. ibidem vitam cum morte commutavit, sed iuxta maritum *Simmeræ* quiescit.

Sunt nonnulli, qui putant, hoc cœnobium post restitutionem, anno 1495. factam, dictum fuisse monacharum cœnobium *S. Catharinæ* dicatum & consecratum, post reformationem vero nuncupatum *S. Catharinæ aulam*. Hoc interim certissimum est, monasterium *S. Catharinæ* proxime ad urbem, quod quidam an. 1217. fundatum credunt, an. 1573. cum reatibus suis ad alios usus transiisse w).

5) Aliud in insula (auf dem Wærth) cœnobium, *B. V. Mariæ* honoribus dedicatum, a *Dagoberto* Rege fundatum, in collegiatam ecclesiam subinde abiit, ac demum interiit x). Ceterum anno millesimo quadringentesimo *Domina* Comes *ELISABETHA*, *Simonis*, ultimi Comitum *Sponh. & Cruce-*
nacen-

t) Vid. illust. de *Gudenus* in cod. diplom. Tom. I. p. 771.

u) Apud *Kremerum* l. c. pag. 316. seq. not. 292.

v) Conf. *Oliv. Legipontius* l. d. pag. 18, & celeb. *Miegius* l. c. pag. 123.

w) Apud eundem *Miegium* l. d.

nacenſis, filia, & RVPERTI *Pipanis* vidua, magnum idque ſplendidiffimum templum in infula ædificat, ubi quoque cum patre ſuo ſepulta iacet; cuius imago orichalcea fuſa permanſit ibidem integra & incolumis uſque ad annum MDCCXVII; quo Domini Catholici ſimul iſtud intrare templum cæperunt. Idem templum deinceps eodem ſeculo decimo quinto in eccleſiam collegiatam fuit commutatum. Haud diu poſt, nimirum an. MCCCCL, Apoſtolica Papæ *Nicolai* bulla datur *Iacobo*, Archiepiſcopo Trevirenſi, ut retinere *parochiam de Creuzenach* propter debita archidiœceſis valeat y). Hæc eccleſia Crucenacenſis habuit quoque Plebanum ſuum. Nam tempore *Iacobi*, Archiepiſcopi Moguntini, preces primariæ fuerunt expeditæ; qua occaſione preces Plebani Crucenacenſis memorantur z). Inſuper *Arnoldus* Comes de Salm, paſtor eccleſiæ parochialis in Creuznach & Canonicus eccleſiæ cathedralis Trevirenſis, an. 1506. concedit conſenſum preſbytero & altariſtæ altaris S. Catharinæ in Creuznach *Ioanni Hepp* permutandi altare ſuum cum *Kyliano Wynheim* clerico tamquam idoneo a). Anno 1559. omnes imagines ex hoc templo auferuntur; quod Elector LVDOVICVS VI, Electoris FRIDERICI III primogenitus, anno 1577. Evangelico-Lutheranis tradidit; ſed tamen an. 1584, mutato tempore, Reformatis reſtitutum. Hocce egregium magnificumque templum Galli d. XVIII Octob. anno ſuperioris ſeculi octogefimo nono poſt meridiem in cineres redegerunt; in cuius choro deinceps, ex pacto conventoque, Reformati cultu divino ſunt functi. Verum autem anno ſeculi noſtri quinquageſimo Reformati cum Catholicis contraxerunt de novo templo exſtruendo, ita ut chorum modo poſſideant ſoli Catholici, navim

x) Lege *Legipontium* p. 18. ſeq. & ſupra in hoc ſ. num. 1.

y) Obvia eſt hæc Bulla apud illuſt. de *Houſheim* in hiſt. Trevir. Tom. II. pag. 412.

z) Vid. ven. *Würdwein* in ſubſid. dipl. Tom. III. p. 26.

a) Apud eundem rev. *Würdwein* in diœc. Mogunt. Tom. I. p. 98.

navim vero templi propriam nacti fuerint Reformati; quippe qui loco destructæ navis novum condere templum cœperunt d. VII. Sept. an. MDCCLXVIII b). Hoc, iamiam ingentibus sumtibus consummatum, omnia templa Reformatorum, in Palatinatu nostro existentia, non amplitudine solum, sed pulchritudine etiam ac magnificentia facillime antecellit. Apprime dolendum, omnia, quæ in navi veteris templi quondam obvia, corrupta hodie esse epitaphia. Verum autem in choro, aliquamdiu post Gallicum bellum templo parochiali Reformatorum, præstans superest mausoleum *Simonis IV*, Comitis Sponhemienfis, lineæ Crucenacensis postremi, cum epigraphe:

ANNO DOMINI M. CCCC. XIII. III. CALENDAS
 SEPTEMBRIS OBIIT NOBILIS DOMINVS SYMON.
 COMES IN SPANHEIM ET VIENNE HIC SEPVL-
 TVS. CVIVS ANIMA REQVIESCAT IN PACE.
 AMEN c).

Idem epitaphium iam antea fuit evulgatum d).

Ad

-
- b) Prouti patet ex carmine Teutonico MS. hanc in rem composito, subtit: Die erste Nachtwache bey dem Grundstein, der zur Reformirten Kirche in Creuznach gelegen.
- c) Conf. acta acad. Theod. Palat. Tom. I. p. 28; ubi hæc ad illustrandam historiam subiiciuntur: „Comitatus Vienne, cuius hic fit mentio, vulgo Vianden, in Ducatu Lucelburgio situs, ad Simonem hunc pervenit matrimonio cum Maria, Gotfridi, ultimi comitis Vienn. filia, ex qua Elisabetham suscepit, Comiti Palatino Ruperto Pipan, Ruperti imp. filio primogenito, nuptam. Elisabetha hac sine prole an. 1417 defuncta, Comitatus ille ad matris eius ex sorore Adelheide nepotes, Nassaviæ Comites, transivit; quinta tantum Comitatus Spanheim. anterioris parte penes domum Palatinam tum remanente, eiusdem dono Elisabethæ, cuius res egregie nuper illustravit *Crollius* noster Bipont.” Vid. supra §. VII. p. 15. seqq.
- d) Nimirum ab illust. P. W. L. Flad in der nähern Erläuterung des Churfürstlichen Hof. Schild- und Fahnenträger - Amte. 2. Anhang. p. 16. ed. 1753; quod autem emendatius obvium est apud eundem in der Nachricht von *Ruperto Pipan*, §. 15. p. 29. not. d.

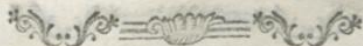
Ad eiusdem templi murum erecti sunt duo lapides Rhenensium Comitum sepulcrales, quorum alter *Cunradi Ryngravii de Lapide*, qui a castro suo vernacule tunc temporis *Stein*, & discriminis causa postmodum *Rheingrafenstein* dicto, quod retro Crucenacum monti infidet, cognomentum tulit. Dies & annus mortis ex hocce monumento non certo constant. Alter lapis est *Lucardis*, quæ *Friderico* Rheni Comiti nupserrat feria quinta post S. Martini an. 1420, mater deinceps facta *Godfridi* & *Lucardis*, qui cum ipsa in eadem tumbam fuerunt illati. Quare & matris & liberorum horum effigies in ipso lapide conspiciuntur. Inscriptio verbis integris hæc est:

ANNO DOMINI MCCCCLV. XIV. DIE MENSIS AVGVSTI OBIIT NOBILIS DOMINA LVCART DE EPPENSTEIN COMITISSA RENI ET GODFRIDVS COMES RENI ET LVCART EIVS LIBERI QVORVM ANIME REQVIESCANT IN PACE AMEN e).

Insuper in eodem templo lapidi, cuius in medio herois imago conspicitur, incisum est epitaphium subsequens:

ANNO

e) In cit. act. acad. Tom. I. p. 29; ubi lapis æri incisus cernitur, simulque hæc adduntur: „Lucardis hæc insuper filium reliquit Fridericum, silvestrem in Dhun & Rheni Comitem, qui biennio post cum avunculo suo, Godfrido Domino de Eppenstein, de hereditate materna transegit. Insignia Eppensteinensia ad sinistram Lucardis. Qui ad dextram leones quatuor, iuncta Rheni & Silvestrium lineæ Dhun. Comitum insignia hodieque constituunt, in scuto quadripartito, quod hic sine partitione simplicius. Alibi leones Wildgravici tantum coronati sunt, Rhingravici nusquam. Kyrburgensis Wildgraviorum linea tribus — — — scutum suum exornavit leonibus, qui & ipsi in Rhingravicum deinceps illati sunt. „

ANNO DOMINI MCCCCLII. OBIIT SEXTO IDVS
MAII ϕ DO. ARMIGER. DE. LEWENSTEIN. EIVS.
ANIMA. REQVIESCAT. IN PACE.

Ab utroque latere lapidis, & quidem ad superiorem partem arcuatim fabrefactam cernuntur insignia. Deinde occurrit lapis quadratus, in cuius medio statura viri armati insculpta; sed huius lapidis pars superior, sicut etiam utriusque lateris inscriptio sunt muris obducta. Alius lapis, cuius dimidia pars inferior est mutila & parieti inclusa, tantum ostendit imaginem cuiusdam viraginis, procul dubio Dominae Rheni Comitis & Silvestris, cum mutilata hac inscriptione:

+ ANNO DOMINI. M. CCCC. VII. VIGESIMA. DIE.

MAII. — — — — —

RQCT. IN. PACE. f)

Præter iam memorata uxoris *Domicelli Rudolphi de Leien*, an. 1408 ultima die Ianuarii defunctæ; *Hermannii Stumpp de Waldecken militis*, an. 1412 decima Kal. Oct. extincti; *Meynhardi de Coppenstein* an. 1503 sepulti, aliorumque illius ævi militum monumenta sepulcralia eodem in templo servantur g).

6) Aedicula sacra D. *Disibodi*, ad portam Rüdeshemienfem structa, quondam propria fuit Cellariæ *Disibodenbergenfi*; quæ vero hodie sub ruderibus iacet. Ad hancce olim pertinuit domus quædam, in via castrensi, (Burgstrasse) apud forum lignarium, sita. Ceterum Papa *Eugenius III* possessiones S. *Disibodi* in *Crucenaco* confirmavit an. 1148 h).

7) Anno 1480. Cænobium R. R. P. P. *Franciscanorum*, S. *Wolfgango* dedicatum, *Crucenaci* fuit fundatum. Sequentia, quæ forsitan occasionem huius monasterii condendi dederunt,

f) Hæc debeo liberalitati ampliff. viri *Cochemii*, Consiliiarii aulici Palatini, rerum Palatarum amatoris eximii.

g) Vid. act. acad. Pal. Tom. I. p. 29. seq.

h) Conf. celeb. *Ioannis* in spicileg. tabb. veterum p. 129.

runt, memoratu non sunt indigna: *Oppidanus quidam Stauro-*
nesi de ligno pyri imaginem S. Wolffgangi Pontificis sculpi fe-
cerat, quam ex devotione super altare in eodem loco primum, ubi
fundabatur cœnobium, collocavit. Ad quam imaginem tantus
brevi concursus populorum factus est, ut ex oblationibus eorum
sufficientes ad structuræ consummationem provenirent impensæ.
Miracula ibidem facta recitabantur plura, quorum opinione &
fama incitati per gyrum populi quotidie eleemosynis votivalibus
concurrerant. Nec signorum cessavit opinio, quo usque Fratres
de Observantia minores ad locum introducti, quietem amantes,
& questum detestantes, imaginem deposuerunt. Et sic iam dein-
ceps miracula cessaverunt, & concursus populi successive in brevi
penitus defecit i). De ipsa huiusce cœnobii fundatione rev.
Abbas k) scribit: Circa hæc tempora (scilicet an. 1480) funda-
tum cœnobium Fratrum minorum de Observantia in Creutzenacht,
per Fridericum Comitem Palatinum l). Ducemque Baviariæ
ac Comitem in Sponheim, patrem Iohannis Ducis in Siemern
commorantis, cooperante oblatione fidelium. Nam civis qui-
dam præfati oppidi Creutzennacensis imaginem parvulam S.
Wolffgangi de ligno sculptam, in Capellam seu ecclesiam eius-
dem novæ fundationis posuit, ad quam tantus in brevi populorum
concurus fieri cepit, ac miracula prædicari, quod totum opus in-
ceptum ex oblatione populi citissime fuit consummatum. Nec mi-
raculorum cessavit opinio, quousque fratres, pacis & paupertatis
amatores, imaginem deposuerunt; & tunc cessavit fama signo-
rum, ac concursus populorum paulatim imminutus est. Anno de-
mum MCCCCLXXXIV dicti fratres minores locum & cœno-
V 2
bium

i) Apud *Trisbemiun* in *annal. Hirsfaug.* Tom. II. p. 510. seq.

k) Nimirum idem in *chron. Sponh.* p. 392.

l) Vbi bene observandum, hunc Fridericum, prouti *msc. Crucen.* habet,
 non fuisse Fridericum I. Victor. Electorem Palatinum, iam anno 1476.
 facto functum.

bium inhabitare cœperunt m). Hodie quoque suo in flore viget, quoniam opibus caret, ita:

Cantabat vacuus coram latrone viator n).

8) Anno 1622. templum Evangelico-Lutheranorum, Serenissimo Electore Saxonico, apud Cæsarem Romani imperii semper Augustum intercedente, fundatum fuisse, constat. Recentiora de hoc templo eiusque cœtu lecturos aliorum ablegare o) non dubitamus.

§ XXX.

Hæc sequuntur alia ædificia publica, quibus merito novum *Gymnasium* Reformatorum accensemus. Reformatos olim *Gymnasium* suum in cœnobio R. R. Carmelitarum habuisse, modo p) vidimus. Idem quondam celeberrimum reddidit *Georgius Sabellicus*, vulgo *Faustus iunior & prestigiator* dictus, antea familiæ Francisci de Sickingen informator, postmodum autem ab eodem Francisco Rector Scholæ commendatus q). In bello tricennali Musas sedem suam reliquisse, scholamque fuisse desertam, nemo non ignorat. Verum autem, quum post pacificationem Westphalicam Palatinatus legitimo suo Domino restitueretur, non solum de schola Teutonica, sed etiam

m) Vid. *Tribemius* in chr. Sponh. p. 397.

n) Hæc verba sunt *Ol. Legipouii* l. c. pag. 18.

o) V. g. ad *Scruium* in der Churpfälz. Kirchengesch. p. 734. 736. sq. 750. 757. seq. 884. & 1173; quem hinc inde cum testibus suis alucinantem confutavit *Iust. Wilb. Wissenbachius* in dem Sendschr. gegen des *Schlossers* und *Debus* Wahrheit. Vnschuld. und Ehrenrettung p. 110. seqq.

p) Supra §. XXIX. num. 2. p. 147.

q) Conf. *Tribemius* in Epp. famil. Tomo II. opp. hist. subiunctis, lib. II. p. 560. infra de eruditis §. XLV. lit. S. Huius *Gymnasii* iam fit mentio in der geschr. Ordnung der Kirchen-Güther Verwaltung de anno 1576.

etiam de Latina Crucenacensi, & quidem in pactione inter Electorem Palatinum & Marchionem Badensem Ratisbonæ an. 1653. facta, transactum fuit, ut interim constituto Latinæ scholæ præceptorī salarium Conrectoris exhiberetur. Atque in pacto de anno 1661. legitur: *Dass auf die Bestell- und Salairung noch eines Lateinischen præceptoris gedacht werden solle;* ita ut tali ratione hoc Gymnasium iam tunc rursus inceperit florere, atque ævo C. L. Tolneri, istud frequentantis, prospere floreret r).

Verum enim vero priscum istud Gymnasium Galli anno Seculi superioris octogesimo nono d. XIV April. tradiderunt P. P. Carmelitis, illud in hortos & plantaria convertentibus s). Quo factō, per aliquot annos publicis scholis caruerunt Reformati, partim in veteri, partim in novo oppido scholas domesticas, adeoque a semet invicem disiunctas, aperire coacti. Tandem ineunte hoc seculo nostro, novum ædificium, Musarum cultoribus destinatum, exstrui cœpit, in platea, quæ vulgo vocatur *die Klappergass*, ad Navam ulteriorem, ex adverso templi in insula stantis; pulcherrimi sane prospectus ædificium; unde e longinquo valles, montes aliaque loca peramœna spectari queunt. Hoc Gymnasium denovo sub clementissimis auspiciis Serenissimorum & Celsissimorum Principum IOANNIS WILHELMI, Electoris Archipalatini, & LVDOVICI, Marchionis Badensis, qui tunc temporis communi civitatem adhuc dominio tenuerunt, die X. Septemb. anno MDCCVI publice fuit inauguratum, & quidem a clariss. *Iacobo Daniele Humberto*, Francothalio, V. D. M. Gymnasii Heidelbergensis, tunc Crucenacensis, vocato & designato Moderatore & Rectore t). Qua occasione

V 3

pane-

r) Quod monuit Vir ampliss. P. W. L. Flad in den Carlsruh. Beitr. vol. I. p. 203.

s) Supra §. XXIX. num. 2. p. 147. & infra §. XXXVI.

t) Vid. Gymn. Heidelberg. passim, & infra de litteratis §. XLVII.

panegyrici Græcus & Latini, soluto ligatoque stilo scripti, Germanici item heroico carmine compositi, fuerunt sollemniter habiti. Tunc in oratione Græca *Ioan. Nicol. Kolbius*, *Wöllsteniensis*, postea pastor *Sprendlingensis*, tandem Inspector *Kirchbergensis*, ostendit, optimum vitæ genus eligendum esse. In Latinis autem orationibus soluto stilo scriptis *Iosias Ochserus* u), *Heidelbergensis*, miserimam descripsit *Pædagogorum* fortunam, & aliam artem amplectendam merito suavit. *Ioan. Conradus Roos*, *Crucenacensis*, munus scholasticum laudibus extulit, nihilque maius & melius in *Reipublicam* conferri posse, quam si iuventus institutis præceptisque bonarum artium erudiatur, exquisitis confirmavit rationibus. *Iacobus Humbertus* v), *Heidelbergensis*, demonstravit atque ostendit, studium Latinæ linguæ non intermittendum, sed in scholis retinendum esse. *Philip. Petrus Sixtus* w), *Crucenacensis*, monstravit ea, quæ in *Logicis* nullum, vel exiguum omnino fructum utilitatis præbent. *Christop. Henricus Dahn*, *Meisenhemio-Bipontinus*, oratoriæ cancellos circumdedit, ut ne in odiosam garrulitatem evagetur. In heroico carmine Latino *Georg. Petrus Sües*, *Crucenacensis*, verum poëtarum nomen etiam illis addidit, qui vel historias, vel res naturales, vel alia veritate nixa carmine decantant. In panegyrico Germanico ligata oratione conscripto modo memoratus *Kolbius*, *Ioan. Andr. Steinerus*, *Wonsheimensis*, *Ioan. Nicolaus Kern* x), *Wöllsteniensis*, *Ioan. Christi. Geness*, *Cru-*

u) Filius *Danielis*, primum præceptoris *Heidelb.* postea *Conrectoris Crucenacensis*. Vid. *Gymn. Heidelb. spicil. IV. p. 25.*

v) *Iacobi Danielis* filius.

w) *Wolfg. Christophori* filius, postea pastor in oppidulo *Altona Comitatus Marchici*; ubi etiam diem supremum obiit, unico relicto filio, *Borussico Consiliario aulico in Principatu Mærnsensi*.

x) Postea *Conrector*, tandem *Rector Gymnasii Heidelb.*, vid. *Gymn. Heidelb. §. 18.*

Crucenacensis, externam Gymnasii faciem descripserunt, & simul, addito omnigenæ felicitatis voto, enarrarunt, quibus artibus ad humanitatem puerilis ætas in eo informetur. In heroico carmine Germanica lingua exarato *Iohan. Wilhelmus Schløer*, Langenlonshemienfis, *Phil. Petrus Womrad*, Baccharacensis, *Phil. Iulius Wensinger*, Crucenacensis, *Crucenacum*, urbem patriæ ornatissimam, laudaverunt. His præmissis, præter eos, quorum assidui labores decorati præmiis, alii ad studiosorum dignitatem & lectionum academicarum auditiones promoti fuerunt; inter quos *Aug. Fridericus Fuchs*, Monzingensis, suo ipsius ceterorumque ad lectiones publicas promotorum nomine, pro beneficiis, in se, tamquam Gymnasii cives, collatis, gratias egit. Post ipsum denique promotionis actum *Georg. Emericus Bender*, Labenhemienfis, prolixè promisit de officiis & observantia, qua Gymnasium spectatissimos colet auditores, quorum singularem erga oratores benevolentiam perspexit, & precibus a Deo immortalis petiit, ut Serenissimos patriæ Patres, quorum præsidio schola floreat, clementer conservare velit.

Hæc omnia deinceps typis fuere promulgata sub titulo: Panegyrici Græcus & Latini, oratione pedestri & numeris adstricta scripti, Germanici item heroico carmine compositi, quibus Gymnasium Crucenacense IV. id. Septemb. 1710 cccvi. initiatum est, a scholastica iuventute in Gymnasii auditorio maiore recitati, Francofurti, typis *Antonii Heinscheiti*, in 4. Hæc prænobilissimis & excellentissimis Dominis, Dn. *Ioan. Michaeli Ottoni*, Serenissimi Principis Electoris Palatini Consiliario, & præfecturæ Crucenacensis Præsidi gravissimo, Dn. *Antonio Colson*, Serenissimi Principis Badensis præfecturæ Crucenac. Præsidi gravissimo, Dn. *Philippo Petro Flad*, Serenissimi Principis Electoris Palatini Consiliario Camerae gravissimo, Dominis & Patronis suis summa observantia colendis; admodum reverendis & clarissimis Dominis, Dn. *Philippo Hieronymo Andree*, Ecclesiæ Evangelico-reformatae Crucenacensis Pastori disertissimo & vicinarum Inspectori vigilantif.

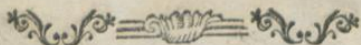
lantissimo, Dn. *Wolffgango Christophoro Sixto*, ecclesiae Evangelico-reformatae Crucenacensis Pastori disertissimo, fautoribus & fratribus suis in CHRISTO venerandis; Dn. *Danieli Ochsnero*, Gymnasii Crucenacensis Conrectori, Dn. *Ioan. Iacobo Piscatori*, Gymnasii Collegæ, Dn. *Ioan. Adamo Fabro*, Gymn. Collegæ, amicis & fautoribus suis honorandis D. D. D. *Iacobus Daniel Humbertus*. Litteræ dedicatoriæ scriptæ sunt in carmine Lat. heroico. Post has sequitur programma in carmine elegiaco Romano concinnatum. Supra fores introitus huius Gymnasii sequens aureis in tabula nigra adscriptis litteris inscriptum legitur tetrastichon:

Hæc tibi sancta domus, tradit, studiosa Iuventus,
 Dogmata, quæ clare Pagina sancta docet.
 Heic Latii disces, Graiumque Solymæque loquelas,
 Artes præclari Pegasidumque chori.

In fine prædicti libelli, paginas octoginta complentis, a p. 69 & seqq. sequuntur nonnulla Gymnasii elogia, ex quibus tantummodo primum, in ode alcaica conscriptum, subiicimus:

Felicitatis nunc numeros habet
 Vrbs nostra cunctos, dummodo Martia
 Nos bella non quandoque turbent,
 Tristitiaque premant gementes.
 Verbis Iehovæ, queis alitur pia
 Mens & levatur, sancta sonant loca:
 Et curiæ laus est perennis,
 Quæ sacra iura fidelis ardet.
 Nunc post labores, quos Schola difrahit,
 Dum Doctor illic, hic alius docet,
 Urbs nobilis, cernis palæstram,
 Qua tua clara capit Iuventus.
 Cernunt euntes ad venerabile
 Templum Lyceum trans fluvium vagum,
 De Ponte cernunt pulchra tecta,
 Quæ cumulant decus urbis ampliæ.

Præ-

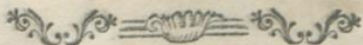

Præstantius sed iam modo senties,
Si, chare, portas, hospes, inire vis,
 Illosque cernis, qui labore
 Artibus instituuntur almīs.
Cultus verendus traditur optimis
Gnatis, & ipsis regula ponitur
 Divina, qua vitam reformat,
 Atque Polum meditentur usque.
Monstratur ordo nobilis artium:
Disponit acrem iam Dialectica
 Mentem; docet iam verba fari
 Rhetorices tropus & figura.
Sermo Latinus, Græcus, Hebraicus
Adducit omnes ad sapientiam
 Miram: quod illis continetur
 Vocibus, utilitate fulget.
Laudata, flore temporibus, Schola,
Cunctis, benigni præsidio DEI
 Persta, laborem perfer alma,
 Et Patriæ bona multa redde y)!

Antea docuerunt in eodem Gymnasio quatuor Collegæ; sed anno seculi nostri septuagesimo nono d. VIII Febr. post obitum Conrectoris *Ioan. Sebast. Lohrbacheri* binæ eiusdem classēs sublatae fuerunt, aliisque coniunctæ, vel potius insertæ, salario Conrectoris inter tres Docentes diviso z). Hoc Gymnasium olim, immo adhuc eo tempore, quo lectionibus eius intereram, omnino fuit frequentissimum. Nam tunc temporis,

y) *Iac. Richteri* aliorumque elogia taceo. De reliquo in hoc scripto, quantum ad historiam patriam, speciatim in orat. de ipso oppido nihil memorabile habetur.

z) Vid. der Evang. Reform. auserl. Kirchenverfassung p. 63. 71. 72 & 83.

poris, quo Gymnasii Albo nomen meum inscribendum dederam, centum & viginti numerabantur discipuli. Me vero Musis Crucenacensibus valedicente, atque sub moderamine plurimum reverendi & clarissimi Rectoris *Ioannis Melchioris Brünings*, qui me semper dilectissimi filii loco habuit, & cuius pios Manes pie deveneror, atque ad ultimum vitæ halitum usque sum deveneraturus, ad lectiones academicas rite legitimeque promotus, adhuc octoginta Lycei cives fuerunt superstites. Post septennium autem numerus iuventutis scholasticæ decreverat usque ad quadragenarium, & quidem, quod mirum, sub iisdem, quibus antea, scholarum Doctoribus diligentissimis. Longissime igitur a veritatis tramite deerrant nonnulli novaturientes, in rebus scholasticis minus versati atque in litteratura prisca studioque philologico prorsus peregrini & hospites, qui statim, præoccupatis opinionibus abrepti, totam scholarum decreverantium culpam, aliis rerum potiorum circumstantiis minime spectatis, in ipsos docentes temere coniiciunt. Hi titillantur *Senecæ* dicto: *Grata rerum novitas*, aut illo vatis Peligni:

Est quoque cunctarum novitas gratissima rerum.

Laudatum Gymnasium hodie eadem cum aliis Reformatorum in Palatinatu fata habet, quoniam dignitas Gymnasiorum, a Serenissimis & Potentissimis Electoribus fundatorum, vilipenditur, quoniam angulares scholæ, in quibus vera litteratura deformatur, passim a sciolis ultra peram sapientibus fidenter aperiuntur. Tandem, quid profint, quid obsint eiusmodi ludi, qui charitatis humanæ nomen falsissime præ se ferunt, omnes, quibus e meliori luto Titan præcordia formavit, non ignorant. Saltim ex istis, tamquam equulo quodam Troiano, nondum Græculi tirunculi, ne dicam Græculi tirones militesque profiluerunt, in arenam descensuri. Hic mihi campus de rebus falso meritoque suspectis ingenue verique dicendi pateret amplissimus; sed, ne a scopo nostro aberramus, in viam regredimur.

Inte-

Interim Crucenacensibus meis non suaderem, ut, cristas tollentes, animis efferrentur, & quidem propter subdolas loquacesque palpatoris cuiusdam publici, sed in angulo suspensa manu timidoque animo latitantis, blanditias a). Verum autem optime certissimeque scio, Crucenacenses multo prudentiores esse, meliusque sapere, quin immo quælibet huiusce farinæ blandimenta ridere floccique facere.

Sed ad historiam! Anno seculi superioris octogesimo quinto, ante vastatam urbem rerumque metamorphosin in Gymnasio Crucenacensi docuerunt *Christianus Fickeisen*, Rector, d. VII. Iulii an. 1701 defunctus; *Ioan. Rudolphus Bællmann*, Conrector, & *Ioan. Iacobus Piscator*, Præceptor b). Ceterum de aliqua Docentium serie loco suo pluribus e).

Præterea Navam ascendentibus duæ salinæ, quadrantem ab oppido distitæ horam, occurrunt, & quidem altera

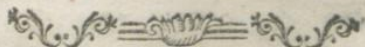
X 2

cis

a) Hic palpator in ista miseranda subfarraneorum magis miserandorum farragine demonstravit evidentissime, se ne primum quidem templi philosophici limen intravisse. Nam a particulari ad universale concludit. Ex puris particularibus eruit ratiocinia. Ostendit, se ne minimos veri gravisque & solidi historici characteres nosse. Declaravit, se historiæ patriæ non ecclesiasticæ tantum, sed & politicæ ac litterariæ prorsus ignarum esse. Nam veritatem conspurcant tot mendacia, tot superflua, tot superficialia, tot convitia, tot aculeata dicteria, tot blandimenta, multo sale infontes defricantia. Tandem patescit, eum in rebus scholasticis inque artibus ad eas pertinentibus, apprime rudem esse. Exemplo erit der Verfasser der Religionsbeschwerden in der Vnterpfalz, si eiusmodi conferibillantes in historicis citare liceat, pag. 228. seqq. Quæ in den Rhein. Beitr. zur Gelehrsamk. VI. Heft vom Brachmonat, 1781. pag. 515. & 518. in not. monentur, bene vereque monentur.

b) Conf. das geschrieb. Verzeichniß der Pfar. &c. so an. 1685. in Kurpfalz gewesen.

c) Nimirum infra §. penult.

cis fluvium, *Caroli porticus*, *Carls-hall*, anno 1729; altera vero ultra flumen, *Theodori porticus*, *Theodors-hall*, nuncupata, an. 1743 erecta d). Crucenacensium saliferi fontes alibi quoque merito laudantur e).

Insuper hic etiam memorari meretur novum archisatrapiae aedificium, ubi Archisatrapa reliquique sibi met adiuncti iudices ius dicunt, & omnia, civium attinentia salutem, ordinare solent & constituere.

Hic loci non est prætereunda Domus, Cellario Principali destinata, quæ quondam Rhenensibus propria fuit Comitibus.

Huc etiam referri potest antiqua Iudæorum Synagoga; quæ vero sumptibus ipsorum postea recens exstructa, nunc primaria est totius Palatinatus, in oppido veteri sita, haud procul a porta molari.

Tandem etiam area reperitur, in qua quondam domus tertii Reformatorem Pastoris steterat, & quidem in vico, qui vulgo vocatur *die Klappergass*.

Præter bona & prædia, ad Cameram Electoralem ipsamque pertinentia civitatem, sunt quoque varia aliorum prædia & peculia; de quibus suo loco f).

§. XXXI.

Iam civilia aedificia & loca, ad ipsam civitatem spectantia, restant; quibus hodie dum accensentur subsequantia:

1) Curia, iustitiæ sedes, in ovorum foro splendide structa, cum archigrammatei domicilio, cum oppidana farinarum, carniæ & butyrorum libra.

2) Tres

d) Conf. infra §. XXXIX.

e) Nimirum a plurimum ven. & celeb. *Ioanne Schwab* in diss. cui tit. *Salia in ordinem system. redacta* §. XII. p. 38. (Heidelb. 1780. 8.)

f) Rursus infra §. cit.

2) Tres domus, ubi pecunia, propter vias tritas terendasque solvenda, solvitur, ad tres diversas oppidi partes posita g).

Civilia autem vel oppidana extra plateas publicas loca sunt:

1) Ovorum, olerum & infitorum forum, in oppido novo.

2) Similiter in eodem oppido piscium forum, ante pharmacopolium iuxta cænobium P. P. Carmelitarum.

3) Halopolium five forum salinarium, ubi sal venditur.

4) Forum lignarium, itidem in urbe nova.

5) In oppido prisco forum porcinum seu suillum, & quidem in molarum platea.

6) Frumentorum, farinae pecorumque forum, pariter in oppido veteri. Hac occasione notandum, primum pecorum mercatum fuisse die secunda Decembr. anni 1710. frequentatum.

7) Lanoniarum mensarum ædificium, hodie vero destructum.

8) Domuscula, ubi viarum pecunia, quam adpellitant, quondam exigebatur; sed deinceps alios in usus vendita.

9) Iam adhuc, præter duas portulas, quatuor aperta supersunt portæ, nimirum in urbe veteri *Hackenhemiensis* & *Molaris*, in novo autem oppido *Rüdeshemiensis* & *Bingensis*. Præter portas vero modo dictas duæ reliquæ portæ, in comitis (in der *Kreuzstrasse*) olim patentes, nunc muris sunt obstructæ. Ingens siphonibus instructus fons in foro frumentario quondam fuit spectatu dignissimus; sed hodie tantum asseres lignei, quibus circumcluditur, supersunt h).

g) De ceteris infra §. cit.

h) Ibidem.

§. XXXII.

Nunc ex ordine nobis consueto nonnulla indicabimus miscella, certo haud indigna, quæ hic loci in memoriam revocentur. Vrbi videlicet nostræ non est dedecori, quod Imperatores, Reges, Electores, Duces, Principes, aliique viri maxime illustres, ibi quondam fuerint aliquamdiu commorati, quin etiam diplomata subsignaverint i). Sic iam anno DCCCXIX k) LVDOVICVS Pius Imperator Crucenacum præsentia sua cohonestavit l). Idem Imperator anno DCCCXXXIX m) ibidem sæpius venatum iverat, ibidemque tam diu hæserat, dum ipsius nuntii, in Bavariam ablegati, mandatumque ad filium LVDOVICVM habentes, redirent. Postmodum autem iter suum ulterius direxit, scilicet ad Mosellam & silvam Ardennam. Nam in Cruciniaco castro sese in venationibus alacriter exercendo, missorum in Boariam directorum redditum statuit operiri n).

Anno 1432. Monachi sive fratres cænobii Sponhemienfis, iussu Ioannis, Comitis Sponhem. ultimi, conveniunt Crucenaci, Gobelinum o) ut ibidem Abbatem suum nuncuparent. Id quod autem, aliquantisper tergiversantes, tandem inviti fecerunt. Rem omnem Abbas Sponh. p) fusius enarrat hisce verbis: Mox ut Iohannes Comes — — abbatem esse defunctum audivit, ad monasterium personaliter una cum Comite Veldentia accessit, & fratribus, ne sine eius præsentia, consensu & voluntate

i) Supra §. XXI. pag. 115. seqq. & §. XXII. p. 117. seq.

k) Alii DCCCXVIII.

l) Vid. Tolnerus in hist. Palat. p. 60. & Heumannus de re diplom. Tom. I. p. 249.

m) Non, uti alii, DCCCXXXVIII.

n) Conf. annal. Bertin. Tom. VI. p. 203. apud Kremerum in dem Rhein-Franz. p. 369; addatur Heumannus l. d. pag. 257.

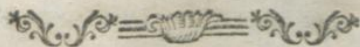
o) De quo pluribus infra de eruditis §. XLV. litt. I.

p) Nempe Trisbemi in chron. Sponh. p. 354. seq.

tate novum abbatem eligerent, districta prohibitione interdixit: quod forsitan non fecisset, si obitus defuncti abbatis a casu ad eius notitiam tam subito non fuisset perlatus, quod ita contigisse memoriae traditum est. In ipsa hora, quando pro defuncto abbate campanarum hic in monasterio fiebat compulsus, contigit a casu ipsum Comitem cum satellitibus suis de Winterburg versus Creutzenacht coeptum continuare iter, atque sub ipsa compulsatione non procul a monasterio rusticum habere obvium, qui interrogatus ab ipso, quid pulsus ille campanarum insolita hora prætenderet, abbatem respondet esse mortuum; quo Comes audito, mox ab itinere declinans monasterium intravit, prohibitionem — contra iustitiam & privilegium monasterii fecit, constituens Fratribus diem pro electione novi pastoris ad oppidum Creutzenacht tertium immediate sequentem, quæ fuit dies sanctorum martyrum Abdon & Sennes, III videlicet cal. Augusti. Habebat autem Comes monachum quendam Cisterciensis ordinis, de monasterio S. Disibodi secum nomine Gobelinum, hominem astutum & curialem, quem plurimum diligebat, eratque apud eum in magno precio, interque secretarios primus. Hunc ergo monachum nacta opportunitate, pro eius in se fidelitate cupiens honorare, promovere in abbatem huius monasterii summopere laborabat; cui fratres, propter pravos eorum mores & vitæ dissolutionem, contradicere non audebant. Itaque adveniente termino pro electione statuto, monachi huius cænobii necessitate compulsi, ad Creutzenacht — venerunt. Adunatis autem illis in curia Comitis, ipso & Comite Veldentia cum quibusdam aliis præsentibus, Comes de Sponheim in hunc modum fuit exorsus: Non æstimetis, Domini Fratres, propterea quod evocaverim vos in hunc locum pro novi abbatis electione, me aut hostem vestrum esse, aut monasterii vestri invasorem: Ego enim tanquam Advocatus & tutor atque defensor vestri monasteriique fidelis, maxime cupio videre profectum vestrum tam in conversatione spirituali, quam etiam in substantia rerum temporalium; neque monasterium, quod progenitores mei ad honorem Dei construxerunt, ego ullatenus destruere velle, sed potius in

omni-

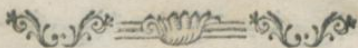

omnibus ad meliora provehere secundum vires meas credendus sum. Cum ergo monasterium vestrum Sponheimense iam a multis annis in utroque statu notabiliter defecerit, opus est certe, si debeat reduci ad pristinam institutionem, viro sapiente in multisque experto, & qui velit & possit vobis utiliter præsedere. Habeo virum penes me, notum vobis, prudentem & expertum, dominum Gobelinum, quem ut in abbatem vobis eligatis suadeo & rogo, scio enim, quod per eius sapientiam & industriam status monasterii vestri in melius reducetur. Quibus auditis fratres subito nimium consternati sunt, & quid agerent, penitus ignorarunt. Verum post multa tandem consilia, post multas preces in contrarium Comiti porrectas, cum nihil omnino proficerent, consilio Comitis de Veldentia & aliorum, qui animum Comitis nostri sciebant non esse a coepto flexibilem, acquiescentes, ne quid eis deterius contingeret, (sicut verisimili coniectura ex minis elici poterat) inviti consentientes, ipsum Gobelinum taliter qualiter in abbatem suum elegerunt. Electus est ergo, quamvis alterius ordinis Gobelinus in abbatem huius cænobii Sponheimensis XIX anno prænotato Domini MCCCCXXXII. indictione X. penultima die mensis Iulii, confirmatusque a Conrado Archiepiscopo Moguntino, & per eius in Pontificalibus Vicarium in die S. Laurentii martyris ordinatus.

Anno 1435. mensis Decemb. Abbas S. Matthiæ Treverensis Crucenacum venit, ubi pacem & concordiam inter abbatem Gobelinum & conventum, prouti potuit, feliciter composuit, auctoritate concilii Basiliensis & totius Capituli provincialis suffultus. Huius visitationis, computationis & compositionis expensæ solum in Creutzenacht, summam L. florenorum (ut ex registris procuratorum invenimus) excefferunt, & tamen nullus aut parvus proventus inde provenit q).

Anno 1448. Bernardus, Abbas Sponheimensis, Meinhardum de Coppenstein coram Principum advocatis, (Vogten, Fauthen)

q) Sunt verba eiusdem *Tribemii* ibid. p. 357.

then) nimirum *Friderico de Lerenstein & Ioanne de Wachenheim*, congregatis *Crucenaci*, convenit r).

An. 1491. magnam inter PHILIPPVM, Electorem Palatinum, & ecclesiam Moguntinam fuisse diffensionem exortam, Abbas Sponhemienſis s) hiſce verbis teſtatur: *Bingiones* mandato Dominorum ſuorum obtemperantes, vias publicas & pontem ſuper *Naham fluvium* ab utraque parte circa leproſorium & monaſterium *S. Ruperti*, aliquando in die, ſemper autem in nocte claudere volebant ad nutum eorum, ne quis equeſter inde ſine eorum conſenſu pertranſiret. Quod cum illuſtriſſimus Princeps PHILIPPVS Palatinus nequaquam tolerare aut poſſet aut vellet (quippe quod nunciis tam ſuis, quam imperialibus iter omni tempore neceſſario tueretur apertum) mandaſſetque *Bingionibus* ſemel & iterum, quatenus pontes & vias per illum ad aſcenſum & deſcenſum neceſſarias, omni tempore non praecluderent, oppidum autem ſuum quanta vellent clauſura munirent, & illi non adverterent, tale remedium adhibuit. Habebat praefectum in *Creutzenacht* (quem vulgus *Officiatum* appellat) *Albertum Goler de Rauenspurg*, *Suevum* natione, conſilio & armis promptum virum, ad omnia pericula audaciſſimum, & ſingulari ſapientia & industria praeditum, per quem *Bingios* cum adherentibus ſine armorum ſtrepitu magno ad obedientiam coartavit. &c.

An. 1508. MAXIMILIANVS, Rex Romanorum, ab urbe *Boppardia Rheno* adſcendens, per biduum in oppidis *Simmera & Crucenaco* permansit t).

An. 1523. in fine m. April. LVDOVICVS, Elector Palatinus & Dux *Bavariae*, *Reichardus*, Archiepiſcopus & Elector *Trevirenſis*, nec non *Philippus*, *Haeſſae Landgravius*, bellum adverſus *Franciſcum L. B. de Sickingen*, heroem illum fama mul-

r) Idem *Tribemius* ibid. pag. 365.

s) Rurſus idem ibid. pag. 403.

t) Idem in *annal. Hirſaug. Tom. II. p. 638. ſeq.*

multis in oris celebratissimum, gesturi, *Crucenaci* fuerunt, ibidem de expeditione sua deliberantes, copiasque suas undique contrahentes u).

An. 1592. *Richardus*, Dux *Simmerensis*, mandata contra **FRIDERICVM IV**, Electorem Palatinum, adfigenda *Crucenaci* curavit v).

Haud procul a *Crucenaco*, videlicet in via prætoria, *Alceiam* ferente, cerni hodiedum licet monumentum, quod vulgo dicitur *Palatini Saltus, der Pfalzprung*; ubi modo laudatus Elector **FRIDERICVS IV**, tamquam maxime egregius eques, equo infidens generoso & velocissimo, anno 1603. trans fossam, viginti septem pedes latam, feliciter transilivit. In perpetuam huiusce rei memoriam ibidem statutum fuit
 monu-

u) Vid. Casp. *Sturmus Erenbold*, dictus *Deutschland*; in dem Bericht, wie von den dreyen Churfürsten, naemlich Trier, Pfalz und Hessen, *Weyland Franz von Sickingen* überzogen &c. apud *Io. Nic. Weislingerum* in *Huteno* delarvato, cap. VIII. §. 14. p. 414 & 415; in den Beitr. zur Sittenlehre &c. und Gesch. aus den Westlichen Gegenden Teutschlandes, 1. St. p. 112, seqq. De eodem bello *Sickingano* agit *Hub. Thomas Leodius* in vita *Friderici II*, Elect. Palat. p. 87. seq. & *Io. David. Koeblerus* in der Teutsch. Reichs-hist. p. m. 420; conf. quoque der Teutsche Mercur de an. 1779, zweites Viertel Jahr, p. 63; ubi num. III. p. 36-72. egregia celebr. *Io. Ge. Menfeli* dissertatio de vita *Francisci de Sickingen* obvia est. Id quod etiam optime observavit amicus meus summopere venerandus *B. F. Hummelius* in libro, cui tit. *Bellum Sickinganum*, & quidem vol. II. novæ suæ biblioth. raiorum librorum, p. 56. Hac de re plura dedimus in comment. hist. de *Oppenheimio*, §. XXXVII. pag. 140. seq. lit. E.

v) Conf. Wiederantwortliches Schreiben *Friderichs Churfürsten* an die *Keyf. Maieft.* betreffend *Hertzog Reicharts* gefuchte *Curatel*, d. d. XXII. Mart. 1592; quod ex msc. humanissime mecum communicavit meus modo laudatus *Hummelius*.

monumentum; quod consistit ex duobus in altitudinem erectis lapidibus, quorum alter in principio saltus suscepti positus est, in latere septentrionem versus hanc habens inscriptionem:

ANNO SALVTIS

MDCIII

III DIE MARTII.

Sed in latere occidentem versus sequentem:

FRIDERIC. IIII. COM.

PALAT. ELECT.

DVX BAVAR. ETC.

AB HOC LAPIDE

AD INFERIOREM

FORTVNANTE DEO

SALTAVIT EQVO.

In latere meridiem versus insculptus est equus, saltum inchoans & perficiens. In latere ad orientem insignia Palatina conspiciuntur. Alter lapis, in meta perfecti saltus collocatus, in latere septentrionali hanc ostendit epigraphen:

ANNO SALVTIS

MDCIII

III DIE MARTII

Atque in latere occidentali hæc leguntur:

FRIDERIC. IIII. COM.

PALAT. ELECT.

DVX BAVAR. ETC.

AD HVNC LAPIDEM

A SVPERIORI

FORTVNANTE DEO

SALTAVIT EQVO.

In latere meridionali insculptus est equus, a saltu consummato tandem quiescens; in latere deinceps ad orientem rursus Palatina cernuntur insignia w).

LVDOVICVS PHILIPPVS, Comes Palatinus Rheni & Dux Simmerensis, ex MARIA ELEONORA, IOACHIMI FRIDERICI, Electoris Brandenburgici, filia, septem progenuit liberos; in quibus *Ludovicus Casimirus*, an. 1636. natus, *Crucenaci* ex hac vita terrestri migravit an. 1652; sic etiam illius filiola *Maria Sophia Eleonora*, eodem anno 1652 nata, sed duobus annis post pariter *Crucenaci* denata x).

Ibidem quoque conventio sollemniter inita fuit & sancita inter CAROLVM LVDOVICVM, Electorem Palatinum, & modo laudatum LVDOVICVM PHILIPPVM y).

Ioannes a Dalen ex *Lutrea Cæsarea* d. XXIII Ian. an. 1658. ad *Ioannem Cocceium* scribit, *Serenissimam — Lutrea Crucenacum cum Principe & tota aula discessisse* z).

Anno 1673 Exercitus cæsareus Rhenum descendit, aram Vbiorum, quæ vulgò Bonna nominatur, recuperaturus. Contra vero Galli Woellstenii, haud procul a *Crucenaco* distantis, castra sua metantur; ubi per novem hebdomadas manent, agrosque circumiacentes non leviter devastant. Castris tandem motis, in posteriorem Comitatum Sponhemiensem atque ad fluvium Saram profecti, ibidem hiberna habent. Interim de viâ fessus Comes de *Guise* cephalalgia infectus, ea gravissime laborare coepit. Quocirca *Crucenacum* se confert, ubi LVDOVICVS HENRICVS, Comes Palatinus Rheni, tunc

w) Vid. *Ge. Chrif. Joannis ad Io. Frid. Reigeri* ausgelöschte Churpfalz Simmer. Stammslinie §. XI. p. 62. seq; *Finsterwald* l. d. pag. 239. seq.

x) Idem *Finsterwald* p. 406.

y) Idem l. d. & *Reigerus* p. 163.

z) *Dalenii* epistola est ducentesima quinta in *Cocceii* Tom. II. opp. anecdot. p. 704.

tunc Dux Simmerensis, ipsum hospitio recipit. Verum autem, quod vehementer dolendum, optimus Princeps, ægro-
tantem Comitem deinceps invifens, memorata contagione pa-
riter inficitur; qua quoque sic confictatus fuit & debilitatus,
ut haud diu post Comitem iamiam defunctum, nempe d. XXIV
Decemb. st. vet. an. 1673, five d. IV Ian. st. novi an. 1674,
primam inter & secundam horam matutinam morte honesta
defungeretur a).

Anno 1744 cives Crucenacenses homagium præstiterunt
Potentissimo & Serenissimo Electori nostro CAROLO THEO-
DORO, clementissimo patriæ Patri; utpote qui quoque seren-
nissima sua & longe benignissima præsentia nostrum oppidum
postea condecoravit, multoque reddidit illustrius b).

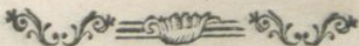
In suis insignibus urbs Crucenacensis habet lemniscum
vel tæniam cubicam eamque nigram & albam, subter quam
nigra crux in alba planitie, super eam vero binæ cruces albæ
in nigra planitie cernuntur.

Annuatim quatuor ibidem celebrantur mercatus, primus
scilicet post Matthiæ, secundus die Martis post Trinitatis,
tertius die Martis post Bartholomæi, quartus tandem die Mar-
tis post festum diem omnium Sanctorum. Præterea quoque
quatuor ibidem mercatus pecorum & armentorum frequentari
quotannis adsolent: primus nempe d. Martis post Matthiæ,
secundus secunda die Martis post Trinitatis, tertius secunda
d. Martis post Bartholomæi, quartus denique secunda d. Mar-
tis post omnium Sanctorum sacra sollemnia c).

a) Apud Reigerum p. 217, & Finsterwald p. 489.

b) Vltimum ornamentum tempore suo laudaverunt ephemerides Mann-
hem.

c) Vid. Rhein. Antiquar. p. 584.

De fodinis hydrargyri prope *Crucenacum*, ac de salinis saliferisque fontibus, in vicinia huius urbis existentibus, egregie iam egerunt alii d).

§. XXXIII.

Hisce breviter descriptis, varia Mortis Martisque fata iam spectanda, vel potius acerbissimis ac pene sanguineis lacrymis deploranda, veniunt. Antequam autem ad bellica fata transeamus, alios aliquot casus adversissimos, quibus *Crucenacum* nostrum confictari crebrius debuit, summatim sumus indicaturi. Nam

An. 1183. d. XIII Cal. Aug. in villa *Crucenaco* magnum incendium fuit exortum, quo, multis domibus combustis, ingentia civibus damna fuerunt illata e).

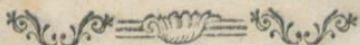
An. 1247. Senatus *Crucenacensis* in periculossima cum civibus discordia versabatur, & quidem, prouti multis eo tempore visum fuit, propter quasdam libertates & privilegia civitatis, speciatim respectu pauperum, minime servata. Sed postmodum inter eos pax & concordia prosperrime restituta f).

An. 1349. temporum rationes rerumque facies omnino erant omni calamitate miseriaque plenissima, quid? quod tantis obnoxia periculis, ut ab origine terrarum orbis, præter diluvium universale, non legamus tempora hisce fuisse periculosiora. Nam pestilentia, per universam habitabilem terram

d) Conf. ampliff. *C. Collini* in dem Tagebuch einer Reise &c. cap. V. p. 156. seqq. edit. Germ. *Schroeterianæ*; qui etiam montium, in nonnullis locis ad *Navam* exurgentium, physicam nobiscum communicavit delineationem, ibid. cap. VI. p. 168. seqq. Vid. quoque supra §. XIV. pag. 45. & §. XXX.

e) Teste *Trithemio* in chron. Sponh. p. 258, & *Zeilero* l. c. pag. 22.

f) Vid. idem *Trithemius* ibid. p. 278.

ram vehementissime sæviens, plus quam dimidium humani generis in triennio consumpsit. Ea namque tempestate *Crucenaci*, quod tunc parvum erat oppidulum, plus quam mille sexcentique homines morti succubuerunt g).

An. 1365. in oppido *Crucenacensi* propter levissimas causas dissensio immo seditio cives inter & Senatum conflata fuit formidolosissima, quæ in tantum evasit furorem, ut quibusdam senatorum nec loca consecrata sese tuendi gratia satis tuta viderentur, quo minus ab insana plebis turba peterentur ad supplicium. Sedato tandem tumultu, quatuor seditionis auctores capti sunt, iussuque Comitis Sponh. in medio foro capite contruncati h).

An. 1399. ingens *Crucenaci* subortum fuit incendium, quod ultra mediam urbis novæ partem flamma comedit voracissima. Eadem ætate villa *Sponhemium* igne fortuito fuit correpta; cuius magna pars incendio periit, adeo ut incolæ maxima ceperint detrimenta i).

Anno 1432. ibidem varii *Iudæorum* combusti sunt igne, propter sceleratissimum infanticidium k). Quæ res hisce verbis enarratur: *Eodem anno (1432) in die sancto Parasceves, sub officio venerunt ad villulam, non longe a cænobio S. Catharinæ 1) positam, quæ Wiler appellatur, duo Iudæi, qui blandis sermonibus atque promissis quendam puerulum capientes, septimum annum ætatis agentem, extra villam occulte duxerunt, in vicinam sylvam, quæ Dumus lupinus, (vulgariter Wolfsheck) appellatur, & est huius monasterii possessio; ipsumque crudeliter marty-*
rizan-

g) Idem ibid. p. 322. & in *annual. Hirsaug.* Tom. II. p. 305.

h) Idem in *chron. Sponh.* p. 329; *Zeilerus* l. d. pag. 23, & anonymi *Lust & Last der Inwöhner am nieder Rheinstrom*, cap. II. p. 126.

i) *Trithemius* l. c. pag. 340.

k) *Conf. Bzovius* ad an. 1432, apud *L. H. Hostingerum* in *hist. eccles. N. T.* Part. IV. sec. five cap. XV. p. 931. not. g.

l) *Supra* §. XXIX. num. 4. p. 150.

rizantes interfecerunt, & collecto eius sanguine abierunt, innocentis pueri corpusculum inter ipsa fruteta insepultum relinquentes. Repertum vero postea innocentis cadaver, ad Creutznacht cum honore perlatum est, & diebus aliquot insepultum in cœmeterio parochialis ecclesiæ stetit, sperantibus multis, quod signis & miraculis martyrium eius per Dei clementiam foret declarandum. At ubi miraculum apparuit nullum, sepelierunt illud in cœmeterio retro chorum, versus orientem, ubi crux illa lapidea m) hodie cernitur erecta. Iudæi quoque deprehensi in Creutznacht extra oppidum igne combusti sunt n).

Anno 1458. Maxima fuit restagnatio Rheni, Mosellæ, Navæ aliorumque vicinorum fluminum. Resolutis enim & liquefactis nivibus, eluvies in tantum accrevit, ut aquæ, totam ecclesiam parochialem in insula Crucenacensi stantem, implentes, altaria quædam subverterent, parietes concutiendo dissolverent, a sepulcris mortuorum dimoverent lapides. Multis itaque damnis oppido illatis, parum abfuit, quin vehementissima vis aquarum ipsum quoque templum destruxerit o).

An. 1496. cives Crucenacenses quamdam inter se invicem commoverunt seditionem; quæ tamen multis pessime cessit. Præfectus namque Principis Palatini, nimirum *Albertus Goler* (Goeler) de *Ravensburg* p) civem aliquem, crimini obnoxium, in carcerem coniecerat. Id quod cum quibusdam civibus, nescio quam libertatem adlegantibus, summopere displicuisset, absente Præfecto carcerem effringentes, captivum tumul-

m) De qua nomen urbis nonnullos perperam derivare, demonstravimus supra §. XIX. pag. 110.

n) Apud *Trichemium* in chron. Sponh. pag. 353.

o) Apud eundem ibid. p. 370, & in annal. Hirsang. Tom. II. pag. 434; *Zeilerum* l. d; & ven. *Kayserum* in dem Schauptatz der Stadt Heidelberg. pag. 254.

p) Idem est, de quo supra §. XXXII. p. 169.

tumultuatim eduxerunt, quid? quod, conventu in civitate facto, scommatibus ignominiosisque omnibus ipsos Principes adpetiverunt, verbis contumelia plenissimis procaciter effusi. Verum autem, rerum circumstantiis ad Principes delatis, turbarum auctores pœnas luebant meritas easque gravissimas. Digniti nonnullorum abscissi; quidam in frontibus, alii in maxillis ferro adusti q).

Anno 1500 & seq. cruces coloris sanguinei per universam adparuerunt Germaniam. Hinc in litteris r) Episcopi Leodiensis ad MAXIMILIANVM Imp. datis commemoratur, a festis paschalibus, singulis diebus in uno vel alio dioecesis Leodiensis apparuisse, publice & inopinate, aliquando in ecclesiis, aliquando in plateis, aliquando in domibus, & in ipsis etiam cubiculis signum crucis &c. Qua de re luculentius scripsit sæpe laudatus Abbas s): Anno M. D. id est, anno Ioannis Tritheimii abbatis XVII. & sequenti apparuerunt cruces in lineis vestimentis hominum, in camisiis, in peplis mulierum, in mensalibus & linteaminibus, non solum in his, quæ habebantur in usu, sed etiam illis, quæ in cistis inclusa nullum aëris influxum habere videbantur. In corporalibus quoque, & pallis altarium, & albis similiter, multotiens apparuerunt. In Sobernheim & Meysenheim primo visæ sunt, cum maximo vulgi timore & horrore, tam subito, quod aliquando, dum Salve cantaretur in ecclesia, triginta homines cruces habuisse, quas antea non habuerant, inventi fuerint. Posthæc apparuerunt in Creutzenacht & villis circumiacentibus, deinde in Bingen & Moguntia, & consequenter in multis Alemanniæ locis. Erant autem cruces parvulæ, varii ac confusi coloris, ac si pannus aliqua pinguedine mixti coloris esset iniunctus; nec poterant qualibet lotione deleri, sed

q) Tritheimius in annal. Hirsaug. T. II. p. 562, & in chron. Sponh. p. 408.

r) Apud Bzovium ad an. 1501. S. 23.

s) Tritheimius in chron. Sponh. p. 411.

sed post diem nonum aut decimum per se deficientes evanuerunt. Has cruces magna pestilentia hominum in multis locis post biennium subsequuta est t). Num autem istiusmodi cruces infecutam prænuntiaverint pestilentiam, nostrum hic loci non est inquirere. Nam an. 1502. ubique grassans luctuosissima sæviit contagio, qua multa hominum millia per mortem fuerunt abrepta, speciatim & nominatim in vicinia Crucenacensi, Bingæ videlicet, *Stauronesi*, *Beckelnhemii*, atque in toto Comitatu Sponhemienfi u).

Anno 1503. febres, calores, doloresque capitis cum dysenteria per universam hancce regionem multa millia hominum invaserunt; quibus malis consumti plures ubique mortui sunt. Hæc enim infirmitas *Crucenaci*, *Bingæ*, *Moguntia*, *Francofurti*, *Wormatiæ*, *Spiræ*, *Sponhemii* villisque adiacentibus tam ingens frequensque fuit, ut sane rara domus exsisteret, in qua non iaceret febribus aut dysenteria graviter tentatus v).

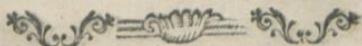
An. 1574. non modo cometa comparuit, sed tres etiam soles simul conspecti dicuntur. Supra urbem *Crucenacum* quoddam meteorum vel phænomenon observatum creditur, nimirum exercitus pugnans cum ingentibus tormentis bellicis, quæ quasi horribilem editura sonitum, tandem etiam edidisse, aërem illuminasse flammis, fumoque postea obtenebravisse perhibentur. Hæc igniaria tormenta contra cometam directa narrantur, ut ad eum, tamquam metam, igneos suos globos eiacula fuisse viderentur w). Vtrum autem hæc meteora,

t) Id quod etiam *Nicolaus Basel.* observavit in addit. ad *Nauclerum* p. 205. a. conf. *Hottingerus* l. d. Part. V. sec. seu cap. XVI. p. 18. seqq. *Zeilerus* p. 23, & *Kayserus* l. c. pag. 270.

u) *Trithemius* l. d. pag. 415. & *Zeilerus* l. c.

v) Idem *Trithemius* cit. p. 417.

w) Vid. *Wolfius* in lect. memorab. Tom. II. p. 901. 902 & 904; & *Kayserus* p. 306.

teora, cum alii testes fileant, revera circumfulserint, incertum in medio relinquimus.

Anno seculi nostri vicesimo quinto, die Dominica Exaudi, quæ erat dies decima tertia Maii, per vehementissimam, tonitribus fulminibusque commixtam, atque ab hora sexta usque ad decimam vespertinam horrifice furentem, tempestatem, tanta Navæ fluminis rivique Ellerbach inundatio fuit exorta, funestissimum ut toti civitati Crucenacensi totique eiusdem regioni periculum, cum maximis detrimentis conglutinatum, evidenter impenderet. Tandem per quorundam ædificiorum, in vico a suis denominato (die Sæugas) positorem, destructionem, & per dicti annis eruptionem, maiori periculo, quod aperte imminebat, feliciter occurrebatur x).

§. XXXIV.

Hosce maxime adversos casus sequuntur fata bellica; quæ vero in tres classes, nempe primum in fata ante bellum tricennale, deinceps in ipso tricennali bello, tandem in bello Gallico, dividere placet.

Iam diu ante bellum tricennale videlicet an. DCCCXCIII, villam *Crucenacum* adoriuntur Normanni y).

An. 1334. *Balduinus*, Archiepiscopus Trevirensis, quoniam *Ioannes I*, Sponhem. Comes, a partibus Comitum *Dunenensis*, propter Comitatum *Schmidburgensem*, steterat, *Crucenacum* obsidione quidem cinxit pressitque, sed tamen, rebus infectis, decedere coactus. Nam ADOLPHVS, z) Co-

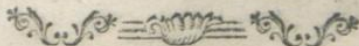
Z 2

mes

x) Supra §. XIII. num. 7. p. 40. seq.

y) Teste *Tribemio* in *annal. Hirsfaug.* ad an. dictum Tom. I. p. 43; conf. supra §. XXVIII. num. 1. p. 143.

z) Hæc sunt verba *Tribemii* in *chron. Sponh.* ad an. 1334. p. 312.

mes Palatinus Rheni, Ioannes & Simon, Comites de Sponheim, Comes quoque de Nassau, & Comes Sylvestris de Duna, mutuo confœderati ad invicem contra Baldwinum Episcopum Trevi-
 rorum arma sumpserunt. Quod cum ille rescisset, cum magno suo-
 rum exercitu contra Comites de Sponheim & Sylvestrem, quorum
 terræ viciniores fuerant, egressus, multa eis damna intulit:
 Sprendlingen, castrum Iohannis Comitis de Sponheim, violenter
 obtinuit, & usque ad Creutzenacht oppidum eiusdem Comitis in-
 cendia inferendo & prædas, usque ad portas pervenit, multaque
 damna in bladis & vino eidem fecit. Posthac dimisso oppido
 Creutzenacht, quia ipsum expugnare non poterat, cum exercitu
 ad Sponheim perveniens, omnia, quæcunque extra reperit, cru-
 deliter devastavit, incendens & devastans omnia a).

Anno 1504. Wilhelmus, Hassiæ Landgravius, PHILIP-
 PVM, Electorem Palatinum, bello laceffens, omnia in circui-
 tu Crucenacensium loca immanissimo more devastat, in miser-
 rimos incolas barbara severitate sæviens, dum per sex dies
 prope Crucenacum perstitit b). Hinc scriptor coævus c): His
 circa oppidum Altzen & in illius Gaudio nimium crudeliter per-
 actis, Wilhelmus Comes Hassonum ad Stauronesum duxit exerci-
 tum, & positus circa Blenich in Nagavio castris, omnia in cir-
 cuitu devastavit. Quo ibidem una cum Duce Brunonis vici com-
 morante in papilionibus, venit ad eum de Meysenheim Dux Ale-
 xander, ei dudum confœderatus, propterea quod ambo non solum
 communes Imperii causas, sed etiam privatas contra Comitem Pa-
 latinum habere viderentur. &c. Cum Hassiæ Comes provinciæ cir-
 ca Stauronesum in papilionibus resideret cum maximo exercitu,
 milites omnia in circuitu, quæ ad ius pertinebant Palatini, de-
 præ-

a) Addatur Kremerus in den dipl. Beitr. p. 298; & anonymi Lust und Last
 &c. cap. II. p. 126.

b) Vid. Bern. Hertzogius in chron. Alsat. lib. II. cap. LXXII. p. m. 163.
 edit. Argent. 1592. fol.

c) Nempe Tribemius in chron. Sponh. ad an. dictum p. 419.

prædantes, nulli penitus vel personæ vel loco pepercerunt. Idem scribit alibi d): Inter Wormatiam & Creutzenach, simul & ab alia parte Rheni, quicquid sub ditione fuit Palatini extra civitates & castella, Hassonibus in prædam cessit, qui nulli parcentes villas cum ecclesiis & multis & pulcherrimis pene omnes in circuitu ignibus consumpserunt.

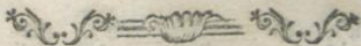
Eodem anno nonnulla alia, hostilia quidem & bellica, sed exterum hostem eumque ambitiosissimum dumtaxat tangentia, Crucenaci acciderunt; utpote quæ modo laudatus scriptor e) verbis enarrat sequentibus: Anno 1504. d. 19. Iulii venit ab Heidelberga Iohannes Landschad de Steinach, eques auratus, Palatini Capitaneus & Dux exercitus, cum armatorum copiis ad oppidum Creutzenach, & manserunt ibidem diebus sex, incrementum sui & machinas bombardarum expectantes. Quibus interea cum Bombitonantibus adveſtis 26. die mensis Iulii, Stauro-nesum in magna multitudine per ordinem exierunt, primo pedites ac deinde pulchro apparatu dispositi equites iter contra Ducis Alexandri Principatum dirigentes. Erat autem mane circa horam septimam, quando primo exire cæperunt, & ordine sequentes alii continuo paulo post nonam horam ultimi exierunt; fuit enim copiosus exercitus.

Eodem insuper anno die XVIII Septembris, ut iterum auctoris eiusdem f) verbis utar, Nicolaus Brunus de Schmidberg, Capitaneus Palatini Comitis in Stauroneso, contractis oppidanorum copiis, terram Ducis Alexandri rursus intravit, Moschelen inferius cum aliis quibusdam villis per circuitum spolians incendit, rusticos nonnullos abduxit captivos; pecora quoque multa abegerunt, qui cum eo erant Strationatæ. Tanta fuit in op-
Z 3 pido

d) In epp. famil. lib. I. epist. XXVII. ad *Cantherium Frissum*, med. Dæ-
storem, p. m. 464.

e) Nimiram *Trichenius* in *annal. Hirsaug.* Tom. II. p. 611.

f) *Trichenii* *ibid.* Tom. II. p. 613.

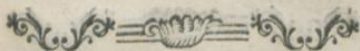
vido Stauroneso equorum, haum & ovium copia ex Principatu Ducis Alexandri raptorum, quantam prius in his terris nemo viderat unquam. Vidimus tunc oves quingentas venundari pro florenis quinque atque viginti, equos, porcos, vaccas pro vilissimo comparari pretio. Emptoribus tamen quibusdam, quod de rapina comparaverant, Tholosanum versum est in aurum, ut pœnas avaritiæ luerent, qui scienter iniuste acquisita vili pretio sibi usurpaverunt.

§. XXXV.

Quemadmodum universus noster Palatinatus, veluti campus Martius, in bello tricennali calamitates expertus fuit longe durissimas, ita speciatim *Crucenacum* tristissima Bellonæ implacabilis fata subiit. Prima quippe civitas omnium omnino exstitit, quæ premi iugo cæpit Hispanico. Nam, cum anno 1620. m. Sept. tum Marchio *Spinola*, Dux cæsareus, Burgundionibus suis munitus, tum quoque *Ioachimus Ernestus* g), Marchio Brandenburgico-Onolsbacensis, fœderatis unitisque militibus instructus, prope Oppenheimium unicum horam a semet invicem tantum disiuncti, per aliquod temporis spatium castra veluti otiosa haberent, ita ut neuter eorum committere prælium conaretur, Comes interim Emdanus, mandante *Spinola*, cum sex mille peditibus & nonnullis equitum turmis retro cedens, ante *Crucenacum* castra collocat, oppidi portas securibus aperit, illudque die decima dicti mensis h), velut ad sequestrum pro Imperatore FERDINANDO occupat, civesque, potissimum Protestantes, prouti tunc temporis moris erat, maximis adfcit iniuriis, atque miserandum in modum vexat adfligitque. Quo tempore regiminis Hispanici

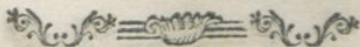
g) Conf. *Koehlerus* in der Reichshist. p. m. 518.

h) Hoc iam antea, nimirum d. VII. Aug. an. 1620. factum esse, haud satis accurate scribit *Em. v. Mæcceren* in der niederland. hist. P. II. p. 307. b. ad an. 1620.

nici sedes, præfide *Guilielmo Verdugo*, *Crucenaci* fuit i). Hanc rem alii paulo aliter, sed fusius, enarrant: *Ambrosium* videlicet *Spinolam*, certiozem tandem redditum, quod urbs rebus necessariis non sufficienter instructa, sed tantum defectu ducentorum militum munita sit, sex mille pedites & aliquot equitum turmas cum bellicis novem tormentis, sub Imperio *Ferd. Wilhelmi de Effern*, ad *Crucenacum* expugnandum, ablegavisse: eundem militum tribunum die XXX Aug. circa horam quartam prope Brezenhemium, iuxta iudicii publici locum, ubi capitalis sententia absolvitur, traiecisse Navam, inde montem *Bricks* dictum transcendisse, plures quam ducentos ignes incendentes, castra communientem aggere, per equites agi stationes iubentem, quatuor tormenta vehiculis imposita, quorum quodlibet globos viginti quinque pondo graves agitabat, constituentem, atque sic ante noctem ingruentem oppidum ad deditiõnem, & quidem nomine Cæsaris, provocantem. Quo facto, licet oppidanus magistratus sibimet tempus, de re deliberandi, ad proximum diluculum usque, petiisset, exspectare tamen Hispani noluerunt, sed potius muros propius accedentes, per noctem, quam longa erat, tormentis minoribus oppidum urgentes, externas tandem portas inflamman. Interea civitatis Senatus inter se commentatur, quid agendum sit; delectorum vero militum centurio per tormenta classicum signum dedit, ea quidem opinione, ut milites urbem obsidione liberaturi, si qui præsto forsitan forent, eo citius eoque alacrius advolarent. Quocirca Hispani, nullam neccentes moram, globos in arcem oppidumque tredecies immittunt, sed tamen citra magnum utriusque damnum, absque ut ingentem civitati terrorem incuterent. Iam vero, quoniam urbs
ob-

i) Vid. *Zeilerus* l. d. pag. 23. *Pareus* in hist. Palat. p. 318. *Reigerus* l. c. p. 73, ad eum *Ioannis* pag. 77. *Wagnerus* in der Pfalz am Rh. Staat-Land-Stadt- und Geschichtspiegel, p. 45. descript. circ. Rh. infer. pag. 478; *Nic. Michaelis* in vita msc. ad an. 1620; Anonymi *Lust &c.* cap. I. pag. 49. seq. cap. II. p. 126. seq. & *Kayserus* l. d. p. 325.

obsidionem ulterius sustinere nequibat, nec sperari liberatores poterant, d. XXXI Aug. cives urbem tradiderunt hostibus. Vrbe vero tradita, senes cum iuuenibus, & mulieres cum liberis, extra portam, a vico dictam *das Klapperthor*, aufugiunt Ebernburgum. Sed haud diu post, audientes, sese nulla ratione læsum iri, redeunt. Post factam cives inter & Hispanos conventionem portæ aperiuntur. Duæ Wallonum & Burgundionum cohortes ingrediuntur; quibus die secunda Sept. adhuc unica Germanorum cohors adiungitur. Inde singula Senatus membra cum dearmatis civibus homagium præstare cuidam iuveni coguntur. Quo facto castellum & oppidum communiuntur k). Omnia hæcce eo melius ut peragerentur, aliquamdiu *Crucenaci* hæere placuit prædicto *Spinolæ* l).

Quam GVSTAVVS ADOLPHVS, Rex Sueciæ fortissimus, ubicumque victoriam in patria nostra reportasset, & mense Decemb. an. 1631. maximam Palatinatus inferioris partem, propitio Marte, feliciter recepisset, FRIDERICVS exsul, hæctenus Hagæ Comitum moratus, rogatu Regis d. XI. Febr. an. 1632. Francofurtum profectus, ipsi non exiguam pecuniarum summam exsolvit, ut nimirum ad regiones suas recuperandas tuendasque sibi in posterum esset auxilio. Non ita diu post, medio scilicet dicti mensis, strenuissimus Suecorum Heros ex urbe Moguntinensi copiosum militum numerum cum tormentis aliisque machinis bellicis *Crucenacum*, præsiidiis Hispanorum tunc temporis affatim instructum, celeriter transmittit, oppidumque claudit obsidione; quorsum etiam ambo Reges propere commigrant. Statim post ipsorum adventum vi impetus expugnatur oppidum. Pauci Hispanorum in eo superstites, qui nondum sicut in aram confugerant in arcem, cæduntur ad unum omnes. Sed civium Domus ab omni direptione prorsus fuerunt libe-

k) *Pareus* p. 318. seq; *Theat. Europ.* T. I. p. 430. seq; *Kayserus* p. 327;
Finsterwald l. d. pag. 311.

l) *Conf.* iterum cit. *Kayserus* p. 332.

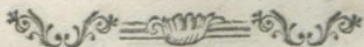
liberæ. Expugnato oppido, castrum, iuxta urbem monti impositum, *Kauzenberg* nuncupatum m), omnibus viribus adoriuntur; milites autem, ibidem præsidium agitantés, acriter impigreque sese defendunt, non exiguum Suecis civibusque primariis detrimentum inferentes. Quum vero Rex castrum suffodi, & cuniculum, qui egregiæ fuit efficacæ, quasi disrumpique iuberet, tympana quateræ cæperunt Hispani, horrendum cientes clamorem, veniamque & gratiam implorantes. Verum autem se Suecorum arbitratui dedere, atque arma deponere compelluntur. Deinceps Rex arma deposita, quæ ipsius erat gratia, deponentibus donat, & facultatem ex castello migrandi concedit. Hinc arcem urbemque præsidii confirmat firmissimis. Obsidione hac durante, circiter ducenti milites Suecorum partim fusi, partim vulnerati. Rex ipse de vita periclitabatur n).

An. 1636. Cæsarei, Hispanis conjuncti, sub duce cæsareo *Gallas Crucenacum* obsident. Verum autem, quoniam civitas communis domini inter Principem *Simmerensem* & *Marchionem Badensem*, a parte Cæsaris pertinaciter stantem, erat; hinc de urbe *Crucenacensi*, de castello *Beckelnhemienfi* deque eiusdem præfecto res cum duce *Gallas* ita transigitur, ut cæsarei castra moveant, & *Crucenaco* excedant. Cautum quoque tunc fuit, ut præfectus *Beckelnhemienfi* officio & iureiurando, quo Principi *Simmerensi*, *Comiti Palatino*, *Marchionique Badensi* obstrictus, rite solveretur: ut pariter locum utrumque pro virili parte tueretur: ut accuratum omnium tormentorum bellicorum, armorum aliarumque rerum ibidem obviarum indicem in tabulas referret, dictisque Principibus eas exhiberet integras, immo etiam, ut, ipsis insciis, dicta loca nemini, quicumque quoque sit, traderet. Quocirca

Cru-

m) *Supra* §. XXVIII. num. 3. p. 145.

n) *Theat. Europ. T. II. p. 497; Zeilerus p. 23 seq; descr. circ. Rh. inf. p. 487; Wagneri Geschichtspieg. &c. p. 45; Michaelis l. d. ad an. 1632, & Kayserus p. 392.*

Crucenacum declaratur oppidum veluti medium, sive in neutram belligerantium partem inclinans, adeo ut sub potestate LUDOVICI PHILIPPI, Comitis Palatini, & WILHELMI, Marchionis Badensis, pro re nata, permanserit o).

An. 1639. Saxones Vinarienses urbem quidem *Crucenacum* expugnant; unde tamen, primam in castrum facientes irruptionem, non sine damno repulsantur; sed postridie castrum praefectus sua sponte ad eos transit, atque sic ipsi coniunctis viribus Bingam, Baccharacum, Simmeram, aliaque loca pagi Hunnorum occupant: *Crucenacum* penu & ubertate frugum, ex oppido Bingenfi ablatarum, cumulatim instruunt, & tandem, hisce peractis, in Wetteravia hibernant. Circa hæc tempora, sane præter spem omnium atque ex nec opinato, Rex Galliarum sibi Vinariensem adiunxit exercitum p). Vinarienses, iam Gallis admixti, *Crucenacum* usque ad annum superioris seculi quadragesimum primum tenuerunt. Hispani quidem iam an. 1640, d. XII Martii urbem adgrediuntur; sed exoptato carentes successu, rebus infectis, Bingam se conferunt. Interim m. Maio an. 1641. Dux caesareus exercitum movet ad oppidum *Crucenacum*, inque illud globos immittit. Proinde, praefecto consentiente, Pater quidam Ordinis Minoritarum & civitatis Consul extra urbem egrediuntur, conventionem de conditionibus dedendæ cis Navam fluvium urbis inituri; quibus autem conditionibus Dux caesareus minime contentus, urbem etiam ultra Navam postulat. Hinc altera pars urbis etiam tum eadem nocte vi quadam ad deditionem impellitur; sed pars altera urbis, in qua tormentorum sedes exstruitur, veluti circumvallatur. Quam ob rem d. XXVII Maii in arbitrium hostium sese dedidit. Deinceps ante castrum tormenta trahuntur, idque suffoditur; iniiciuntur globi, crebris tormentorum ictibus moenia verberantur, atque

o) Zeilerus p. 24; Wagnerus l. c; descr. circ. Rh. p. 478 seq; Kayserus p. 430 seq.
 p) Vid. Pufendorfius rerum Suec. lib. II. §. 46. p. 510, & §. 55. p. 513; Zeilerus l. d; Wagnerus ibid; theat. Europ. T. IV. p. 32. seqq; descr. circ. Rh. l. c; nec non Kayserus p. 439.

atque sic ad violentiæ impressionem omnia parantur. Præfectus igitur videns, sese non diu suos defendere posse, die secunda Iunii honestas æquasque deditiois leges petivit; quæ ipsi etiam, ut ne multorum sanguis frustra profunderetur, conceduntur, suisque datur emigrandi venia. Germani vero milites ad unum omnes stipendia sub Cæsare merere coguntur. Hinc factum, ut præfectus tantummodo cum viginti duobus militibus, adiunctis insimul uxore, matre earumque famula, ex castro discederet, suppellectilem omnem militiaeque impedimenta sive onera curru secum abducens. Quibuscum omnibus die tertia Iunii Hagenoam per comites deducitur. Post ejus discessum muri, tormentorum ictibus violati corruptique, reparantur q).

An. 1644. m. Decemb. Galli *Crucenacum* rursus capiunt; sed tamen, cæsareis adpropinquantibus, confestim illud vacuefaciunt, licet interea temporis urbem obsidione cinctam tenerent r), eamque cum castro postmodum occuparent. Anno subsequenti milites prædiarii, qui Francothalam Palatinam, Trevirorum Confluentiam & Hermannstenium s) obtinebant, oppido *Crucenaco* hostiles moliuntur insidias, quamvis cum castello suo Gallorum in potestate fuerit; conatus autem eorum spem, quam animo nutriverant, maxime delusit t). Galli vero, castello sibi tradito, ditionem urbis totamque præfecturam PHILIPPO LVDOVICO, Comiti Palatino Ducique Simmerensi custodiendam tutandamque committunt u). An. 1650. dictum castellum cum urbe adhuc Galli possederunt, usque donec omnia tandem legitimis Dominis publice restituerentur v).

A a 2

§. XXXVI.

-
- q) Idem *Pufendorfius* l. d. lib. III. §. 63. p. 621; theat. Europ. &c. *Kayserus* p. 441.
r) Conf. *Kayserus* noster p. 448.
s) Hodie *Ehrenbreitstein*.
t) Theat. Europ. Tom. V. p. 828; *Zeilerus* in adpend. topogr. Palat. p. 7.
u) Conf. *Kayserus* p. 452, & quos ibi citat.
v) Ex *Zeileri* topogr. Pal. p. 24.

§. XXXVI.

Iam Gallorum, anno seculi superioris octogesimo octavo sequentique per totum Palatinatum, quam longe lateque patuit, furibundo more grassantium detestabiles, quas etiam prudentiores & humaniores ipsi Galli hodie vehementer detestari solent, vastationes sequuntur. Horum furorem experta quoque fuit civitas Crucenacensis w).

In hocce bello Gallico nostra urbs inenarrabiles patitur calamitates. Principio quidem tyrannidi & iniustis Gallorum exactionibus resistere visa, sed tamen, post durissimam obsidionem & post vehementissimas globorum igneorum immissiones, tandem coacta fuit, ut in extremis angustiis, quibus immanissime premebatur, se submississime dederet. Nam ipsis Calend. Octobribus Gallorum tribunus urbem cum bis mille militibus occupat, certis sub conditionibus. Castrum autem montanum, *Kauzenberg* adpellatum, fortissime defenditur usque ad diem dicti mensis octavam; utpote qua praefectus eius semet in arbitratum hostium tradit. Praesidiarii vero milites Gallis intermiscentur. Cives direptionis, incendii, murorumque diruendorum periculum redimere sunt coacti. Verum autem an. 1689. iidem hostes incendii condonati aestimationem a miseris civibus postulant: nonnullos castrumque adis cuniculis dirumpunt: cives crudelissime tractant. Ineunte mense Febr. anni modo memorati sequens *Crucenaci* casus accidit: Nimirum civis quidam honestissimus, qui exactionibus per aliquod temporis spatium promptissime satisfacerebat, tandem ex aegritudine animi lecto adfixus, adeo ut eo tempore propter corporis infirmitatem, quam sibi ex animi contraxerat aegritudine, solvere pecuniam nequiret, in domicilio suo violenter ab hostibus opprimitur. Bonus hicce civis miserrime tractatur: eius suppellectilia partim franguntur & comminuuntur, partim dissipantur: calcitra stramentitia sive stramen lecti, in quo decumbebat, sub corpore eius incenditur. Quo incendio miser

w) Vid. *Finsterwald* l. d. pag. 633; ubi per vitium typhotæ falso ponitur annus 1680; Anonymi *Luft und Last* &c. cap. II. p. 127.

miser iste homo, miseratione mentes omnium permovens, nisi tempestive nonnulli misericordes vicini suppetias illi tulissent, cum toto domicilio combustus fuisset. Reliquum tali modo excruciatum, haud ita diu post suam efflavit animam.

Alium civem eumque divitiis adfluentem, de nimis sibi exhibitis molestiis, immo de nimium ingenti sibi imposito onere modestissime conquestum, ab ipsius aedibus usque ad primariam excubitorum stationem fustibus miserandum in modum contundunt, contusum autem inde in carcerem coniciunt, ubi, aliquot diebus post, diem obiit supremum. Hostes quotidie comessabundi vinoque madentes omni scelere lasciviarum & sodomitico peccato sese deformiter conspurcabant. Ceterum Comes quidam de *Bourg* urbem spoliandam demigraturis relinquere militibus statuit. Hæ erant egregiæ gratiarum actiones pro pane, quo per totam vescebantur hiemem, & pro humanissimis civium beneficiis, quibus hospites inhumani velut accumulabantur. Verum autem Dominus de *Vivan*, laudabilis propositi tenacissimus & maiori humanitate condecoratus, turpissimo huic & abiectissimo consilio sese opposuit vehementissime.

Splendidissimum, magnificumque & munitissimum castrum, ne quidpiam furoris desideretur, in lapidum quasi struem immutatur. Muri turresque veteris oppidi penitus deiiciuntur. Eodem anno die decima Octobris pulcherrima & nitidissima Principum Simmerensium sedes, postea palatium Brandenburgense, cum politissimo horto diruitur & devastatur. Primarii cives in curiam trahuntur, ibique traduntur custodiae, donec paulatim pecunias solverent.

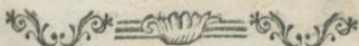
Mense Martio dicti anni ad finem vergente, cives severe serioque prohibentur, ne quis eorum extra oppidum fuga sibi salutem quæreret, addita poena, ut, si contra mandatum peccaretur, hostes alioquin domos eorum expilarent atque demolirentur. Paucissimis ut plurima complectar, externa huius urbis facies exiguo pago simillima redditur. Omnes molæ omnesque furni excutiuntur & comburuntur.

Erat undevicesima Martii x) dies, qua furibundi hostes eiusmodi pestem in Crucenacenses machinati. Primo namque diluculo duabus in oppidi regionibus, mole lignorum stupenda coacervata, lignisque incensis, duo monasteria cum viginti militibus obsident. Quum omnia & sacerdotum & civium frumenta fuerint in utrumque coenobium ad simulatam scissamque translata securitatem, quamprimum eodem die cives magnis comminationibus maioribusque furiis eo adigunt, ut ibidem congesta frumenta rursus inde repeterent. Reperitis autem ex utroque monasterio frumentis omnibus, non parvam eorum partem, videlicet bis mille medimnos, ex ponte in transeuntem Navam effundunt, adeo ut acervus, plures quam duodecim pedes altus, supra fluvii aquas exurgeret; reliquam vero partem in ignes, eapropter incensos, coniciunt, coniectamque flammis consumendam foedissime tradunt. Quid? quod per præconem publice proclamatur: *a cive quolibet illud frumenti, cuius maiorem, quam medimnus conficeret, in promptu haberet copiam, in curiam esse transportandam.*

Præterea postridie gnaviter in tyrannide sua pergunt. Iudæorum quippe domicilia circumstant custodes. Ipsi Iudæi fruges suas omnes, quas possidebant, in fluvium præcipitare coguntur. Die Martii vicesima prima rursus temerarium publicant mandatum: *ut nempe singuli, qui aliquid victus, quod necessariam excederet quantitatem, haberet, illud inter eos, qui prorsus nihil haberent, confestim distribuant.* Principum quoque fruges, vina, farinæ, ceteraque iam aliquot diebus ante, Moguntiam & Homburgum, Landgravii Homburgensis sedem, abducta. Miserrimos insuper agricolas Simmerenses, Mortenstenianos, atque aliarum incolas villarum, in Hunnico pago usque ad urbem Crucenacensem sitarum, & quidem dextrorsum, sub sævissimis interminationibus, adigunt, ut omnia frumenta Crucenacum in unum transferant cumulum, ignique translata subiiciant. Quare tum in foro frumentario tum in foro ovorum ingens ex stramine fœnoque ignis paratur. Sed
incen-

x) Non Maii, prouti legitur in msc. Crucen.

incendiis, non bene flagrando veluti reluctantibus, fruges in Navam exonerantur. Iam devastationis ordo pulcherrimo & antiquissimo fluminis ponti destinatur, siquidem illum reapse variis suffodere cuniculis cœperant; sed propositum opus, nescio quam ob rationem, non exigitur. Hostes, furiis nondum exsaturati, circa medium April. honestissimas novem hominum personas, tum Principum ministros tum cives, omni culpa vacantes, ex oppidis *Crucenaco*, *Stromberga* *Simmera*que partim *Homburgum*, partim *Moguntiam* captivos abducunt. Quibus, in captivitate sua miserrime vexatis, quodam tempore verbis furibunda severitate plenissimis significabatur: *sese singulos, nisi intra trium dierum spatium certas pecuniæ summas suppeditarent, in angustiorem multoque duriozem abductum iri carcerem; hætenus namque respectu custodiæ civilis civiliter tractati fuissent.*

Eodem anno d. XVI. Aprilis y), dum hostes in aliis rebus prorsum devastandis occupati, Gallorum præfectus Dn. *de la Gouppe*liere, homo animi præceps, præter alia facta & illud contra omnium opinionem ausus est, ut, ex arbitrio suo consilioque temerario, donaret aliis, quod in eius potestate non fuit. Nam, prouti *Seneca* scribit, *turpissimum genus damni est inconsulta donatio.* Nimirum cum R.R. P.P. *Carmelitis* rogatum communicat decretum, vi cuius ipsis *Reformatorum Gymnasium* cum omnibus requisitis & emolumentis addicitur. Quo facto quamprimum sine ulla mora, præsentibus omnibus totius Ordinis sacri membris, illud, subsidio Gallorum, reapse capeffitur. Quamvis *Reformati* tunc temporis in *Gymnasio* retinendo sibi que rursus vindicando omnes industriæ nervos contenderent, immo varias easque gravissimas proponerent oppositiones, rationibus pro rerum ratione sufficientibus subiunctis: *Reformatos* videlicet dictum *Gymnasium*, vi instrumenti pacis *Cæsareo-Sueciæ* art. IV. §. 6. atque ex instrumento pacis *Cæsareo-Gallicæ* §. XV. quiete semper possedisse; attamen omnes istæ obiectiones, surdis velut Gallorum aliorumque auribus can-

y) Non principio Maii, prout nonnulli rerum imperiti volunt.

cantatæ, prorsus erant frustraneæ, ita ut deinceps Gymnasium in domum aliam fuisset transferendum z).

Ineunte m. Iulio Galli, prælio contra Cæsareos & Lüneburgenses male pugnato, magnam cladem accipiunt. In ipsa acie cadit militiæ tribunus *Prisonel* cum mille quingentisque militibus. Interea reliquis oppidi Crucenacensis turribus murisque demoliendis instant, nec ab opere prius abstant, quam tempore vespertino diei cuiusdam Dominicæ turrim ad portam Rüdeshemiensem, & postea statim egregiam turrim ad portam *Lagerthor* vocatam funditus deiecerint penitusque everterint. Pons Navenfis, quo bina iunguntur oppida, hætenus steterat inconcussus.

Die decima Octobris agrestes omnia domorum tecta detegere & nudare coacti coeperunt, ut proficiscentibus militiæ præfectis veluti quædam excisionis & vastationis imago e longinquo repræsentaretur. Hæc erat gratia, quam civitas, uti perhibetur, intercessioni cuiusdam puellæ, quam Gallicus præfectus loco amasiæ habuit, vel, secundum aliorum relationem, magno erectoque animo civis cuiusdam referre acceptam debebat; utpote qui civis in obsidione castri montani, Gallicum præfectum admonebat, ut a quodam loco, ad quem iam modo globi tormentorum proiicerentur, cito refugeret. Id quod etiam mox subsequutum dicta fuisse narratur. Forsitan uterque & civis & puella sic dictæ huius gratiæ causam adferebant. D. X. Octobris, quæ in arce vel palatio Simmerensi supererant, incendio delentur. Sed Galli, inde discessuri, varios eiusdem ornatus, automatum, suomet se movens motu, ludosque campanarum antea secum abripiunt. D. XVIII eiusdem mensis templum in insula structum Vulcani flammis traditur. Ineunte m. Novemb. rapaces harpyiæ rursus sedem in oppido figunt, atque omnia hætenus integræ cum omnibus templis & monasteriis igni devastant a).

§. XXXVII.

z) Supra §. XXIX p. 147. & XXX. p. 157.

a) Conf. *Cbr. Teuschmuth* Franz. Attila p. 187-227. & p. 229; *ibid.* in *append.* p. 531; *Wagneri* *Geschichtspieg.* & l. d. p. 46; I. H. D. Rhein. *Antiquar.* p. m. 584; *deser. circ. Rh. inf.* p. 479; *Churpfälz. Geschichts-Calendar.* (Leipz. 1698. 8.) p. 48.

§. XXXVII.

Post funestissimas hæc bellorum b) calamitates tandem superest, ut recentiorem civitatis Crucenacensis statum graphice delineemus. Quod igitur ad *limites* attinet, prouti anno 1772. signati fuerunt, urbs *Crucenacum* cum omnibus suis terminis ab utraque Navæ fluminis ripa, (sed tamen excepta montis caprini silva oppidana, duabus horis abhinc retro pagum *Mandel* sita,) collimitanea est Rollianis quondam iisque liberis imperii Germanici dominiis Brezenhemio & Winzenhemio, tamquam feudis tempore suo Colonienfibus; pago Heddeshemio ad rivum *Güldenbach*, præfecturæ *Strombergensis*; Eremitarum cænobio novæque cauponulæ ad viam stratam altamque; ad occidentem, vel *Sobernhemium* & *Beckelnhemium* versus, terminis finitima est *Hargeshemiensibus*, præfecturæ *Crucenacensis*; terminis *Rüdeshemiensibus*, pariter eiusdem archisatrapie; *Hüffelshemiensibus* terminis dynastie *Boosianæ*, tamquam feudo Comitum *Rhenensium*. Insuper ad meridiem, vel *Alceiam* versus, finitima est terminis *Dreissensibus*, præfecturæ *Crucenacensis*; terminis *Monasterii* (*Münster*) *Rhenensium* Comitum, diruti castelli *Rheingrafenstein*, villæque ad illud pertinentis; terminis *Bambergæ* veteris, *Palatino-Birkenfeldensis* feudi; terminis *Freilaubershemiensibus* archisatrapie *Crucenacensis*; terminis *Hackenhemiensibus* eiusdem architrapie, cum liberis villis dynastarum *Bonnhemiensium*. Tandem ad orientem, *Oppenheimium* & *Moguntiam* versus, urbs nostra contermina est limitibus *Bosenhemiensibus* præfecturæ *Crucenacensis*, & limitibus *Planigenfibus*, ab Electore *Palatino Moguntinæ* ecclesiæ collegiæ *S. Iacobi* in feudum concessis.

Hi

b) Præter alios in fine superioris §. cit. pluribus de bello Gallico agit auctor libri, cui tit: Das zwar verunruhigte, doch allerte Teutschland, speciatim P. I. p. 172 & 597. P. II. p. 86. P. III. p. 207 & 278; Anonymi *Lust und Last* &c. supra §. XXVIII. & §. XXIX. num. 5.

Hi Crucenacensium limites, per quos a meridie ad septentrionem fluvijs *Nava*, atque ab occidente usque ad medium, orientem versus, amnis *Ellerbach* labitur, in se quoque comprehendunt montem a patibulo sic nominatum *Galgenberg*, ad cuius radicem est Principis Archi-Palatini saltus, *der Fürstensprung*, *Pfalzprung* c). Præterea in se comprehendunt montem vaccarum, *Kühberg*, & collem, cui *S. Catharina* nomen indidit, prope pagum *Freilaubersheim*: collem luporum, *Hasen-Rech*, nec non montem ab anseribus nomen habentem, *die Gansß*, montem profecto hisce in terminis altissimum, quippe cui impositum est castellum *Rheingrafenstein*, quique statuit orientales Salinarum terminos; ubi etiam priscae quædam metallifodinæ hodiedum ostenduntur. Iidem Crucenacensium termini ad meridiem, speciatim ad plagam Salinarum occidentem, comprehendunt montem, *die Haard* nuncupatum, deinde alterum montem, eumque præcelsum, e regione *Ebernburgi*, ubi quatuor tentatæ quidem, sed tamen nec adparatæ nec usitatæ cernuntur metallifodinæ, nec non duas montium partes *der Belz & Schlossberg* vocatas, in quibus vina nascuntur generosissima, *Falerno* & *Cæcubo* minime cedentia. Ad occidentem conspicuus est mons *Coronæ*, *der Kronenberg*, cum colle leproforii, & cum monte monachorum, *Moenchberg*. Tandem iidem limites Crucenacenses ad septentrionem complectuntur montem *S. Martini* montemque *Brückes* vocari solitum, utrumque viniferum vinetisque optimis longe fertilissimum.

Vrbs *Crucenacum* a *Mannhemio* distat quatuordecim horas; a *Nicro* fluvio similiter quatuordecim; a *Moeno* fluvio novem; tandem a *Mosella* quatuordecim. Proxima illi sunt oppida, *Binga*, distans tres horas: *Ingelhemium*, quatuor: *Moguntia*, octo: *Oppenheimium*, novem: *Francofurtum*, sexdecim: *Alceia*, quinque: *Wormatia* Vangionum, decem: *Stromberga*, tres: *Sobernhemium*, quatuor: *Simmera*, sex: *Baccha-*

c) De quo supra §. XXXII. p. 170. seqq.

Baccharacum itidem sex: Proximi vero pagi sunt sequentes: *Genzinga*, ab oppido nostro disiuncta duas horas: *Langenshemium*, unam cum dimidia: *Heddeshemium*, similiter unam & dimidiam: *Guttenberga*, dimidiam quoque supra unam: *Winzenhemium* & *Brezenhemium* tantum unicam: *Hargeshemium*, tres quadrantes: *Roxhemium*, unam: *Rüdeshemium*, unicam horulam: *Geisberg*, tres: *Freilaubershemium*, unam cum dimidia: *Hackenhemium*, unicam: *Ebernburgum*, item unicam: *Bosfenhemium*, similiter unam: *Schwabenhemium*, unam & quadrantem: *Planig*, unam: tandem *Ippeshemium*, itidem unicam.

§. XXXVIII.

Hæc de limitibus sufficiant. Quod autem ad recentiorum ipsius urbis statum attinet, oppidum *Crucenacum*, proprie sic dictum atque in se spectatum, iacet ad Navam fluvium, a quo duas in partes dissecatur primarias; quarum altera vocatur *vetus*, altera vero *novum oppidum* d). Inter duæ hæc oppida, nimirum inter Navam eiusque magnum alveum vel aquæductum, ab ipso fluvio separatum, apud *Araufionensem* villam incipientem, atque molas sive hydromylas oppidanæ agitantes, hodie dum existant insulæ nonnullæ, in quibus ædes sacræ, horti &c. conspiciuntur. His duobus fluminis cornibus pons lapideus, idemque firmissimus ac præstantissimus, septem arcibus, qui domibus ornati, suffultus, artificiosè impositus est; utpote quo duæ oppidi partes, utraque ripa muris contra vim aquarum inclusa, coniunguntur. Pontem modo laudatum, ab *ELISABETHA*, Domina Comitæ *Sponhemien*si, *RVPERTI Pipanis*, Comitæ *Palatini Rheni*, uxore e), antiquis fundamentis detectis & repertis, partim de novo superstructum, partim tantummodo reparatum

B b 2

tum

d) De qua re superius §. XIX. p. 108.

e) Quæ vero numquam fuit coniux Electoris cuiusdam & Imperatoris, prouti creditur in MS. *Crucenacensi*.

tum fuisse, iam vidimus suo loco f). Vtrum autem istiusmodi fundamenta ab ipsis Romanis, an vero, quod multo verosimilius, demum a Regibus Francicis collocata fuerint, ad Westrasiam & Ostrasiam, ope beneficioque secundæ viæ stratæ regiæque, per silvam Sane in pagum Hunnorum ferentis, tali modo coniungendam, accurate definire nequeo.

Occidentalis vel urbs nova non modo per Navam ab antiqua urbe dividitur, sed etiam ab amne Ellerbach, eiusque canali, iuxta laterariam inchoante, quasdam moletrinas agente, & deinde subter domos plateasque permeante, discinditur. Super dictum amnem, & quidem in ipsa urbe, strati sunt quatuor lapidei pontes, nempe duo, quorum alter duorum arcuum ad meridionalem urbis metam vocatur *die Zwingelbrücke*, alter vero trium fornicum alimentis plateæ primariæ potissimum inservit, atque utrimque, sicut ipsæ ipsius amnis ripæ, domibus ad victum cibumque necessariis instructus, usque adeo, ut neque amnis neque pons oculis observari queat. Hicce hydromylia canalisis in ipso oppido rursus cum rivo suo confociatur. Extra oppidum sunt duo lapidei pontes, alter apud laterariam duorum arcuum, alter vero apud leprosorium unius dumtaxat arcus vel fornicis. Tandem totus plenusque amnis, in urbe media rursus coniunctus, sese in Navam effundit. Urbem nostram satis esse vetustam, ex antecedentibus iam liquefcit g). Ceterum respectu platearum nimis arctum est oppidum, sinuosos vicorumve anfractus habens. Domus pleræque tribus vel quatuor contignationibus altæ, confutæque sunt ex ligneis trabibus, proinde in angustiis incendiorum maximis expositæ periculosis. Cui ingenti malo, si res ponderetur, æstimatio sive census fundi, eiusque regularis inter quemlibet civium partitio, nec non accurata earum rerum exsecutio tutissimum adhibere remedium optimumque possent.

Infu-

f) Conf. supra §. XII. litt. A. p. 35 & 36.

g) Nimirum ex §. XXI. p. 115. & seq.

Insuper extra urbem, sed tamen intra ipsius limites, adhuc obviæ sunt quatuor moletrinx, quas aquæ fluminis Navæ motant: tres molæ olivariæ, quas amnis Ellerbach circumagit: duæ Salinæ, tum vicinis tum aliis utilissimæ h): quinque villæ, nec non una lateraria cum unica calcaria.

Vias tandem prætorias, a pago Hunnorum, Treviris, Lotharingia, Biponto ceterisque regionibus Bingam, Francfurtum ad Moenum, Alceiam, Wormatiam & Mannhemium ducentes, ad splendorem, florem & iucunditatem urbis haud parum conferre, nemo inficias ire poterit.

Præter equorum curruumque veredarios ibidem est stathmus seu diversorium cursorum publicorum, quibus magister præest ordinarius. Eandem urbem totius archisatrapix metropolim existere, iam suo loco indicavimus i).

§. XXXIX.

Quod ad ædificia & prædia hodieum restantia spectat, horum nonnulla superius commemoravimus. Adeoque hic loci tantummodo sumus eorum nomina significaturi.

Ecclesiastica hic sunt ædificia sequentia, nimirum tria Catholicorum templa:

1) Primum templum in ovorum foro, dictum *vetus templum ad sanctam crucem in pascuis*, utpote cui adstructum est monasterium & gymnasium R. R. P. P. Carmelitarum. Templum & gymnasium sumtibus ipsius Ordinis S. reparantur k).

2) Secundum templum est in insula Navæ, & quidem vetus chorus; quo etiam adhuc ante aliquot annos Reformati, secundum pacta, utebantur, quoniam nova privata Reformato-

Bb 3

mato-

h) De quibus supra §. XXX. p. 163. seq. & infra in hoc §. circa finem.

i) Nempe §. XIX. p. 108.

k) Vid. supra §. XXIX. num. 2. p. 147.

matorum ædes sacra, nimirum prisca templi navis, nondum exædificata. Aulicæ Camerae præfecti & L. B. Dominus de *Isselbach* semet a sumtibus ad ædificandum necessariis abstrahunt. Adeoque coetus vel communitas suis ipsius sumtibus, vel aliunde collecta sipe, procurare, quæ requiruntur, debet.

3) Tertium denique templum est in oppido veteri iuxta coenobium R. R. P. P. Franciscanorum. Vtrumque & templum & coenobium impensis Ordinis S. reparari solent 1).

Templum Reformatorum, ut iam modo vidimus, est navis templi veteris in insula m), cum coemeterio, sociis trium religionum Christianarum, certis sub conditionibus, communi. Ius ædificandi reparandique hocce templum & chorum Catholicorum non exiguis fundatur decimis; sed vero hætenus citra omnem effectum.

Evangelico-Lutheranorum templum, in oppido prisco fitum n), iuxta portulam; utpote quod pariter ab ipsius coetu ædificatur & reparatur.

Primaria Indæorum in toto Electorali Palatinatu synagoga o).

Præcedentibus ædificiis adnumeranda sunt: duo commemorata superius p) coenobia: duo Reformatorum Parochorum domicilia, a civibus eiusdem religionis ædificanda & reparanda, cum loco quodam vacuo, ubi quondam domus tertii Reformatorum Pastoris, videlicet in platea *Klappergass*: duæ domus Parochorum Evangelico-Lutheranorum: una Catholicorum domus scholastica: duæ Reformatorum domus scholasticæ: Catholicorum Gymnasium: Gymnasium Reformatorum.

1) Ibidem num. 7. p. 154. seqq.

m) Ibidem num. 5. p. 150. & seqq.

n) Rursus ibid. num. 8. p. 156.

o) Conf. superius §. XXX. p. 164.

p) Nimirum §. XXIX. num. 2. p. 147. & num. 7. p. 154. seqq.

rum. Ad unum omnia hæcce ædificia privatis exstruuntur & innovantur sumtibus.

Iam ecclesiastica sequuntur ædificia partim collapsa, partim exauctorata, videlicet

- 1) Templum & coenobium S. Kiliano dicatum.
- 2) Coenobium S. Petri.
- 3) Monasterium S. Vincentii.
- 4) Dirutum Reformatorum Gymnasium, modo hortus R. R. P. P. Carmelitarum.
- 5) S. Martini capella extra urbem. Tandem
- 6) Capella cellariæ Disibodenbergensis q).

Ædificia & loca, quæ vulgo vocantur *Principalia*, nimirum nova domus, archisatrapia præfectis destinata: domus cellariæ Principis, quæ quondam propria fuit Rhenensibus Comitibus: Horrea decimarum regalium cum farrario, villa, locisque pecorum & stabulis, area & domicilio: Disibodenbergensis cellariæ domus, ad portam Rüdeshemiensem; ubi quondam stetit ruinosa capella, domiciliumque cellariæ proprium in platea castrensi, apud forum lignarium.

Oeconomix S. Catharinæ domus: duæ Principales in oppido veteri moletrinx; quarum altera vocatur *die Maltermühl*, altera vero *die Stimmelmühl*.

Duo lapidei glacierum fractores: una insula muris, ad templa adversus aquarum impetum tuenda, validissimis instructa: tria pharmacopolia, egregiis privilegiis condecorata: Lignarium unicum: Mons, cui castellum olim impositum, vineis agrisque iam accommodatus: Patibulum atque erectus locus ad maleficos decollandos in orientali monte iuxta stratum antiquam, Alceiam versus: Locus, ubi brutorum cadavera excoriant carnifices, ad Navam in orientali plaga: Duæ altæ viæ lapidibus strata, quælibet horæ unius iter longa, altera Mannhemium ferens, altera in pagum Hunnorum ducens.

Re-

q) De quibus supra §. XXIX. p. 146. seqq.

Regalibus ædificiis hodie collapsis prorsumque dirutis adnumeratur *Ostroburgum* & *Palatium regium* r).

Oppidana ædificia locaque sunt subsequencia :

1) Curia in foro ovorum cum domo archigrammatei, cumque farinae, carniū & butyri libris.

2) Tres ædiculæ iuxta tres diversas portas, ubi viarum pecunia, quam vocant, solvitur : unum hypocaustum portitoris frumentarii, in ipso foro frumentario : primaria excubitorum statio in ponte Navenſi : quatuor minores eorundem stationes : una libra, qua farinae ponderantur : quatuor apertæ portæ s).

3) Vnum xenodochium, ad portam Hackenhemiensē situm, Catholicos inter & Reformatos commune, in quo paucis pauperibus tectum, & libertas mendicandi conceditur.

4) Vnum xenodochium in urbe nova ad canalem amnis *Ellerbach*, pone locum, qui vulgo nominatur *der Zwinger*; sed hodie obsolefactum.

5) Xenodochium pro leprosis in colle leproſorum, extra oppidum, ad dicti amnis *Ellerbach* pontem unius fornicis; hodie vero collapsum dirutumque.

De pontibus fluminis Navæ amnisque *Ellerbach* egimus supra pluribus t). Hic autem tantummodo subiungimus, duos eiusdem amnis pontes pariter lapideos esse, alterum videlicet unius arcus ad leproſorium, alterum vero ad laterariam duorum arcuum. Ratione pontis Navenſis tribus adhuc verbis monendum est, eum partim sumtibus civitatis, partim aulicæ Cameræ conservari ac reparari.

Huc quoque pertinent antiqua moenia, nec non

Vnica

r) Superius §. III. p. 5. seqq. & §. XXII. p. 117. seqq.

s) Occurrunt plura superius §. XXXI. p. 164. & seq.

t) De quibus conf. supra §. XII. p. 35 & 36. & §. XIII. p. 40. seq.

Unica turris validissima loco carceris, quæ in vulgari sermone vocari solet *das Butterfass*. De oppidanis extra plateas locis suo loco scriptum u).

Ceterum ab oneribus publicis libera ædificia *Crucenaci* sunt sequentia:

1) Palatium regio - Borussicum olim, nunc ad Cameram Electoralem pertinens.

2) Palatium L. B. Domini de *Hundheim*, postea Serenissimæ Principi Anhaltinæ Dessaviensi proprium.

3) Palatium L. L. Baronum de *Weyher*, tamquam feudum castrense.

4) Area parva beneficii castrensis, ad familiam pertinens *Hardungianam*.

5) *Achenbachiorum* domus feudi castrensis.

4) Domus *Plittersdorffiorum*, ante *Sængeriorum*, in platea maiori.

5) Decem aliæ domus, paulo serius beneficiis donatæ castrensis.

6) Vetus *Coppenstenianum*, sed postmodum Anhaltino-Dessavium palatium, cum nonnullis in oppido veteri novoque locis feudalibus.

7) Palatium *Cronenburgense*, Celsissimis Principibus Palatino - Birkenfeldensibus propter veterem Bambergam proprium v).

Præter *molas* in ipso commemoratas oppido, hic quoque inveniuntur tres olivariæ molæ, & quidem ad amnem *Ellerbach*: una olivaria cannabisque mola, iuxta Navam structa, Moguntiam versus, nec non unica frugum & olivaria mola: rursus unica frugum & olivaria, atque unica mola frugum in pascuis a Pentecoste sic nominatis. Abolitæ autem duæ hydromylæ sunt, altera ad villam Arausionensem, altera apud Salinas.

In

u) Nempe supra §. XXXI. p. 164. & seq.

v) Conf. supra §. XXX. p. 164.

In ipso oppido fabricæ sunt duæ: (1) olivaria mola, quæ a brutis agitur; (2) Fabrica herbæ Nicotianæ.

Extra oppidum insuper occurrunt:

1) Lateraria & calcaria; quorum vero ligna calcarii que lapides e locis trihorium distitis repeti debent:

2) Fabrica lanifica, sed apprime exigua, quam exercent viginti pluresve operarii. Fabricæ, in quibus fila linea & gossipina duci solent, aliquamdiu tentatæ quidem fuerunt, sed firmitatem status nondum nactæ.

Præterea de Salinis w) mecum sequentia humanissime sunt communicata: *Ihre Soote ist stark eingradig; davon machen sie iehrlich zusammen 12000. Malter Salz, ad 228. Pfund das Malter; brauchen an Brennholz 3000. Klaftern, ohne die Steinkohlen, beschaeftigen etwa 50. Personen, ohne Bedienten, haben ihren Salinen- Richter, und sind von herrschaftlichen Abgaben, auffer dem Zehenden &c. frei; haben eine neue eigene von Holz gesprengte offene Brücke, über die Nohe, die auf steinern Pfeilern ruhet. Ist sehr schoen mit allerlei Gebaeüden, sowohl zum Gewerk als zu Wohnungen angelegt, und eine Zierde der Gemarkung; liegt zwischen dem Hardt- und Ganssberge, gegen Münster oder Ebernburg zu.*

Linteones, textores tibialium & tinctorum, hic loci habitantes, dumtaxat ad usum rucolarum, minime vero pro communi inter semet ipsos negotiatione, laborare solent.

Insuper officinæ coriariæ, soleis præsertim inservientes, in oppido nostro haud mediocriter florent, immo sese ad exterorum negotiationem feliciter extendunt. Eædem procul omni dubio, si æqualis industria & sedulitas adlüberetur, excluso tamen nimio ætatis nostræ luxu, ditissimos utilissimosque alerent incolas.

Mercatura atque institorum commercium, negotiationes & nundinationes, quæ in universa exercentur archifatrapia,
Cru-

w) De quibus ibidem p. 163. seq.

Crucenaci speciatim sunt maximi momenti, maximi ponderis. Nam habilitate, dexteritate & diligentia recentiorum mercatorum in dies magis magisque incrementum capientibus, civilis negotiatio minor, prout adpellitur, abhinc aliquot annos, haud parum, experientia teste, diminuebatur, dum mercatores primæ classis Belgicas aliasque merces a primis veluti manibus repetere, easque agrestibus institutoribus vendendas tradere coeperunt.

§. XL.

Iam cives, vel potius incolæ varii ordinis & dignitatis fuerunt. Ecclesiastici sunt:

1) Monachi utriusque supra x) commemorati monasterii R. R. P. P. Carmelitarum & Franciscanorum:

2) Duo Pastores Reformatorum, nimirum alter Ecclesiastes primarius & vicinarum ecclesiarum Inspector, alter vero Diaconus & Pastor secundarius:

3) Tres Gymnafii Reformatorum collegæ, Rector, Conceptor & Præceptor:

4) Duo ecclesiæ Evangelico-Lutheranæ Pastores:

5) Decem Ludimagistri summatim spectati:

6) Supremus Iudæorum Rabbi, primarius scholarum eiusdem sectæ in toto Palatinatu magister.

Præfecti Electorales & præfecti archisatrapix cum eorum adparitoribus seu ministris sunt in universum viginti; sed tamen Reformatorum & Lutheranorum nullus. Oppidani præfecti ipsorumque servi, sed vero membris ipsius Senatus exceptis, numerantur viginti quinque Catholicorum, duo Reformatorum, Lutheranorum autem nemo. Administrationis ecclesiasticæ ministri sunt quatuor, nempe duo Catholici & duo Reformati.

C c 2

Præ-

x) Vid. supra §. XXIX. num. 2. p. 147. & num. 7. p. 154. seq.

Præterea liberi Nobiles, aliorum imperiis subditi vel exteri, vel publicis carentes officiis, ministri ceterique extraordinarii homines liberi, anno 1772. *Crucenaci* fuerunt duodecim Catholici, quatuor Reformati, quinque Lutherani.

Vrbs in universum spectata, sed tamen villis, molendinis, salinis &c. exceptis, intra moenia sua complectitur sexcenta septemque habitacula, quinque templa, decem ludos litterarios vel scholarum ædificia, nec non centum & viginti quatuor horrea &c. & quidem in quinque tribubus vel partibus, in quas distributum est oppidum. Vrbs videlicet nova tres habet partes, cum 330. domibus; vetus autem oppidum duas partes cum 275. habitaculis. Cives olim numerabantur 1800; sed postea tantummodo 700, ita ut in universum vel summam anno 1769. ad calculum revocati fuerint homines 3730, nempe 1186 Catholici, 1429 Reformati, & 871 Lutherani, 176 Iudæi, 68 peregrini. In numero horum omnium mares erant 865, uxores 795, filii 874, filiæ 605, servi 181, ancillæ 255; Iudæis autem servientes 161; tandem matrimonio iuncti sexcenti & quinquaginta.

Inter modo dictos cives inveniuntur artifices, opifices alique, demtis mercenariis, operariis, inquilinis, sive incolis iure civitatis destitutis, adeo ut in summa varii generis opifices *Crucenaci* reperiantur 479, scilicet Catholici 144, Reformati 228, Lutherani vero 125 y).

Secundum recensionem vel computationem, anno 1769. factam, in civitate pecora varii generis pascebantur, videlicet equi 114, boves 72, vaccæ 312, iuveni 85, oves 600, porci circiter 451, capræ circiter 18, canes circiter 100; quorum autem numerus iam valde diminutus est.

Vniversa civitas pro necessitate quotannis utitur ter mille orgyis lignorum cuiuscumque generis, quorum tamen nimia caritas non paulum premit incolas. Nam civitas, ex recenti ven-

y) Talis erat status an. 1772-

vendendorum lignorum institutione, vel secundum statuta fixaque lignorum pretia, iacturam plurimum, quam antea, nempe 12000 florenorum, annuatim facit. Optant igitur rerum periti, ne ligna essent tanti nimis pretii, ut quoque melior fraudeque expertior mensura, veluti mensura cubicorum pedum, introduceretur, & mensura orgyiarum abrogaretur prorsumque tolleretur. Quoniam autem merx istiusmodi non est plebeculæ pauperis, antiqua hætenus locum obtinuit consuetudo.

Summa vel caput tributorum, a civitate eiusque limitibus conferendorum, quotannis efficit 68320, secundum tabellam m. Ianuario factam, sed cum censu victualium 73543, florenos.

Civitas quidem nonnullis iisque singularibus adhucdum fruitur privilegiis & immunitatibus z); quorum tamen nonnulla perierunt. Quotannis adhuc duo institorum mercatus vel nundinæ, & quidem autumnali vernoque tempore, *Crucenaci* celebrantur. Hæ nundinæ quondam erant lucrosæ & quæstuosæ, nunc vero oppidanis institoribus apprime noxiæ, sicuti cetera paganalia, quæ peregrinis exterisque omnem quæstum veluti adiiciunt a). Insuper æstivo tempore nonnulli frequentantur mercatus pecuarii; qui vero propter celebrem Fürfeldensium mercatum iam ferme nullius sunt momenti. Præterea civitas celebrat duos ordinarios mercatus hebdomadales: unum ordinarium per singulas septimanas mercatum frumentarium; qui autem aliquamdiu per negotiationem Bingensem detrimenti plurimum acceperat; nunc tamen per clementissima & prudentissima illustrium Procerum constituta pristinum in florem restitutus.

De mensuris denique, modiis & ponderibus, quibus Crucenacenses utuntur, nihil omnino est, quod hic loci subiiciendum censemus.

z) Supra §. XXVI. p. 132. seqq.

a) De mercatibus rursus supra §. XXXII. p. 173.

§. XLI.

Quod ad *campos agrosque* attinet, limites *Crucenacenses* in universum continent circiter 7541. iugera, & quidem novæ mensuræ *Norimbergensis*, ita ut quodlibet iugerum 160 perticas comprehendat. Agrorum adsunt 4019 iugera cum triginta perticis; in quibus sunt libera 1349 iugera, duo quadrantes & octo perticæ; sed tributaria 2669 iugera cum duobus quadrantibus & viginti duabus perticis. Vinearum existunt summatim 393 iugera, unicus quadrans, unica pertica; quarum vinearum libera sunt septuaginta quinque iugera, duo quadrantes, viginti tres & dimidia perticæ; sed earumdem vinearum tributaria sunt 317 iugera, duo quadrantes, septendecim & dimidia perticæ.

Pratorum hortorumque b) summatim sunt 357 iugera, duo quadrantes, triginta & dimidia perticæ; quorum immunita sunt 243 iug. & $31\frac{1}{4}$ perticæ; tributaria vero 114 iug. & quadr. 39 perticæ.

Silvarum, excepto monte caprino, sunt 1890 iugera, unus quadrans; quorum omnia sunt libera. Camporum aliorum & pascuorum in universum numerantur 416 iugera, quæ libera singula.

Quæ omnia simul computata summam efficiunt 7076 iugerum & $21\frac{1}{4}$ perticarum; ex quibus libera 3974 iugera, duo quadr. & $22\frac{3}{4}$ perticæ; sed tributaria 3101 iugera, duo quadrantes & 38 cum dimidia perticæ. Hic autem obiter notandum, reliqua quadringenta & sexaginta quinque iugera, ad universum limitum omnium complexum spectantia, in locis ædificiorum oppidanorum, in vadis fluentorum, in plateis, vicis viisque & antiqua Nava latitare.

Præ-

b) In hortis privatorum maxime laudatur hortus honoratissimi civis & mercatoris *Schmerzii*, in den Rhein. Beitr. zur Gelehrsamk. 1781. XI. Hest, p. 337-346. incl.

Præterea civitas Crucenacensis possidet silvam, extra suos terminos, retro pagum *Mandel*, circiter trihorium ab urbe distitam, vulgo *der Geisberg c)* adpellitatum, circiter 1000 vel etiam 1200 iugera continentem. Dum hæc scribo, certior sum factus, Serenissimam Principem ELISABETHAM, RVPERTI *Pipanis* viduam, hanc silvam a monte caprino dictam *der Geisberger-wald*, civitati Crucenacensi sua sponte donavisse. In eadem silva pagus & coenobium Sponhemienſe habet pascua, & pagus Argenschwang pastum.

Præter modo nominatam silvam, extra limites oppidanos iacentem, intra limites iacent superius memorata 1890 iugera silvarum, & 416 iugera campi sterilis & arenosi, tribus in occidentalibus montibus, quorum nomina hæc sunt:

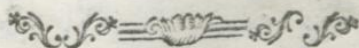
Silva cum pascuis in monte vaccarum (*Kühberg*), in qua sunt circiter 1017 iugera oppidana: Coetus Hackenhemienſis silva in eodem monte vaccarum, & quidem in terminis Crucenacensibus, 47 iugera, duos quadrantes & viginti perticas continens: Coetus Bosenhemienſis silva ibidem 92 iugerum: coetus Laubershemienſis silva Catharinæ, ibidem comprehendens 51 iugera, unum quadrantem, viginti perticas. Reliqua, huc spectantia, consulto tacemus.

Liberorum prædiorum possessores iam supra d) sunt recensiti. Hic ab oneribus publicis immunita bona subiungi poterunt: (1) Agri, ad salaria Ministrorum Electoralium pertinentes: (2) binæ salinæ THEODORI & CAROLI: (3) Coenobium Schwabenhemiensē: (4) Fabricæ, quæ vocantur ecclesiasticæ: (5) Eleëmofynæ: (6) Lutheranorum coetus Winzenhemienſis: (7) Catholicorum, Reformatorum & Lutheranorum ecclesiastica bona, monasteria, templa: (8) Coenobium Sponhemienſe &c.

Ex locis oppidanis modo dictis, quæ in vulgari sermone vocantur alimenta, cives iam diu nullos ferme fructus percipiunt,

c) Non *Gauchsberg*, ut perperam alibi scriptum.

d) Nimirum §. XXX. p. 164. & §. XXXIX. p. 199.

piunt, quid? immo proventus ipsorum locorum ne sufficiunt quidem ad militaria civitatis debita delenda, atque ad alias res publicas procurandas. Sunt igitur alimenta per *ἀντιόγασι* dicta.

Exiguus decimis Serenissima Princeps Anhaltina Dessavia, L. B. de Isselbach, reformatæ ecclesiæ Pastores & æditus aliique fruuntur; potissimum autem iisdem fruitur Electoralis Camera, speciatim decimis ex vineis provenientius, licet istiusmodi decimæ, sicut ubique locorum sint incertæ, vel potius inconstantis & non determinati pretii. Ceterum eadem Serenissimi Principis Camera recipit vestigalia aliaque portoria, eumque in finem ibidem constituit quemdam præfecturæ telonarium, qui modo in urbe nova, nec non quemdam telonii exactorem, qui nunc in prisco habitat oppido.

In terminis Crucenacensibus pecuariâ non magni est nominis, partim propter defectum pratorum pabulorumque, partim quoniam possessores agrorum plurimi tantum sunt opifices, qui suos agros per agricolas, ex vicinis limitibus advenas, colendos curare coguntur.

Præterea civitas ratione doliorum, circularum pecorumque vestigalis expers est in dioecesi Sponhemienfi. Reliqua, quorum hic loci mentionem iniicere possemus, oeconomicis merito relinquimus scriptoribus.

§. XLII.

Alia *naturalia* iam restant. Materiam, quæ cæditur, quercus ceteraque cives emunt a vicinis suis, qui tamen perparum horum lignorum habent residuum. Ceterum cives ædificia sua ut plurimum exstruunt & construunt ex abietibus sive arboribus & trabibus abiegnis, quas ab oppidis Moguntia & Wormatia repetere debent. Id quod maxime sumtuosum & incommodum esse, nemo non confitetur.

Ibidem etiam fodinæ luteæ vel argillaceæ nec non arenariæ inveniuntur; item multæ lapicidinæ seu latumia. Lapides

pides quidem sunt vivi, sed duri quarci, prouti dicuntur, qui multum attrahunt humorem multamque aquam, sed non facile cædi queunt, multo minus fabricari; licet ignem nec patiantur nec igni convenient, alioquin tamen omni resistunt tempestat. Qui vero, quantum quidem novimus, si vellent opifices, secari ferra possent, atque ita secti ad mensas, vel discos, vel paropfes aptari. Ibi quoque existunt rubri coloris lapides, quos accolæ nominant *Mollsteine*; qui quidem ignem, sed non aquam, non aërem perferre & edurare queunt. Inceptæ quoque cernuntur latomiæ glaucorum vel cinereorum fabulorum, quæ haud difficulter cædi fabricarique possunt. Istiuscemodi vero fabula infra fossæ castrensis pontem, ad rivum Ellerbach, reperiuntur. Istæ latomiæ, quod miror, hodiedum extra usum sunt, nec lapides ibidem cæduntur.

Cæsi præterea lapides, qui ibidem ad varios usus adhibentur, Ebernburgo, Staudernhemio, Beckelnhemio, Alsenza & aliorum, interdum etiam a vicina Fürfelda, reperiuntur atque adportantur.

Silices maiores, seu lapides, quibus viæ sterni solent, ibidem ex abundantia sunt obvii. Fundus passim & plerumque bonæ est indolis, omnis generis fruges fructusque proferens, sed tamen paulo durior, firmior & densior, quam ulterius in ipso pago (in dem Gau) iuxta Woellstenium aliasque plagas, non tamen eo modo durus densusque, quam in minori præfectura Beckelnhemienfi, prouti fundus eiusdem minoris præfecturæ non tam densus est atque compactus, quam in pago Hunnorum.

Quod ad naturalia, quæ proprie sic dicuntur, attinet, in monte vaccarum occurrit rudus saxorum, ex parvis quarcis aliisque lapidum speciebus constans. Occurrunt quoque lapilli, qui, cum punicea ferroque simili massa, firmi sunt, ac, veluti vitrum, dense conglutinati. Ceterum præ se ferunt speciem pinguis cuiusdam farciminis dissecti.

D d

Apud

Apud priscas porticus pone montem *Belz* dictum, & quidem silvam *Arausionensem* versus, *alabastritæ*, melius Germanice *Wallsteine*, supra modum graves, clari, lucidi immo & rubicundi passim reperiuntur. Quibus omnibus addimus cæmenta profecto mirum in modum densa, in monte patibuli nascentia, altis viis sternendis aptissima.

Quod reliquum est, petrefacta, ceterique naturæ lusus curiosi, quantum quidem mihi constat, hic prorsus ignorantur e). De *hydragryri* fodinis, in vicinia *Crucenacensis* urbis existentibus, alibi fusius agitur f).

Ex hisce prædictis dilucidissime liquet, multa falsa de *Crucenaco* apud quosdam g) occurrere.

§. XLIII.

Secundum ordinem nobis consuetum *res ecclesiasticas*, quarum status hodiernus ab eo, qui prioribus ævis fuit, experientia teste, multis parafangis discrepat, hic loci subnectere possemus, sed istas, quoniam scopum nostrum, quem in huiuscemodi scriptis intendimus, speciatim non attingunt, silentii velo potius involvemus, quam ut enarremus, ea, quæ hac de re in *Miss.* meis latitant, in scenam hac occasione non producturi. Eas vero respectu civitatis *Crucenacensis*, nimirum de anno 1567 & sequentibus alii h) diligenter accurateque

e) Alia vid. supra §. XXX. p. 163. seq. & §. XXXII. p. 173. seq.

f) Apud ampliff. *I. C. Collini* in der mineralog. Reise cap. V. p. 156-167; quæ etiam observavit ven. & celeb. *Ioan. Schwab* diss. de metallis in ordinem system. redactis (Heidelb. 1779. 8.) p. 88. Conf. supra §. XXXII. p. 174. not. d.

g) V. gr. in der Europ. Staats- & R. Geogr. vol. IV. cap. V. p. 788; quæ *Martius Quad* in der Beschreibung von Teutschland, præcipue circa finem, habet, supra §. VII. p. 15. seq. dedimus.

h) Nimirum magnus ille *L. C. Miegius* in dem ausführl. Bericht &c. p. 83. seq. & *B. G. Seruvius* in der Pfaelz. Kirchen-hist. passim.

que tractaverunt. Anno 1566. PHILIPERTVS, Marchio Badensis, FRIDERICVM III, Electorem Palatinum apud Cæsaream Maiestatem in puncto religionis accusavit, sed argumentis minime sufficientibus, nec prospero rerum successu i). De reliquo paucis monemus, statum & exercitium religionis Evangelico-Lutheranæ demum an. 1631. fuisse determinatum k).

§. XLIV.

Tandem hic coronidis loco, priusquam ad litteraria transgredimur, nonnullos præfecturæ præfectos, quorum quosdam iam supra l) laudavimus, breviter sumus indicaturi.

1) Iam an. 1474. occurrit *Wilhelmus von Randeck*, tamquam Præfectus Crucenacensis m).

2) *Wigandus de Dienheim* an. 1521. Crucenaci fuit magnus aulæ Magister & Archisatrapa.

3) *Ioannes von Dienheim* ibidem fuit Consiliarius, magnus aulæ Magister & Archisatrapa n).

4) *Ioannes Waghnerus*, Sponhemienfis, an. 1591. apud Anchoranos (zu Enckirch) fuit Dapifer. Idem est, qui carmen Latinum elegiacum, historiam Palatinam egregie illustrans, edidit, cuius plenum titulum hic exscribimus: „Elegia funebris: ad illustrissimum Principem ac Dominum, Dominum CAROLVM Palatinum Rheni, Ducem Bauariæ, Comitem Veldentiæ & Sponhæmiæ &c. de luctuoso suæ Celsitudinis, illustrissimæ, charissimæque Matris, ANNAE Landgraviæ &c. obitu. Huic gratulationis & recreationis

D d 2

vice

i) Idem *Sevius* p. 182.

k) Apud eundem p. 566.

l) Nimirum §. VIII. p. 20. seq. & §. XXV. p. 128. seqq.

m) Conf. ven. *Wirdwein* in subsid. diplom. Tom. VI. p. 173.

n) Hæc decerpsi ex tabulario ampliff. Senatus eccles. Palatini.

vice adiectum est, ad eundem Principem &c. carmen genethliacum heroicum, de suæ Celsitudinis: GEORGIO GVILIELMO Palatino &c. primogenito Filio. Auctore Iohanne Waghnero, Sponheimense, apud Anchoranos Truchsesio, Francofurti apud Nicolaum Bassæum. anno M. D. XCI o). „

5) *Wilhelmus Pabst* fuit an. 1662. Præfectus & Dapifer Crucenacensis, postmodum vero, nimirum ab anno 1666. Corrector Alceianus, Consiliarius Palatinus & bonorum ecclesiasticorum Administrator p).

6) *Wolfgangus Bernhardus de Geispizheim* anno 1667. muneribus Archilatræ Crucenacensis atque intimi Consilarii apud Sereniss. Principem Simmerensem laudabiliter functus fuit q).

7) *Wolfgangus Theodoricus, Comes de Castell*, supremus aulæ Palatinæ Præfectus:

8) *Henricus Casimirus L. B. de Steinkallenfels*, aulæ Palatinæ Marecallus & consilii bellici Præses:

9) *Ioannes Fridericus L. B. ab & in Stein*, supremus dicasterii Iudex & Cameræ Præses. Hancce virorum trigam, non sanguinis splendore minus, quam prudentia multoque rerum usu præstantissimam, in negotiorum curarumque consortium adsumsit Serenissimus Princeps CAROLUS, Elector Palatinus r). Ex quibus Triumviris L. B. de *Steinkallenfels*,

o) Adiuncta sunt *Ioan. Wachii* symbola metrica. In fronte huius rarissimi scripti insignia Palatina, in calce autem & Palatina & Hassiaca conspiciuntur.

p) Vid. Personalia post *Ioan. Georg. Obmii* concionem funebr. Germ. in obitum *Catharinæ Pabstie*, natæ *Lutzenkirchie* (1674. 4.) pag. 21.

q) Ex cit. Tabulario.

r) Conf. *Iac. Wilb. Im-Hoff* in notitia S. Rom. Imp. Germ. lib. II. cap. IX. num. 3. p. m. 75.

fels, Electoris nomine, aliquamdiu præfuit Comitatus Sponhemienſi s).

10) D. 10. April. an. 1699. *Ioannes Nicolaus Quad*, antea Conſiliarius & Dapifer Crucenacenſis, conſtitutus fuit Conſiliarius Regiminis t).

11) *Ioannes Henricus Otto*, Iudicii aulici Conſiliarius & Crucenacenſis dapifer, die xiv. Aug. an. 1709. naſtus eſt titulum Conſiliarii Regiminis u).

12) D. xxiv. Iulii an. 1713. *L. B. de Hundheim*, Camerarius Palatinus & Archiſatrapa Crucenacenſis, dignitate & munere Conſiliarii intimi fuit condecoratus v).

13) *Chriſtianus Rittmeyerus*, anno 1720. fuit Conſiliarius Regiminis Palatini, & præfecturæ Crucenacenſis Dapifer w).

14) *Laurentius Flad*, qui iam ſecundo loco fuiſſet nominandus, an. 1476. fuit Dapifer Crucenacenſis; cuius inſignia vitro cauſtico fenestrarum templi P. P. Franciſcanorum impreſſa, ibidem cernuntur. Conf. quæ obſervavit Vir ill. *P. W. L. Flad* in ſpecim. anecd. iuris Palat. ſtatutarii &c. p. 17.

15) *Franc. Daniel Heilaff*, (*Heiles*) an. 1671. nomine Electoris Palat. functus eſt munere Dapiferi Crucenacenſis; id quod didici ex epithalamiis, in nuptias eiusem cum *Maria Eliſabetha Weiſſelia*, nata *Miegia*, concinnatis, Heidelberg. 1671. 4.

Viros autem & Dominos illuſtriſſimos & generoſiſſimos, illuſtres & generoſos, qui hodie ſumma cum laude Archiſatrapie Crucenacenſi præſunt, reſque ſuas feliciffime peragunt, ſupra x) iam commemoravimus & iure meritoque laudavimus.

Dd 3

§. XLV.

s) Idem l. c. num. 25. p. 85.

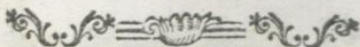
t) Ex tabulario cit. eccl.

u) Ex eodem.

v) Rurſus ex eodem.

w) De quo pluribus infra de litteratis §. XLVII. num. 7.

x) Nempe §. IX. pag. 28.

§. XLV.

Hisce præmissis, nobis ad *litteraria* patet aditus. De *Litteratis* autem *Crucenacensibus* acturi, ipsos in tres classes distribuemus, nimirum in classẽ *antiquiorum*, tum in classẽ *recentiorum*, & tandem in classẽ *recentissimorum*, sed fatis iam functorum; utpote quos nonnulli, vitam adhuc viventes, sequentur. Quod igitur ad *antiquiores* attinet, in iis præter alios potissimum occurrit:

A.) S. *Hildegardis*, quæ fuit *Hildeberti*, viri nobilis, militiaque sub *Meginhardo*, Comite Sponhemienſe, egregie spectati ac *Mechtildæ*, natalibus itidem illustriſſis feminæ, filia, nata *Beckelnhemii* circa annum 1098 y), vel potius circa annum 1096 z). Hæcce iam anno ætatis suæ quinto *Iutta*, sorori Comitis *Meginhardi*, in monte D. *Difibodi* studio religionis intra sacros parietes inclusæ, a parentibus in disciplinam traditur; a qua laudabiliter honesteque & educata & erudita, vixit eodem in loco, donec tandem, nempe post obitum *Iutta*, numero Virginum aucto, ad montem S. *Ruperti*, iuxta Bingenſium oppidum, *Cunonis* Abbatis permisso, cum duodeviginti fororibus, inter quas una erat *Hiltrudis*, Comitis *Meginhardi* filia, virgo sanctæ integræque vitæ, atque *Hildegardi* nostræ summopere familiaris, anno 1148. transmigravit a), atque ad finistram Navæ ripam in monte parthenonem, prouti adpellitant, condidit; utpote qui D. *Ruperti*, Confessoris, nomine insignitus, magnæ quondam celebritatis, sed tamen demum post decennium an. 1158. confirmatus fuit & stabilitus ab *Arnoldo*, Archiepiscopo *Moguntinensi*.

y) Prouti habet celeb. *Iocheerus* in dem allgem. gelehrten Lex. P. II. p. 1601.

z) Vid. *Anron. Pagi* in critica Baroniana ad annum MCLXXVIII. num. VIII. p. 645.

a) Teste *Trithemio* in chron. Sponh. ad an. 1148. p. m. 250. seq; id quod etiam observavit b. *Kronerus* in den diplom. Beitr. p. 40. seq. not. 39.

guntino b). Ipsa *Hildegardis* tum vitæ sanctitate, tum prorsus admirandis rerum abditissimarum notionibus, & futurarum prædictionibus, immo variis argumenti sacratoris scriptis, quæ orbi reliquit, non ista tantum, qua vixit, ætate, multi fuit nominis, sed hac quoque ætate nostra merito præclaræ, potissimum apud Romano-Catholicos, adhucdum est existimationis. Quum autem plures annos asceterii sui magistram non sine singulari sanctitatis fama egisset, anno MCLXXVIII. terrestris vita excessit c). Ceterum operæ pretium erit, ut hic loci attexamus verba ven. Abbatis d): *Hildegardis sanctimonialis, iniquientis, abbatissa monasterii sancti Ruperti confessoris, in opposito Bingensis oppidi ex altera parte Nani fluminis, Moguntinæ dioecesis, ordinis divi Patris Benedicti, oriunda ex comitatu Spanhemensi, discipula quondam beatæ virginis Gutte, sororis Megenhardi comitis de Spanhem, fundatoris nostri, virgo sanctissimæ conversationis, & a pueritia sua divinis revelationibus illustrata, multis in vita sua miraculis claruit, & odorem sanctitatis in longinquas regiones diffudit, adeo ut Eugenius tertius, Anastasius quartus, Adrianus quartus, & Alexander tertius, Romani Pontifices, eam scriptis suis sæpe visitantes, & se & Romanam Ecclesiam orationibus eius commendarent. Eugenius quoque tertius in concilio apud Treverim habito sancto Bernardo & multis Cardinalibus, Episcopis, Abbatibus, & clericis præsentibus, libros huius virginis publice coram omnibus lectos approbavit, tanquam divinitus inspiratos & Catholicæ fidei consentaneos, & ut coepto perseveraret in proposito epistolis apostolicis admonuit. Scripsit autem multa opuscula ex revelatione angelica, de quibus extant subiecta: In regulam sancti Benedicti, brevis explanatio lib. I. ad Wibertum monachum de triginta questionibus sibi ab eo propositis libr. I. vita sancti Ruperti Ducis & confessoris lib. I. vita quoque*

b) Conf. eiusdem diploma, num. XI. diplomatarii Disibodenbergensis p. 132. seq.

c) Vid. *Anton. Pagi* l. d.

d) Nempte *Tribemius* in catal. illustr. virorum p. m. 138.

quoque sancti Disibodi episcopi Hybernensis, qui pro Christo peregrinus in Alemaniam veniens, in comitatu Spanhemensi multis miraculis clarus requiescit, lib. I. super Evangelii Dominicalibus homeliis LVIII. composuit valde obscuras & nisi devotis & eruditis intelligibiles. Item de Sacramento altaris contra quosdam huius temporis hæreticos lib. I. volumen quoque magnum, quod prænotavit Scivias, id est, scito vias, scilicet Dei & sanctorum, de quibus valde subtiliter & religiose disputat. Aliud, quod inscripsit vitæ meritorum, opus non spernendum, lib. 3. item aliud simplicis medicinæ prænotatum lib. I. & aliud compositæ medicinæ prætitulatum lib. I. in his duobus mirabilia & secreta naturæ subtili expositione ad mysticum sensum refert, ut nisi a Spiritu Sancto talia, femina minime scire posset. Scripsit aliud volumen grande, cuius titulus est, divinorum operum lib. I. ad clerum Treverensis urbis, de futuris ecclesiæ calamitatibus lib. I. ad Colonienses quoque de eadem materia lib. I. Miranda in his prædicit, tamen sine determinatione temporis. Scripsit etiam ad petitionem quorundam sacerdotum exhortatorium secularium lib. I. ad sorores suas exhortationes lib. I. ad monachos griscos lib. I. Carmina diversa dulci melodia composita. Ad sanctum Bernardum Clarevallensem epistolam unam. Epistolarum quoque ad diversos lib. I. e quibus legi centum, trigintaquinque, in quibus omnibus doctrina Catholica reluet, quæ vel fidem confirmet, vel instruat disciplinam. Undecimus in eodem volumine epistolarum multas literas Conradi tertii, & Frederici primi Imperatorum, multorumque Episcoporum Moguntinensis, Treverensis, Coloniensis, Bremensis, Hierosolymitani, Bambergensis, Wormaciensis, Spirensis & aliorum pene innumerabilium, qui ex diversis mundi regionibus fama sanctitatis eius & divinarum revelationum provocati, per nuncios & epistolas orationibus eius se commendabant, & diversarum questionum solutionem ab ea querebant. Moritur autem sub Frederico Imperatore primo, anno Domini M. CLXXX e). Indictione XIII.

15. Cal.

e) Non an. 1180, sed 1178, prouti modo vidimus sub litt. c.

15. Cal. Octobris. *Aetatis suæ anno LXXXII. sepulta in medio chori iam dicti monasterii sancti Ruperti, ante maius altare.*

Ex modo memoratis clarissime perspicimus, Virginem nostram scripserit libros aliquam multos; qui anno MDLXVI. Colonia Agrippinæ primum sunt iunctim evulgati; indeque transierunt in *Bibliothecam veterum Patrum* editionis Colonienfis, anno MDCLXXVII. curatæ, tomo vicesimo tertio, non tamen omnes. Iam alibi quoque de nonnullis D. *Hildegardis* opusculis actum fuisse novimus f). Hic vero scriptis eiusdem addimus sequentia: Anno 1510. adparuit scriptum quadraginta pagellarum in 4. sub hoc titulo: *Dieß Biechlein wirth genant die Weissagung von zukünftiger Betrübniß. — welche — uns klaerlichen aussprechen — ist Sant Brigitta, Sant Sibilla, Sant Gregorius, Sant Hilgart, Sanct Ioachim.* In calce hæc habentur: *Anno Domini M. CCCCX. gedruckt und vollent durch Hanns Schensperger den Jungen an Sant Thomas des heiligen zwelff potten abent.* Anno 1513. Lutetiæ Parisiorum in fol. prodierunt: *Hermæ Martyris, Vguclini Monachi, F. Roberti, trium virorum, & Hildegardis, Elisabethæ, Mechtildis, trium virginum Spiritualium visiones.* An. 1626. Colonia in fol. *Hildegardis* revelationes fuerunt separatim editæ. Quod insuper alibi g) de editione quadam anni 1527. coniiicitur, omnino certissimum est; ea namque in publica bibliotheca Francofurtensi ad Viadrum exstat h). In famosissimo illo libello, cui titulus: *Elixir Iesuiticum* i); & qui-

f) Nimirum in den Carlsru. Beitr. zu den schoenen Wissenssch. &c. vol. II. part. II. p. 170-190; ubi de quibusdam eruditis Palatinorum feminis agitur, atque vita S. Hildegardis delineatur; in fine autem pauca de D. Hildegunda subiiciuntur.

g) In den Carlsru. Beitr. I. d. pag. 187.

h) Conf. *Becmanni* catal. p. 146.

i) Vid. quæ scripsimus de nostro Gymn. Heidelb. spicil. V. §. XV. p. 11. & de eruditis Palat. Belg. sect. II. §. XVII. p. 39. seqq; ubi ostendimus, hoc scriptum haud immerito tribui *Ioan. Leonardo Weidnero.*

quidem P. II. edit. an. 1645. occurrit biographia huius *Hildegardis*, & vaticinium de Iesuitis k). Codicibus manuscriptis l) addi volumen poterit in pergamena exaratum, quod in Eberbacensi Rhingaviæ monasterio habetur m). Ceterum hic non addimus plura. Plura namque qui velit, alios adeat scriptores n).

B.) Virginem hancce sacram excipit *Anselmus* vel *Anselmus* de *Beckelnheim*, ideo cognominatus, quod *Beckelnheimii* natus fuit, vir, uti sanguine, sic etiam virtute *S. Hildegardi* iunctus. Huncce, dum adhuc erat monachus, anno

1127.

-
- k) Quod iam monuit ven. meus Amicus celeb. D. *Büttinghausen* in den Ergoetzlichk. aus der Pfalz. & Schweiz. Gesch. und Litteratur, P. I. num. IX. p. 45. seq.
- l) Quorum *Oudinus* tomo II. commentarii de scriptoribus & scriptis ecclesiasticis col. 1573. mentionem facit.
- m) Id quod iam olim *Serarius* lib. II. rerum Mogunt. cap. XXVIII. §. III. p. 200. observavit; sed celeb. *Ioannis* in adnot. ad eundem e litteris *Viti Seidelii*, Præpositi Eibingenfis, luculentius edisseruit.
- n) V. g. *Theodoricnm*, Abbatem Disibodenb. in vita eius, quam in compendio attulit *Serarius* l. d. cap. XXXVII. p. 195. seq; *Cornerum* in chronico, quod tomo II. scriptorum mediæ ævi, quos *Eccardus* edidit, habetur, col. 684; *Ericum Rhonæum* Neopatrensem, *Caveum* & *Cbladenium*, apud cel. *Crollium* in cit. orat. de Beckelnh. p. 42. in not. Quibus subiungatur *Trithemius* in chron. Sponh. P. II. opp. hist. p. 250. 251. & 257; in annal. Hirsaug. Tom. I. p. 415. seq. 420. seqq; *Wolfus* in lect. memor. cent. XII. p. 397. seqq. De vaticiniis ipsius multa sunt obvia in *Matth. Flacii Illyrici* catal. testium veritatis num. CCXIV. p. m. 586. seqq. & in auctario eiusdem catalogi p. m. 224. edit. Cattipolit. 1667. 4. (Hoc auctarium debemus *Ioan. Conr. Dietterico*, Prof. Marburg. inde Giessensi. Vid. *Placcius* de anonymis, num. 1071. seq.) Quibus addatur cel. *Ioacherus* l. d. P. II. p. 1601; ubi perperam scribitur, eam defunctam esse d. XVII. Sept. an. 1180.

1127. *Bernardus* Abbas Romam misit ad sedem Apostolicam, & quidem ad rogandum impetrandumque a Papa *Honorio* privilegium Apostolicæ defensionis monasterii Sponhemien-
sis; utpote qui reversus obtinuit privilegium, cuius apogra-
phum hodie obvium est o). Hic post *Bertholdum* creatus est
secundus in ordine gregi coenobitarum in asceterio Sponhe-
miensi servando præfectus, quem ex vulgari usu loquendi
Priorem adpellitant. Idem bonarum litterarum & amans
erat & studiosus: qui quoque ingenti posterorum commodo
bibliothecam coenobii haud mediocriter adauxit p). Obiit
xii. Cal. Ianuarii an. 1179, muneris vero sui an. XLIII. De
ipso insuper sequentia legimus q): *Qui fuit inter primos duo-
decim de monasterio S. Iacobi huc missus. Erat enim vir bonus
& regularis disciplinæ amator præcipuus; qui moriens viginti
monachos post se in hoc coenobio bene institutos reliquit. Ipse
bibliothecam non mediocriter auxit, & scriptores optimos quam-
plures instituit r).*

C.) *Anselmum* sequitur *Baldemarus*, e comitatu Sponhe-
miensi oriundus; & quidem in villa *Creutzenacht*, honestissi-
mis parentibus progenitus & probe educatus. Sub *Crafttone*
Abbate ad monasterium Sponhemien-
se perveniens, cum bo-
næ indolis adolescens esset undeviginti annorum, & iam
egregie in studiis eruditus propædeuticis, monachus ibidem
nuncupatus est. Postea Cantoris & Oeconomi officium mul-
tis annis administravit. Tandem in locum defuncti *Adelgeri*,
tertii monasterii Abbatis, locum unanimi consensu eligitur
III. nonas Iulii an. 1181. Qui, deinceps a *Christiano*, Ar-
chiepiscopo Moguntino, ordinatus, monasterio suo annis sep-
temdecim, mensibus undecim, diebus vero septemdecim
præfuit laudabiliter. Nam nomen habuit viri pii atque in

-
- o) Apud *Trisbemium* in chron. Sponh. p. 241; conf. idem ibid. p. 245.
p) Conf. supra §. XVII. lit. c. pag. 79.
q) Apud *Trisbemium* in chron. Sponh. p. 256.
r) Conf. quoque *Crollius* l. d. pag. 43.

utroque rerum monasticarum statu affatim experti. Hic sororem habuit *Vdegebam*, piam cultuique divino devotam virginem, in coenobio eremitarum Sponhemienfium cum aliis facris virginibus religionis gratia inclusam; quæ fratrem admonitionibus suis dulcissimis ad sacra colenda traduxit s). Frater autem eius Abbas creatus, amore precibusque sororis victus, coenobium nimis angustum ampliavit, atque in eo sorores usque ad duodenarium numerum congregavit; quæ omnes de quantacumque paternarum suarum hereditatum portione atque de manuum laboribus vixerunt, ita ut omnia bona inter ipsas fuerint communia t). Idem *Baldemarus* est, qui cum villanis Sponhemienfibus quamdam ratione pascuorum nemorumque habuit discordiam, sed tamen per Comitem *Gerlacum* atque alios amicos, ex consensu partium, feliciter sedatam ac sopitam u). Diem obiit supremum d. x. Calend. Iunii an. 1199. ætatis suæ quinquagesimo quarto nondum completo, sepultus in cœnobio ante ianuam templi. Bonus iste Abbas & religiosus rite & utiliter tam in ecclesiasticis quam œconomicis rebus munus suum semper obiit v).

D.) *Ioannes*, dictus de *Sobernhem*. Vrbs namque *Sobernhemium* ipsum progeniuit, virum sane religiosi instituti quam observantissimum, qui inter Abbates Sponhemienfes nomen *Ioannis secundi* tulit w). Honestissimis quidem, sed mediocris fortunæ parentibus natus, cum adhuc puer duodecim annorum esset, monasterio ab ipsis genitoribus suis traditus fuit; ubi satis bene secundum mores illius temporis coram fratribus conversatus, postea per *Petrum* Abbatem Cellarius

s) Denata est *Vdegeba* IV. Idus Iulii an. 1197. Vid. *Trisbemiis* l. c. pag. 359.

t) Legatur idem *Trisbemiis* l. d. pag. 257. & 278.

u) Idem ibidem p. 258.

v) Idem rursus ibid. p. 259.

w) Vid. idem *Trisbemiis* in annal. Hirsaug. Tom. II. ad an. 1290. p. 54.

larius constitutus, tandem eidem in regimine successit anno 1290. Hunc *Gerardus*, Archiepiscopus Moguntinus, rite confirmavit, atque eodem anno, Dominica post diem S. Urbano sacrum, per *Petrum*, Episcopum Sudenensem, generalem in Pontificalibus vicarium, quem vocant, Moguntiaë ordinandum curavit. Sub huius præsidio ædes coenobii Sponhemienfis denuo sollempni cerimoniarum adparatu per modo memoratum Episcopum *Petrum* consecratur. Monasterio suo præfuit annis septem, mensibus undecim. x) Nam an. 1298. ipsis calend. April. noctu circa undecimam, ætatis anno sexagesimo tertio, sed octavo regiminis sui, debita naturæ solvit, ante gradus presbyterii terræ mandatus. Ceterum erat y) homo bonus & humanæ conversationis, amator pacis & quietis, & quem iurgia & contentiones secularium negotiorum non magnopere delectabant. Verum tamen male præsumtam licentiam monachorum a regularis observantiæ integritate longe recedentium non compefcuit, sed divisionem reddituum cum pernicioso peculio, ut reperit, permisit z).

E.) *Henricus*, Crucenaci procreatus, cuius pater *Albertus* Comitum Sponhemienfium pincerna fuit, ad scholas missus, non litteris, sed vanitati omnem dedit operam, & propterea illitteratus evasit & permansit. Petentibus autem Comitibus primum monachus, deinde vero post mortem *Willichonis* anno 1337. Abbas duodecimus monasterii Sponhemienfis electus; utpote qui, confirmatus ab *Henrico*, Archiepiscopo Moguntino, munus benedictionis ab eius in Pontificalibus vicario, fratre *Alberto*, Episcopo Ibinensi, Moguntiaë in templo P. P. Prædicatorum suscepit. Ipse prorsus nihil pro monasterii sui utilitate fecit, sed e contra

E e 3

rio

x) Idem in annal. Hirs. l. d. & in chron. Sponh. p. 294.

y) Hæc sunt verba *Triebemii* in chron. Sponh. p. 297.

z) Conf. idem *Triebemius* Tom. II. ann. Hirsaug. p. 30; Huius *Ioannis* Sobernh. meminit quoque cel. *Crollius* in cit. orat. p. 44. not. **

rio multa potius eidem damna intulit. In primis namque regularis observantiæ disciplinam penitus perire permisit: monachis peculium indulgit: reddituum divisionem inter se & coenobii conventum contra monasticum institutum instituit. Hinc quoque ipsa reddituum facta fuit inter ipsum Abbatem & conventum divisio. Monachi, sine alicuius interdicto, semet in omnem diffundere licentiam coeperunt. Bibliothecam, a principio fundati monasterii satis locupletem, variisque & egregiis refertam voluminibus, turpissime destruxerunt, pretiosissima pro vili pretio volumina vendentes, ut satisfacere suis comestationibus & voluptatibus eo melius possent a). Insuper ipse Abbas iam primo sui regiminis anno magnam nemorum & silvarum partem, inter villas *Weiler* & *Argenschwang* sitam, a coenobio alienavit, atque in omnibus suis actionibus minime prudens minimeque circumspectus, sed nimium negligens numquam non exstitit b). Ceterum hic *Henricus* anno 1340. vi. Calend. Maii vitam cum morte commutavit, terræ redditus in corpore templi ante altare S. Crucis. Detrimentosum autem posteris reliquit testamentum, quo monasterii proventus tamquam proprii monachis concedebantur, non attendens pietatem & probitatem Abbatum *Dietlibi* & *Willichonis*, antecessorum suorum c).

F.) *Wilhelmus*, dictus de *Beckelnheim*, quoniam eius patria fuit villa *Beckelnhemium*. Honestissimis autem oriundus parentibus, & quidem ex militari genere procreatus, ex illa videlicet progenie, sub qua S. Virgo *Hildegardis* d), fundatrix & Abbatissa monasterii S. Ruperti apud *Bingium*, quondam exstitit nata. Hic *Wilhelmus* a parentibus

a) Vid. quæ supra §. XVII. p. 80. seqq. de bibliotheca Sponh. diximus.

b) Conf. *Trübemius* in chron. Sponh. p. 314.

c) Idem ibid. p. 316.

d) De qua superius in hoc §. lit. A. p. 214. seqq.

bus in pueritia traditus litteris fuit; quibus operam diligenter impendens, pro modulo suo satis eruditus evasit. Deinceps, quum iuvenis viginti trium annorum esset, sub imperio *Ioannis & Simonis*, Sponhemienfium Comitum, militare cœpit, atque per aliquot annos in ipso militaris ordinis officio perduravit. Verum autem, cum esset corpore gracilis imbecillisque, postremo militia vacare voluit. Proinde sub *Willichone primo* monachus nuncupatus, ad sacerdotalem ab eodem deinceps promotus fuit dignitatem. Erat in conversatione plane moribus compositus, mitis & tranquillus, immo is, qui ab omnibus merito diligebatur. Quapropter, quum vitæ morumque probitate præter alios venerandus existimaretur, dignus omnino fuit iudicatus, qui Abbatis titulo monasterii sui gubernacula teneret. Nam, mortuo *Willichone II*, monasterii Abbate decimo tertio, fratres anno Domini 1341. indict. IX. die S. Cyriaci sociorumque eius Martyrum, quæ est VI. Iduum Augusti, hunc *Wilhelmum* omnium suffragiis eligunt; qui ab *Henrico*, Archiepiscopo Moguntino confirmatus, & per eius in Pontificalibus vicarium, *Rudolphum*, Episcopum Salonienfem, introductus, insulaque ex more condecoratus. Anno millesimo trecentesimo quinquagesimo, quum nova capella, quam in ambitu fundaverat, iam esset consummata, curavit, ut ea per modo dictum *Rudolphum* d. V. Sept. in honorem B. V. Mariæ consecraretur. Quoniam autem omnes eo tempore monachi in hoc coenobio proprietarii erant, & pecuniam publice, quasi licitum fuisset, possidebant, Abbas *Wilhelmus* dictam ædiculam sacram de bonis monasterii dotavit, eamque, fratribus consentientibus, officio Prioratus, uti vocant, cum omnibus suis proventibus assignavit: hisce videlicet sub conditionibus, ut Prior, qui pro tempore esset, duas hebdomadatim missas in ea celebret, prouti patet ex litteris, eam ob rationem confectis & datis an. 1350. die epiphaniæ Domini. Hæc ante eius resignationem facta esse novimus. Consecratio autem capellæ post eius resignationem sub Abbate *Philippo*, *Meyswin* cognomina-

minato, demum peracta fuit, ut liquido ex calculatione dierum patelcit e).

Idem *Wilhelmus* gubernacula regiminis sui multa cum laude tractavit. Verum senio & infirmitate gravatus, anno 1315. abdicavit sese Abbatis munere, idque in manus conventus sui sua sponte libereque tradidit, secunda feria ante diem S. Laurentio martyri dicatum, atque eodem anno d. V. Calend. Octobr. vita defunctus est, in medio templi, quod fundaverat, tumulatus f). Præfuit itaque coenobio annis novem satis utiliter g). Ceterum de ipso hæc legimus h): *Homo bonus & pius, qui multa huic monasterio bona fecit, curtes, possessiones, redditus & census ampliavit. Nam curtem in Blenich & curiam in Bingen ad proprietatem monasterii pecunia comparavit; curtim quoque in Bockenaw cum certis aliis bonis de suo patrimonio in possessionem perpetuam monasterii acquisivit i). His beneficiis, quæ monasterio in vita sua exhibuit, fratres, qui tum erant, perpetuum ei anniversarium quater in anno peragendum, post mortem inducti, adhuc viventi promiserunt, in quibus more Canonorum portiones inter se, quas appellant præsentias, dividere solebant. Ad cuius sepulcrum quicumque orationem Dominicam cum Angelica salutatione, aut VII. Psalmos, vel quaslibet alias orationes devotus pro anima ipsius dixerit, indulgentias CCCCLXXX. de iniunctis poenitentiis consequetur, ut patet in literis per Philippum abbatem a duodecim episcopis anno LIX. impetratis k). Harum litterarum exemplum nobis scriptum reliquit sæpe laudatus Abbas l).*

G.) Jo-

e) Apud *Tribemium* l. d. pag. 322.

f) Vid. *Tribemius* in chron. Sponh. p. 322; conf. cel. *Crollius* in cit. orat. p. 24.

g) Legatur *Tribemius* Tom. II. annal. Hirsaug. p. 189.

h) Apud *Tribemium* in chron. Sponh. p. 322. & 323. init.

i) Conf. idem l. d. pag. 318. & 320.

k) Hæ litteræ datæ sunt Avinionis XX die Maii anno Domini MCCCLVIII. Pontificatus Innocentii VI. anno sexto.

l) Nempe *Tribemius* l. d. pag. 326.

G.) *Joannes Faustus*, alias *Fust*, fuit natione Teutonicus, & quidem ex oppido *Crucenaco* Comitatus *Sponhemien-* *sis* oriundus, ordinis *b. Mariæ Virginis de monte Carmeli*, primum *Lector* conventus *Crucenacensis*, ac deinde *Prior* *Argentinenfis*. Ceterum vir fuit in explanandis sacris paginis eruditus, philosophiæ litterarumque humaniorum, cuiusmodi tunc temporis erant, non ignarus, ingenio subtilis, in eloquentiæ studio haud mediocriter versatus, in declamandis coram populo sermonibus excellens & admirandus, vitæ ratione & conversationis cum aliis devotus. Ad instructionem simplicium *Prædicatorum*, cum adhuc in conventu *Crucenacensi* *Lector* esset, scripsit quædam opuscula minime contemnenda, quibus nomen suum ad posteritatis memoriam transmisit. In quibus scriptis sunt subsequentiæ: *Quæstiones sententiarum* lib. I; *Sermones de tempore* lib. I; *Sermones de sanctis* lib. I; *Sermones feriales* per totam quadragesimam lib. I; atque alia nonnulla, ex *Theologia practica* maximam partem deprompta. Huius sermones, ætate *Tritheimii*, in monasterio *Sponhemienfi* originales, ut cum *Macrobio* loquar, habebantur. In conventu suo *Crucenacensi*, in quo *chlamydem Eliæ* primum induit, anno 1370. sub Imperatore *CAROLO IV.* claruit m.) Quod reliquum est, hic *Faustus* ab alio eiusdem cognominis bene distinguendus, nec cum *Ioanne Fausto*, iuniore n), prouti haud raro fieri solet, confundendus est.

H.) *Matthias de Sobernheim*, vir excellenti ingenio, reque gerenda promptus, adeo ut aliorum ferme luminibus offecerit. Hic ex præclaris suis meritis in curia *RVPERTI III*, *Electoris Palatini & Romanorum Regis*, consilii sanctioris

ris

m) Idem in catal. illustr. virorum p. 147. & de script. eccl. p. 328. seq. in opp. hist. P. I; atque ex eo *Henr. Panzaleon* in cit. prosopogr. P. II. p. m. 342.

n) De quo inferius in hoc §. sub lit. S.

ris administravit rationes, ac scientiarum virtutumque floribus immo circumspeditione oppido venerandus fuit. Hinc vir ea ætate non incelebris: *Scientiarum, inquit, & virtutum floribus radianti ac circumspeditionis venerandæ Domino Matthiæ, illustrissimi Principis Domini, Domini RVPERTI Regis electi Cancellario sive Prothonotario o).*

I.) *Gobelinus*, ex Comitatu Sponhemienſi, & quidem ex oppido *Crucenaco* oriundus, ignobilibus quidem, sed tamen honestis probisque parentibus progenitus; utpote cuius pater *Andreas*, mater vero *Barbara*, cives ibidem, vitam mediocrem laboribus manuum suarum & quantilla sustentabant mercatura. Noster, cum adhuc esset puerulus, privatis præceptoribus ad discendas litteras traditus a parentibus fuit. Studiis quum plures annos sedulam impendisset operam, tandem in monasterio S. Disibodi Cisterciensis ordinis in numerum monachorum cooptatur; in quo collegio, quum esset ingenio subtilis, in multis artibus supra coætaneos profecit, atque inter alia negotia curiosis quoque scientiis infundans, ad alchymiam & medicinam ingenium studiumque frequentius contulit. Cum autem in hisce aliquantulum profecisset, in notitiam & familiaritatem *Ioannis*, Comitis Sponhemienſis ultimi, pervenit; per quem e monasterio extractus, primum eius sacellanus, deinceps autem ipsius a secretis litteris fuit. Iussu postea Comitis *Ioannis* d. III. Cal. Aug. an. 1432. monachi Sponhemienſes in oppidum *Crucenacum* commigraverunt. Illis autem in curia Comitis congregatis, Comite quoque *Veldentiæ* cum quibusdam aliis præsentibus, Comes in huncce modum fuit excersus: *Non aestimetis, domini fratres, propterea quod evocaverim vos in hunc*

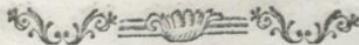
o) Sic scribit *Wernerus Spazingerus* in titulo litterarum ad eundem scriptarum, apud ampliff. *Wenckerum* in præſidiis rerum Germanicarum, adparatu archivorum adiectis num. XLVII. p. 270. apud cel. *Crollium* in cit. orat. p. 45.

hunc locum pro novi abbatis electione, me aut hostem vestrum esse, aut monasterii vestri invasorem &c. p). Quibus verbis auditis, fratrum animi subito nimiumque consternati sunt, immo, quid hoc in casu agerent, penitus ignorarunt. Verum autem post multa consilia, post multas preces in contrarium Comiti oblatas & exhibitas, cum nihil prorsus confectum darent, tandem consilio Comitis Veldentini & aliorum, qui probe sciebant, animum Comitis Sponhemiensis a coepto suo non esse flexibilem, adquiescentes, & ne quid eis deterius contingeret, inviti consentientes, ipsum *Gobelinum* abbatem decimum nonum, loco defuncti *Bernardi*, delegerunt, quamvis alterius fuerit ordinis, & quidem anno MCCCCXXXII. indict. x. die mensis Iulii penultima. Confirmatur a *Conrado*, Archiepiscopo Moguntino, atque per eius in Pontificalibus vicarium die S. Laurentii martyris ordinatur. Hic autem *Gobelinus* raro in monasterio suo fuit, sed frequentius *Trarbaci* iuxta *Mosellam* cum Comite morari consuevit. Proprium enim ibidem habuit domicilium, in quo ipse cum familia necessarias impensas partim de mensa & curia Comitis, partim vero de monasterio suscipiens, seorsim hæsit. Idem Abbas an. 1434. omnes litteras, omnia privilegia, monumenta & documenta, monasterii Sponhemiensis libertatem stabilita, qua nescitur occasione, citra scientiam & voluntatem conventus sui, clamculum abstulit, & *Trabacum* deportavit, non sine gravissimo coenobii & totius posteritatis damno penitus irreparabili. Rogatus interim Abbas, ut privilegia restitueret; sed tamen ipsi propter Comitem non licuit. Ceterum maior litterarum & privilegiorum dicti monasterii pars, tempore reformationis ultimæ, demum an. 1469. institutæ, reperta inter litteras Comitatus Sponhemiensis in te-studine castri *Trabacensis*, & per *FRIDERICVM primum*, *Serenissimum Christianumque Principem, Electorem, Comitem*

F f 2

p) Apud *Trisbemiium* in chron. Sponh. p. 354. Reliqua verba quoque adlegavimus supra §. XXXII. p. 167. seq.

tem Palatinum Rheni & Ducem Baviaræ, primum coenobii reformatorem, monasterio fuit feliciter restituta. Tandem memoratus Abbas, senio & infirmitate consumptus, vitæ terrestri d. xviii. Calend. Octob. an. MCCCCXXXIX valedixit. Complevit autem in abbatia septem annos, mensem unum & viginti quatuor dies. Vir certe animo constans ingenioque providus, ne dicam, callidus exstitit, qui tempore regiminis multa adversa animo sustinuit constantissimo, qui potius vincere, quam cedere, paratus fuit q).

K.) *Bertholdus Cantrifusoris*, passim de *Sobernheim* cognominatus, Moguntia ad *D. Petri* Præpositus, ad *Gradus* Cantor, atque ad *D. Victoris* Canonicus fuit; vir probitatis multarumque aliarum dotium laude ad istas evectus dignitates, tum vero beneficentiæ singularis encomio posteris optime commendatus. Parochialibus enim & utriusque sexus monasteriis in urbe, atque extra eam paroeciis permultis permulta legavit bona. Vita tandem functus est d. X. Maii an. 1451. Ceterum de ipso hæc leguntur: *Bertholdus Cantrifusoris de Sobernheim, ad Gradus Cantor, & ad S. Victoris Canonicus, huius vero ad D. Petrum Decanus, Collegii suffragiis an. MCCCCXLII. Præpositi dignitatem adiit, & eodem anno a Theodorico litteris, d. X. Decembris Algeshemii datis confirmatus est. Anno MCCCCLI, die Gordiani & Epimachi memoriæ sacra, fecit testamentum; quo tum parochialibus & utriusque sexus monasteriis in urbe, tum extra eam paroeciis permultis multa legavit bona. Obiit eodem anno d. X. Maii, teste inscriptione quadam in peristylio ad Gradus r).*

L.) M.

q) Idem *Tribemius* l. d. pag. 354-360; ubi & aliæ res gestæ *Gobelini* recensentur. Conf. quæ de eo diximus supra §. XVII. p. 80. & §. XXXII. p. 166. seqq.

r) Vid. *G. C. Ioannis* sect. II. chronici collegiatæ ad *D. Petri* extra moenia Moguntina p. 492. apud *Crollium* in cit. orat. p. 44. not. ***

L.) M. Petrus Crucenacensis, vulgo Meister Peter von Creuznach. Post pacem denuo patriæ dextro omine redditam, & post compositam oram Rhenanam FRIDERICVS primus, Elector Palatinus, anno millesimo quadringentesimo sexagesimo quarto Heidelbergæ instituit Iudicium aulicum; utpote cuius præter alios laudatus M. Petrus fuit Adfessor & Consiliarius s). Hinc quoque historicus elegantissimus t) inquit: *Abs se suisque exorsus (FRIDERICVS) provinciam suam iustitiæ legibus coercere aggressus est, quod non minus arduum est, quam ferocissimas gentes domare. Quanti enim est, societatem humani generis conservare utilitati, ut respublica probitate florens, æquitate integra & opibus honesta sit. Mihi quidem semper Diis immortalibus similes fuere visi, qui iustitia, excellentissima virtutum regina, stipati vitia terrarum orbis aggressi sunt, civitatesque ad sanctitatis & æquitatis regulam perduxere. Erant eo tempore tribunalia per Palatinatum disposita, ubi Prætores ius dicebant, sed quod fatum plerumque astutia est, causæ per rabularum nequitiam, quos lingua periurio alebat, longa mora trahebantur, & per plurimas agitatur curias, post longum demum tempus ad Principem perferebantur. FRIDERICVS, ut & illas iustitiæ tolleret remoras, & propius controversias inspiceret, supremum tribunal totique provinciæ commune constituit; Curiam Aulicam appellant, ad quam ab omnibus totius regionis iudiciis provocaretur. Illa, sanctissimis & saluberrimis institutis fundata, ad famam brevi se protulit & magno incolis commodo cessit, fuitque adamata posteris Principibus & probata, qui novis subinde legibus eam exornarunt. Fama celebres viri equestres & legum periti iura reddunt, his præest unus, qui sententias colligit, & iudicio suo causam constituit. Proprium ius habent, provinciale dictum, Romano in*

F f 3 pleris.

s) Huius meminit b. Kremerus in der Gesch. Frid. I. Lib. VI. §. LIV. p. 637. not. 8; conf. ampliff. C. C. Wundt's progr. de orig. & progr. Univ. Heidelb. facult. iurid. P. II. p. 8.

t) Nempe Paulus Hachenbergius de vita Frid. I. El. Pal. Lib. V. p. 153. seq.

plerisque simile, ex quo litere interpretantur; sin illud alicubi deficit, ex legibus Cæsarum iudicant. Nuper etiam CAROLVS LVDOVICVS, Princeps sapientiæ iustitiæque studio notus, revisionem huic tribunali addidit; ut, si qui decreto aut sententia stare nollent, iis petentibus de novo lis producatur & discutatur. Ansam hæc monendi nobis præbuit Petrus noster Crucenacensis.

M.) Proximum post hunc iam locum occupat *Andreas de Traiecto inferiori*. Huncce Traiecti ad Rhenum fuisse natum, extra omnem dubitationis aleam positum est. Fuit, prouti certissime constat, monachus ordinis S. Benedicti in Sponhemienfi monasterio. Verum autem de tempore, quo diem obierit supremum, mirum in modum discrepant scriptores. Eum namque an. 1445. in dicto coenobio mortuum esse, nonnulli statuunt u). Quidam vero, eum anno 1446. ex hac vita decessisse tradunt v). Alii demum mortem eius ad annum 1483. referunt. Quibus autem adiciere calculum nostrum nequimus, persuasi convictique potius, ipsum in dicto coenobio an. 1466. d. XVIII. April. indict. XIV. denatum fuisse w). Scriptis, quæ alio loco x) recensuimus, addatur libellus unicus elegiaci carminis de Moguntinorum excidio y). Ceterum de hocce *Andrea* legi quoque poterunt alii z).

N.) Ni-

u) V. g. *Val. Andrea* in biblioth. Belg. p. 57.

v) Teste *Passerino* in appar. sac. T. I. p. 77.

w) Conf. *Trithemius* in catal. virorum illustr. in opp. hist. P. I. p. 156; idem ibid. de scriptoribus eccles. p. 358.

x) In comment. hist. litt. de quibusdam eruditorum luminibus Palat. & Belg. sect. I. §. V. p. 8.

y) Vid. *Trithemius* in annal. Hirsaug. T. II. p. 462.

z) Nimirum *Ioecherus* im allgem. gel. Lex. P. I. p. 395. seq; in primis V. C. *Casp. Burmannus*, Traiectinus, in Traiecto erudito p. 374. seq; ubi per errorem statuitur, *Trithemium* reiecit mortem nostri ad annum 1463.

N.) *Nicolaus de Creutzennach* vel *Crützenach*, oppido Comitatus Sponhemienſis tunc Moguntinæ dioceſis, vir in litteris S. S. eruditiffimus & philoſophiæ haud ignarus, ingenio ſubtilis, diſputator acutus, eloquio pollens, egregius ſermonum declamator, & ratione vitæ valde præclarus; utpote qui in Gymnaſio Viennenſi Theologiam multis annis publice docuit, atque ibidem tam apud ſcholaflicos, quam apud ipſum Imperatorem FRIDERICVM *tertium* magnam eruditionis ſuæ laudem magnumque fructum obtinuit. Scripſit præclara quædam ingenii ſui ſpecimina, variis voluminibus conſtantia, quibus nomen ſuum poſteris notificavit. In quorum numero feruntur ſubiecta: *Quæſtiones ſententiarum* lib. IV; de conceptione beatæ Mariæ Virginis lib. I; ſermones de tempore & de ſanctis lib. II; orationes multæ ad patres, & variæ quæſtiones in ſcholis diſputatæ; atque alia complura, quæ uſque ad obitum ſuum lectoribus celavit. Moritur tandem Viennæ in Austria, ſub Imp. FRIDERICO III. & Innocentio VIII. Papa, anno Domini 1491. indiſt. IX a).

O.) *Franciſcus Wyler*: Hic aliquamdiu in conventu Cruzenacenſi fuit commoratus; de quo sæpe laudatus Sponh. Abbas b): *Ordinis, inquit, fratrum minorum de obſervantia, vir in divinis ſcripturis ſtudioſus & eruditus, & ſecularis literaturæ non ignarus, ingenio promptus & clarus eloquio, declamator ſermonum egregius, cum ante hoc ferme triennium in conventu Cruzenacenſis oppidi vitam ageret, ſcripſit ad inſtantiam Alberti Latronis eiſdem ordinis profeſſorem c), inſigne Repertorium epistoſtarum ſancti Hieronymi præbyteri lib. I; ad eundem de remediis ſcrupuloſitatum conſcientiarum lib. I; contra quendam, conceptionem Dei genitricis puriſſimam impugnantem, in modum libelli prolixam epistoſtam; ſermones quoque multos ad popu-*

a) Conf. *Trübemius* in cat. ill. vir. p. 167, & de ſcript. eccl. p. 378; atque ex eo *Henr. Pantaleon* in proſopogr. vir. ill. &c. P. II. p. m. 454.

b) In cat. ill. viror. p. 180.

c) Leg. *Profeſſoris*.

populum. Extant eius tam ad me, quam ad alios complures epistolæ; item de passione Domini; de vitiis & virtutibus, de musica & eius laudibus, varia & non abiicienda syntagmata; & quædam alia. Vixit adhuc sub Imp. MAXIMILIANO an. 1495. indict. XIII.

P.) Nicolaus de Alsentia: ordinis fratrum divæ Mariæ, de monte Carmeli, Lector S. S. Theologiæ in Crucenacensi conventu. De quo similiter ven. Abbas d) hæc nobiscum communicat: In scripturis sanctis studiosus & eruditus, & secularis philosophiæ non ignarus, ingenio promptus, sermone scholasticus, & declamator sermonum popularium longa consuetudine exercitatus. Scripsit in Exodum lib. I; in Apocalypsin quoque Ioannis lib. I; in officium Missæ & canonis longum & prolixum volumen lib. I; sermones de tempore & de sanctis lib. II; & quædam adhuc penes eum latentia. Ferme quadragenarius adhuc in conventu suo Crucenacensi vixit sub Imp. MAXIMILIANO anno Domini 1495. indict. XIII e).

Q.) Ioannes Gryposius, cognomine Artopoeus. Hic spectatissimus atque eruditus civis Stauropolitani ineunte seculo XVI. floruit. Fidelissimus fuit Trithemii amicus; qui ipsum ex monasterio exsulem, quantum quidem potuit, suis sustentavit opibus. Hinc Abbas ad nostrum exaravit epistolam responsoriam & gratiarum actoriam, in qua veros veræ amicitiae characteres vivis coloribus depingit, depictos autem meritis prædicat encomiis. Data est epistola Coloniae Agripinæ die mensis Iulii XVI. an. 1505. f).

R.) Iam benefico amico amicum iungimus gratissimum, videlicet Ioannem Trithemium; cuius vitam ex ipsius scriptis & magnam partem ipsius verbis delineabimus. Patria quippe fuit Mosellanus, ex quadam villa Tritthenheim, quæ ab oppido
Tre-

d) Nempe l. I. pag. 179.

e) Conf. idem ibid.

f) Vid. Trithemius in epp. fam. P. I. ep. XXIII. p. m. 455. seq.

Treviri, in descensu Mosellæ fluminis ad sinistram, ferme quatuor milliaribus distat, oriundus, parentibus honestis & mediocris fortunæ, sed tamen liberis, natus patre *Ioanne de Monte gentili*, matre vero *Elisabetha de Longovico* cognominata; quibus vini cultura ministrabat vitæ necessaria. Quum autem puerulus esset unius anni, pater est defunctus, matre propter tenerrimum tenelli infantis amorem, ut ne tenellus vitrici iniuriis exponeretur, vidua per septennium manente; quo tempore tandem elapso, ad secunda vota transiit, atque alteri nupsit marito, ex quo & plures alios peperit liberos; qui tamen omnes, præter unicum filium, in prima iuventute ex vita discesserunt. Noster vero *Ioannes*, cum esset adolescens quindecim annorum, invitis quidem parentibus & cognatis omnibus, impenso litterarum amore tactus, eas furtim discere coepit. Id quod ubi vitrico innotuisset, verbis eum duris durioribusque verberibus adgreditur, atque a laudabili proposito, quod habebat, trahere conatur. Verum autem, quanto illum plus prohibendo quotidie adflixit, tanto ferventiori studiorum desiderio eundem incendit. Noctibus enim (quoniam diebus, nisi festis, & id furtive, non licebat) cunctis dormientibus domo exiens, ad amicum quemdam vicinum, qui litteris olim operam dederat, tamquam ad aram confugere consuevit; a quo præcipua puerilium institutionum rudimenta intra brevissimi temporis spatium haud difficulter percepit, adeo ut ipse præceptor etiam vehementer miratus diceret, se numquam tam docile ingenium & memoriam in aliquo homine conspexisse vivaciorem. Videntes autem sinceri amici, præsertim Sacerdotes ingenui, tantum adolescentis ingenium tantumque erga litteras amorem, eius patruo *Petro de Monte gentili*, viro maxime maturo severoque, persuaferunt, ut omnino, quid sibi tam vehementis litterarum cupiditas in eo quasi prætenderet ac præfagiret, lubens experiretur. Consensit ille, immo sese tutorem juvenis, vitrico quidem pertinaciter repugnante, non tantum exhibuit, sed deinceps quoque patrimonii eius habere

bere rationem incepit. Verum autem quot verbera, quot iniurias, quot contumelias innocuus adolescens sustinuit, quot imbres lacrymarum in angustias reductus effudit, priusquam vitrici iugum, omni servitute crudelius, subterfugere potuerit? E domo noverca tandem evasit; atque, litterarum amore ductus, iter trium dierum in locis desertis peregit; primum apud urbem Trevirorum, deinde in partibus inferioribus, ac postremum in oppido Heidelbergensi. Atque sic via trium dierum emensa, tandem in coenobium Sponhemienſe, tamquam in securitatis portum, sese recepit. In numerum ibidem monachorum cooptatus, inter fratres sine querela conversatus est, studiumque litterarum & cellæ solitudinem omnibus terrestribus prætulit deliciis. Sed librorum huius coenobii paucitas eum aliquantulum a suo retardavit proposito.

Postea, *Ioanne de Kolnhafen*, Abbate Sponhemienſi viceſimo quarto, ex consensu & voluntate *Alberti* Administratoris ecclesiæ Moguntinæ, ad abbatiam monasterii sanctorum *Marcellini & Petri* in Seleginaſtadio, oppidulo Moguntino ad Moenum, translato, *Ioannes Trithemius* die XXIX. Iulii an. 1483. Abbas Sponhemienſis eligitur g), dum tantum octo menses & dies septem post professionem suam in ordine fuerat, adeoque monachis omnibus iunior. Eodem anno die adſumptionis B. V. Mariæ per dictum *Albertum* in caſtro Steinhemio confirmatur, præſentibus ibidem *Hermanno* S. Iacobi, *Ioanne* Seleginaſtadienſi, & *Melchiore* Schonaviensi prope Heidelbergam, Abbatibus ordinis S. Benedicti. Post hæc eodem anno die V. Iduum Novembris, quæ fuit Dominica ante diem festum S. Martini, ab Episcopo Pariadenſi *Bertholdo*, munus benedictionis accepit in templo S. Iacobi prope Moguntiam.

Mox, ubi in munere Abbatis ordinatus fuit, Sponhemienſem emendare bibliothecam omni ratione omnibusque viri-

g) Teste b. *Kremero* in den diplom. Beitr. p. 28.

viribus fludit. Nam tempore ordinationis suæ vix quadraginta octo volumina, eaque parvæ æstimationis minorisque utilitatis ibidem fuerunt reperta h). Verum enim vero ipse, tamquam fautor studiorum cultorque optimus, libros multos & varios paulatim comparare studiose coepit, nimirum Græcos atque Latinos tot & tantos, ut in tota Germania tunc temporis nulla bibliotheca Sponhemienfi similis esse prædicaretur i). Anno 1484. secunda feria post octavas Paschatis altare in sacello consecrandum curavit in honorem S. Annæ, S. Hieronymi, S. Benedicti, S. Servati & S. Barbaræ k). Anno 1485. provinciali capitulo, quod vocant, in Augustano monasterio S. Udalrici interfuit l). An. 1486. idem mediam curtis in *Nosbach* m) partem a *Crafftone* II ante centum annos cuidam militi, cognato suo impignoratam, multis laboribus multisque impensis redemptam, denuo ad monasterii possessionem reduxit, aliaque in maximum coenobii commodum instituit & procuravit n). Anno 1487. & quidem die natiuitatis CHRISTI, obiit *Conradus de Rodenberg*, Abbas ordinis S. Benedicti in monte S. Ioannis Rhingaviensis; utpote cui *Trithemius* noster scripsit epitaphium, idque iuxta sepulcrum eius fixit ad parietem:

- » Siste parum gressus, paulumque morare, Viator,
 » *Conradi Rodenberg* hic quia busta vides:
 » Mons facer o) hunc, Rhenus celebris quem conspicit amnis,
 » Moribus, ingenio par cui nullus erat:
 » Huius coenobii fuerat clarissimus Abbas,
 » Virtutum cultor, religionis amans.
 » Primus enim nostræ iecit fundamina vitæ,
 » Quæ Bursfeldensi nomine clara viget.

G g 2

» So-

h) Vid. *Trithemius* in chron. Sponh. p. 394. seq.

i) Idem ibid. p. 396; nos supra §. XVII. p. 80. seqq.

k) Idem *Trithemius* p. 397.

l) Ibidem.

m) Legatur *Nusbaum*.

n) Ibidem p. 398.

o) Pro *facer* alij legere, ex ratione, nescio qua, malunt *sacras*.

- „ Sobrius, & castus, pius, integer atque quietus,
 „ Cui cibus & cultus parvus & asper erat.
 „ Hic etiam magno CHRISTI genitricis amore
 „ Captus erat, laudes scripsit & ille suas.
 „ Ipse pius magno fratrum dilectus amore,
 „ Extinctusque die, qua sacra virgo parit.
 „ Ergo Deum iusta cuncti ratione precamur,
 „ Vt sibi sydereo det residere polo.
 „ Hoc tibi pro merito posuit *Trithemius Abbas*,
 „ Quem tua de Sponheim vota tulere patrem p).

Anno 1488. Abbas noster, qui litterarum studio, quantum licebat, semper intentus erat, meditationes suas scriptis mandare coepit. Scripsit igitur librum, quatuor partibus constantem, de *origine, acquisitione, pulchritudine & utilitate virtutum, in genere & in specie*. Quem vero, quoniam non ita, sicuti voluisset, propter nimis longa argumenta & varias occupationes, eliminare potuit, ignibus cremandum tradidit. De *laude quoque virginittatis* magnum inchoavit opus; quod autem tunc nondum perfecerat. Anno regiminis sui tertio quaedam *Synthemata* scripsit, quorum nonnulla hoc anno emendavit, nec tamen, amicis vel postulantibus, postea prodire in publicum, nec imprimi permisit. Ad quemdam *Nicolaum*, Mernicensem Presbyterum, quondam commilitonem suum, rogatus exaravit de *iustificatione sacerdotali* librum peculiarem, postmodum quoque impressum; de *vanitate vitæ presentis* lib. I, similiter impressum; grande & maxime laboriosum opus de *scriptoribus ecclesiasticis* anno regiminis sui quarto inchoavit, sed demum anno undecimo ad umbilicum perduxit, quod impressum similiter divulgatum est; *Exhortationum ad monachos* lib. II; item de *tentationibus monachorum* lib. II; in *regulam S. Benedicti* quoque lib. II; de *vita spiritali* lib. I; *investigatorium scripturarum; de vero modo studendi*

p) Idem ibid. p. 399. seq; ubi & nonnullæ huius epitaphii subiiciuntur illustrationes, ex historiis repetitæ.

studendi lib. I; *speculum vitæ hominis religiosi* lib. I; orationes multas in capitulis, tam annuo, quam provinciali, data temporis opportunitate, dixit; quarum aliquæ sunt impressæ; ceteræ vero minus q).

Anno 1489. *Trithemius* de novo libellos composuit subiunctos: nempe *vitam S. Irminæ virginis*; *laudes S. Andreae Apostoli*; *laudes S. Iosephi nutritii Domini*; *laudes S. Benedicti Abbatis*. Alia incepta noluit absolvere, sed potius studia, ferme per septennium intermissa, continuare maluit. Habuit autem duos in litteris Græcis perdiscendis egregios præceptores, sibi met invicem succedentes; quorum primus fuit *Conradus Celtes Protucius*, natione Francus, orator & poëta laureatus; a quo Grammatices & prima litteraturæ Græcicæ rudimenta percepit feliciter. Secundus fuit *Ioannes Capnio*, alias *Reuchlinus*, natione Suevus, ex oppido Pforzheimensi oriundus, homo eruditissimus & singulari docendi dono maxime instructus; a quo in altioribus sermonis Græci & Hebraici præceptis, imbuebatur. In Hebraicis quoque quemdam Iudæum pauperem, sacro Christianæ religionis lavacro tinctum, Heidelbergæ habuit præceptorem; utpote quem deinceps Abbas nuncupatus, ad semet in monasterium suum accersens, quam diu vixit, gratis enutrivit. In duobus modo dictis sermonibus multa volumina, tum scripta tum impressa, iuvantibus quoque Principibus, ex Italia terrisque remotioribus, in omni propemodum facultate, prouti loquantur, magna sagacitate comportavit r).

Anno 1490. præter alia composuit *formam visitationis monachorum ordinis sui*, postea Norimbergæ ex mandato capituli provincialis impressam; *laudes quoque vitæ coenobiticæ*, tunc vero nondum impressas s).

Anno 1492. rogante *Gerlaco*, Abbate Tuitiensi ordinis sui, scripsit librum singularem de *laude scriptorum*, antea notatum;

G g 3

tatum;

q) Vid. idem *Trithemius* in chron. Sponh. p. 400. seq.

r) Idem ibid. p. 401.

s) Ibidem p. 402.

tatum; item de modo celebrandi provinciale capitulum; utrumque postea impressum. De illustribus ordinis S. Benedicti viris opusculum, in quatuor libros divisum, hoc quidem anno inchoavit, sed sequenti demum ad finem perduxit t).

An. 1493. Capitulum provinciale vicesimum octavum ordinis S. Benedicti fuit celebratum in Hirsaugiensi dioecesis Spirensis monasterio sanctorum Petri & Pauli; in quo præfederunt Io. Trithemius, Conradus, Abbas Wiblingensis, aliique. Per triduum in eodem capitulo mane vesperique lectus opportune fuerat libellus penthicus, id est, lugubris de ordinis S. Benedicti ruina; quippe quem ipse Trithemius eodem anno, Blasio Abbate Hirsaugiensi fratribusque monasterii eiusdem impense rogantibus, ediderat. Quem tum Patres ad finem usque attentissimo & intentissimo animo perlectum, ad unum omnes unanimi consensu statuerunt, ad mensam Antistitum vel Præsulum in ipso capitulo, pro tempore celebrando, semper prælegendum u).

An. 1494. Trithemius novum abbatia Sponhemienfis ædificium partim ex vetusto, partim ex fundamentis construxit satis pretiosum satisque ornatum, & quidem ad orientem monasterii plagam, ubi quondam introitus portæ fuerat constitutus; in quo fecit duas cameras pro Abbate, tertiam pro Capellano, & hypocaustulum unum, æstuarium inferius duo, atque ædiculam sacram cum altari, anno sequente d. XV. Cal. Iulii demum consecrato v). Eodem anno, rogante Rumoldo a Laupach, Priore Carmelitarum, Francofurti ad Moenum degentium, scripsit librum tunc vulgatissimum de laudibus S. Annæ matris beatissimæ Dei genitricis & virginis Mariæ, a permultis in maximo pretio habitum; in cuius septimo capite de purissima conceptione Dei genitricis facit mentionem. Huius occasione surrexit w) quidam de ordine Prædicatorum, Wigandus Cauponis nomine, prædicator conventus Frankfordien-

t) Ibid. p. 403.

u) Rursus ibid. p. 404.

v) Ibid. p. 405.

w) Apud eundem in chron. Sponh. p. 405. seq.

diensis, homo quidem satis doctus, sed nimium temerarius & superbus: opus, quantum ad puritatem conceptionis pertinet, impugnare voluit, literas contra Trithemium (occultato scribentis nomine sub fratris Pensantis - manus vocabulo) per nuntium incertum ad illum misit, & quasi male de conceptione scripserit, satis timide increpavit. Cui Trithemius in hæc verba rescripsit: Aegre ferrem convitia tua & opprobria, lector in-nominate, nisi te gravi morbo animi laborare intelligerem; qui usque adeo in te prævaluisse cernitur, ut experientia medicorum principis Aesculapii necessaria ad tui curam videatur. In fine autem sic epistolam conclusit: Si religiosus es, si fraternæ charitatis amator, a convitiis & maledictis te modo cohibere non negligas, neque in tua prudentia contra immaculatam Dei genitricem temere confidas, nisi hoc feceris, erit tempus, quo scripta tua, irrisione dignissima, in caput tuum reiecta dolebis. Cum his literis & aliis latioribus Trithemius misit virum quendam & eruditum ad Franckfordiam (erat autem in adventu Domini), qui apud prædicatores exploraret subtiliter, quis esset ille frater Pensans-manus. Is cum illo venisset, industria usus, comperit esse præfatum lectorem Wigandum Cauponis. Hoc cum ad Trithemium retulisset, ortum est grande literarium inter eos bellum, quod ferme per biennium inter eos duravit. Mox enim adversus Wigandum plures viri doctissimi, defensores Marianæ puritatis, metro scripserunt & prosa: librum Trithemii & sensum eius de conceptione eius purissima defensantes. Biennio tandem elapso, concordia inter Trithemium & Wigandum facta est per Rectorem Vniversitatis Coloniensis Vdalricum Kreitwys de Eslingen, Doctorem S. Theologiæ famosissimum, maioris ecclesiæ Coloniensis canonicum ac Archiepiscopi consiliarium, ac per Tomum de Scotia, & alios sacræ Theologiæ Doctores, ita quod Wigandus opinionem suam contrariam purissimæ conceptionis Mariæ & Trithemii opusculo abiuravit, veniamque temeritatis suæ petere ab ipso Trithemio compulsus fuit, & quod remissis iniuriis omnibus alter in alterum a modo invectionem non scriberet. Nihilominus præ-
dica-

dicatores postea in curia Romana sub Alexandro Papa VI. contra Trithemium impetrare aut laborare subdole conati sunt, sed nihil profecerunt. Habebat enim abbas Trithemius sibi constantissimæ adherentes Vniversitatem Parisiensem, Coloniensem, Thubingensem, totumque ordinem Carmelitarum, ordinem Minorum, sacrosanctæ Romanæ ecclesiæ maiorem coetum Cardinalium, Archiepiscopos, Episcopos & Principes multos, & pene omnem in Germania clerum, ac viros doctos & eruditos innumerabiles.

Eodem anno scriptis consignavit: Soliloquiorum hominis ad animam suam lib. I; de laude & amore & vero studio scripturarum lib. I; de ordinis Carmelitarum exordio & progressu lib. II; statuta quoque provincialis capituli ordinis S. Benedicti contrahendo per epitomen in unum volumen collegit. Quæstiones similiter Græcas ad Rutgerum Sicambrum in Evangeliorum dissonantia enucleavit. Item e Græco in Latinum convertit librum Maximi Abbatis de incarnatione Domini, & quasdam epistolas tertiæ Synodi, S. Cyrilli, Archiepiscopi Alexandrini, nec non quædam alia x).

Anno 1495. nonnulla S. Annæ miracula litteris mandavit, & catalogum de scriptoribus Germanis, quem iam ante quatuor annos inchoaverat, urgente M. Iacobo Wimpelingio, hoc anno emendans, quantum potuit, perfectiorem reddidit atque ad finem perduxit y).

Anno 1496. Dominica quarta, post diem Dominicæ resurrectioni consecratum, vicesimum nonum ordinis S. Benedicti provinciale capitulum in monasterio Saliginastadiensi celebratum fuit; utpote quo Trithemius illam cunctis notissimam de cura pastorali orationem dixit. Eodem anno IV. nonas Iulii in monasterio Sponhemienfi, ad eiusdem bibliothecam, quam fama præstantem & pretiosam ubique divulgavit, contemplandam, fuerunt Ioannes, Episcopus Wormatiensis, Ioannes Reuchlinus, aliique z).

An.

x) Ibidem p. 406.

y) Rursus ibid. p. 407.

z) In chron. Sponh. p. 408.

An. 1498. tumba S. Hildegardis in monte S. Ruperti maxima cum animi reverentia fuit aperta, toto conventu ceterisque, ad sacram hancce sollemnitatem delegatis, ibidem præsentibus; in quorum numero fuit *Trithemius*, qui tunc temporis eiusdem S. Virginis brachium iteratis precibus obtinuit a Magistra conventuque, quem multis antea beneficiis cumulaverat. Has vero reliquias cum quibusdam aliis in quamdam includendas tabulam curavit a).

An. 1499. secunda feria post diem Palmarum *Trithemius* tunc celebri *Arnoldo Bostio*, Carmelitæ, Gandavi tunc temporis commoranti, per litteras sciscitanti, quid iam scriberet, tamquam amico sincero responsurus rescripsit, *se in manibus habere magnum opus steganographiæ, ad unius Principis petitionem, quod tractaret de quibusdam rebus & artibus occultis atque mirandis, ab eo noviter inventis, quæ nulli hominum antehac fuerint cognita, quemadmodum opus ipsum probat b).*

An. 1501. Sponhemii tertium fuit *Christophorus*, Marchio Badensis, equitatu suo ad oppidulum Winterburgum præmisso, ne comitum multitudine molestus esset monachis. Eam autem ob rationem eo venit, ut videret bibliothecam, & quædam arcana, quorum respectu anno superiori ad se in castrum suum Lützenburgum vocaverat *Trithemium*, eumque favoris sui & amicitia fecit participem c). Eodem anno d. XIX. Nov. qui S. Elisabethæ sacer, PHILIPPVS, Comes Palatinus Rheni & Dux Bavariz, cum LVDOVICO & RUPERTO filiis, Sponhemium concessit, *Trithemium* compellendi visendique gratia monasterium simul eiusque libros præstantissimos. Præmisit autem coquos, panes, vina, pisces, atque omnia, quæ fuerant ad victum necessaria, ne monachis damno esset d).

An.

a) Ibid. p. 411.

b) Ibid. p. 410. seq; ubi varia de hoc opere iudicia indicantur.

c) Rursus ibid. p. 413.

d) Apud eundem p. 415.

An. 1502. IOACHIMVS, Marchio Brandenburgensis, nuntios pluresque litteras misit ad *Trithemium*, eumque ad semet humanissime invitavit e). Eodem anno Abbas noster bibliothecæ Sponhemienfis libros recensuit; atque in ea tunc temporis inventa sunt mille sexcenta quadraginta sex volumina, quæ omnia, quadraginta exceptis, ipse collegit studiofissime f).

A. 1503. m. Iunio supra laudatus *Christophorus*, Marchio Badensis, iterum Sponhemii inuisit *Trithemium*, quocum in abditis naturæ mysteriis quædam arcana tractavit g). Eodem anno m. Oct. Francofurti ad Moenum convenerunt Electores, Archiepiscopi, Principes, alique. Adfuit quoque *Trithemius*, litteris & nuntiis modo memorati Marchionis IOACHIMI vocatus, atque apud ipsum decem continuis permanfit diebus, rationem eorum, quæ Princeps ab eo audire cupiebat, promptissime reddens. Verum autem Abate nostro Francofurti commorante, Legatus apostolicus ad Marchionis mensam invitatur; invitatur & ipse *Trithemius*, qui tandem abiturus, ab utroque muneribus donatur magnificis. Valedicens Abbati Legatus, b. Antonii verbis est usus, dicens: *O quam tarde notus, quam cito recedis h)!*

A. 1504. iniustissimo bello contra PHILIPPVM Palatinum conflato, & Württembergensibus nec non Hassis plurima Palatinatus loca occupantibus ac miserum in modum devastantibus, *Trithemius*, hostium metu perterritus, in vigilia Petri & Pauli, in proximum Palatinatus oppidum, nempe *Crucenacum*, secessit; introductisque paulatim eodem libris, privilegiis, & cunctis utensilibus, ne adversariis in prædam paterent, hæsit ibidem mensibus quinque, diebus quatuordecim, usque ad belli finem, atque in vigilia S. Andreæ in monasterium revertit i).

An.

e) Ibid. p. 416. f) Ibidem. g) Ibidem. h) Ibid. p. 418.

i) Ibid. p. 419; sed p. 422. dicitur, *Trithemium* *Crucenaci* permanfisse menses V. dies XX; quæ inter se non coherent.

An. 1505. ipsis Cal. April. *Trithemius* circa horam septimam matutinam cum nuntio PHILIPPI Palatini atque unico famulo abequitans monasterio, Heidelbergam versus iter ingressus est, licet aliquantulum corpore debilis febribusque laborans tertianis, imperio ipsius Principis simul & litteris evocatus, in causa exusti monasterii Limpurgensis consilium daturus, ut nimirum *Wachenhemii* constitueretur. Qui cum Heidelbergam advenisset, aëris intemperie adfectus, atque infirmitas eius ita fuit aucta, ut redire, sicuti apud animum suum statuerat, citius non potuerit. Eo sic infirmo apud Heidelbergenses existente, quinta post eius ex coenobio discessum, in dicto coenobio Sponhemienfi contigit gravissima rerum perturbatio, quippe quam, sibimit veluti nimis iniuriam existimans, ægerrime tulit. Quod factum nimium temere præsumtum susceptumque *Trithemio* causam multarum afflictionem & persecutionum attulit, quin immo plurimos adversus ipsum æmulos provocavit. Ad monasterium suum deinceps non revertit, non quidem eam ob rationem, ut ab aliquo prohiberetur, sed propterea, quod vereretur potius, ut pacem cum æmulis habere postea posset k).

Ineunte m. Iulio anni modo memorati frequens Principum conventus, per regale mandatum convocatus, Coloniae Vbiorum celebratus fuit, & quidem ad concordiam pacemque confirmandam; utpote qui ad finem eiusdem mensis duravit. Ad dictum conventum IOACHIMVS, Marchio Brandenburgensis & Princeps Elector Palatinus iturus, ad *Trithemium* nostrum, qui tum Spiræ Nemetum in domo Abbatibus Limpurgensis morabatur infirmus, nuntium equitatem cum litteris præmisit, quibus, simul illi viaticum mittens, rogabat, ut ad se Coloniam descenderet; qui tanto Principi lubenter adnuit. Vnde 1) *quamvis ex parte adhuc esset debilis, & propter casum cum equo fluxum sinistro patere-*
H h 2
tur

k) Ibidem p. 423.

1) Sunt verba ipsius chronographi p. 423. seq.

*tur in cruce, ob idque paululum claudicaret, tamen ad complacendum Principi, conducto curru una cum nuncio descendit ad Moguntiam, & inde navigio usque ad Coloniam, ubi per integrum mensem cum ipso Marchione permansit. Verum enim vero cum iniuriarum sibi factarum auctores necdum plene scire potuisset, reditum ad monasterium aliquandiu differre statuit, donec videret, quorsum æmulatorum suorum laberetur intentio. Quod cum innotuisset sæpe dicto Principi, rogabat eum instantius, ut secum ad terras Marchionatus Brandenburgensis pergeret, per menses aliquot cum eo mansurus: quod facere sine consilio illustris Principis PHILIPPI, Comitis Palatini, Trithemius noluit; cuius multam humanitatem & tunc & ante expertus est. Unde consensu ipsius Principis impetrato, Abbas Marchioni promisit, se facturum, quod postulaverat. Conventu igitur Principum tandem soluto, IOACHIM Marchio per Saxoniam iter faciens, ad sua reversus est, consignato prius Abbati copioso viatico & comitiva satis honesta. Anno itaque prænotato die mensis Augusti VI. Ioannes Trithemius Abbas cum suis exivit Colonia, & navigio adscendit ad Moguntiam: non enim volebat intrare Marchiam, nisi prius de monasterio necessariam fecisset narrationem Priori. A Moguntia igitur rursus ascendit Spiram, & vocatum ad se Nicolaum de Reinig Priorem suum, omnem curam & dispositionem monasterii huius illi commisit, dispositisque, ut potuit, rebus, per Thuringos Marchiam intravit, & veniens ad Berlin oppidum, in quo Marchionis est residentia, cum gaudio magno & honore ab eo susceptus est; & in omnibus iuxta principalem munificentiam copiose provivus. Mansit autem cum eodem Principe in Marchia mensibus IX. varia ad institutionem illius laudabilem componens opuscula. In laudato Principum conventu Imp. MAXIMILIANVS die tricesima Iulii concordiam pacemque inter Principes dissidentes restituit & veluti reformavit. Tunc temporis idem Cæsar vicesima mensis eiusdem die ad se vocavit Trithemium, & de variis S. Scripturæ quæstionibus longam cum eo habuit disputationem. Unde non parum eo loquente Rex exhilaratus est, privilegium illi
 Ca-*

Capellæ Imperialis cum certis libertatibus contulit, ac muneribus honoratum magnificis a se cum benevolentia dimisit m).

Eodem anno, cum Colonia Spiram revertisset, eum adiit Narcissus, Gallus, Medicinæ Doctor, iustructus litteris Episcopi Cohursensis, (Cahors, Cadmeum) qui Trithemium, ingentibus donis propositis, in Galliam invitavit. Sed fidem, Marchioni datam, violare nolens, in Galliam non intravit. Eodem anno die vicesima Octobris Trithemius, in Marchia hærens, ad Sponhemienfes misit fratrem Theodoricum de Els, suum tunc temporis sacellanum, cum literis ad Priorem & conventum, quibus significavit, se ante festum Dominicæ resurrectionis huc non esse reverfurum. Marchio etenim Princeps eius institutione, moribus simul & scriptis plurimum delectatus, rogabat, ut diutius secum manere consentiret, qui usque post Pascha consensit n).

An. 1506. quidam ex fratribus per incautas suas locutiones stultasque cavillationes, quæ omnes ipsi Trithemio fuerunt denunciatae, animum eius nimium exulcerantes, ipsum a Sponhemienfibus tandem penitus alienaverunt. Quum eodem anno IOACHIMVS, Marchio Brandenburgensis, universale gymnasium Francofurti ad Oderam instituisset, Abbas noster præfens fuit. Eodem anno die XIV. m. Maii Trithemius, egregiis donis muneribusque a laudato Marchione condecoratus, impetrataque abeundi licentia, cum honesto comitatu profectus, tandem die secunda m. Iunii ad urbem Spirensensem pervenit. Præmiserat autem o) ex Franckenfurt fratrem Theodoricum Capellanum suum ad Sponheim, quatenus & statum monasterii rerum diligenter inquireret, & si quievisset commotio æmulorum, investigaret, Prioremque suum ad Heidelbergam evocaret: quia noluit Abbas redire ad monasterium, nisi prius animos erga se intelligeret fratrum. Mansit

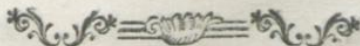
Hh 3

ergo

m) Ibidem p. 424. seq.

n) Vjd. ibid. p. 425.

o) Sunt ipsius chronici verba p. 425.

ergo cum Abbate Limpurgensi usque ad finem m. Septembris apud Budoras p), & rei tacitus præstolabatur eventum. Verum posteaquam animos quorundam fratrum erga se intellexit minus in ardore charitatis esse sinceros, & animum Ducis Iohannis de Siemern, Principis alioquin valde pii, quorundam æmulatorum incuriosa delatione aliquantulum, ut sibi dicebatur, commotum, tutius omnino iudicabat, Abbatiam Sponhemiensem cum pace ac bona voluntate deserere, quam se in medium turbationis collocare. Eodem anno in fine m. Augusti annum Capitulum apud urbem Moguntiam celebrabatur; cuius præfides Heidelbergam miserunt duos præfules ad Trithemium, qui illum rogarent, ut ad monasterium suum reverteretur; Sed tamen noster suum tenacissime tenuit propositum q). Eodem anno, voluntate Pontificis audita, nuntius Heidelbergam citius mittitur, atque Herbipolim Trithemius vocatur; utpote qui Serenissimo Principi Domino suo PHILIPPO, Comiti Palatino Rheno, causam proponens, ex illius consensu, quorsum vocabatur, ascendit. Tertia itaque die m. Octobris venit ad Herbipolim, & post resignationem Ciliani abbatis voluntariam, XII. die mensis præscripti, qui fuit secunda feria post festum S. Dionysii martyris, compromissione fratrum in dominum Episcopum & duos Abbates facta, in abbatem sæpe dicti monasterii electus constituitur, & quarta die eiusdem mensis post decimam ab eodem reverendissimo Præsule confirmatur, atque in possessionem abbatiæ S. Iacobi realem altera mox die, qui festo S. Burcardi fuit solennis, introducitur r). Dicto igitur anno, nimirum indict. IX. die m. Octobris decima quinta Trithemius electus & confirmatus Abbas S. Iacobi Herbipolitani munus suum suscepit, præsentibus Conrado Abbate S. Stephani, M. Petro Sigillifero ceterisque, tamquam testibus. Hæc autem acta sunt, anno ætatis suæ quadragesimo quinto non-

p) Per Budoras non satis accurate intelligit auctor Heidelbergam.

q) Ibidem p. 426; ubi omnia fusius enarrantur.

r) Ibid. p. 427. circa finem.

nondum completo, suæ vero Abbatia Sponhemienfis anno XXIII. m. II. die XVIII. absolutis s).

Evocatus itaque fuit ad regendum Herbipolitani suburbii monasterium Bursfeldense S. Iacobo ad Scotos dicatum; quorsum etiam multos codices manu exaratos transtulit, qui in bibliotheca monasterii hodiedum adtervantur. Magna autem cum laude huic coenobio per decennium præfuit Abbas. Tandem ibidem pie defunctus fuit, & quidem anno MDXVI t), ipso S. Lucia die, ætatis quinquagesimo quarto. Sepultus in coenobii templo, quemadmodum ex eius lapide sepulcrali, in Abbatia Herbipolensi ad parietem erecto, patescit; cuius inscriptio:

ANNO DOMINI MDXVI. IPSO DIE
S. LVCIAE OBIIT VENERABILIS PATER
DOMINVS IOANNES TRITHEMIVS
ABBAS HVIVS COENOBII u).

Aliud epitaphium alibi v) legimus, hoc modo conditum:

Hanc meruit statuat *Germanæ* gloria terræ
Abbas *Trithemius*, quam tegit ista domus.
Quam fuerit literis, simul & virtute celebris,
Admiranda sui dant monimenta styli.
Arguit hoc etiam multorum gratia Regum,
Ex quibus in primis Maximus Aemilius.
Maximus Aemilius Romani gloria sceptri,
Qui fuit *Austriacæ* clara propago domus.

Huius

s) Rursus ibid. p. 428.

t) Non an. 1499, prouti quidam male computant, censente *Labbeo* Tom. I. p. 610; nec an. 1519, uti *Bellarminus* refert.

u) Conf. *Ioan. Busæus* in historica relatione, præfixa operibus *Trithemii* piis & spiritualibus, Moguntia an. 1604. a sese editis.

v) Nimirum apud *Thomam-Pope Blountium* in censura celebriorum auctorum, p. m. 505. ed. Genev. 1694. in 4. mai.

Huius magna fuit acceptissimus Aula,
 Et primum tribuit docta caterva locum.
 Absit suspicio de *Dæmonis* arte *Magia*,
 Contra quam magnum scribere coepit opus.
 Ut vivit fama, sic vivat mente beatus,
 Et videat summi coelica regna Dei!

Lorenzo Crasso.

In monasterio Sponhemienſi ſub effigie *Trithemii* hodie dum
 leguntur ſequentia, maiuſculis exarata litteris :

- „ Effigies Ioannis Trithemii, qui fuit XXV. Abbas
- „ Huius monaſterii Sponheimenſis. Miraculum
- „ Doctrinæ & ſcientiarum ſui ævi; in Latinis, Græcis,
- „ Et Hebraicis & omni ſcibili, cuius fama ipſe
- „ Etiam Philippus Comes Palatinus & Dux Ba-
- „ Variæ inclytus, cum Ludovico ac Ruperto Filiis ſuis,
- „ CHRISTOPHORUS quoque Marchio Baadenſis huc in Spon-
- „ Heim venerunt gratia Trithemium alloquendi &
- „ Viſendi monaſterium ſimul & bibliothecam, qua
- „ Hic & in Germania nulla ei ſimilis fuit. etiam
- „ Maximiliano Regi Roman. Ioachimo Marchio-
- „ Ni Brandenburg. & pluribus aliis Principibus
- „ Chariffimus, qui & intuitu eius multa huic
- „ Monaſterio bona contulere. Mortuus eſt. 1516.

Ceterum de *Trithemio* hæc legimus: *Io. Trithemius, Abbas Sponh. qui ut in Palatinatu degit vitam, ita Palatinas res, Palatinorumque Principum geſta diligenter conſignavit litteris. In multis tamen humani quid paſſum eſſe conſtat w).*

Plurima, quorum nonnulla ſuperius iam indicavimus,
Trithemius ſcripſit x). Eius chronologia myſtica de intelli-
 gen-

w) Quæ legimus apud ampliſſ. Dn. P. W. L. Flad in tentam. primis de ſtatu litter. & eruditis in Palatinatu Elector. p. 11.

x) Quorum quædam poſt *Labbeum* recensent *Henr. Wharzon* in adpend. *Cave* p. 113. ſeq. & ipſe *Guil. Cave* in hiſt. litt. P. II. p. 316.

gentiis, orbem post Deum moventibus, seorsim Coloniae an. 1567. in 8. prodiit. Compendium seu breviarium primi voluminis chronicorum de origine Francorum, Paris. 1539. fol; De origine Francorum liber, Basileae 1547. cum opere praecedenti; chronicon successionis Ducum Bavariae, & Comitum Palatinorum, Francof. 1544. & 1549. in 4 y); Catalogus scriptorum ecclesiasticorum, Moguntiae 1494, & eodem an. Basil. fed Paris. 1512, Colon. 1531 & 1546, in 4, & quidem cum duabus appendicibus *Anonymi* scilicet & *Balthasaris Werlini*, Florent. 1593. Basil. 1594. De quo ven. Litterator z) ait: *Trithemii liber de scriptoribus ecclesiasticis saepius est vulgatus, tamen raro hodie obvius, venalis certe nunquam prostat. Cum tamen hic auctor unus sit, ex quo plurimi scriptores recentiores hausserunt, hauriuntque, quae de sequiorum temporum scriptoribus, ubi veteres nos illi destituunt, sive vera, sive falsa, tradunt a*). Haec tenus *Fabricius*. Habemus quoque

y) Apud *Schardium* rerum German. T. I. p. 170. Hoc chronicon vocatur liber rarissimus in bibl. Sarraz., apud cel. *Dan. Gerdesium* in florilegio hist. crit. librorum rariorum p. 347. ed. III. Groning. & Brem. an. 1763. in 8. mai.

z) Nimirum *Io. Alb. Fabricius* in praefat. ad lectorem bibliothecae ecclesiasticae, praemissa.

a) Conf. bibliotheca *Reimanniana* (Hildesiae, 1731. 8.) p. 105. seq. Ubi haec subiunguntur: „Cum quo (*Fabricio*) conferendus *Aubertus Miraeus* de scriptoribus Sec. XVI. qui p. 156: *Job. Werlini* appendix ad *Trithemium* eget quibusdam in locis expurgatione sive lima censoria, nominatim ubi agit de *Beato Rhenano* &c. Ratio est, quia ibidem & Protestantium honorificam facit mentionem. Quibus ita infensus fuit *Miraeus*, ut in sec. XVI. scriptoribus eos omnes silentio praetermiserit, vel, si quos interdum nominaverit, eos infami stigmatem notandos existimaverit. Non sine manifesto legum historicarum neglectu ac fastidio. „

que chronicon Sponhemienſe; chronicon Hirſaugienſe, Baſil. 1559. ibidem 1581. fol. b). Hæc & alia eius opuſcula hiſtorica c) ſunt duobus tomis evulgata Francof. 1601. fol. d). In fine horum opuſculorum adiuncti ſunt eiſdem libri duo epiſtolarum familiarium p. 436 - 574. e).

Iam

b) Quod chronicon auctius & emendatius ſeparatim prodiit ex mſ. cod. Sangallenſi S. Galli in duabus partibus an. 1690. fol.

c) Scilicet curante *Marq. Frebero.*

d) De iis in cit. bibl. *Reimanniana* p. 84 & 85. legimus: „Prima hæc eſt & optima operum hiſtoricorum, quæ a *Trihemio* (potius a *Frebero.*) congeſta ſunt, editio. In quibus nitent præ cæteris (1) de *viris illuſtribus Germaniæ*, (2) de *ſcriptoribus eccleſiaſticis* Libri. Stilo non quidem caſto, æquabili tamen, & facili & dilucido conſcripti. Et ea induſtria exarati, ut & ſibi, & Germanorum genti iisdem laudem ſempiternam compararit Auſtor, vir *πολύεισος, πολύγλωττος, πολύγραφος*, & in iis, qui ex Germanorum ordine hiſtoriæ literariæ dederunt operam, primas partes tenens. Sane *primus* eſt *Trihemius*, qui vanitati exterorum inſultans docuit, Germaniam non pauciores habuiſſe viros doctos, quam Italiam aliasque terras Europæorum. *Primus* etiam, qui ex *Hieronymo, Gennadio, Iſidoro, Honorio, Sigebero* &c. cognitione quæque digniſſima excerptiſt, & *ſcriptorum eccleſiaſticorum omnium a χριςτογονία* uſque ad ſua tempora breve quoddam concinnavit compendium. Ac licet in eo non ſemel lapſus ſit, & a veritate diſceſſerit, dandum tamen hoc eſt obſcuritati temporis, & loci, in quo vixit, & id potius ſpectandum, quod aſſecutus eſt Auſtor, tot difficultatibus impeditus, quam quod tenebris undequaque circumſeptus aſſequi non potuit. „

e) Haſ *Trihemii* epiſtolas ſeparatim antea edidit *Jac. Spiegelius*, Seleſtadienſis, Hagan. 1536. 4. vid. *Hirſchii* millenar. II. n. 686. apud chariſſimum & cl. *Bern. Frid. Hummelium*, in der neuen Biblioth. von ſeltenen &c. Buchern &c. vol. II. p. 149. Ceterum de iisdem epiſtolis vid.

Tam sequuntur libri quatuor de viris illustribus ordinis S. Benedicti, Coloniae separatim excusi 1575. 4; Commentarius in regulam S. Benedicti, Valencenis, 1608; Sermonum ad Monachos lib. II. Argent. 1486. fol. Antverp. 1574. 8. & Florentiae 1577. 4. f). Maximilianus I. Imperator, hancce quaestionem proposuerat discutiendam: *Quare fides nostra tot mysteriis & arcanis sit occultata?* Atqui inter *Trithemii* libros est, qui inscribitur: *Curiositas Regia, seu Quaestiones octo theologicae, a Maximiliano, Imperatore, propositae, & a Trithemio solutae*; qui liber primum, quantum novimus, prodiit Oppenheimii an. 1515. 4. g); dein refusus

I i 2

Fran-

vid. observ. cel. *Heumannii* in miscell. novis Lips. Tom. II. p. 109. seqq. apud *Gerdesium* l. d. Dignae utique sunt, quae hodie legantur. Conf. *Iac. Burckhardus* in comment. de linguae Lat. in Germania per XVII. saecula & amplius fatis P. II. cap. IV. p. 163. 165. seq.

f) Haec cum aliis, a *Whartono* & *Labbeo* memoratis, sub tit. *Opera spiritalia* vulgavit *Ioan. Busæus*, Mogunt. 1604. fol. Collectio infrequens, quae constat viginti variis opusculis a *Trithemio* elaboratis, & ita digestis, ut stromata theologica vocare possis. Vid. bibl. *Reimanniana*, p. 347. seq; ubi non satis accurate ponitur annus 1605.

g) Conf. celeb. noster D. *Büttinghausen* in incunab. typographiae Oppenh. p. 14. Hanc editionem optime recenset ven. *Ioan. Barthol. Riederer* in den Nachr. zur Kirchen- Gelehrten- und Bücher- Geschichte, vol. I. p. 162-67. Quaestiones quintam, sextam & septimam, tamquam fragmenta, variis vicibus, ex. gr. Ingolstadt. fuisse edita, novimus; quasi vero haec quaestiones antea nondum fuissent editae. Vid. cit. *Riedererus* l. d. pag. 165. Aliam adhuc huiusce libelli editionem, Moguntiae an. 1601. publici iuris factam, adlegat ven. *Fabricius* Tom. VI. hist. biblioth. suae, p. 475. Extat etiam in *Busæi* paralipomenis *Trithemii*, Mogunt. 1605. editis; quae collectio Coloniae an 1624. demum typis est exscripta. Possideo hunc libellum Germanice redditum sub hoc titulo: Antwort Herrn Iohann Abts zu Spanhaim, auff acht frag-

Francofurti 1550. 8. & 1601. 8. & Duaci an. 1621. 8. atque alibi, v. g. Coloniae 1534. 8. In hoc libello fequentia tractantur: (1) de fide & intellectu; (2) de fide neceffaria ad falutem; (3) de miraculis infidelium; (4) de fcriptura facra; (5) de reprobis atque maleficis; (6) de poteflate maleficarum; (7) de permiifione divina; nec non (8) de providentia divina. Quæ argumenta quis non videt eiusmodi effe, fuis ut non careant difficultatibus; utpote quas perfpexiffe acuminis erat MAXIMILIANI, pietatis autem, &, quam in cognofcenda veritate confectabatur, accurationis, ut folutas eius cuperet & difcuſas h).

De laudibus ordinis Carmelitarum, Florentiæ 1593. 4. Lugduni 1639, Coloniae, edente *Iodoco Kolcov*, 1643. 8. atque alia i); Vita S. Maximini, Archiepifcopi Trevirenfis k); Vita S. Maximi, Epifcopi Moguntini l); Epiftola ad Petrum, Abbatem Amerbachienſem m). Polygraphiæ lib. VI. cum clave — 1518. fol. Francof. 1550. 4. Colon. 1571.

fragftuck, Ime von weylandt Herrn Maximilian Röm. Kayfer &c. hochlöblichfter gedechtnusz, fürgehalten, in Latein beſchriben, vnd jetzund in das Teutſch erſtlich tranzſferirt. Die acht fragftuck. &c. Mit Kayferlicher Majefitet Freyhaiten nit nachzudrucken. Ingolftat durch *Alexander vnnnd Samuel Weiffenborn*, gebrüder. M. D. LV. in 4. opera & ſtudio *Hieron Ziegleri*, Prof. Ingolftad.

h) Vid. cel. *Erb. Andr. Frommannus* in opufculis philol. atque hiftorici argumenti (Coburg. an. 1770. in 8. 2. Tomis) Tom. II. num. VIII. in commentatione de Maximiliani I. Imp. Rom. in rem litterariam meritis, §. IV. p. 642. ſeq.

i) Quæ iunctim produxit idem *Buseus*, Mogunt. 1605. 8; Colon. 1624. 8.

k) Habetur apud *Sarium* d. XVI. Novembr.

l) Apud eundem d. XIIX. Novembr.

m) Exſtat apud *Lambecium* in comment. de bibl. Vindob. Tom. III. adpend. p. 342.

1571. 8 n); Tractatus de Providentia Dei, Altorfi, 1611. 8;
Tractatus chymicus — — — 1611. 8. Argent. 1613. 8; Li-
ber de veneficis, Germanice, Ingolstadii, 1555. 4; Büch-
lein von den sieben Ertz-Engeln. Nürnberg, 1705. 4. o).

Nonnulli magum ex *Trithemio* frustra faciunt, qui eum
criminis huius nimium audacter accusarunt. Illis enim a
Naudæo aliisque iamdudum fuit solide responsum. Nam *Trit-*
hemii Steganographiam p), quæ Francof. 1606. 4. & Darmsta-

I i 3

dii

- n) Hæc polygraphia *Trithemii*, Steganographia est inculpator, & minus
suspecta; sed rarior tamen & magis lectu digna, ob alphabetorum au-
tiorum, aliorumque excerptorum lib. VI. extantium, & ad histo-
riam litterariam pertinentium, præclaram syllogen. vid. bibl. *Reiman-*
niana p. 779.
- o) De eo libello in cit. bibl. p. 784. hæc sunt obvia: „ Si quid laudan-
dum est in his annalibus Seraphicis, hoc est cumprimis, quod auctor
eam, quam exhibet rerum seriem, narrare, non affirmare scribit. Ne-
que enim tuto, & citra formidinem oppositi id affirmari potest, quod
fictum est, & quod alio documento probari non potest, quam quo
fabulas Romanenses præbentur. Extat tamen hoc schediasma in
operibus *Trithemii* historicis, Francof. 1601. in f. excusis, cum hæc
ἐπιγραφή: Multa scitu digna, mira brevitate in se complecti arcana. „
- p) Conf. bibl. *Reimanniana* p. 779. seq; ubi sequentia habentur: „ Hæc
Steganographia *Trithemii* infamata est a *Mart. Delrione* in disquis. ma-
gicis L. II. Qu. 3. pag. 88; *Ioan. Bodino* in *Dæmonomania* s. consul-
tatione *Wieri* p. 483; *Carolo Bovillo* apud *Wierum* L. II. de præstigiis
Dæmonum L. II. cap. VI. p. 156; *Goropio Becano* in *Hermathena*
L. I. p. 15. &, quod mireris, ab ipso *Io. Wiero* l. c. Et a *Fride-*
rico II. Electore Palatino ita improbata, ut *ἀυτόγραφον* flammis ab-
sumi curaverit, quod in eius bibliotheca adservabatur; Sed vindicata,
& a Magiæ suspicione liberata, primum ab ipso *Trithemio* in præfat.

Poly-

dii 1621. 4. cum clave seorsim prodiit, aversati sunt multi; multi vero benignius illam tractarunt q).

Trithe-

Polygraphiæ ad Maximilianum Imp. tum a G. I. Vossio L. I. de arte grammatica cap. XLI. p. 141; *Gustavo Seleno*, five *Augusto*, Duce Brunsvicensi & Lunenburgensi, in *Crypto-menitices & Cryptographiæ* libris IX. Luneb. 1624. impressis, & tandem a *Wolffgango Ernesto Heide- delio*, Wormatiensi, in *Steganographia Tribemii* referata & illustrata. Norimb. 1721. in 4. Vt alios taceamus, quorum catalogum condidit *P. F. Arpius* in apologia *Vanini*. p. 11. Et *L. C. Wagenseilius* in dist. varii argum. p. 38; ubi & hoc notat, *Tribemium* opus hoc Steganographicum ad finem non perduxisse. Et scripsit ad nos Vir doctiss. *C. Z. ab Uffenbach*, esse in sua bibliotheca *Tribemii* Steganographiam, opus magicum MSCTum, ἀνέκδοτον, ab edita Steganographia plane diversum. ,,

q) Nimirum *Adamus Tannerus*, S. I. in orat. quadam inaugurali, Ingolstadii an. 1515. in 4. edita, tentatis & conquistis, quæ ubicumque habuit, omnibus, tandem pag. 20. concludit, ab omni culpa, propter mali speciem, se non posse *Tribemium* absolvere. At vero, prouti modo vidimus, *Gustavus Selenus*, hoc est, Serenissimus Brunsvicensium Dux, *Augustus*, sub ingeniose ficto nomine isto latens, grandi volumine, librisque novem *systematis Cryptographiæ*, an. 1624. f. Luneburgi editæ, dictum *Tribemii* opus ab omni magicæ suspicionis laebe profum purgare fuit ausus. Quo successu? vide *H. Conringium*, de bibl. Aug. ad illustr. *Boineburgium* p. 151. seqq. Ab hoc crimine etiam eum liberum declarat *Dan. Georg. Morbosus* in polyhist. Tom. I. lib. I. cap. VIII. §. 25. p. m. 80. ed. Lubec. 1708. ed. *Ioan. Möllero*. Idem fere tentavit *Io. Caramuel Lobkowitz*, in vindiciis Steganographiæ *Trithe- mianæ*, Colon. 1635. 4.

Trithemius præterea scripsit de veterum Sophorum sigillis & imaginibus magicis librum, qui demum ex msc. an. 1612. in 8. fuit evulgatus. Habemus etiam eius binas epistolas ad *Corn. Agrippam* r). Aliis eiusdem opusculis, quæ in *Mss.* passim delitescunt, iam non immoramur s).

Sæpius in arenam contra Monachos descendit, certamenque sustinuit feliciter, dum, eorum scelera fortiter adgressus, victor evasit. Accusat in quadam epistola sacerdotes, quod sint sacrarum litterarum contemtores. In alia graviter conqueritur, quod non tam *CHRISTVS*, quam *Aristoteles*. in suggestu prædicetur. Ceterum fuit singulari raraque eruditione pollens philosophus, mathematicus, poëta, historicus atque insignis theologus, adeo ut omnino & purioris litteraturæ, & sincerioris Theologiæ, quam multi ipsius coætanei, fuerit studiosior t). *Trithemium* quoque membrum fuisse

r) Harum altera præfixa est operibus *Agrippæ*; altera vero reperitur Tom. II. opp. *Agrippæ*, epistolarum lib. I. ep. XXIV. p. m. 704. & seq; quæ epistolæ subiunctæ sunt operibus *Heur. Corn. Agrippæ* ab *Nettesheim*, ed. ultimæ Lugdun. 8. mai.

s) Horum catalogum ipse *Trithemius* in epp. Famil. lib. II. p. m. 555. & 562; idem de scriptoribus eccles. p. 398; atque in annal. Hirsaug. T. II. p. m. 450. 512. 517 & 634. *Ios. Simlerus* in bibl. Tigur. p. 421; atque alii apud *Ioan. Gozfr. Olearium* in biblioth. Scriptorum eccles. Tom. I. p. m. 410. seq. exhibent. Quibus addi meretur *Hummelius* meus l. d. vol. I. num. XIV. p. 90. seq.

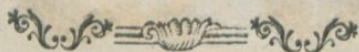
t) Vid. *Wolfius* in Lect. memorab. cent. XV. p. 532. seqq; atque ex eo *Matthias Flacius*, Illyricus, in catalogo testium veritatis, num. CCCXCV. p. m. 825. ed. Francof. 1666. 4. mai.

fuisse societatis litterariæ Rhenanæ, nemo litterator inficias ibit u). Varia de Abbate nostro iudicia legi poterunt alibi v).

S.)

- u) Consule cel. *Brackerum* in biogr. *Conradi Celtis*, in dem Ehrentempel der deutschen Gelehrsamkeit. Ven. *Wienerus* in progr. de Rhen. societate litt. a *Celte* fundata, p. 17. scribit: „*Tribem* habe seinen würdigen Schüler, den gelehrten Moench *Lang* hin und wieder in die Klöster geschicket, um nachzusehen, ob er nichts finde, das seinen Catalogum scriptorum ecclæs. mehr erläutern könne. Er fand aber die Geistlichen als faule Bienen. „
- v) Nimirum apud laudatum *Blauntium* p. 503. 504. & 506. Ceterum de nostro conferri merentur *Morbofius* l. d. Tom. I. lib. I. cap. 8. §. 25. p. 80; ibid. cap. 13. §. 25. p. 138; ibid. lib. IV. cap. 2. §. 4. p. 12; *Ioan. Hallervordius*, Regiomontanus, in spicilegio de historicis Lat. p. m. 746. apud *Io. Alb. Fabricium* in supplementis & observationibus ad *Vossium* de historicis Gr. & Lat. edit. Hamburg. 1709. 8; vid. idem *Fabricius* in bibl. hist. Hamburg. cent. II. p. 290-325; rursus idem in biblioth. mediæ ævi lib. IX. p. 451-469; *Henr. Pantaleon* in profopogr. &c. P. II. p. m. 407. &, præter ven. *Ioerberum* in dem allgem. gel. Lex. sub. tit. *Tribem*, cel. *Iac. Burckbardus* l. d. P. II. p. 358. 359. 360. 363. 364. 365. 366. 367. 403; nec non *Niceronis* Nachrichten P. XVIII. p. 293. ed. Germ. Ceterum vita *Tribemii* fusius delineata legitur præfixa eiusdem Steganographiæ, quam postmodum denuo edidit cit. *Wolfg. Ern. Heidelius*, Norimb. 1721. 4. Vbi multa, dictam vitam non præcise spectantia, sunt obvia. Catalogum scriptorum ibidem haud satis accurate ordinatum, nec scalpellum criticum suo loco, quemadmodum oportuit, adhibitum, multo minus aliorum iudicia subiuncta fuisse, quilibet, hæc cum illis sincere collaturus, ingenue confitebitur.

S.) Modo laudatum *Trithemium* excipit famosissimus iste *Ioannes Faustus*, a superiori w) cautissime discernendus, qui germanice vulgo vocatur *der Schwarzkünstler*. Hunc aliquamdiu scholae *Crucenacensis* fuisse Rectorem, infra videmus x). Erroris sunt omnino arguendi, qui *Ioannem* huncce *Faustum* alio nomine *Ioannem Teutonicum* adpellari existimant; quippe quem arte prodigiosa pariter inclaruisse novimus. Sed vero *Teutonicus* iste, patre Presbytero quodam natus, ad Halberstadiensem euectus fuit Canonicatum, adeoque nihil adfinitatis, quod cum *Fausto* intercedat, præ se ferre potest y). Deinde verum *Fausti* nostri nomen erat *Georgius Sabellicus*, prouti loco suo pluribus. Historiam ipsius intricatissimam esse variisque fabulis refertissimam, inficias ibit nemo, qui sagacissime rem odoratur. Nos ea, quae in citanda *Neumanni* dissertatione invenimus, breviter excerpturi sumus, tum vero nostra subiuncturi. De ipso præstigiatore variæ sunt scriptorum opiniones. Prius autem, quam ceterorum seriem nectamus, liber de *vita factisque Fausti* primum sibi locum vindicat; qui vernaculo sermone quondam conscriptus, vel potius compilatus est a quodam obscurissimi nominis auctore z).

In

w) De quo supra lit. G. pag. 225.

x) Conf. *Io. Gottl. Willb. Dunkel* in den histor. crit. Nachr. von verstorbenen Gelehrten Vol. II. p. 636. num. 1836.

y) Vid. *Wolfius* in lect. memorab. T. II. p. 434.

z) Nimirum *Georg. Rudolpho Widemanno*; cuius scripti, editione sæpius iterata, iteratæ pariter, magis magisque auctæ sunt fabulæ. Hunc *Widemannum* sub initium seculi XVI. vixisse, docet *Crusius* in annal. Suev. P. III. p. 369; ubi, commemoratis quibusdam eius scriptis, quæ tamen bello rusticano perierint, fatetur, sese multas de magia

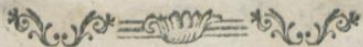
In magna vero scriptorum penuria neminem *Ioanne Manlio* priorem facile deprehendemus; qui cum ex relationibus saltem, doctorumque virorum colloquiis *collectanea* sua se confecisse testetur, non nullius illa erroris arguuntur. Quod si tamen ex ramentis aurum colligatur, quædam procul dubio occurrent, quibus aliquam præsentis rei lucem accensum iri confidimus. *Faustum* igitur, *Scholasticum Cracoviensem* a) vocat, & *Kundlinga* b), quod exiguum Sueviae oppidum est, oriundum. Audiatur ipse hæc edisserens: *Novi quendam nomine Faustum de Kundling: quod est parvum oppidum patriæ meæ vicinum; hic cum esset scholasticus Cracoviensis, ibi magiam didicerat, sicut ibi olim fuit eius magnus usus, & ibidem fuerunt publicæ eiusdem artis professiones c).* Ergo quoque cognitus *Manlio* videtur fuisse hic magus, & conterranei civisque loco habitus. Neque aliter eius facinora recenset, ac si illa ætate essent perpetrata. *Vagabatur, pergit, passim, dicebat arcana multa: Venetiis cum vellet ostendere spectaculum, dixit, se volaturum in coelum: Diabolus igitur subvexit eum, & afflixit adeo, ut allisus humi pene exanimatus esset, sed tamen non est mortuus.* Quam narrationem in *historia vitæ* non reperimus, ut vel hinc illius compilator naevi alicuius argui queat. Ceterum non hic locorum, sed
in

relationes ex eodem percepisse. Ceterum exstat liber, ac medio sec. XVII. D. *Pfizeri* cura, Norimbergæ ingenti monitorum moralium cumulo refertus prodiit: cui quidem editioni aliquam auctoritatis speciem facit, quod ad ipsum autographum provocatur; *Plazii* quoque Theologi, qui tractatu de *Speâtris & lemuribus* olim inclaruit, nomen præfigitur.

a) Forfitan *Crucenacensem*.

b) Hodie *Knilinga*, oppidulum inter Brettam Palatinam & Maulbronnânam Wûrtembergensem situm.

c) In *collectan.* Basil. editis an. 1600. p. 38.

in pago quodam Ducatus Wittenbergenſis exſtinctum commemorat; ipſam autem urbem Wittenbergam ſemel inviſſe, non abnuſit; *Hic Fauſtus*, inquit, *in hoc oppido Wittenberga evaſit, cum optimus Princeps Dux Iohannes dediſſet mandata de illo capiendo &c.*

Iam paucis exponemus, quae *Andreas Hondorſius*, ſeculi decimi ſexti eccleſiaſtes, memoriae reliquit; cuius tamen, in colligendis hiſtoriis, utrum pietatis maior cura fuerit, an vero veritatis, incertum merito relinquimus. Antiquitate ſaltem cum priori ceterisque certat, quia iam anno LXXV dicti modo ſec. XVI. lucem publicam vidit ipſius *Promptuarium Exemplorum*; in quo *Manlii* ſecutus ſententiam, *Fauſtum*, ait, Wittenbergam ſe contuliſſe, ſed tamen Principis edicto, de vinculis ipſi iniiciendis promulgato, ruruſum evaſiſſe. Et ſic ſibi conſuluiſſe dicitur praefigiator d).

Ad *Ioannem Wierum* tranſeo; quippe qui, quum *Henr. Cornelio Agrippae* a *Nettesheim*, homini magicis ſuperſtitioſis infami, operam in pueritia navaiſſet, adeo erga praecceptorem optime de ſe meritum gratus exſtitit, ut opus illud, quod diu poſt *Agrippae* mortem de praefigiatoſae huius ſcientiae vanitate luculentum edidit, ea occaſione publicaſſe credatur e). Equidem a quibusdam huius criminis aperte accuſatur, &, ſi *Creſpeto* f) credimus, ob magiae crimen poenam mortis incurriſſe perhibetur. Interim non deſunt apologiae, quibus defenditur, exſtantque non clara tantum doctrinae ipſius teſtimonia, ſed virorum quoque doctorem, *Caroli Galli Theologi*, pariter & *Bartholi Richii*

K k 2

iu-

d) In eius *Promptuario* exempl. ad Prae. II. p. 167.

e) Quod *Thuani* pene verbis refero, qui verbosam ipſi dicam ſcribit lib. XCI. hiſt. ad annum 1588.

f) In diſcurſu III. de *Satanæ* odio.

iurisconfulti, aliorumque non contemnenda iudicia, quibus merito adsentimur g). De *Fausto*, cuius gratia hic adducitur *Wierus*, non tam artes magicas refert, quam imposturas; existimatque, quod inani iactantia & pollicitationibus non nihil effecerit, fallendi ceteroquin atque imponendi maxime peritus. Ceterum, quam alii reticent, ipsammet epocham quoque figere ausus est *Wierus*, aetatemque designare, qua vixisse nauci homuncio narratur. *Ioannes Faustus*, inquit, ex *Kundling*, oppidulo, oriundus, *Cracoviae* magiam, ubi olim docebatur palam, didicit, eamque paucis annis ante quadragesimum supra sesquimillesimum cum multorum admiratione mendacis & fraude multifaria in diversis Germaniae locis exercuit.

Neque dissimile symbolum adponit *Conradus Gesnerus* h). Is nimirum in *Onomastico* suo huncce *Faustum* in censu vagantium Scholasticorum habet, similemque facit *Paracelso* aliisque id genus necromantis. Sed quemadmodum de *Paracelso*, quem spiritus familiaris insimulant, doctissimi quique dubitaverunt; ita ingens omnino est postulatum, an magus hic impostoribus istis ac nugivendis adnumerari queat? quippe qui non tam commercio cum Satana inuito, quam fallaciis & benefica, uti adpellitant, magia utebantur i). Hic vero artibus prorsus illicitis animum adplicuisse perhibetur.

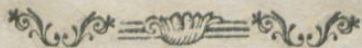
Insuper hac serie non excludendum esse censeo *Philippum Camerarium*, maximae doctrinae auctorem, quam tamen non aequae solidam atque curiosam in *horis succisivis* exhibuit. Quod ad *Fausti* historiam spectat, eadem prorsus cum *Manlio*

ce-

g) Lege epistolas *Wieri* tract. suo adnexas p. m. 687 & 690.

h) Quem Polyhistorum ac Medicum insignem stupendaeque virum eruditionis declarat *Chilnius* in theatro litt. vol. I. p. 40.

i) Prouti cel. *Thomafius* probavit in disp. de vagab. scholast. §. 28. seqq.

ceterisque oberrat chorda; variisque abreptus vulgi relationibus, neminem ex plebe ait reperiri, qui non aliquod artis Faustinae documentum commemorare possit. Omnia, quae de obitu *Fausti* adfert, ex *Wiero* depromit, unico saltim specimine praestigiarum addito; quod, dum omisit *Historia vitae*, brevissimis nunc verbis repetemus. Nimirum, cum apud quosdam divertisset *Faustus*, ab eo petierunt, ut aliquod artis suae specimen ostenderet; quod cum diu recusavisset, tandem, importunitate sodalitiis commotus, promisit, sese praestiturum, quodcumque expeterent. Unanimi proinde consensu flagitarunt, vitem uvis praegnantem ut in mensa repraesentaret. Adfuit *Faustus* & serio pollicitus est, iamiam eandem conspectum iri, sed tamen hac conditione, ut omnes altissimo expectarent silentio, donec illos iuberet uvas decerpere. Singuli, se legi obtemperaturos, promittunt. Mox infamis artifex ebriae huic turbae ludibriis suis ita oculos sensusque praestrinxit, ut illis tot uvae adparerent, quot ipsorum adessent. Rei itaque novitate cupidi, sumtis suis cultellis, expectabant, ut eos mandaret rescindere uvas; sed vero, cum aliquamdiu suspensos in vanissimo errore tenuisset *Faustus*, evanescunt vites atque in fumum abeunt. Illi, nebula magica iam discussa, visi sunt singuli suum quisque tenere nasum, adposito cultello iamiam pro uva secandum. Quod si quis immemor praecepti aut contemtor, iniussus uvas secare voluisset, se ipsum naso mutilasset k).

K k 3

Prae-

k) Vid. *Camerarius* horis succif. cent. I. p. 314; quam narrationem in diebus, quos vocat, *canicularibus* denuo repetit *Simon Maiolus* Tom. II. coll. 3. p. 602. Sed cum primi saltem tomi auctor habeatur *Maiolus*, adlegendus erat potiori iure *Georg. Draudius*, cui cura reliquorum adscribitur. *Drexelius* etiam hanc commemorationem ceu fide non indignam collectaneis suis inseruit, litterisque demum consecravit in *Aurifodina* P. II. cap. 8.

Praeterea *Martinus Delrio*, fidissimus rerum magicarum commentator, *Faustum* hunc & *Agrippam* veluti socios in medium producit; relationibus autem edoctus: *Sic refert fama*, inquit l), *Faustum* & *Agrippam*; cum iter facerent, solitos nummos ad oculum sinceros in diversoriis numerare, quos qui receperant, post pauculos dies cornuum frustra vel scruta vilissima reperiebant. Quod si ita est, miror equidem, nec in quoquam vitae *Agrippinae* scriptore, nec in epistolis, quas de vario argumento scripsit, vel minimum huiusce rei vestigium conspici. Parem profecto, si *Wieri* annos numeramus, aetatem uterque habuisse videntur; nec defunt, qui *Agrippam* ex *Fausto* quasdam artes magicas didicisse existimant. Verum enim vero nodus hicce eo usque *Gordius* erit, donec gladium cuiusdam *Alexandri* experiatur.

At enim, qui tam infami omnium sermone increbuit, quemdam tamen habuit famae suae defensorem. Quidam namque historicus m), aliquam *Fausti* artem recitans, nequam huncce hominem adpellat *probum piumque filium*. Id quod sive ex animi sententia pronuntiet, sive *κατ' ἀντίφρασιν* intelligat, certe risu est dignissimum. Dicti vero historici libros multae labis insimularem, nisi clarissimum simul nomen *Matthaei Dresseri*, insignis historici, laederetur; ex cuius recensione miror illos libros tam incaute temereque prodiisse.

Maximi quondam nominis Philologus & Medicus *Parisinus* n), apologiam illorum suscepit, qui magicæ artis suspitione fuerunt infames. Sic o) egregia quaedam monita
prae-

l) *Delrio* in disq. mag. lib. II. quæst. 11.

m) Nempe *Meigerus* in Nucleo Historico lib. VII. cap. 18.

n) Nimirum *Gabriel Naudæus* in singulari quodam tract. an. 1625. edito, speciatim cap. 1.

o) Idem cap. 1.

praemisit, docuitque, scriptoribus promiscue fidem non esse tribuendam, cum magni saepe Politici & admiranda quorundam ingenia, ac studia praesertim mathematica, magiae infamia fuerint notata. Quocirca hoc vitio liberat, non modo ex antiquis *Zoroastrum*, *Plotinum*, sed etiam *Michaëlem Scotum*, *Io. Trithemium* p), ac denique *Io. Faustum*; utpote cuius historiam, in Germania ortam, non longe alio, quam fabulae loco habet, suoque idiomate recte satis adpellat *Roman Magique*, hoc potissimum fundamento nixus, quod a multis quidem scriptoribus, quales sunt *Delrio*, *Wierus* aliique; a nullo autem probatae fidei Historico res *Fausti* litteris proderentur.

Quare hoc consilio adducti eruditiores animo fluctuare, atque in dubium vocare hanc *Fausti* historiam coeperunt. Nonnulli videlicet hoc *Fausti* nomen fictum aiunt, hominique cuidam magico inditum, ob faustum in rebus peractu difficillimis successum. Alii a *Fausti Socini* nomine aliquam, sed prorsus levissimam, originis ansam petunt; hic enim, cum in Polonia q) venenum Photinianismi spargeret, litterisque & artibus rudiori genti esset miraculo, magiae infamia laborasse dicitur; unde coniectura est, abiecto cognomine *Socini*, nomen *Fausti* increbuisse. Sed, cum iamdudum ante *Socini* aetatem haec narratio sit orta, istius furefuri omnia sua sponte corruunt. Sunt quoque, qui vel adlegans do saltem, vel commemorando, aliquam *Fausti* fecerunt mentionem r).

Prae-

p) Conf. supra p. 253. seq. not. p. & q.

q) Vbi magus noster vixisse perhibetur.

r) Verbi gratia *Gisb. Voetius* P. III. select. disput. p. 539; *Thomasius* in disp. de Scholast. vagab. §. 28; *Freundius* in casual. de mag. p. 256; *Conr. Dietericus* conc. XVII. in Eccles. p. 237; & *Zeilerus* in chron. Sueviae p. 564.

Praemissis hisce, vitam factaque *Fausti* penitus examinaturi, disiecta fabularum mole, hanc historiam, suis denudatam commentis, quantum quidem poterimus, iam trademus. Tres eius numerantur patriae: videlicet *Knitlinga*, Sueviae oppidum s); deinde *Roda*, vicus terrae *Vinariensis* t); *Soltwedelia* tandem, *Anhaltini Principatus oppidum* u).

At vero sedulo caveamus, ne palpum nobis obtrudat *Fabularum Compilator*, cum dubium sit nullum, quin fidem sibi fibimet prae illo vindicent auctores superius memorati. *Manlius* certe, licet in quibusdam vacillet, in hoc prorsus fallere nequit, quando *Fausti* patriam ita recenset, ut & novisse hominem sese testetur, atque *Knitlingam*, ubi natus est, *oppidum patriae suae vicinum* adpellet v). Non dicam de unanimi ceterorum auctorum consensu, qui, si vel maxime Historici nomen mereantur, *Fabulae* tamen *Scriptori* palmam ideo praeripiunt, quia *fictam historiam* descripturi, patriam vel omittunt plane, vel, ob maiorem veritatis speciem, aliam praetexunt. *Autographum*, quod in vetustiori quadam bibliotheca repertum iactitant, fide sua, si quam habet, minime privabimus; sed, num *Fausti* ipsius iussu sit consignatum, quod aiunt, ne probabile quidem ullo modo videtur. Quid? quod multis commixtum erroribus, atque eo saltem sine confectum dicitur, ut improbis atque malefariatis exemplum esset semper extimescendum w).

Ceterum prouti Magi vita semper fuit vagabunda, sic *Ingolstadiensem* quoque *academiam* invisisse narratur x).

Id

s) Vti *Manlius* in coll. p. 38. ceterique statuunt.

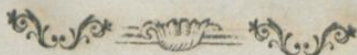
t) Si *Ge. Rud. Widemanno* credimus.

u) Quod historiae *Fausti* autographum testatur.

v) In collect. p. 38.

w) Vid. praefatio historiae *Fausti*.

x) Sic legimus in historia *Fausti* P. I. cap. 1.

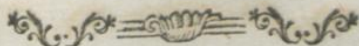
Id quod, quamvis nullus auctorum confirmet, in dubium tamen non vocabimus, cum circa id temporis academiam hanc egregiis studiis floruisse, virisque abundavisse celeberrimis persuasi sumus y). Quorsum vagari, quid obstat, quominus homuncio noster potuisset?

De *Wittenberga* vero, quod *Fausti Historia* fingit, nihil eo fabulosius arbitramur. Nominis enim errore deceptus auctor, eum temere errorem erravit geographicum, ut, si *Württembergensis* civitas adpellanda fuit, propter evidentissimam vocum adfinitatem, *Wittenbergae* nomen adlegaret. Vnius saltē illum mendii convincam, ut ex eo corrigantur reliqua: Videlicet z), convocatis quibusdam fociis, in filiam quamdam urbi vicinam, quam *Speffart* vulgo dicunt, *Faustus* commigrasse perhibetur. At vero hicce locus eo nomine nuspiam terrarum celebris est, nisi in Ducatu *Württembergensi*. Opponunt tamen adversarii, quemdam *Fausti* patruelem, tunc fuisse civem *Leucoreae* urbis & incolam, a quo noster susceptus atque in filium adoptatus esse, immo eiusdem gratia ibidem degisse memoratur a). Verum enim vero ex universali curiae *Wittenbergensis* catalogo certissimum est, neminem olim hoc nomine insignem, fuisse numero civium adscriptum. Proinde nihil commercii nihilque negotii cum *Fausto* habuit Saxonum *Wittenberga*, sed *Württembergae* illud omnino adscribendum esse, ex dictis clarissime patescit. Quod si quis tamen famam praetendat publicam, quae non semper vanissima esse creditur; hanc insuper exorti rumoris occasionem accipiat. Nimirum, quam belli tricennalis tempestas in Saxonice quoque terris
in-

y) Teste *Erasmo Roserodamo* Lib. XI. Epist. XVII. p. 121. ed. Lond.

z) P. I. cap. 6.

a) Ibid. P. I. cap. 1.

ingrueret; nihil non incola tentabat, quo hostium saevitiam vel propellere, vel saltem evitare posset. Praetor itaque pagi, quem *Albis* adluit, quique *Brodæ* nomen habet, invadenti militi persuadere conatus est, aedes suas horrenda *Fausti* morte esse notabiles, ostensoque pariete, bovis forte cruore tincto, metum invasoribus, quandoque fugam incussit. Ita vanissimus etiam rumor, si quam veri speciem habet, ad posteros transfertur.

Videmus autem, huic sententiae repugnare *Manlium*, qui non tam Latine, quam audacter: *Hic Faustus*, inquit, *in hoc oppido Wittenberga evasit, cum optimus Princeps Dux Iohannes dedisset mandata de illo capiendo.*

Sane modo citatus scriptor b) vitam *Fausti* ad eandem retulit aetatem, qua *Ioannes*, Saxoniae Elector, quem glorioso cognomine *Constantem* adpellitant, fasces regiminis tenuit. Neque fidem superat, quin, cum Norimbergae, Venediis & Lipsiae sit conspectus, *Wittenbergam* quoque semel inviserit: Simulac tamen ex mandato Electorali finibus ac terris hisce prohibitus est, fuga salutem quaesivisse quidem, non tamen fixam alibi sedem tenuisse iudicatur c).

Dum facta Magi conficta persequimur, de Imperatore **MAXIMILIANO I.** aliquod occurrit commentum. Imperator videlicet aliquando *Oeniponte*, quae tunc Archiducum Austriae sedes erat, animi recreandi causa commoratus, *Faustum*, cuius fama iam tum inter aulicos infamis erat, per
nun.

b) Nempe *Wierus* de Praestig. Dæmon. p. m. 142.

c) Testes cito commentales *Lusberii* sermones; ad omnes *Melanchthonis* libros eiusque generum *Peucerum* provoco, quorum silentium mihi facundi instar testimonii habetur. Et *Peucus* quidem tanto minus hanc *Fausti* historiam reticere debebat, quanto maiori cura & labore suos de *Divinatione & Magia* commentarios confecit.

nuntium ad se accersivit. Hic, ut aliquod artis suae specimen exhiberet, rogatus, abnuit initio; sed tandem certus de Imperatoris clementia pollicetur. Quid vero? Se magnum illum Macedonum regem adnuit spectare, ideoque gessit Caesar. Quo cognito, *Faustus*, dum conclavi inclusum scivit Imperatorem, sine ulla mora excitatum ab inferis *Alexandrum Magnum* produxit, tali quidem specie, qualem ab historicis descriptam esse fatebatur Caesar. Artificem igitur, gratia donisque praeditum, dimisisse dicitur d). En nugas! iam olim *Ioannem Trithemium* Abbatem, quem *Wierus* aequae ac *Bodinus*, sed temere e), magiae accusant, hoc praestitisse ferunt; quomodo ergo *Fausto* adscribitur? **MAXIMILIANUS** vero Imperator tantum abest, ut a quopiam scriptore hanc temeritatem incurrisse memoretur, ut potius gravissimi historici f) elogio *Princeps religiosissimus*, alterius vero scriptoris g) encomio *integrae pietatis & incomparabilis virtutis Heros*, adpellitetur. Alibi quoque ab anonymo quodam multa promiscue recensentur h). Huius vero fabellae nec vola nec vestigium exstat.

Nec pluris quoque momenti est, quae vulgo de eodem Imperatore historia innotuit. Somno namque Caesar aliquando sopitus, mane cum elevaret oculos, conclave suum, *Fausti* artibus ita vidit exstructum, ut omnia florum, arborumque & herbarum genera, suavissimos avium cantus & nihil non deliciarum elegantissime repraesentaret i). Verum autem istud ex *Alberti Magni*, cui scelus idem exprobrant,

L 1 2

hi-

d) Hist. *Fausti* P. II. cap. 20.

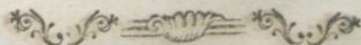
e) Supra p. 253. seq. not. p. & q.

f) Nimirum *Cuspiniani* de Imper. Rom. p. 494.

g) Videlicet *P. Iovii* in Elog. cap. V. p. 155.

h) In libro, cui tit: *Maximiliani res gestae*, Ingolstadt. ed. 1631.

i) Hist. *Fausti* Lib. II. cap. 11.

historia est subreptum. WILHELMUS enim Imperator cum anno MCCLX Aquisgrani coronatus aulam repeteret suam; Monachus hic in honorem novi Caesaris, nescio quid viridarii, hiberno tempore molitus, quum vulgi fidem excederet, *Necromantae* nomen inde reportavit. Sed *Suevus* erat hic *Albertus*; *Suevus* itidem *Widemannus*, historiae *Fausti* auctor; hinc exteris ipsi deficientibus fabellis, quasdam in patria sua subnatas pullulatasque collegit.

Cetera mihi bilem, istud ferme risum movit, quando rustico cuidam, plaustrum foeni plenum vehenti, obviam factus esse magus narratur. Inita proinde solvendi pretii ratione, *Faustus* integram foeni molem, obstupefacto rustico, ingurgitavit k). Sed vero eadem commemoratio alii cuidam monacho, in colloquiis D. *Lutheri* adlegato, pariter adscribitur. Ergo sub *Fausti* nomine vendita ab eo peracta est fabula. Quin immo de *Zythone*, Bohemo quodam praestigiatore, eadem propemodum narratio repetitur l).

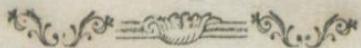
Denique de Cane, assiduo itinerum *Fausti* comite, quae memorantur m); ad *Corn. Agrippae* vitam pertinere creduntur. Hunc enim *Necromantiae* suspicione velut infamem execrant nonnulli: quod cacodaemonem nigri canis specie circumduxisse secum censeatur. Auctor huius rei est modo citatus scriptor n): *Cum propinqua morte*, inquit, *ad poenitentiam urgeretur, cani collare loreum, magicis per clavorum emblemata inscriptum notis, exsolvit, in hac suprema*
ver-

k) Ibid. P. I. cap. 42.

l) Sic ex *Dubravio* narrat *Camerarius* l. d. cent. I. p. 314. addito haud ineleganti epiphonemate: *Eadem ludibria, quae modo de Bohemo mago diximus, Fausto adscribuntur.*

m) P. I. cap. 25.

n) *Paul. Iovius* in elog. p. 121.

verba irate prorumpens: *Abi, perdita bestia, quae me totum perdidisti: nec usquam familiaris ille canis, ac assiduus itinerum omnium comes, & tum morientis domini defertor, postea conspectus est, quum praecipiti fuga saltem in Ararim se immerfisse, nec enatasse, ab iis, qui id vidisse asserabant, existimetur. Quae cum historia Fausti ex asse, quod aiunt, & amussi congruunt.*

Sed eiusmodi de *Agrippa* adfirmatio dubio non uno laborat. *Iovius* enim tantae non est auctoritatis, quin ab alio viro erudito o) scriptor nimiae superstitionis adpellitur. Certe *Wierus* praeceptoris sui partes tam graviter tuetur, ut aliorum de *Agrippa* sententias, ex invidia potissimum subortas, non temere meras nugas vocet p). Alius scriptor q) etiam non nisi singulari doctrinae, qua polluit, hanc magiae suspicionem refert acceptam. Interim non omni reprehensione prorsum liberandus est *Agrippa*, nec immerito in ipsum invehitur quispiam r): *De Corn. Agrippa*, inquit, quid omnino sentiam, nihil habeo necesse dicere, nisi quod, cum in literas declamavit, videri voluit egregie literatus: quanquam tamen non minus apud sanos videatur aucupio vanitatis delectatus, quam otiose solers in vanitate artium insectanda. Et vanissimus profecto de scientiarum vanitate liber est, in quo novitatis suae argumenta ex sacris etiam paginis confirmare nititur: quasi feliciori ope tantas ingenii opes ostentare nequiverit, nisi vir educatus in litteris, atque a *Caesare* propter eruditionem equestris ordinis dignitate condecoratus, importunos arietes *Eloquentiae*, aeternis optimarum litterarum arcibus, admovisset. Quidquid vero sit, quantum ex scriptis eius s) conicio, videtur satyrica saltem mimesi vitia

L I 3

do-

o) Nimirum *Delrione* in disq. mag. lib. IV. cap. II. p. 586.

p) De praestig. Dæmon. Lib. II. cap. 5.

q) Videlicet *Naudæus* in apologia cap. 15.

r) *Claudius Minos* in notis ad embl. Alc. p. 63.

s) Ex epist. XX. Lib. VI. Epist. *Agrippae* p. 300.

docentium exagitasse, aut certe in re ludicra exercere ingenium voluisse.

Verum autem ne extra oleas spatiamur, ad Theologum Belgicum t) revertimur, qui utramque de Magia paginam facturus, non potuit huius *Fausti* non meminisse. Pactum vero magicum distinguit ille in *occultum* & *expressum*: huius reum se fecisse *Faustum* existimat, quod & aperte initum, & sollempni scriptione instrumenti, signo denique stigmatico cuidam corporis parti impresso, fuerit stabilitum. Cuius nunc ideo recordari iuvat, ut *Gesneri* pariter & *Wieri* sententiae renuntiem, qui *Faustum* in *Vagantium Scholasticorum* classem referunt. Esto autem, vitam eius ambulatoriam fuisse, quin & Cingarorum consuetudine, chiromantiam ut edoceret, usum esse: magiam tamen, quam illi coluere *fallacem*, hic longe scelestiori, cum verus esset incantator, exercuit schemate.

Nimum autem flocci pendet *Fausti* praestigias *Wierus*, quum eiusdem facinora tantummodo iactantiam & fraudes nuncupat. Sane si illustrium virorum familiaritate exclusus non fuit homuncio, potius albo lapide, quam atro carbone notandus videtur. Istud autem non modo *historia vitae* satis superque refert, sed *Wierus* ipse u): *Hic scelestus*, inquit, *captus Batoburgi in Mosae ripa ad Geldriae fines, Barone Hermanno absente, mitius ab eius Sacellano D. Iohanne Forstenio tractabatur, quod huic viro bono, nec callido, plurimum rerum cognitionem artesque varias polliceretur. Ast sustulit hanc litem, & ad vivum refecuit acutissimus aetate sua Philosophus & Iurisconsultus v). Quin etiam Wierus sui oblitus, tale de Fausto recitat iniquioris magiae documentum, & quidem hisce verbis: Ludimoderator apud Goslarienses ex*
Fau-

t) *Gisb. Voetium* in disp. select. P. III. p. 548.

u) De praestig. Lib. II. p. 143.

v) *Thomafius* in disp. de vag. schol. §. 145.

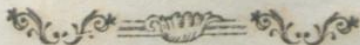
Fausti magi, vel verius infausti mali doctrina instructus, modum, quo carminibus in vitro coereretur Satan, didicit. Ut itaque impediretur a nemine, die quodam in sylvam abiit: ubi in magica execratione aberranti apparuit Daemon, horrenda admodum forma, oculis flammeis, naribus ad cornu bubuli morem intortis, oblongis dentibus aprinis non dissimilibus, genis felem referentibus, & in universum terribilis. Hoc idolo terrefactus hic prosternitur, iacetque horas aliquot semimortuus w). Sic nemo Faustum hoc crimine absolvit minus, quam qui maxime illum absolvere conatur.

Ceterum *Doctoris* certe titulo, quem in ordine Medico dicitur adeptus, spoliari omnino debet praestigiator. Rectissime proinde id omni studio negat scriptor non contemnendus x), nec persuaderi potest, hominem in suspectis scholis educatum, tamque nefariis artibus nullibi non infamem, ad tantum decus, quod tunc temporis distributum rarius, evehi potuisse; cum neque locus designetur, neque offerendae dignitatis occasio. Forsitan tamen eo more nomen ipsi adhaesit, quo Agyrtis & id genus impostoribus, qui cum medicinam vel faciant, vel sese facere impudenter iactitent, *Doctoris* nomen vulgo sortiuntur.

Cum itaque historia candorem, nullam in partem temere inclinantem, sibi legem posuerit supremam, adeoque, missis aliorum sententiis, solius *Gabr. Naudaei* partes amplectendas, cuius in hac re vestigia premimus, in multis autem pedem retrahimus; nonnullos enim & sceleriores quidem *Necromantas* cum defensum ivit, Aethiopem lavare visus est; proinde de paradoxis illius apologiis non aliter iudicamus, quam de *Neronis* laudibus a *Cardano* decan-

w) Lib. II. p. 144.

x) *Nempe Freudius casual. de Mag. p. 265.*

cantatis, aut de doctorum virorum encomiis rerum apprime
futilium. Interim tamen *Naudaeus* hic emunctae naris est,
qui vitam *Fausti* nec fabulam plane nec historiam, sed ver-
bo ab utraque parte paulum discrepante, *Roman* magique
Gallico sermone non inepte vocat y). Cui proinde nostrum
calculus, salvo aliorum iudicio, adiacere non erubescimus z).

Sic igitur haec dubia de *Fausto* historia narrationis *scenicae*
seu *magicae* nomen habet, quae de persona hominis non
ficta quidem, sed artibus magicis olim infami, in istum
fabularum passim additarum cumulum succrevit. Mera
proinde fabula non est. Quis enim in dubium vocabit vul-
garem adeo constantemque universae Germaniae notitiam?
Αυτόπτης est *Manlius*, qui semet novisse hunc *Faustum* ad-
firmat; *Camerarius* audita loquitur; *Wierus* ex amico, *Fau-
sti* ludibrii decepto, facinora accepit a). Quid? quod hic
militat ipsa Suevorum confessio, qui, quoties *Knitlingam*,
patriae terrae oppidum, indicant, numquam non ob *Fausti*
vitam reddunt notabilem b). Neque tamen *historiam* quis
vocabit tam languidam tamque ineptam de *Fausto* narratio-
nem, nisi forte, cui historiae maiestas est ignota. Nulli
namque annales, qui per singulas etiam decurias facta vel
levissima loquuntur, nulla monumenta, quorum fides est
probatissima, huius vel minimam produnt mentionem. Quid
ita? videlicet, antequam innotuit *Faustus*, obscuritas eius
obstitit, quominus calamo historici cuiusdam dignus videre-
tur; cum vero nomen ipsius increbuisse, nimius fabularum
cumulus omnino deterruit scriptores.

Hinc

y) In apolog. cap. XV. p. 419.

z) Id quod quoque credit celeb. *Iac. Bruckerus* in hist. philos. crit. Vol.
II. lib. III. cap. 10. p. 62.

a) l. cit. p. 143.

b) Vid. *Conr. Dietericus* conc. XVI. in Ecclesiast. p. 237.

Hinc Historici talia daemologicis minusque feriis scriptoribus merito commiserunt. Ast vero & ipsorum nonnulli, suspenſa, quod aiunt, manu hocce tractarunt negotium. Tantum igitur abest, ut cum Historia familiam ineat huiusmodi narratio, ut potius a *magica* ne latum quidem unguem discedat. Nam haec de *Fausto* commemoratio, exiguis sane orta initiis, prouti seculum istud fabularum erat fertilissimum, tanta deinceps ubique sumfit incrementa, ut ingentem hic miremur silvam, vitiosis aliorum frondibus adauctam.

Qui vero negant, Incantatorem, hoc nomine tunc temporis insignem, umquam vixisse, a *Ioanne Fausto* Typographo fabulae repetunt originem c). Cum enim *Guttenbergius* quaedam artis typographicae rudimenta invenisset, socium is vel successorem habuisse fertur *Ioannem* hunc *Faustum*, cuius opera multum ad promovendum artificium accessit. Inde Monachi, quorum magnus quaestus veniebat a libris describendis, vehementer indignati, quod fundo suo pararetur calamitas, artificem hunc artibus magicis reddiderunt infamem. Sed quamcumque veri speciem prae se ferat istius surfuris coniectura, haud tamen efficit, ut tam locupletibus nuntium mittamus testimoniis auctorum, qui & his proxime temporibus accedunt, atque uno omnes ore hunc hominem *Knitlinga-Würtembergensem* vocant. *Faustus* autem Typographus (quem alii simpliciter *Fust* nominant) civis Moguntinus d) fuit, eoque minus cum Incantatore confundendus. Legitur quippe nomen eius in primo exemplo
Offi-

c) In eadem sententia fuit magnus ille Anglus *Humfredus Prideaux* in concatenatione Hist. V. & N. T. fol. 255.

d) De quo passim egregie agit celeb. *Dan. Gerdesius* in hist. Reform. Tom. I. p. 5. seq.

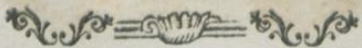

*Officiorum Ciceronis membranæ impressum his verbis: Pre-
sens M. Tullii opus Iohannes Fust Moguntinus civis, non atra-
mento plumali, canna neque aerea, sed arte quadam perpulchra
manu Petri de Gernsheim; pueri mei feliciter effeci. Finitum
Anno MCCCCLXVI. quarta die mensis Februarii. Quod mo-
numentum Petrus Ramus in bibliotheca sua adservatum reli-
quite). Cetera silentii velo involvimusf).*

*Faustum nostrum non posse eundem esse cum typogra-
pho vel potius typographiae inventore, inde quoque praeter
alia liquet, quod posterior iam diu ante magum existiterit.*

*Ceterum magus noster, commendante Francisco de Si-
ckingen, scholae Crucenacensi fuit praefectus, & quidem sub
regimine PHILIPPI, Electoris Palatini; per famam quo-
que notus Ioanni Virdungo de Hasfurt, acutissimo Mathe-
ma-*

- e) Vid. *Melch. Adami* in vit. Philosoph. &c. p. m. 2. ed. in 8.
- f) Plurima haecce decerpimus ex *Car. Christiani Kirchneri*, vel potius
Ioan. Georg. Neumanni disquisitione hist. de *Fausto* Praestigiatore,
quam in alma Leucorea publico examini commiserunt, d. XXIII.
Maii an. 1683; cuius secunda editio correctior eodem an. 83. ibidem
prodiit; quae deinceps recusa Wittenbergae an. 1693. 4; rursus ibidem
de novo vulgata an. 1746. 4. *Fausti* biographia, a *Ge. Rudolpho Wi-
demanno* in sermone Teutonico compilata, saepius, & iam *Neumanni*
temporibus, Norimbergae, cum *Ioan. Nicol. Pfitzeri*, Medicinae Do-
ctoris, novis admonitionibus, quaestionibus & historiis, & *Couradi
Wolffg. Platzii*, Theol. D. praemonitis de peccato Magiae, edita est
Norimb. 1681. 8; tum quoque postmodum ibidem prodiit an. 1695.
8; rursus ibidem an. 1726. 8. Mentionem *Fausti* quoque fecit *Chri-
stianus Francisc. Paullini* in den auserlesenen geistl. und weltl. Merck-
würdigkeiten P. III. num. CXII. p. 694 — 703. edit. Francof. an.
1697. 8; ubi docetur, omnia, quae de *Fausto* narrentur, meram
sapere fabulam. Quod senes nido concinunt, id pulli statim garrunt.

matico; innotuit etiam ipsi Trithemio, qui eum invenit Gelnhusae, prouti ex Trithemii ad *Virdungum* epistola discimus, ex Herbipoli vicesima die m. Augusti anno Christianorum 1507 scripta; ubi inter alia leguntur haec notatu dignissima: Homo ille, de quo mihi scripsisti, Georgius Sabellicus, qui se principem necromanticorum ausus est nominare, gyrovagus, battologus, & circumcellio est, dignus, qui verberibus castigetur, nec temere deinceps tam nefanda & ecclesiae sanctae contraria publice audeat profiteri. Quid enim sunt aliud tituli, quos sibi assumit, nisi stultissimae ac vesanae mentis indicia, qui se fatuum non philosophum ostendit? Sic enim titulum sibi convenientem formavit: Magister Georgius Sabellicus, Faustus iunior, fons necromanticorum, astrologus, magus secundus, chiromanticus, agromanticus, pyromanticus, in hydra arte secundus. Vide stultam hominis temeritatem, quanta feratur insania, ut se fontem necromantiae profiteri praesumat, qui vere omnium bonarum literarum ignarus fatuum se potius appellare debuisset, quam magistrum. Sed me non latet eius nequitia. Cum anno priore de Marchia Brandenburgensi redirem, hunc ipsum hominem apud Geilenhusen oppidum inveni, de quo mihi plura dicebantur in hospitio frivola, non sine magna eius temeritate ab eo promissa. Qui mox, ut me adesse audivit, fugit de hospitio, & a nullo poterat persuaderi, quod se meis praesentaret aspectibus. Titulum stultitiae suae, qualem dedit ad Te, quem memoravimus, per quendam civem ad me quoque destinavit. Referebant mihi quidam in oppido sacerdotes, quod in multorum praesentia dixerit, tantam se omnis sapientiae consecutum scientiam atque memoriam, ut, si volumina Platonis & Aristotelis omnia cum tota eorum philosophia in toto perissent ab hominum memoria, ipse suo ingenio, velut Ezras alter Hebraeus, restituere universa cum praestantiore varet elegantia. Postea, me Neometi existente, Herbipolim venit, eademque vanitate actus in plurimorum fertur dixisse praesentia, quod CHRISTI Salvatoris miracula non sint miranda,

M m 2
se

se quoque omnia facere posse, quae CHRISTUS fecit, quoties & quandocumque velit. In ultima quoque huius anni quadragesima venit Stauronesum (Crucenacum), & simili stultitia gloriosus de se pollicebatur ingentia, dicens, se in Alchimia omnium, qui fuerint unquam, esse perfectissimum, & scire atque posse, quicquid homines optaverint. Vacabat interea munus docendi scholasticum in oppido memorato, ad quod Francisci ab Sickingen Balivi Principis tui, hominis mysticarum rerum percipidi, promotione fuit assumptus, qui mox nefandissimo formationis genere cum pueris videlicet voluptari coepit; quo statim deducto in lucem, fuga poenam declinavit paratam. Haec sunt, quae mihi certissimo constant testimonio de homine illo, quem tanto venturum esse desiderio praesolaris. Cum venerit ad te, non philosophum, sed hominem fatuum & nimia temeritate agitatum invenies g). Sic quoque in corollario cuiusdam disputationis h) adfirmatur, hunc Faustum aliquamdiu Crucenacensem in Palatinatu fuisse Rectorem.

Quapropter de vita Fausti non est, quod amplius dubitetur, accedentibus, quae supra & nunc inspectavimus, indubiis scriptorum testimoniis. Restat autem, ut aetatem, qua innotescere coepit, annumque vitae, quantum quidem poterit, designemus. Wierus sane, quippe quem, ut comperta narrantem, audire fas est, paucos annos ante quadragesimum saeculi XVI. decernit i): & sic quidem subscribi iubet Delrionik), qui Agrippam atque Faustum συγχερόνους vocat. Anno quippe

g) Tribemius in epp. fam. operibus hist. subiunctis, lib. II. p. 559. seq; atque ex eo Zeilerus topogr. Palat. p. 23.

h) Cui tit: *Supplementa historiae literariae Goettingensis; quam sub praesidio cel. Cbr. Aug. Heumannii* ibid. an. 1755, defendit Henric. Philippus Stollbergius, Goettingensis.

i) L. cit. p. 141.

k) In disq. mag. l. d.

quippe tricesimo nono seculi decimi sexti, & quod excedit, *Agrippae* nomen orbi terrarum maxime innotuisse constat. Sed vero *Faustum* iam diu antea, nimirum an. MDVII. fuisse notissimum, modo vidimus l).

Ex alio autem scriptore m) colligitur, *Faustum* circa annum MDXXXIX. adeoque eodem praesertim fuisse infamem tempore, quo Pontificis iniuriam ulturus, Italiam perdomuit Caesar; inquit enim: *Vane gloriabatur de se, omnes victorias, quas habuerunt Caesariani exercitus in Italia, esse partas per ipsum sua magia*. Id quod potius in an. MDXXVII n) recurrit; adeoque perspicue incidit in tempus regiminis IOANNIS, Electoris Saxoniae; utpote qui, mandato quodam promulgato, huncce erronem finibus Saxoniae prohibuisse dicitur o). Neque parum lucis huic rei adfert aetas *Vagantium Scholasticorum*, quos eodem tempore feliciter evanuisse, iam ab aliis luculenter ostensum est p). Sic igitur *Faustus*, quamvis natales eius certo annorum numero vix adstringi nequeant, ex indiciis autem quantum colligi potest, circa initium seculi XVI. vagari coepit, eiusque temporis non exiguum spatium, quo praestigias exercuit, attigisse videtur. Inde concludi forsitan poterit, eum circa annum seculi XV. septuagesimum octavum fuisse natum.

Adeoque vitam fatis obscuram transegit praestigiator, futurus longe obscurior, nisi in scenam theatrumque tragicum toties fuisset productus q).

M m 3

De-

l) *Trübemius* in ep. cit.

m) Nimirum *Manlio* in collect. p. 39.

n) Iudice *Tbuano* lib. I. p. 10.

o) Vid. *Hondorfii* l. c.

p) V. g. a *Thomasio* in adleg. disp. p. 112.

q) Sic clar. ille pictor *Frid. Müllerus*, *Crucenacensis*, haud ita pridem scripsit: *Dramatische Geschichte vom D. Faust.*, Mannh. in 8.

Denique infelicem praestigiatoris obitum quod spectat, de illo veri haud dissimilia pronuntiantur alibi r). Ipsa igitur *Knitlinga*, quam natale *Fausti* oppidum supra diximus, hunc magum, elisa, prouti referunt, cervice vidit extinctum s).

Verum autem ista, quaecumque sint, nemini paulo cordatiori profecto imponere possunt; nisi hoc saltem in Physicorum palaestra litem moverit, an videlicet vi cuiusdam Daemonis atque saevitia trucidari homo, dirissimisque modis perimi queat)? Sed vero, ut ne ultra septa, quod aiunt, transiliamus, pedem hic sistimus, cetera relicturi iis, qui penitiorum eius rei notitiam sibi pollicentur. Haec igitur de infausto *Fausto* sufficiant! Nam homuncio, in foediori nebula versatus, prorsum non merebatur, ut clarior hic eluceret u).

Prae-

-
- r) Apud *Conr. Dietericum* l. d. p. 327; qui ideo vel maioris aestimandus est fidei, quod ipse, ex Suevica oriundus terra, non potuit patriae suae res gestas non calluisse.
- s) Id quod *Manlius Suevus* idem & conterraneus testatur; nec discedunt hinc *Wierus* l. c. & *Camerarius*, qui mortem eius descripturi, quando ad pagum Ducatus Wurtembergensis provocant, non nisi *Knitlingam* sive pagum sive oppidum innuisse iudicantur.
- t) Conf. *Neumannus* in cit. disp. cap. III. §. 7. 8 & II. Legi hac de re meretur cel. *Frid. Hoffmanni*, Consilarii, Archiatri & Prof. regii, de Diaboli potentia in corpora diss. phys. med. curiosa, emendatior edita. Halae Magdeb. 1729. 4.
- u) De hoc *Fausto* exstat tract. *Heumanni* in D. *Eberh. Dav. Hauberi* biblioth. magica, parte XVII; ubi ille inter alia merito censet, praenomen *Fausti* non *Ioannis*, sed *Georgii* fuisse. Vid. *Ern. Christii Hauberi* symbola &c. P. XIII. *Fausti* imaginem in aere incisam reddidit
- Rem-

Praeterea de scriptis *Fausti* nonnihil addamus. Sic ei vulgo tribuitur scriptum ita dictum: *Der Geisterzwang*, *Pasfaviae* in 8. typis vulgatum v). Ipsi *Geister* - vel *Hoellenzwang* tamen Manuscriptum praesto esse, vel saltem exiguum scriptum ab iis, qui illum librum possident, pro eo haberi habitumque esse, de ipso eo minus dubitandum est. Obvius etiam liber manu scriptus sub hocce titulo: *Iohannis Fausti Haupt- und Kunstbuch, das ist, Cabalisten und Weisen praxis in geheim seinem Diener Cristoph Wagnern hinterlassen w)*. Sunt non pauci x), qui existimant, totam de *Fausto* prae-

Rembrantius. vid. neue Bibl. der schoenen Wissenssch. und freien Künsten B. XII. St. I. p. 44. Ipsam autem ipsius effigiem, mera callida, astuta & versuta spirantem, vidi praefixam Parti V. Bibliothecae, actorum & scriptorum magicorum, an. 1739. 8.

v) Quod commemorat *Tenzelius* in bibliotheca de an. 1704. p. 764; utrum autem hoc scriptum praesto exstet, dubitat *Frid. Petrus Tacke* in tr. von den Sünden der Menschen nach dem Tode, in praefat. secundae editionis. Vid. *Vogelius* in catal. hist. crit. libror. rar. p. 252. De *Fausti* scripto *Hoellenzwang* nonnulla habet *Io. Andr. Rinnebergius* in exercit. theol. (sub praesidio *Mich. Foerfschii* habita Ienae d. IV. Jul. 1716. 4.) de pactis hominum cum diabolo, §. XIII. p. 29. seqq. §. XIV. p. 33.

w) Legatur catalogus librorum Lipsiae 1756. in 8. editus, p. 358. inter libros Mss; quod iam observavit *Dunckelius* l. d. vol. III. in adpend. advol. II. P. IV. p. 1035.

x) V. gr. celeb. *Ioan. Couv. Dürrius*, Professor quondam Altorfinus. Nam huius epistola de *Io. Fausto*, ad *Georg. Sigism. Führerum* an. 1676. scripta, occurrit in cl. *Schelbornii* amoenitatibus litter. Tom. V. p. 50. seqq; qui totam hanc narrationem a monachis fictam, atque ex aliis historiis magicis tantummodo compilatam putat fabulam, simulque censet, eosdem monachos ea narratione voluisse senem istum & anti-

praestigiatore narrationem mere fictam; atque ex historia *Ioannis Fausti*, Typographi, repetendam esse. Verum enim vero quaestionem hancce longe alio modo esse discutiendam; diligens rerum discussor, ut cum *Macrobio* loquar, ex iis, quae supra monuimus, facillimo iudicabit negotio.

§. XLVI.

Iam secunda sequitur classis eruditorum, & quidem recentiorum; utpote quorum numero sequentes, sive Dii maiorum, sive minorum gentium, quos adpellitant, adscribi poterunt:

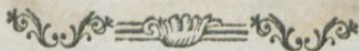
1) *Ioannes Gauch*, Sobernhemienfis; qui ideo hic loci commemorandus est, quoniam primus cum aliis undeviginti a FRIDERICO II, Electore Palatino, Heidelbergensibus Philosophiae Professoribus in collegio Sapientiae fuit commendatus, & quidem hisce verbis: *Omnes hos viginti a vobis prius examinatos, ut fideliter instruat, ad diligentiam & industriam in studiis serio cohortemini, mandamus: quemadmodum ex fundatione & legibus cognoscitis. Cui voluntati nostrae procul dubio satisfacietis. Quod nobis pergratum erit. Valete. Script. ex arce nova 11. Novembris Anno 1555. y).*

2.) *Er-*

antiquum typographum *Ioan. Faustum* nigro depingere colore. Conf. Leipzig. neue gelehrte Zeitung de an. 1756. num 56. apud cit. *Dunckelium* in den crit. hist. Nachr. &c. Vol. II. P. IV. num. 1836. p. 636 — 638. Huic calculum suum addit ven. *Io. Conr. Zeltnerus*, olim V. D. M. in Altenhann prope Altorfum; qui relinquebat ms. schediasma de *Fausto* praestigiatore, ex *Io. Fausto*, typographo, a quibusdam ficto. Vid. celeb. *Willius* in Lex. eruditor. Norimberg. T. IV. p. 344.

y) Conf. epistola Frid. II. El. Pal. ad Decanum & Seniores facultatis philosophicae, qua praesentat primos alumnos collegii Sapientiae.

Haec

2.) *Erhardus Neuphardus* 2), Medicus Crucenacensis, simulque aliquamdiu Bipontinus Archiater, cuius tres filios bonis disciplinis artibusque liberalibus in ill. collegio Hornbacensi operam dedisse, ex eius Albo dilucescit, nempe *Ioannem Garfilium*, *Conradum* & *Ioannem Ehrhardum*. Horum autem frater natu minimus sine ullo dubio *Ioannes Vlricus*, circa annum 1570. natus, Consiliarius postea & Pro-Cancellarius Bipontinus a). Vitam *Ioan. Vlricus* produxit ad annum usque 1655; quo illatus est sepulcro d. XIV. Febr. anno aetatis quinto & octogesimo. Hic ex *Catharina*, *Danielis Obernheimeri*, Camerae Consiliarii, filia, coniuge lectissima, quam d. II. Iunii an. 1634. amisit, praeter aliquot filias, suscepit, quantum novimus, tres filios, videlicet *Ioannem Danielem*, *Wolfgangum Nicolaum* & *Ioannem Vlricum*; ex quibus *Wolfg. Nicolaum* Correctorem sive Quaestorem, quem vulgo Landscribam adpellant, dioecesis Crucenacensis Baden-

Haec epistola adfixa foundationis dicti collegii prooemio, quod ex Germanico in Latinum versum est, & quidem in *Quirini Reuteri*, S. S. Theol. Prof. & pro tempore Rectoris academiae Heidelb. & collegii Sapientiae Inspectoris, Iubileo primo laudati collegii, celebrato, Sereniss. Electore Palat. FRIDERICO IV, illustriss. Ducibus Bipontinis, generosis ac magnificis Comitibus, nobiliss. ampliss. & summis aliis viris praesentibus, in academica panegyri. Haec oratio typis publicata an. 1606. in 4.

- 2) Ad huiusce nominis memoriam me adduxit ven. *I. H. Zwipffius*, Ecclesiastes Heshem. sedulus rerum Palatarum, speciatim ad historiam litterariam spectantium, indagator.
- 3) Vid. celeb. *G. C. Ioannis* in schediasm. de eruditis per quinquaginta annos Bipont. celebr. p. 21. seq. num. V.

denssem fuisse, atque d. XXII. Decemb. an. 1655, obiisse, cognovimus b).

3.) Iurisconsultum excipit Theologus *Ioannes Stibelius*, Lutra-Caesarea Palatinus. Hic eam ob rationem praesertim memoratu dignissimus est, quod fuerit *Davidis Parei*, ap-
prime insignis quondam Theologi Palatini, fidelissimus adhi-
nis, adeoque *Io. Philippi Parei* c) avunculus. Primum Pa-
stor fuit ecclesiae Heppenhemiensis ad Stratam montanam.
Postea Serenissimi Ducis IOANNIS CASIMIRI Pa-
latini castrensem in notissimo illo Colonienfi bello Concio-
natorem, atque Ecclesiasten aulicum, nec non Consiliarium
eiusdem Principis egit Heidelbergae; tandem nuncupatur
Antistes ecclesiae Crucenacensis ad Navam; ubi quoque die
VIII. Martii an. 1595. debita naturae solvit. Errat itaque
historicus, alioquin celeberrimus d), *Protestantes*, inquit,
instigante Adolpho Nuenario ad Meßterensem vicum Nonis Quin-
tilibus conveniunt, Zacharia Vrsino Silesio in id a Iohanne
Casimiro submisso. Hoc omnino *σφάλμα* est *προσωπογραφικόν*.
Non is enim fuit *Vrsinus*, qui numquam in Palatinatu Con-
cionatoris munere functus est, sed laudatus *Io. Stibelius*, vir
non minus iuris civilis, quam S. Theologiae scientissimus,
quem illustriss. Princeps IOANNES CASIMIRVS tunc in
castris secum habuit a sacris concionibus. In eiusdem obi-
tum doctissimus, elegantissimus ac limpidissimae venae poëta
Ioannes Adami, Rugenwaldensis Pomeranus, hanc odam ad
Davidem Pareum modulatus est: quam gratiae memoriae gra-
tia hic repètere placet:

Eheu,

b) Conf. celeb. G. C. Crollius in comment. de Cancellariis &c. Bipont.

p. 130. 133 & 134.

c) De quo infra num. 14.

d) Nimirum *Augustin. Thuanus* hist. lib. LXXVI. ad an. 1582.

Eheu, acerbis occidit, occidit,
 PAREI, fati, STIBELIVS, DEI
 Fidus minister, five Nieri
 Propter aquas populum doceret,
 Antistes aulae, non minus optimo
 Martis probatus tempore, Principi,
 Quam pace, IANO CASIMIRO,
 Suppetias Vbiis ferenti:
 Seu Navus illum purius audiit

 Sacras pagellas partiente,
 Nemine dexterius docente.
 Atque ipse plebem, nil dubiis vafer
 Vfus cothurnis, nec popularibus
 Abductis auris, instruebat.
 Hei mihi, quos pius hoc dolores
 Cadente caetus concipit, & graves
 Horret procellas, ceu lacrymabili,
 Nautae, Magistri contremiscunt
 Interitu, metuuntque fluctus,
 Non absque causa: Scylla timebitur,
 Nec non Charybdis, suaviter & nimis
 Cantare Sirenes peritae.
 Quo melior cadit, hoc ruinae
 Communis instar maior acerbitas!
 Laudes an eius sub numerum vocem

Nulli secundas? non diei
 Vnius hoc opus est, nec anni.
 Illas Nicrinus, quem penes intima
 Ecclesiarum stat moderatio,
 Novit Senatus, cuius olim
 Portio magna fuit, libello
 Dignas notari, posterioribus
 Quo dentur annis: constet ut optimi
 Pastoris exemplar, virique
 Simplicis, & fidei tenacis.
 Quod si valerent quid mea carmina,
 Eius virorum docta celebrium
 Me vate, nomen pervolaret
 Ora, nihil metuens sepulcri.
 Hoc, eius in me, pluraque, debeo,
 Si sit facultas, officiis, quibus
 Me prosperavit, coniugemque,
 Filiolumque, meumque fratrem.
 PAREE, vere dixero, vix tibi
 Cessit merendo, qui studiis tamen
 Me plurimis vel mancipasti.
 Pectore quae memori recondam,
 Et gratus illi, qua licet, & tibi.
 Sic ergo vitae dulce decus meae,
 Iniuriosa vi Dearum,
 Parcere quae didicere nullis,

Amisi:

Amisi: eundem perdidit unicum
Charumque fratrem MAGDALIS unica

Soror: redundat verus in te
Hinc dolor, illius ob dolorem,

Affine rapto non reparabili.

Quid lacrymamur? Non quit in aethera
Metro reduci luctuoso,

Non gemitu assidue novato.

Quin ipse fieri se novus aetheris
Felicis hospes non probat, angelis

Immixtus, & iuxta beatæ

Tempora pacis agens, remotus

Mundi procellis. Hanc ego gratulor

Illi salutem: namque faventibus

Vsum quis illum Diis negarit.

Tempore cui datur hoc obire,

Nobis timendis absque doloribus,

Queis orbis hoc iactamur in Adria.

Dum fata finem largiantur,

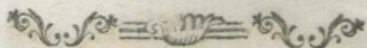
Hunc sibi quis renuat precari e) ?

Huius *Stibellii* sororem *Magdalenam Stibelliam*, Lutrensem, virginem honestissimam & piam, vitæ sociam duxit *David Pareus*. Consilium hocce nuptiarum alteri suo parenti *D. Zachariae Vrsino*, caelibem adhuc vitam agenti, lubens

N n 3

me-

e) Vid. narratio hist. de vita & obitu *D. Davidis Parei*, conscripta a *Philippo Pareo*, Dav. fil. præfixa opp. theol. exeg. Tom. I. ed. II. Genev. an. 1642. fol.

merito aperit *Pareus*, atque hoc ab ipso responsum refert, quod memoriae & honoris causa producam: *Salutem. Precor Deum, ut tibi & ecclesiae suae hunc annum velit esse felicem, & salutarem: tibi autem fortunet coniugium. Valde probo, ac laudo consilium tuum. Est enim tua aetas & conditio, quae non tantum fert, sed etiam requirit vitam conjugalem. Ego qui hactenus maximis causis impeditus sum, & haud scio, annon & nunc impediar, experior, quam sit grave, non habere ullum fidum hominem, qui serio & constanter curare & iuvare velit sanum & aegrum, & in bonorum ac malorum, & in precum societatem descendere: etiamsi omnem tuam mendicitatem effundas in alios, qui etiam deaurati & deargentati aut non faciunt, aut non diu faciunt officium. Praesertim nunc istud sentio, dum ingravescit aetas, decrescit valetudo, & illa quasi hyems vitae accedit. Caeterum cum amicis venire non possum. Versor enim in morborum meorum curatione saepe iteranda, prolixa & taediosa, quae non patitur me hoc tempore ex manibus Medicorum fugere: non enim sine incommodo possem eam interrumpere. Quapropter tibi satis erit, me animo & piis votis esse vobiscum. DEVS cumulet vos benedictione spirituali & corporali. Amen.*

2. Ian. 1574. Celebratae vero sunt nuptiae an. 1574. d. 5. Ian. Hemsbaci in strata montana; ubi antehac nullus ecclesiae minister sponsus fuit vel maritus f).

4.) Amico fautorique comitem adiungimus *Ioannem Adami, Rugenwalda Pomeranum, generum Lamberti Helmi Pithopoei g)*; cuius filiam *Saram* d. XVI. Febr. anno 1591. Heidelbergae duxit uxorem. Hic aliquamdiu *Crucenaci* docuit, prouti ex sequentibus patet:

Nuper

f) Quae leguntur ibidem.

g) De quo fusius egimus in comment. hist. de erud. Palat. Belg. Sect. I. §. IX. p. 14. seq.

Nuper *Iohanni* despondi hanc (Saram) laetus *Adamo*,
 Cui patrium tellus est Pomerana solum:
 Cultori Aonidum, & verae pietatis amanti,
 Parvus ubi tardo flumine Navus aquas
 Reni intrat rapidas, pulchrae ubi moenia Bingae,
 Vrbsque sacra clarum de cruce nomen habet h).

Deinde noster Heidelbergam transiit, ibique primum aliquamdiu in Gymnasio, ni fallor, docuit. Edidit autem *Adami* Horatianarum parodiarum librum primum, illustres rerum, maxime novarum, historias complectentem, Heidelbergae, typis Gotthardi Voegelini, 1611. in 12; qui libellus 45 paginas complectitur. Secundus harum parodiarum liber ibidem apud eundem prodiit an. 1612. in 12, constans pariter 45 paginis. Insuper edidit odarum librum primum, amicorum memoriae destinatum, Heidelbergae, typis laudati *Voegelini*, quadraginta quinque pagellas continentem, an. 1615; libellum, cui titulus: *Io. Adami Nicer* ibid. an. 1593. in 12. Hic *Nicer* hisce verbis p. 48. finitur:

Haec ego brumali digressus *Adamus* ab Arcto,
Wipper ubi tumido se miscet & *Istula* ponto,
Wipper, qui puerum me fovit, & *Istula* ~~me~~ ephebum,
 Cantabam, FRIDERICE, tibi, proiectus in umbra
 Ad celebres *Nicri* ripas, arcem suspectat, & alluit urbem i),
 Urbem Pieridum, sedem sed Principis arcem.

Sufci-

-
- h) Conf. ipsius *Pisbopoi* elegiacum, quod ultimum est in amicorum carminibus, in nuptias *Io. Adami* &c. editis, Heidelb. 1591. in 4.
 i) Hic versus obscurus & hypermeter procul omni dubio ex duobus in unum coaluit. *Voll sein:*

*ad celebres Nicri ripas, ubi proxima Rheno
 arva rigans, arcem suspectat, et alluit urbem,*

Suscipe primitias, iuvenemque tuere poëtam,
 Conatumque proba. Quod si sub pondere vires
 Defecere, tamen magno excusabimur auso.

Propter libri huius, a paucissimis visi, raritatem, per-
 multi novam eiusdem editionem exoptant. Tandem an.
 1616. publici iuris fecit ideam concion. *Abrah. Sculteti &*
Barthol. Pitisci in Psalmos Davidis. Habemus quoque ad D.
Quir. Reuterum, S. S. Theol. Prof. Domusque Sapientiae
 Inspectorem, & ad finem suum, M. *Ioan. Adami* melos, quo
 ei de magnifico Academiae Heidelb. Restoratu, sub finem
 anni 1606. collato, gratulatur hoc modo:

Laboriosi scepra negotii,
 Et dirigendae ius Academiae,
 Suffragio deliberantum
 Vnanimi socium capeffis

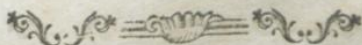
REVTERE, quamquam te Sapientiae
 Sat occupatum cura domus habet;
 Poscitque mentem publicarum
 Praemeditatio lectionum

Curis vacantem. Sed tamen ordinem
 Probum sequendum est, non variabili
 Qui lege maiorum, vicissim
 Nunc tibi, nunc aliis resignat

Fasces; honoris nomine debitos
 Magnum sonantis Mercurialium
 Turbae virorum, quae decoro
 Ingenua ratione vitat

Praeferre lucrum: Numinis interim
Contenta ductu, imponere nescii
Cui non statumen largiatur
Sufficiens oneri ferendo.
Gaudet iuventus promptius ad tuum
Parere nutum, vidit ut inclyti
In se favorem FRIDERICI
Principis, indicio benigno
Recens probatum, de Sophiae domo
Attentiores cum tibi publice
Praeberet aures differenti,
Materia merito placente,
Origo quae fit, quis fuerit prius,
Quis nunc fit usus rectior, ex ea
Quot clariores orthodoxae
Prodierint fidei ministri.
Istis celebres elogiis amat
Illectus aedes visere, Principum
Stipatus ingressu: refectus
In solito genium paratu
Conviva quantus! Non sine GRYNIO
Musis amico: teque, BREDENRODI,
Qui Belgicorum, quos superbo
Maurus agitque premitque bello,
Legatus audis integer Ordinum:
Cum ceteris, qui sunt Academiae

Selecti Atlantes. Qualis olim
 Imperii graviore cura
 Mentem levatus, delictum sui
 Augustus aevi, discubuit, bono
 Non absque Mecaenate, Vatum
 In medio celeberrimorum;
 Fautor vigentum maximus artium:
 Fama beandus, donec Horatii
 Versabit odas, & Maronem
 Posteritas studiosa discet.
 Confide certae Principiis spei,
 QVIRINE, plenis; nec tibi prosperum
 IOVAE invocato polliceri
 Auxilio vereare cursum
 Finemque laetum: quem bona provehant
 Linguis amicùm vota faventium:
 Fortuna quidquid moliatur
 Ambiguo variata motu
 Securus. Isto namque modo bene
 Pectus paratum vis iuvat ingenium
 Felicis, & curae sagaces
 Expediunt per acuta rerum k).

5.) Io-

k) Paucula de nostro habet *cel. Ioebornus* im allgem. Gel. Lex. P. I. p.
 83. ex *Koenigii* biblioth. vet. & nova. Scripsit quoque odam in obi-
 tum *Dav. Parei*, subiunctam vitae ipsius modo citatae.

5.) *Ioannes Ludolfus Adami*, *Crucenacensis*, forsitan prioris, si non filius, certe consanguineus, curavit, ut *Ioannis Adami Nicer*, qui primum an. 1593. prouti modo vidimus, fuit evulgatus, de novo sub incudem revocetur, eamque iteratam editionem Electorali Principi heredi FRIDERICO V. in carmine Latino dedicavit (sacramque fecit l). Plura de eo iam in promptu non habeo.

6.) *Wigandus* (al. *Winandus*) *Spanhemius*, qui natales *Crucenaco* nostro debet m). Hic primum fuit Rector scholae S. Galli in Helvetia n). Deinde creatus fuit Rector Gymnasii Ambergensis in Palatinatu superiori, postea S. Theologiae Doctor, nec non Ambergae a consiliis FRIDERICI V. Electoris Palatini Regisque Bohemici. Praeter alia scripta contexit *Analyfin orationis Ciceronianae pro Deiotaro*; varia poëmata; Teutonice exaratum speculum anni 1588; de effectibus eclipsium; potissimum autem orationem de FRIDERICO IV. Principe Palatino & Domo Palatina, Ambergae d. V. Martii an. 1595. praesentibus illustris Regiminis Ambergensis Proceribus, atque Electoralibus Consiliariis in Ducatu Bavarico dignissimis, habitam, ibidemque eodem anno typis expressam o). Haec oratio ut iterum excuderetur, quam maxime optandum est. Quemadmodum *Wigandus*

O o 2

no-

l) Prouti observavit ven. & celeb. D. *Büttinghausen* in den Beytr. zur Pfaelz. Gesch. Vol. II. P. III. p. 240.

m) Vid. *Godofr. Ludovici* hist. Gymn. celebr. P. V. & quidem in adpend. scholar. deperditaram, p. 278.

n) Sic refert *Io. Jac. Hottingerus* in der Helvet. Kirchengeschichte sub art. St. Gallen. P. III. p. 946. (an. 1708. 4.)

o) Integrum huius orationis titulum dedimus in comment. hist. de erud. Palat. & Belg. Sect. II. §. XIII. p. 27.

noster numquam fuit Professor Heidelbergensis p), sic ipsi in Ambergensi Rectoratu successit *Christianus Becmannus*, Bor-
na Misnicus q). Idem *Wigandus* pater fuit *Friderici*, se-
nioris r), avus autem *Friderici* iunioris, *Ezechielis* s) & *Danielis*,
meritissimi quondam Academiae Heidelbergensis Bi-
bliothecarii t). Ceterum hic loci sequentia subiungimus.
Exstat u) epistola *Wig. Spanhemii* ad *Chr. Becmannum*, quae
propter argumentum suum omnino meretur, ut hic repeta-
tur; est autem ea:

*Nae rite ac scite ortus conditionisque suae incunabula ac
munia, tametsi in tertiis postremisque sita videantur, haut ad-
spersanda tamen, spectant ii, quos post sanioris in S. Theologia
sobriaque philosophia rationis cultum, haec etiam quasi duumvi-
rae reginae illi necessario atque indissolubili amicae coniurationis
nexu famulans orationis puritas curae ac cordi est. In tenui
namque aut saltem non ita difficili labor ille; at eloquii & salis,
ut ait ille, non ita tenuis utilitatis fructus, non modica gloriae
adorea, quae & linguam casto sermonis nitore imbuunt, & or-
thodoxae pietatis non mediocriter provehendo curriculo haut exi-
guam navat operam, ex illius doctissimi viri (Bonaventuram
Vulcanium intell go) scitissimo effato:*

Ωi

-
- p) Vti legimus in serie Profess. Heidelberg. Merito huius *Wigandi* me-
minit Vir illustris. *P. W. L. Flad*, in tentam. primis de statu litter.
& erudit. in Palatinatu Electorali, p. 25.
- q) Conf. *Ludovici* l. d. pag. 278.
- r) Cit. comment. de erud. P. & B. l. c. p. 28. seqq; ubi addatur *cel.
Io. Ge. Walchius* in hist. crit. linguae lat. p. 163. ed. Lips. an. 1729.
- s) In cit. comment. sect. IV, p. 11. seqq. & §. V. p. 23. seqq. De *Ez.
Spanhemii* Iuliano legatur idem *Walchius* l. d. p. 468.
- t) In dicta comm. sect. II. p. 28. not. a.
- u) Nimirum in *C. Becmanni* schediasm. philol. & apologia pro eodem
p. 207 — 212, cum aliis scriptis ed. Hanoviae 1619. 8.

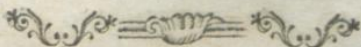
Ὡς Θεὸς ἐπέτη γλώσσιν κοσμήσας, ἔδωκεν
 Ἐὐν μεγάλην μεγάλην ἐνετ' — σοφίην.

*Cuius equidem sensum subito hoc Latinitatis hostimento re-
 pensum eo, tametsi impari:*

Cui Deus eloquii linguam comisit bene, magnam
 Huic Sophien magna cum pietate dedit.

Quorum in virorum censu TE quoque, BECMANNE
 doctissime, iure merito collocant & tuae illae Latinitatis origi-
 nes ἑτυμοί & introductiones in eampse & philologica industria
 tua, qua Ζητήματα pronuper de trium vocum harum (accipi-
 ter, sorbeo, spondeo) affectionibus, flexu, usu, quantitatit-
 que mensura in dubia doctorum alca constitutis, qualemcunque
 iudicii mei censuram requirebas. Ego vero qui tabernaculum
 vitae in tranquillitate Biblica collocavi, cui cum senioribus ne-
 gotium, & parum hanc ad rem otii, tametsi id quod petis iusta
 de causa insuper habere potuissem, quippe meae paupertinae su-
 pellectilis probe conscius, & in hisce parum versatus literis, cum
 item non desint harum capaciores & sagaciores me intervallo
 sane longissimo: quia tamen tuis petitionibus locum dare nonnul-
 lum me debere existimavi; malui τὴν ἀγνωμοσύνην prodere meam,
 quam amici officium defugere, fidemque industrio homini datam
 fallere.

De Genit. Accipitris nulla lis, nullum dubium. Solens
 enim probatumque satis. Verum τὸ Accipiteris ut analogicum,
 suo sensu; ita rarum. Autor Priscianus haut spernendus lib.
 VI. illustrat Genitivis Marspiteris, Iupiteris. Et quaeris,
 annon videatur vox haec quinesyllaba, (Accipiteris) favere
 non analogiae solum; sed etiam usui alicui, eo, quod breves il-
 lius vocis syllabae quatuor perniciosissimum huius avis volatum non
 obscure expriment. Non abnuo equidem sic esse, ΣΙ κατὰ πάντα
 syllabarum & brevis & pronuntiatio celeris spectetur. At

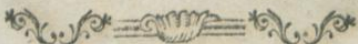

proportio Priscianea illa per omnia non videatur quadrare. Quod enim Iupiteris & Marspiteris dici possit; in promptu originis $\tau\alpha\rho\alpha$ τοῦ πατέρος monstrata ratio est, quae res parem locum in $\tau\acute{\alpha}\omega$ accipiteris non, credo, habuerit; nisi quis itidem hanc vocem ab eodem illo fonte deduxerit; quasi accipiter prae caeteris avibus omnibus accipiendi quasi & rapiendi ad se curvis unguibus & adunco rostro eviscerandi minores aves pater & princeps sit. Veruntamen ut quadrisyllabi secundi illius casus in soluto sermone usus est perfrequens: ita huius quinesyllabi usus esse aliquis solet in numeris adstricto; hoc forsitan praeproperè a me interscribendum effuso Aristophanico & anapaestico acatalecto metro:

Accipiteris ut est volucris
 Vis rapida, furor & minimas
 Heu rabidus in aves trepidas:
 Sic avidus ad opes miserum
 Heu Phalaris animum gerit &
 Accipiteris avis rabiem.

Secundo loco in disceptationem venit apud philologos, id quod & tute agitas: an etiam τὸ sorpsi, una cum τῶ sorbui, Latinum classicisque receptum autoribus probetur: quod sit non nemo, qui reiculum illud arbitretur. Ego vero sic sentio; quod nec tu, nec ullus alius $\nu\omicron\nu\upsilon\epsilon\chi\omega\nu$ improbarit meo quidem animo, de facili rem omnem decidi posse, diversa analogiae & usus consideratione, utramque vocem Latinae civitatis ius obtinere.

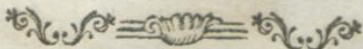
Illa quidem duplex est ex duplici coniugationis flexu: Nam ut a Sorbeo est sorbui: ita a Sorbo antiquo tertii ordinis verbo est sorpsi. Hinc factum, ut pro pervulgato Grammaticorum canone, verbum secundi ordinis hoc praesens, formarit praeteritum ex tertio ordine. Sicut enim (quod vel lippis ac tonsoribus proculcatum) Uī divisīs hic literis, secundi: Ita Sī est prae-

praeteriti tertii ordinis characteristica. At usus hic dexteriore videtur spectandus oculo. Quamquam enim fatear lubensque concedam, Sorpsi, a Probo, Prisciano, caeterisque non dico sequioris, sed recentioris aevi scriptoribus non paucis iisdemque doctissimis, nec dicam Lexicographis eruditissimis, partim usurpatum, ut a Lucano in 4. ut $\text{\textcircled{E}}$ aliis participium a supino, absorpta mors, olim κατ' ἀναλογίαν praeteritorum tertiae coniugationis in psi recensitum fuisse: tamen sunt etiam, quibus video praeteritum secundi ordinis arrisisse magis. Sic probatissimus $\text{\textcircled{E}}$ antiquissimus ἀνθιέντης Tullius tribus in locis in Bruto, pro Murena, 2. in vectiva in Antonium τὰ absorbit, exorbit, exorbueras, adhibuit. Cui nunc succenturiatum Latinissimum Plinium Lib. 9. cap. 35. de Cleopatra, quae unionem maximum absorbit liquefactum, subiungo. Atque his quoque adprobatae Latinitatis autoribus calculum suum inter alios subiunxisse animadverto in castissima Latinitate versatissimum Franc. Iunium virum caetera etiam summum, in Latinissima S. Bibliorum interpretatione, Psalm. XXXV. 25. absorbuimus; Ps. CXXIV. 3. absorbuissent. Interim idem Iunius etiam admisit τὸ absorpsi: Iob. XX. ψ. 15. opes absorpsit $\text{\textcircled{E}}$ evomit illas. Nec non magnus ille Theologus iuxtaque Latinissimus Theod. Beza Apoc. XII. 16. Aperuit terra os suum $\text{\textcircled{E}}$ absorpsit flumen. Ex quibus satis omnibus apparet, quod τὸ sorpsi, absorpsi, etiam vere Latina, proba, $\text{\textcircled{E}}$ frequentata vox sit, quam nemo doctorum repudiare aufit.

De tertio succinctius eo, quo facilioris, ut puto, considerationis. Si praeteritum in spondeo contempleris, illud ut analogicam sui aemulationem aemulatur, ita vetustiores eiusce usum agnoscentes spondendi κατὰ διαπλασιασμόν, ut $\text{\textcircled{E}}$ totondi, momordi, pependi, $\text{\textcircled{E}}$ similia a suis deducta fontibus, dictitabant. Autores Priscianus, Gellius, alii. Quid? quod hic ipse in Noct. Att. L. 7. c. 9. non modo poposci, momordi, pupugi $\text{\textcircled{E}}$ cucurri $\text{\textcircled{E}}$ descendidi, (pro quo nunc descendi)

verum

verum etiam peposci, memordi, sponsondi & cecurri, idque Graecae rationis exemplo, a viris non indoctis, neque ignobilibus, dictatum fuisse memoriae prodidit. At postea antiquitatis doctioribus visum tum (e) mutare in (o), tum (s) in sponsondi tollere e medio & euphoniae & facilioris pronuntiationis gratia. Quanquam antiquius illud sponsondi bono iure tolerari posse existimem. Sed & sponsondi praeteritum κατ' ἀφάρτησιν poëtis in usu esse, testis Ausonius Popma. Sed manum a tabula abstrahunt negotia, quae me urgent, & quae negligere religio sit. Bene vale & salve. Ambergae, 1615. Id. Novemb.

Scriptit quoque carmen ad eundem *Becmannum* v):

Vocibus euge suos *Becmane* sagaciter ortus

Adfere Romanis, adfere philologis.

Quidpe litasse suis Etymis scitissima res est;

Quidpe vocabla suis pleraque originibus

Deduxisse decente modo, ratione probante;

Vincit vel quodvis nectar & ambrosiam:

A stolidis ruditer derivavisse scatebris;

Vincit vel quodvis barbar & arcadium.

Omne tulit punctum, qui miscuit utile dulci,

Succinit Ausoniae gloria prima lyrae w).

Quod factum tibi rite tui docuere libelli,

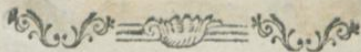
In primis liber hic maclus *Originibus* x).

Ergo

v) Quod occurrit in *C. Becmanni* poematibus miscell. Hanov. 1619. 8. editis, p. 12.

w) *Horatius* in epist. ad Pisones de arte poëtica, V. 343.

x) Scriptit namque *Becmannus* manu ductionem ad Lat. linguam, nec non de originibus linguae latinae. Huius libri editio quinta multo auctior, melior & correctior prodit Francos. & Lips. 1672. 8.

Ergo quis heic te iunxe negaverit utile dulci,
Ac dulci merita laudis honore frui?

7.) *Eustatius Husaeus*, fuit adhuc anno 1612. Mönzingensis y) ecclesiae Pastor & vicinarum Inspector. Huius filius *Philippus Stephanus Husaeus*, tunc temporis collegii Sapientiae Heidelberg. studiosus, theses theolog. de induratione ac similibus actionibus DEI, ad publicam disputationem a D. *Quir. Reutero*, S. Theol. Prof. ord. & coll. sap. primario Praeceptore, propositas, ad d. XIX. Decemb. defendit. Heidelberg. 1612. 4.2).

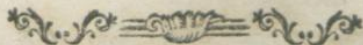
8.) *M. Balthasar Germanus*, Lipsiensis, aliquamdiu Cruenaci docuit. Hic in nuptias ornatissimi Iuvenis *Ioannis Adami*, Rugenwaldensis, Pomerani a), & honestissimae Virginis *Sarae Helmiae, Lamberti filiae, Pithopoeae*, Heidelbergensis, celebr. XVI. Febr. Heidelbergae, an. 1591. sequens condidit epigramma:

Nuper, Adame, tuos liquida qui voce solebas,
Et numeris ignes ludere disparibus,
Dic, age, dic, cur nunc, numeri cum voce, quiescunt,
Nec iuvat harmonicos fingere, ut ante, modos?
Ergone Pierias artes, & molle canendi
Surripuit studium virgo vel una tibi?
Foeminei o vires, o magna potentia sexus,
Vestra opera quid non perficit alma Venus?
Nunc

y) Huius oppiduli situm & amoenitatem poëtica delineavit Vir ampl. *Caf. Fuchs*, tit. curiae matrimonialis Palar, Consiliarius in den Rhein. Beitræg. zur Gelehrsamk. an. 1781. fasc. 3. Num. VII. p. 270-273.

z) Quod iam observavi in *Mosbaco* Palar. §. XVIII. p. 23.

a) De quo supra in h. §. num. 4. p. 286. seqq.

Nunc elegos dictat, vocaliaque instruit ora,
 Nunc pedis & vocis comprimit omne melos.
 Iane Dionaeum cautus moderare capistrum,
 Adque tuos cantus, suetaque metra redi.
 Tuque puellarum mitissima, desine Sara,
 A numeris sponsum sponsa vocare suis.
 Frustra ambo monitis nostris parere recusant,
 Et votum constans servat uterque suum.
 Det DEVS, ut, quia mens vobis est una duobus,
 Perpetuo haec eadem, pectora vestra liget b).

9.) *Balthasar Hoffmannus*, natus est *Sobernhemii* d. VII. Martii an. MDLXIII. patre quidem *Henrico Hoffmanno*, Grünbergensi Hasso, verbi divini in ecclesia, quae ibidem CHRISTO colligebatur, ministro; matre vero *Anna Guthenia*, Heidelbergensi. Pater Sobernhemienſis ecclesiae Antistes, inter praecones CHRISTI in archiducatu Palatino, locum aetate sua sortitus est haud postremum. Avus autem maternus *Henricus Guthenius*, architectus Heidelbergensis, OTTONI HENRICO, Comiti Pal. Rh. Septemviro Imperii, carissimus fuit atque acceptissimus. Avia denique ex honoratissima *Lechleriorum* familia duxit originem.

Ac patris quidem sui praesidio pestis illa epidemica, an. 1564. per universam Germaniam vehementissime grassata, puellum nondum bimulum orbavit. Sed anno tamen subsequenti alium nactus fuit parentem, nempe *Fridericum Waltherum*, Trevirensē, ecclesiae ad *D. iulianum* Pastorem;
 ut

b) Hoc epigramma scriptum est Cruceſiaci d. IX. Febr. dicti anni, & subnexum est carminibus amicorum *Pauli Melissi Sebedii*, Comitum sacri Pal. & Eq. civis Romani; *Ioan. Posthii* M. D; *Simonis Strenii*; *Quir. Reuseri*, Mosbachensis, editis Heidelbergae 1591. 4.

utpote cuius cura domi prima litterarum & religionis elementa percepit, deinde an. 1577. ad Saletianum, eoque non diu post dissoluto, ad Heidelbergense Gymnasium fuit ablegatus. Inde, fundamentis philosophiae rationalis, & Latinae ac Graecae linguae probe utiliterque iactis, an. 1580. ad academiam Wittebergenfem, tunc longe florentissimam, sese contulit: in qua cum iurisprudentiae studio se potissimum dedisset, praeter ceteros viros eruditissimos *Matthaeum Wesenbecium*, celeberrimum illum iuris antistitem, tam sedulo quam constanter audivit, ita ut fructus ex eius lectionibus retulerit uberrimos.

Triennio propemodum ibidem exacto, an. 1583. Marburgum Cattorum sese recepit, ne uno loco omnem conquissivisse eruditionis thesaurum videretur, cum interea optimum vitricum *Waltherum*, alterum vitae suae studiorumque subsidium, amisisset. Ut autem inchoatum iurisprudentiae studium ulterius pertexeret, Heidelbergam nostram, viris praestantissimis tum apprime efflorescentem, an. 1585. revertit. Propter ingenii autem, doctrinae probitatisque laudem laudatissimo Principi IOANNI I. Duci Bipontino, de meliori commendatus, ab ipso honorifica vocatione Heidelbergae accitus, atque in amplissimum collegium eorum, qui patriae consilia moderabantur, cooptatus est an. 1587. d. XXIV. Iunii, aetatis ipsius anno vicesimo quarto. Clementia Principis sui fretus, Biponti sedem cum figere decrevisset, vitae fortunaeque sociam sibi delegit honestissimam virginem, *Catharinam*, experientissimi *Ioan. Georgii Stahelii*, artis medicae Doctoris & Archiatri Bipontini, filiam, anno 1592; quacum in annum XXIV. coniunctissime vixit. Ceterum omnes muneris sui partes tanta fide, tanta prudentia tantaque dextertate obiit, ut singularem cum Patris, tum Filii & Successoris, IOANNIS II, gratiam sibi conciliaret, atque, *Henrico Schwebelio* fati functo, sine ullo honoris impedimento ad-

scenderet altius, & tandem an. 1614. Cancellarii, h. e. secretorum custodis atque arbitri, dignitatem consequeretur. Ex prima coniuge *Catharina* decem suscepit liberos; e quibus filius natus maximus, nimirum *Ioannes Balthasar*, I. V. D. eidem Serenissimo Principi IOANNI II. sedit a consiliis. Noster autem, qui vir fuit ingenio, doctrina, prudentia ac pietate commendatissimus, d. XI. Octob. an. 1623. placido decessu finem vivendi fecit c).

10.) *Theobaldus Meuschius*, *Crucenaci* natus, litteris humanioribus aliisque studiis propaedeuticis sedulam navans operam, Electoralis alumnus fuit *Neohusii* prope *Wormatiam Vangionum*, *Ambergae* in Palatinatu superiore, nec non *Heidelbergae* in collegio sapientiae. Postmodum per totos triginta quinque annos in Palatinatu nostro variis praefuit ecclesiis, v. g. *Sobernheimensi*; ubi sequens evulgavit scriptum: *Theob. Meuschii Pfarrherrn der — Stadt Sobernheim, treuhertzige Gegenwarnung von der Genugthuung Iesu Christi für alle arme bußfertige Sünder, so von Gott auß Gnaden auß dem verdampften Welthauften erwehlet.* Amberg 1592. 4. Hoc scriptum habitae *Simmerae* d. VIII. Dec. 1590. concioni delhortatoriae, quam vocant, *Alberti Photinopotami* (Germ. *Albrecht Hellbachs*) oppositum est, atque *H. Messerschmidtio*, Principis *Simmerensis* ab epistolis, eam ob rationem dedicatum, ut inspicere quilibet eo melius queat, nostram doctrinam minime tam pravam esse, quam *Hellbachius*, tunc aulicus facellanus, Principi suo, Duci REICHARDO aliisque pro-

c) Vid. *Io. Phil. Crollius* in cit. orat. de Beckelnh. p. 45. nor. **; in primis autem eius filius celeb. *Georg. Christi. Crollius* in comment. de Cancellariis & Procancellariis *Bipontinis* p. 118 — 124, ex msc. orat. *Isaaci Crameri*, Rectoris quondam ill. scholae *Hornbacensis*, qui coaevi sui *Hoffmanni* memoriam coram Ephoris scholae an. 1624. d. VIII. Iunii consecrav.

propofuerat d). Tandem nofter fuit eccleſiae Alceianae Paſtor & vicinarum Inſpector nuncupatus. Verum autem ab ultimo iſto munere, iniuſte quidem, prouti ipſemet publice confeſſus eſt, remotus, ab Equite Ioan. Frid. Riedefelio de *Bellersheim*, Domino in *Altorff*, quem ſummis extulit laudibus, clementer recipitur, atque Paſtor eccleſiae, quae *Altorffii* paſcitur, rite designatur. Scripſit quoque & edidit ſyſtema chronologicum V. T. ab initio mundi ad deſolationem templi ſecundi Hieroſolymitani demonſtratum; *Spirae*, an. 1612. 4; in quo ſyſtemate variae ad Danielis prophetae cap. IX. v. 24. adnotationes occurrunt. In titulo eiſdem ſyſtematis ſeſe adpellat *Miniftrum eccleſiae, quae eſt Altorffii Equeſtraſinorum* (*Rittfel*) *in agro Nemetum*. In dedicatione, Sereniſſimo IOANNI, Comiti Palat. Rh. & Adminiſtratori, atque iuveni Principi Electori FRIDERICO, nominis ſui *quinto*, confeſcrata, nonnulla de ipſius vita leguntur e).

II.) *Hermannus Doverinus*: Hic pariter vitale lumen *Crucenaci* primum adſpexit. De eo autem nihil eſt, quod hic loci commemorem, niſi quod mihi duo libri ſub ſequentibus noti ſint titulis, nimirum (1): *Trinum ſecretorum politicorum; Politifche Geheimniſſe, worinnen Fürſten, Herren und Obrigkeiten, dero Raethe und Officianten, ſodann die Staedte und Obrigkeiten ſich nützlich zu erſehen haben.* durch *Herm. Doverinum*, *Crucenacenſem*, gedruckt in 8. zu *Straßburg*. 1622. (2) *Wohlgegründete Prophezeyung, genannt das Hahnen-Gehrey.* durch *Herm. Doverinum*, *Crucenacenſem*, gedruckt im Jahr 1622. in 8.

P p 3

12.)

d) Quae debemus Viro celeberrimo D. *Bützinghaufen* in den *Beitraeg. zur Pfälz. Geſch.* Vol. II. P. II. p. 146.

e) Vid. idem *ibid.* Vol. II. P. I. p. 25. Quod iam quoque animadversimus in *Alceia Palat. illuſtr.* §. XX. p. 54. num. 6.

12.) Huic Crucenacensi rursum adiungimus alium Cru-
cenaco-Palatinum, videlicet *Ioannem Conradum Monaeum*.
Hic quidem in oppido dicto natus, sed educatus Marburgi
fuit; ubi & studiis operam dedit, in Philologicis & Philo-
sophicis audiens *Rudolphum Goclenium*, *Georgium Crucigerum*,
Ioannem Combachium, aliosque viros eruditissimos, in iuris-
prudencia vero viros celeberrimos *Ioan. Goeddeum*, *Anton.*
Matthaeum, *Christop. Deichmannum*, in primis autem *Her-*
mannum Vulteium. Interim, bello tricennali per totam Ger-
maniam vehementissimum in modum grassante, *Bremam* Sa-
xonum secessit, & postmodum cum *L. B. Domino de Knip-*
hausen iter litterarium in Helvetiam suscepit, ibique Gene-
vae *Allobrogum* ab ore *Steinbergii* & *Godofredi*, filii *Diony-*
sii, avidissime pependit. Quum autem cum generosissimo
suo discipulo Galliam, Italiam & Angliam peragravisset,
tandem in Hassiam rediit, *Rintelii* Doctor & Professor Iuris
nuncupatus. Munere suo variisque legationibus, v. g. ad
Potentissimam Sueciae Reginam, & ad Serenissimum Hassiae
Landgravium felicissime functus, an. 1645. Groningam ad iu-
risprudentiam, quam *Plato* merito *regiam* vocat *scientiam*,
publice docendam evocatur, ibique defuncto *Nicolao Langio*
sollemniter succenturiatur. Verum autem biennio post cal-
culi dolores eum sic lecto affixerunt, ut, paucis diebus praeter-
lapsis, morti succubuerit. In munere publico fungendo
non modo fuit diligentissimus, sed privatim etiam domi se-
met in studio theologico exercuit, S. Biblia, thesaurum
omnium librorum quam pretiosissimum, quotannis attento
pioque animo perlegens.

Praeter alia scripta in dias luminis auras emisit explica-
tionem Rubricarum ad digesta; tract. de legum interpreta-
tione; tract. de iure publico f).

13.)

f) Vid. *H. L. Bentzenius* im Hollaend. Kirchen- und Schulen-Staat P.

13.) Ab isto, quem aetate praecessit, probe distinguen-
 dus alius *Conradus Monaeus*; utpote qui scholae Neohusianae
 Vangionum prope WORMATIAM Moderator in fine seculi XVI.
 & ineunte seculo XVII. fuit, de quo Poëta g):

Tertius infaustis turbatum litibus annum
 Finierat Titan, cum nondum Rector adesset
 Gymnasii, interea clavum moderante *Monaeo*.
 Magnum onus ille gerit, totum & requievit in illo,
 Vndique quidquid erat molis, nec pondere tanto
 Succumbit, rara demulcens arte iuventam,
 Ingeniorum sagax olli compendia tradens,
 Queis subito Aonias posset conscendere rupes,
 Atque Palatinae Sophies superare cacumen h).

Tandem d. X. Novemb. an. 1602. ex Gymnasio Neo-
 husiano transit ad spartam Rectoris Crucenacensis condeco-
 randam i); ubi quoque pie placideque naturae solvit debita
 k) an. 1608.

14.)

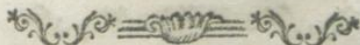
II. cap. IV. §. 35. p. m. 265. seq; *Baltb. Gottb. Niedermeyer* in orat.
 de Batavorum caelo Germanis maxime propitio p. 17; *Merckwür-
 digkeiten der Koenigl. Dresd. Biblioth.* Vol. III. p. 528. num. 500;
Joecherus im allgem. Gelehrt. Lex. P. III. p. 608; nos in *Comment.
 hist. litt. de erud. Palat. Belg. Sect. II. §. XII. p. 26. seq.*

g) *Nempe Rudolph. Wullenius* in elegantissimo de Neuhusiano Vangionum
 & huiusdem ill. Gymnasio Musarum carmine heroico, quod prodiit
 an. 1605. 4; ubi in margine vocatur *Conradus Monaeus*, Hassus. Hi
 duo *Monaei* saepius inter se confundi solent. Dicitur *Wullenius* fuit
 discipulus *Io. Pbil. Parei*.

h) Quod. monuimus in cit. *comm. hist. litt.* p. 26.

i) Extract aus dem Pfarr- und Schul- Register de an. 1585. seqq.

k) Aus dem Sterb- Regist. de dicto anno.

14.) Iam sequitur olim hodieque longe celeberrimus *Ioannes Philippus Pareus*, Poëta laureatus, artium liberalium Magister, Philosophiae & S. Theologiae Doctor, magni illius Theologi Palatini *Davidis Parei* 1) haudquaquam degener, sed & doctrina & virtute simillimus Patri Filius, d. XXIV. Maii media tertia pomeridiana an. 1576. *Hemrbaci* haud procul a *Wormatia* natus; sed baptismi sacris initiatus d. XXVII. eiusdem mensis, susceptore & sponse D. *Philippo Glinckero*, vicinae ecclesiae *Laudenbacensis* Pastore m).
Opti-

1) Germanice dicebatur *Waengeler*, *Waengler*; Conf. *Guudlingius* in der hist. der Gelehr. Tom. III. cap. IV. sect. IV. §. 70. p. 3649. seqq. Nam constat, viros litteratos, quos superiora tulere secula, praesertim nostra in Germania, Germana sua cognomina vel in Graeca vel in Latina crebro commutavisse. Legatur *I. A. Bernhard* in der curieüfen hist. der Gelehrten Lib. III. Sect. VII. cap. 12. p. 596. seqq. prouti observavimus in disq. litter. de *Francisco Fabricio*, *Marcodurano*, §. 3. p. 4. seq. Sic, quod hic addimus, primus ecclesiae D. *Martini* in oppido *Curienti* Pastor reform. erat *Ioannes Dorfmann*, qui, nomine pro illius seculi more in Graecanicum converso, *Comander* dici voluit, uti commemorat ven. *Petr. Dominicus de Porta* in hist. reformat. ecclesiarum *Raeticarum* Tom. I. Lib. I. p. 67. (Curiae *Raetorum* 1772. in 4. mai.)

m) Huic defuncto d. XVII. Cal. Iunii an. 1577. *Dav. Pareus* concione funebri, quae in T. II. opp. theol. exstat, parentavit, ac tale posuit epitaphium, quod in templo *Laudenbacensi* ante belli tempora visebatur:

Praeclara, heu dolor, eruditione,	Assertor: pariterque disciplinae
Et multa pietate vir celebris,	Custos impiger, indignum patronus,
Praeclarus sed & eloquentioris	Exulum quoque portus hospitumque,
Linguae laudibus ac suavitate	Virtutum decus integerrimarum,
Antistes bonus, atque purioris	Fatis praeproperis sub hoc PHILIPPVS
Doctrinae intrepidus, sacrique cultus	GLINCKERVS tumulo iacet peremptus.
Apud <i>Phil. Pareum</i> de vita patris l. d.	

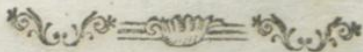

Optimam nosser matrem habuit *Magdalenam Stibeli*am, Lutrensem, sororem vicini Pastoris Ecclesiae Heppenhemienfis, *Ioannis Stibeli* n). Scientiarum fundamentis in humanioribus aliisque propaedeuticis studiis Neohufii Vangionum, ubi FRIDERICVS III, Elector Palatinus, Paedagogium fundavit o), feliciter positus, florentissimam Musarum Heidelbergensium sedem praesentia sua salutavit, ad studia sua ulterius persequenda, urgenda, perpolienda. Vale Heidelbergensibus suis dicens, an. 1599. Basileam concessit, ibique eodem anno d. IX. Calend. Martii liberalium artium Magister & philosophiae Doctor publice creatur. Hinc in testimonio, quo exornabatur p), haec legimus: *Praemia & βραβεία a multis iam saeculis constituta sunt iis, qui rectam ingressi viam, philosophica cognitione tantum progressi sunt, ut & alios docere, & ad bene beateque vivendum salubribus praeceptis, vivisque exemplis inducere possint. E quorum numero cum esset Ioan. Philippus Pareus, Palatinus, Davidis Parei, S. S. Theologiae Doctoris, ac pro tempore Magnifici Rectoris in illustri Academia Heidelbergensi, filius, honesto & legitimo thoro genitus, vita moribusque probatus, primaque ante aliquot septimanas, Logicarum artium laurea coronatus, & ad secundam adspirans, philosophico Basileensium Ordini, πειρασμῶ tentamine, & ἀξιωματικῶ examine suum in hoc studio progressum satis*

n) De quo supra in h. §. num. 3. p. 282. seqq.

o) Conf. *Henr. Altingus* in hist. eccles. Palat. p. nr. 194. & conatus nosser hist. liter. de Gymn. Heidelberg. §. 10. p. 12.

p) Hoc testimonium *Iac. Zvingeri*, Med. D. & linguae Gr. Prof. Basil. tunc temporis philosophici Ordinis Decani typis editum est (Hanoviae an. 1647. 4.) in *Phil. Parei* adorea II. p. 5. seqq. Conf. etiam *Viri Rev. & Celeb. Ioan. Werneri Herzogii* Athenae Rauricae p. 40. & 365. Basil. 1778. 8.

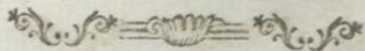

satis superque commonstrasset, dignissimus omnium omnino calculo iudicatus fuit, qui in supremum eiusce Facultatis gradum, quem Magisterium, vel Philosophicam Docturam vocant, constitueretur. Anno proin clo. Io. Ic. die XV. Februarii, Rectoratus munio fungente Viro clarissimo Casparo Bauhino, Med. D. Decanatus vero Iacobo Zvingero, Med. D. conventu omnium Academiae Ordinum publice indicto, cum prius toti confessui elegantis Problematis accurata discussione propriam eruditionem comprobasset, fidemque suam praestito solemnium iuramento Ordini Philosophico condixisset, exorata prius licentia a Reverendissimo Principe Iacobo Christophoro, Basileensi Episcopo, Academiae Cancellario, Promotore M. Friderico Castalione, in summam Cathedram conductus, ornamentis Philosopho condignis, pileo, annulo, libro, donatus, liberalium Artium, totiusque Philosophiae **MAGISTER**, sive **DOCTOR**, designatus, pronunciatum & proclamatum est: accepta insuper & heic Basileae, & ubivis locorum, docendi disputandique, quantum philosophicae encyclopaediae latitudo includit, & aliorum insuper privilegiorum, Philosophiae Doctoribus ubivis terrarum concessorum, liberrima & amplissima facultate. Quod ipsum Decanus, & reliqui Collegii Assessores Philosophi, publicis hisce litteris, Facultatis sigillo munitis, ratum testatumque fecere. Actum Basileae IX. Kalend. Martii. Anno Aerae Christianae millesimo quingentesimo nonagesimo nono. Deinde Theologiae studio sese totum tradidit, inque eo sub Theologis eximiis longaque celeberrimis, in Palatinatu quidem sub parente suo, & D. Dan. Tossano: Basileae sub D. Io. Iac. Grynaeo, & D. Amando Polano: Genevae tandem sub D. Theodoro Beza, atque aliis, egregios fecit progressus, unde & Basilea & Geneva pietatis & eruditionis suae praestantissima reportavit testimonia. Salutavit etiam academias Friburgensem, Tubingensem & Argentoratensem.

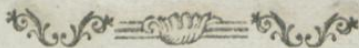

Praeterea noster cum *Georgio Thurio*, Pannonio, plurimum linguarum peritissimo, d. XX Decemb. an. M. D. C. Heidelbergae a *Paulo Melisso Schedio* Caesareus Poëta Laureatus fuit sollemniter creatus, prout ex ipsius *Melissi* oda alcaica ad utrumque patefcit:

Vivax in auras quae liquidas tulit
Lucina Vatem, Pierio choro
Primis ab annis consecravit
Ad varium melos incinendum.
Apollo favit carminis artifex;
Favere Musae, candida Numina.
Felice sensi cum Minerva
Mercurium mihi fat superque
Aequum & volentem. Si Venus addidit,
Et gratiarum purpureus decor
Concinnitatis seu leporis
Nonnihil, ingenuis amoenum
Et suave credo mentibus accidit,
Phoebo, Camenis, Palladi deditis;
Celebritatem conspicando
Nominis, eximiaeque famae
Me consequutum, repere non humi,
Clarum sed alte tollere verticem
Amasse: quamquam nil superbe
Aut tumide, nihil arroganter.
His imputantem viribus ingen
Iam languefacti, prae senii mala

Aetate cani. Nam bis ultra
 Sex mihi lustra colum diurnam
 Produxerunt Parcas fortilegas liquet.
 Iamque ecce chordas emeritae lyrae
 Suspendo valvis sacram ad aedem
 Aonidum, & numerosa plectra.
 Donetur illis post obitum meum,
 Quemcumque dignum sobria duxerit
 Clio, sororum dia princeps,
 Hesiodo Herodotoque teste.
 Summae voluptati est mihi cernere
 Agmen minorum pressius insequi
 Vestigia antiquum, Deoque
 Proximus Clario videri
 Gestire; nec non carpere Laureas
 Late comantes, ardua frontium
 Artis refertarum Linæae
 Praemia. Vos igitur sequaces
 Novem Dearum, & comis Apollinis
 Mystæ, corollas accipite has duas,
 Quibus enitescatis decenter
 Tempora docta perenne vinciti,
 Caste & pudice Virgineo in grege
 Vosmet gerentes. THYRIVS Vngaris
 Cunctis ametur, diligatur
 Pannonibus, venerandus Istro,

Ob eruditi nomina Patruī.

PARÉE, Nicri cura, Nemetibus

Amere cunctis, diligare

Lufatiisque Silefisque,

Ob claritatem conspicui Patris.

Vterque salvete, & quibus utier

Vos iure, pacto, lege par est,

Vt imini, titulo fruentes

Vobis tributo; non sine gloria,

Ornasse dignas iudicio optimo

Hac luce Natali MELISSI

Laurea ferta comas utrique.

Locus Sigilli.

PAVLVS MELISSVS SCHEDIVS &c. q).

Hinc *Pareus* noster ad varias functiones easque honestissimas in Palatinatu mature promoveri coepit, easque magna cum laude, fide & diligentia aliquot annis obivit. Nam post reditum suum in patriam humaniora docuit primum *Cruacenaci*, scholae praefectus Rector; ubi ad *Philippum Dupinum*, Gallo-Aquitantum, qui, sub praesidio *Dav. Parei*, theses theolog. de sacra Domini coena Heidelbergae d. XXIX. Aug. an. 1601. publice examinandas proposuit, hocce scripsit epigramma:

Si labyrinthos variorum nosse labores

Discupis, e verbis quos plicuere sacris;

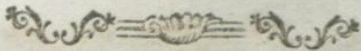
Numquam finis erit, sed secula multa legendo

Consumes, perdes quin oleum atque operam:

Q q 3

Nec

q) Vid. *Phil. Parei* adorea I. p. 3. 4. & 5.

Nec modus est liquidis nugas affingere verbis;
 Mystica dicta DEI, mystica sensa petunt.
 Eia age, thesauros mentis deprome, *Dupine*,
 Quos hausti e sacris nocte dieque libris:
 Verbaque salvificae fidei certissima signa,
 Ad fidei normam percipienda, doce.
 Ergo Pontificum valeant *μορφώματα* coeca,
 Et Pantusiadùm somnia abesse velint.
 Illa fides vere novit comprehendere Christum,
 Credere qui novit, quae fugiunt oculos r).

Non diu autem Crucenaci permansit, sed ad Rectoratum Neohusiani paedagogii vocatus transiit. Postea, nimirum iam an. 1610 praepositus fuit scholae Neostadianae ad Hartam; ubi discendo, docendo, scribendoque multis fuit utilissimus.

Post bina iustra furor Bellonae in patria nostra insano modo grassari incipit. Fiunt induciae, bellum, pax: rursus bellum. Nihil Heidelbergae tutum. Crescentibus autem in dies periculis, Pater *Philippi* monetur ab amicis, tam domi, quam foris, ut in aliam sese speculam recipiat, unde velut e longinquo imminetia prospectare mala tutius quiret. Obtemperat, statimque in proximam Pathmum sese confert. Nihil igitur ab officio boni civis aut constantis Professoris alienum se facturum ratus, ingenti quamvis dolore suo, ad d. XVII. Cal. Octobr. an. 1621. *Heidelbergae*, (quam alteram suam patriam semper in ore habebat, cum hocce gemitu: *O Heidelbergae, o Heidelbergae!*) invitatus vale dixit. Pathmus autem

r) Sub hoc epigrammate, pro more temporis illius composito, leguntur haec: *M. Ioan. Philippus Pareus, P. L. Rector scholae Crucenacensis, scripsit: αὐτοσχέδιον.*

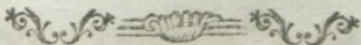
autem ipsius erat *Anvilla*, oppidum Bipontinum, quo post sextam diem pervenit. Interim miles Henoticorum veluti quodam cataclysmo omnem terram Palatinam passim inundat, occupat, devastat.

Adeoque idem tempestatis bellicae terror *Philippum* quoque nostrum ad charissimum Parentem, omni subsidiaria ope *Anvillae* misere destitutum, extrudit: Qui cum miscemus^{s)} preces communes, gemitus & suspiria de florentissimi nuper *Palatinatus* horribili vastitate: De scholarum in equilia conversione, de templorum direptionibus, Ecclesiarum everfionibus, ministrorum & pastorum exiliis, spoliationibus, flagris, vinculis, caedibus. Plangimus igitur cum *Psalte* (*Psalms* LXXX. v. 6. seqq.): Cibasti nos pane lachrymarum, & propinasti nobis lachrymas in mensura: posuisti nos litem vicinis nostris: & inimici nostri subsannaverunt nos sibi. Vitem plantasti, & radicari fecisti radices eius, & implevit terram. Operti sunt montes umbra eius: & rami eius ut cedri *DEL*. Vt quid diripuisti macerias eius, & collegerunt eam omnes transeuntes per eam? consumpsit eam aper silvestris, & fera agrestis depasta est eam. Deus exercituum revertere, obsecro, respice e caelo, & visita vitem tuam, & vitiarium, quod plantavit dextra tua.

Praesentia filii, nurus, & nepotis, quantum exilii fuerit *Δελιότηρον*, incredibile dictu est. Cor suum interno tripudio exilire saepius contestatus fuit, quod haec tristissimi exilii *μυδάγματα* *DEVS* de caelo largitus sit in sinu suorum ex hac miseriarum valle, *ἀναλύσθαι* ut liceat: intime gavifus, adesse sibi, qui oculos clauderent.

Post aliquod temporis spatium *Philippus* noster cum suis remigravit *Neostadium* suum; ubi & pater ipsius testamentum condidit, ac subscripsit hisce verbis: Ego *DAVID*
PA-

s) Sunt verba ipsius *Philippi* in narrat. hist. de vita *Dav. Parei*, fol. m. II. b.

PAREVS, S. Theologiae Doctor, & Professor Academiae
 Haidelbergensis: nunc vero afflictus exul, maxillari catharro
 aeger, caeterum animi integer, haec manu propria scripsi, &
 subscripsi Neapoli Nemetum in illustri Collegio Casimiriano A.
 D. XIX. Martii. Anno M. DC. XXII t). Noster vero, Pa-
 latinatu sub tristissimum iugum misso, dicta Neapoli ab Hi-
 spanis an. 1622. occupata, direpta & vastata, non solum
 omnium suarum rerum, potissimum egregiae suae bibliothe-
 cae iacturum fecit gravissimam, sed propulsatus etiam, in
 exilium abire necesse habuit. Singulari autem DEI T. O.
 M. misericordia conservatus, non diu propter virtutes suas
 & haud proletariam eruditionem vocatione ad aliud carere
 munus potuit. Protinus etenim ab illustrissima Principe A-
 rausionensi CATHARINA Belgica vocatur ad novum Gy-
 mnasium academicum Hanoviae sollempniter erigendum: ut-
 pote cuius Rector electus, & Professor Philosophiae, linguae
 Hebraicae, ac Theologiae constitutus est, cum rev. D. Paulo
 Tossano, Viri celeb. *Sebastiani Beckii*, Theol. D. & Prof.
 Basil. olim in Synodo Dordracena collega & constante amico,
 atque aliis. Alias praeterea meruit adhuc vocationes. Nam
 anno 1610. ab illustrissimis Frisiae Ordinibus *Franequeram*
 ad Professionem Theologicam vocatur; sed tunc Pater Fi-
 lium, senectutis baculum, a se dimittere noluit. Anno 1630.
 illustrissimus Comes Nassovicus, misso ad illum nuntio, D.
Henrico Alstedio, in Transilvaniam abituro, succedere vo-
 luit. Hinc & a fautoribus Lausannam Helvetiorum, & Har-
 derovicum Gelrorum, ac Daventriam Transisalanam invita-
 tur. Verum autem Magistratus Hanovicus ipsum retinuit,
 ipseque musis Hanovicis consecrare se ulterius voluit, licet
ἀπολύτρωσι in Palatinatu in senectute sua anhelaverit, ut ad
 cineres b. Patris, decursu vitae curriculo, componi possit u).
 Spar-

t) Vid. cit. narrat. hist. fol. 13. b.

u) Ex *Pb. Parei* adorea III. p. 10. & 11.

Spartam Hanovicam & docendo & scribendo egregie condecoravit. Multis quoque adversae fortunae casibus fuit agitatus & iactatus, partim in re domestica, partim extra eam. Leviozem quemdam casum ipse refert v) hisce verbis: *Parentis hic lapsus w) mei me quoque casus, qui mihi periculo non minori parique eventu contigit. Francofurti enim cum an. 1628. die 10. Iunii, hora septima matutina, ad amicum forte intervenerem, deque domo illum quaeritarem, pultando ostium, quod oclusum firme non erat, in ingressu infelicem pedem moveo, & ecce cellae ianua limini imminens malo fato reclusa, totum me praecipitem agit ad fundum cellae, per plusculos gradus lapideos, ad quos collisus praeter dolores immanes coxendicis gravius malum DEI beneficio, non aufero: atque actutum recordatio paterni lapsus mihi hos versiculos expressit:*

Qui te praecipitem, Genitor, servaverat olim:

Ille DEVS lapsus dirigit ecce meos.

Vsque adeo hic CVSTOS motus contemperat omnes,

In mala, & ipse cavet, ne nocitura ruas.

Erige nos verbi fulcro sceptroque IEHOVA,

In primis nostram sustineasque fidem.

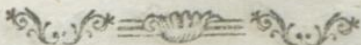
O DEVS, inCHRISTO ut stemus firmi, effice: quando

Huic non innixus, qui cadit, ille perit.

Quum anno 1634. Academia Heidelbergensis aliqua frueretur pacis tranquillitate, eademque tranquillitas spem subministraret meliorem, Pareus noster ad Ordinem Philosophicum ibidem adspirare coepit; sed spe excidit. Hinc
Vir

v) Ex dicta narrat. hist. fol. 10. b.

w) Qui accidit d. XXX. Ianuarii an. 1620. in Pareano suo suburbii Heidelbergensis, prouti legimus ibid. fol. 10. a. b.

Vir aetate sua clarissimus x) scribit: *Academia me principe caput erigit, ante mensem docere orso: cui succenturiatur Schiſius, Hebraeae & Graecae linguae Professor, hac ipsa hebdomade lectiones suas auspicatus. Aliorum altum silentium; Iurisconsultus nullus, praeter Bachovium adest: ut nec Theologus. Pareus Logicam ambit: sed ambit. Ethica cuidam Cunoni adsignata, ignoto mihi. Physicam Doct. Hemmelius prensat. Mathematica & historica Berneggero destinata: modo per uxorem Argentina sese extricare quiret. Doctor Altingius expectatur canicularibus feriis, forsitan comites aliquos Professores adducturus. Frater eum hic hiematurum sperat: quod optarim. Studiosis nullus est patefactus locus collegialis, ob sumptuum defectum. Magasini enim institutum frumentum omne intercipit; impeditis etiam caeteris redditibus academicis. Expectamus nihilominus e messe & vindemia, utraque uberrima, copiolas luculentiores, quibus & profitentes & proficientes sustentantur.*

Noſter Philippus, iam rude donatus & emeritus, a. d. XX. April. an. 1647, aetatis LXXII. Basileae, praestitis praestandis, cum iureiurando theologico, absens summos in Theologia honores fuit consecutus. Sequentia ex diplomate y) subiungere hic placet: *Ex Archi-Palatinis certe Exulibus*

x) Nimirum *Cunradus Schoppius* in epist. ad *Dau. Toffanum*, data Cal. Quintil. Anno 1534. Myrtilleti; quae exstat in monumentis pietatis & liter. Virorum in re publica & liter. illustrium, selectis P. I. (Francof. ad Moen. 1701. 4.) p. 350. conf. comm. nostra de *Iano Gebbaro* p. 38. not. i.

y) Quod scripsit, ven. *Sebast. Beckius*, S. S. Doctor, & in academia Basil. Professor, Promotor rite designatus, Facultatis Theol. Decanus; atque invenitur in *Phil. Parei* adorea III. p. 8. — 15. Hic notandum, prodiisse tunc scriptum, hodie rarissimum, cuius plenus hic est titulus: כבוד החכמים יגהלי, Honor est sapientium pa-

bus Facultati nostrae duo in primis illustria celeberr. & praestantiss. Virorum exempla in promptu sunt, quae illi gradus Theologici faciendi causâ obiecta sunt: nempe Dn. Fridericus Spanhemius, Professor in Acad. Lugduno-Batava laudatissimus, qui iam ante triennium Gradum Docturae Theologicae maxima cum laude, & summo omnium applausu, in hac academia nostra a nobis consecutus est, & Dn. M. IOH. PHILIPPVS PAREVS, celeberr. illius Davidis Parei, S. S. Theologiae in antiquissima Academia Heidelbergensi Doctoris & Professoris primarii, — filius, qui Gradum eundem a Facultate nostra, litteris humanissime ad nos scriptis, reverenter & obnixè nuper petiit. — — Quia ergo clarissimus hic noster Pareus tantam linguarum cardinalium, ac rerum divinarum humanarumque peritiam, & docendi differendique facultatem, nec non pietatem sinceram, diversis in officiis tot praeclaris documentis voce pariter scriptisque multis, & conversatione testatam probatamque

R r 2

fecit:

trimonium. IOH. PHILIPPI PAREI, Dav. Filii, Adorea triplex.
 I. Laurea Poëtica Caesarea: ornata Vicariatu Comitivae Palatinae. Largitore illustri & magnifico Viro, Domino PAVLO MELISSO SCHEDIO, Alphi Politano Franco, Comite Palatino Caesareo, Equite aurato, Cive Romano, Poëta Laureato. Heidelbergae anno 1600. a. d. 20. Decemb. II. Doctura Philosophica, & Magisterium liberalium artium. III. Doctura Theologica, & Ius interpretandi scripturas.* Vtraque dignitas, ob merita virtutis & doctrinae collata ab inclytæ Rauricae Basileënsis Academiae Facultate *Philosophica*, Iuveni, an. 1599. a. d. 15. Cal. Martii. *Theologica*, Seni rudiario, & emerito. Aetat. LXXII. an. 1647. a. d. 20. April. praestitis praestandis, cum solemnî iuramento theologico. Hanoviae apud Iohan. Aubry. Anno M. DC. XLVII. 4., Huiusce scripti, quod in Athenis Rauricis merito adnotatur p. 40. & 365. me, rogatu ven. Zwipffii mei, ad usum meum humanissime participem reddidit maxime ven. & celeberr. *Herzogius*, egregium Academiae Basil. ornamentum.

fecit: ac insuper consensum suum orthodoxum in sana doctrina cum nostris scholis, ecclesiis, ac confessionibus, secundum S. S. reformatis, scripto ad nos misso clare sufficienterque testatus est: de ique iuramentum consuetum & solemne, invocato S. S. TRINITATIS nomine Ordini nostro, absens ut praesens per scriptum peculiare, religiose praestitit: sicque legibus Facultatis nostrae satisfecit: Idcirco venerabile Facultatis nostrae Collegium, ut aequae eius petitioni satisfaceret, illum in numerum S. S. Theologiae Candidatorum retulit, & inscripsit, eidemque Gradum Doctoratus Theologici, per me rite designatum Promotorem, publico hoc Instrumento, non tamen inconsulto Senatu Academico, conferri voluit, & decrevit. Quoniam autem absenti Gradum Doctorae conferre, apud nos, quantum scire possumus, res sit nullius exempli, tamen ne Collegium nostrum Dn. PAREO id, quod desiderabat, absenti denegaret, fecit & Personae ipsius dignitas, qua coelestis eius Promotor per dona tam eximia in ipsum collocata hoc Gradu dignum fecit, & senectutis eius, annum septuagesimum secundum attingentis, infirmitas, qua longinquioris ad nos itineris difficultates sustinere prohibetur. Alioquin ut nulli iter facere valenti Gradum absenti conferendum censemus: sic tali necessitate detento, dignitatem, quam optime meretur, non denegamus. Iusta vero & perpetua causa omnes a Gradu abarcendi, est indignitas, atque ignorantia; sed accidentalis tantum, & particularis, quae iustae necessitati cedere potest, loci distantia. Vnde, florente Academia Heidelbergensi, non defuerunt exempla eorum, qui Gradum Doctorae digni iudicati acceperint, etiam absentes. Quare, Promotoris officio rite mihi imposto, mi reverende & praestantissime Dn. PAREE (Te enim praesentibus his litteris nostris nunc alloquor) defungar, decretosque honores iam rite conferam. Quod ut fiat *voluntarios καὶ ἐσχημένως* decenterque, in possessionem novae Dignitatis te intromittam, etsi usitata symbola corpori tuo, ceu absenti, applicare nequeam, tamen de re ipsa paucissimis monebo. — — —

Qua occasione *Pareo* nostro varii Viri eruditissimi z) summum in S. S. Theologia axioma gratulati fuerunt, nempe *Balthasar Venator*, Ictus & Poëta nobilisa); *Dan. Toffanus*, Gymnasiarcha Basileënsisb); *Ioan. Georgius Besserer*, Palatinus Exfulc); & *Ioann. Georgius Meckelius*, Poëta Laureatus d). Verum autem non diu post huncce honorem sibi met collatum in hoc mundi theatro superstes fuit *Pareus*. Nam an. 1648. e) Hanoviae vitam terrestrem cum aeterna commutavit. Adponamus hic *P. Melissi Schedii* in insignia *Pareorum* ad cl. *Dav. Pareum*, Theologum incomparabilem, epigramma:

Rupes aurea, Regiusque supra
Puer floridulis genis corona
 Cinctus aureola, tibi tuisque
 Adgnatis Clypeum, *Paree*, pulchre
 Ornat, Cassida cornuum duorum
 Robur firmat. Habetis hoc *Melissi*
 Donum perpetuos gerendum in annos.
 Et sublimis Honos, & alta Virtus
 Vos hoc munere iudicavit esse
 Dignos. Posteritas & hanc & illam

R r 3

Po-

-
- z) Quorum carmina sunt adiuncta cit. *Adoreae III.* p. 18 — 28.
 a) *Pb. Parei* discipulus, qui duplex suum melos & syncharisticum & anacreonticum scripsit *Meisenhemii* a. d. 28. April. an. 1647.
 b) De hoc egregia nobiscum communicavit laudatus celeberr. *Basil. Theologus Herzogius* in adumbratione eruditorum *Basileënsium* apud exteros celebrium, ed. *Basil.* 1780. 8.
 c) Fuit *Weingarto-Palatinus*.
 d) Postea Pastor apud *Leimenses* in vicinia *Heidelberg*.
 e) Non an. 1643, prout nonnulli ariolantur.

Ponat ante oculos sibi usque & usque:
 Nil non efficiet per hanc & illam.
 Certe quo mage creverint Nepotes,
 Hoc crerit mage Honos & ipsa Virtus f).

Huic epigrammati subnectimus ipsius *I. Ph. Parei* in eadem insignia conditum epigramma:

Stemma *Pareanum* decorat Trinacria *Rupes*,
Regius atque *Puer* laudis honorat opus.
 Sed mage Virtutem monstrat *Parnassia Rupes*,
 Quam nunc in summo candidus ornat *Olor*.
 Exsurgant alii, *Triplicis* qui culmina *Rupis*
 Condecorent factis promeritisque suis g)!

Monumentum, quod *Philippus* noster optimo suo Patri posuit, quoniam *Pareana* inde illustrari familia poterit, hic adiungere placet:

MONUMENTVM,
 CHRISTO, SERVATORI
 SACRVM.

DAVID. PAREVS. HOCCE. TVMBO. EST. CONDITVS.
 E. GENTE. SLESICA. VRBE. FRANCOSTEINIA.
 QVI. VERITATIS. ORTHODOXAE. PVRIVS.
 ET. HAVRIENDAE. ET. EDOCENDAE. GRATIA.

IN.

-
- f) *Melissi* schediasmata poetica multo auctiora secundo edita sunt tribus Partibus Lutetiae Paris. an. 1586; eiusdem meletemata prodierunt an. 1595. Optandum, ut eius carmina, postmodum concinnata, colligerentur typisque ederentur.
- g) Vtrumque epigramma cum ipsis insignibus obvium est in cit. triplici adorea, post titulum.

IN. PATRIAM. ALTERAM. PALATINI. SOLI.
DELATVS. IPSA. LVSTRA. DENA. ATQVE. INSVPER.
BIS. TRES. DECEMBRES. STRENVE. DEI. GREGEM.
SEMENTE. PAVIT. VERBI. IESV. COLLIGENS.
ECCLESIAM. IVENTAM. ACADEMICAM. DOCET.
VIGINTI. ET. AMPLIVS. PER. ANNOS. INCLVTVS.
PROFESSOR. OPTAT. DEIN. RELINQVERE. ALTERI.
ORBAM. SCHOLAE. CATHEDRAM. QVANDO. CAELITVS.
PVNIT. SVPREMVS. ARBITER. MORTALIVM.
CVLPAS. PALATINIS. IN. ORIS. VINDICANS.
TER SACROSANCTI NOMINIS. SVI. DECVS.
EXVL. PAREVS. MARTIS. EFFVGIT. CRVCES.
REDITQVE. MYRTILETVM. ANIMAM. CHRISTO. SUO.
POST. REDDITVRVS. TRADIDITQVE. PROTINVS.
SOLVTVS. OMNI. CARCERE. ATQVE. VINCVLIS.
VALETE. MVNDI. PERDITI. SATELLITES.
AT. VOS. VALETE. AETERNITATIS. HOSPITES.
DAVID. PAREVS. HOC. TRIVMPHAT. IN. CHORO.

LVGENT. PARENTEM. FILII. SVPERSTITES.
PHILIPPVS. ET. GEORGIVS.
NVRVSQVE. TRISTIS. ANNA. FLET. SOCERVM. SVVM.
AMBO. DEHINC. NEPOTVLI.
DANIEL. DAVIDQVE. ADEMPVTM. AVVM. SIBI. DOLENT.
NEC. VSQVE. FLERE. DESINENT.
DONEC. PARENTEM. AVVM. SOCERVMQVE. CAELICIS.
RVRSVM. SALVTENT. GAVDIIS.

VIXIT. ANNOS. LXXIII.

MENSES. V. DIES.

XVI.

OBIT. HAIDELBERGAE. DIE. XV. IUNI.

ANNO. 1803. C. XXII.

PATRI. OPTIMO. CHARISSIMO.

BENE. MERENTISSIMO.

DEVOTI. OBSEQVI. ET. AMORIS.
 IGITVR. SVO. ET. SVORVM.
 NOMINE. POSVIT.
 PHILIPPVS. PAREVS h).

Quod ad coniuges eius attinet, matrimonio sibi iunxerat primo *Annam Mariam Beckeriam* i), deinde feminam nobilem, *Annam Catharinam Deckherriam a Walhorn*, a. d. XXVII. Iulii an. 1646. denatam, de qua insignis Poëta k):

Vtrumque motum sollicitat Domus
 Nostri *Parei*, Coniugis optimae
 Oppressa fato; oppressa fato
 Coniugis heu! nimium dolendae.

Fido haec levavit robore dispare
 Annos Mariti; si qua valentiae
 Pars haesitavit, dulcis Vxor
 Vel dape, vel studio salubri

Admovit aegro suppetias Viro,
 Solatiorum non rudis, otia
 Praebere connexo labori,
 Et vigiles recreare curas,

Cum

h) In hoc monumento memoratur tertius *Dav. Parei* filius, Ioannes Georgius, Heidelbergae natus, d. III. Oct. 1588. Vid. *Vita Davidis*, fol. 6. b. Adeoque numero Professorum Heidelb. non iam an. 1584. inferendus, uti legimus in serie. *Georgius* autem erat Sereniss. Principis PHILIPPI LVDOVICI Ephorus, eius in itinere Gallico comes. Vid. ampliff. *Dn. Flad* l. d. pag. 28.

i) Sic discimus ex *Wolffii* progr. in obitum *Pb. Parei*.

k) *Vid. Balb. Venator* in *Pb. Parei* adorea III. p. 19. seq.

Cum fausta aratrix deposuit manus
Famosa chartae iugera Deliae,
Cum fessa dimisit *Stagira*
Discipulam rationis aurem.

Quanta est quietis gratia, post decem
Et dena *Marci* Dramata Ludii
Extersa, & emuncta, & recusa,
Coniugis alloquium anteferre

Centum theatris! Quae patientia
Restat *Pareo*, tot maria & freta
Enavigandi, priscum ut Orbem
Per veterum monumenta lustret

Solus superstes? Sed mala temperat
Casumque acerbum gloria Rauricum,
Divinae & humanae Salutis
Notitia *Basilea* felix.

Averte paulum moestitiam, immemor,
Paree, fati, nec Sapientiae
Coelestis insignem galerum
Funereis viola querellis. — — —

Philippus, quantum novimus, duos habuit filios, sed
utrumque obitu suo parentis fata antevertentes. Hinc *Palatinus*
Exsul ad eundem *Philippum* 1):

Tuque *Pareanae* nunc ultima gloria gentis,
Doctor sic magnum Patrem imitare tuum:

At-

1) *Nempe Io. Ge. Besserer*, *ibid.* p. 22.

Atque patriſſare adſidua connitere mente,
 Theiologus gnatus Theiologoque Patre.
 Et matre, atque patre, & chara prole orbis es omni,
 Coniugii & gemini gaudia blanda gemis.
 Detrectant preſſo pendentia brachia collo:
 Parce, precor, Manes follicitare tuos!

Erant autem iſti filii, *Daniel*, *Neohufii natus*, & *David m)*.

Iam ſequuntur *Io. Ph. Parei* opera omnia edita, aut edenda:

I. Philologica.

M. Accii Plauti comoediae XX. cum animadverſionibus & notis; *P. Terentii Afri* comoediae VI. cum animadverſionibus & notis? *C. Salluſtii* historiae cum notis; *Q. Aurelii Symmachi* epistolae, cum notis & electis; *Papinii Statii* poemata, abſolutiſſimo indice illuſtrata; *Calligraphia Romana*; *Provocatio ad Senatum criticum*, contra *Vitum Garnerum*; *Analeſta Plautina*, contra *Vit. Garnerum*; *L. Annaei*, *M.*
An-

m) De *Davide* nihil habeo, quod hic addam. Sed de *Daniele* conferri omnino meretur celeb. *Georgius Chriſtianus Ioannis* in praefat. de rerum Palat. ſcriptoribus, praefixa *Dan. Parei* historiae Bavar. Palatinae, p. 134. ſeqq; cel. *Joeherus* l. d. P. III. p. 1254; ampliff. *Dn. Flad* l. d. p. 29; *Morhofius* Tom. I. Lib. IV. cap. XI. §. XII. p. m. 152; ib. cap. XIII. §. 3. p. 189.; ibid. Tom. II. Lib. I. cap. V. §. 2. p. 25; ubi minime laudatur, ſed plagiarium & Criticorum ſimium adpellatur; *Io. Frid. Noltenius* in *Lex. L. L. antibarb.* Tom. II. (quem edidit filius *Io. Andreas Noltenius*, Lipſ. 1768. 8. mai.) & quidem in bibliothecae Latinitatis reſtitutae conſpectu ſpeciali, p. 361. ſeq. Perperam autem uterque *Pareus*, tum Pater *Philippus*, tum filius *Daniel*, Profeſſoribus Heidelberg. adſcribuntur in cit. ſerie.

Annaei F. Senecae, quae exstant, opera omnia: quae recensuit, indice & repertis Stoicis illustravit; Musae fugitivae, sive Poëmatum liber; de Particulis L. L. commentarius; de Particulis L. Graecae commentarius; Lexicon criticum, sive thesaurus linguae Latinae.

II. Philosophica.

Grammaticae Latinae artis libri duo, cum praxi; Grammaticae Graecae artis libri duo, cum praxi; Elementale linguae Hebraeae, cum praxi; Organi *Aristotelis* analysi ad Senatum Dantiscanum; Rhetoricae artis libri duo, cum praxi; Logicae artis libri duo, cum praxi; Analyti Logica orationis *Iusti Lipsii* de calumnia; Electa Platonica; Panoplia Sapientiae humanae; *Philippi Cominaei* historias e Latino in Germanicum transtulit; Historia vitae & obitus D. *Davidis Parei*, Patris; Analyti Logica IV. Libb. Institutionum Iuris civilis; Varias quoque scripsit & habuit disputationes, ac declamationes, de variis argumentis philologicis, philosophicis, & theologicis.

III. Theologica.

Analyti logica & theologica Catecheseos reform. ecclesiarum & scholarum; Analyti typica Catecheseos, perpetuis tabulis adornata; Theologia symbolica de Sacramentis in genere & in specie; Güldin Kleinodt vom H. Abendmal; Christliche einfältige Erinnerung vom H. Abendmal; Analyti typica epistolae D. Pauli ad Romanos; Comment. in ep. Pauli ad Colossenses; Anal. typ. ep. D. Pauli ad Coloss.; Comment. in ep. D. Pauli ad Philemonem; Comm. in ep. Apostoli Iudae; Castigationes in *Io. Magirum* Iesuitam, de auctoritate S. Scripturae; Apologia de potestate ecclesiastica & civili, contra D. *Dav. Owenum*, Anglum; *Ioan. Cheneti* institutiones theologicas, a *Theodoro Beza* Gallice editas, in linguam Lat. convertit; De Deo, & vera eius agnitione adversus Atheos, Anti-Trinitarios, Arianos, Samosatenarios,

Photinianos, veteres & novos haereticos, libri III; Opera Parentis theologica posthuma omnia in tres tomos collegit, recensuit, & vernacula in linguam Latinam transtulit n).

Hinc de Philippo nostro Vir venerandus: Monumenta, quae edidit, quaeque adhuc in lecythis servantur, quorum quaedam etiam nos vidimus, ita multa sunt, ut iis recensendis Instrumenti huius ratio & modus non ferat. Satis sit, ea pietatem eius, variamque doctrinam, maxime vero theologiam, publice omnibus ac privatim venerando nostro Collegio celeberrimam reddidisse o).

Praemisso hocce librorum catalogo, nonnullorum editiones, atque Eruditorum quorundam iudicia sumus indicaturi, immo aliqua scripta ommissa addituri. In quadam epistola p) ipse Philippus Pareus scribit: Habeo Nonium Marcellum Grammaticum, a me cum codice manuscripto bibliothecae Palatinae sedulo collatum, ac recensitum nova prorsus methodo. Si vita supersit, editurus quoque sum. Vir litteratissimus q) nos certiores facit, Pareum revera Nonium edidisse, immo semet eiusdem emisse librum r). Praeterea librum evulgavit Ha-

no.

-
- n) Hunc catalogum ita ordinatum, sed non satis accurate concinnatum, nec completum reperi in *Pb. Parei* adorea III. p. 16. 17. & 18.
- o) Sunt verba *Seb. Beckii*, ibid. p. 11.
- p) Ad *Dan. Toffanum*, Hanoviae d. XXIV. Ian. an. 1643. data; quae exstat in cit. monumentis pietatis &c. T. II. p. 458 — 462; ubi & ad eundem alia eiusdem *Parei* occurrit epistola, p. 462 — 464. data Hanoviae Cal. Martii 1643; ex quibus epistolis notitia nonnullorum *Parei* scriptorum hauriri potest.
- q) Nempe *Io. Alb. Fabricius* in biblioth. Lat. Lib. IV. cap. VI. p. 768, & in supplem. p. 318.
- r) Vid. Vir ven. & celeberr. *D. Büttinghausen* in dem Verzeichniß der Schriften die Vniversitaet Heidelberg betreffend. p. 6.

noviae 1624. 4. sub titulo: *Oberti Gifanii observationes singulares in linguam Latinam. De quo libro ipse s) scribit: Post elaborata illa theologica, miro quodam fato ad manus meas pervenit integer commentarius de lingua Latina praecellentissimi ICTi Huberti Gifanii, quem, ut nosti, illustris Vir Gaspar Scioppius, Comes de Claravalle olim, cum domesticus esset Ingolstadii illius Viri, summa industria compilavit, & eo nomine varie a viris doctis plagii fuit arcessitus. Quando Neuhufii esse, ubi & Te discipulum tunc habuisse cum gaudio recordor, collega meus Cunradus Scioppius (Schoppius) mihi suppeditavit excerpta quaedam huius commentarii, quae ego, dum Hanoviae vivo, publice edidi, sub hoc titulo: Oberti Gifanii observationes singulares in linguam Latinam. Et puto te vidisse. At quidem magnopere me Rempublicam litterariam mihi demeruisse visus sum: ratus, omnia me Gifania protulisse, praesertim cum & in aliorum manibus alia non volverentur, adeo etiam a Philologis, Gifaniana non aliter laudarentur. Multa vocabula in sordidis abiicit, quae tamen recentiorum, v. g. Cellarii & utriusque Borrichii, industria ac sollertia feliciter vindicata, atque meliori suo censui restituta sunt t).*

Eiusdem commentarius de Particulis linguae Latinae. Accessit *Benedicti Floretti* apologia pro *M. Accio Plauto*: opposita scaevo iudicio *Horatiano* & *Heinsiano*. Francof. 1647. 1697. 12. In hoc libello *Vallam*, *Doletum*, *Stewechium*, nec non *Ioannem Hawkinsium*, celeberrimum quondam in Anglia Medicum, qui eruditissimos de Particulis L. L. dialogos emiserat, & praesertim *Tursellinum* exscripsit. Quae autem insuper de suis habet, horum notatu digniora *Tursellino* ab se locupletato intulit *Iac. Thomasius* u). Libellum edidit

S s 3

Pa-

s) *Pareus* in cit. ep. ad *Tossanum* p. 459. seq.

t) *Conf. Nolsenius* l. d. p. 361.

u) *Hor. Tursellini* de particulis Lat. orationis libellus post curas *Iac. Tho-*

Pareus anno aetatis suae septuagesimo secundo, eundemque inscripsit *Ioan. Frid. Gronovio*, docte simul in hac dedicatione agens de natura & utilitate συνδέσμων, i. e. coniunctionum, quae fit in oratione per particulas v).

Eiusdem *Lexicon Symmachianum*, in quo velut indice locupletissimo omnia simplicia vocabula, nomina propria, particulae elegantiores, quotquot occurrunt in gravissimo auctore *Q. Aur. Symmacho*, Praefecto urbis, ordine alphabetico digeruntur. Neapoli Nemetum 1617. 8.

Eiusdem *Calligraphia Symmachiana*, in qua omnes phrasae & formulae elegantiores, quotquot exstant in gravissimo auctore *Q. Aur. Symmacho*, Praefecto Urbis, in gratiam & usum Philologiae studiosorum, in primis eorum, qui Principibus ab epistolis esse cupiunt, per certos titulos locorum communium colliguntur ac disponuntur. Neapoli Nemetum 1617. 8.

Eiusdem *Electa Symmachiana*: in quibus, quidquid rerum memorabilium antiquitatisque Romanae in gravissimo auctore *Q. Aur. Symmacho*, Praefecto Urbis, continetur, sub certos titulos reales locorum communium refertur. Neapoli Nemetum 1617. 8. w).

Ph. Parei Lexicon criticum, sive *Thesaurus linguae Latinae*, ex omnibus L. L. classicis auctoribus, Ictis, Historicis, Antiquariis, Criticis, Oratoribus & Poëtis, congestus. Norimbergae 1645. 8. Aerumnabili congestus est labore

masii & *Io. Conradi Schwarzii* denuo recognitus est & auctus. Editio in Germania quarta. Lipsi. 1751. 8.

v) Vid. *Noltenius* l. c. pag. 360, & celeb. *Io. Georg. Walchius* in *hist. crit.* L. L; cap. V. §. XIV. p. m. 386. (ed. Lipsi. an. 1729. 8.)

w) Legatur *Noltenius* l. d. pag. 361.

bore: multas quippe, quas alibi vix repereris, minutias exhibet x).

Calligraphia Romana, sive Thesaurus linguae Latinae; in quo omnes phrasae, & formulae elegantiores, quotquot exstant in tribus linguae Romanae classicis auctoribus: *M. Accio Plauto*, *P. Terentio*, *M. Tullio Cicerone*, per certos titulos locorum communium colliguntur ac disponuntur; studio & opera *Io. Phil. Parei*. Neapoli Nemetum, impensis *Ionae Rosae*, librarii Francof. excudebat *Henr. Starckius*, an. 1616. 8. Novam hanc & copiosam Calligraphiam donavit, dicavit, commendavit *Pareus* nobilissimis, pietate ac studio florentissimis *Christophoro a Grorod* & *Philippo a Grorod*, fratribus, magnifici & amplissimi Viri *Ioan. Bernardi a Grorod*, Electoralis Palatinatus Praefecti in dioecesi Vzbergenfi & Vmstadiensis, ad omnia summa natis filiis, discipulis suis optatissimis. Data est praefatio Neapoli Nemetum, an. 1616. Cal. Martii. Haec Calligraphia typis fuit repetita Francof. 1620. 8. & Norimb. 1646. 8. In hoc libro multa bona scituque digna occurrunt; quae tamen incondita titulorum & diversi generis locutionum farragine obnubilantur. *Schoensleuderus* hac in arena multo currit felicius. Ad calcem adiectae sunt *regulae elegantiarum y*).

Caii

-
- x) Apud eundem *Noltenium* p. 360, & apud *Walchium* l. c. p. 386. sq.
 y) Conf. *Walchius* l. d. p. 382. & *Noltenius* l. d. p. 360. *Wolfgangus Schoensleuderus* in adparatu eloquentiae, Monachii primo an. 1630. in 8. & alibi saepius evulgato, *Pb. Parei* minimum *Calligraphiam*, simili in arena currentem, longo post se intervallo relinquit; quae merum chaos est, ac mira titulorum confusione summa imis miscet. Hoc est iudicium *Morborfii*, qui in *Pareo* nostro vituperanda vituperat plerumque, sed laudanda minime laudat, in *Polyhist. T. I. Lib. VI. cap. II. §. 24. p. 252. seq.*

Caii Crispi Sallustii opera, quae exstant: cum fragmentis, ex nova recensione *Io. Phil. Parei*. Neapoli Nemetum impensis *Io. Caroli Vnkeli*, librarii Francof. Excudebat *Henr. Starckius*. A. 1617. 8. Dicitur hic liber *Paulo Tosano*, S. S. Theol. D. Serenissimo Dn. Electori Palatino &c. a consiliis. Epistola dedicatoria, de studio historico accuratissime agens, lectu est dignissima. Huic editioni *Sallustii* vita, a *Io. Ph. Pareo* descripta, praemittitur z).

Eiusdem *Lexicon Plautinum*, cuius editio secunda prodiit Hanoviae 1634. 8. a).

Publii Terentii Comoediae sex, cum vetustissimis Codd. Mss. Archi-Palatinae bibliothecae fideliter collatae: addito ad calcem indice omnium dictionum absolutissimo, labore atque industria *Io. Ph. Parei*. Accesserunt seorsim virorum doctorum b) notae criticae in omnes *Terentii* fabulasc). Neap. Ne-

- z) Haec *Sallustii* editio perperam tribuitur *Danieli Pareo* apud *Ioerberum* l. d. Tom. III. p. 1254. Index omnium *Sallustii* editionum praefixus est nitidissimae & accuratissimae editioni *Bipontinae*.
- a) Huius quoque meminerunt *Gottfr. Stolle* in der Hist. der Gelahrh. Cap. V. §. XXXVI. p. m. 190. ed. II. Ien; idem in addit. & emendat. p. 26; historia biblioth. *Fabricianae* P. VI. p. 300. seqq; ubi etiam *Parei* vita breviter delineatur; *Noltenius* l. c. p. 360; & praeter alios *Vir amplif. Flad* l. d. pag. 29; nec non *Walchius* l. c. c. V. §. XV. p. 391.
- b) Sunt autem isti Viri *Ioan. Rivius*, *Gabriel Faernus*, *M. Anton. Mureus* & *Georg. Fabricius*.
- c) Aliorum etiam animadversiones cum Lecto-ribus suis communicare voluit, prouti ipse *Pareus* post *Ge. Fabricii* castigationes ad Lectorem scribit: „Animus quidem erat addere *Francisci Fabricii Marcodarani* (de quo in peculiari specimine egimus) adnotationes in omnes *Te-*

Nemetum, sumtibus & typis eorundem, quos mox in *Plauto* videbimus, 1619. 4. Haec editio dicitur nova. Litterae Principibus Anhaltinis & Ducibus Lygio-Bregensibus datae, datae sunt ex illustri Neapoli Nemetum, Kal. Sept. 1619. In eam editionem *Ioan. Guil. Curtius*, illustr. collegii Neostad. alumnus, odam Alcaicam, & *Ioannes Mylius*, ibidem alumnus, Graecum carmen composuit d).

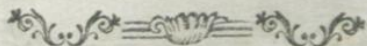
Eiusdem editio *Plauti*, Francofurti 1610. 8. evulgata, deinde sub hoc titulo prodiit: *M. Accii Plauti Sarsinatis Vmbri Comoediae XX. superstites*, ex folis Mss. codicibus Palatinae bibliothecae pristinae antiquitati suae fideliter restituae: ac notis tam practicis, quam criticis, sedulo illustratae, & confirmatae: adiectis insuper fragmentis, multo quam antehac nitidioribus: nec non Pseudo-Plauti Querolo: atque indice elegantiarum locupletissimo. Curis secundis *Io. Ph. Parei*, cum Christianissimi Regis Galliarum privilegio, (Gallice scripto datoque Parisiis d. XXV. Maii, 1619.) Neapoli Nemetum e), impensis heredum *Iac. Fischeri*. Excudebat *Henr. Starckius*. 1619. 4. mai. Haec editio dedicata est illustrissimo celsissimoque Principi ac Domino *Ioanni Christiano*, Duci Silesiae, Lignic. & Breg. &c. &c. Deinceps occurrunt doctorum virorum *εὐφρησίας* in *Parei* labores Plautinos f).
Huic

uentii Fabulas: ut & *Bembi*, *Goveani*, *Glareani*, aliorumque notas: at cum eae nunc iam ad manus non fuerint: nec in propinquitate nundinarum Francofurtensium aliunde facile a nobis hoc tempore comparari potuerint, hisce, Benevole Lector, contentus eris notis criticis, quas modo dedimus, donec copia nobis fiat alias quoque in lucem edendi.,,

d) Conf. nostrum *Neostadium* ad Hartam illustr. p. 24.

e) Quam *Gundlingius* aliique putant *Spiram* esse.

f) Sunt vero Viri isti docti: *Dionysius Gothofredus*, Ictus: *Daniel Heinsius*,

Huic editioni post elegantissimam ad Lectores Praefationem praemittitur *Parei* dissertatio de vita & scriptis *Plauti*. Postmodum haec editio recusa fuit an. 1641. 8.

Eiusdem *Analecta & Electa Plautinag*). Neap. Nemetum 1617. 4. & 1619 8; postea Hanoviae 1658. 8. Haec scripta theonino dente roduntur in libro, cui titulus: *Afini Cumanii Fraterculus*, ex *Plauti* Electis electus, per *Eustathium Swartium*, 1619. 8. h). Huic libro adversus personatos quosdam *Pareomastygas Pareus* opposuit provocationem ad Senatuum

sius: Melchior Goldastus, vir nobilis: *Ianus Gruterus: Frid. Taubmannus: Iac. Gorbhofredus*, in Parlamento Parisiensi Advocatus: deinde epistola Graeca *I. Phil. Parei* ad *Georg. Michaëlem Lingelsbemium*, & epist. Graeca *Frid. Lingelsbemii*, *Georg. Michaele* nati, ad *I. P. Pareum: Marq. Freberus: Iac. Lectius*, IC: *Scipio Gentilis*, IC: *Cunr. Rittersbusius*, IC; *Ge. Remus*, vir nobilis: *Simo Scenius*, in eam Gr. quod Lat. dedit *Pareus: Casp. Waserus: Mich. Piccartus: Christop. Hoffebius: Io. Weirzius: Cunr. Schoppius: Ioan. Iac. Grasserus: Ioan. Forbesius*, Scoto-Britannus: *Theod. Rhodius: Rich. Hemmelius: Melch. Adami: Abrab. Kimedoncius: Ioan. Schmidius: Balb. Venator*. Quanta in orbe litterato nomina!

- g) In his *analectis Pareus Grutero*, qui in tertia *Plauti Taubmanniani* editione acerbis illum vocibus lacerarat, non minus acerbe respondet, par pari referens. Maledicta autem utrimque profecta parum ornant hos duumviros ceteroquin ornatissimos. Sic nimirum agitur, si litterati, atque adeo omnes alii viri docti vana ambitione intumescunt, & mutuis invidiae stimulis agitantur: pugnant autem tanto acerbius, quanto absunt a Christo longius. Haec *Parei Analecta Thesauro Gruteriano*, (ut mox videbimus) *Tomi VII. instar*, maligne subiecta sunt. Hoc est modestum piisque iudicium *Nolzenii* l. c. pag. 360. seq.

h) Auctor huius *Afini Cumanii* perhibetur *Ianus Gruterus*.

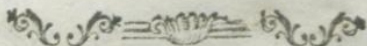
tum Criticum pro *Plauto & Electis Plautinis*. Francof. 1620. 8. i).

Praeterea *Pareus* sex tomis *thesauri Gruteriani critici* k) an. 1634. addidit, prouti innumus, septimum; qui haud aliud continet, quam ipsius *Analecta Plautina*; qui vero maxime dissimilis est, atque ratione bonitatis a sex prioribus longe remotus l).

Librum Imperatoris CAROLI Magni de imaginibus m), quem *Ioannes Tillius*, Episcopus Meldensis, ex codice manu exarato primus edidit, *Goldastus* an. 1608. publici iuris fecit. Eundem librum an. 1628. 8. Francof. ad Moenum de novo edidit *Pareus*, mutato tantum titulo & praefatione; doctam adeoque fraudem commisit n).

Carmen heroicum de *Neohusio Vangionum*, cura *Ph. Parei* editum 1605. 4; cui subiungimus eiusdem, qui tunc
T t 2
tem-

-
- i) Haec provocatio ad Senatum crit. est quasi altera *Parei* apologia, quae *Gruterum* similiter conviciis proscindit, cum eo rursus paria faciens, ut quoque *Noltenius* l. c. observavit.
- k) De *Imi Gruteri* thesauro crit. egregie agit *Walchius* l. d. cap. VIII. §. XVIII. seqq. p. 526. seqq.
- l) De Tomo VII. vid. idem *Walchius* p. 527. & 539. De eodem Tomo clar. *Voglerus* in introduct. univers. in notitiam bonorum scriptorum (Helmstad. 1700. 4.) p. 69. scribit: *Quibus* (sex prioribus) *septimus* *tomus post additus est a Io. Philippo Pareo, sed in ignominiam Gruteri, & eruditis minus probatus*. Vltimum huncce tomum *Danieli Pareo* perperam tribuit *Morhofius* l. d. Tom. I. Lib. V. cap. I. §. IV. p. 220.
- m) Hunc librum *Cramerus*, Prof. Tig. in orat. aliiq. merito laudant.
- n) Vid. cel. *Christop. Aug. Heumannus* in Praefat. §. XV. p. 30. ad *Caroli M.* librum, quem Hannoverae an. 1731. demum evulgavit.

temporis Rector Gymnasii Neostadiani erat, vota epithalamica in nuptias FRIDERICI V. Palatini, 1613. 4. o).

Ph. Pareus insuper in dias luminis auras emisit Delicias Poëtarum Hungaricorum, tunc primum in Germania exhibitas, Francof. 1619. 12 p); impensis heredum Iac. Fischeri, typis Nic. Hoffmanni.

Eiusdem narratio historica de vita & obitu Dav. Parei, Patris, 1633. 16; quae postmodum operibus eius theologiacis P. I. praefixa fuit.

Eiusdem oratio panegyrica pro Musis Hanovicis q).

Notae in Quintiliani institutiones oratorias, Francof. 1629. 8. Londini 1641. 8; Genevae eodem anno in 8; ibidem 1651. 8; rursus Londini 1662; & tandem Lugduni Batav. 1665. 8. voll. II. a quibusdam Philippo tribuuntur, tribuenda potius Danieli r).

Mellificium Atticum, sive congeries poëticarum phrasium, in primis Graecanicarum, a nonnullis s) quoque adsignatur Philippo, sed minus accurate t).

He-

-
- o) Eisdem vota citat celeb. noster Bürringhausen in den Beitr. zur Pfälz. Gesch. P. I. p. 178.
- p) Quod quoque observavit diligentissimus Hummelius meus in der neuen Biblioth. feltener Bücher, P. II. p. 474; ubi Iani Pannonii Elegiae (Viennae 1514. 4.) diiudicantur.
- q) Quam citat. Io. Henr. Hottingerus in Bibliothecario quadripart. Lib. III. cap. VI. §. 3. p. 452.
- r) Conf. G. C. Ioannis in praefat. de rer. Palat. scriptoribus p. 137.
- s) V. g. a Morbosio l. c. T. I. Lib. IV. cap. VI. §. II. p. 68.
- t) Vid. idem cel. Ioannis l. d. p. 137. num. II.

Herodiani historiae sui temporis libri VIII. similiter a nonnullis adscribuntur Patri, qui filio adscribendi. Nam in editione mea Londinensi an. 1639. 8. expresse legitur: *Studio & opera Danielis Parei, Philippi filii, David. nepotis* u).

Reliqua *Ph. Parei* scripta tantum indicasse sufficiet, v. g. Commentarium de metris comicis & praecipue Plautinis; librum de imitatione *Terentii* Plautina, quem rursus quidam *Dan. Pareo* perperam tribuunt v); Theatrum philosophiae Christianae; Catechesin Palatinam secunda vice evulgavit an. 1617. 8, eidemque praefationem praefixit.

Castigationes in maledicam admonitionem *Io. Magiri* de auctoritate S. Scripturae & infallibilitate Ecclesiae, ad defensionem Patris sui, conscripsit. Alia scripta, v. c. analysis logica ep. ad Romanos; Pauli epistola ad Philemonem analysis logica & commentario explicata; S. Iudae epistola analysis log. & comment. illustrata; in epistolam Pauli ad Coloss. comment. analyticus &c. quae inserta sunt operibus Patris sui exegeticis. Hinc ipse scribit w): *Sunt & plura alia apud me, quae a tenebris eripere gestio. Nihil tamen magis mihi curae, quam opus theologicum Patris mei: cui multa mea quoque inserui, ut videbis suo tempore, tantum Genevenses omnem nobis remeliginem obiiciunt: Partem secundam, Reipublicae Tigurinae, suadente sic Dn. Breitingero, dedicabo. Tertiam Archiepiscopo Armachano Iacobo Visserio, a quo nuper litteras accepi. Quartam Reipublicae Daventriensi. Restabunt postea duo alii Tomi scriptorum Διακονῶν καὶ ἑλεγκτικῶν, quae iam a me ad praechum sunt elaborata. Fortassis an ἢ ἐμμεγμένῃ mihi*

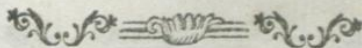
T t 3

telam

u) Idem l. c. num. IV.

v) De quo *Walchius* l. d. cap. XIV. §. II. p. 725.

w) *Ph. Pareus* in ep. Hanoviae a. d. XXIV. Ianuarii an. 1643. data ad *Dan. Tossanum*, quae existat in cit. monum. pictatis & erud. P. II. P. 458 — 462.

telam vivendi abrumpet, antequam votis meis satis fiat. Tam lente procedit Vidua Rosana, quam impensas facere oportet.

Davidis Parei opera Theologica filius Philippus evulgavit. Operum autem istorum Tomus I. & II. continent scripta exegetica, & quidem editio secunda cum praefamine Philippi prodit Genevae, ex typographia Petri Chouët. M. DC. XLII. fol. Hinc conditum epigramma ad D. Philippum Pareum, Patris sui opera Theologica edentem:

Fallor, an ut *Thisbita* olim ad Iordanis arenas,

Sidereum ignito dum petit igne polum,

Pallia *Elisaeo* liquit, quibus orbita aquarum

Orba potenter aquis in duo fissa fuit.

Sic tibi iam caelo transcriptus Athleta relinquit

Pallia, iam currus credit equosque Pater.

Magna Balitarum modo turba, vigetque: supersunt

Flumina Theologicis discutienda togis.

Tu modo perge, *Philippe*, Patris certissima imago,

Sic tibi sit patriae portio dupla togae.

Aliud in eiusdem effigiem:

Pulchrum est, simulque gloriosum, & utile

Pio Parente & erudito nascier.

Magni celebrem Patris effert gloriam

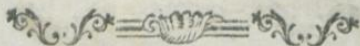
Gnatus *Philippus*, aemulante dextera.

Audit *Pareis* ergo nil beatius.

In Patre vivit Gnatus, in Gnato Pater x).

Sub-

x) Haec epigrammata *Roberti Dicksoni*, Scoto-Britanni, sunt obvia post *Pb. Parei* praefamen ad Tom. I. Opp. exeget.

Subnectimus *Leonardi Weidneri* epiphonema ad Filium,
edentem Vitam & Opera Patris:

Vixerit ipse sua quamvis memoratus ubique

Doctrina Genitor, clare *Paree*, tuus:

Vivat & ex scriptis quanquam alite dextro

Emissus notus mundi in utrumque latus.

Victurus quibus est cordatis mentibus usque,

Donec erunt libri, donec eruntque Viri.

Nuncque sua vivat felix fide in astra receptus,

Coram ubi, quem hic docuit, laetus ovansque videt.

Nil opus, ut vitam viventis & axe fruentis

(Dicitur ut *Momus*) scribere velle foret.

Rem tamen illius meritis, votisque Bonorum

Dignam audes, dignam & rem pietate tua.

Quod vitam illius percurrens ordine cunctos

Annos & actus arte filii enumeras.

Nec vitam tantum, sed quae nondum edita scripta

Edis, & ad *Lethes* nil finis ire foros.

Qua pietate tua assequere hoc, ut vita Parenti

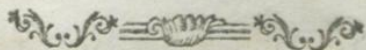
Posthuma sis, prius ut causa erat ille tuae.

Hoc immo assequeris, fueras ut qui ante *Philippus*

Dictus, dicaris postmodo *Philopater* y).

Co.

y) Hoc occurrit in *Enneade Epigrammatum Weidneri* in cit. narrat. hist.
de vita *Dav. Parei*, fol. penult.

Coronidis loco & illud epigrammatis adiungimus:

Nemo, Epicurus ait, Mundi dux, nulla gubernata:

Semper Aristoteles credidit esse polum.

Omnia mole sua constant, fluitantque per annos,

Vt coepere semel; turba profana canit.

Somnia cuncta notat MOSES, divina propago,

Omniaque ex nihilo condita rite docet.

Tu MOSIS, venerande Parens, nunc dogmata mundo

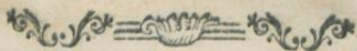
Explanas doctis egregiisque notis.

Ac, quia pestiferas pellis de MOSE tenebras,

Te merito aeternum mundus uterque colit z).

Haec de scriptis *Philippi Parei* sufficiant! Hoc tantummodo bene notandum, varia *Philippi scripta Danieli*, & rursus quaedam *Danielis* mendose tribui *Philippo* a). Non pauci b) errorem huncce erraverunt. Ceterum *Philippus* noster aetate sua Grammaticus omnium, quos unquam Germania viderit, diligentissimus, apprime industrius & maxime exquisitus habebatur c).

-
- z) Hoc *Philippus* patris commentario in Genesin Moyfis opp. exeget. T. I. p. 4. praefixit.
- a) Quod rectissime iam observavit *Gundlingius* in der hist. der Gel. T. III. cap. IV. Sect. IV. §. 50. p. 3649 — 3651. ibique in scholiis.
- b) In quibus est *Morhofius* modo sub lit. l. & f. citatus, nec non *Loeberus* l. d. Tom. III. p. 1254. atque ibid. p. 1257. seq.
- c) Vid. *Gundlingius* l. c. & *Nolenius* l. d. p. 362.

15) *Pareum nostrum excipit Ioannes Fridericus Christavius*, Palatinus, egregius Theologus, pie eruditus & erudite pius; qui studiis academicis rite absolutis, ad varia munera ecclesiastica fuit admotus, & tandem ecclesiæ Monzingensi tamquam Pastor, vicinisque Inspector præfectus. In bello tricennali, toti Germaniæ, potissimum patriæ nostræ funestissimo, a patria exulavit. Vbi vero & quando hanc terrestrem finiverit vitam, mihi profus est incognitum. Præter *Militem Christianum*, quem descripsit atque edidit, nobis quoque reliquit sequentem d) libellum, cuius integer titulus: *Monomachia Davidis & Goliathi*, ex libro 1 Sam. cap. XVII. Militi Christiano annexa, a *Ioanne Friderico Christario*, Poëta Palatino, ac Inspectore Monzingense, Meysenhemii exulante, & salutem Israëlis expectante. — Argumentum.

Bella Philistæi renovant, reparantur & arma,
Iudæosque fero territat ore Gigas.
Sed David victum proprio necat ense tyrannum,
Quo cæso, capiunt agmina tota fugam.

Allegoria.

Magnus erat Goliath, permagna gerebat & arma,
Quæ formidandi Dæmonis arma notant.
Parvus & hic David, cum spretis quinque lapillis,
Designat Christi vulnera quinque mei.
Occubuit Satanas, cum magnis turpiter ausis,
Victoris Christi sed rubra signa volant.
Grates dicebant tibi, David, virque puerque;
Et tibi, mi Iesu, gratia magna fiet.

Anno salutis nostræ M. DC. XXX.

Post

d) In carmine Latino heroico scriptum, in 8. sine loco.

Post hunc titulum legimus subsequētia:

Cum *verbum Domini maneat semperque manebit,*
Cumque Polus cæli transeat, atque Solum e).

En:

Serenissimo ac Illustrissimo

Principi ac Domino

Dn. IOANNI, Comiti Palatino Rheni, Duci Bavariæ, Bi-
ponti, Iuliæ, Cliviæ, ac Montium, Comiti Veldentiæ &
Sponhemix, de Marca & Ravenspurge; Domino in Ra-
venstein, &c. Domino meo clementissimo, hanc sa-
cram Monomachiam, ex divino verbo, in æternum
mansuro, depromptam,
in piæ posteritatis memoriam, & felix anni auspi-
cium, strenæ & gratitudinis ergo

D. D. D. C.

Io. Fridericus Christarius, Palatinus.

Ad divum IOANNEM, Principem Palatinum.

IANE, Pater patriæ, sis felix sitque beata

Stirps tua; nam IOVÆ tu sacra verba colis.

Hinc, ceu palma, vires, ut vitis ovatque *Loyfa*, Ps. I. 2, 3.

Et tua progenies floret ut alta cedrus. Ps. XCII. 13, 14, 15.

Hæc bona dantur ei, coluit qui verba ΙΗΘΥΑΕ, Ps. CXXXVIII.

Postque dabuntur ei cælica regna. Vale.

Deinde in pagellis sedecim ipsa sequitur monomachia,
continens quadringentos quatuordecim versus, eosque ele-
gantissimos.

16) *Ioannes Nicolaus Zimmermann*, Crucenacensis, poëta
laureatus, ætate sua non incelebris; qui statim post bellum
tricennale, nimirum an. 1651. die XI. Iulii Oppenheimien-
sis ludi litterarii, iuxta eiusdem scholæ collaboratorem *Hen-
ricum Rittershagen*, Rector constituitur f).

17) *Casp.*

e) Luc. XXI. V. 33.

f) Vid. nostra comment. hist. de Oppenheimio §. XL. p. 180.

17) *Casp. Fridericus Martini*, qui an. 1675. fuit Rector Gymnasii Crucenacensis, in utraque litteratura satis versatus g).

18) *Iosua Conradus Timannus*, Nicrogemunda - Palatinus, natus ibidem d. XXVIII. Maii st. v. (VIII. Iunii) an. 1664. Patrem habuit *Iosua Timannum*, primum alibi, postea ecclesiasten Eppingensem, matrem vero *Annam Margaretham, Ernesti Andree*, Pastoris & Inspectoris Weinhemienfis h), filiam. Noster, fundamentis studiorum propædutorum, tunc temporis plurimi æffimatorum, feliciter iactis sub Rectore *Ernesto Andree*, scholæ Neostadianæ præfecto, *Godofridi*, Inspectoris Crucenacensis filio natu maximo, Heidelbergæ studiosorum numero in athenæo Sapientiæ adscribitur. Studiis academicis rite imbutus, ab electorali Senatu ecclesiastico die XV. Sept. an. 1686. ad pædagogii Crucenacensis Conrectoratum evocatur. Sed eidem muneri haud diu præfuit; denatus namque die XXIV. Maii (IV. Iunii) an. 1690 i), & quidem Rüdeshemii in pago Rhenensi. Sermo funebris, nunquam vero typis publicatus, Crucenaci in templo maiori die VII. (XVII. st. n.) Octobr. an. 1690. habitus est a *Ioanne Adamo Wagnero*, Wolfshemiensi, tunc primæ classis discipulo, postea s. Ordinis candidato, & an. 1701. Gymnasii Heidelbergensis præceptore k).

V v 2

19) Co-

g) Conf. Pfarr- und Schul-register de d. anno, & hochzeitliche Freudenblum, welche bey dem hochz. Freudenfest des tit. *C. F. Martini*, Rect. zu Creuznach mit der Iungfr. *Iudith Haanin*, so den 24. Nov. 1675. vollzogen, ausgestretuet von *Iackli Rainusli & Bandle Rudolph* von Ulm Gebrüdern. Heidelb. in 4.

h) De quo fusius egimus in Weinhemio Palat. p. 33. — 37.

i) Sterbreg. der Pfarrern de d. anno.

k) Quod iam sæpius laudatus *D. Bütsinghausen* monuit in den Beytr. zur Pfälz. Gesch. vol. II. P. III. p. 240; nos in hist. Gymn. Heidelb. §. 16. p. 20.

19) Cognato comitem adiungimus *Godofridum Andreae*, cum alio *Gottfr. Andreae*, Eilenburgensi, nato d. XIV. Octobr. an 1618, minime confundendum l). Noster, si quis alius, variis, propemodum innumeris, iisque durissimis ac periculosissimis fatorum procellis fluctibusque iactatus, tandem in portum pervenit tutissimum, Inspector ecclesiarum Cruce-nacensium designatus. Vitales auras primum adspexit Braunfelsii in Comitatu, nunc Principatu, Solmensi, d. XXVII. Iulii an. 1611. Optimus ipsius Pater fuit M. *Tobias Andreae* m), Concionatur aulicus & ceterarum in toto Comitatu ecclesiarum Ephorus, mater autem *Margaretha*, celeberrimi illius M. *Ioannis Piscatoris*, Theologi Herbornensis n), filia natu maxima. Hinc etiam ipse *Piscator Albo*, quod vocant, nepotis sui inscripsit: *Ad Gotfridum nepotem meum*:

„Sacro in baptismo *Gotfridi* es nomen adeptus;
„Det Deus, ut semper pace fruare sua,

An Gotfrid meinen Enckel:

„*Gotfrid* im Tauff genennet bist;
„Der Fride Gots zu aller Frist
„Dein hertz bewahr, und läeire dich
„Zu frid und liebe ewiglich.

Io. *Piscator* F. Braunfelsii, 19. Aug. 1611.

Nostro *Godofrido Andreae*, puerulo vix quinquenni, per mortem fuit abreptus pater probissimus; qui decem post se super-

l) Vid. cit. *Dunckelius* in den hist. crit. Nachr. vol. II. P. II. p. 237. seq.

m) Qui distinguendus a consanguineis suis, utroque *Tobia*, altero *Groning*. altero *Franeker*. Profess; de quibus egit meus *E. L. Vriemoeet* in *Athenis Frisiacis* p. 602.

n) Conf. hist. Gymn. Heidelberg. §. 8. p. 11. spicil. II. p. 7. & spicil. V. p. 6.

superstites reliquit liberos, nimirum octo filios, qui ad unum omnes ad lectiones academicas sollempniter promoti, artibus ingenuis & scientiis sedulam navarunt operam o); in quibus *Godofridus* fuit natu minimus: & duas filias, quarum natu minima, nomine *Iohannata*, eodem die, quo pater sepultus, sacro tingebatur lavacro. Mater itaque vidua tristissimos vitæ casus subiit post obitum mariti; sed tamen in viduitate sua semper clementissimum auxilium & providam summi Numinis curam evidentissime persensit; immo sæpius ad maximum suum solatium memor fuit ultimorum verborum, quibus coniux ante decessum ipsam adloquutus consolabatur, nempe horum: *Haufffrau, bekümmert euch nicht all zu sehr um meinen Tod; verlass ich euch nicht gross Geld und Gut, so verlass ich euch doch einen gnädigen und barmherzigen Gott, der euch und eure Kinder versorgen wird.* Iisdem quoque verbis mærentia liberorum pectora mirum in modum leniit. Interim probissima & apprime pia mater filiolum *Godofridum* non *Braunfelsii* tantum, sed postmodum etiam *Herbornæ* in studiis pietatis artiumque liberalium erudiendum ingenti sollicitudine curavit, adeo ut quoque in *Athenæo Herbornensi* ad publicas, quas vocant, lectiones fuerit rite promotus. Hinc studiorum suorum ad altiorem gradum promovendorum gratia *Bremam*, *Groningam*, *Lugdunum Batavorum* atque aliorum contendit, ibique ab ore virorum celeberrimorum avidissime pependit.

Deinceps itinera litteraria in peregrinas suscipit regiones. Nam in itinere Helvetico avunculi sui *M. Philippi Ludovici Pifcatoris* *Achates* fuit fidissimus. Ambo per urbem *Nassoviorum Diezam* feliciter viam direxerunt *Baudobrigam* (*Boppard*), *Baccharacum*, *Bingium*, *Moguntiam*, *Oppenheimium*, *Wormatiam*, *Vangionum*, *Spiram*, *Nemetum*, *Argentoratam*, ubi tamen

V v 3

non

o) Conf. nostrum *Weinheimium illustr.* §. XIII. p. 33. seqq.

non diu propter pestem, qua iam tunc temporis aliquot millia hominum fuerant abrepta, hæserunt, porro Colmariam, Basileam Rauracorum, Scaphusium, castra Constantia, Fanum S. Galli, Tigurum, Solodurum, & tandem perrexerunt Bernam, ubi in ædibus *Andreae* sororis, *Gabrieli de Lütternaw*, Patricio Bernensi, nuptæ, diuenterunt, ibique quatuor permansere hebdomadas. Posthac Berna proficiscuntur Lausonium, ubi binos viros, eruditione probitateque celebratissimos, nempe *Rheinhardum* generumque ipsius *Müllerum* salutauerunt; præterea Genevam, ubi avunculus nostri a suo ipsius adfines *Iusto Rhodio*, Græcæ linguæ Professore, hospitio fuit exceptus; Sed *Godofridus* apud illustrissimos Iuvenes Neowiedæ Comites, ipsorum rogatu, divertit, quoniam ii antea Herbornæ in *Andreae* matris domicilio habitauerunt. Tribus mensibus feliciter effluxis, sese ad reditum accinxerunt, & circa nundinas paschales ad locum sibi propositum dextro pervenerunt omine.

Anno superioris seculi vicefimo octavo *Bethlem Gabor*, Princeps Transilvaniæ, legatum Herbornam miserat, ad Professores nonnullos, qui scholam illustrem Albæ Iuliæ Transilvanorum erigerent, seligendos. Selecti vero sunt & evocati *Andreae* nostri avunculus, sive matris frater, supra laudatus *Ph. Ludov. Piscator*, *Ioanne Piscatore*, Theologo Herbornensi, natus, cum *Ioanne Henrico Alstedio*, & *Io. Henr. Bisterfeldio*, viris tunc clarissimis. Quam vocationem non recusantibus, cuilibet centum ducati pro viatico seu viæ auxilio traduntur. Horum triumvirorum in itinere per Germaniam & Hungariam socius fuit noster *Andreae*. Propter immaturum autem *Bethlem-Gaboris* obitum a Principe *Rakocio* schola fundata fuit in domo fusoria sive in officina monetaria, dicta schola *Bethlemio-Rakociana*.

Quum vero anno MDCXXIX. *Godofridus* albo novæ istius scholæ nomen suum dedisset, studia sua ulterius profectui & urgere studuit; sed tamen propter varia servitia, juvenes ingenuos minime decentia, in scopo suo attingendo vehementer impeditus, & paulo post gravi morbo implicatus fuit, usque adeo ut ei Transilvaniæ tædium obrepserit maximum, atque in Germaniam regredi meditatus fuerit. Quod propositum, cum animadvertisset, avunculo minime displicuit, dummodo occasio redeundi præsto adesset. Interim noster ante suum abitum desiderio flagravat, invisendi Constantinopolin, novem dierum iter ab urbe Alba Iulia, seu Weissenburgo, distantem. Quamvis quoque exoptata occasio se sisteret propositum suum exsequendi per Legatum GVSTAVI ADOLPHI, Regis Sueciæ, *Paulum Strasburgerum*; utpote qui, Alba Iulia iam bis ad Portam Ottomannicam profectus, nostro promittebat, ut secum gratuito sine sumptibus suis proficisci posset; sed tamen febris rursus correptus, a proposito abstinere cogitur.

Postmodum alia in patriam redeundi occasio se obtulit *Godofrido*; quippe qui in comitatu cuiusdam gemmarii *Philippi Milckaw*, Francothaliensis, sese ad iter paravit, eoque fini equum, quo veheretur, emit, & d. XI. Iulii iter inchoavit. Hi igitur itineris socii non sine magnis vitæ periculis per Poloniam & Germaniam advenerunt urbem Erfurtum, inde vero per silvam Thuringicam tandem Herbipolin. Quum autem Herbipoli per dies aliquot quietis gratia commorarentur, noster mercatori comitique suo valedixit, indeque per flumen Mænum Hanoviam, deinde Francofurtum contendit. Cum vero Hanoviæ in diversorio ad signum Gigantis diverteret, atque ibidem nonnulla de itinere Transilvanico, speciatim de avunculo *Piscatore* narraret, hospes maxime fuit gavifus, subiungens: *Piscatoris Transilvani fratrem nuptias haud ita pridem in ædibus suis celebravisse.*

vise p). Posiridie noster ab *Abrahamo Rhodio*, famiatore adamantis, consobrino suo, in hospitium recipitur. Post octo dierum spatium perrexit Francofurtum ad Mœnum, inde Weinhemium ad stratam montanam, suis exoptatissimus adveniens. Nam ibidem frater eius *Ernestus* tunc temporis erat ecclesiastes, qui secum habebat matrem & *Iohannatam*, sororem natu minimam q).

Qua occasione *Godofridus* fratri scopum aperuit, nempe propositum suum in Belgium proficiscendi, atque ibidem studia philologica & theologica, quæ apud Transilvanos negligere invitus debuisset, ulterius profequendi & absolvendi. Quem scopum itineris litterarii frater adprobavit, quamvis matri gratius fuisset, si in Palatinatu permansisset. Tunc temporis fratri quoque significavit *Ernestus*, eum potuisse, si ante quatuor hebdomadas advenisset, munus Rectoris Weinhemiensis scholæ nancisci. Ceterum, ut eo certius tutiusque scopus attingeretur, multo consultius esse dixit, primum Groningam litteras mittere ad *Henricum Altingium*, S. S. Theol. D. & Prof. primarium, eiusque paternum rogare consilium. Id quod etiam factum. Interea temporis, donec responsoriæ Groninga redirent, *Andrea* noster tempore hiemali Herbornam proficiscitur, & quidem ad supellectilem aliaque, quæ mater ibidem reliquerat, vendenda, præsertim autem ad bibliothecam, quæ Herbornæ adservabatur, inde repetendam & Weinhemium transportandam. Hoc
igi-

p) Hic erat *Ioan. Georgius Piscator*, primum Diaconus Herbornensis, postea Ecclesiastes Pfaffenchwabenhemiensis in Palatinatu; (supra §. XVII. b. pag. 65. seqq.) deinde idem propter totius Palatinatus devastationem se contulit in Belgium fœderatum, ubi in pago Comitatus Zütphanien-sis ter Borgh dicto Pastor nuncupatus, tandem Zwollæ, ubi per multos annos ecclesiæ CHRISTI bona cum laude servavit, atque ibidem terrestrem finiit vitam.

q) Vid. Weinhemium l. d.

igitur itinere & negotio feliciter peracto, Weinhemium rediit. Interim in absentia sua accidit, ut Weinhemienſes ſcholæ trivialis Rectorem, propter turpem flagitioſamque vitæ rationem de gradu dignitatis depoſuerint. Quare Ma-
giſtratus per duos Senatores ipſi *Godofrido* unanimem ad Re-
ctoratum ſcholæ vacantis vocationem obtulerunt. Verum au-
tem, quoniam reſponſoriæ *Altingii*, quem patris loco ſemper
habuit, nondum aderant, Weinhemienſibus pro ſingulari in
ſe benevolentia gratias egit, ſimulque iis ſignificavit humani-
ſime, ſe rurfus Muſas Belgicas ſalutaturum eſſe, & ſub ea-
rum præſidio ſtudia ulterius exculturum. Quum autem Wein-
hemienſes noſtro vehementer inſtarent, tempus deliberandi
ad octo dies ſibimet erogitavit, quod ſingulas in horas a D.
Altingio litteras exſpectaret. In reſponſoriis, quæ paucis
diebus poſt accedebant, conſilium *Altingii* illud erat, ut no-
ſter in Palatinatu permaneret, & quamcumque honorificam
amplecteretur vocationem. *Altingius* videlicet promiſit, ſe,
imminente verno tempore, in Palatinatum Electoralem eſſe
venturum, ibidemque eccleſias & ſcholas, ex auctoritate Se-
reniſſimi Principis Palatini ordinaturum, atque ea occaſione
paternam omnino pro *Godofrido* curam geſturum.

Hiſce litteris, hocce conſilio noſter permotus, vocatio-
nem benigne ſibi oblatam non denegavit, ſiquidem potiffi-
mum animadverteret, matri ſuæ hanc vocationem placere,
atque ſatis acceptam eſſe. Quo facto, ſyſtaticis a Proceribus
Weinhemienſium inſtructus, ſe confert Heidelbergam, atque
a Senatu eccleſiaſtico legitimam huius vocationis confirma-
tionem repetit, eamque eo citius eoque facilius accipit, quod
laudatus Senatus ex noſtro audiverit, ſe in pulvere ſcholaſti-
co, quem iam tum abhorrebant eccleſiaſtici, nolle vitam fi-
nire, ſed potius ad eccleſiaſticum adſpirare ſuggeſtum r).

God

r) Hic obiter monendum, tunc Rectoris Weinhemienſis ſalarium fuiſſe
quatuor & centum florenos, quorum pars quarta ſingulis ſemeſtribus

Godofrido igitur munus scholasticum adgrediente, centum & triginta numerabuntur discipuli, quorum in numero viginti quatuor erant, qui in rudimentis Latini sermonis erudiebantur; reliqui vero tradebantur præceptori, quem tunc collaboratorem nominabant, ita tamen, ut tirunculos, quorum viginti propemodum erant, noster in sua disciplina sponte retineret, affatim expertus, collaboratorem, *Orbilio Horatiano* plagosiorum, parvulos illos nimium severe nimiumque dure tractare. Ludo itaque litterario tam egregie instituto & constituto, mirum in modum gavisi sunt parentes; sed illorum gaudium, licet iustissimum, non diu durabat. Nam, quum anno superioris seculi tricesimo quarto, vindemia vix finita, prælium fuisset commissum prope *Nordlingam*, & *Suedi* cladem accepissent ingentem, ingenti miseria non universa tantum *Germania*, sed noster quoque *Palatinatus* premebatur. Superstes namque *Suedorum* exercitus viam carpit per patriam nostram. *Suedos* insequuntur *Cæsarei*, qui *Weinheimium* certis sub conditionibus occupant; ubi etiam per quatuor septimanas statio prætoria fuit, ita ut cives ineffabile & prorsus irreparabile passi fuerint detrimentum (s). Verum autem, tempore occupati *Weinheimii* frater nostri *Ernestus*, qui tunc centum quinquaginta medimnos frumentorum variæ speciei cum sex generosissimi vini plaustris amiserat, *Francothalii* hæsit, & quidem eo consilio, ut nuptias cum *Susanna Margaretha*, superstite p. m. *Ioannis Leonardi Engellii*, Senatoris *Heidelbergensis*, optima filia, si fieri posset, celebraret; sed tamen in laudabili proposito propter turbas bellicas impeditus, usque eo ut ob itineris periculum ne redire quidem potuerit. Ceterum *Godofridus* matrem

solvebatur, duodecim medimnos frumenti vel farris, duodecim plaustra lignorum, dimidium vineæ iugerum, pratorum modum, ædificium scholasticum, tunc bene extractum iuxta templum & curiam.

*) In *Weinheimio* cit. §. XII. p. 30.

matrem & iuniorem sororem transferendas WORMATIAM cautissime curavit; adeoque ipse solus WEINHEMII remansit, omnibus bonis postea spoliatus. Interea, dum meditaretur, quo pacto rapacissimis evaderet hostibus, fortuito accidit, ut milites domestici cum nostro sal emerent; sale vero coempto, unus militum brachium ipsius semper tenebat, ut ne aufugeret; sed noster, caligine noctis omnia obtenebrante, militem in foro prostermit, atque in terram veluti arietat, quin immo, priusquam se recipit miles, in Archigrammatei domum, tamquam asylum, avolat, & postridie circa horam tertiam matutinam iter suscipit WORMATIAM. Ibidem, propter innumerabiles molestias, quas WEINHEMII pertulit, & propter frigora, quibus noctu fuit expositus, gravi laborare morbo cœpit. Hicce morbus a natalibus CHRISTI feriis usque ad festum diem PASCHATIS duravit, quo *Godofridus* cura *Ioan. Casp. Fausii*, Med. D. & Prof. Heidelbergensis, tum WORMATIÆ exulantis, pristinae sanitati feliciter restitutus. Ipse igitur cum *Ernesto* fratre, qui pariter ibi morbo corripiebatur, exul aliquamdiu in dicto vixit oppido. Deinceps extremo mortis periculo mater ægrotavit; quæ etiam WORMATIÆ post tres hebdomadas placide in Redemptore suo obdormivit, anno ætatis sexagesimo. Ibidem cura *Godofridi* filii terræ mandatur honestissime. Funebrem orationem habuit *Ludwigius*, Pastor WORMATIENSIS, ex præscriptis dictis Apoc. XIV. 13. *Beati mortui, qui in Domino moriuntur.* Hæc igitur omnium prima fuit, quæ in novo cæmeterio sepulta, quod vetus mortuorum corporibus profus impletum esset. Nam eo tempore, præsertim anno dicti seculi tricesimo quinto, aliquot hominum millia partim peste partim fame mortem occuberunt WORMATIÆ, quoniam omnes domus propter bellica pericula peregrinis refertæ fuerant hominibus.

Quum vero frater *Ernestus* convalesceret, viresque recuperaret pristinas, a Serenissimo Principe PHILIPPO LV.

DOVICO, Palatinatus Administratore, rogatur, iter in exteris ut suscipere regiones, atque in iis eleëmofynas pro alendis Pastoribus exulibus, ludimagistris, viduabus & orphanis colligeret. Quod etiam negotium in se lubenter recepit, seque cum *Adamo*, pastore Laudenbacensi in strata montana, eisdem exule, ad iter, auxiliante Deo, accinxit, idque per Helvetiam, Galliam, Angliam, Belgium, Borussiam, aliasque oras magno emolumento magnoque magistratum adplausu feliciter absolvit.

Absente autem fratre, *Godofridus* se rursus Weinhemium suum contulit, officiumque ecclesiasticum, quantum quidem Bellonæ furor permittebat, fideliter obiit. Quoniam vero Weinhemii, grassante ibidem lue pestifera, qua aliquot milia hominum oppetierunt, nullus aderat ecclesiastes, Inspector *Leonardo Bockio* Wormatiæ graviter ægrotante, noster, ab oppidano Senatu rogatus, non ægrotis tantum solatia præbuit, sed funebres quoque sermones habuit, ita ut propemodum per semestre quotidie sub dio concionatus fuerit, quoniam in dies triginta, quadraginta, quinquaginta, interdum plures erant sepeliendi.

Postea Bavarici milites Palatinatum occupant, omnesque a parte Protestantium ecclesiasticos exterminant. Hinc Weinhemiienses ex cænobio Spirensi catholicum acceperunt Pastorem, qui tunc vulgo in plebis sermone vocabatur *Paster Bastian*; utpote qui, Suedis regiones istas possidentibus, bona sua nimium curta propter suam ipsius fugam amiserat, eorum compensationem, vel potius pœnam, ex quo iure nescio, a *G. Andrea* expetiit, ipsique quadringentos libros, ut aliquam bibliothecam, qua antea carebat, ex rapinis instrueret, audacter abstulit. Tunc nostro Weinhemiienses adhuc ex salario suo debebant triginta solidos imperiales; quos vero ob tristissima belli fata solvere nequibant; adeoque ipsi propter dictum

Quum debitum dabant chirographum, adiuncto minore civitatis sigillo. Promissis quoque suis post quatuordecim annos steterunt, dictam pecuniam ultro numerantes. Abiturientem simul egregio testimonio in membrana scripto, subiuncto civitatis sigillo maiori, condecorarunt. Quantum distamus ab illis temporibus! Hinc merito poëta Venufinust):

Damnosa u) quid non imminuit dies?
Aetas parentum, peior avis, tulit
Nos nequiores, mox daturos
Progeniem vitiosorem.

Postquam igitur Weinhemienfibus suis valedixit, Heidelbergam profectus, indeque fratris *Ernesti* sponsam ex domo matris, prandio finito, humanissime abduxit, addens hæc verba: *Se quidem nunc in funestissimo patriæ statu filiam ex matris domicilio abducere, sed tamen sese spem fovere certissimam, fore, rursus ut eam eandem in domum induceret v)*: Noster autem matri sponsæ valedicens, navi Wormatiam descendit, ibique sibi comitem adiungit sororem *Iohannatam*, inde Rheno Moguntiam pergit, deinceps sequenti die Francofurtum ad Mænum tendit, ubi circa horam vespertinam quintam feliciter cum suis adventitat, ibique ut quatuordecim dies commoretur, invitatur. Hinc per Siegenam, Cassellas Hafforum, Hannoveram &c. tandem Bremam pervenit, sponsamque optimam fratri tradit dilectissimo; qui haud diu post in

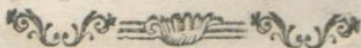
X x 3

domi-

t) Nempe *Horatius* carm. lib. III. od. VI. V. 45. seqq.

u) In nitidissima *Alexandri Cuningamii* editione (Hagæ Comitum, 1721. 8.) legitur *annosa*.

v) Id quod etiam factum. Nam an. 1650. ex oppido Nicrogemunda fratri *Ernesto* obviam ivit, eumque cum coniuge in matris ædes faustissime induxit, & quidem in ipsissimum ædium locum, ubi quindecim annis ante superiora dixerat verba.

domicilio fratris *Wilhelmi*, civis & pharmacopolaë *Bremen-*
sis w), per *D. Ludovicum Crocium* matrimonio fuerunt co-
 pulati.

Ernestus postmodum, nimirum anno dicti seculi tricesi-
 mo septimo, suadente *D. H. Altingio*, ad ecclesiam Danti-
 scanam abiit. *Godofridus* autem cum fratre *Tobia*, hist. &
 Gr. linguæ Professore x), discessit Groningam; ubi ipsi, per
 aliquod temporis spatium ibidem commoranti, duorum fra-
 trum *Dn. Dn. de Uithuysen* ab *Altingio* offertur ephoria, quam
 quoque accipit. Videns autem & sentiens, se scopum suum
 cum ephobis, sibimet commissis, propter dissolutos ipsorum
 mores & debacchationes, attingere numquam posse, huic
 ephoriæ, nondum exacto anno, sponte renuntiat, atque ali-
 quamdiu propria quadra vivens, studia sua continuat, &
 practicum sub *Altingii* ductu frequentat collegium. *D. Altin-*
gii & *D. Francisci Gomari* auditor ultra biennium fuit. Quum
 vero frater *Ernestus*, ecclesiastes Dantiscanus, nostrum rogaf-
 set, ut per aliquod tempus ad se veniret, & in studiis priva-
 tim pergeret, anno seculi memorati tricesimo nono ex fra-
 tris *Tobia* consilio Groninga Embdam, Oldenburgum, Bre-
 mam, Stadam, Hamburgum & Lubeciam terra, atque inde
 mari Dantiscum fuit profectus, ubi mense Novembr. adpul-
 sus, fratrem cum suis incolumes invenit. Licet statim post
 adventum in morbum inciderit, mox tamen prosperæ vale-
 tudini restitutus, privato studio, sed dirigente fratre, conti-
 nuavit studia,

Verum autem, quoniam in Germania spes pacis adparuit
 nulla, desiderio flagravit Angliam invifendi, ibidem sermo-
 nem discendi Britannicum. Frater fratris propositum non
 modo

w) Legatur cit. Weinhemium §. XIII. p. 33.

x) Vid. ibid. l. d.

modo non improbat, sed ipsi quoque necessarios sumtus aliaque promittit itineris subsidia. Quocirca *Godofridus* anno MDCXLI. m. Augusti Gedano Hafniam Daniæ intra paucos dies prosperrime adpulit, diebus aliquot ibidem commoratus, omniaque commemorabilia spectans & admirans. Postmodum nauta navim solvit *Helsingora*. Emenso autem itinere quadraginta milliarium, tempestas exoriebatur vehementissima, ita ut ad *Norvegiæ* saxa fuerint impulsus, & in septima demum hebdomade Angliam prospexerint. Tandem post varios casus, post tot rerum discrimina deferuntur in portum *Iarmuthi*, quod Anglica milliaria centum distat a metropoli *Londino*. Hinc noster sequenti die cum comitibus suis equo vehitur; sed propter nimis celerem equitationem deliquium animi patitur. Postero tamen die *Gippovicum* in *Suffolcia* advenit, ibique apud cuiusdam comitum suorum matrem, *Pastoris* viduam, quæ ipsum curæ fidelissimæ habuit, octo dies perstitit. Integer autem restitutus, cum filio probissimæ viduæ equo delatus est *Londinum*. Quum vero per octo dies ibidem hæreret, facile persensit, ipsum oppidum sibi impedimento fore, ut ne scopum suum, qui erat *Anglicæ* linguæ mentem intendere, tangeret. Consilium igitur cepit, ad laudatam viduam, quæ sibi hospitium antea iam humanissime obtulerat, redeundi, redux autem in eodem hospitio tantum in dicto sermone discendo profecit, ut intra mensis unius spatium omnia *Bibliorum* loca non solum intelligeret, sed varia quoque loqui inciperet. In hoc oppido sese in *Anglico* idiomate percipiendo diligentissime per totam hiemem exercuit, & cum pastoribus oppidanis, v. g. cum *Ioanne & Iosepho Wardtiis*, cum *Ioanne Wilkinso* ceterisque familiarem contraxit amicitiam. Ibidem lanio quidam, nomine *Edwardus Houghthon*, *Godofrido* collybum tringinta solidorum imperialium, quos solvere postea non tenebatur, liberalissime dedit. Hieme vero exacta se rursus *Londinum* contulit, ut ibi in virorum eruditione clarissimorum notitiam veniret.

veniret. Cuncta quoque pio voto & desiderio competunt, adeo ut ibidem intra unius anni curriculum plures, quam trecentas conciones, seu sacras orationes, ex ore concionantium exceperit. Quamvis lubentissime binas illas ubique terrarum longe celeberrimas academias, Oxoniensem videlicet & Cantabrigianam invisisset, turbæ tamen bellicæ & tumultus inter Regem ac Supremum in Anglia Senatam, quem vulgo *Ober Parlement* adpellitant, illi proposito vehementer obstiterunt,

Quum anno dicti seculi quadragesimo tertio *Ioannes Schuius*, extraordinarius ecclesiæ Gedanensis pastor, Londinum transfretasset, & quidem eo fine, ut D. celeberrimi *Twissi* filiam primogenitam, cui sollemniter desponsatus erat, humanissime expeteret & feliciter secum domum abduceret, rogavit nostrum, ut semet usque ad oppidulum *Newburis* in D. *Twissi*, futuri sui soceri, domicilium comitaretur, atque nuptiis celebrandis tamquam amicus interesset. Id quod etiam roganti propter pyladeam iam Groningæ conciliatam amicitiam recusare noluit. Qua occasione quoque in intimam *Twissi* familiaritatem admittitur. Nuptiis vero rite celebratis mensæque revoluto, novi coniuges mari *Dantiscum* repetunt, & quidem itinere intra septem dierum spatium auspiciatissime peracto.

Præterea *Godofridus* vehementi trahebatur desiderio, Galliam quoque visitandi, Gallorumque mores noscendi & sermonem addiscendi. Hinc istud consilii *Ernesto* fratri patefacit; qui isti itineri consensum eo lubentius ideo præbuit, ut sibi variis in rebus officia Lutetiis Parisiorum præstare posset. Quapropter m. Iunio ex Reya Angliæ vela dedit, & postridie navis feliciter *Deppæ* portum intravit. Inde equo fertur *Rothomagum* (*Rouan*), *Normanniæ* metropolin; hinc perrexit *Parisiis*, ubi apud adfinem suum *Ioan. Christophorum Boschen*,

Boschen, mercatorem, divertitur. Quoniam autem animo præfagiēbat, sese ibi, propter frequentissimos Germanos, qui quotidie adfinem compellare solebant, in discendo sermone Gallicio impeditum iri, suasu adfinis se Cæsarodunum seu Turionum (Tours), tractus Turonensis urbem, recepit, *Francisco Moreau*, magnario, de meliori commendatus, apud quem per mensem moratur; deinde in publicum diversorium idque honestissimum abit, licet singulis diebus dominicis apud dictum *Moreau* prandium cœnamque sumserit. Ibidem sive *Corterii & Forentii*, pastorum, familiaritate fuit usus. Elapsa hieme, urbibusque *Salmurio*, *Andegavo*, *Nannete* aliisque spectatis, *Parisiis* pedem retulit, ut ibidem *Ernesti* fratris negotia, præsertim in libris varii generis quovis pretio cœmendis, exsequeretur. *Parisiis* introgressus, fratris epistolam cum collybo quadringentorum coronatorum invenit, adiuncto mandato, ut omnes Patres ecclesiasticos & Græcos & Latinos compararet, eosque curaret nitide compingendos, compactos autem *Dantiscum* transmitteret. Fratris quoque voluntati satisfecit,

Parisiis degens, permultas a dilectissima sore *Elisabetha*, *Abrahami de Werth*, *Patricii & Thesaurarii* reipublicæ *Bernensis*, coniuge, litteras accepit, quibus etiam atque etiam rogabatur, reditum suum per *Helvetiam* institueret, seque ipsam *Bernæ* salutaret. Quo fini non tantum omnes itineris promittuntur sumtus, sed revera quoque quinquaginta coronati per collybum transmittuntur. Quæ sororis benignitas fratri mirum in modum placuit. Proinde, m. Novemb. anno supra millesimum sexcentimum quadragesimo quarto, *Parisiis* discessit, rebus antea memorabilibus in fano *S. Germani* atque in fano *S. Dionysii* conspectis. Inde per *Nivernum*, *Borbonium* *Arcimbaldi & Rothomagum* nona die advenit *Lugdunum Gallorum*; ibi tres dies quiescens, perrexit *Genevam*, ubi apud adfinem suum *Iustum* morabatur, qui ipsum duxit ad

Y y

celeb.

celeb. *Ioannem Deodati & Theodorum Tronchinum*, qui domum, quam olim *Ioannes Calvinus* inhabitaverat, & lectum, in quo idem mortuus, nostro ostendebat, atque tandem ad *Iustum Gerstenbergerum*, natione Hassum, cætus Germanici Genevensis pastorem: quorum omnium amicitia dignissimus iudicabatur. Geneva tendit Lausonium, ibique compellat *Rheinhardum*, Gr. linguæ Professorem, eiusque generum *Müllerum*, sibi statim in memoriam revocantes, eundem *Andreae* anno MDCXXVI. cum avunculo suo *M. Phil. Ludov. Piscatore* prima vice semet ipsos fuisse adlocutum. Inde iter suum prosequutus, auspicio bono Bernam pervenit, humanissime & hilariter exceptus a sorore & adfina, apud quos hibernavit. Inibi venit in familiaritatem Theologorum Bernensium, nempe *Stephani Fabricii*, Pastoris primarii, qui nostro in perpetuam sui memoriam commentarios suos practicos in Prophetas minores donavit, *Rütimeyeri* ex latere cognati, *Geringii* Palatini, & *Tscherii*, Pastorum Bernensium; item Doct. *Luthardi*, Theologi acutissimi & Professoris ordinarii, *Davidis Wilhelmi*, Baccharacensis, quocum antea Groningæ musas salutaverat academicas.

Adpropinquante insuper verno tempore, noster decrevit iter suum descendendo Rhenum continuare. Verum autem ante abitum laudatus adfinis *Abrahamus de Werth* in eius honorem omnes Professores & ecclesiæ Bernensis ministros humanissime ad cœnam invitavit lautissimam. Qua occasione erat ingenti lætitia perfusus adfinis optimus, ideo quod omnes invitati, excepto unico *Rütimeyero*, qui infirmitatem prætendens emanfit, lubentissime comparuissent.

Postero die *Godofridus* sorori & adfina carissimis valedicens, honestissimo centum imperialium viatico dotatus, sub tutamine ductuque Dei T. O. M. viam ingreditur, eamque dirigit Turicum, ubi veterem & notissimum amicum *Io. Henr. Hottin-*

Hottingerum, quocum anno MDCXXXIX Groningæ litteris operam navaverat, invisit, ab ipso comiter & humane exceptus, atque in hospitio liberaliter tractatus per tres dies; quibus etiam salutavit senio iam confectum, magnum illum D. *Ioan. Iacobum Breitingerum*, ecclesiæ Tigurinæ Antistitem; utpote qui, audiens, nostrum *Ioannis Piscatoris*, Theologi Herborenensis, ex filia nepotem esse, in amplexum eius venit, & præ gaudio largas effudit lacrymas, propterea quod adhuc aliquem ex veteris sui Præceptoris posteris cerneret oculis. Proinde quoque in rei memoriam Albo Andreano inscripsit sequentia:

Σοφρόνως, Δικαίως καὶ εὐσεβῶς.

Hæc tria perpetuo meditare adverbia Pauli;

Hæc tria sint vitæ regula sancta tuæ!

Clarissimus & venerabilis Vir Dn. Io. Piscator, in nobili schola Herbordana Professor, Præceptor optime de me & popularibus meis meritis, hoc distichon manu sua Albo amicorum meorum inscripsit Herbordæ Nassav. anno 1644. Ioan. Iacobus Breitingerus, ecclesiæ Tigurinæ minister, ætatis LXX. Tiguri 6. Febr. 1645 y).

Insuper ibidem, ut noster eo maiori gaudio & voluptate perfunderetur, magnificum & sollemne convivium in sic dicto Canonicorum conclavi fuit paratum, in quo Professores omnes & Pastores præsentés erant, excepto *Breitingero*, ob senectutem ædibus egredi non valente. Magistratus quoque nonnullas lagenas, rubro alboque vino impletas, itineris societati per adparitores dono transmissit, ita ut *Godofridus* nuspian propemodum maiori, quam Tiguri, honore adficeretur.

Y y 2

Disce-

y) Hic *Breizingerus* eodem anno, quo prædicta Albo amicorum *Godofr. Andree* inseruit, obiit Tiguri, verno tempore, prout in margine dicti libri legimus.

Discedens igitur, omnibusque fautoribus & amicis pro
 honore, quo cumulatus erat, gratias, quas posset, agens ma-
 ximas, Tiguro Basiliam Rauracorum contendit, ubi per
 mensem remanet, donec iter cum mercatoribus Basiliensibus
 Francofurtum versus continuare quiret. In laudato oppido
 celeberrimorum Theologorum, v. g. *Theodori Zwingeri*,
Ioannis Buxtorffii, linguæ Hebraicæ Professoris & Bibliothe-
 carii, qui ipsi quoque magnificam, splendidissimam ac pre-
 tiosissimam Vniversitatis bibliothecam ostendit, item *Rudolphi*
Wetsenii, *D. Amyraldi*, Gallici cætus Pastoris, amicitiam
 sibi comparavit. Interim nundinæ Francofurtenses adpropin-
 quant, sed istas nemo propter maxima pericula frequentare
 audebat. Periculis tamen non obstantibus, septem mercato-
 res consilium capiunt, sub clementissimi DEI præsidio peri-
 culosissimum iter ingrediendi; utpote quibus se socium &
 comitem adiunxit noster *Andrea*. Itineris itaque socii viam
 ad urbem Brisgovix Brisacum dirigunt, ut ab *Erlachio*, præ-
 fecto militum, viatorio instruerentur syngrapho. Quamvis
 quidem noster ab eodem præfecto litteris impune libereque
 proficiscendi gratia, quas adfinis de *Werth* sponte procurabat,
 munitus esset, eundem tamen *Erlachium* honorifice submis-
 seque compellavit, rogitans & percunctatus, utrum novis
 opus haberet litteris, quoniam suæ iam ante semestrem scri-
 ptæ & signatæ, responsum accepit, novas sibi non esse ne-
 cessarias, priscasque adhucdum valere. Verum autem socie-
 tas abiturientium non citra militarem comitatum abire cona-
 tur; adeoque ex munimento Rhenano infra Brisacum adsu-
 mit signiferum cum duodeviginti militibus gregariis, vel pe-
 ditibus; quorum quilibet unum, signifer vero duos imperia-
 les usque ad urbem Argentoratum nanciscuntur. Ibi adve-
 nientes, quia iam nimis serum erat, in suburbio divertuntur,
 sed postridie oppidum ingrediuntur. Argentorato tempore
 subsequenti diei matutino descendentes Rheno, vagabundis
 occurrunt militibus, quibus pro redemptione haud parum pe-
 cuniæ solvere coguntur.

Godofridus igitur *Francofurtum* contingens, reapse prævidet, semet ante finitas nundinas progredi in *Belgium* non posse, interea temporis *Hanoviam* concedit, ibique binas matris sorores, sive materteras adhuc cælibes, præsentia sua salutatur, similiter ad finem suum *Henricum von der Creutz*, Senatorem oppidanum, item *Conradum Henningium*, ecclesiæ Germanicæ ibidem pastorem, nec non conterraneum suum *Guilielmum Christoph. Heimium*, qui Albo nostri memoriæ ergo sequentia inseruit disticha:

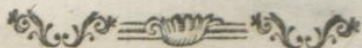
Pax cum sancta DEI dicaris, & insuper ipsum
Altera, quam gestas, vox notet ecce Virum;
Mi *Gottfrede*, Dei vir sis & pacis alumnus;
Cælestis Princeps Pacis ad hæcce regat,
Te regat atque beêt, quo cæli pace fruaris,
Gottfredi Andreae nomen & omen habe!

Finitis itaque nundinis, in societate *Elzeviriorum*, clarissimorum quondam bibliopolarum *Leidensium*, *Rhenum* descendit usque ad oppidum *Arnhemium*; inde terra *Nardam* & *Amstelodamum* fortunate perrexit. Quum vero ibidem ad fines suos *Laurentium* & *Stephanum de Geer*, Dominos de *Gimo*, salutavisset, porro contendit *Groningam* ad fratrem *Tobiam*, atque aliquot menses apud eundem commoratus; ubi illustrem *Paulum Strasburgerum*, 2) illustris *Ludovici Camerarii* generum, antea *GVSTAVI ADOLPHI*, potentissimi *Suedorum Regis*, Legatum ad *Georgium Rakocium*, optimum *Transilvaniæ Principem*, atque ad *Portam Ottomannicam*, fortuito offendit; in cuius notitiam iam anno sæpius memorati sæculi tricesimo secundo & tricesimo tertio

Y y 3

Albæ

2) De qua re vid. mea comment. hist. litter. de quibusdam eruditis *Palatino-Belgicis* &c. Sect. III. in vita *V. C. Friderici Miegii* §. IX. p. 30. & 36.

Albæ Iuliæ pervenerat; a quo humanissime recipitur. Deinceps fratri ceterisque valedicens fautoribus & amicis, in comitatu laudati *Strashurgeri* profectus Lubecam fuit. Hinc ille in Suediam, noster vero Dantiscum transfretavit; ubi fratrem *Ernestum* cum suis sanos & incolumes reperit; ibi in practica Theologia se diligenter exercuit, atque in rure, & quidem in pago *Nassenhuben*, præfecti vel potius toparchæ *Dn. Gerardi Prænen*, eximii litteratorum Mæcenatis, prædio, pro *Gerardo Bottingero*, Sobernemio Palatino, tunc memorati modo toparchæ pastore ordinario, varias orationes sacras habuit. Quare ipsum singulari favore & amicitia haud indignum iudicabat *Prænenius*. Hic, audiens, nostrum in Transilvania fuisse, eum interrogavit, an in quibusdam suis negotiis iter rursus eodem, speciatim *Weissenburgum*, suscipere vellet? Licet huic generosissimo Domino, propter innumera beneficia, quæ per varios annos in Palatinos pastores & ludimagistros liberaliter contulit, sese omnibus in rebus lubentissime fuisset accommodaturus, humanissime tamen hancce rogationem abnuit, sufficientibus additis rationibus. Quum vero m. Decemb. ante diem Epiphaniæ CHRISTI Nobilis quidam cum servo, ab aula Transilvanica missus, Dantiscum advenisset, memoratus toparcha suam iteravit rogationem. Hinc repetito eius petito morem gerit, & d. VII. Ianuarii an. MDCXLVII. cum dicto Nobili Transilvano difficillimum & periculosissimum iter per Poloniam & Hungariam ingressus, tandem cum comite suo in oppidum, Hungarice nominatum *Saros-Patach*, adventat; quorsum etiam postridie accessit celsissimus Dominus *Sigismundus*, eximius Iuventutis Princeps, *Georgii Rakoci*, Principis Transilvaniæ filius secundogenitus; de cuius adventu pastores & præceptores huius oppidi, quoquot fuerunt, in oratione Hungarica sunt gratulati. Finita autem oratione, Princeps unicuique, atque ita quoque nostro, manum porrexit clementissime. Quoniam vero Nobilis, *Andrea* comes, in eo oppido natus notusque fuit,

fuit, animum viresque recipiendi gratia, dies aliquot ibidem conquiescunt. Præterea per urbes Debrezinum, Varadinum, Claudiopolin & Enyedinum recta pergentes, tandem ipsis Calendis Martiis dicti anni quadragesimi septimi Albam Iuliam auspiciatissime deveniunt; ubi apud avunculi sui *M. Ph. Ludov. Piscatoris* viduam divertitur; postridie *D. Bisterfeldium*, philol. & theol. Professorem, salutatur, ipsique rem omnem, cuius causa huc accesserit, candide significat; qui quidem promittendo facilis, sed præstando difficilis, Charetis, Atheniensium quondam Ducis, dedit pollicitationes. Serenissimus autem Princeps percipiens, *Piscatoris* ex sorore nepotem adesse, sæpius eum ad convivium invitavit. Postquam vero noster anno subsequente laudato Principi valedixerat, simulque ab ipso publicam itineris fidem modestissime petierat, non illam tantum est nactus, sed Princeps etiam in perpetuæ suæ memoriæ tesseram nostro novum Testamentum Wallachicum benignissime donavit; quod prima vice sub regimine & auspicio suo in idioma Wallachico typis edendum curavit Albæ Iuliæ, in fol. Hoc postea Testamentum *Ernesto* fratri dono dedit, eo bibliothecam suam ut exornaret. Quid? quod, quum Princeps eodem tempore iter in Hungariam susciperet, *Godofridus* non gratia tantum fruitus est, ipsum in comitatu sequendi, sed per totum quoque tempus ex mensa Principis cibos potumque sumendi. Insuper *Andree* valedicenti in urbe Varadino Princeps clementissimus litteras dedit ad Præfectum Tockæanum, ut nostro nonnullas vini Tockæensis lagenas, secum tamquam aliquod specimen Dantiscum asportandas, exhiberet. Quum vero *Godofridus* cum *Carolo van Dyck*, tribuno militum, qui Constantinopoli evaserat, Dantiscum indeque in Hollandiam profecturus, in urbe Saros-Patach adveniret, a Principe Iuventutis *Sigismundo Rakoci* benignissime exceptus, ex nec opinato accidit, ut brevi post idem laudatissimus Princeps iter Munkatfinum versus ingrederetur, tribunumque & nostrum roget,
ut

ut sese comites itineris adderent. Id quod recusare noluerunt nec potuerunt, sperantes, se in oppidum Saros-Patach redituros fore. Quod vero minime factum; sed tamen, quum ipsis ex mensa Principis cibi per mensam porrigerentur, & quum viderent, Principem non tam cito regressurum, consilium tandem capiunt, Munkatfino recta via Cracoviam Poloniae procedendi. Quo pacto remansere vini Tockæani lagenæ. Discedentibus igitur Princeps quatuor equites, armis bene instructos, dedit, qui eos trans fines comitarentur. Cracoviam autem contingentes octo dies ibidem se quieti tradunt. Inde per fluvium Vistulam pergunt, & tertia hebdomade Dantiscum præsentia sua feliciter salutant; ubi noster Dominum *Prænenium* de negotiis in Transilvania sibi commissis facit certiozem.

Postmodum in memorato oppido in morbum satis gravem incidit. Convalescens autem Dantisci navem conscendit, atque Amstelodamum traiecit; ubi intra quatuordecim dies ad litus adpellitur; hinc Ultraiectum, Arnhemium, Emmericum, Resium, atque porro per currum publicum Coloniam Vbiorum pergit. Inde Rheno ascendit Moguntiam: hinc in navi vectoria se confert Francofurtum ad Mœnum, ubi offendit adfinem suum *Ioan. Leonardum Engeliium*, Senatorem Heidelbergensem, quocum Heidelbergam abiit anno MDCXLIX, & quidem eodem die, quo Bavaricum præsidium ex dicto oppido demigravit.

Omnibus autem rebus ratione cultus divini rursus instituendis riteque ordinandis, atque ecclesiaste nullo præsentem, res propemodum in eo fuit, ut *Godofrido* prima concio demandaretur, nisi tempestive *Heimius*, Pastor Hanoviensis, & *Sigelius*, senex Ecclesiastes Wachenhemienensis, advenissent, & sacra inchoassent publica; sed nostro iniunctum erat, ut secundam precibus destinatam horam ex evang. D. Matth. cap. II. cele-

celebraret. Quoniam vero noster nondum ad s. ordinem ordinatus, *Heimium*, tunc vicibus Consiliarii ecclesiastici functum, ordinationem, quam vocant, decenter rogavit; cui rogatus quoque d. IV. Octobr. anni modo memorati Heidelbergæ in templo Spiritus S. satisfactum, præsentibus sex pastoribus, nimirum laudato *Sigelio*, *Drautio*, *Anhornio*, *Bachendorffio*, *Floreto*, & *Iacobi*. Quo ritu sollempniter peracto, *Weinheimium* ad stratam montanam mittitur, ubi primam post ordinationem habuit concionem, d. XX. Dominica Trinitatis; post meridiem ibidem ex verbis D. Apostoli in ep. II. ad Timoth. IV. 7. *bonum certamen* &c. funebrem proposuit sermonem. D. XXI. Trinitatis rursus *Weinheimii* sacra peregit; die XXII. in pago *Rohrbach* prope *Heidelbergam*; D. XXIII. *Nicrogemundæ* sacrosanctam CHRISTI cœnam administravit. Hisce sacris interfuerunt ducenti homines, in quorum numero quinquaginta aderant ex proxime trans *Nicum* adiacente oppidulo, Germanice *Neckar-Steinach* nominato. A. d. XXII. Novemb. ab amplissimo Senatu ecclesiastico munus Pastoris vicarii in cœtu *Nicrogemundano*, cum pago *Hagen*, ab oppido dicto *trihorium* dissito, liberaliter nostro committitur. Verum autem haud diu post tamquam ordinarius ecclesiæ *Nicrogemundanæ* pastor fuit confirmatus, prouti ex subsequenti Senatus ecclesiastici decreto publice factò patescit:

„ Demnach auff special Befehl vnd Confirmation des
 „ Durchleuchtigsten vnßers gnaedigsten Churfürsten vnd
 „ Herrn, Herrn Carl Ludwigs, Pfaltzgraven bey Rhein, des
 „ H. Roem. Reichs Ertztruchßaff vnd Churfürstens, Hertzo-
 „ gens in Bayern &c. Vorweisser dießes der würdig — vnd
 „ wohlgelehrte Herr Gottfried Andreæ zu Neckergemündt
 „ zum Pfarrern verordnet worden; alß ist ahn Beampte vnd
 „ Gemeindt daselbsten, vnser Ends benahmten gebührliches
 „ ersuchen vnd gefinnen, selbigen zu ihrem Pfarrer gutwillig
 Zz
 „ auf-

„auf- vnd anzunehmen, darfür zu erkennen vnd zu halten,
 „auch behörendter massen zu respectiren, zu gewisser Zeit
 „vnd gewoenhlichen Stunden seine Predigten fleißig, vnd
 „ohne eine liederliche Versaumbnis anzuhoeren; dessen von
 „Ihnen zu beschehen, von Vnss gaentzlich versehen. Vrkund-
 „lich Vnserer eygenhaendigen subscriptionen. So geschehen
 „zu Heydelberg den 27. Nov. 1649.

„Churfürstlichen Pfaltz Kirchen- Rhaet daselbsten,
 „Daniel Toffanus, Guilielmus Christophorus Heimius, Ioh.
 Suetzer, Doctor a).

Ad dictum igitur officium publice inauguratus, anno primo singulis hebdomadibus quinque, immo etiam sex conciones habuit, siquidem propter penuriam concionatorum adhuc aliis undecim ecclesiis, v. g. Dilsbergensi, Wiesenbacensi, Bammenthalienfi, Geibergensi, Meckeshemienfi, Lobefeldensi, Zotzenhusanæ, Hagenfi, Schærbrunnensi, Wimmersbacensi, Schœnaviensi, inservire debuit. Quum autem anno sequenti istæ ecclesiæ suos nastæ fuissent pastores, ex omnibus hisce locis, præter Nicrogemundam, ipsius curæ dumtaxat castellum & communitas Dilsbergensis, tamquam filia, cum cætu Wimmersbacensi tradebantur. In dictis modo locis per integrum decennium pro viribus suis s. Evangelium prædicavit, atque omnia, quæ veri Pastoris sunt, munia fideliter administravit, ita tamen, ut propter exiguum salariûm ferme mille florenos e bonis suis adiecerit, quoniam pars salarii maxima ex minoribus maioribusque decimis, tunc temporis ob devastatos agros nimium exilibus, constabat.

In eadem statione matrimonium quidem inire voluit, sed non prius, quam frater *Ernestus*, qui Dantisco Weinhemium erat

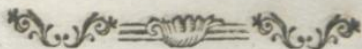
a) Huius rei quoque meminit cit. *Dunckelius* in den hist. crit. Nachr. &c. vol. II. P. II, num. 1259. p. 239.

erat revocatus, ad novam spartam exornandam advenisset. Frater interim, Bremæ apud fratrem *Wilhelmum* adversam ob valetudinem per totum annum hærens, ad coniugium commendavit honestissimam virginem, tunc Dantisci degentem, sed Norimbergæ natam, quæ *Godofrido* de facie quidem nota erat, ceterum vero ratione animi bonorumque prorsus incognita. Hæc erat *Helena Tresalia*, cuius pater *Antonius Tresalius* Præfectus fuit apud Principem Curlandiæ in oppido Goldinga. Avus autem paternus fuit *Ioannes Antonius Tresalius*, membrum Senatus Norimbergensis, in quem iam tunc nemo, nisi patricius, recipiebatur. Respectu gentis maternæ dicebatur *Mitzia*; qui *Mitzii* tunc Amstelodami, Colonia Agrippinæ & Basileæ Rauracorum tamquam notissimi mercatores florebant. Fratrem eiusque lectissimam sponsam d. XII. Aug. an. 1651. Nirogemundæ matrimonio copulavit *Ernestus*, Inspector Weinhemiensis. Ex hocce coniugio d. XV. Aug. an. 1653. nata fuit filia *Elisabetha*, denata m. Martio an. 1730. Secunda filia, nomine *Sara*, lumen vitale primum adipeit d. VII. Iunii an. 1655. Præterea nostro, ad conventum classicum tunc profecto, coniux d. XVI. April. an. 1657. primum peperit filium, cui nomina *Ioannis Wilhelmi* indita.

Insuper ad *Godofridum*, ecclesiæ Nirogemundanæ per integros decem annos laudabiliter & utiliter inservientem, sequentes ex improvîso mittuntur litteræ:

„Vnßern Gruff zuvor, lieber Pfarrer vnd guter Freundt!
 „Demnach des Pfaltzgraffen Churfürstliche Dhlt. vff vnßern
 „vnterthänigsten Vorschlag genädigst Euch zu der vaciren-
 „den Inspection Oderheim, an des abgelebten Inspectoris
 „Iacobi Roderi Stelle, gnädigst anzunehmen. Als wird
 „Euch solches hiemit notificiret, mit Befehl, dass Ihr gegen
 „bevorstehenden Freytag nach zehen Vhren Euch vnver-
 „Zz 2
 „lengt

„lengt im Kirchenrath einfinden laßt vnd die gewöhnliche
 „præstanda præstiret. In dessen Erwartung, wir vns sæm-
 „ptlich göttlicher Protection ergeben. Signatum Heidel-
 „berg den 5. Octobr. 1659.

Verum autem hancce vocationem quovis meliori modo declinaturus, sufficientes rationes, in primis maxime sincerum ecclesiastici sui cætus erga se amorem, Senatui ecclesiastico officiosissime proposuit. Litteris autem Serenissimi Electoris eam ob rem ipsi monstratis, submisit petiit, ut sibi liceret, antea Odernhemium invisere, quam vocationi adstipularetur. Id quod ipsi benigne concessum. Rediens itaque Senatum ecclesiasticum etiam atque etiam rogavit & obsecravit, ut in pristina sua statione permanere posset. Sed vero *D. Io. Henr. Hottingerus*, tamquam Præses Senatus, ipsi mandatum Electoris ostendit, quo *Godofridi* successor in ecclesia Nicrogemundana iam erat nuncupatus. Quapropter mirum in modum obstupefactus, suadente Senatu, supplices, adiunctis duodecim iisque gravissimis rationibus, ad clementissimum patriæ Patrem litteras dedit, precibus omnibus orans, & obtestans, ut ulterius cætui suo præesse sibi clementissime permitteretur. Interea, dum bona spe pascitur, vocatio ad ecclesiam Odernhemiensem his verbis iteratur:

„Vnsern Gruff zuvor, lieber Pfarrer, guter Freundt!
 „Demnach des Herrn Pfaltzgrafen Churfürstliche Dhlt. vff
 „dero vnterthänigst eingegebenes Memorial samt Ewerer
 „beylag betreffendt die Inspection Odernheim gnädigst de-
 „cretiret, dasz es bey dem vnlängst ertheilten gnädigsten
 „Rescript verbleibe, vnd Ihr als Inspector zu Odernheim
 „angenommen werden sollet; alsz wird Euch solches hiemit
 „nochmalen notificiret, mit dem Befehl, dasz ihr Euch desz-
 „wegen fertig machet, vndt vff zukünftigen Mitwochen bey
 „Kir-

„Kirchenrath erscheinet. Deszen zu beschehen, wir vnsz
„verlassen. Signatum Heidelberg. den 28. Oct. 1659.
„Churpf. verordnete Kirchenræthe.

Quo facto permotus, fidem iurisiurandi statuto tempore præstitit. Nicrogemundanis igitur eodem die, quo ante decennium primam ad eos concionem habuit, dixit vale, egregio sermone habito ex Act. Apost. XX. 27. Odernhemii vero Dom. I. adventus sacri ab Archisatrapa Alceiensis & Inspectore Ioan. Godofr. Floreto toti cœtui repræsentatus, simulque ipsi Bibelnhemienensis ecclesia, tamquam filia, fuit abiuncta, ita ut quam plurimis non careret laboribus.

D. XIII. Martii an. MDCLX. ipsi ipso die *Ernesti* natus fuit filius, quem in sacro lavacro suscepit modo laudatus *Floretus*, eique nomen *Ernesti* ex nomine defuncti fratris *Ernesti* imposuit b). Die XVIII. Octob. an. MDCLXII. eius familia rursus fuit aucta filiolo *Iacobo Friderico*.

Anno MDCLXIV. bello inter Electorem Palatinum, Archiepiscopum Moguntinum & Ducem Lotharingiæ confato, Odernhemium expugnatur a Moguntino, qui tamen illud, exacto mense, Palatino reddidit. In hac obsidione multis molestiis multisque terroribus noster cum suis concutitur, licet providam summi Numinis curam omnibus in periculis evidentissime persenserit. Post Moguntinos Lotharingici milites, contra omnes pacti conditiones, urbem intrantes, pessime barbaramenteque cives miserimos tractarunt, nostrosque minime pepercerunt. Odernhemienibus, expugnato oppido, in Serenissimi Electoris CAROLI LVDOVICI, iustissimi & optimi Principis, offensam incurrentibus gravissimam,

Zz 3

b) Hic idem est *Ernestus*, qui deinceps Gymnasio Neostadiano præfuit Rector, de quo noster D. *Bürringhausen* l. d.

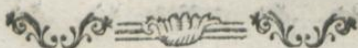

nam, *Godofridus* maximo fuit emolumento, quoniam pro iis, ut ne pœna in eos statueretur, apud perillustrem *Christianum*, Comitem Seynensem & Wittgenstenianum, tunc temporis intimum Electoris Palatini Consiliarium & Burggravium Alceianum, intercedebat.

Anno MDCLXVI. d. XII. Martii intra octavam & nonam matutinam progenita fuit filiola *Ioanna Maria*, quæ anno seculi nostri tricesimo primo, ætatis sexagesimo quinto, diem obiit supremum. Eodem anno sexagesimo sexto m. Aug. Lotharingici, cæco furore inflammati, rursus impetum in dictam urbem fecerunt, & civibus nostroque maxima detrimenta creaverunt, quin immo eos opibus privarunt omnibus. Quocirca cives propemodum omnes, iusto timore perculsi, oppidum deseruerunt. Adeoque noster etiam, consentiente laudato Comite *Christiano*, se cum suis Alceiam contulit, ibidem ab Inspectore *Floreto* humane exceptus, & quidem ad trimestre. Deinceps Odernhemium suum regressus, per octo hebdomadas lue pestifera laboravit.

Anno MDCLXVII. Serenissimus Elector Odernhemium accessit, omnia ibidem spectaturus statumque urbis accuratissime inquisiturus. Qua occasione Senatus oppidanus nostrum rogavit, ut nomine totius civitatis clementissimum patriæ Patrem salutaret. Cui rogatui quoque lubenter satisfecit, atque ad varias easque difficillimas, quas Serenissimus Elector proposuit, quæstiones modestissime quidem, sed tamen promississime respondit. Præterea, anno sequenti sexagesimo octavo Moguntinis & Lotharingicis iterum adpropinquantibus, perterrefacti cives aufugerunt, seseque trans Rhenum in Darmstadianam receperunt ditionem. Proinde etiam noster ad Wormatienses confugit, atque apud eos per trimestre morari coactus fuit. Interim in. Sept. omnia absentis victualia abripuerunt Lotharingici. Hostibus autem iisdem d. XVII. Octobr. ex oppido emigrantibus, *Godofridus* Odernhemium rediit.

Anno

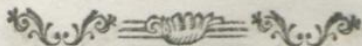
Anno MDCLXIX. d. XX. Ian. intra nonam & decimam matutinam coniux ei peperit filiolum, cui in sacro fonte nomina *Ioannis Danielis* c) indita. Anno MDCLXXIII. *Andrea* noster per obitum amisit filium *Iac. Fridericum*, egregiae spei puerum, anno ætatis undecimo. Anno septuagesimo quinto d. XXVI. Ian. filia nostri natu maxima *Elizabeta Odernhemii* nupsit *Alberto Hoffmanno*, *Cospari Hoffmanni*, Pastoris Armshemiensis in Palatinatu, fratri, mercatori Hachenburgensi in Wetteravia. Quamvis filiam generumque usque ad oppidulum Hachenburgum comitari lubentissime voluisset, hoc tamen fieri propter sequentem causam nequivit. Etenim iam d. XXVII. Decembr. anni superioris litteras acceperat modo subsequentes:

„Vnsfern Gruff zuvor, lieber Inspector vnd guter Freund!
„Nachdem Ihro Churfürstliche Dhlt. vnser gnädigster Herr,
„auff Kirchenraths vnterthänigsten Vorschlag Euch zum
„Pfarrherrn vndt Inspectorem zu Creutzenach gnädigst an-
„genommen, vndt dan die hächste Nothurfft erfordert, dass
„euer Vffzug dahin, so viel möglich, beschleuniget werde,
„alff habt Ihr Euch gleich nach dem neuem Iahr anhero zu
„begeben, vmb die gewöhnliche præstanda zu præstiren,
„vndt bey Kirchenrath ferner Bescheidt zu vernehmen.
„Vnff damit göttlicher Allmacht empfehlend. Heidelberg
„den 23. Decembris, 1674.

Churfaltz verordneter Kirchenrath.

Nova hæcce ad duplex illud gravissimum munus, quod iam per totum annum erat vacuum, vocatio nostro fuit insperata prorsus & inopinata. Quam quoque tamquam legitimam hilari

c) De quo pluribus egimus in Gymn. Heidelb. §. 17. p. 22. seq. atque alibi.

hilari animo in se suscepit. Quocirca Heidelbergæ redux Odernhemium, ubi d. X. Ian. cultum divinum peregit, post-ridie profectus equo Crucenacum delatus est, ibique archifa-trapiæ adfessoribus publicas vocationis suæ litteras atque edi-ctum repræsentationis, quam adpellitant, decenter exhibuit, simulque Serenissimum Marchionem Badensem, tunc domi-nii consortem, de receptione sua, pro more consueto, im-ploravit, eamque statim accepit. Decretum eapropter fuit, ut sollempnis inauguratio per sæpius laudatum *Floretum* d. XVII. Ian. perficeretur. Id quod etiam factum. Sed vero *Godofri-dus* noster ante istum actum coram auditorio splendidissimo sermonem inauguralem de *officio Pastorum* ex Act. Ap. XX. 28. habuit.

Quamlibet quidem *Andrææ* certo crederet, quod oppida-nus Crucenacensium Senatus novum suum Inspectorem eum-que, qui ipsum inauguraverit, lauto, prouti in universo Pa-latinatu moris est, excepturus esset convivio, nemo tamen existit, qui ipsis poculum vini porrigeret. Huius autem ne-glectus causa procul omni dubio fuit commune dominium. Quapropter noster amicum *Floretum* ad cœnam invitavit apud cognatum suum *Ioannem Engelium*. Quod factum utrique movit admirationem, præsertim cum expressum Serenissimi Electoris Palatini mandatum præsto esset, ut ad inauguratio-nem Inspectoris ecclesiastici duodecim, atque ad Pastoris octo floreni contribuerentur, nimirum pars dimidia a bonorum ecclesiasticorum Administratione, altera vero dimidia ab ipsius loci cœtu. Proinde haud parum miratus fuit hancce Cruce-nacensium inhumanitatem, sed tamen eo sustentatus solatio, quod legitime sit vocatus. Ibi anno MDCXCI per mortem non modo charissimam amisit coniugem, sed maximam quo-que miseriam & durissima funestissimi illius belli Gallici in-commoda vehementer est expertus. Quum vero quilibet incendia, quæ oppido Crucenacensi furibundi Gallorum mi-lites

lites minitabantur d), merito timerent, propemodum omnes semet fugæ tradiderunt. Hinc noster etiam fuga salutem quæsit, & multiplici amicorum rogatu, quin immo ex ipsius Senatus ecclesiastici adprobatione tandem abiit, & quidem in vicinum pagum Rüdeshemium e), eam ob rationem, ut concreditæ sibi ecclesiarum ephoriæ propior esset. Imminente vero periculo aliquatenus evanescente, nec non ferme omnibus in urbem redire incipientibus, *Godofrido* certissime decretum quoque fuit & constitutum, ad cætum sibi dilectissimum sub DEI sui præsidio regredi. Verum autem d. XXII. April. modo memorati anni nonagesimi primi totum eius dextrum latus apoplexia corripitur, adeo ut ab eo temporis articulo quinquaginta & unam septimanas lecto valetudinario miserandum in modum adfigeretur. Quo in statu bellica pericula, quanta quanta quoque fuerunt, excelso & constanti, morbum autem diuturnum christiano animo toleravit.

Ex hac vita tandem placidus exiit anno dicti seculi nonagesimo secundo f), d. XVI. April. qui erat dies Mercurii, intra secundam & tertiam horam matutinam, an. ætatis octogesimo primo. Vixit igitur annos LXXX, menses IX, dies XI. Ecclesiis tamquam Pastor ordinarius quadraginta tres, tamquam Inspector vero triginta tres annos maxime fideliter & promptissime inserviit g).

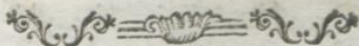
Quo-

d) Supra §. XXXVI. p. 188. seqq.

e) De quo rursus supra §. XVIII. p. 104. num. 35.

f) Vid. index defunctorum, in tabulario Senatus eccles. adservatus ad dictum annum.

g) Hæc pleraque decerpimus ex msc. *Godofr. Andree* vita; addatur *Weinhemium nostrum* l. c.

Quomodo sese adversus omnes sine ullo hominum & religionis discrimine, tum in munere publico tum in toto vitæ curriculo ad ultimum vitæ halitum usque, gesserit, singulis, qui cum eo & post eum vixerunt, summa cum laude fuit notissimum. Praesertim in ipso patronum optimum amiserunt pauperes, utpote quos per universam vitæ aetatem usque ad beatum suum obitum multis cumulavit beneficiis, & quorum partim ex propriis, partim ex pecuniis, quas per frequentes easque supplices litteras ab amicis fautoribusque, quos habuit plurimos, collegit, curam habuit diligentissimam, adeo ut etiam, durante morbo, aliquot centum florenos, prouti ex computationibus & apochis patuit, inter ipsos distribuerit. Erga amicos se candidissimum, erga inimicos christianum, erga beneficos gratissimum, in muneribus obeundis pium, gravissimum & vigilantissimum, erga peregrinos optime adfectum, blandum, lepidum & suaviloquentem semper praebuit. Licet, ut ceteras ipsius virtutes, ne limites modestiae, quam cognationis officia suadent, transiliam, iam modo silentii velo involvam, licet, inquam, sedulo studiis insudaverit, & multa ingenii monumenta chartae mandaverit, nulla tamen, quantum quidem novimus, propter varias peregrinationes, praecipue propter bella continua iuris fecit publici.

Ex omnibus hisce igitur clarissime patescit, maximam vitæ *Godofridi* partem fuisse apprime inquietam, ærumnosam plurimisque expositam periculis. Hinc ipsum avunculus eius h), tamquam prognostes, admonuit his versibus i):

Rebus in adversis clara est PATIENTIA virtus,
Quae gaudet duram laeta subire crucem.

Esto

h) Hic idem est *Ioan. Georgius Piscator*, de quo superius in h. §. num. 19. not. p.

i) Quos iam anno MDCXXXVI. d. XVIII. Sept. Albo nepotis sui ex sorsore inscripsit Groningæ exul.

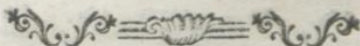
Esto igitur fortis, patienter quæque ferendo,
Sunt quoniam iustis multa ferenda mala.
Est tamen ex illis DOMINVS liberare paratus
Omnes, qui firmam spem retinere valent.

Et in margine: *In silentio & spe fortitudo mea.*

In fautorum & amicorum numero habuit quam plurimos, v. g. præter supra dictos *Ioan. Pymium*, Britanniae equitem: *Ioannem Gerhardi a Besten*, ecclesiæ Groninganae Pastorem k), qui d. XII. Sept. an. 1645. Albo nostri in pignus memoriæ & benevolentia hæc ex Hugone adscripsit: *Delicatus est, cui patria dulcis; fortis, cui omne solum patria; perfectus vero, cui totus mundus hic exilium est*: Marchionem *Ioannem Baptistam* de stirpe magni Pompeii: *Ludovicum, Ioachimi F. Ioachimi N. Camerarium*, I. C. Sereniss. Reginae Sueciæ a consiliis, qui Heidelbergæ denatus: *Paulum Strasburgk*, regis Maiestati Sueciæ &c. a consiliis, d. II. Sept. dicti seculi anno quadragesimo quinto Groningæ commorantem: *Ioachimum Camerarium*, S. R. M. Sueciæ, eodem tempore Groningæ degentem: *Claudium Salmasium*, in sacro Regis Christianissimi Consistorio consiliarium, qui d. XIV. Maii modo memorati anni Lugduni Batav. *Andreae* nostro benevolentia testandæ gratia hæc scripsit: *Reges ac dominos habere debet, qui se non habet*: *Bernardum Schotanium*, Ictum, apud inclytos Batavos iuris Antecessorem l): *Iacobum Triglandium*, Theologum Lugduno-Batavum, qui d. XX. Maii an. 1645. benevolentia testandæ causa hanc sui memoriam nostro lubens reliquit hocce symbolo: *Sublimis & imus*: *Alexandrum Chambers*, Scoto-Britannum, tribunum militum: *Alex. Cal-*
A a a 2 vinum,

k) Obiit Groningæ d. XIV. April. an. 1650. ætatis 58.

l) De quo, de cuius patre & fratre *Henrico & Meinardo Schotanis* eximie egit meus *Emo Lucius Vrimæer* in Athenis Frisiacis p. 226. seqq. pag. 36. seqq. & p. 246. seqq.

vinum, Theol. & linguæ Hebr. in academia Sedanensi Professore: *H. Daxelofferum*, Prætorem Bernensem: *Iac. Zieglerum*, D. Tigurinæ reip. a consiliis: *Samuelem Marefium*, S. Theol. D. & Prof. ord. in acad. Groning-Omlandica m): *Wilhelmum Curtium*, a potentissimo M. Britannia Regem in Germania Prolegatum, qui *Andrea* nostro amicitiam & memoriam sui hisce commendabat: *Sunt, quibus cunctando peius, sunt, quibus melius fuit: Ioannem Polyandrum a Kerckhoven*, Theologum Leidensem, tunc temporis Academiae Rectorem n): *Ioan. Buxtorfium*, S. Theol. D. & linguæ Hebr. in acad. Basil. Profess. ord: *Ioan. Forbesium a Corse*, SS. Theol. D. & Prof. Amstelodamensem: *Guil. Christop. Heimium*, Pastorem ecclesiæ Belgicæ Hanoviensis, postea Senatorem ecclesiæ Heidelbergensem o): *Ioan. Althusium*, reipub. Embdensis Advocatum & Syndicum: *Ioan. Wilkinsonium*, V. D. M. Gippovicensem in Anglia: *Iac. Cranfordium*, ecclesiæ S. Christophori apud Londinenses Rectorem: *Ludov. Crocium*, S. Th. D. & Prof. Bremensem: *Gerardum Ioannem Vossium*, Prof. Amstelod. qui *Godofrido* ingentis adfectus minutum hocce posuit *μνησθωνον: Vita longa bene temporis rationem ineunti: ars vero brevis, illa præsertim bene vivendi, quæ est artium ac scientiarum facile princeps: sed plerique omnes malunt argute differere, quam bene vivere: cum tamen illa disputandi prurigo sit scabies, immo pestis Ecclesiarum* p): *Conradum Bergium*, D. & Prof. Bremensem q): *Mosen Wallium*, in artibus Magistrum Cantabrigiensi collegii Emmanuelis: *Theodorum Zuingerum*,

m) Hic Leidam vocatus eoque migraturus, ad cælestem academiam evocatus est, d. XVIII. Maii, ipso Pentecostes die, an. 1673.

n) Huius mentionem fecimus de eruditis Palat. Belg. Sect. II. p. 24. seqq.

o) De quo superius p. 357. 360. seq.

p) De *G. I. Vossio* conf. quæ scripsimus l. d. pag. 32. seqq.

q) Hic Bremæ denatus d. XIII. Aug. an. 1642.

gerum, S. S. Theol. D. & Prof. academiae Basil. p. t. Rectorem, & ecclesiae ibidem cathedralis pastorem, qui ex Gregorio Nazianz. hæc scripsit:

Θυμὲ, βλέψον ἄνω, χρονοίων ἐπιλήθιο πάντων.

Sursum, anime, specta, terrenaque spernito cuncta.

Quibus sequentes subiungimus, nempe Frid. Spanhemium, Theol. D. & Prof. Lugduno-Batavum r), cuius in honorem nostri symbolum hoc est: *Semper faciendum, quod factum vellemus novissime: Stephanum Fabricium*, ecclesiae Bernensis pastorem s): *Georgium Langhans*, ecclesiae Bernensis ministrum t), qui Albo nostri benevolentiae & memoriae causa hæc adposuit: *Si apud Deum deposueris iniuriam, ipse Vltor est; si dolorem, ipse Medicus est; si damnum, ipse Restitutor est; si mortem, ipse Resuscitator est: Conradum Blarerum de Geyersperg: Theodorum Tronchinum*, Prof. Genevensem: *Ioan. Steinbergium*, D. & Prof. Groningantum u): *Franciscum Gomarum*, tunc in alma Groning. S. Theol. D. & Prof.: *Matthiam Pasorem*, Philos. D. & Mathem. Professore Groningantum v): *Ioan. Wenceslaum de Schommert: Franc. Ludovicum ab Erlach*, liberum Dominum in Spietz: *Iac. Golium*, tunc in acad. Lugd. Batava Mathef. & Arab. linguæ Prof.: *Wesselum Emmium*, Groning. ecclesiasten w): *Io. Phil. Pareum* x): *Georgium Pauli*, S. Th. D. Dan-

A a a 3

tis-

r) De cuius patre filiisque fusius egimus l. d. pag. 27. seqq. & sect. IV. §. III. p. 11. seqq. §. V. p. 23. seqq. & supra §. XLVI. num. 6. p. 291. seqq.

s) Obiit verno tempore an. 1648. Bernæ Helvetiorum.

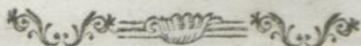
t) Nempe d. XIII. Febr. an. 1645.

u) Hic pater fuit *Ioan. Melch. Steinbergii*, de quo laudatus *Vriemætius* l. d. pag. 501. seqq.

v) De hoc *Georgii Pasoris* filio, vid. idem *Vriemætius* p. 243.

w) Hic ex hac vita migravit Groningæ d. XXI. Mart. an. 1654. æt. 65.

x) De quo pluribus supra §. XLVI. num. 14. p. 304. seqq.

tiscanum: *Christoph. Lüthardum*, S. Th. Prof. Bernensem, qui ex *Cypriano* hoc monumentum nostro reliquit: *Exul non est, qui Deum in mente habet, cuius est terra: Ioan. Rodolph. Gygerum*, Med. D. & Phys. Prof. Tigurinum: *Ioan. Pet. Tomannum*, Th. Prof. Tig: *Io. Iac. Tomannum*, Tig. Prof. Logicæ: *Io. Iac. Wagnerum*, ecclesiæ scholæque Tig. ministrum, qui *Godofrido* exiguum hoc memoriæ benevolentiaque σύμβολον adposuit: *Non abduci fallaciis, non seduci blanditiis, non frangi iniuriis, magnæ virtutis est opus: Ioan. Iac. Huldricum*, ecclesiæ Tig. ad S. Spir. ministr. & Consistorii Adsessorem: *Ioan. Wirtzium*, in colleg. Carolino Tig. Prof. Logicæ: *Henr. Oraem*, ecclesiæ Germ. veteris Hanoviæ Antistitem & reliquarum Inspectorem: *Ioan. Iac. Frisium*, reipub. Tigur. Archiatrum, & colleg. Carolini Administratorem: *Ioan. Rodolph. Stuckium*, S. Th. Prof. Tig. & scholarcham: *Io. Guil. Simlerum*, collegii Parthenii superioris Inspectorem & Bibliothecarium civicum Tig: *Casp. Gesnerum*, V. D. M. & scholæ Tig. moderatorem: *Ioannem Irlen*, Th. D. & Prof. Herborn. ecclesiæ ibidem Pastorem & vicinarum Inspectorem: *Albertum Niassium*, apud Dantiscanos ecclesiasten Petro-Paulinum: *Georgium Summer*, Neagora-Palatinum, pastorem Elisabethanum in ecclesia Dantiscana, qui in amicitia memoriam hæc adposuit:

Vna re opus est.

Soli fide Deo: soli constanter adhære,

A solo cunctis eripiere malis.

Aegidium Schickhardum, I. V. & philos. pract. Profess. Herbornensem: *Zachariam Rosenbach*, D. & Prof. Herborn: *M. Otthonem Zaunslifer*, Braunfelsio-Solmensem, ecclesiasten Amisfurtensem: *Frid. Crapium* alias *Blanckenpoht*, apud Herbornenses Med. D. eiusdemque & mathematicum Prof. aularumque Nassovicarum Medicum: *Ioan. Casparum Faußium*, Med. D. eiusdemque in Heidelb. academia Prof. qui
Wor-

Wormatiæ d. VIII. April. an. 1636. se sui que memoriam Godofrido commendavit hifce: *Punctum est, quod inter tot gentes ferro & flamma dividitur y*). Petrum Dörken, Log. & metaph. Prof. in schola Nassovica z): Dan. Toffanum, Theol. qui XIV. Cal. April. an. 1645. Basileæ hoc benevoli adfectus monumentum ex *Basilio* adscripsit: *Ὀλίγη βονθείας πρόξενος α*): M. Sam. Gryneum, past. Leonh. Basil. Berchtoldum Hallerum, L. Gr. & philos. pract. Prof. Bernensem: *Iulium a Beyma*, Leovardia-Frisium, Collegii Ordinum provinc. membrum, qui Nostrom vocavit *amicum suum individuum*, ipsique hæc adscripsit:

Cum mecum reputem charos fidosque sodales,
 O penitus toto corde recepte mihi!
 Vnquam nemo fuit, non est, dum lumina solis
 Adspiciam, non te gratior ullus erit.
 Perque tot annorum seriem, quot habemus uterque,
 Non mihi, quam fratri, frater amare minus.

His merito subiungimus sequentes: *Balth. Octavianum Amyraut*, ecclesiæ Gallicæ Basil. ministrum, patria Hanoviensem, qui Nostrom vocat *amicum sibi persingularem*: Nobilissimum *Sam. Weissium* de Schalen, supremum iustitiæ militaris præsidem regii Suedorum exercitus b): *Wilh. Hulsium*, ecclesiæ

y) Conf. Parnassus Heidelberg. Fato *Fausius* fuit functus Heidelbergæ d. VIII. April. an. 1671.

z) Hic mortuus Herbornæ an. 1635.

a) Qui vitam cum morte commutavit Heidelbergæ an. 1655.

b) Sub huius effigie *Zinegrefius* hæc scripsit:

Fortia cur Regis sint & felicia bella,

Cui leges inter bella silere negant,

Weissius ecce docet, cui fortes non nisi iusti,

Iustitiæque sine sunt sine bella Deo.

ecclesiæ Gallicæ Vesaliensis ministrum, qui *Godofrido* hanc memoriae ergo reliquit lineam: *Generosus animus generosa tentat: Ioan. Wolfgangum Brunck*, Alceia Palatinum, qui Delfzylæ Frisiorum ipfis Cal. Oct. an. 1639. Nostro, amico suo individuo, in memoriam sui hæc ex *Ciceronis* officiis scripsit: *Fortis animi & constantis, non perturbari in rebus asperis: Ioan. Helvetium*, alias *Schweitzer*, Beilsteinensem Nassovium, V. I. D. *Ioan. Franc. Veyrassium*, Electoris Palat. Secretarium, qui Tiguri an. 1645. ætatis 66. fuit exul: M. *Ioannem Fuchs*, tunc Comitis a *Schwartzfelfs* consiliarium c): *Theodorum Vndereyck*, Theologum Bremensem: *Ioan. Wilh. Rauschium*, Ecclesiasten Bipontinum, Groningæ anno 1636. exulem: *Casp. Conradum Crucigerum*, Gedanensem ad D. *Elisabetham* pastorem, qui Nostrum vocat Theologum acutissimum, & amicum suum intimum, ipsique, in patriam revertenti, se sui que memoriam in perpetuæ mutuæ amicituæ τεκμήριον, hisce *Dantisca* d. XXVIII. Iulii an. 1649. commendat:

Invidiam virtute, malum probitate, favore
 Ofores vincas, spe precibusque Deum.
 In adversis fortiter,
 In iucundis provide,
 Vbique constanter & sincere.

Christop. Pinckerum, Lipsiensem. I. V. D. an. 1645. Athenis Rauracis degentem: *Cunr. Henningum*, Pastorem Hanoviensem: *Io. Iac. Martinum*, Dantiscanum, Pastorem Groninganium: *Ioan. Mollerum*, Herborna Nassovium, pastorem ecclesiæ Wardenburgenfis, classis Bommeliensis apud Batavos d): *Carolum a Geldern*, Andegavensem: M. *Ioan. Grynæum*, Basil.
 Theo-

c) Hic *Fuchsius* obiit Heidelbergæ d. VIII. Ian. an. 1662. ætatis 74.

d) De hoc eiusque filio legi poterunt, quæ dedimus in comment. de erudit. Palat. Belg. sect. IV. §. IX. p. 41. seq.

Theologum: *Emanuelem de Gemminga*, collegii Frisiorum Directorem: *Menfonem Altingium*, Consulem Groningantum: *Georg. Müllerum*, Laufann. Professore: *Andream Pilgerum*, an. 1636. Wormatiæ exulem e): *Ioan. Penon*, a *Richelieu*: *Iac. Altingium*, Prof. Groningantum: *Eman. de Geer*, Groning: *Iustum van den Boogaert*, Amstelo-Batavum: *Ioan. Henr. Humelium*, Theologum Brügensium Helvetium: *Wilhelmum Wüstenhæverum*, Embdanum: *Gabr. Fabritium*, Bernatem: *Guilielmum Frey* & *Ioan. Lavaterum*, Helvetio-Tigurinos, aliosque viros eruditione & dignitate munerum apprime conspicuos f).

20) Iam ordo tangit *Ottonem Reinholdum Hecht*, ex celebri *Hechtiorum gente oriundum*. Hic extra patriam, tunc durissimis Bellonæ furoribus vexatam pressamque, d. XII. Ian. anno superioris seculi quadragesimo tertio in Suevia natus est patre *Ioan. Hermanno Hecht*, tunc temporis vices tribuni militum in exercitu Vinariensi fortiter & prudenter administrante, matre autem *Maria Agnete*, nata *Patrickia*. Lustricus ipsius pater fuit illustrissimus Princeps *Bernardus Otto*, Dux Saxonie Vinariensis; utpote qui infanti in sacro lavacro nomina *Otonis Reinholdi* indere non est dedignatus. Quum vero parentes
Hechtii

e) Hic per multos annos ecclesie Heidelb. fuit minister & Senatus eccles. adfessor. Vid. *Io. Henr. Hottingeri* programm. Heidelbergensia, subiecta ipsius enneadi dissert. philol. theol. Tig. iunctim editarum, an. 1662. 4. p. 20. progr. Id quod iam observavimus in monum. Heidelb. illustr. &c. §. X. p. 12. seq.

f) Conf. libellus amicorum, fautorum & mæcenatum in usum *God. Andree*, Erfurti comparatus an. 1633. Cal. Oct. cuius symbolum: Deus suos non deserit, sed sæpe ducit a loco, ut in meliorem reducat.

Hechtii nostri, bello fortunate tandem finito, sedem suam Crucenaci fixissent, & Serenissimus Dux Simmerensis, optimum patrem constituisset supremum saltuarium, uterque parens filiolum, annis ætatis ad crescentibus, pietati, bonis moribus & disciplinæ gymnasticæ consecraverunt, adeo ut studia sua tam patre vivo, quam defuncto, in academiis Heidelbergensi Palatinorum, Marburgensi Cattorum, Duisburgensi Clivorum & Sedanensi Gallorum diligentissime proficeretur, donec tandem aliquando an. 1667. domum rediit, egregio scientiarum utilissimarum thesauro cumulatus. Anno subsequenti sexagesimo octavo matrimonium auspiciatissimum cum lectissima honestissimaque virgine *Louisa Charlotta*, spectatissimi viri *Frid. Casimiri Ræmeri*, in Ducis Simmerensis aula Consilarii Regiminis & Magistri Camerae, filia, feliciter iniit. Deinceps ipsi anno sexagesimo nono a Serenissimo Principe FRIDERICO LVDOVICO, Duce Bipontino, munus Cellarii, quem vulgo adpellitant, in minori præfectura Stadecensis fuit collatum. In matrimonio suo progenuit septem liberos, nimirum tres filias, filios autem quatuor; quos omnes post obitum suum reliquit superstites. Morbo conflictatus, propter turbas bellicas Crucenacum ad consanguineos suos sese conferre cogitur; ubi quoque d. XX. Aug. an. nonagesimo quarto circa horam nocturnam undecimam, ex hac terrestri vita placide emigravit, die XXIII. eiusdem mensis in choro templi Reformatorum sepultus g).

Inclytæ huic *Hechtiorum* genti merito adnumerandus est *Philippus Reinholdus Hecht*, Crucenaco Palatinus, qui, studio studiorum academicorum laudabiliter emenso, dis-
ferta-

g) Hæc hausimus ex sic dictis personalibus adfixis orationi funebri; quippe quam ex Pf. XXV. 1. & 2. *Gisb. Porlock*, de quo statim, habuit, & deinceps, rogantibus propinquis, typis edendam curavit Francof. ad M. 1695. 4.

fertationem inauguralem de pretio affectionis in res fungibiles non cadente, Rectore Magnificentissimo, Serenissimo Principe, Dn. FRIDERICO WILHELMO, regni Borussiae herede, in regia Fridericiana Halensi, praeside Christiano Thomasio, Icto, pro licentia summos in utroque iure honores, & privilegia doctoralia rite consequendi, ad d. XVII. Sept. an. 1701. horis ante — & pomeridianis publicae Eruditorum disquisitioni submitit h). Eundem postea ad amplissimos evedum fuisse honores, me certiores fecerunt eius consanguinei, in Palatinatu superstitis.

21) *Gisbertus Porlock*, primarius ecclesiae Crucenacensis pastor & vicinarum Inspector, d. VI. Iulii st. n. an. 1641. natus Camenae, oppidulo Westphaliae in Comitatu Marcanditionis Borussiae. Patrem habuit *Ioannem Porlock*, civem dicti loci, senatorem & mercatorem, matrem vero *Margaretham von der Haar*. Pater lustricus, qui ipsum ad sacrum baptismatis fontem suscepit, cognatus fuit *Gisbertus Schreiber*, consul Lünenensis, qui nostro *Gisberti* nomen indidit. Tenellus sex annorum puerulus iam in scholam ecclesiamque mittitur. Quum vero duodecimum aetatis annum complevisset, in Hammonense migravit paedagogium, ubi sub tribus Rectoribus, nempe *Stal sprengero*, *Theodoro Niesio* & *Hermanno Vpmeyero* per quinquennium scholasticas frequentavit classes, & lectiones, in iis tractari solitas, absolvit. Iam vero, quum parentes decrevisset, filium Vesaliam inferiorem mittere, animum suum ut ibidem ad mercaturam applicaret; ipsis eiusmodi propositum Professores & Praeceptores, quibus indefessa Nostri studia fuerunt notissima, serio dissuasurunt, eosque eo variis iisque gravissimis adduxerunt rationibus,

Bbb 2

nibus,

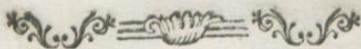
h) Hancce dissert. sacram fecit viro excellentiss. *Ioan. Reichardo Zachmann*, I. V. L. Serenissimo ac Potentissimo Principi & Electori Palatino, a consiliis sanctoribus, & Eiusdem ad Rempubl. Francof. ad Moenum Legatum &c. &c. Patrono & cognato suo.

nibus, ut Musis adolescentem ulterius consecrarent. Quibus amicis monitis quoque factum est, ut in illustri Gymnasio Hammonensi, tunc recens fundato, tres & dimidium annos philosophiæ & theologiæ, sub primis tunc temporis ibidem Professoribus, nimirum *Antonio Perizonio*, theol. Doctore, eiusdemque ut & philosophiæ & sacrarum linguarum Professore & V. D. Ministro, sub *Theod. Niesio*, I. V. D. ethices, politices & institutionum Professore, nec non sub *Engelberto Engelenio*, Medicinæ Doctore & philosophiæ Professore P. O. i) operam navaverit, eorumque prælectionibus & collegiis sedulo interfuerit. Publice quoque sub præsidio *Perizonii* philosophicam de rerum *distinctionibus*, & theologicam de *ecclesia militante*, nec non de *antiquitate fidei evangelicæ* dissertationem ventilavit. Annis hisce tandem elapsis, vale Hammonensibus Musis dicens, celeberrimum tunc & antiquissimum Gymnasium Burgo-Steinfurtense, ad studia sua ulterius continuanda & perpolienda, invisit, ubi ab ore celeb. Theologorum *Goddæi* & *Heideggeri* diligenter avideque pependit. Sub posterioris tutamine primam *collegii Anti-Tridentini* disputationem publice defendit. Iterum sub eiusdem præsidio an. 1661. tamquam auctor theol. hist. dissertationem de *ieiunio ecclesiastico* eruditorum examini sollemniter subiecit. Similiter tunc sub moderamine *D. Spinæi* colleg. disp. publ. in *Derodonis* Logicam habuit.

Circa hoc tempus illustrissimus Dn. *Philippus Conradus*, Comes Steinfurtenensis, per ven. & doctissimum *Metternachtium*, concionatorem suum aulicum & oppidanum, Nostro, litteris *Heideggeri* systaticis de meliori commendato, apud gene-

i) Vid. de iis cel. *Io. Phil. Laurentius Witbofius*, *Io. Hildebrandi* filius, in der Gesch. der Hohenschule in der Stadt Hamm und in dem Verzeichniss der Professoren daselbst, in den woehentl. Duisburg. Adresse — und Intelligenz. Blaetern de an. 1755. num. X. XII. XIX. & XX.

generosissimam sororem, Dominam Comitum de *Fehlen*, munus aulici pastoris offerri clementissime mandavit; id quod autem, quoniam nondum annum ætatis vicesimum primum expleverat, immo potius quoniam ad maturiora adspiraverat studia, devotissime renuebat, seque potissimum propter virium infirmitatem ea, qua par est, modestia excusabat. Ceterum post habitam de *ieiunio ecclesiastico* disputationem, quam modo citavimus, vale Steinfurtenfisibus dixit, atque Hammonam Camenamque rediit; inde autem, adpropinquantibus nundinis paschalibus, Heidelbergam nostram est profectus; ubi varias easque solidissimas praelectiones virorum celeberrimorum, nominatim *FridERICI Spanhemii F. Ludovici Fabricii & Marci Floccenii*, audivit. Anno dicti seculi sexagesimo secundo, ordine theologico laudabiliter eum commendante, ab amplissimo Senatu ecclesiastico Palatino secundum consuetudinem & leges examinatus, ordinis sacri Candidatus rite declaratur. Haud diu post autem a matre, marito interim viduata, domum revocatur, ibique propemodum duos & dimidium annos commoratur, &, ne inutiliter otioseque tempus tereretur, in oppidis Hammona, Camena, Schwerda, Wettera alibique, in concionibus ad populum habendis non sine emolumento semet exercuit. Quoniam autem Heidelbergæ, quantumvis absens, in optimo optimorum virorum favore præsens erat, inque eorum sermonibus veluti vivebat, præsertim quoniam cum patronis suis litterario utebatur colloquio, ab ipsis ideo fuit persuasus, ut officia sua qualiacumque Palatinatui lubenter offerret. Quapropter d. III. Martii an. 1666. proponente Senatu ecclesiastico, a Serenissimo Electore CAROLO LVDOVICO pastor ecclesiæ Wiblingensis prope Heidelbergam vocatus fuit & receptus. Quo factò *D. Fabricius*, optimus Nostri patronus, d. VI. eiusdem mensis litteras vocationis suæ ipsius manu scriptas ad eum Hammonam per tabellarium publicum transmisit. Quibus acceptis, suam reliquit patriam, atque ineunte m. April. parochiam Wiblingensem

genſem eſque adiunctam Eppelhemienſem, auſpice CHRISTO, adiit, ipſique novem propemodum annos præfuit. Anno ſequenti ſexageſimo ſeptimo d. XXIII. April. ſt. v. in matrimonio ſibi adſcivit honeſtiſſimam virginem *Catharinam Elifabetham, Ioannis Schwarzenbachii*, ſuo tempore tum alibi tum Ingelhemii ſuperioris & inferioris, eccleſiaſtæ filiam k).

Ex hac uxore, quacum in matrimonio vixit viginti novem annos, duobus menſibus & undecim diebus detractis, progenuit ſeptem liberos, nempe tres filios cum quatuor filiabus, ex quibus unicus filius & duæ filiæ poſt patrem fuere ſuperſtites. Anno 1674, quum exercitus Turrenii Wiblingenſem parochiam penitus deleviſſet, ipſi interea temporis a Senatu eccleſiaſtico pro ordinario ſalario demandabatur Oſthoſienſis eccleſia, quam cum filia Rheintürkheim uſque ad diem XXII. Aug. an. 1677. laudabiliter adminiſtravit. Inde vocatus & translatus fuit ad Zeiskeimienſem in præfectura Germershemienſi parochiam; utpote cui, inter tumultus bellicos

k) Qua occaſione prodierunt Heidelbergæ typis *Io. Chriſti. Walteri*, acad. typogr. in 4. ſub titulo: *Εὐφημίας* auſpicatiſſimis nuptiis rev. doctiſſimique viri Dn. *Giſb. Porlockii*, paſtoris in Wiblingen & Eppelheim fideliffimi, viri quondam ſpectatiſſimi prudentiſſimique Dn. *Io. Porlockii*, civitatis Camenæ in Comitatu Marcano Camerarii & Senatoris filii, ſponſi, & pudiciſſimæ pientiffimæque virginis *Cath. Elifabethæ*, ven. clariffimique quondam viri, Dn. *Ioan. Schwarzenbachii*, paſtoris in Ober- und Nieder-Ingelheim pientiffimi, vigilantiffimi, filiæ, ſponſæ, d. XXIII. April. Heidelbergæ celebrandis an. 1667. conſecratæ. Has autem euphemias Lat. & Germ. conſecrarunt *Io. Gerlacus Wilbelmi*, Gymn. Heidelb. Rector, Lat: *Alberrus Mikiſch*, Paſtor Rohrbaceniſis prope Heidelbergam, Lat. & Germ. *Io. Henr. Friſius*, Lat: *Frid. Rombergius*, Lymburgo. Weſtphalus, Lat: *Ioan. Anzonius Lennich*, Lat: *Ioan. Andr. Deubelius*, Hanoviendiſis, Lat.

licos variasque adflictiones, usque ad annum septuagesimum nonum infervit. Hinc vocatus est ad ecclesiam Westhofiensem, ad quam tum filia Monzenhemium & Blædeshemium pertinebant; quarum, & matris & filiarum, per tredecim annos & semestrem in summa rerum difficultate & discrimine curam gessit sedulam. Deinceps an. 1692. a Senatu ecclesiastico primus ecclesiae Cru-
cenacensis Diaconus nuncupatur, &, quoniam interim *Godofr. Andreae* l) naturæ debita solverat, in ipsius locum tamquam Pastor primarius & dictæ classis Inspector denominatur. Quod munus quam primum, videlicet d. XXII. Maii dicti anni adiit, inque eo obeundo inter multas adversitates pro salute ecclesiarum sibi commissarum studiosissime vigilavit; in qua statione ad ultimum vitæ halitum usque permansit, denatus tandem an. 1696. d. XII. Febr. die dominica quartam inter & quintam matutinam. Vixit annos quinquaginta quatuor, menses septem & sex dies m).

Præter scripta iam superius commemorata Noster edidit
1) Kurtzer und gründlicher Gegenbericht und Unterricht vom H. Abendmahl des Herrn: auf den ungegründeten Bericht eines ungenannten doch bekanten Evangelisch-Lutherischen Liebhabers G.F.R. zu L. zur Verthädigung der reinen Reformaten, von ihm durch und durch angezapften Lehr, aufgesetzt von *Gisberto Porlock*, der recht Evangelischen Wahrheit befließenen. Rom. I. v. 16. Prov. XXVI. v. 2. gedruckt zum Hamm, bey *Bernhardt Wolphard*, an. 1664. in 12 n). 2) Entdeckung und Widerlegung mercklicher Irrthüm-

l) De quo supra in h. §. num. 19. p. 340. seqq.

m) Quæ pleraque ex personalibus autographis hausimus.

n) Hic libellus continet 216. pagg. sine dedicatione octo paginarum; in fine huius dedicationis, Dn. Dn. *Gisb. de Bodelswing* & *Christop. de Lob* consecrata; legimus: Camen, d. XI. Sept. 1664. *Gisbertus Porlock*, S. S. M. Candid.

thümmer und grossen Aberglaubens, so meistens unter dem einfältigen und unerfahren Christen-Volk in Schwang gehen; nach Anleitung der fünf Hauptstücken christlicher Religion, zur heilsamen Beförderung des wahren Christenthums zusammengetragen, von *Gisb. Porlokio*, Churfürstl. Pfalz Pfarrern zu Westhoffen. — *Conversando, Legendo, Meditando.* — Franckf. am Mayn 1682. in 12. 3) *Christliche Leich* predigt vom sehnlichen Verlangen einer geängsteten Heil-durstigen Seele, nach der willfährigen Hülff Gottes aus Pf. CXLIII. v. 4. 5. 6. 7. nach der Erdbestattung des tit. *Georg Henrich Frohnen*, gewesenens Bürgers, Rathsverwandten und Handels-Manns in Creutznach, welcher zu Rüdesheim im Rheingau d. VI. Aug. 1693. zeitlichen Todes verblichen, und d. VIII. Aug. daselbst begraben worden, — — in volkreicher Versammlung der reformirt. evangelischen Gemeinde zu Creutznach den XXIII. Aug. vorgetragen, und — — zum Druck übergeben von *Gisb. Porlock*, h. t. Pfarrern und Inspections Verwesern daselbst. Franckf. am Mayn, druckts *Io. Wüft*, 1693. in 4. Tandem 4) *quantum novimus*, Leich- und Trostpredigt über Pf. XXV. v. 1. 2. bey der Erdbestattung des tit. *Otto Reinhold Hecht* o).

Post *Gisberti* obitum unicus superstes fuit filius *Ioan. Henricus Porlock*, natus *Wiblingæ* prope Heidelbergam, & quidem m. *Iulio* an. 1671. Suscepit eum in sacro baptisate *Ioan. Henricus Schwarzenbachius*, civis & chirurgus Heidelbergensis. Noster exitalibus maxime & periculosis belli temporibus passim variisque in locis educatus est. Post informationem domesticam, qua aliquamdiu fruebatur, primum traditur scholæ *Francothaliensi*, deinceps autem *Gymnasio Heidelbergensi*, ubi an. 1688. in actu autumnali ad lectiones promovebatur academicas. Sed, durante bello Gallico,

o) De hoc sermone supra in vita *O. R. Hechtii* num. 20. Not. g. P. 378.

lico, primum Hanoviæ studia philosophica & theologica profectuebatur, quæ vero Hammonæ Westphal. ad annum 1693. feliciter absolvit. Quo tempore, & quidem autumnali, in patriam rediit. Eodem anno Senatui ecclesiastico Palatino, qui tunc Francofurti commorabatur, & tantum ex sequentibus Consiliariis, nimirum D. *Fabricio*, Pastore *Achenbachio* p), I. C. *Wissenbachio*, *Clætero* &, qui eorum a secretis erat, *Creutzio*, sponte placuit, Nostro vicariatum Zozenhemiensem & Welgeshemiensem ad tempus aliquod demandare. Anno seq. nonagesimo quarto d. XIV. Martii, ex eiusdem Senatus ecclesiastici mandato, Francofurti comparuit, cum aliis ad sacrum ordinem examinatus, & post sollemnem ordinationem tamquam pastor extraordinarius ad ecclesias Dittelhemiensem, Dorntürkhemiensem, Frettenhamiensem & Wiesweshemiensem (al. Wiebershem.) administrandas delegatus. Anno 1696. tamquam ordinarius dictarum ecclesiarum pastor a celsissimo Regimine Serenissimi Electoris Palatini IOANNIS WILHELMI per rescriptum clementissime confirmatus, d. III. Oct. eiusdem anni iusiurandum suum, ex consuetudine, Francofurti præstitit. Iam antea an. 1695. d. XIII. Maii matrimonium q) iniit cum honestissima virgine *Maria Magdalena Kunigunda Nebelia*, *Burckhardi Nicolai Nebelii*, communis quondam Palatini & Badensis ad St. Catharinam Procuratoris, & Oeconomi Sponhemienensis, superstitis filia, nata Cruenenaci, cuius mater erat *Anna Kunigunda Vmscheidenia*, *Vmscheidenii*, scribæ officialis tutelarior & Prætoris Cruenenacensis, filia. Ex hac coniuge ab anno 1695. ad annum 1727. progenit quinque liberos, nempe duos filios, quorum alter Monzingæ fuit Inspector, alter vero I. V. Licentiatus & caussidicus
Mann-

p) De quo infra §. XLVII.

q) Quod consecravit Diaconus Cruenenacensis *Wolfgangus Christop. Sixtus*, tunc Pro-Inspector, de quo inferius §. XLVII.

Mannhemienfis, nec non tres filias; quæ ad unam omnes ante patris obitum fuerunt denatæ.

Præter parochiam Dittelshemiensẽ matrem ipsique adnexas filias, ecclesias quoque Dorntürkhemienfẽ & Wieshemienfẽ ab an. 1694. ad an. 1707. adeoque per tredecim annos & trimestre, cum fructu quidem viliffimi salarii & exiguæ gratitudinis, sed maximo suo periculo damnoque, iunctim & una procuravit. Ab an. 1707. quo tempus divisionis ecclesiarum Palatinarum incepit, ubi ipsi pro officio suo solæ ecclesiæ Dittelshemiensẽ & Frettenhemienfẽ fuerunt relicta, usque ad adscensionis CHRISTI diem anni 1723. elapsi sunt anni sexdecim. Variis adversæ fortunæ fluctibus in quavis statione iactatum fuisse, ipse testatur r).

22) *Sigwartus Henrici*, Baccharaco - Palatinus; utpote qui studio theologico operam navavit potissimum in academia Groningana; ubi an. 1660. præside *Sam. Maresio* dissertationem publicæ subiecit disquisitioni. Haud diu post, nimirum anno sequenti d. XXIII. Martii disputationem theol. tertiam de *Christianismo* &c. sub tutamine *Abdiæ Widmarii*, ventilavit, eamque *Maresio* dedicavit. Idem, in patriam redux, ecclesiastes postea fuit Beckelnhemiensẽ, Sprendlingensẽ, Leitershusanus, tandem Schwezingensẽ s). Duos reliquit filios, *Carolus Fridericum* & *Philippum Ludovicum*, alterum Beckelnhemii, alterum vero Sprendlingæ natum, Gymnasii nostri quondam discipulos t).

§. XLVII. Secundam hancce eruditorum classẽ excipit tertia, & quidem recentissimorum; quippe quibus sequentes adnumeramus:

1) *Ioan.*

r) In vita sua autographa.

s) Vid. Baccharacum nostrum illustr. §. XX. p. 39. seq.

t) Prouti iam observavimus in spicil. V. de Gymn. Heidelb. p. 20.

1) *Ioan. Conradum Womrad*, Monzingensem, qui primam lucis huius terrestris usuram d. XXVI. Aug. an. 1645. haufit, patre natus *Nicolao Womrad*, cive ac doliario. Sacrorum studiorum, ex voluntate parentum, ingressus curriculum, tam acriter tamque strenue pertendit ad metam, ut magna passim in laude versaretur, atque citra ambitum, sicuti tunc moris erat, ad ordinis ecclesiastici procuracionem produceretur. Egit autem primum in *Hassia* parochum pagi cuiusdam iuxta oppidum *Frankenbergam*. Non diu post & *Francothalii* & *Crucenaci* ecclesiæ docendo laudabiliter intervenit. Cum autem in dies magis magisque nomen eius inclaresceret, ab *HENRICO*, Duce Saxonix, familiæ *Weissenfelsensis*, *Barbiensis* vulgo nominatæ, qui in religionis negotio a Reformatorum stabat doctrina, ad Ecclesiæ aulici munia expetitus est. Quæ cum aliquamdiu recte & utiliter obiisset, ad altiorem dignitatis gradum ascendit, sacrorum in tetrarchia *Dessaviensi* constitutus Antistes. Quam stationem ut cum dignitate tueretur, nihil quidquam prætermisit, quo fidem suam & industriam probaret summis, infimis. Ceterum probe gnarus, quantæ tum necessitatis, tum utilitatis sit, iuventuti primarias pietatis doctrinæque cælestis partes apte perspicueque tradere, fecit, quod ab ipsis christianæ religionis incunabulis maximi etiam nominis Præsules facere sibimet honori ducebant, & dictum libellum an. 1692. iuri publico concessit, & quidem hoc sub titulo: *Vnterrichtung vom ganzen Christenthum nach der Ordnung des Heidelbergischen Catechismi in kurtzen einfeltigen Fragen und Antworten abgefasset von I. C. W. S. D. A. Cæthen. 1692. u*). Diem supremum obiit in fine seculi XVII. vel ineunte statim sec. XVIII.

2) Dum *Womradi* nostri virtutem hic loci grata professorum memoria, non possum, quin addam, spartam, quam ille

Ccc 2

ille

u) Quæ iam monuit *Crollius* in cit. orat. p. 48. not. *

ille olim tam præclare condecoravit, postmodum, & quidem adhuc an. 1732. non minori integritatis studiique laude Dessavii tenuisse *Petrum Schardtium*, & ipsum ortu Beckelnhemiensem, atque ecclesiarum diœcesis Beckelnhemienfis antea Ephorum v).

3) Ad laudatos modo Litteratos merito quoque pertinet *Jacobus Daniel Humbert*, Frankothalio - Palatinus, primum a. d. XXV. Ian. an. 1674. Lycei Heidelberg. Conrector, postea *Ioan. Gerlaci Wilhelmi*, eiusdem Lycei Rectoris w), successor fuit designatus d. XXIII. Aug. anno superioris seculi octogesimo. Verum autem, bello Gallico, potissimum in patria nostra, deplorandum in modum grassante, Noricorum in ditionem se recepit, pastor Steinæ Onoldinæ & Erlangæ novæ, quæ etiam a *Christiano* nomen gerit, in Marchionatu Brandenburgico-Byruthino Pastor nuncupatus. Post fata bellica, nimirum an. 1701. Gymnasio Crucenacensi præfectus fuit moderator in locum *Christiani Fickeissenii*, qui d. VII. Iulii eiusdem anni ex terrestri hac vita decessit x). Deinceps vero an. 1706. Heidelbergam ad clavos Gymnasii gubernandos revocatur; qua in statione d. VII. Aug. an. 1707. diem obiit supremum. De hoc eruditissimo, diligentissimo & maxime pio viro peculiarem aliquando biographiam, Deo T. O. M. volente, sum editurus. Ceterum benevolos nostros Lectores ad ea, quæ iam alibi y) dedimus, ablegare minime dubitamus. Scriptis eius hic subiungimus: Officium supremum, quo *Annam Catharinam Freheram*, natam *Salmuthiam*, *Pauli Freheri*, Med.
D.

v) De quo ibidem.

w) De quo passim egimus in Gymn. Heidelb. §. XV. p. 18. spicil. I. p. 10. spicil. II. 12. spicil. III. p. 16.

x) Vid. Sterbregist. de dicto anno, & infra §. XLIX.

y) Nimirum in hist. de Gymn. Heidelb. §. XVI. p. 19. seq. spicil. I. p. 12. sq. spicil. II. p. 13. seq. spicil. IV. p. 25. seq. spicil. V. p. 14.

D. & Collegii Medici Norimbergæ Senioris, coniugem relictam, Cubæ ad Rhenum in præfectura Baccharacensi, cum fratrem, S. P. E. Pal. Confiliarium & præfecturæ Simmerensis præfectum, Cubæ inviferet, pie defunctam, XIV. Cal. Octobr. c10æcxci. & X. Cal. Oct. in f. æde illius oppidi terræ mandatum z), honorare voluit, debuit. Heidelberg. typis *Ioan. Dav. Bergmanni*, 1691. 4: Leichenpredigt aus Pf. VI. 3. da M. *Ioannes Strübin*, Reform. Prediger zu Stein an der Rednitz, in dem Marggraffthum Brandenburg-Anspach, in Nürnberg d. 16. Aug. 1694. in dem 68. Jahr seines Alters gestorben, und zu Wehrd d. 20. Aug. 1694. an seinem Geburtstag zur Erde bestattet worden: gehalten zu Stein, Sonntags, d. 26. Aug. 1694. gedruckt 1694. 4: *Varia carmina*, v. g. in obitum *Georg. Cellarii*, eccles. Senatus Palat. Confiliarii, defuncti IX. Cal. Sextil. MDCLXXI; in obitum *Louysæ Sophie Lingelshemiæ*, natæ *Pastoiriæ*, denatæ d. XXVI. April. MDCLXXVI; atque alia.

4) Philologo & Theologo comitem adiungimus *Iurisconsultum & historicum Carolum Ludovicum Tolner*, *Crucenacensem*; utpote qui a nonnullis perperam vocatur *Tollner*, & *Tællner* & *Car. Tælner* a) Hic ex antiqua nobileque *Brabantinorum* familia, & quidem illorum, qui tunc sub cognomine de *Tollenaer* floruerunt, oriundus, d. IV. Febr. b) anno
Ccc 3 1660.

z) Cuius epitaphium, & alia, vitam ipsius illustrantia, exhibuimus in nostro *Baccharaco* illustr. §. XVI. p. 31. seq.

a) Apud *Tæcherum* im allgem. gel. Lex. P. IV. p. 1231. & 1240; apud *Finsterswald* vom Hauffe Pfalz p. 5; ubi eum vocat *Tollnerum*, rursus *Tællnerum* p. 8. 9. 25. & 40, alibique passim sibi in scriptione huius nominis inconstans est.

b) Non vero d. XXVIII. Ian. prouti habet *Ioan. Hübnerus* in der *Hamburg. biblioth. histor. cent. 7. art. 56. p. 206.*

1660. Crucenaci natus est. Pater ipsi fuit *Ioan. Carolus Tolner*, Palatino-Simmerensis, Consiliarius & Dapifer (Truchsess) Crucenacensis; mater autem *Agatha Agnes*, filia *Petri de Spina*, Archiatri Electoris Palatini aliorumque Principum, & Medicinæ Professoris Heidelbergensis c). Hinc in programme funebri in *Tolneri* obitum d. V. Octobr. an. MDCCXV. nomine Pro-Rectoris academix Heidelbergensis, nempe V. C. *Danielis Nebelii* evulgato atque typis edito, hæc legimus: *Vir nobilissimus, amplissimus & consultissimus, Serenissimi Electoris Palatini & Landgravii Hasso Castellani Consiliarius & Historiographus, dum viveret, meritissimus, qui anno 1660. pridie nonas Februar. Crucenaci, patre viro prænobili & amplissimo D. Ioanne Carolo Tolnero, Consiliario Palatino & Præfecto Crucenacensi; matre vero matrona omnium suum sexum decentibus virtutibus ornatissima Agatha Agnete, viri celeberrimi Petri de Spina, Archiatri Palatini & Hassiæ, nec non Medicinæ Professoris in academia Heidelbergensi, filia, prognatus d). Nostri, d. VI. Febr. sacro tincti lavacro, patrinus sive pater lustricus erat Ludovicus Zieglerus, Consiliarius & Caussidicus ordinarius in cæsareo Camerae Spirensis iudicio. In oppido patrio Crucenaco solida studiorum suorum posuit fundamenta e). Nimum præmature patre suo fuit orba-*

c) De quo *Petro de Spina* conf. *Balth. Venator* in vita P. de Sp. & *Ioannis* in adpend. de vita, meritis & progenie P. de Spina, P. F. P. N; que omnia iunctim prodierunt Biponti, an. 1732. 4; atque idem *Ioannis* in miscell. Palat. p. 145, & 273; in spicil. VI. de Gymn. Heidelb. §. XX. p. 20. seqq; nec non *Io. Heinr. Bernhards* orat. fun. in obitum *Frid. Petr. de Spina*, ed. Hannoveræ 1721. 4.

d) Quod programma etiam obvium apud cit. *Ioannis* in misc. Pal. præfat. P. VIII. seqq. De patre & filio *Tolneris* idem agit in adpend. ad vitam P. de Spina p. 47.

e) Vid. supra §. XXX. p. 157.

orbatus an. 1663. Hinc ab optima sua matre sollicitissime educatur, & privatis præceptoribus per breve temporis spatium traditur. Vt autem eo meliores eoque feliciores in studiis facere progressus posset, mater vidua cum liberis suis Cruenaco Heidelbergam sese confert; ubi Noster anno 1677. f) in Gymnasio nostro, sub moderamine Rectoris *Ioan. Gerlacii Wilhelmi* ad academicas promovetur lectiones g). Deinceps in academia Heidelbergensi aliquamdiu studia sua diligentissime profecutus, atque scientiis & artibus propædeuticis, philologia videlicet, philosophia atque historia, ad quam animus eius potissimum inclinabat, sufficienter imbutus, operam in primis navavit iurisprudentiæ, ibidemque, nimirum Heidelbergæ, tunc summa cum laude summoque adplausu docentes, magnos illos Iuris Antesignanos *Ioannem de Spina*, matris suæ fratrem, *Henricum Cocceium* h), & *Ioan. Wolfgang. Textorem* audivit. Inde an. 1680. matre consentiente, partim ut studia sua redderet perfectiora, partim ut exteras etiam regiones earumque mores cognosceret, in Helvetiam, speciatim Genevam Allobrogum, commigravit. Postmodum an. 1683. in Galliam, inde in Belgium, earum regionum non sermones tantum, sed naturam quoque discendi gratia, litteris instructus systaticis abiit. Litteraria hæcce ingressus itinera, in eruditissimorum virorum notitiam venit, apprime spectabiles maximeque eximias bibliothecas invisit, atque hinc nactus fuit haud exiguam scientiarum generatim spectatarum, immo speciatim litteraturæ & historiæ cognitionem i).
Quam-

f) Non an. 1667. uti per errorem in ita dictis personalibus legitur.

g) Vid. catalogus msc. discipulorum Gymn. de dicto anno, & Spicil. V. de G. H. p. 19; ubi vitio typhothetæ nominatur *Ioan. Ludov. Tolnerus*.

h) De quo plura scripsimus in comment. hist. de eruditis Palat. Belg. Sect. IV. §. VI. p. 31—37.

i) Vid. progr. apud *Ioannis* in misc. Pal. præf. p. IX.

Quamvis casus vehementissimum in modum adversi an. 1686. Palatinatum velut invadentes prementesque, uti universos Palatinos, sic speciatim *Tolnerum* nostrum tetigerint & conturbaverint, adeo ut post omnimodam oppidi Heidelbergensis devastationem peregrinas in regiones rursus aufugere, seque cum suis in Hassiam recipere coactus fuerit; nihilominus tamen interea indefessam dedit operam, ut exilii sui tempus ad patriæ commodum impenderet. Nam in animo suo constituit, potissimum hætenus obscuram patriæ suæ historiam in clariorem collocare lucem, atque ita ex tenebris ipsam eruere densissimis. An. 1689. a Serenissimo Nassoviorum Principe Principum Juventutis ephorus & informator vocatur; quam spartam quoque aliquot annos laudabiliter administravit & condecoravit. Quum in Hassia degeret, Hassiacas, & an 1694. Nassovicas easque publicas tabulas, quatenus ad scopum suum facerent, accurate perlustravit k).

Tolnerus insuper, scopum sibi propositum ut eo melius eoque feliciter tandem attingeret, rursus itinera litteraria, nempe an. 1695. iterum, prouti iam antea, in Belgium, postea vero in alias regiones, nominatim in Bavariam & utramque Austriam, suscepit, variaque monumenta, historiam tum illustrantia tum emendantia, suum in usum feliciter collegit. Eximiam namque tunc temporis nactus fuit occasionem, multos eosdemque præstantissimos & pretiosissimos codices manu exaratos & documenta, præsertim autem originalia diplomata priscorum & primorum Comitum Palatinorum Rheni, quin etiam ipsorum vetusta sepulchra, cippos atque alia monumenta penitus inspiciendi. Quod ipse *Tolnerus* testatur l), scri-

k) Hinc ipse *Tolnerus* in hist. Pal. p. 37. F. inquit: *Interim in Archivo Nassovio - Dillenburgico me an. 1694. originalia documenta vidisse meminisse*; &c; quorum nonnulla ibidem & p. 38. recensentur.

l) In cit. hist. cap. IX, p. 226. seq. conf. ibid. p. 279. lit. C.

scribens: *Henricus Comes Palatinus, Dominus de Lacu, in literis foundationis monasterii ad Lacum, quarum originale una cum sigillo antiquissimo mihi, cum an. 1699. IV. Kalend. Octob. monasterium illud perlustrarem, eiusdem monasterii Prioris humanitate ostensum.*

Præclarissimis eiusmodi documentis bono auspicio acceptis, *Tolnerus* utique multo plura, multoque meliora, quam hæcenus alii, quin etiam non vulgaria minimeque proletaria in rebus historicis præstare potuit. Reversus igitur *Francfurtum ad Mænum*, omne studium omnemque operam in eo collocavit, ut historiam Palatinam ab ipso iam inchoatam redderet in dies magis magisque perfectiorem & absolutiorem; utpote quam quoque an. 1700. typis & sumtibus *FridERICI KNOCHII*, biblioposæ *Francfurtensis*, in folio excusam, cum orbe litterato communicavit. In quo libro primum historiam veterum Comitum Palatinorum Rheni post ætatem Carolingiorum, usque ad magni Interregni finem, illustravit, eique maiorem omnino lucem accendit. Adeoque historiam istam ab anno 930. usque ad annum 1294. contexuit atque in integrum restituit. Proinde ipsius diligentia laboresque indefessi, quos in difficillimum illud opus contulit, statim quoque citra moram ullam maxime insignem deportabant mercedem. Nam *Serenissimus & Potentissimus Elector Palatinus IOANNES WILHELMVS*, summus ille verorum ingenuorumque Litteratorum cognitor & æstimator, immo promotor scientiarum longe liberalissimus, non modo hancce historiam summopere adprobavit, sed fedulum etiam ipsius auctorem postea *Consiliarium & Historiographum Palatinum m)* clementissime nuncupavit n). Præterea *Tolnerus*, post funestissimam Palatinatus devastationem
in

m) Alii addunt bibliothecarium, uti *Hübnerus* l. d. & personalia.

n) *Conf.*, progr. apud *Ioannis* l. c.

in exteris regionibus, & tandem post varios casus, post tot rerum discrimina multum temporis Francofurti, prouti modo vidimus, commoratus, deinceps rursus in patriam se recepit, sedemque fixam ac perpetuam Heidelbergæ usque ad obitum posuit.

Hic igitur in iucundissima Musarum patriarum sede otium nactus optimum, optimam sane habuit opportunitatem, suos undique summa cura collectos eruditionis thesauros in dias luminis auras emittendi. Quum vero in iisdem thesauris haud pauca monumenta & documenta, ad utramque Hassiam spectantia, essent obvia, secum quoque statuit, Hassiacam historiam conscribere, conscriptam autem publici iuris facere. Ad quam elucubrandam typisque evulgandam ipsi propter fidem, qua pollebat, speciale mandatum, vel potius commissio data fuerat. Hinc etiam *Tolnerus* egregios laborum suorum fructus revera percepit. Nam Serenissimus Hassiæ Landgravius ipsum Consiliarium suum & Historiographum Hassiacum benignissime denominavit o). Ipsum autem opus, in quo desudabat, & in quo iam usque ad tempora PHILIPPI *Magnamini* progressus erat, præmatura morte præventus, ad umbilicum perducere nequivit. Scripta vero, quæ reliquit, postmodum in manus cel. *Schminckii*, Professoris & Consilarii Hassiaci, pervenisse dicuntur p).

Ceterum inter omnes, ingenua indole præditos, constat, viros usui publico, speciatim litterariæ palæstræ servituros, haud raro calumniis & obrectationibus, immo ingentibus interdum periculis sese obicere, quin etiam, fati sic urgentibus, se suis ita exponere inimicis, ut variis variorum iudiciis iisque crebro acerbissimis sint obnoxii. Id quod *Tolnero*

no-

o) Vid. *Ayrmanni* Einleitung zur Hessischen Historie in den Vorbereit. cap. I. §. 28. p. 21. & progr. apud *Ioannis* l. d. & personalis.

p) Apud *Ayrmannum* l. c.

nostro similiter accidit. Nam, quam primum eius historia Palatina typis evulgata, partim quorundam iudicia subiit eruditorum; partim etiam alii, forsitan ipsius, uti eventus docuit, inimici, occasionem inde quaesiverunt, vel ipsum diffamandi eiusque auctoritatem, quantum fieri posset elevandi, extenuandi imminuendique, vel saltim aliquam, sed minime ingenuam, de eo sumendi vindictam. Originem a posterioribus procul omni dubio traxit illud negotium & difficultas, cui propter historiam Palatinam cum Vicario Ducis Bavariae, *Carolo Maximiliano Comite de Læwenstein*, fuit implicitus. *Tolnerus* enim propter relationem de liberis **FRIDERICI I.** Electoris Palatini, ex *Clara de Dettingen*, vel, sicut alii scribunt, de *Dettin & Detten*, progenitis, in historia sua contentam, primum diu satis angebatur, postea vero ab ipso postulabatur, ut philyra, in qua dicta relatio scripta erat, de novo, & quidem aliter sive mutata, typis excuderetur q).

Quod ad eruditos attinet antagonistas, iis praesertim accensemus *Henricum de Cocceii*, primum Iuris Professorem Heidelbergensem & Consiliarium Archi-Palatinum, deinceps vero Prof. Francof. ad Viadrum, & Regis Borussici Consiliarium intimum r): nec non *Georg. Christianum Ioannis*, hist. Prof. Bipontinum. Nam ille, quam primum innotuerat *Tolneri* historia Palatina, contra eius systema historicum multa dubia movit, eaque in nova sua *prudentiae iuris publici* editione adfixit s). Hic autem in peculiari specimine naevos nonnullos *Tolnero* ostendit, eosque emendavit & confutavit t).

D d d 2

Quid-

q) Sic memorat *Ioannis* in praef. I. ad *Reigeri* ausgelescht. Pfalz-Simmer.

Stammlinie ed. Francof. 1735. 8; ibid. p. 14. seqq.

r) Quem laudavimus in comm. hist. de erud. Pal. Belg. I. d.

s) Nimirum cap. 33. append. I.

t) Hoc specimen prodiit primum an. 1708. sub seq. titulo: *Animadversionum in Novissimi Scriptoris Caroli Ludovici Tolneri, Viri clarissimi,*

Quidquid autem sit, *Tolnerus* eo fuit honore condecoratus, ut lis ipsum inter & *Cocceium* exorta, ad cuius dubia mascule solideque respondit in additionibus suis, maximam partem in famæ suæ commodum cesserit. *Cocceius* interim alibi u) plura profequi studuit. Hinc hæc legimus v): *Wer den ganzen Streit mit unpartheiſchen Augen ansiehet, der wird finden, daß Cocceius zwar scharf raisonniret, Tolner hingegen seine Meinung durch die allerbewährteste Documenta beweiset.* Licet in libello, cui titulus: *Fata & Merita Henrici de Cocceii* w), de hac lite sequentia sint obvia: *Totam igitur tractationem (celeb. Cocceii) in Auton. iuris gentium Append. II. ad tria capita reduxit, ex quibus ad obiectiones Tolnerianas nihil fere in Receptu habentes, non minus fuse, quam erudite respondit.* Licet, inquam, hæc ita se habeant, attamen x) hæc ingenua subiicitur confessio, scilicet iam tunc temporis celeberrimos & eruditissimos viros, inque iis nominatim *Gundlingium & Ludewigium*, sententiæ *Tolneri* calculum suum addidisse. Ceterum *Tolnerus* omnino quidpiam humani passus, mentem non satis ingenuam in eo manifestavit, ut, quamvis laudatus *Ioannis* ipsi varios errores monstraverit, eos tamen noluerit agnoscere, sed potius rem totam opprobriis decidere voluerit y).

De

nonnulla loca, specimen primum. Biponti 1708. 4. Primum *Nicolaus L. B. de Greiffencranz*, Bipontinus Cancellarius, auctor huius speciminis esse putabatur. Vid. Hamburg. bibl. hist. cent. VII. art. 57. Deinde primum hoc specimen specimine secundo auxit, illudque miscellis suis Palat. ed. Francof. 1725. 4. inseruit.

u) Videlicet in tract. suo de origine terrarum mediatarum & immediatarum, sive in autonomia iuris gentium App. II.

v) In der Hamburg. bibl. hist. cent. VII. art. 58. p. 213.

w) Quæ volumini I. dissert. Cocceian. præfixa sunt,

x) Ibid in not. *

y) Vid. *Tolneri* responso suis in additionibus circa finem,

De reliqua *Tolnerus* ipse confiteri deinceps debuit, semet a tempore historię suę primum evulgatę multa addidisse, atque ad maiorem & penitioŕem historię Palatinę cognitionem pervenisse. Quapropter etiam postmodum an. 1709. suas ad historiam patriam additiones Heidelbergę typis & sumtibus *Ioan. Meieri* edidit, atque varia errata in iisdem emendavit, immo nonnullas adiecit animadversiones. In harum additionum titulo *Tolnerus* vocatur Serenissimi Electoris Palatini Consiliarius & Historiographus, nec non academię Heidelbergensis *Bibliothecarius* z). Quocirca hic loci tantum animadverto, Consiliarium ecclēs. Palat. Doct. & Professorem Iuris, nempe *Ioannem Clæterum*, cuius consanguinei meo tempore Düsseldorfii habitarunt, iam sua de *interpretatione legum* dissertatione inaugurali, an. 1677. Heidelbergę sub præsidio Profess. *Christi. Ernesti Reichenbachii* ventilata, immo etiam in indice Professorum Heidelberg. an. 1712. edito, tamquam academię Heidelb. Bibliothecarium occurrere, atque in eodem officio an. 1722. denatum fuisse, sicuti ex programme, in obitum eius conscripto, & dato Heidelbergę d. XXIII. Ianuar. 1722. patescit. Nam ibidem hæc leguntur: *Ignem extinctum & pomum maturitate deciduum adumbramus in amplissimo & consultissimo Viro D. Ioanne Clætero, I. V. Doctore & Professore in hac Vniversitate nostra extraordinario, pariterque Præfecto Bibliothecę & Fisco academię, præterea ecclesiastico & dicasterii matrimonialis Consiliario. Natus is est anno post orbem redemptum MDCXLI. pridie Kal. Iunii; patriamque Grevenbruchum, Iuliacensis ditionis oppidum, habuit. Iuvenis in hac alma nostra literis humanioribus & philosophię navavit operam, Præceptorque Collegii Sapientię factus fuit; qui spartam docendo ac disputando sedulus ornavit, seque ita commendavit Patronis suis ac Promotoribus, ut*

D d d 3 dignus

z) Sic etiam legimus in Personal. & apud *Hübnerum* l. d. In serie Prof. Heidelberg. ubi perperam scribitur *Tollnerus*, Professoribus adnumeratur.

dignus fuerit habitus, cui primum Bibliotheca, & postmodum Syndici Academiae munus committeretur. Quo functus laudabiliter, hoc Palatarum domicilio musarum an. 1693. incendio delato, Teutoburgum concessit, ibique per annum & semestre Professionem Iuris ordinariam ornavit a), indeque ad almam Matrem nostram huc reversus, initio Syndici, & postmodum Bibliothecarii officium sibi commissum, denuo suscepit, & obiit &c. E contrario autem Tolnerus neque in programme funebri, neque in epitaphio, neque in carmine lugubri, in obitum eius concinnato, Bibliothecarius adpellatur.

An. 1710. cum filia cuiusdam *Iani*, civis Francofurtensis & mercatoris, matrimonium iniit maxime infaustum; quod vinculum vero non ultra duos menses duravit; sed mulieris pervicacia dissolutum. Hinc verissimum est, quod poëta b) canit:

Malo Venusinam, quam te Cornelia mater
Gracchorum, si cum magnis virtutibus adfers
Grande supercilium, & numeras in dote triumphos.

Sic *Tolnerus* simile cum multis Eruditis fatum fuit expertus c), adeo ut minime contentus in hoc statu vixerit. Id quod etiam animo præfagire potuisset. Vxorem enim ducens iam annum ætatis quinquagesimum agebat, & forsitan in anti-

a) Vid. *Ioan. Hildebr. Witbofius* in actis sacrorum secularium academiae Duisburg. p. 125; hic vero *Clæterus* in eiusdem *Witbofii* sciagraphia historiae acad. regiae Duisburg. p. 10. profusus omittitur.

b) Nempe *D. Iun. Iuvenalis* sat. VI. V. 167.

c) De infelici matrimonio litterati, & an calibem esse, an vero nubere conveniat? invenitur elegans oratio in *Drudonis* practica arte amandi p. 203. ed. Amstelod. 1612. 12; addatur *Io. Adam. Bernbardus* in der *curioes. gel. Gesch. Lib. III. cap. VII. p. 312. seqq.*

tiquitatibus & monumentis historicis magis, quam in arte cum sexu muliebri conversandi versatus erat. Contra vero uxor eius fuit iuuenis, quæ quoque eandem ob rationem, prout modo vidimus, post exiguum temporis spatium ab eo discessit, & Francofurtum, ubi parentes ipsius habitaverunt, concessit. Ad quod dissidium, vel potius infortunium procul dubio his verbis d) adluditur: *Diurno, nocturnoque studio, nec non accedentibus variis afflictæ animi curis & sollicitudinibus haud parum infirmari valetudinem sensit.* Nullos quoque ex ea liberos progenuit; adeoque in testamento, paulum ante mortem composito, sororem suam, quam *Calpmeierus*, Palatinus Corrector, vulgo Landscriba, Heidelbergensis, sociam tori habuit, ex æsse heredem omnium bonorum scripsit. Propter nimios in legendo scribendoque labores in adversam iam dudum inciderat valetudinem; quippe quæ suam originem inde traxit, quod per continuam vitam sedentariam sibi fluxum hæmorrhoidum contraxerit, & quod idem fluxus postea per nimis crebros animi motus & agitationes, & per continuum sedere veluti suppressus fuerit. Adeoque, sanguine facto crassiore, propter lentiolem sanguinis circulationem per venæ portæ ramos deinceps sequebatur non modo vehementissimum dolorem adferens diarrhæa hæmorrhodialis cum flatulenta ventris distensione, sed obstructio etiam hepatis aliarumque iuxta illud glandularum, ut & non minus crassitudo, vel densitas & coagulatio fellis. Tandem viscerum inflammatio, cum vehementibus singultibus multisque ructibus coniuncta, accedebat, ita ut in hoc miserabili corporis conditione a. d. III. Octob. circa meridiem intra undecimam & duodecimam horam an. 1715. diem obierit supremum. Vixit LV. annos, VIII. menses, minus uno die. Corpus eius d. V. eiusdem mensis efferebatur, sepultum in templo D. Petri, & quidem in sacello academico, ubi sequens legere hodie dum licet epitaphium:

HOC

d) In progr. apud *Ioannis* l. d.

HOC PVLVERE TEGITVR
 QVI PATRIAM HISTORIAM EPVLVERE REVOCAVIT
 CAROLVS LVDOVICVS TOLNERVS
 SERENISS. PRINCIPVM
 ELECT. PALATINI ET HASSIAE LANDGRAVII
 CONSILIARIVS ET HISTORIOGRAPHVS
 QVI ANNO MDCLX. PRID. NON. FEBR. NATVS
 POST PERAGRATAS EXTERAS REGIONES
 POST EDITAM PALATINAM
 ET CONSCRIPTAM HASSIACAM HISTORIAS
 VARIORVM FATORVM HISTORIA ESSE DESIIT
 AN. MDCCXV. D. III. OCTOB. AET. LVI. e).

Ceterum *Tolnerus* noster non modo in studiis suis profequendis, excolendis perpoliendisque fuit indefessus, sed egregie quoque meritis de studio historico generatim considerato, speciatim vero de historia Palatina, licet haud pauci in eadem obvii sint errores, praeter nonnulla alia vituperanda. Sic v. g. 1) quod ad *Tolneri* genealogicas attinet tabellas, omnino fuisset optandum, ut schemata distinctius in oculos incurrerent f). Nam istiusmodi tabellae adeo confusae sunt, ut saepiuscule filius in fratre & frater in filio sit quaerendus. Etsi haec ita sese habeant, generosissimus tamen historiae patriae patronus & promotor g) duas ipsius *Tolneri* manu conscriptas possidet genealogicas tabulas, quae quodammodo accuratius distinctiusque & melius sese oculis repraesentant. In altera tabula, quam *Tolnerus* an. 1706. concinnavit, CAROLI M. genus a *Mero-vaio* & *Ferreolo*, Praefecto Praetorii in Gallia sub Imperatore HONORIO, secundum diversas variorum opiniones proponitur.

e) Conf. Spicil. VI. post hist. litter. de Gymn. Heidelb. p. 22. seq.

f) Ita iam rectissime observavit *Io. Hübnerus*, Gymn. Hamb. quondam Rector meritissimus, in der Hamb. bibl. hist. cent. VII. art. 56.

g) Nimirum Vir ampliss. *P. W. L. Flad*.

nitur. In altera vero, quam *Monumentum Wittekindæum* inscripsit, ostendit, quomodo tam Electoralis & reliquæ Domus Saxonicæ, quam Electoralis & Marchica Domus Brandenburgica, item Anhaltinæ & Brunsvicenses Domus h) eodem modo, quo Archi-Palatina, a WITTEKINDO primo, Duce Saxoniam, eiusque patre WARNEKINDO derivari queant. Deinceps 2) *Tolnerus* solide quidem atque exacte scripsit, sed tamen necessaria iudicii *discrèta* non semper adhibita. Præterea 3) ingentem diversarum rerum cumulum inter se invicem commiscet, adeo ut multis in locis ipsius historia veluti rerum dissimilium eventuumque mixtura compareat. Id quod 4) speciatim cernere licet in adlegationibus auctorum, qui cum textu suo sic inter se ordinantur & confunduntur, ut opus eius non modo cum molestia tædioque legatur, sed lectores quoque haud raro perturbet, atque in haud leves inducat errores; siquidem historiographus simul 5) res cum ipsissimis aliorum auctorum verbis crebrius proponit, atque in contextu suo verbis iisdem pergit, passimque verba scriptorum aliorum interponit & inserit, absque ut illa distinctis indicata sint & significata litteris. Inde distinctu longe difficillimum est: utrum verba & testimonia sint adlegatorum auctorum, an vero ipsius *Tolneri* verba. Hinc haud difficulter in lectorum mentibus erroneæ oriri perceptiones queunt. Insuper 6) *Tolnerus* decentem necessariumque auctorum delectum non semper observavit. Porro 7) auctores maximam partem falso citantur; quod tamen forsitan plerumque typographicis tribuendum est sphaematibus; utpote quorum 8) monstrosa occurrit copia. Tandem 9) haud exiguum vitium est, quod scri-

h) De qua re merito legatur *Casp. Sagittarius* in hist. March. & Elect. Brandenburg. ed. Ienæ 1684. 4; Idem in origg. Ducum Brunsvico-Luneburg. ibid. 1684. 4; Rursus idem in hist. Principum Anhaltinorum, ibid. 1686, 4.

scriptores, & quidem in locis, ubi necessario requiritur, atque ubi res ipsæ potissimum ex testimoniis auctorum omnino sunt probandæ, tantum obiter, & quasi in folle, prouti Iurisconsulti loquuntur, adlegentur; v. g. *Commissum est prælium, ut Frodoardus, Regino, Hermannus Contractus, Schafnaburgensis testantur*; vel tali pacto: *vid. Ditmar. Mar. Scot. Sigebert. Gembl. &c.* Adeoque ingentia volumina sunt evolvenda, terenda, perlegenda, quid? immo aliquamdiu in iis quærendum, donec inveniatur, quod quæritur, & de quo citati scriptores secundum *Tolneri* sententiam testantur.

Coronidis loco programma, quo civibus academicis ultimum officium defuncto præstandum indicebatur i), subiungere placet.

Prorector
Academiæ Heidelbergensis.

L. S.

Quemadmodum illi, qui christianæ philosophiæ præceptis imbuti sunt, quotiescunque attentos per universam huius mundi compagem oculos circumferunt, fluxa & caduca, corruptionibusque obnoxia vident omnia, nec alio fine nasci, quam ut absoluto orbe suo denascentur, ipsumque adeo aureum mundi oculum, fontem lucis & vitæ, solem non alia lege oriri quotidie norunt, quam ut omnia secum rapiat in occasum, radiis etiam, velut totidem facibus, interitui prælucentibus; ita divino collustrati iubare, sanctam & immutabilem factorum legem adeo reformidant nunquam, peremptorioque supremi imperatoris, cui tota lubens famulatur rerum universitas, edicto, e mortali hac statione evocanti,

i) Quod scripsit Vir celeberrimus & artis medicæ experientissimus *Dan. Nebelius*. Idem progr. obvium quoque est apud cit. *Ioannis* in miscell. *Palat.* & quidem in præf. p. VIII. seqq.

ti, adeo obluſtantur nunquam, ut ſemper etiam memores, ſe in mortalis vitæ ſcenam, velut in obſitum pœdore carcerem, horridum moleſtiis ac laboribus ergaſtulum, infamem ſcopulis & naufragiis oceanum, plenam hoſtibus ac ferventem perpetuis conſtitibus arenam, miſſos, oboriente ſapius inter ærumnarum cumulos huius exilii faſtidio, eveſtoque ad cœleſtia animo, ingratham vitæ amaritiem iugi perennium apud ſuperos deliciarum promulſide identidem ſoliti edulcare, longam ſqualidi carceris illuviem, cum amœniſſima beatarum ſedium ſocietate, ærumnoſos ergaſtuli labores, cum æterna & nunquam turbanda quiete, periculoſam inter ſyrtes navigationem, cum pacata ſecuri portus ſtatione, cruentam pugnandi neceſſitatem, cum terminari neſcia triumphali gloria, iubente ſupremo fatorum arbitro, leti lubentesque commutent. Non alio ſane animo fatalem ultimæ neceſſitatis horam vel adventantem exſpectavit vel præſentem excepit *Vir nobiliſſimus, ampliſſimus & conſultiſſimus D. Carolus Ludovicus Tolnerus, Sereniſſimi Electoris Palatini & Landgravii Haſſo-Caſſellani Conſiliarius & Hiſtoriographus, dum viveret, meritiſſimus; qui anno MDCLX. pridie Nonar. Februar. Crucenaci Viro prænobili & ampliſſimo, D. Ioanne Carolo Tolnero, Conſiliario Palatino & Præfecto Crucenaceni, matre vero matrona omnibus ſuum ſexum decentibus virtutibus ornatiffima, Agatha Agnete, viri celeberrimi Petri de Spina, Archiatri Palatini & Haſſiaci, nec non Medicinæ Profeſſoris in academia Heidelbergeniſi filia, prognatus, & ab his parentibus ſollicite educatus, hauſtis in patrio gymnaſio pietatis & bonarum artium præceptis, poſt præmaturam patris mortem, a mæſtiſſima matre cum reliqua familia Heidelbergam translatus fuit, ibidemque primum philoſophiæ & cum primis hiſtoriæ, poſtea iuris quoque ſtudio ſedulam navavit operam: dein ad exteros huius ſtudio excolendi gratia profeſtus, per Helvetiam & Galliam in Belgium tranſiit, celebriores illorum locorum viros eruditos frequentavit, & inſtructiſſimas bibliothecas curioſis oculis perluftravit, domumque redux illuſtranda hiſtoriæ Palatinæ omnem induſtriam adhibuit, conſcripto de ea in-*

tegro volumine, cum codice diplomatico; quo eam sibi nominis famam comparavit, ut a serenissimo & potentissimo Electore, Domino nostro clementissimo, Consiliarii & Historiographi Palatini munus ei demandatum fuerit; cui etiam summa cum diligentia præfuit, & itinere in Bavariam & Austriam, rursusque in Belgium suscepto, quamplurima ibidem manu scripta notatu dignissima acquisivit & excussit, sicque maiorem rerum Palatarum ac aliarum notitiam adeptus est; ob quam etiam Consiliarii & Historiographi Hassiaci titulo condecoratus, historiam Hassiacam conscribere cepit: hac vero sedulitate & diurno nocturnoque studio, nec non accedentibus variis afflictis animi curis ac sollicitudinibus haud parum infirmari valetudinem sensit, corpusque ita debilitari, ut ob continuos fere dolores hæmorrhoidales & ventris flatulentas distensiones studiis valedicere coactus fuerit, fractisque tandem viribus, die III. huius mensis placide vitam cum morte commutavit, nondum exacto ætatis suæ anno LVI. Ad huius viri pie defuncti funus, hodierna die, quæ est V. Octobris hora prima pomeridiana efferendum, omnes litterarum & litteratorum fautores ac cultores, Academiæque cives officiose & peramanter invitantur, & ut frequentes funeris exequias comitari velint, obnixè rogantur. P. P. Heidelbergæ die V. Octobris MDCCXV.

Ex carmine lugubri k) tantum ea, quæ vitam Tolneri aliquatenus illustrant, hic subnectimus:

Von diesem Wechsel kan ein klares Zeugnuß geben
Herr Tolner, der allhier in seinem gantzen Leben

Sich

k) Quod condidit, & Heidelbergæ in fol. edidit. I. Fr. Mieg, tunc XV. annorum adolescens, nunc autem meritissimus curiæ matrimonialis Palat. Director. De cuius scriptis vid. cel. I. G. Meuselius in dem gelehrten Teutschland. Ipsi scriptis adiungendus est tr. de electione imperatoria, Wormat. 1757. 4.

Sich darauf hat gelegt genau zu nehmen acht,
Was in Historien noch Niemand hat betracht.
Desswegen, wie er sehr sein Vatterland geliebet,
Hat Er auch sonderlich darinnen sich geübet,
Die Fata von der Pfaltz und ihrer Obrigkeit
Zu forschen embßiglich, zu zeigen gantz bereit.
Den Stamm der Fürsten Er so weit her deriviret,
So in der Pfälztzischen Historie triumphiret,
Dass ihm *Paræus* weicht, dass selbst *Freherus* nicht,
Was Er gezeigt an, gebracht hat an das Licht.
Drum ihn die Pfaltz beklagt; es klagen auch die Hessen,
Dass Er den hohen Stamm, darüber Er geseßen
Schon etlich Jahr mit Fleiß, der Fürsten, wie mandacht,
Vnd ihr Historiam noch nicht zum End gebracht.
Ein Werck dem andern gleich, so weit hinauff getrieben,
Dass, was *Dillerus* auch und *Winckelmann* geschrieben,
Mit seiner Arbeit nicht verglichen werden kan,
Wann ein gelehrte Hand das Ende fügt daran.
Es hat der Seelige viel Jammer auch erfahren,
Bey dieser Lebens-Zeit wohl in den letzten Jahren,
Er hat das Creutz geschmeckt, die Trübsaal schwer gefühlt,
Und alles Ungemach hat mit Ihm wohl gespielt.
Er war durch Angst geprüft, durch Leiden recht gedrückt,
Und wo Ihm eine Stund die matte Seel erquicket,
So war ein gantzer Tag dargegen ohne Ruh,
Und brachte meistentheils die Nächte schlaflos zu.

Wie öfters hæufften ſich bey Ihm die groſſe Schmerzen,
 Und gaben Stoff auf Stoff nach Seinem matten Hertzen:
 Der Schmertze lieſſ nicht nach, Er faſſe oder lage,
 Und wann die Ruhe kam, war es ein Freuden - Tage. &c.

Alia aliorum de Tolnero teſtimonia alibi l) legi poterunt. Sic Vir doctiſſimus m) *Incredibili*, inquit, *industria Auctor hic emendavit ſtemmata atque genealogias Comitum Palatinorum. In rebus etiam antiquis evoluendis plenus & curatus eſt. Typus autem admodum mendosus, nulla ſcriptoris culpa, opus deformat. Deſiderarem quoque auctorum ſelectum. Sed erudito atque induſtrio viro, ex patria exſuli per tyrannidem Gallorum, forte non is monumentorum apparatus eſſe potuit, quem tranquillæ Muſæ in eiſmodi lucubrationibus exigere aſſolent. Interim gratias ei publico nomine agimus pro erudito labore: ſique preces noſtræ aliquid poſſunt, rogamus eum, ut ab anno MCCXCV, ubi deſiit, continuare pergat hiſtoriam Palatinam, cum illa nunc reſtent, quæ faciem Germaniæ hodiernam propius attingant. Hiſce ſuffragatur alius ſcriptor n), qui Tolnerum noſtrum *Viri longe doctiſſimi* elogio condecorat, & ut Deus vitam illi otiumque concedat, continuandi, quod cæpit, hiſtoriæ Palatiſinæ opus, vovet. Nec ab eorum ſententia diſcedit elegantiſſimus hiſtoricus o), *Recentior*, inquit, & *egregia eſt Caroli Ludovici*
 Tolne-*

l) Apud cit. *Ioannis* paſſim.

m) Nempè *Ludovicus Petrus Giovanni*, five, qui ſub iis nominibus latet, *Ioan. Petrus Ludewig* in Germania principe lib. V. cap. VI. p. 116. ed. ſecundæ.

n) Nimirum *Nic. Hieron. Gundlingius* in diſſ. de iure oppignorati territori §. 86. in adnot. ** p. 60.

o) Qui eſt *Burc. Gotthelf. Struvius* in biblioth. hiſt. cap. XXI. §. VI. P. 561.

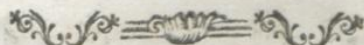

Tolneri historia Palatina a principio ad ann. MCCXCV. Francof. MDCC. f. Multam industriam adhibuit auctor, ita ut stemmata & genealogias Comitum Palatinorum potissimum emendaret, & multa ex antiquis erueret, ita ut continuatio operis ad nostra usque tempora omnino sit optanda p). Atque hæc de Tolnero nostro sufficiant!

5) *Abrahamus Theobaldus Gottschalck, Crucenaco-Palatinus, Ioan. Theobaldi Gottschalckii cognatus q), qui, studio studiorum academicorum, in primis Heidelbergæ, feliciter emenso, præfectus in sacris fuit cætui Evangelico Reformatorum, qui in oppidulo Stadecka, tunc temporis Bipontinæ conditionis, colligitur. Hic edidit, quantum quidem novimus, docte elaboratum sermonem sacrum, sub titulo: Geistliches Rauchwerck — — in einer Fast-Buff- und Bettags-Predigt über den — — Sieg, womit der Herr Zebaoth — — den alldurchleuchtigsten-Fürsten Herrn CARL den XII. der Schweden, Gothen und Wenden Kæinig &c. &c. wider — den*

p) Cetera nobis suppeditat cit. *Ioannis* in specim. I. animadvers. ad *Tolneri* hist. Pal. præfat. in miscell. Palat. p. 3. seqq. Elegantissimam *Tolneri* biographiam, ex qua plurima depromsimus, nobiscum communicavit Vir perillustrius *P. W. L. Flad* in den *Karlsruher Sammlungen* oder *Abhandl.* aus allen Theilen der Wissenschaften &c. vol. I. p. 201-208. p. 237-244. Eadem biographiam videmus insertam in celeb. *Aug. Frid. Schozzi* iuristischem Wochenblatt, dritter Jahrgang (Leipz. 1774. 8.) num. XII. p. 169—191. Conf. etiam *Personalia de vita & obitu Tolneri*, nec non *Iöcherus* im allgem. gel. Lex. P. IV. p. 1231. & 1240.

q) Hic ab an. 1671. ad an. 1675. cultor Musarum Heidelbergensium fuit diligentissimus; quo tempore varia concinnavit epicedia Lat. & Germ. v. g.

den Czaar — bey Entfatz der Stadt und Grentzveftung Nerva gekrönet, — aus den vorgeschriebenen Textworten 2 Chron. XIV. II. — vorgestellt, und -zum druck befördert. Hanau 1701. in 4. Hæcce concio dedicata est generosissimo Dn. *Gabrieli de Oxenstierna*, Comiti in Cronenburg &c. regiae Maiestatis Suedicæ Status Ministro & Governatori Ducatus Bipontini, viro incomparabili.

6) Huncce Theologum sequitur egregius physicus *Ioannes Daniel Geier*, Crucenacensis, primum diœcesis Alceiensis, postmodum vero præsidii Fridericiburgensis ac Mannhemienfis Medicus Electoralis Palatinus, & Academicus curiosus; utpote qui elucubratisimum de montibus conchiferis ac glossopetris Alceiensibus schediasma ad *Georg. Francum*, Archiatrum, Prof. P. O. Heidelberg. & Academicum curiosum, scripsit, & deinceps publici iuris fecit r). Huic schediasmati, quod sine indice auctorum viginti duas continet paginas, alii duo libelli sunt subiuncti, quorum titulus generalis sequens est: 1) *Io. Dan. Geieri* Thargelus, Apollini facer, continens trigam medicam, ex regno animali, minerali & vegetabili s). De cantharidibus, 2) de montibus conchiferis & glossopetris Alceiensibus Archipalatinis, 3) de Dictamno, ad mentem S. R. I. Naturæ Curiosorum. Francof. 1687. 4.

7)

v. g. in obitum *Georgii Cellarii*, eccles. Senatus Consiliarii, qui IX. Cal. Sextil. an. MDCLXXI. placide in Domino suo obdormivit; in obitum *Danielis Spanhemii*, Academiae Heidelb. Bibliothecarii, *Frid. Spanhemii* sen. filii, die XX. Ian. an. 1675. in florentissima ætate, celeri fato, extincti; atque in eiusdem memoriam epiced. Lat. Heidelbergæ, typis *Ioan. Christiani Walteri*, Acad. typogr. 4.

r) Nimirum Francof. & Lips. 1687. in 4.

s) Id quod iam monuimus in Alceia Palat. illustr. §. IV. p. 8. not. III.

7) Nunc ordo tangit *Carolus Conradum Achenbach*, Cru-
cenaco-Palatinum. Familiam *Achenbachiorum* non modo fatis
antiquam, sed in variis quoque ecclesiis celebrem fuisse,
constat. Notus inter alios nobis est *Georgius Achenbach*, Las-
phæus, postea an. 1613. Pastor Crucenacensis t); utpote qui
sub *Rodolpho Goclenio*, Profess. philos. pentada quæstionum
philos. Marburgi an. 1609. in 4. defendit, eamque præter
alios dedicavit *Ioanni Achenbach*, verbi divini ecclesiæ Girck-
husianorum, Wunderthusianorum &c. *Μυσαγοργῶ* sincero, co-
gnato suo u), *Francisco Achenbach*, Diacono apud Lasphen-
tes, patrueli suo, nec non *Ioanni Achenbach*, mysteriorum
s. sanctorum apud Ahrfeldenses dispensatori, patri suo. *Ca-
rolus* autem *Conradus Achenbach*, qui duos fratres natu mino-
res habuit *Franciscum Philippum* & *Ioannem Iacobum* v), Cru-
cenaci die XXVI. Aug. anno superioris seculi quinquagesimo
quinto w) natus; in qua civitate avus eius *Georgius* fuit Ec-
clesiastes, pater vero *Ioannes* Pastor & ecclesiarum vicinarum
Ephorus x). Noster cum duobus fratribus postea disciplinæ
Gymnasii nostri Heidelbergensis traditur; ubi sub moderami-
ne *Iosephi Tannebergii*, tertiæ curiæ præceptoris, *Ferdinan-
di Posthii*, Conrectoris, & præsertim *Ioan. Gerlaci Wilhelmi*,
Re-

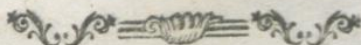
t) Vid. infra §. XLIX.

u) Hic idem *Ioannes Achenbachius* fuit, cui *Petrus Marcellinus Mylius*, scho-
larum Francoberg. Director, dicavit epigrammatum libellum, cui titu-
lus: „Libellus epigrammatum, statum Hierarchiæ Romanæ Catholicæ
brevi & festivo carmine quasi vivis coloribus quadantenus depingens. „
an. 1619. in 4.

v) De quibus vid. *Gymn. Heidelberg. in spicil. IV. §. XX. p. 30. & in
spicil. V. §. XX. p. 19.*

w) Non vero an. 1656.

x) De quo inferius §. XLIX.

Reſtoris, in ſtudiis propædeuticis, ad quæ tunc temporis animi adoleſcentium feliciter accendebantur, atque iisdem utiliter innutriebantur, eos fecit progreſſus, ut ſumma cum laude fuerit ad lectiones promotus academicas. Academicis vero ſtudiis diligentiffimam navavit operam Heidelbergæ, potiffimum Marburgi Cattozum, & in quibusdam Belgarum academiis. Deinceps, ſtadio ſtudiorum academicorum bono omine emenſo, ordinis ſacri candidatis adſcribitur, immo iam anno ætatis ſuæ viceſimo tertio nuncupatur aulicus concionator in Turnhout apud Sereniſſimam Dominam MARIAM viduam, Ducem Palatina-Simmerenſem, natam Principem Arauſionenſem. Verum autem poſt trium annorum decurſum optima hæcce Princeps ipſum invita amiſit, quum in locum *Ioannis Dortii* Crucenacum evocaretur y), ubi anno 1682. iuxta *Godofridum Andreae*, Inſpectorem z), deſignatus fuit primus Diaconus a). Poſtmodum autem an. 1684. Sereniſſimi Principis CAROLI, Electoris Palatini a parte Reformatorum ultimi, a concionibus aulicis in ordine ſecundus vocatur; in qua ſtatione quoque apud Sereniſſimam CAROLI matrem, CAROLI LUDOVICI Electoris viduam, uſque ad annum 1686. permanſit. Deinceps vero poſt Sereniſſimæ Principis obitum, d. XVI Martii eiſdem anni ſecutum, ſecundus in templo coenobii Paſtor, ſed tamen an. 1689. Eccleſiaſtes in templo Spiritus Sancti denominatur & confirmatur. Tandem an. 1693. ipſi munus Conſiliarii eccleſiaſtici Palatini demandatur.

Verum

y) Conf. mſſ. acta der Beſtallungs-puncten der reformirten Geiſtlichen in der Inſpection Creuznach de an. 1682. ad 1760.

z) De quo egimus ſupra §. XLVI. num. 19. p. 340 — 379.

a) Legatur mſ. Extractus aus dem Pfarrer- und Schul-Competenz-Buch ad annum 1682.

Verum enim vero splendidam hanc & gravissimam haud diu administravit provinciam. Nam postmodum, patria nostra in funestissimo bello Gallico miserrimum in modum devastata, anno 1700. FRIDERICUS, nominis sui *primus*, Rex Borussiae Potentissimus, benignissimum exulum Palatinorum praesidium, nostrum tamquam aulicum & ecclesiae cathedralis Pastorem, immo Consistorii, quod Halae Magdeburgicae floret, Senatorem, clementissime designat & sollemniter constituit. Inde, Theologiae Doctor rite creatus, anno seculi nostri secundo Berolinum, ad munera Concionatoris aulici, Pastoris ecclesiae cathedralis, ecclesiastici Consiliiarii, & regiae Berolinensis scientiarum societatis Socii, obeunda, transit, iisque amplissimis & gravissimis muneribus gravissime, dexterrime, summisque omnium encomiis praefuit usque ad ultimum vitae suae halitum. Ibidem vir hicce optimus & maxime pius obiit diem supremum d. XXI. Martii an. 1720. aetatis sexagesimo quinto. In perpetuam ipsius memoriam oratio funebris ex Psalm. CXIX. 92. fuit habita b). Ceterum ornatus fuit noster magnis & maxime egregiis animi corporisque dotibus, quemadmodum omnes, consortio eius usi, testabantur, & prouti quoque ex eius effigie, quam possideo, cernere aliquatenus licet. Praestantissima potissimum & suavissima polluit eloquentia planeque nectarea suada. In proponendis sermonibus fuit brevis, sed distinctus tamen, emphaticus, gratus, suavis, iucundus, immo, plura paucioribus ut complectar, prorsus singularis & pæne divinus, ita ut auditoribus suis maximam semper moverit admirationem.

Anno 1683. auspiciatissimum iniiit matrimonium cum honestissima & probissima Virgine *Maria Margaretha*, amplissimi

F f f 2

mi

b) Quae etiam Berolini an. 1720. in fol. prodit. Hanc dixit *Henricus Augustus Steinbergius*, regius Concionator aulicus & Senator ecclesiasticus.

mi Viri *Ioannis Wilhelmi Weidneri* c), I. V. D. & celsissimi Principis Birckenfeldensis Confiliarii, filia; utpote quæ ipsi octo peperit liberos; ex quibus quatuor ante patrem fuerunt denati. Ad *Achenbachium* nostrum & *Ioannem Danielem Schmidmannum* d), parochialis ecclesiæ Berolinensis Pastorem, atque ecclesiasticum regiæ Maiestatis Borussicæ Confiliarium, pariter Palatinum, exstat dissertatio epistolaris e). Quod ad scripta *Achenbachii* attinet, is collegii biblici decadem primam ad Gen. cap. I. v. 1. sub præsidio *Reinholdi Pauli*, s. s. theol. D. & Prof. defendit Marburgi d. XII. Aug. an. 1676; eiusdem decadem nonam, ibidem d. XIII. Ian. 1677; decadis duodecimæ pentada posteriorem, ibid. d. XXII. Mart. 1677 f). Præterea, dum adhuc Heidelbergæ morabatur, proposuit den Verlust getreuer Vorsteher, ex Ies. cap. III. 1. 2. 3; quum tit. *Ioannes de Spina*, I. V. D. Palatinus Senator ecclesiasticus, Institut. & iuris feudalis Professor Heidelbergensis, d. XIII. Sept. anno elapsi seculi octogesimo nono contumulatus fuerit. Rogatus hancce pro frequentissima concione dictam orationem typis evulgavit Heidelberg. an. 1690.

- c) Filius hic fuit *Ioannis Leonardi Weidneri*. Vid. Gymn. Heidelb. spicil. III. §. XV. p. 14. spicil. IV. p. 22. spicil. V. p. 9. seqq. & spic. VI. p. 14. seq.
- d) Idem *Schmidmannus* Berolini ex hac terrestri in cælestem vitam commigravit m. Iul. an. 1727. Orationem funebrem dixit *Jacobus Elsnerus* d. XI. Iul. eiusdem anni ex Ies. LIV, 13; quæ ibidem in fol. prodiit. Conf. *I. G. W. Dunkel* in den hist. crit. Nachr. &c. vol. I. P. II. in adpend. p. 340.
- e) Quam *Henr. Jacobus van Basbuisen* scripsit, & d. VI. Novembr. 1715. dedit, præmissam orthodoxiæ, expositæ orbi erudito dissertatione propria de siglo & Cherubinis, Hanoviæ 1715. 4.
- f) Hanc dedicavit D. *Ioan. Ludovico Fabricio* & *Ioan. Friderico Miegi*; tunc celeberrimis theol. Professoribus Heidelbergensibus.

1690. in 4. Insuper edidit eine Leichpredigt auf *Ursula Sibylla Huffin*, geborne *Miegin*, Halle 1701. in fol; eine Predigt von der Auferstehung der Todten, über Act. XXIII. 6. Koeln an der Spree 1704. 4; atque plures, ut opinor, alios istiuscemodi sermones g).

8) Theologo adiungimus Iurisconsultum haud contemnendum, non quidem tam propter scripta politica, quam potius eristico-theologica famosum, nempe *Christianum Rittmeyerum*, indolis turbulentæ hominem; utpote qui, variis rationibus inductus, a castris Evangelico-Lutheranorum ad sacra Romano-Catholicorum transiit, in quibus usque ad obitum constanter persistit. Haud ita diu post celsissimi Regiminis Electoralis Palatini consiliarius & archisatrapiaë Cruce-nacensis Dapifer, quem in vulgari sermone Truchsessium nominare solent, clementissime constituitur. Hic præter alia in dias luminis auras sequentia emisit scripta eristica: 1) *Vindicias iuris reformandi*, auf Veranlassung eines wieder die Churpfälzische introductionem exercitii Catholici von einem Anonymo an. 1696. herausgegebenen Tractätleins. Coblenz, 1703. in fol. 2) *Catholische Anmerckungen über den reformirten Heydelbergischen Catechismus*, durch welche einige — — — Articul des Catholischen Glaubens aus — — — Zeugnüssen der vornehmsten in den vier ersten Sæculis geblüheten Vätter und Lehrer der Kirchen — — — behauptet und erwiesen, der Vngrund des — — — Vorgebens, dass die Protestirende Religion in den streitigen Punkten mit der Lehre der

F f f 3

g) Conf. cit. *Dunckelius* l. d. vol. I. P. III. num. 501. p. 360; ubi laudatur *Ioan. Christop. von Dreyhaupt*, consil. intimus Boruss. in pago Neletici & Nudzici, oder in der ausführlichen diplomatisch-historischen Beschreibung des Saal-Kreises &c. II. Theil. (Halle 1750. fol.) vol. XXIII. p. 572.

ersten Kirchen übereinkomme, — gezeigt, anebst die wichtige Frage: Ob ein unmittelbarer Reichs Stand dero Vnterthanen das Lästern seiner Religion ohne Gewissens-Bekraenckung verbieten könne? Heidelberg. 1707. 4. Mox contra hasce observationes Theologi Reformati Heidelbergenses christianas evulgaverunt admonitiones. Hinc autem lis eo maior eoque acerbior fuit exorta, ita ut *Rittmeyerus* d. XXXI. Decemb. an. 1707. publici iuris fecerit 3) Vorlaeufige Ermahnungen, und an die — Reformirte Herren Professores Theologiæ abgelassene — Bitte, dass sie sich in Beantwortung seiner catholischen Anmerckungen — besser, als in ihren — in Druck gegebenen Christlichen Erinnerungen geschehen, zu befeissigen belieben wollen &c. Heidelb. 1707. in 4. Verum autem, quid inde effectum fuerit, experientia affatim edocuit. Nam adversus illud scriptum Reformati Heidelbergenses Theologi ediderunt eine christliche Warnung auf die vorlaeufige Ermahnung des Churpfaelzischen Regierungs Raths, Herrn *Christ. Rittmeyers*, und an denselben abgelassene geziemende Bitte, dass er sich in fernerer Beantwortung ihrer christlichen Erinnerungen einer andern Methode bedienen, die angeführte Authores zuvoren, ehe er sie falscher Allegationen beschuldige, aufschlagen — moege &c. Heidelberg. den 17. Januarii. 1708. in 4 h). Insuper D. Chr. *Rittmeyerus* scripsit triginta mysteria passionis dominicæ succincte enucleata, demum edita Mogunt. 1741. in 8.

Idem

h) De hac lite vid. D. Ludov. Christi. Miegii & D. Io. Chr. Kirchmeieri, tunc theol. Professorum Heidelb. celeberrimorum, præfat. ad historiam collationum publicarum inter Professores Catholicos & Reformatos in Academia Heidelbergensi coram illustri Auditorio habitaram, & iuxta eum animadversionibus necessariis ad R. P. *Melchioris Kirchneri*, S. I. appen-

Idem *Rittmeyerus* quum Protestantibus Planicenses vehementem in modum insectaretur, *Ioan. Christianus Kirchmeyerus*, Theol. D. & Prof. Heidelberg. nec non Consiliarius eccles. Palatinus, m. Ianuar. an. 1713. Crucenacum abire iussus est, ad ea gravamina religiosa, quæ vocantur, diligenter inquirenda, & si fieri posset, pro iudicii sui sagacitate, qua pollebat, de medio prorsus tollenda i).

9) Iam sequitur egregius atque in muneribus suis maxime strenuus gravissimusque Theologus, nempe *Philippus Hieronymus Andrea*, natus Spiræ Nemetum, *Christophori Andrea*, primum eccles. Spirensis, postea Edikoviensis in Palatinatu Pastoris, filius natu maximus k). Hic prima artium liberalium fundamenta in Gymnasio Heidelbergensi posuit, atque ibidem tales in studiis propædeuticis progressus, speciatim sub ductu *Ioannis Gerlaci Wilhelmi*, tunc Rectoris, fecit, ut summa cum laude ad academias transferit lectiones l). Deinceps optimas celeberrimasque Academiae Heidelbergensis, Basileënsis & Marburgensis Musas salutavit, ibique omnibus suis Doctoribus cumulativè satisfecit, adeo ut quoque, systa-

appendicem secundi generis editam, an. 1711. in 4; addatur *Ioan. Adolp. Hartmanni*, Hist. & Eloq. Prof. P. O. oratio funeb. in obitum *D. Io. Chr. Kirchmeieri*, S. S. Theol. D. & Prof. in acad. Marburg. primarii, Augusti Suecorum Regis, Hassiæ Landgravii reliq. Consiliarii eccles. & ecclesiarum reformatarum in Hassia superiore Inspectoris, (dicta d. XX. Martii an. 1743. atque eodem anno Marburgi typis vulgata in 4.) p. 53 — 60.

i) Conf. idem *Hartmannus* in cit. elegantissima orat. p. 54. seqq; ubi quoque p. 62. 63. 67 — 73. alia, potissimum ecclesiasticam patriæ nostræ historiam illustrantia, subiunguntur.

k) Vid. *Gymn. Heidelberg. spicileg. V. §. XX. p. 18.*

l) Conf. *ibid.* & in *msl. catalogis discipulorum.*

syftaticis iisque optimis & elegantiffimis exornatus, tandem ad lares patrios redierit. Præterea, variis speciminibus indefeffæ diligentia & ftudiorum publicatis, bonam nominis fui famam usque eo extendit, ut haud diu post examen theologicum, quo se virum præstitit in litteris apprime versatum, electus fuerit Pastor ecclesiæ Spirensis, postea vero ecclesiæ Neohusianæ prope Wormatiam Vangionum. Tandem ab ampliff. Senatu ecclesiastico Palatino Crucenacum ad munus ecclesiasticum obeundum evocatur; ad quod d. XXVI. April. anno seculi nostri primo m) fuit inauguratus. In utroque enim munere Inspectorem & Pastorem *Fabritium*, qui *Gisberto Porlockio* n) quidem successerat, sed mox dicto anno Dantiscum abierat, ibidem excepit o). Eidem *Andreae* præter alios Crucenacum suum, quod occasione inaugurati Gymnasii prodiit, *Iac. Daniel Humbertus* p) dedicavit. De nostro dignum est memoratu, quod in contractu divisionis Comitatus Sponhemienfis inter Sereniffimos Principes, Electorem Palatinum & Marchionem Badensem, institutæ legimus. Nam, quum *Ioan. Henricus Otto* q), celsiff. Regiminis Electoralis Consiliarius & Camera Director, ecclesiasticis propter religionem & cultum divinum delegatis respondisset: Ea in re factum iri, quod iuris foret. Hinc laudatus *Andreae* sequentem propositionem per memoriales huius argumenti litteras decenter exposuit: *Dass Ihro Churfürstliche Durchleucht*
in

m) Prouti testantur litteræ Celsiff. Regiminis Elector. ad Archifatrapiam Crucenacensem, et mss. Acta der Bestallungs-Puncten der reformirten Geistlichen in der Inspection Kreuzenach de an. 1694 — 1760.

n) De quo supra §. XLVI. num. 21. p. 379. seqq.

o) Ut legimus in modo cit. Actis der Bestallungs-Puncten &c.

p) De quo iam alibi pluribus egimus, v. g. in hist. de Gymn. Heidelb. & in spicilegiis passim, nec non supra in h. §. num. 3. p. 388. seqq.

q) Legantur, quæ superius scripsi §. VIII. p. 20. seqq.

in Dero den 21. Novembr. an. 1705. Chur - und Landfürstliche Declaration sich gnaedigst erkläeret, es in der vorderen Graffschafft Sponheim ratione der reformirten Religion und Kirchenwesens mit dem, was selbigen anhaengig ist, wiederumb in Stand kommen zu lassen, wie es in denen Jahren 1653. auch 1666. errichtete pacta mit sich bringen, auch über das erst kurzhin unterm 23. Septemb. an Dero zum Abtheilungsgeschafft in Dero untern Graffschafft Sponheim Hochverordnete, und dazumahlen zu Franckforth noch anwesende Herren Commissarios, und Raethe, auch Veranlassung einer durch den Koeniglich - Preussischen Residenten zu Düsseldorff geschehenen unterthaenigsten Beschweh- rung ein gnaedigstes Rescript, davon ihnen von Churpfaltz Kirchen - Rath communication geschehen seyn, dahin ergehen lassen, dass es mit gedachtem Kirchenwesen erwehnter massen nach eingerichtet werden solle. Als wollten sie in tieffster Submission und Vnterthænigkeit gebeten haben, dass ein solches geschehe, mithin das reformirte Religions - und Kirchenwesen cum annexis in der vorderen Graffschafft Sponheim nach Anweisung vorgedachter Verträgen und darauf sich gründender Chur - und Fürstlicher gnaedigster Declaration wieder hergestellt werden moege, mit angehencktem unterthaenigstem Wunsch; dass der allerhoechste Gott Ihro Churfürstliche Durchleucht zu Pfaltz, unserem gnädigsten Churfürsten und Herrn, alles Chur - und Fürstliche Wohlergehen, ein langes Leben, eine friedsame Regierung, eine sichere Wohnung, getreue Ræthe, dapfere Kriegslæute, und ein gehorsames Volck geben, und nach dieser Zeitlichkeit Die aufnehmen wolle in die graue Ewigkeit r).

Idem

r) Vid. instrumentum publicum ms. de hac partitione, quod in archivis Palatinis et Badenibus adservatur, & nos supra §. VIII. p. 21.

Idem *Andreae* per integros propemodum tres annos corporis imbecillitate morboque conflictatus s), tandem piam suam animam exhalavit, & unico suo Redemptori tradidit Crucenaci d. XX. Febr. circa meridiem inter horam undecimam & duodecimam anno seculi nostri vicesimo quinto t), duabus superstitibus optimis filiabus, quarum altera D. *Kochio*, altera vero D. *Müllero*, tunc temporis Crucenaci Medicis experientissimis, nupta fuit. Plura, quæ addam, iam non habeo. Nam omnia Nostri scripta partim in fratris *Andreae*, tunc apud Mannhemienfes bonorum ecclesiasticorum Collectoris, partim in generorum manus pervenerunt, postmodum ab aliis, uti plurimum fieri solet, partim dissipata, partim dilacerata.

10) Theologo comitem addimus illustrissimum iuris Antesignanum, nempe *Ioannem Henricum de Fuchs*, Monzingensem, patrum *Ioannis Casimiri Fuchs*, Monzinga Palatini u). Noster *Ioannes Henricus* d. XXVI. Decemb. anno æræ vulgaris 1664. communi hoc spiritu frui coepit, patre procreatus *Ioanne Iacobo Fuchs*, primario civitatis Monzingensis Prætoris, spectatæ industriæ, prudentiæ & integritatis viro; matre vero *Maria Margaretha*, viri amplissimi *Ioan. Casimiri Kylburgeri*, Consilarii & Quæstoris Nassovici - Ottovillani meritissimi, filia lectissima. Quorum parentum sollicita cura, perceptis tum Monzingæ tum Meisenhemii, quibus ad humanitatem formari iuventus solet, disciplinis, an. 1685. Hei-
delber-

s) Quæ summus aus dem Sterbbericht des Pf. *Sixt* de d. d; qui *Sixtus* anno ætatis suæ sexagesimo septimo in ephoria nostro *Andrea* successit. Vid. infra in h. §. num. 18.

t) Conf. Sterbregister de d. an. & die.

u) Hic an. 1732. eximiam de dioecesi Beckelnhemienfi in Gymnasio Bispontino recitavit orationem, postea ibidem typis vulgatam in 4-

delbergam se contulit, atque ibidem an. 1687. disputatione de *feudi refutatione* sub præsidio *Ioan. Wolfgangi Textoris* ventilata, abiit Ienam, celebrem illam mentis ad omnem divinarum iuxta atque humanarum litterarum laudem exercendæ palæstram, atque iuris tum civilis tum publici, res imperii Rom. Germanici potissimum spectantis, se dedit studio, & quum in eo recta planaue via procederet, neque languens, neque defessus, brevi emineuit, immo propter eruditionis præstantiam, cum morum elegantia vitæque honestate coniunctam, omnibus bonis, maxime vero rerum intelligentibus, fuit acceptus & gratissimus. Mox deinceps, Palatinatu nostro a Gallis turpissime devastato, suadente magno illo *Henrico Cocceio* v), Francofurtum ad Oderam coninigravit, ibique statim egregius virtutum eius splendor adparuit. Illustrissimo certe viro *Everhardo Christophoro Balthafari*, L. B. de *Danckelmann* w), primario tum temporis Berolini Status Ministro, summoque consiliorum omnium Præsidi longe dignissimo, dignus præ aliis fuit visus, cui filium, ad spem maximam omnino natum, videlicet *Fridericum Carolum* x), exteras in regiones deducendum, usu maiori firmandum, atque ad altiora negotia formandum præparandumque, committeret. Quas gravissimas partes quum omni fide omnique industria obiisset, domum redux, Hero excellentissimo patrocinate, anno 1691 y). Francofurti ad Viadrum, præstantissimo

G g g 2

fimo

v) De quo fusius egimus in comment. hist. litt. de quibusdam eruditorum luminibus Palat. Belg. Sect. IV. §. VI. p. 31. seqq.

w) De hoc antiquissimo *Danckelmanniorum* genere vid. meus *Emo Lucius Vriemoez* in serie Profess. Franecq. p. 50. seq. præsertim in Athenis *Frificiaci* p. 577. seqq. & quæ ipse scripsi in modo cit. commeht. §. II. p. 3. seqq.

x) Qui deinde S. C. Maiestati in Senatu aulico, rebus imperii diiudicandis constituto, summa cum laude, a consiliis sedit.

y) Alii ponunt m. Febr. an. 1692.

fimo illo studiorum optimorum emporio, in Iure consultorum, publice docentium, cooptatus est ordinem. Quam spartam cum rite capeffiviffet, an. 1693. ab ipfo *Cocceio* Doctoris exornatur insignibus. Deinceps aliquot annos tantum operæ tantumque studii academicæ iuventuti navavit, quantum non facile alius; fimul vero, quæ mentium excitatorum felicitas est, palam ostendit, fe non ingenio tantum valere & doctrina, fed confilio etiam, & rebus feliciter gerendis idoneum effe. Quo factum est, ut Berolinum in aula lucem an. 1698. vocaretur, atque in dies altius varios per gradus adscenderet. Primum namque Dicafterii, quod *camera iudicium* vulgo dicitur, Tribunalisque, cauffis civium e Gallia advenarum difceptandis inffituti, conffitutus fuit Confiliarius; deinde autem an. 1719. ipfius illius fori five Dicafterii, *Directoris* titulo, Moderator; tum an. 1723. Confiliarius intimus, & Collegii, regios redditus bonaque, quæ *Domanialium* nomine veniunt, adminiftrantis, Præfes vicarius; postremo Status, five negotiorum belli pacisque, Adminifter fanctior. Quibus in muneribus clementiffimis fuis Dominis, potentiffimis Borussia Regibus, nimirum FRIDERICO I. & FRIDERICO WILHELMO, integritatem fidemque fuam tanta adprobavit opera atque accuratone, ut in benigniffima ipforum gratia ad obitum ufque fuum fplendide floreret, immo hunc quoque fidelitatis fuæ caperet fructum, ut Nobilium in numerum eveftus, ampliffimoque prædio, cui *Wüftermarck* nomen, donatus, inclitam fuam domum haud parum redderet confpectiorem illuftrioremque. Quibus autem ampliffimis non diu præfuit functionibus. Nam d. XI. Iulii an. 1727. vivis exceffit Berolini.

E coniuge, matrona omnibus rectiffimi moris laudibus ornatiffima, *Catharina Margaretha*, D. *Georg. Gisberti Gloeckneri*, Icti apud Crucenacenses ampliffimi, filia, fex progenit

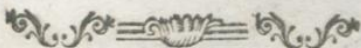

nuit liberos, duas nempe filias, quæ quidem ambæ, primariæ dignitatis viris nuptæ, sed fata patris anteverterunt; filios vero quatuor; ex quibus an. 1732. duo superstites erant, & nominis paterni vestigiis virtute atque exiffimatione constanter infistebant, immo virorum optimorum numeros implebant, *Carolus* scilicet *Iacobus*, nec non *Ludovicus Casimirus*: quorum ille Halberstadii, hic autem Mindæ eos inter, qui belli censusque publici rationes tunc moderabantur, Consiliarii titulo & dignatione, egit.

Dum vero optimus ipsorum pater Francofurti moraretur, nonnullas easque eruditissimas edidit disputationes, v. g. de *impugnatione testamenti fraterni per querelam inofficiosi*; de *voto captandæ mortis*; de *iure matris circa liberos a iure patris diverso*; de *via media* &c. z).

II) A superiori accurate distinguendus est, alius omnino gentis, nempe *Paulus de Fuchs*, Stetino - Pomeranus, primum longe celeberrimus Iuris Antesignanus apud Duisburgenses, de quo sequentia legimus: *Velut inter ignes minores Luna resplendet, ita Fuchsum sidus inter omnes micat, cuius radiis & fulgore huius Athenæi (Duisburgensis) dignitas non parum elucescit. Paulus Fuchsius est, — qui anno seculi præcedentis sexagesimo septimo in locum Feltmanni (Gerhardi, Clivensis,) successit, Vir in tantum laudandus, in quantum vitæ morumque elegantia, eruditionis nitor, Vlyssæ Pyliææ facundiæ dulcedo, ac denique tot dotibus velificantis Fortunæ propitius favor intelligi possunt. Is enim, postquam per quadriennium præclara celestis ingenii semina ad agrum hunc feliciter conferendum voce sua melliflua scriptisque contulerat, in*
G g g 3 aulam

z) Vid. *Crollius* sæpe laudatus in cit. orat. pag. 49 & 50. not. * & *Iocheerus* in dem allgem. gelehrt. Lex. P. II. p. 790. seq.

aulam a Serenissimo Electore (Brandenburgico) vocatus, sum-
 misque paulatim dignitatibus post collata Nobilitatis insignia ad-
 motus, ad eum apicem sub eodem Principe eiusque successore Po-
 tentissimo Rege FRIDERICO ascendit, quo vix altior iuris &
 sapientiæ cultoribus contingere posse videtur, factus nempe Mi-
 nister Status, ut appellant, simulque præter multiplices alios ho-
 nores, Academiarum omnium Protector, quarum Fautorem iam
 dudum egerat. Et iam vel in hac Academia apparuit ex ipsa mo-
 rum verborumque elegantia, quam rebus sublimioribus gerendis
 idoneus, quanta dexteritate, quantis dotibus a natura præditus
 esset ad conciliandam sibi Principum benevolentiam, equalium
 amorem, inferiorum cultum ac reverentiam, denique quam ad
 promovendam omnium mortalium salutem formatus, hoc est, ut
 paucis me expediam, vere prudens aulæque natus esset. Abiturus
 enim, oratione habita typisque mox sub Valedictionis titulo de-
 scripta, quod nec antea quisquam nec postea fecisse comperitur,
 perennem felicitatem primum Patribus academicis, suis quondam
 laborum & vitæ Sociis, deinde Presbyterio ecclesiastico, cuius
 membrum extiterat, ac postremo toti Vrbi precatus est, cum fa-
 voris & benevolentiae sponsione, quam deinceps huic Academiae
 quavis occasione affulgente prolixè declaravit a). Idem Fuch-
 sius est, cui, tamquam fautori summe colendo, carmen suum
 in vastationem vici Handeshemiensis, cum clade misera in-
 colarum, & paullo post infecutum primum incendium Hei-
 delbergæ urbis, cuius ipse tristis fuit spectator, an. 1689. d.
 XXII.

a) Hæc sunt verba ex celeb. Ioan. Hildebr. Wurbofi orat. paneg. in festo
 seculari academiæ Duisburg. habita in actis sacrorum secularium p. 101.
 & 102. Conf. idem in sciagraphia historiæ academiæ regiæ Duisburg.
 p. 14. lit. h. Ceterum P. Fuchsi scripta meritaque legi poterunt apud
 auctorem colloquiorum in regno mortuorum, Tom. V. colloq. 80; ubi
 tamen p. 1167. graviter errat, cum academiæ Duisb. an. 1667. con-
 ditam fuisse oscitanter commemorat.

XXII. Febr. postea sub adventum suum in urbem Berolinum obtulit *Ferdinandus Posthius* b), primum Gymnasii Heidelbergensis, deinde Gymnasii Electoralis Ioachimici, quod Berolini floret, Conrector meritissimus c). Idem etiam scripsit carmen ad eundem illustriss. *Paulum de Fuchs*, cum generosissimus filius in peregrinas oras sese conferret d). Ceterum hic monendum, nummum quemdam in memoriam *Fuchsi* cufum esse. Cuius vero nomen, sive *Ioannis Henrici* sive *Pauli de Fuchs*, in ipso nummo adpareat, mihi adhuc est incognitum e).

12) Non minorem, sed prorsus dissimili ratione, famam sibiimet adquisivit *Henricus Horche*, s. s. Theol. D. & Professor, anno superioris seculi quinquagesimo secundo Eschwegæ, oppido Hassiaco ad Werram, natus. In Palatinatu nostro primum nactus fuit munus ecclesiasticum. Nam ultima die m. Augusti an. 1683. iuxta Pastores Heidelbergenses *Ioan. Wilhelmum Matthæum* & *Ioan. Georgium Ohmium* in templo Sp. S. creatur Diaconus; sed iam an. 1685. ad idem munus obeundum abiit *Crucenacum* f); ubi iuxta Inspectorem & Ecclesiasten primarium *Godofr. Andreae* g) constituitur primus Diaconus. Secundi namque Diaconi officium tunc *Hedericus*

b) De quo vid. *Gymn. Heidelb.* §. XV. p. 18. *spicil.* IV. §. XV. p. 23.

c) *Conf. Ferd. Posthii* Musa Palatina & Brandenburgica in biblioth. poetica, quæ Berolini an. 1700. in 8. prodit, p. 66 — 76.

d) *Ibidem* p. 88 & 89.

e) Vid. egregius historiæ patriæ indagator D. *Bürtinghausen* in den *Pfaelz. hist. Nachrichten*, I. Probe, (Manih. 1783. 8.) p. 33. seq.

f) Sic legimus im *Verzeichnüß der Pfarrer*, so an. 1685. in der *Pfalz* gewesen; qui index msc. in archivo Senatus eccles. adservatur.

g) De quo superius p. 340. seq.

ricus Dauben administravit h). Insuper d. XXII. Aug. an. 1687. Heidelbergam rediit tamquam tertius Pastor in æde sacra, Spiritui S. dicata i). De scriptis *Horchii* speciatim alibi agitur k).

13) Palatinatum nostrum maiori luce illustravit illustris ille *Fridericus Reinhardus Flad*, Crucenaco-Palatinus, antiquissima Palatinorum gente, iam seculo decimo quinto satis celebri, fatus l). Crucenaci vero d. X. Ian. an. 1672. natus filius primogenitus, sive natus maximus trium filiorum & quatuor filiarum. Patrem habuit virum amplissimum *Phil. Petr. Flad m)*, antea Serenissimi Ducis Palatino-Simmerensis a Secretis, non vero, prout alibi legimus, Consiliarium intimum, postea, defuncto Duce, Archi-Palatinae Camerae Consiliarium & Collegii Archisatrapiae Crucenacensis Assessorem; matrem autem *Elisabetham Charlottam*, Dn. *Essartii*, celsissimi Regiminis Palatini Consilarii & Camerae Pro-Directoris vel Directoris vices gerentis, filiam lectissimam. Noster autem, qui a primis incunabilis optimam animi indolem præ se ferebat, prima studiorum suorum fundamenta iecit in Crucenacensi Gymnasio, demum, optimo suo patre cooperante, feliciter restituito, atque in eo tales fecit progressus, et talia diligentia speciatim

h) Conf. cit. index mfc.

i) *Horchii*, Euripo inconstantioris, ceterum viri acutissimi & eruditissimi, vitam, fata, scripta & obitum ex professo delineavit cel. *Car. Franc. Lubertus Haas*, Prof. philos. & hist. eccles. Marburg. Cassel. 1769. in 8. mai; atque ante eum ven. *Jac. Scheppius* in biblioth. Hagana, clas. I. fasc. II. p. 357 — 396.

k) Nimirum apud cit. *Dunckelium* vol. I. P. I. num. 174. p. 95. seq. Vol. II. P. III. num. 174. p. 548. Vol. III. in adpend. ad vol. I. P. I. p. 908.

l) Sic eiusdem gentis nomen in vitro caustico cuiusdam fenestræ in templo R. R. P. P. Franciscanorum Crucenacensium cernitur.

m) De quo supra §. VIII. p. 20.

specimina semper edidit, ut iam anno ætatis suæ decimo sexto, id est, anno supra millesimum sexcentessimum octogesimo octavo, in actu publico verno sub præsidio & moderamine *Christiani Fickeisenii* n), tunc lycei Rectoris, iudicaretur dignissimus, qui ad altiores scholas lectionesque academicas promoveretur.

Stadio itaque gymnastico utiliter emenso, sese statim contulit Herbortam Nassoviorum, tunc longe celebratissimum Musarum Athenæum, quod non paucos eosque doctissimos & aluit & protulit viros; ubi anno memorati seculi nonagesimo primo dissertationem de *Successione ab intestato*, sub præsidio celeb. Professoris *Scriba*, publice & magno cum adplausu ventilavit. Musis valedicens Herbortensibus, postea Heidelbergenses salutavit easque summo coluit studio. Potissimum autem Heidelbergæ celeberrimum & apprime insignem virum, nempe *Lingelshemium*, tunc temporis celsissimi Reginis Palatini a secretioribus epistolis, postmodum vero Consiliarium intimum, in gravissimis laboribus negotiisque politicis dexterrime adiuvit, ut se præsertim in stilo curiali, quem vocant, exerceret perfectioremque in practicis redderet. scientiis. Similiter eodem tempore usque ad annum nonagesimum tertium in Iudicio aulico eiusque auditoriis & alibi omnes casus iuridicos in adversaria retulit, vel, prouti vulgo loqui solent, protocolla direxit inque ordinem digessit. Verum autem tempore prospectuum in futurum periculosissimorum, & calamitatibus Palatinatui nostro funestissimis imminentibus, adhuc ante tristissimam illam & infaustissimam urbis Heidelbergensis devastationem, anno 1693. insecutam, circa finem anni nonagesimi secundi, sese recepit Francofurtum ad Viadrum; ubi studia sua diligentissime prosequutus, specia-

n) Vid. supra §. XXX. p. 163.

speciatim sub ductu illustrissimi *Henrici Cocceii*; utpote cuius omnes lectiones, in collegiis dictatas calamoque fideliter exceptas, secum deinceps in patriam reportavit o). Posthæc Francofurto discedens, aliquamdiu Berolini, ut ibidem omnia spectatu observatuque dignissima spectaret & observaret, commoratur. Desiderio suo quum in ista metropoli satisfacisset, studiis academicis coronidem impositurus, elaboratam suo Marte dissertationem de *distinctione iuris & virtutis*, sine Præside, pro licentia summos in utroque iure honores & privilegia doctoralia rite capeffendi, publico examini submitit, ultima Septembris die an. 1698. Giesæ - Hassorum. Hanc inauguralem dissertationem, doctissime elucubratam, sacram fecit Serenissimo atque Potentissimo Principi & Domino, Dn. IOANNI WILHELMO, Com. Pal. Rh. S. R. I. Archithesaurario & Electori &c. &c. &c. Litteræ dedicatoriæ sunt omnino dignæ, quæ legantur, quæ relegantur. Proinde etiam eiusdem laudatissimi & gloriosissimi Principis singularem expertus est gratiam, ab Ipso Iudicii aulici Archi-Palatini Consiliarius actualis, ut cum *Macrobio* scribam, anno superioris seculi nonagesimo nono constitutus benignissime. Secundum consuetam tunc temporis constitutionem lites matrimoniales, aulico Iudicio ad diiudicandum oblatas, administrabat, dirimebat, decidebat, donec tandem an. 1707. Serenissimus Elector gloriosissimæ memoriæ peculiarem curiam, rebus matrimonialibus destinatam, ordinavit & sollempniter instituit. In quam curiam ipse noster *Fridericus Reinhardus Flad* simul cum Viris amplissimis, nempe cum *Ioanne Cloetero* p), I. V. D. tunc Consiliario ecclesiastico, cum Iudicii aulici Consiliario de *Zachmann*, & cum Senatore Consistorii,

vel

o) Hæc collegia mss. adhucdum apud perillustrem *P. W. L. Flad* in perpetuam Patris memoriam adservantur.

p) Conf. superius §. XLVII. p. 397. seq.

vel potius Senatus ecclesiastici Evangelico - Lutherani Consiliario *Fuchſio*, tamquam primis ſpeciatiſſime nominatiſſimeque conſtitutiſſime Conſiliariis matrimonialibus, cooptatur. Qui Quatuor - Viri muneribus ſuis exactiſſime promptiſſimeque fungebantur. Inde patet, quantum nunc numerus diſcrepet ab illo. Huius Curiaē ab epiſtolis fuit *Gloeknerus* iunior, *Gisberti Gloekneri*, I. V. D. & Prof. Heidelberg. filius. Præterea noſtro an. 1715. d. IV. Ian. munus Senatoris eccleſiaſtici, reſtento ſimul aulici Iudicii Conſiliarii titulo & officio, clementiſſime demandatur. Deſuncto autem Conſiliario eccleſiaſtico *Heyleſio*, adeoque vacante ipſius ſalario, non in ipſius modo locum ſuccenturiatur, ſed ipſius quoque ſalarium ei benigniſſime conceditur.

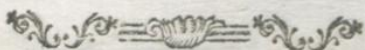
Antea d. IV. Iunii an. 1706. in matrimonii conſortium ſibiſmet, provida ſummi Numinis cura ſic dirigente, elegit nobiliſſimam virginem, *Albertinam Mariam*, natu maximam ampliſſ. Viri *Philippi Iacobi Vllmanni*, negotiorum bellicorum in Rheni ſuperioris circulo Curatoris ſupremi, atque *Annae Rebeckæ*, *Nicolao Mornay* natæ, filiam. Hæc noſtro peperit ſex liberos; ex quibus poſt patris obitum ſuperſtites fuerunt *D. Philippus Wilhelmus Ludovicus Flad*, iam perilluſtris Senatus eccleſiaſtici Director, celiſſimi Regiminis Palatini Conſiliarius, & digniſſimus Academiae Theodoro - Palatinae Socius a primis eiſdem Academiae incunabilis ordinarius q); *Ioannes Daniel Flad*, qui, dum vivebat, Adminiſtrationis bonorum eccleſiaſticorum Senator fuit r); *Charlot-*

H h h 2

ta,

q) Vid. acta acad. Theodoro - Palat. Tom. I. p. 8. Der Reformirten in Churpſalz aeufferl. Kirchenverfaſſung p. I. De variis ipſius ſcriptis agit cel. *Meuſel* in dem gelehrt. Teutſchland art. P. W. L. *Flad*.

r) De egregio hoc viro conſ. cit. acta acad. l. d. & *Meuſelii* tit. I. D. *Flad*;

ta, quæ Consiliario Administrationis ecclesiasticæ Steppio nupsit, & Eleonora, quæ ven. Schneydero, quondam meritissimo Inspectori & Pastori Boxbergenfi, nuptui dabatur.

Ceterum de ecclesia Palatina, de patria statuque eius publico nostrum optime fuisse promeritum, multa ipsius officia affatim demonstraverunt, immo eiusdem egregia merita maximam partem publice hodie sunt satis superque cognita. Tandem, quondam Archi-Palatini Iudicii aulici & curiæ matrimonialis Consiliarius, in dignitate Consilarii ecclesiastici & matrimonialis d. XVIII. Maii, qui erat dies adscensionis IESU CHRISTI in cælum, anno seculi nostri tricesimo, ætatis autem quinquagesimo nono, Heidelbergæ in cælestem ex hac vita terrestri emigravit, ibidemque in choro templi D. Petri sepultus iacet, ubi monumentum eius cerni potest, orientem versus, cum hoc epitaphio:

IVSTVS FLOREBIT SICVT PALMA:
 HIC
 QUIESCUNT BEATE
 OSSA
 NOBILISSIMI DOMINI
 FRIEDERICI REINHARDI FLAD. I. V. L.
 TRIPLICI CONSILIARII TITVLO OLIM
 CONSPICVI.

PA-

Flad; vitam eius eleganter delineavit cel. Iungius, Cameral. acad. Lutrensis Professor, in den Rhein. Beitr. zur Gelehrsamkeit de an. 1781. fasc. II. num. V. p. 141—153. incl. Conf. quoque acta acad. Theod. Palat. Tom. V. histor. p. 9.

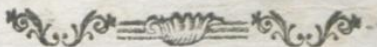
PATREM HABVIT
PHILIPPVM PETRUM FLAD.
CONSILIARIVM PALAT.
MATREM
ELISABETHAM CHARLOTTAM
EX STIRPE ESSART,
VXOREM
ALBERTHINAM MARIAM FILIAM
PHILIPPI IACOBI VLLMANN CIRCULI RHENANI
SVP. OPERVM BELLICOR. MACHINATORIS ET
COMMISSAR.
QVACVM
PROCRAVIT TRES FILIOS TRESQVE FILIAS. IN COELVM
EMIGRAVIT DIE XVIII. MAII AN. MDCCXXX.
POSTQVAM VIXIT LVIII. ANN. IV. MENSES.
RELICTIS II. FILIIS TOTIDEM FILIABVS
NEPOTE VNO ET NEPTE VNA
EX FILIA NATV MAXIMA.

Epicedium Germanicum in obitum eius condidit optimus defuncti adfinis s).

H h h 3

14) Quem

6) Nempe C. R. *Wilbelmi*, Pastor primum Bofenhemiensis, deinceps Crucenacensis, tandem Rohrbacensis prope Heidelbergam; qua occasione oden quoque lugubrem Germ. edidit *Io. Dan. Andreae*, tunc Gymn. Heidelb. Rector.

14) Quem antea iam memorare debuisssem, consulto demum hic loci inferere volui, nempe *Georgium Debus*, virum quidem scientiis & artibus instructum, sed inquietum tamen, varias in rebus ecclesiasticis turbas excitantem, plerumque autem, prouti docuit eventus, captantem anguillas. Hic d. XXV. Aug. anno superioris seculi quadragesimo nono natus fuit Spiræ Nemetum t). Pater ipsi fuit ven. *Ioannes Debus*, apud Spirenses tunc temporis meridianus, quem vocant, *Ecclesiastes*, & oppidani *Gymnasii Rector*, postmodum autem *Inspector ecclesiæ Kirchhemienfis prope Bolanden u)*; mater vero *Elisabetha*, nata *Egelinia*. Lustricum autem patrem habuit virum spectatissimum *Georgium Weberum*, tunc secretioris Consilii Spirensis membrum. Patre Kirchhemii præmature defuncto, ab optima matre vidua, maxime sollicitam filii curam gerente, in Spirensi *Gymnasium* remittitur, cuius disciplinæ & lectionibus quinque annos interfuit. Postea *Wormatiam Vangionum* ablegatur, ibique per quinque annos, præcipue sub moderamine *M. Ioan. Hartmanni Misleri* studia sua tum philologica tum philosophica diligenter est profecutus.

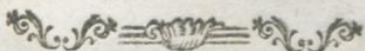
Insuper, propædeticis hisce imbutus, anno ætatis undevicesimo, id est, an. 1686. ad celeberrimam *Argentinensem* academiam se contulit, ibique ab ore celeberrimorum s. *Theologiæ Doctorum*, nimirum *D. Sebast. Schmidtii*, utriusque *D. Faustii*, *D. Bebelii* & *D. Zentgrafii*, avidè pependit, eorumque collegia thetica, antithetica, explicatoria, examinatoria

t) Hinc Spirensis vocatur apud *Io. Hartm. Mislerum*, *Philosoph. Mag. & Rector. Wormat.* in progr. cui titulus: *Specimen primum Curtii Oratoris* (Wormat. 1670. in 4.) pag. 5.

u) Quod oppidum Kirchhemium nunc primaria *Principatus Nassovio-Weilburgensis* sedes est.

natoria & disputatoria, quæ vocantur, frequentavit. Efflu-
 xo autem sex & dimidii annorum spatio Musis Argentinensi-
 bus valedixit, & Mosselam ad fratrem contendit. Post ali-
 quot menses a Serenissimo Principe LEOPOLDO LVDOVI-
 CO, Duce Veldentino, diaconus ecclesiæ vocatur. Haud ita
 multo post functiones trium ecclesiarum, Theissbergensis vi-
 delicet, Winterbergensis & Weinbergensis, in Alsatia, of-
 feruntur; quarum posteriorem, consilio tandem capto, ele-
 git. Post exigium vero temporis intervallum primarius Pastor
 superioris & inferioris Comitatus Lutrecensis in ipso oppido
 Lauterecca designatur. Quod gravissimum munus tantummo-
 do per quinquennium administrare potuit, quoniam an. 1686.
 Gallorum milites omnia vastabant, & Protestantes vehemen-
 tissimum in modum persequebantur, adeo ut noster aliquam-
 diu carceri inclusus, tandem exilio adficeretur. Exul autem
 Wormatiæ per integrum annum moratur. Tandem anno
 subsequenti Crucenacum ad munus ecclesiasticum evocatur,
 ubi ingentibus quoque miseriis & ærumnis premebatur. Hinc
 hæc legimus v): *Bisſer anno 1687. aus vielem Creutz und Ach!
 nacher Creutznach beruffen worden, daselbst es Ihme gleichfalls
 an Weh und Ach! nicht ermangelt.* Ecclesiæ Crucenacensi
 undecim annis præfuit. Quum vero Serenissimus Elector IO-
 ANNES WILHELMVS ecclesiis Evangelico-Lutheranis,
 in Palatinatu congregatis, proprium Consistorium clementissi-
 me concederet, idque anno 1698. per publicum decretum
 confirmaret, ipsius Consistorii membra d. XVIII. Octob. eius-
 dem anni constituuntur *Ioan. Philippus Schlosserus & Georgius
 Debus*, cui simul secundus locus Pastoris coetus Evangelico-
 Lutherani, qui Heidelbergæ colligitur, demandatus. Statim
 autem post adventum suum non modo hectica, qua tamen in-
 tra semestre liberatus, laborare incipit, sed filia etiam natu-
 minima, post eam unicus filius, ex academia Ienenſi redux,
 Hei-

v) In orat. funebri Germ. p. 37.

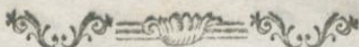
Heidelbergæ pro licentia in utroque iure disputaturus, immo quoque coniux, atque aliquot annis post adulta filia, quæ patri in viduitate singulari solatio fuit & auxilio, morte abripiuntur. Hæc oeconomica & domestica fata animum ipsius ita depresserunt, ut vires & animi & corporis in dies magis magisque fierent iufirmiores. Vtramque spartam non sine suorum laude viginti quatuor annos condecorare studuit. Tandem per varios casus, per tot rerum discrimina, per integrum annum flatulento hydropicoque morbo graviter conflatus, d. XXII. Martii intra duodecimam & primam pomeridianam anno huius seculi vicesimo secundo diem obiit supremum. Vixit autem annos septuaginta duos, sex menses & dies septemdecim, id est, anno officiorum suorum publicorum quadragesimo quarto.

Epicedia cecinerunt defuncti collega *M. Ioannes Philippus Schlosserus*, qui, ad motus ecclesiasticos, quorum mentionem iniiciemus, adludens, ita lugubre suum carmen claudit:

Drum grosser Zebaoth, sieh doch auff deinen Knecht!
 Richt ihn nicht nach der Welt, sonst ist verlohren schon.
 Schaff deiner Kirchen doch ihr lang gesuchtes Recht,
 Vnd wend in Gnaden ab, all das ihr bringet Hohn!

Praeterea quidam cognatus anonymus; concionis funebris auctor *L. G. Schlosserus*; *Ioannes Adamus Linicerus*, tunc Pastor Evang. Nicrogemundanus, & *Io. Adam. Gutheil*, Evang. Pastor Nicrostenacensis.

Anno 1682. uxorem duxit *Mariam Catharinam*, virginem lectissimam, *Antonii Honsdorffii*, Pastoris Veldentiniani, filiam; quacum viginti quinque annis vitam in matrimonio egit tranquillam, atque ex ipsa suscepit novem liberos, nempe filium unicum & octo filias; ex quibus post patris obitum super-

superflites fuerunt sequentes, nimirum filia, nupta *Theodoro Habertasche*, Potentissimi Electoris Palatini Centurioni in pedestri cohorte Serenissimi Principis CHRISTIANI Solisbaccensis; nec non aliæ duæ, tunc innuptæ w).

Ceterum hic *Georgius Debus*, artissime iunctis & conglutinatis cum *Io. Phil. Schloßero* viribus, propter lites, quas ad obitum suum cum Reformatis Palatinis, ratione bonorum ecclesiasticorum, habuit, sese reddidit in tota Germania atque in aliis regionibus longe notissimum. Operæ pretium omnino est nullum, ut vehementissimas huiuscemodi & apprime turbulentas lites, postea in favorem usumque Reformatorem feliciter diremtas, hic loci repetamus. Crambem enim bis terque, immo ad nauseam usque, recoctam recoquere nolumus. Desiderium itaque benevolorum Lectorum procul dubio explebimus, si præcipua scripta tantum, utrimque evulgata, sumus indicaturi. Nimirum a parte Evangelico-Lutheranorum sunt 1) *Ioan. Philippi Schloßeri & Georgii Debus*, Wahrheit - Unschuld - und Ehren - Rettung wider allerhand — — ausgesprengte Lügen - Schrifften &c. So dann Bericht von dem Zustand der Evangelisch - Lutherischen Kirche in Churpfaltz &c. Heidelberg in Verlag der Authorem an. 1700. in 12. Idem liber etiam Germanice prodiit in Fol. Weinhemii, an. 1700; sed iam antea an. 1699. in fol. Latine editus sub hoc titulo: Veritas, innocentia & defensio honoris &c. 2) Wahrheits - und Vnschulds - Spiegel — — — an das hochpreiffliche Evan-

w) Hæc pleraque depromsimus ex ita dictis personalibus p. 34—39, adfixis funebri sermone, quem d. XXIV. Mart. an. 1722. Heidelbergæ habuit *Ludov. Georgius Schloßerus*, Evang. Luth. Inspector, designatus Consistorii Adessor & Pastor Weinhemienfis in strata montana, Hic sermo eodem anno typis editus, Spiræ in 4.

Evangelische Corpus zu Regensburg &c. an. 1708. in 4. 3) Der von Churpfälzischen Reformirten besleckte doch gantzlich gefaueberte Wahrheits - Spiegel &c. an das hochpreissliche Evangelische Corpus an. 1710. in 4. 4) Gründliche Ausführung und Rechts - befugte Ansprache wegen der in Churpfaltz befindlicher geistlichen Güter an die tit. tit. Reichstaende — — — zu Augspurg. an. 1714. in 4. 5) Tandem alia litteræ fuerunt oblatae, levioris tamen momenti, ideoque unanimi consensu ab actis remotæ. Hæc scripta ad unum omnia, quæcumque fuerint, variis scommatibus dictisque aculeatis & prodigiosis rerum commentis esse refertissima, quilibet, a vero minime aversus, in iudicando non præceps, præiudicatis haud abreptus opinionibus, atque strenuus purissimæ veritatis indagator facillimo perspiciet negotio. Quocirca summopere mirandum, ex hisce scriptis, tamquam fontibus limpidissimis, viros alioquin clarissimos & eruditissimos x), sua confidenter hausisse.

Qui autem aliorum, & quidem alterius partis scripta, quæ *Schlosseri* & *Debusii* commentarios dilucidissimis validissimisque confutarunt argumentis, attento nullamque in partem inclinante animo legerunt ac relegerunt, immo penitus sunt rimati, longe aliter sentient, quam ita dicti apologistæ.
Nam

x) Nempe *Loescherum* in seiner ausführlichen Historia motuum, *Cyprianum* in primis Gothanum, virum alias de republica litteraria meritissimum, in seinen Schriften gegen die Vereinigung der Protestirenden, & cum iis iam antea *Seruvium* in der Pfälzischen Kirchen-hist. passim, nec non *Melch. Goetzium*, Seniore Hamburg. Hæc quoque iam accuratissime observavit ven. *Andreas Redigerus* in der bestättigten Vnschuld der Reformirten Kirchen &c. gegen die unglimpfliche Beschuldigungen des Herrn Sen. *Goetzens* (Franck. & Leipz. 1768. 4.) P. 80. 81. & 82.

Nam, quam primum adversarii canere classicum coeperunt, alii quoque, ab altera parte stantes, arma capere coacti sunt.

Arma enim in armatos fumere iura sinunt.

En vobis præcipua istorum scripta, quibus velut armis usi sunt fortissimis & victricibus! 1) Ein Sendschreiben sampt noethigen Anmerckungen über das, von denen Churpfaeltzischen Evangelisch - Lutherischen Consistorial - Ræthen — *Schlossern* und *Debus*, unterm Titul: Wahrheit - Vnschuld- und Ehren- Rettung — — — herausgegebene, und von Wort zu Wort hierbey gedruckte Büchlein, gestellt, von *Iust Wilhelm Wissenbach*, gewesenen Churpfaeltzischen Kirchen-Rath, an einen guten Freund. an. 1699. in 4. Huius epistolæ, itidem sermone Germanico scriptæ, altera editio eademque emendatior & auctior prodiit Offenbaci ad Moenum. 1700. 4. 2) Einiger Evangelisch - Lutherischen in der Churfürstlichen Pfaltz, unbefugtes, sehr anzügliches Memoriale, vom 23. April 1708. an E. hochloebli. Evangelisches Corpus, gegen die Evangelisch - Reformirte: sampt beygefügtens hoechstgemüßigten Anmerkungen, dabey auch die Wiederlegung ihres, mit vielen Vnwarheiten besleckten Wahrheits Spiegels, &c. y) Cölln an der Spree, druckts *Vlrich Liebpert*, (an. 1708.) in 4. 3) *Viri longe celeb. Ludov. Christiani Mieggii* Præliminar - Anzeige der Gerechtsämkeiten der Evangelisch Reformirten Kirchen in der Churfürstlichen Pfaltz. &c. 1714. 4. 4) Ausführlicher Bericht zufolge der Præliminar - Anzeige entgegen gesetzt — — — den so genannten Wahrheits- und gesäubertem Wahrheits- Spiegeln &c. durch *L. C. Miegen z.* an. 1715. in 4. 5) Bericht - Schreiben, gründlich an-

I i i 2

wei-

y) Adpendicis loco singularis libellus est subiunctus, nimirum Wiederlegung des so genannten Wahrheits - Spiegels, sampt Beylagen I. II. III. p. 1 — 79.

z) In hoc scripto, quod pagg. 146, continet, historia eccles. Palatina invenitur.

weisende, daß die Evangelisch-Lutherische in der untern Pfaltz, kein Recht noch Anspruch haben auf die Kirchen-Güter, welche die Evangelisch-Reformirte darinnen besitzen &c. Amsterd. bey Ioh. Boom, an. 1722. 4. In hoc libello a) præter alia legimus, scriptum, quod *Schlosserus & Debus* sub titulo: *Veritas, Innocentia & defensio honoris &c.* ediderunt, per conclusum in Conferentia Evangelicorum, die $\frac{1}{2}$ $\frac{2}{3}$ Decemb. an. 1700. nominari: *Ein scandalöses, und mit vielen gefährlichen Assertis angefülltes Buch; dadurch zwischen den Evangelischen Staenden gefährliche Trennung gemacht werden koente, auch darinn dem Instrumento Pacis Westphalicæ, eine verkehrte Deutung gegeben, folglich, die Fundamenta der Sicherheit in Religions-Sachen angegriffen werden, desswegen man auf Seithen der Corporis Evangelicorum sich gemüßiget befunden, das hierabführende Mißfallen an Tag zu legen, und manniglich zu warnen, sich durch die im besagten Buch enthaltene schädliche Principia nicht präveniren zu lassen, &c.* 6) *Jus Evangelico-Lutheranorum in inferiori Palatinatu ad bona ecclesiastica discussum, in sermone Romano, an. 1728. 4.* 7) *ven. Redigerus modo laudatus, Pastor quondam Wormatiensis* b). *Atque hæc de tristissimis istis & acerrimis motibus, quos hic loci invitus commemorare & repetere debui, pro scopo nostro sufficiant!*

15) *Priori in officio Crucenacensi successit, vel potius socius eius fuit, Ioannes Georgius Keiflin, natus Argentinx; ubi pater eius Ioannes Andreas Keiflinus fuit ecclesiastes, qui præter alia edidit Geistliches Handbuch, Strassburg. 1695. in 8. Filius tamquam pastor ecclesiæ Evangelico-Lutheranæ in templo ad S. Wilhelmum aliquamdiu ad obitum suum usque præfuit.*

a) Videlicet p. 16. & 17.

b) In cit. scripto, speciatim p. 80—87; ubi de rebus Palatinis ecclesiasticis paulo fufius agitur.

præfuit. Idem haud diu ante mortem, respectu cuiusdam loci, Reformatis, qui istum locum per longam annorum seriem ex omni iure proprium possederant, haud parum nocuit. Ceterum celebris est propter scriptum, cuius epigraphe: Gemitus pressorum in Baronia Sickingenfi Evangelico-Lutheranorum, oder, Seuffzer derer bedrængten und verfolgten Evangelisch-Lutherischen Vnterthanen der Herrschafft Sickingen-Ebernburg, einem hochpreisslichen Corpori Protestantium zu Regenspurg unterthänigst vorgetragen von *Iohann Georg Keiflin*, Evangelisch-Lutherischen Pfarrer der Gemeinde zu St. Wilhelm in der Churpfaeltzischen Oberamts-Stadt *Creutzenach*, als dieser Sachen gevollmæchtigtem, 1710. in fol.; ubi facti species occurrit p. 3 — 11; deinde Beylagen sub litt. A. ad Bb. p. 11 — 20. Quæ documenta subscripsit sigilloque confirmavit rogatus *Adamus Winoldus*, Archisatrapiaë Crucenacensis Grammateus, Crucenaci d. XVII. Febr. an. 1710 c). Plura de eo mihi sunt incognita.

16) Hunc excipit vir eruditissimus variisque fatis agitatus *Ludovicus Hermannus Stumphius*, (alias *Stumpfius*,) vir inter infelices *Pierii Valeriani* & *Cornelii Tollii* litteratos merito quidem referendus, præclaro ceteroquin ingenio doctrinaque conspicuus, Sobernhemii d) in lucem susceptus est anno superioris seculi sexagesimo quarto, nomenque CHRISTO dedit die XXX. m. Octobris, christiani huiusce ritus inter alios teste adiutriceque Serenissima Principe IVLIANA MAGDALENA, IOANNIS Secundi, Ducis Bipontini, filia, consobrinique FRIDERICI LVDOVICI coniuge. Patrem habuit *Abrahamum Henricum Stumphium*, ecclesiæ Sobernhemiensis Pastorem, ceterarumque huic dioecesi contributarum Inspectorem; matrem vero *Annam Iulianam*, magni

c) Conf. supra §. XVIII. p. 94. num. 12. not. b.

d) De quo superius §. XVI. litt. B. p. 55 — 63.

gni illius *Balthasaris Venatoris*, Palatino - Vinogartenfis, Confiliarii Bipontini & Præfecti Meisenhemienfis, filiam secundogenitam, an. 1663. marito nuptam e). Optimis igitur disciplinis & falutaribus præceptis domi inffitutus, Heidelbergam, antiquiffimam illam, celebratiffimam & amoeniffimam Mufarum fedem, ad altiores doctrinas rite imbuendas feffe contulit, ibidemque omnes neceffarias scientiæ diviniõris partes fub *Ioan. Ludovici Fabricii* & *Ioan. Friderici Miegii*, præftantiffimorum virorum, ductu complexus, anno 1685. m. Sept. luculentum diligentiæ fuæ fpecimen, fcilicet differtatione *de pariete intergerino inter Iudeos & gentes* ad Ephes. II. 14. publice, laudato *Miegio* præfide, habita propugnataque, edidit. Insuper *Ioan. Petro Ienin*, Hanoviensif, Candidato, amico fuo pereximio, dum d. XX. Iunii an. 1685. Heidelbergæ *I. F. Miegii* theol. differtationem de *Dono linguarum* defenderet, *Stumphius* nofter hoc carmen confecravit:

Quos rapit ad folidas laudes generofior æftus:
 Queis fua fedulitas præmia digna parat:
 Non iuvat hos fterilis cortex doctrinaque plebi
 Obvia, ftramineum vix habitura robur:
 Non tepida pigraque manu rudimenta laceffunt,
 Contenti viles inhabitare cafas:
 Sed meliore animo dum funt, iuvenilibus annis
 Pellunt infcitiæ damna gravesque notas;
 Nec lucem vultusque timent, fed facta labore
 Implent vivaci pulpita docta fono.
 Hæc tibi mens & cura fuit; fic cernimus omnes,
 Virtutique tuæ fervida vota damus.

Heidel-

e) Pronti ex annalibus, in quos infantes christianis facris initiati referuntur, Sobernhemienfibus, patet. Conf. cel. G. C. *Ioannis* in *miscell.* Palat. p. 145.

Heidelbergæ Duisburgum Clivorum concessit, ubi quum studiis colophonem impoluisset, sacro ordini est initiatus. Deinceps Amstelodamo Moscuam est missus, ut coetus, confessioni Helveticæ addicti, ageret Ecclesiasten; ubi cum ageret, multa favoris ab ipso Moschorum tum temporis Imperatore PETRO ALEXIEWIZIO experimenta accepit, donec in Germaniam denuo, in comitatu Viri illustrissimi, *Marquardi Ludovici L. B. de Printzen* f) remearet, atque eius commendatione primum in academia Francofurtana ad Viadrum extraordinariam, deinceps vero an. 1704. in academia Duisburgensi ordinariam nancisceretur Professionem theologiam. Ad quod munus anno eodem, habita & edita oratione inaugurali de *admirandis S. Scripturæ*, sollemniter est inauguratus. g) Ceterum sacratiores litteras ad obitum usque suum dextre prorsus, nec sine singulari successu, tam privatim quam publice, tradidit. Vixit adhuc anno seculi nostri tricesimo secundo, sed eodem anno, saltim haud diu post, denatus. Vir fuit ob sacratoris philologiæ ac divinas litteras scite interpretandi scientiam, variis scriptis declaratam, eximia laude non indignus h). Ceterum de *Stumphio* nostro sequentia legimus: *Nec minoris ingenii (quam Ioannes Godofredus Bachmannus, Clivensis) dotibus Ludov. Herm. Stumphius, gente Palatinus, pollebat, forte etiam plurium artium & disciplinarum præter Theologiam egregie gnarus, ut viri doctissimi scripta, plurimum nitoris præ se ferentia, satis superque testantur*

f) Cuius manibus in orat. funebri (ed. Duisb. in 4.) nomine Senatus academici an. 1726. publice parentavit celeb. *Ioan. Hildebr. Wubofius*.

g) Vid. *Miscellanea Duisb. Tom. I. fasc. III. p. 555.*

h) Conf. *Io. Phil. Crollius* in sæpius cit. orat. p. 46. seq. not. *; ubi hæc subiunguntur: „Hæc brevibus; plura enim, quum Duisburgenses, quamvis perofficiose per litteras rogati, se nobis haud commodarint, dare non licet. „

tur, multo quoque maioribus, quorum iam lineas duxerat, gratam posteritatem procul dubio sibi obligaturus, nisi fortunam nimis crebro novercam sensisset. Cuius incommodi an ipse sibi faber exstiterit, qui antea in Moscoviam usque illustrissimum Aulæ Brandenburgicæ Legatum Prinzenium, nostris olim quoque Musis concelebratum i), comitatus erat, eaque forsitan occasione veteris illius dicti, magnum vectigal esse parsimoniam, obliviscî coeperat, nec mihi vacat inquirere, nec vobis audire, satis hinc, ut opinor, Viri cetera non illaudabilis dotes ac merita cognoscere valentibus k).

Testes eruditionis, qua *Stumphius* fulgebat, sunt varia scripta, quæ elucubravit, & iuris publici fecit. 1) Cit. diff. de *pariete intergerino* &c. Heidelberg. 1685. 41). 2) Cit. oratio inaug. de *admirandis* &c. Duisb. 1704. in 4. 3) Extant etiam duæ ipsius in sermone Belgico conscriptæ *Homilia*, Moscuæ habitæ, altera in locum *Eccles. VIII. 8.* altera in *Eccles. I. 4.* Amstelod. 1700. editæ. Quibus 4) addimus elegantissimam & acutissimam laudationem funebrem *Serenissimæ & Potentissimæ Principis SOPHIAE CHARLOTTAE Borussicæ Reginæ,*

i) Prouti modo notavimus sub litt. f. pag. præced.

k) Apud *I. H. Wubosium* in cit. orat. paneg. in festo seculari Academiæ Duisburg. &c. & quidem p. 100. Vid. idem in sciagraphia historiæ Academiæ regicæ Duisb. (edit. 1732. in 4.) ubi p. 14. hæc adduntur: „De *Stumphii* &c. ortu, fatis & scriptis brevi aget peculiari tractatu Vir clar. *Io. Philippus Crollius*, Gymnasii Bipontini Professor meritissimus; cui ita petenti, & Eruditorum Palatinorum biographias meditati, quædam nuper cum de *Stumphio*, tum de *Isaaco Cramero* & *Leonardo Weidnero*, claris Gymnasii Duisburg. olim Rectoribus, transmisimus.„ Ex quibus antecedentia, sub litt. h. notata, aliquatenus illustrari poterunt.

l) Huius dissert. etiam meminit *Crollius* in cit. orat. p. 47.

ginæ, Electricis Brandenburgicæ, supremæ Principis Arau-
sionensis &c. &c. augustæ & gloriosæ memoriæ; quam ex au-
thoritate Senatus academici nomine academiæ publico d.
XXVIII. Iunii an. M. DCC. V. Lud. Herm. Stumphius, SS.
Theol. D. & Prof. regius, dixit, typis editam Duisburgi
Clivorum 1705. fol. 5) Scripsit & ventilandam proposuit
disputationem theol. criticam de *Ecclesiæ & Gentium fatis at-
que sedibus*, ad illustre vaticinium Noachi Gen. IX. 25, 26, 27.
Duisb. 1706. m). 6) Disputationem theol. philologicam, si-
ve florum sparsionem ad loca illustria theol. & sacræ scriptu-
ræ, in primis Vet. Test. ibidem. 1707. 7) Florum sparsio-
nem novam ad loca illustria theol. & s. scripturæ ibid. 1708. n).
Porro edidit 8) Acclamationem votivam FRIDERICO I.
Boruf-

m) Quæ etiam *Crollio* l. d. innotuit.

n) Eiusdem cit. *Crollius* facit mentionem, Vtramque florum sparsionem
legimus repetitam in *Miscell. Duisburg. Tom. I. fasc. III. num. I. p.*
369—401. & fasc. IV. num. I. p. 557—598; ubi p. 370. not. a. cel.
Daniel Gerdesius hæc observat: „Vti vero inter ea (scripta) cumprimis
eminet hæc *Florum sparsio*, prouti Author hoc Schediasma appellabat,
quam A. 1707. publice in hac Academia defendit, itemque altera *Flo-
rum sparsio* iterata velut, quæ A. 1708. publice est ventilata, ita utrumque
hoc specimen, variis observationibus exegeticis refertum, benevolo Le-
ctori in hisce *Miscellaneis nostris* communicare æquum duximus, quem
in finem, nunc priorem hanc, deinceps vero posteriorem illam, ad va-
rietatem quandam operi huic nostro tessellato conciliandam inferemus,
cum ea tamen vel expressis verbis repetita monela, ne quis existimet,
eas omnes & singulas, quæ hic proponuntur & ventilantur, sententias,
nostro approbari calculo, vel nostris rationibus esse consonas, quamvis
etiam dissensum nostrum non aperte fuerimus testati, cum id tamen in
genere testari queamus, plurimas earum esse doctissimas & severiore
meditatione dignissimas. „

K k k

Borufforum Regi, de Regni Boruffici natalibus octies iam celebratis. Duisb. 1708. Nec non 9) Festum Iubileum sacrum, cum Serenissimus Princeps IOANNES SIGISMUNDVS, Elector Brandenburgicus ante centum annos sacra Reformatorem amplexus est, carmine heroico celebratum. Duisburg. 1713. 0) *Moscovitarum autem Historiæ* conscribendæ, & componendo *operi onomastico*, quo demonstrare voluit, plurimas *variarum linguarum voces Hebrææ originis esse*, fuit immortalus p). Hinc extra omnem dubitationis aleam collocatum est, *Georgii Crucigeri harmoniam quatuor linguarum cardinalium, Hebraicæ, Græcæ, Latinæ & Germanicæ, cum annotationibus Lud. Herm. Stumphii non fuisse typis impressam. Id quod ex verbis celeb. Panegyrici q) clarissime patescit; inquit enim: Pollicitus erat (cel. Hammius) præterea in observationibus hebdomadal. vulgo Intelligentiarum nomine designari solitis, anno c1713ccxxv. num. 36. se Georg. Crucigeri Harmoniam quatuor linguarum cardinalium, Hebraicæ, Græcæ, Latinæ & Germanicæ, cum annotationibus Ludov. Herm. Stumphii, Professoris Duisburgensis, cuius manuscriptæ chartæ antea deperditæ, sed tunc iterum repertæ fuerant, editurum; quo minus tamen huiusmodi conata in actum deduci potuerint, aliæ occupationes, vel difficultates quædam intercessisse videntur.*

17) *Ioannes Wernerus Reutelius, Hassus, natus patre Ioan. Val. Reutelio, Allendorfensi ad Salinas, qui dissertationem theolog. exhibentem resolutionem quorundam dubiorum de communicatione idiomatum, præfide Sebast. Curtio, SS. theol. D. &*

0) Vid. cit. Miscell. Duisburg. p. 556.

p) Conf. l. d.

q) Nimirum *Io. Hild. Wirhofii*, in orat. quam in obitum D. celeb. *Ioannis ab Hamm*, theol. D. & Profess. &c. &c. Duisburg. habuit, (Duisb. d. XX. Decemb. an. 1759. 4.) & quidem in annotat. p. 37.

& Prof. d. XXIII. Mart. an. 1677. Marburgi publice defendit. Noster studiis potissimum operam navavit in academia Marburgensi, ubi quoque theses quasdam theol. publico Eruditorum examini subiecit. Studiis autem academicis ad finem perductis, examinatus numero Candidatorum sacri ordinis adscribitur, atque haud ita multo post in Palatinatum nostrum ad munus Conrectoris Crucenacensis obeundum d. XII. Iulii an. 1719. evocatur r). Dum in laudato Lyceo docuit, publicæ luci tradidit libellum sub hocce titulo pleno: „Nova & facillima methodus docendi linguas & disciplinas scholasticas; worinnen neben andern ungemeynen Vortheilen im gantzen Informations- Werck besonders ein artificium mathematicum gezeiget wird, wie die studierende Iugend suppositis fundamentis Grammaticis & tropologia in Zeit von einem halben Jahr so weit koenne gebracht werden, dass sie alle Lateinische Auctores expliciren koenne. Sampt einem zweyfachen Anhang, da in dem ersten wiederum ein artificium mathematicum gezeiget wird, wie man in einem Tag alle Psalmen Davids und geistliche Lieder auf dem Clavir nach dem Choral-Bass koenne spielen lernen; der zweyte aber von guter Einrichtung eines Gymnasii oder Pædagogii. Franckf. am Mayn. 1726. 8., Libellus hicce, quem non sine usu & animi voluptate legi, dedicatus est ampliff. Senatui eccles. Palatino. Præfatio ad lectorem data est Crucenaci d. VI. Febr. an. 1725. Noster, ni mens mea me fallit, an. 1734. Cruce-naci naturæ solvit debita; ipsi autem in munere scholastico successit Ioan. Iacobus Piscator, ex celeberrima Piscatorum gente oriundus, postea propter longævi temporis ætatem rude honorifica donatus, atque ibidem denatus d. VI. Octob. an. 1746 s).

K k k 2

18)

r) Vid. acta der Bestallungs. Puncten de an. 1694 — 1760.

s) Hæc de promissis ex msc. indice defunctorum de dicto anno; conf. infra §. XLIX.

18) *Wolfgangus Christophorus Sixtus*; utpote qui tempore *Gisberti Porlockii* t), Inspectoris Crucenacensis, ibidem primus erat Diaconus, deinceps vero, quatuor ephoris ecclesiæ Crucen. superstes, demum anno ætatis suæ sexagesimo septimo *Philip. Hieronymum Andree* u) in ephoria excepit, confirmatus d. XVIII. April. an. 1725. v). *Sixto* autem in diaconatu successit *Christop. Reinh. Wilhelmi*, antea Bosenhemienfis ecclesiastes. Noster ex hac vita excessit m. April. an. 1735 w). Edidit sermonem funebrem, ex *Ierem. III. 26.* depromptum, Germ. in obitum *Anne Marthæ Pleickhneriæ*, natæ *Hechtæ*, coniugis *Georgii Vlrici Pleickhneri*, Consilarii Palatini, Francof. ad Moenum. 1706. 4. Post se reliquit unicum filium *Ioan. Iacobum Sixtum*, iam anno 1710. ecclesiæ, quæ Altenæ in Comitatu Marcano colligitur, Pastorem x), nec non duas filias, quarum altera *Ioan. Balthasari Beyero* y), primum Pastori & Inspectori Germershemienfi, deinde Alceiano, altera vero *Ier. Henr. Brüningio*, celeb. *Christian. Brüningis* fratri, primum ecclesiæ Neckeraviensis in Palatinatu, postmodum Germanicæ Amstelodamensis Ministro, nupta fuit.

19)

t) De quo supra §. XLVI. num. 21. p. 379. seqq.

u) De quo itidem superius in hoc §. num. 9. p. 413. seqq.

v) Vid. mss. acta der Bestallungs-Puncten der Reformirten Geistlichen in der Inspection Creuzenach an. 1694—1760. nec non infra §. XLIX.

w) Sic legimus in msc. indice defunctorum Pastorum de dicto anno.

x) Conf. Naamregister der Predikanten, &c. (Leiden 1740.) pag. 138.

y) Qui successit *Elie Hofemanno*, Pastori Impflingensi & Inspectori Germershemienfi, prouti legimus in dem Naam-Register der Gereformeerde Predikanten &c. in het Keurvorstendom van de Palts &c. (Amsterd. 1721.) p. 40.

19) Iam sequitur pius iste & eruditus Theologus *Ioannes Philippus Widder* z), Oppenheimensis, d. XXV. Decemb. anno superioris seculi nonagesimo sexto natus. Prima artium liberalium fundamina patriis in scholis iecit, atque, studiis academicis, potissimum Heidelbergæ, Groningæ & Franequeræ Frisiorum, ex voto absolutis, in patriam redux rite examinatus, ordinisque sacri Candidatus nuncupatus, primum an. 1723. Rector scholæ trivialis Oppenheimensis creatur; deinde Rector Gymnasii Crucenacensis fuit usque ad annum 1725; quo Mannhemium ad Pastoris munus obeundum abiit legitimo modo vocatus. Postea autem d. II. Maii an. 1731. rogatu coetus Reformati Mannhemienfis, a Sereniss. Electore Palat. CAROLO PHILIPPO Consiliarius ecclesiasticus-clementissime designatur; quæ vero designatio multas difficultates multosque in omnibus classibus motus creavit. Sed tandem Electoris decretum totam litem in *Widderi*, omnis culpæ omnino expertis, diremit a). Concioni sacræ, quam habuit noster Mannhemii, interfuit Potentissimus Borussorum Rex FRIDERICVS WILHELMVS; utpote qui, cultu divino peracto, ipsum ad se benignissime vocavit, eique sub splendidissimis conditionibus ecclesiasticum in Berolinensium civitate officium clementissime obtulit; oblatum autem munus, integerrimo erga Mannhemienfes suos amore ductus, humanissime & modestissime recusavit, & pro summa Regis gratia gratias egit, quantas potuit, maximas. Tandem Mannhemii d. V. Febr. an. 1734. fatis concessit, annum ætatis agens tricesimum octavum. Terræ mandatus in coemeterio extra oppidum, ubi in lapide muro adfixo hoc epitaphium legimus:

K k k 3

PIAE

z) Huius iam aliquam mentionem fecimus in comment. hist. litt. de erudit. Palat. Belg. &c. Sect. IV. §. XIII. p. 49. & in comment. hist. de Oppenheimio §. XL. p. 180.

a) Quæ novimus ex miss. actis, in tabulario Senatus eccles. Palat. adservatis.

PIAE MEMORIAE
 VIRI DESIDERATISSIMI
 IOHAN. PHILIPP. WIDDER
 PASTORIS MANNHEIMENSIS
 ET
 CONSILIARII ECCLES. PALATINI
 NATI D. XXV. DEC. A. MDCXCVI.
 DENATI
 D. V. FEBR. A. MDCCXXXIV.
 AETAT. ANN. XXXVII.
 MONUMENTVM
 POSITVM
 A
 CONIVGE MOESTISSIMA.

* * *

Apocal. XXI. 7.

Qui vincet, hereditario iure possidebit omnia.

Ceterum hic vir, omni honoris cultu prosequendus, scriptis theologis, speciatim practis, tum in patria, tum extra eam notissimis, demum post mortem eius, amicis rogantibus, in lucem evulgatis, satis est celebris; sunt autem ista prater alia 1) Wein und Oehl in Predigten. Homburg. 1736. 4. 2) Passions- Predigten, ibid. 1741. in 4. Vivit itaque optimus *Widderus* in scriptis suis; vivit adhucdum in ore animisque Mannhemium; vivit autem potissimum in optimo filio, Viro longe celeberrimo, *Frid. Adamo Widdero*, A. L. M. Philos. D. & in alma Groningana Prof. ord. Acad. Elector. scient.

scient. & eleg. litter. Theodoro-Palat. ac Societ. scient. Harle-
mo-Batavæ Socii b).

20) *Franciscus Daniel de Neufville*, Crucenaco-Palatinus, dissertationem publice ventilandam conscripsit de *principio iuris naturalis*; quippe quam in Athenæo Herborenensi sub præsidio V. C. *Ioan. Christiani Kirchmeieri*, d. XX. Aug. an. 1701. publico eruditorum examini subiecit. Stadio studiorum academicorum emenso, Crucenaci usque ad obitum vitam suam transegit, denatus, ni fallor, an. 1739. Plura, quæ de isto viro hic loci subiungamus, iam non habemus.

21) *Ioannes Daniel Treviranus*, ex antiqua satis atque non incelebri *Treviranorum* familia oriundus, Crucenaco-Palatinus, cuius patruus fuit *Ludov. Georgius Treviranus*, vir eruditissimus, Pastor demum ecclesiæ Bremensis Neapolitanæ meritissimus. Noster, fundamentis studiorum propædeuticorum in Gymnasio Crucenacensi iactis, studia sua ulterius continuavit Heidelbergæ, potissimum autem Bremæ; ubi quoque dissertationem theolog. de *ministerio Gratiæ, ministro-rumque sub N. Test. vera indole* ad 2. Cor. VI. 3 — II. præside *Godefrido Iüngstio*, S. S. Theol. D. & Prof. & ecclesiæ Pastore, d. XXV. Iunii an. 1717. placidæ ventilationi exhibuit. Respondens eam præter alios dedicavit Præsidi, cognato suo; *Lud. Georg. Trevirano*, modo laudato; *Ioan. Everhardo Fabricio*, Pastori ecclesiæ reform. Dantiscanæ, avunculo suo; *Ioan. Echardo Stückradt*, Evangelii in ecclesia Pfeddershemien-
si in Palatinatu præconi, avunculo suo c). Studiis autem acade-
acade-

b) De quo fusius iam alibi egimus, nimirum in comment. de eruditis
Palat. Belgicis Sect. IV. §. XIII. p. 49. seq. & in comment. hist. de
Oppenheimio §. XXXVIII. p. 170. seq. num. 20.

c) Idem *Stückradt* fuit Allendorffo-Ziegenhainensis Hassus, prout didi-
ci

academicis ad colophonem perductis, patriam repetiit, ibique, prævio examine, numero Candidatorum adscriptus, haud ita multo post nactus est Pastoris officium, primum quidem, ut opinor, Weinsheimii Crucenacensis archisatrapæ; deinde d. XXIV. Febr. an. 1741. Ioan. Georgio Bering, de quo statim, Crucenaci successit; in qua statione piam efflavit animam d. XIII. Mart. an. 1743 d). Ipsi ibidem successit Ioan. Henricus Nube, Hasso-Vachensis, antea Diaconus Cæsareo-Lutrensis, d. X. Iunii eiusdem anni.

22) Ioannes Georgius Bering, Heidelbergensis, frater Bernardi Beringii, primum Heidelbergensis coetus Gallici, postea Germanici ecclesiastæ e). Noster, vir omnino stupendæ eruditionis, cuius multa specimina, quavis occasione data, exhibuit, atque egregius philologiæ sacræ & linguarum cultor cognitorque, meliore fato dignissimus, aliquamdiu apud Crucenacenses Pastoris munere functus est. Deinde invidiam odiumque nonnullorum parochianorum, magnis eius meritis non contentorum, sed, absente eo, præsentiam eius, uti plerumque fieri solet, variis ex rationibus vehementissime desiderantium, in se concitans, an. 1740. ad Neckeraviensem ecclesiam transire cogitur; ubi in deplorandam incidit melancholiam, adeo ut demum, officio suo prorsus impar, sua sponte Marburgum Cattorum abierit, & tamquam civis academicus collegia frequentaverit; ubi vero noctu per infelicissimum e superiori domicilii contignatione ad inferiorem lapsus

ci ex disp. theol. de exilio animarum, quam Heidelbergæ d. III. Dec. A. 1681. sub præsidio V. C. Io. Fr. Miegii defendit.

d) Vid. Sterbreg. der reform. Pfarrer de dicto anno.

e) Qui d. XIV. Febr. an. 1743. in obitum Serenissimi Electoris Palat. CAROLI PHILIPPI sermonem funebrem Gallice habuit, editum Heidelberg. in fol.

psum oppetere mortem debuit an. 1745. Concionem, quam Crucenaci d. IV. Sept. an. 1735. habuit, eodem anno Heidelbergæ typis evulgavit in 4. sub titulo: *Die nothwendige Besserung Jerusalems*, ad Ierem. VI. 8.

23) *Ioannes Philippus Frohn*, Hasso Cassellanus, d. XIX. Febr. anno elapsi seculi octogesimo natus Allendorfi ad Weram, sive ad Salinas, quæ in populari sermone dicuntur *die Sooden*, oppido memorati Landgraviatus. Pater eius fuit *Christianus Frohn*, eiusdem civitatis Consul, & Notarius cæsareus publicus; mater autem *Barbara*, experientissimi *Freundii*, Archiatri & Medici Eschwegenfis, filia. Studiorum fuorum fundamenta collocavit in scholis patriis, quibus tunc præfuit *Otto*, Rector meritissimus, cuius sub moderamine an. 1697. ad lectiones promotus fuit academicas. Postquam philologica, philosophica & theologica studia Marburgi Cattorum absolverat, atque aliquamdiu in dictis Salinis vices Pastoris gesserat, anno seculi nostri octavo ab ampliss. Senatu ecclesiastico Palatino ad Crucenacense Gymnasium, in locum *Iac. Danielis Humberti* f), qui Heidelbergam transferat, propter eximiam in artibus ingenuis, quibus puerilis ætas ad humanitatem formatur, scientiam Rector vocatus fuit; quod muneris statim post festum Paschatis diem auspicato adiit, atque illud integros quindecim annos tanta cum laude tantaque diligentia administravit, ut intra dictum temporis spatium ducentos adulescentes, tum indigenas tum peregrinos, tamquam studiosos ad altiores promoverit lectiones. In ipsius locum postea *V. C. Christianus Brünings*, de quo mox plura, fuit succenturiatus. Noster enim A. 1723. ad munus Pastoris in pago Schweigern præfecturæ Boxbergensis obeundum abierat; inde

f) De quo supra §. XLVII. p. 388. seq.

de idem munus ecclesiasticum in pago Muszbach Archisatrapiaë Nebstadianæ an. 1739. fuit ipsi demandatum. Tandem an. 1750. propter varios eosque maxime adversos lubricæ fallacisque fortunæ casus Hasmershemium, præfecturæ Mosbacensis pagum, ut eodem fungeretur officio, commigrare cogitur. In qua statione d. XIX. Maii an. 1755. naturæ solvit debitum. Vixit annos LXXV. tresque menses. Scholis tamquam Rector, atque ecclesiis tamquam Pastor totos quadraginta septem annos inserviit. In hocce annorum curriculo cum iratis fatibus confictari vehementissime debuit. Nonnulla carmina, sermone Romano concinnata, quibus ad actus oratorios & promotorios invitavit, publicæ luci exposuit g).

24) *Abel Adamus Hottingerus*, natus Ocrifelsii, pago prope Offenbacum ad Moenum, ubi tunc temporis pater eius fuit ecclesiastes, filius magni illius *Ioannis Henrici Hottingeri*, S. theol. D. & Profess. nec non Pastoris Heidelbergensis, qui an. 1750. obiit h). Noster studiis philologicis & theologicis indefessam dedit operam Heidelbergæ sub ductu Patris, potissimum autem Tiguri Helvetiorum. Noster rite examinatus numeroque Candidatorum adscriptus, primum fuit in pago, nescio vero quo, Ecclesiastes, deinde Pastor & Inspector Osthofiensis, tandem ab anno 1750. Pastor primarius apud Cruenacenses & vicinarum ecclesiarum Ephorus, nimirum succenturiatus cel. & rev. *Ioanni Iacobo Wund*, de quo statim. Hinc hæc legimus i): *Summopere procul dubio gavisus fuisset Pater*

g) Eiusmodi plurima ex mss. personalibus, quæ vulgo sic vocari solent, depromsimus.

h) De Patre vid. cit. *Dunkelius* in den hist. crit. Nachr. &c. Vol. II. P. I. num. 1091. p. 68. seq; &, præter alia, Filii biographia Patris, quam edidit in 8.

i) Nimirum in modo cit. biogr. *Io. Henr. Hottingeri*.

Pater meus, si praevidere potuisset, lusum providentiæ divinæ admodum mirum, quo factum est, ut filius superstes in eius locum successerit, qui ipsi defuncto successor in utroque munere datus est, & quem adhuc vivus ardentibus votis desideraverat, Ioannem scilicet Iacobum Wundium, hæcenus ecclesiæ Crucenacensis Pastorem primarium & classis Inspectorum cæteris paribus dignissimum. Vitam cum morte præmatura commutavit Crucenaci d. XXIX. Decemb. an. 1756 k). Obvia nobis est dissertatio theol. de Revelationum divinarum modo & gradibus, quam postridie synodi vernæ disquisitioni publicæ subiecit Ioan. Iac. Lavaterus, S. theol. Professor, respondente Abele Ad. Hottingero, V. D. M. assumente Ioanne Huldrico, s. theol. stud. Tiguri A. 1736. 4. Habemus præterea disquisitionem philologico-theologicam de Sacerdotum Aaronicorum integritate ac mysterio; quippe quam noster sub præsidio Patris ventilavit, Francofurti ad Moenum A. 1735. in 8. editam. Hanc autem conscripsit, Patre eius & præcipiente & auxiliante, adeoque bove Parentis sacro & coniugato vitulo filii 1). Insuper evulgavit sacram orationem, in sermone vernaculo scriptam, sive Einweihungs-Predigt der Reformirten Kirche zu Osthofen sub tit: *Die Vortrefflichkeit der wahren Kirche des neuen Testaments* ex Matth. V. 14. an. 1748. 4. Tandem Patris sui posthumum opus de magno expiationis die publici iuris fecit, Turici A. 1754. in 4. atque suam ipsius præfationem præmisit. Optimi Patris biographiam, quam edidit, modo laudavimus. Duos post obitum suum filios reliquit, quorum natu maior, officio pastoralis in pago Tigurino functus, ante aliquot annos in flore ætatis obiit; alter vero natu minor Frid. Wilhelmus Hottinger, Crucenacensis, d. XV. Iunii an. 1774. in numero

k) Conf. mf. Sterbreg. der Pfarrer in Churpfalz de an. 1673. seqq.

1) Sicuti ipsissimis hisce verbis utitur in dicta disq. §. I. & XII.

rum Candidatorum Palatinorum receptus, iam vitam apud Tigurinos agit m).

25) Iam sequitur V. C. *Christianus Brünings*, qui suis prorsus eximiis in rempublicam litterariam meritis ad tot altiores splendidæ dignitatis gradus in Palatinatu nostro fuit evectus. Hic habuit Bremam, inferioris Saxonix fidus & ocellum, liberum S. R. Imperii oppidum, propter viros in orbe litterato celeberrimos longe celeberrimum n), patriam; ubi d. XVI. Ianuarii an. 1702. lucem adspexit. Optimi ipsius parentes *Christianus Brünings*, civis & mercator Bremensis, materque *Metta*, nata *Meiera*, omnem omnino fidem omnemque operam impendebant, ut *Christianus* etiam christiane educaretur. Suorum igitur studiorum fundamentis in inferiori Bremensium Gymnasio rite iactis, studia sua ulterius promovebat in patria, sub ductu virorum clarissimorum; utpote qui eum iuvenem adhucdum, propter singularia, quibus erat ornatus, animi ingeniique & doctrinæ dona, iudicabant dignissimum, qui in numerum sacri ordinis Candidatorum reciperetur. Ad incepta vero studia porro continuanda & excolenda, anno ætatis suæ vicesimo quarto Heidelbergam nostram mittitur, ut in antiquissimo illo sapientiæ & doctrinæ sacrario, sapientia & doctrina imbueretur. Ibidem hospitio, institutione præceptisque celeb. *Io. Henr. Hottingeri*, in philologia sacra & linguis orientalibus, quas vocant, verfatissi-

m) Vid. der Reformirten in der Kurfürstl. Pfalz bei Rhein aeußerl. Kirchenverfassung des Jahrs 1779. pag. 117.

n) Prouti iam dudum docuit *Hermannus Postius* in Brema literata, Brem. 1726. 4; & *Conr. Ikenius* in orat. de illustri Bremensium schola, magnorum ingeniorum summorumque in omni scientia virorum alma atque foecunda matre. Brem. 1741. 4.

fatissimi, utebatur. Collegiis quoque V. C. Ludov. Christi. Miegii, magni illius theologi Palatini, cui multi plurima debent, sedulus intererat. Brevi autem temporis spatio completo, a maxime venerabili & amplissimo Senatu ecclesiastico Palatino, per singula Membrorum suffragia, ad Crucenacensis Gymnasii Rectoratum vocatus fuit, anno nimirum MDCCXXV o). Ad hocce officium dexterrime obeundum, eodem anno d. XVIII. Iulii iureiurando obstringitur p). Haud diu post inauguralem de *præmiis in scholis docentium* habuit orationem, numquam vero typis evulgatam.

Proxime sequenti anno d. XIX. Iunii, provida Dei cura sic dirigente, tori sociam sibi adiunxit ingenuam virginem *Susannam Sibyllam*, viri maxime venerandi *Ioannis Godofridi Kuhnii*, Inspectoris & Pastoris Ladenburgensis, filiam virtutibus ornatissimam. Ex eo tempore varias ad alia loca vocationes obtinuit. Ad Rectoratum videlicet scholæ illustri Embdanæ, sub honorificis admodum conditionibus, itidem ad cathedram eloquentiæ & historiarum in illustri Reformatorum, quod Halæ Magdeburgicæ floret, Lyceo, nec non ad Rectoratum Gymnasii Dantiscani fuit vocatus. Sed Palatinatum aliis prætulit regionibus; adeoque omnes hæc vocationes cum debita gratiarum actione & humanitate recusavit. Die XXV. Maii an. 1735. præsentibus D. Miegio & Dn. von der Velde, tamquam Consiliariis ecclesiasticis ad hunc actum delegatis, per plurima coetus Reformati Teutonici Mannhemienfis vota & suffragia, Pastor ecclesiæ nuncupatur. Subsequenti die III. Iunii Mannhemium accessit; ubi d. III. Iulii initium

L 1 1 3

mune-

o) Non satis distincte hic numerus in præf. ad antiqq. Hebr. sic exprimitur DCCXXV.

p) Uti discimus ex actis der Bestallungs-puncten der reform. Geistl. in der Inspection Kreuznach de an. 1694 — 1760.

muneris sui fecit, concione habita ex verbis D. Apostoli Pauli I. Corinth. IV. 2; in qua statione omnem fidem, omnem integritatem omnemque industriam adhibuit.

Anno 1738. d. XXX. Decemb. summo rerum divinarum et humanarum Arbitro, Deo T. O. M. placuit, almam Nostram coniugem ex hoc vitæ terrestri theatro evocare, atque ad æternam suscipere gloriam. In hoc duodecenni & sex mensium placido iucundoque matrimonio liberos octo, nempe quinque filios & tres filias progeniit; ex quibus tunc temporis filii quatuor ac duæ filiæ superstites erant. Per totum ferme temporis spatium, quo Mannhemii vixit, variis iisque gravibus morbis laboravit. Verum autem statuto tempore ab hoc malo liberatur. Nam d. XIV. April. an. 1740. ab ampliss. Senatu ecclesiastico una cum ven. *Philippo Laurentio Biermano*, tunc in æde Spiritui S. sacra Pastore Heidelbergensi, ad vacuam Theologiæ Professuram, in locum pie defuncti *cel. Miegii*, Serenissimo Electori decentissime proponitur, atque ab ipso ad cathedram theologicam exornandam, clementissime eligitur, vocatur, confirmatur. Antea autem, Mannhemii adhuc moratus, ipsi maxime honorificæ vocationes, nimirum ad munus secundi Pastoris Bipontini, ad Professuram Theologiæ in academia Francofurtana ad Viadrum, loco defuncti *V. C. Michaelis*, ad munus Professoris theologici in ill. Gymnasio regio, quod Halæ Magdeb. hodieum floret, & tandem ad Ephoriam & cum eadem coniunctam Neowiedani Consistorii Adfessoris dignitatem, offerebantur. Quas autem vocationes omnes, variis iisque haud levibus inductus rationibus, renuebat. Tandem Mannhemiensibus suis, quos singulari prorsus amore prosequutus, die decima Iulii valedicens, die decima quarta eiusdem demigravit, mox decima octava dicti mensis, statutis sic postulantibus, lectionum academicarum fecit initium Heidelbergæ.

Anno proxime insequente & quidem ineunte quadragesimo primo, secundas iniit nuptias cum *Anna Margaretha*, spectatissimi viri *Iusti Henrici Gruberi*, Senatoris oppidani & apud Mannhemienſes hospitis ad insignia trium regum, filia lectissima. Ex hac coniuge, in cuius coniugio duos & viginti annos vixit, octo liberis genuit, nempe quinque filios cum tribus filiabus; ex quibus post patris obitum tantummodo tres filii fuerunt superſtites; nunc vero in vivis est unicus, apud Batavos degens.

Eodem anno die XIII. Ianuarii, secundum academica statuta, pro gradu doctorali in theologia rite consequendo disputavit, scripta & ventilata dissertatione inaugurali de *cornu salutis* ad Luc. I. 69; atque pridie Calend. Febr. dignitatem theologiæ Doctoris, actum publicum dirigente V. C. *Ioan. Henrico Hottingero*, sollemniter suscepit, præmissò inaugurali sermone de *Elia*, *Elisam iniecto pallio ad munus propheticum vocante*; quam dignitatem quoque postea omni cum laude fuit titus.

Insuper anno quadragesimo quarto d. XXIV. Ianuarii, ab amplissimo maximeque venerando Confessu ecclesiastico, rogante id atque efflagitante toto ecclesiæ coetu, Pastor in templo ad D. Petrum, loco pie denati ven. ecclesiastæ *Ioan. Iacobi Abegg* q), nuncupatus, Serenissimo Electori submississime propositus, d. XXV. eiusdem mensis benignissime clementissimeque confirmatur. Hinc dicti mensis d. XXVIII. Senatui ecclesiastico iusiurandum fidemque præstitit, adeo ut iam d. XVI. Febr. munus in memorata ecclesia inchoaverit, sacra oratione habita ex 2. Corinth. V. 20. Quocirca permotus etiam facillime fuit, ut omnes, quæcumque fuerint, post hoc
ce

q) De quo nonnulla scripsimus in *Gymn. Heidelb. §. XVII. p. 21. seq.*
& in *ſpicil. I. §. XVII. p. 13.*

ce temporis spatium exteras vocationes denegaverit, quum Pastor ecclesiæ Germanicæ, quæ tum Amstelodami tum Hagæ Comitum colligitur, deinde theologiæ Professor Francofurtum ad Oderam, tum Marburgum & Bremam, & tandem Herborem Nassoviorum evocaretur.

Anno seculi quinquagesimo, quæ erat Serenissimi Electoris clementissima voluntas & gratia, ad Theologi primarii dignitatem, in locum defuncti D. *Hottingeri*, fuit evehctus, eique in Professura secundaria successit V. C. *Ioannes Iacobus Wund r*). An. 1756. munus Rectoris in alma & antiquissima Academia Magnifici obiit, fascesque regiminis academici dexterrime gessit. Post obitum R. P. *Kirni*, S. I. & Professoris primarii, factus est primarius in ordine theologico Professor. Rev. *Georgio Ludovico Miegi* mortuo, *Brüningio* ephoria collegii sapientiæ a Serenissimo & Potentissimo Electore nostro CAROLO THEODORO clementissime traditur, quam etiam ad obitum usque administravit. Anno 1761. per hemiplexiam, quæ illum per dexterum latus subito invaserat, maximam virium corporis partem amisit. Licet postea vires debilitati corporis lentim lentimque se recolligere viderentur, nihilominus d. VI. Martii septimam inter & octavam horam vespertinam anno 1763. vivere desiit, animam suam CHRISTO, qui illum sanguine suo pretiosissimo redemit, in plena spiritus præsentia, reddens anno ætatis sexagesimo primo, terræ mandatus in templo D. Petri. Funebrem orationem habuit modo laudatus *Io. Iac. Wund*, defuncti in triplici munere successor meritissimus. Epicedia vero in ipsius obitum & amici & auditores s) condiderunt.

Non

r) De quo mox num. 28.

s) V. gr. Vir ampliff. *I. L. Harfber*, defuncti adfinis, Germ; *I. H. Andree*, R. Lat; philof. & theol. studiosi, nec non *Iustus Henricus Brüning*, filius, postea Pastor Laudenbacensis, sed haud diu post denatus.

Non ita pridem ante beatam suam ἀνάλυσιν scripsit Brünin-
gius ad Ioan. Casp. Huldricum, ven. Theologum & Antistite-
m Tigurinum: *Wie herzlich freuet es mich, dass Sie mit
mir auf gleichen Grund bauen! Ach! wie süß ist es, mit treuen
Knechten IESV und Kindern Gottes in einer genauen Liebes-
verbindung stehen! Wie wird die Liebe in iener Ewigkeit so herz-
lich und seelig seyn, da hier schon in der Vnvollkommenheit lie-
ben und leben so genau verbunden ist.*

Non maius defuncto nostro præconium tribuere possu-
mus, quam quod ipsi iam tribuit modo laudatus Theolo-
gus t): IESVM CHRISTVM, inquit, unigenitum Patris,
unicum fontem salutis, ex intimis cordis penetralibus amabat &
colebat. Amabat itidem omnes dulcissimum IESVM ἐν ἀφθαρσία
amantes, iuxta illud Apostoli I. Ioh. V. 1. πᾶς ὁ ἀγαπῶν τὸν
γεννήσαντα, ἀγαπᾷ καὶ τὸν γεγεννημένον ἐξ αὐτοῦ. Præterea
placidi erat ingenii, quod omnino non prætermittendum est, ὁ
Μακαρίτης noster. Rixas, pugnas, contentiones, bella, trium-
phos non habitura, cane peius & angue fugiebat. Neminem un-
quam scriptis suis lacecessit, nec cum aliquo altercationis serram
reciprocavit. CHRISTIANVS erat. Errare humanum esse
novit. Rationibus, non diſteriiis aut scommatibus, pugnandum
esse aiebat.

Liberos post se reliquit, nimirum sex filios & duas filias,
in quibus duo natu maiores laude sunt dignissimi; alter Con-
radus Ludovicus Brünings, Crucenacensis u); alter vero ven.
Godofridus Christianus Brünings, pariter Crucenaci natus,
scriptis nonnullis, quæ iuris fecit publici, clarus.

Infu-

t) Nimirum I. C. Huldricus in præfat. ad Brüningsii compend. antiquita-
tum Hebr.

u) De quo nonnulla inferius num. 29.

Insuper exstant varia ingenii Brüningiani monumenta, mole quidem non admodum ingenti, sed pretio tamen haud vulgari, eximiam Viri, de scholis ecclesiisque longe meritisissimi, tum philologicam tum theologicam eruditionem satis superque demonstrantia; videlicet:

1) Dissertatio de *vindice ecclesiæ, qui ex Edom & Bozra victor revertitur*, ad locum Ies. LXIII. I — 6. Bremæ. 1722. 4.

2) Dissertatio theol. philologica de *Propitiatorio*, Bremæ. 1725. 4.

3) *Ἐξήνευμα* loci ad Hebr. VI. v. 19. v).

4) Compendium *antiquitatum Græcarum* e profanis sacram; cuius prima editio an. 1734; secunda vero auctior & emendatior, cum appendice de *triumpho Romanorum*, anno 1745; nec non tertia iterum aucta, adiuncto specimine exegetico de *Mercatura spirituali*, ad Matth. XIII. 45. Francofurti ad Moenum apud *Franc. Varrentrapp* an. 1758. in 8. prodierunt w).

5) Dif-

v) Quod scriptum legitur in Brem. Museo hist. philol. theol. vol. II, P. II. p. 253 — 259.

w) V. C. *Dan. Gerdes* hocce opus valde meritoque laudat in *Miscell. Duisburg. T. II. p. 362.* & in *Miscell. Groning. T. II. p. 575*; ubi quoque p. 624 — 642. nonnullas observationes excerpfit, excerpstasque cum lectoribus communicavit. Egregiam similiter laudem hisce antiquitatibus tribuerunt Editores novorum actorum erudit. *Lipsiensium*, supplement. T. II. sect. III. p. 138. Verum autem cel. *Ferd. Stofchius* in dem neuen gelehrten Europa P. XV. (Wolffenbüttel bei Meisnern) pag. 565 — 581. ubi historia vel potius biographia *Brüningii* occurrit, scribit:

5) Dissertatio inauguralis theologico-exegetica de *Cornu salutis*, ad illustrandum locum evang. Luc. I. 29. Heidelberg. 1741. 4.

6) Dissertationes theologico-philologicae tres de *Christo triumphante*, ad illustranda loca Coloss. II. 15. & 2. Cor. II. 14. cum comment. ventilatae Heidelbergæ an. 1742. 1743. & 1744. 4. Egregiæ hæc diss. deinceps iunctim prodierunt Heidelberg. an. 1747. 4. & rursus Custrin. 1750. 4.

M m m 2

7) Pri-

bit: „ Gleichwol muß man das Werk nicht für ganz vollstaendig in seiner Art ansehen. Es würden sich noch manche geschickte Zusatze dazu beitragen lassen, und die Anmerckungen der neuesten Gelehrten über Griechische Schriftsteller dabei gute Diensten leisten koennen. „ Deinde varia additionum specimina exhibet, v. g. ad Cap. VI. §. 5. 6. 8. 12. 13. 14. 15. & 16. Hoc equidem ingenue confessus est b. *Brüningius* in nova ad editionem tertiam, tunc *Stofchio* nondum cognitam, præfatione; ubi inter alia scribit: „ Non indignor imperfectionem dolentibus, si animo id fiat placido, & utilitatis communis cupido. Hortor etiam & rogo, ut consiliis & monitis salutaribus perfectionem, quam opto & desidero, adiuvent. „ Præterea *Stofchius* p. 568. seq. monet, nihil profus in duabus editionibus ad obiectionem b. *Neubaueri* responsum esse, indeque more suo concludit, illam obiectionem forsitan *Brüningio* incognitam mansisse. Forsitan res sic sese habere potest. Verum autem *Brüningius* minime necessarium duxit, ad omnes iam satis notas obiectiones semper respondere. Sic saltim certissime novimus, ipsi fuisse obiectionem *I. B. Carpzovii* notissimam, quam tamen in hac nova editione non attingit. Plura hac de re vide sis in der Sammlung einiger Beyträge, so zur Erläuterung der Pfaelzisch-allgemeinen, besonders aber gelehrten Geschichte dieses Lands gehoerig, (Franckf. & Leipz. 1761. 8.) p. 38. seq.

7) Primæ lineæ studii homiletici, pagg. 46. continentés, Francof. ad M. apud *F. Varrentrapp*. 1744. in 8.

8) Dissertatio theol. philolog. de *Paulo vase electo ad portandum CHRISTI nomen*, ad illustranda verba Act. IX. 15. Heidelb. 1745. 4 x).

9) Dissertatio theol. exeget. practica de *Agno, Lucerna Hierosolymæ celestis*, ad illustrationem verborum Apoc. XXI. 23. Heidelb. 1747. 4.

10) Diff. theol. philolog. de *thesauro Evangelii per divinam gratiam Apostolis credito*, ad illustranda verba 2. Corinth. V. 19. Heidelb. 1749. 4.

11) De *Silentio sacræ scripturæ*, five de iis, quæ in verbo divino omiffa aut præterita vel sunt, vel videntur, libellus y); adpendicis loco in calce adiectæ sunt hactenus ineditæ dissertationes aliquot affinis argumenti, v. g. 1) de *homine ad imaginem Patris in Filio restaurato*, ad Gen. III. 22. 2) De *Christo messi alienæ falcem immittere sine ratione viso*. Matth. XXV. 24. 3) De *operibus in Domino defunctos sequentibus*. Apoc. XIV. 13. 4) De *Iubilæo legali & evangelico*. 2. Cor. VI. 2. Francof. ad M. ap. *F. Varrentrapp*. 1750. 8.

12) Observaciones practicæ generales, *orationis dominicæ auctorem, scopum, materiam, formam & usum* contemplantes. Heidelb. 1752. 4. 2).

13) Be-

x) Cel. D. *Büttinghausen* in specimine horarum Hebr. & Arab. p. 87. hæc observavit, scribens: „Cel. *Brünings* scriinia *P. E. Scheurer* in diff. ad h. l. Bernæ 1753. vent. sub præsidio Cl. *Altmanni*, adeo compilavit, ut iurares, dissertationem Bernensem ortam esse ex Heidelbergensi.

y) Hicce libellus variis tum mitioribus tum acerbioribus eruditorum crifibus fuit expositus.

z) Hæc observaciones in doctrina de Regno Dei, de qua statim num. 14. de novo sunt recufæ.

13) Betrachtung der goettlichen Natur . und Gnaden-
Wercken, nach Anleitung des LXV. Psalms, auf alle 52.
Sonntage des ganzen Iahres gerichtet, nebst 5. Fest - und 6.
Passions-Andachten. Franckf. am M. bey F. V. 1752. 8.

14) Τα τῆς Βασιλείας τῆ Θεῶ. id est, *Doctrina de regno
Dei*, seu systema brevius theologicum didactico - practicum.
Apendicis loco a) adiectæ sunt observationes generales, *ora-
tionem dominicam*, regni divini incrementa petentem, illu-
strantes. Francof. ad M. apud F. V. 1755. 8. In hoc libro b.
Brüningius omnia determinat ex emblemate Regni. In præ-
fatione huius systematis libellum suum de *Silentio S. Scriptu-
ræ* contra scriptores bibliothecæ Berolinensis partim defendit,
partim errorem suum ingenue agnoscit b).

15) Die gekreutzigte Liebe, oder Betrachtungen über
das Leiden, den Tod und das Begræbnis IESV CHRISTI, &c.
Franckf. am M. bei F. V. 1759. 8.

16) *Compendium Antiquitatum Hebræarum*, cum adnota-
tionibus perpetuis, usum sacrum indicantibus. Francof. ad
M. apud F. V. an. 1765. c). in 8. Accedit specimen anti-
quario - exegetico - practicum de *Aedificatione spiritali* expli-
canda ex scientiâ ædificiorum veterum d). Hic observan-
dum, litteras harum Antiqq. Hebr. dedicatorias, quas vo-
cant, Heidelbergæ d. V. Martii an. 1763. datas, dedicatas &
oblatas esse Viro maxime venerando & eruditissimo Ioan.

M m m 3

Iac.

a) Prouti modo sub num. 12. vidimus.

b) Cel. *Io. Aug. Noeffelt* in der Anweisung zur Kenntniss theolog. Bücher
ed. I. p. 248. ed. II. p. 273. hunc librum omisit, observante D. *Bü-
ringhausen* in cit. Pfälz. hist. Nachr. p. 37.

c) Non an. 1763. uti in personalibus legitur.

d) Harum Antiquitatum Hebr. prorsum est oblitus cel. *Noeffelt* in cit. li-
bro. Conf. D. *Bütinghausen* l. c.

Iac. Kessler, Bremenſi, s. s. Theol. D. Eccleſiaſt. & Theolo-
go Amſtelodamenſi ſolidiſſimo ac ſideliſſimo, nec non Viro
optime venerando *Io. Caſparo Vlrico*, Theologo, Eccleſiaſtæ
Tugurino Abbatiffano & Canonico celebratiſſimo, amicis ſuis
ſingularibus, non quidem unicis, ſed tamen ſinceris & alio-
rum Ducibus, eaſdem vero litteras die Saturni, tamquam
ultimo vitæ ſuæ terreſtris die, filio *Iuſto Henrico*, a Patre,
iam languida graviſque lingua, in calamum fuiſſe dictatas e).

Scriptis hiſce præter aliã, iam inter alienos viros diſper-
ſa, binas ſubiungimus orationes, quæ quidem ex autographo
deſcriptæ apud me latent, quæ omnino merentur, ut cum
orbe litterato communicentur:

Harum altera agit de *Doctore Σιδωντιῶ* ad 1. Tim. III.
2; quam d. XIII. Dec. an. 1753. in aula Wilhelmiana habuit,
quum Viro maxime ven. & celeb. *Ioan. Iacobo Wund* gradum
Doctõris Theologiæ conferret f).

Alte-

e) Vid. perſonalia, quæ ſunt a pag. 29 — 38. ſubiuncta ſermoni funebri,
dicto d. IX. Martii an. 1763. a b. *Io. Iac. Wund*, s. s. Theol. D. & Prof.
Ferd. Stoſchius l. d. ubi nonnullos *Brüningii* libros omiſit, & qui quo-
que in introduct. in theol. dogm. (Francof. 1778. 8.) cap. XVII. quod
de methodo theologiæ dogmaticæ agit, nullam de *Regno Dei* facit men-
tionem, uti iam obſervavit D. *Büttinghauſen* l. d.

f) Huncce locum præter alios illuſtrat cel. apud Turicenſes Theologus
Io. Iac. Huldricus, *Iacobi* filius, in diſſert. theologicarum de munere ec-
cleſiaſtico eiusque partibus atque officiis ſeptima, quæ eſt de Miniſtro-
rum, ut ita vocari poſſint, neceſſariis requiſitis & donis, p. 42. *Turi-*
ci 1774. 4; quæ omnino legi meretur.

Altera est oratio sollemnis, qua locum Iacob. III. 17. illustrat *Brüningius*, quum an. 1756. munus Rectoris magnifici auspicaretur g).

Quam facili plectro *Brüningius* Latina deduxerit carmina, ex variis patescit speciminibus; quorum hic loci dumtaxat unicum, quod in obitum & honorem *Ioan. Ludov. Freyi*, Theol. D. & Prof. Basil. nec non Instituti Freyio-Grynæni auctoris, contexuit, subiungimus. En vobis illud!

Exuvias magni tumulus tegat ossaque FREYI;
Non poterit virtus, fama, fidesque tegi.
Pauca latent, quod præcipuum, toti patet orbi,
Qui bona scripta legit, qui pia facta legit;
Marmora si fileant, tu bibliotheca loqueris,
Et cathedra, & cathedræ præmia, dona, domus.
In cathedra fama & meritis clarissime BECKI,
Defuncti laudes & benefacta canes.
Quod GRYNÆVS opus coepit, perfecit & auxit
FREYVS, uterque Tibi charus, uterque mihi.
O ter felices Musæ, sua si bona norint,
Rauriacæ, felix concio sacra Deo!
Qui quondam vestras doctrina ornavit Athenas,
Vivit adhuc, moriens & sine voce docet.

Ipsè

g) V. C. Io. Daniel van Hoven eundem locum illustrat in specimine III. de Christianorum seculi I. vita & moribus ad ductum Iac. III. 17. Lingæ 1752. 4. Hoc specimen defendit *Ioannes Schmid*, Crucenaco-Palatinus, nunc Ecclesiastes Weinhemienfis ad stratam montanam.

Ipse quidem in cælo fulget, placideque quiescit,
 Angelicis miscens gaudia pura choris.
BECKIVS in terris os est, quis dignior illo?
 Quis **FREYO** propior dotibus, arte, fide?
 Is poterit duplices animo tolerare labores,
 Is proprio, & **FREYI** nomine doctor erit.
 O utinam duplices ornet benedictio curas
 Duplex, & duplicis fit tua vita Viri!
 O si miretur multos Academia **FREYOS**,
 Qui **CHRISTI** servos post sua fata docent!
BECKIVS o duplicem non formidare laborem
 Si moneat simili robore forte pares!
 Et qui post mortem pergunt prodesse saluti,
 Et qui bis vivunt, præmia dupla ferent.
 Nunc age, quæ **CHRISTO** bene servitura Iuventus
 Ad metam ferves passibus ire citis;
 Et benefactorem **FREYVM**, primumque datorem
 Ut grata recolas, obsecro, mente **DEVM**.
BECKIVS est, qui monstrat iter, non desere euntem,
 Cum duplici duplex iunctus honore labor.
 Mitte Sionæos latices, ditissima cæli
 Munera, Rauriacis civibus, Alme **DEVS**!
 Sic patriæ Patres, sic casta Ecclesia **CHRISTI**,
 Sic Pindus semper fulget honore novo.
 Vtque placent Rheno Patri consortia Nicri,
 Sic Heidelbergæ Tu, Basilea, fave!

„Quid nunc denique restat de beato nostro *Brünings* dicere, quam hoc: VIXIT! sed vivet deinceps, nec peribit unquam in piorum omnium memoria. Nomen *Brünings* semper vigebit, quamdiu ipsa vigebit Religio. Vivit in gloria & honore apud dulcissimum suum Salvatorem, cuius fidus servus erat h),„

26) *Fridericus Ludov. Wund*, *Crucenacensis*, d. XXIX. Martii an. 1714. natus, Viri spectatissimi omnique pietatis & probitatis laude dignissimi *Ioannis Wund*, mercatoris & Pro-prætoris oppidani, filius, *Ioannis Iacobi*, de quo statim, frater. In Gymnasio patrio ad lectiones academicas sub moderamine modo laudati *Christiani Brünings* promotus, Musas *Heidelbergenses* aliquamdiu salutavit, hisce vero valedicens, ad celeberrimam *Ienensem* academiam, viris eruditissimis & scientissimis florentissimam, concessit, ibidem studia sua, potissimum iuridica, diligentissime prosequutus. Stadio autem studiorum academicorum non infeliciter emenso, in patriam rediit, & partim *Crucenaci*, partim vero *Biponti* causas strenue egit. Deinceps *Heidelbergæ* Consilarii in curia matrimoniali, postmodum quoque Consilarii ecclesiastici, tandem in utraque curia amplissima Directoris muneribus usque ad præmaturum suum obitum functus est. Diem obiit supremum *Heidelbergæ* d. XXVII. Nov. an. 1767. sepultus in templo *D. Petri*. Funebrem b. *Phil. Gerardus Rieger* habuit orationem, sed typis non expressam. Ceterum fuit *Iurisconsultus* acutissimus, cultor *historiarum* apprime strenuus & egregius, æstimator *litteratorum* pereximius, *scholarum* patronus & defensor optimus, *proletariæ* eruditionis osor vehementissimus. Quod reliquum est, merito maxime dolendum, splendidam
ipfius

h) Hæc sunt verba *Huldrici* in cit. præf. ad *Brüningsii* antiq. Hebr. sub finem.

ipſius, nitidiſſimam, pretioſiſſimamque & optimis iisque nonnullis perraris libris refertam bibliothecam i) iam nunc extra patriam ſine emolumento uſuque noſtro ſplendere. Coronidis loco hic ſubiicimus ſplendidum & magnificum monumentum k), inſignibus gentilitiis aliisque emblematis exornatum, in dicto templo erectum, atque parieti meridiem verſus ad dextram ſuggeſtus adfixum, vel potius epitaphium ipſius:

D. O. M. S.
SEMPITERNÆ MEMORIAE
VIRI ILLVSTRIS
FRID. LVDOV. WVNDII
SENAT. ECCLES. PALAT. ET CVRIÆ MATRIM.
DIRECTORIS GRAVISSIMI
NEC NON CELSISS. REGIM. CONSILIARII
QVI
POSTQVAM MVNERA EI PVBLICE DEMANDATA
PER XXIII. ANNOS
DEXTRE FIDELITERQVE ADMINISTRASSET
REMPVBLICAM AEQVE AC ECCLESIASTICAM
QVA-

i) Catalogus ipſius bibliothecæ, egregio ordine concinnatus, typis editus eſt Heidelbergæ. an. 1769. 4; in fine p. 232—300. ſeparatim accedit ſeries ſcriptorum Palatinorum, ordine quodam ſystematico diſgeſta.

k) Cuius imaginem primus delineavit diligentiffimus *Augustus Frid. Hoſt*, Senatus eccleſ. Palat. Expeditor, quodque artiſticiſte poſtea ſculpiſit *Dücherus*, ſtatuarium Heidelbergeniſis.

 QVACUNQVE IN RE POTVIT
 EGREGIE ADIVVISSET
 NONDVM EXACTO ANNO AETATIS SVAE LIV.
 DEO ET NATVRAE CONCESSIT
 CONIVGI CHARISSIMO
 PIETATE FIDE AMORE
 PROBATISSIMO
 QVO CVM ANNOS XXII. CONCORDISSIME VIXIT
 VIDVA MOESTISSIMA
 FRIDERICA ELEONORA WINCKELBLECH
 HOC MONVMENTVM
 P. C.
 NATVS CRVCENACI
 D. XXIX. MARTII M. D. CXXIV.
 DENAT. HEIDELBERGAE
 D. XXVII. NOV. M. D. CCLXVII.

* * *

27) *Ioannes Paulus Hooc*, superioris adfinis, cuius forem natu minimam in dulcissimo habuit matrimonio, Biponti natus, optimus honestissimi civis & pistoris, atque aliquoties Presbyterii ecclesiastici adfessoris, filius. Hic ingenuis artibus litterisque, viam ad altiora studia parantibus, primum in Gymnasio Bipontino, praesertim sub ductu V. C. *Crollii*, Patris, laudabilem dedit operam, ita ut omnibus suis Praeceptoribus cumulativim satisfecerit. Instructus praeterea litteris systickis, quibus eum exornavit Gymnasii Moderator, cui tum propter singularem in studiis diligentiam, tum propter egregios mores semper fuit gratissimus ac iucundissimus, academias, potissimum Marburgensem Cattorum, adiit,

adiit, ibique speciatiim ab ore V. C. *Ioan. Christi. Kirchmeieri* tam auide pependit, ut ex eius & *Duyfingii* lectionibus theologice ingentem sibi collegerit thesaurum, immo postmodum opes omnis sui studii ingenique ad ecclesie commoda contulerit. Domum redux, praevio examine theologico, in numerum Candidatorum recipitur, atque haud diu post Pastorem nuncupatur in Ducatu Bipontino, primum in pago Allens, postea in pago Niederhausen, tunc ditionis Bipontinae, nunc Archipalatinae 1). Tandem, quum antea iuribus & privilegiis indigenae Palatini donaretur, d. IV. Ian. an. 1757. Ecclesiastes & Inspector Crucenacensis designatur. In utroque munere ibidem successit *Ab. Ad. Hottingero*, praematura morte suis abrepto m). Noster in iuventute sua duas orationes, easque elegantes & politas, in obitum Serenissimi Principis CHRISTIANI III. Ducis Bipontini, an. 1735. in Gymnasio Bipontino publice habuit n). Mortem oppetiit Crucenaci d. III. Ian. an. 1770. o). Ceterum fuisse virum adfabilem, ingenuum, pium, vere theologum, maxime officiosum, atque erga pauperes benignum, omnes, qui cum eo sunt conversati, optime norunt.

28) Adfinem sequitur adfinis, nimirum *Ioannes Iacobus Wund* p), antea laudati *Friderici Ludovici* frater. Hunc, quem semper honoris & amoris causa nomino, Crucenacime sacris christianis initiavisse, meique fidelissimum post praema-

1) Vid. infra §. XLIX.

m) De quo superius num. 24. p. 450. seq.

n) Sic scribit V. C. *Crollius*, filius, in comment. de antiqua Musarum Bipontinarum in Principes pietate, p. 27. Biponti. 1767. 4.

o) Ita legimus in msc. indice defunctorum de dicto anno.

p) Hic apud *Sroschium* in dem XV. Th. des neuen gelehrt. Europa pag. 568. erronee vocatur *Io, Iac. Pfund*.

præmaturam parentum meorum mortem egisse tutorem, iam alibi q), gratissimi animi testandi gratia, indicavimus. Monzingensis noster fuit. Nam eum *Monzinga* r), non ignobile Palatinæ terræ oppidum, a montibus illud undique cingentibus sic nominatum, m. Octob. anno huius seculi primo s), honestissimis natum parentibus, patre nimirum viro spectatissimo atque ingenuo *Ioanne Wund*, postmodum urbis Cruce-nacensis mercatore, senatore & proprætore, matre autem *Dorothea Fuchsia* nata, Monzingensi, protulit. Optimi hi parentes filium natu maximum & primogenitum, quem studio theologico, non infausto omine, consecrarunt, primum disciplinæ Gymnasii Cruce-nacensis, tunc egregie florentis, tradiderunt; in quo tales in studiis humanioribus fecit progressus, ut iam anno seculi decimo septimo sub moderamine Rectoris *Io. Philippi Frohnii* t) in actu autumnali ad lectiones academicas sollempniter fuerit promotus. Studiis igitur propædæuticis egregie satisque instructus, ad almam & antiquissimam academiam Heidelbergensem sese contulit, ibique quatuor propemodum annos ab ore virorum celeberrimorum, nempe *L. C. Miegii*, *I. C. Kirchmeieri*, *I. H. Hottingeri* nec non *Ph. Ludov. Pastoir* tam avide tamque utiliter pendit, ut reliquis studiosis egregium exemplar reliquerit imitandum.

An. 1721. commigravit Marburgum Cattorum, & haud diu post Traiectum ad Rhenum; ubi non institutionibus tantum, sed favore etiam magnorum virorum, qui tunc Academiam illustrabant, nimirum *Hieronimi van Alphen*, *Herman-*

N n n 3

ni

q) Videlicet in *Alceia* Palat. illust. §. XX. num. 11. p. 57.

r) De quo oppido supra §. XVI. litt. A. pag. 50. seqq.

s) Hæc hausimus ex cit. msc. *Brüningii* oratione de doctore *Διδασκτικῶ*.
Sed personalia msscr. habent mensem Decemb. an. 1700.

t) De quo supra num. 23. p. 449. seqq.

ni *Alexandri Roëllii* atque *Hadriani Relandi*, utebatur. Biennio academico feliciter exacto, celebriora Belgii foederati & nonnulla Germaniæ oppida invisit, ut res præ aliis spectatu dignissimas spectaret. Quemadmodum igitur celeberrimæ in Germania & Belgio academix Marburgum & Ultraiectum scientiis nostrum excoluerunt, sic academia Archipalatina, optima studiorum mater, eundem suavissimis & utilissimis sacre scientiæ deliciis nutritum auspiciatissime perfecit; quem, finito studiorum academicorum curriculo, prævio in scientiis, quibus theologiæ Candidatus instructus esse debet, examine, primum ad munus ecclesiasticum in coetu Reformationum Sobernhemienfium an. 1725. vocatum novimus. Dum vero ibidem fidelissimum ageret Pastorem, uxorem duxit lectissimam egregiisque virtutibus condecoratam Virginem *Mariam Modestam Miegiam*, V. C. *Ludovici Christiani Miegii*, Palatini Consiliarii ecclesiastici, s. s. Theol. D. & Prof. P. O. Pastoris in templo Spiritui S. consecrato, nec non collegii sapientiæ Ephori, filiam natu minimam optimamque. Nuptiæ vero sollempniter sunt d. XIII. Maii an. 1732. u) celebratæ v). In hoc coniugio eoque maxime placido annis triginta tribus & aliquot mensibus vixit, atque in eo undecim genuit liberos, videlicet sex filios & quinque filias; ex quibus adhuc dum tres filii cum duabus filiabus sunt superstites. Dum Sobernhemii, quod numquam satis laudare nequivit, quodque semper magno in honore habuit, viveret, Amicus ipsius w) ipsum merito adpellavit, *reverendum & tum ingenii elegantia, tum eruditionis præstantia perinsignem virum, Sobernheimensem multa nominis laude Ecclesiasten*. Verum autem in iucundissi-
ma

u) Non, uti in cit. personal. legimus, an. 1729.

v) Qua occasione German. epithalamium idque elegantissimum *G. I. Joannis*, Hist. & Prof. Bipontinus, edidit, Heidelbergæ in fol. vulgatum.

w) Nempe *Crollius* in cit. orat. de dioec. Beck. p. 47. not.

ma sua statione Sobernhemienfi non ultra septennium hæfit. Nam dicto anno tricesimo secundo Alceiam, totius Archifapriæ metropolin, abiit ad Paftoris primarii fimulque ecclefiarum vicinarum Inſpectoris munus obeundum. Præterea Alceienſibus ſuis, quibus erat longe gratiffimus, non citra animi triftitiam, valedicens, d. II. Iunii an. 1735. Crucenacum, ubi tunc Pater eius vixit, ad eadem graviffima munera evocatus ab ampliffimo Senatu eccleſiaſtico fuit. Licet in terea, dum prædictis fungeretur officiis, Sereniſſimus Princeps Anhaltino-Cothenianus ipſum tamquam eccleſiarum ſuæ ditionis Superintendentem, quem adpellant, ſponte & clementiffime nuncupaverit, & licet digniffima ampliffimi Conſiſtorii Bipontini membra ipſi munus Inſpectoris Bipontini & dignitatem eccleſiaſtici Senatoris obtulerint, non tamen eo adduci potuit, ut patriam relinqueret dulciſſimam.

Eum igitur per annos viginti quinque docentem audiverunt greges CHRISTO ſacraſi Sobernhemii, Alceiæ & Crucenaci, mirati ſimul & Paſtoris dexteritatem fidemque & probiſſimam Inſpectoris prudentiam: quem denique Sereniſſimi ac Potentiſſimi Principis Electoris CAROLI THEODORI, Muſarum Altoris & Statoris longe benigniſſimi & generoſiſſimi, patriæ Patris optimi, clementiſſima voluntas anno MDCCL. celeb. Io. Henr. Hottingeri, die VII. Aprilis dicti anni a labore ad cæleſtem quietem evocati, ſucceſſorem, & quidem tamquam ſecundum s. theologiæ Profeſſorem, adeoque Brüningii in utroque munere docendi academico & eccleſiaſtico collegam eſſe iuſſit x). Aegre tamen eo perducipotuit,

x) Vid. V. C. Dan. Gerdes in ſerutinio antiquario (Groning. & Brem. 1751. 4.) Tom. II. P. II. p. 749. ſeq. Hamburg. freje Vrth. an. 1750. P. LXVIII. atque in hortis Muſarum amoeniſſimis &c. (Altorfi Noricorum. 1751. 4.) p. 103. Beiträge zu den Erlang. gel. Anmerk. (1750) p. 672. & Dunkelius l. c. T. I. p. 75. in biogr. Io. Henr. Hottingeri.

potuit, ut spartam Heidelbergensem sibi met condecorandam fusciperet, aliquamdiu maxime dubius hærens, quid in gravissimo hocce negotio ageret, prouti ex litteris, quas tunc temporis ad me humanissime dedit, affatim didici. Tandem vero urgenti Superiorum & amicorum voluntati cessit. Cruenaco dum Heidelbergam cum suis commigraret, ipsum studiosi theologiæ gratulabundi tamquam comites sollempniter in urbem introduxerunt. Id quod factum d. XXVII. Aug. anni modo memorati. Statim subsequente d. II. Sept. concionem aditalem in templo D. Petri habuit. Postmodum ipse, dum per septem integra lustra primum in ecclesia Palatina, deinceps in academia Heidelbergensi publice & utiliter docuisset, honorem gradumque Doctoris publici, quem ipsa statuta academica ei addixerunt, rite consequutus est & nactus d. XIII. Decemb. an. 1753. Quem actum sollempnem in oratione publica celeb. *Brüningius*, tamquam promotor, hisce claudit emphaticis verbis: *Permitte, Vir venerande, Collega honoratissime, ut post impetratos summos in theologia honores primum mihi, deinde tibi gratuler; mihi quidem, quod providentia te per gradus ex ignoto amicum, porro ex amico collegam, denique ex collega consortem & socium fecit; tibi vero, quod felicibus auspiciis novorum honorum initium hoc facturus es per orationem inauguralem publicam. Vtere dono docendi, fruere dignitate doctorali, vive Deo, academiæ, ecclesiæ, familiæ, amicis ex voto quam diutissime. Hæc precum, hæc votorum meorum, quæ Deus rata esse iubeat, summa est. Promotus igitur in pereleganti & eruditissima oratione inaugurali, quæ typis publicetur, omnino meretur, de vera sapientia in solis oraculis divinis ut quærenda, sic & sola eorundem interpretes sapientes reddente disseruit, omniumque auditorum adplausum meruit, qui quoque datus. En vobis epilogum huius orationis ex msc. depromptum! Sed plura dicere vetat tempus, licet amplitudo subiecti plura poscat. Maiestate igitur dicendorum oppressa, satius erit vela contrahere, & orationi finem facere.* Quantula-

tulacunque tamen sint, quæ dixi, ex iis mihi saltem colligere integrum erit, quam arduum sit officium Interpretis divinorum oraculorum præcipue academici, quod meis impositum humeris sentio. Si parva facere non possum cum viris immortalis memoriæ, qui ante me sapientia & usu rerum ac incomparabili eruditione hanc cathedram ex parte Reformatorum ornarunt, incitabit tamen eorum exemplum id tentandi, quod vires, quas exiguas in me esse deprehendo, permittent; incitabunt præclara merita clarissimi D. Promotoris & coniunctissimi Collegæ, quocum sociatos labores habeo, & quem, si non æquis passibus, sequi tamen studiose laborabo; incitabunt honores hodie mihi collati ab eodem, quoque nomine me Viro venerando etiam, ultra quam dicere possum, obstrictissimum esse profiteor; iidem novum pariter stimulum mihi addent, dilectissimis meis auditoribus, quique in posterum Athenas nostras salutaturi sunt, pro viribus inserviendi, eorumque studia sacra promovendi. Quare agite, sacrata Deo pectora! non ad fontem aliquem Castalium, ex poetarum fictionibus enatum, vos amando, sed ad verbi divini thesauros, cuius lectioni & meditationi vos totos dare mecum oportet, & uti apud pictoriæ artis gnaros in proverbio est: Nulla dies sine linea; sic etiam dies vobis periisse credite, qui sine scrutinio scripturarum effluxerunt. Dies & horas vestras non melius certe collocare poteritis. Hoc vobis non solum iniungitur ab integro Prophetarum & Apostolorum choro, sed a chori huius Duce & supremo Magistro. Saltem mihi, hoc enim vobis spondeo, voluntas de vobis bene merendi non deerit, dum spiritus hos regit artus.

Nihil tandem superesse mihi video, quam ut post Deum gratias humillimas agam Serenissimo Electori, Patri patriæ indulgentissimo & academiæ Nutritori gratiosissimo, quo clementer annuente huic muneri admotus sum. Servet summum Numen Principem ut pietate in se, sic amore in subditos, æquitate in iudiciis, sapientia in consiliis nulli secundum; servet Celsissimam Coniugem, Serenissimam Electricem, servet ita utrosque, ut

per suam benedictionem stet Palatina Domus, & avi numerentur avorum!

Immortales quoque gratias habeo tibi, magnifice D. Rector, Vobis Viri perillustres & amplissimi, Vobis denique academiae Doctoribus & Professoribus celeberrimis, quod cunctis frequenti hoc confesso hunc actum solennem condecorare volupe fuerit. Audeo vobis de me promittere, me nullo non tempore id acturum, ut vestram mihi favorem & benevolentiam proporro conciliem. Vobis omnibus, Auditores O. O. Hon. gratias ex animo habeo, quod dicenti patulas aures commodare volueritis; dabo operam, ut id beneficii in immemorem haud contulisse re ipsa cognoscatis. Vobis denique, praestantissimi cives academici, me quoque devinctum esse profiteor, utque vestra in hac academia commoratio vobis, patriae, parentibus omnino fructuosa sit, animitus voveo.

Te vero, DEVS O. M. Aeternae & Triumphae, humillime precor; da mihi cor rectum timens Tui, ut ne unquam a recto tramite deflectam; castae sint meae deliciae scripturae tuae, ne ex eis fallam, ne in iis fallar, sicque studia in eis posita uberem fructum fundant! Tuo sub praesidio studia nostra floreat vigeanque! Tua sub tutela ecclesia gaudeat pace, patria securitate, & academia splendore, cumque omnia a Tua unius benedictione pendeant, exaudi preces meas humillimas ad nominis Tui augusti gloriam sempiternam!

Quam sollempnitatem musis suis celebrarunt academici cives (y). Ante hunc doctorem actum, scilicet d. XII. Sept. celeb. Promovendus dissertationem theol. inauguralem de

(y) Nimirum in carmine Lat. *Joan. Henricus Boehme*, Franckenthalio Palatinus, praemature studiis academicis immortuus, plurimum rev. Dn. *Joannis Boehme*, nunc Consiliarii eccles. Palat. & Antistitis Heidelberg. in templo Spiritus S. meritissimi, filius natu maximus & desideratissimus; atque reliqui in oda Germ.

de copia charismatum & virtutum in ecclesia Apostolica, Heidelberg. 1753. 4 (z). De qua dissertatione hoc iudicium inter alia legimus: *Multis S. Scripturæ cum primis novi Test. locis lumen adfundit* (a). Eodem anno 1753. cel. Theologus Bremensis (b) suam de eadem materia dissertationem, eamque elimatissimam edidit (c). Hanc nostri dissertationem, quod equidem miror, adlegare omisit sermo in obitum laudati *Brüningii*, typis postmodum evulgatus.

An. 1763. in utramque defuncti *Brüningii* spartam tum academicam tum ecclesiasticam rite succenturiatus est ven. noster *Wundius*; quibus muneribus accessit etiam ephoria Collegii Sapientiæ. Omnem profecto adhibuit operam, omnem diligentiam, omnem dexteritatem fidemque in triplici suo munere obeundo optimus noster & numquam satis laudandus Doctor, quem semper Parentis loco habui sumque ad ultimum vitæ halitum usque habiturus.

Anno 1765. ingenti dolore fuit adfectus. Nam dilectissima eius coniux, quæ omnino longiori digna fuit vitæ curriculo, ex hoc mundi theatro ad cælicolas transit, viduumque reliquit maritum tristissimum. Licet postmodum per aliquod temporis spatium firma tum corporis tum animi sanitate &

O o o 2

alacri-

(z) Defendens erat sæpe laudatus D. *Büttinghausen*, tunc theol. ordinis Candidatus.

(a) Apud D. *Dan. Gerdes* in miscell. Groning. novis Tom. IV. p. 568. Groning. 1754. 4.

(b) *Nempe Nicol. Nonnen*.

(c) Quam quoque citat Cancellarius & Theologus Tubing. rev. *Ier. Frid. Reuff*; utpote qui quatuor dissertationes de donis miraculosis, ut argumento pro veritate religionis Christianæ, publici juris fecit, quæ deinceps etiam Germanice prodierunt,

alacritate fuerit usus, tandem tamen sensim sensimque vires corporis debilitari cœperunt. Nam, m. Julio an. 1771. morbo correptus, lecto pressius adhærere cogitur. Et, licet nonnumquam spes recuperandæ valetudinis adfulgere videretur, morbo tamen in dies magis magisque ingravescente, viribusque penitus consumptis, tandem, inter adstantium liberorum lacrymas & amplexus, integro ad finem usque vitæ rationis usu, adeo ut, liberis suis antea bene precatus, pius Doctor noster *Iacobus* cum moribundo Patriarcha *Iacobo* exclamaverit: *Domine, tuam exspecto salutem!* placide exspiravit hora septima matutina die secundo Septembris anni dicti, dum ferme septuaginta annos, minus unico mense, complevisset, in sacello academico templi D. Petri sepultus. Qua occasione funebrem odam, in sermone vernaculo conscriptam, in fol. edidit studiosi Theologiæ (d). Sic filii filiaque Patrem optimum & tenerrimum; academia Doctorem celeberrimum; ecclesia insignem strenuumque veritatis defensorem, patronum, vindicem, acerbo sibi fato ablatum; amici amicum candidissimum; pauperes patrem maxime liberalem, merito planxerunt meritoque deploraverunt.

Adeoque in hocce Viro, ab omni parte exculto, cum doctrina & eruditione, pari passu veluti ambulavit morum integritas: immo ipse vitam egit tanto Doctore dignam, omnibusque christianis virtutibus locupletatam, illustratam, condecoratam. Pietate erga Deum insigni fuit minimeque fucata. Amore divinarum veritatum intensissimo flagavit, ad piam doctrinamque illarum meditationem non formatus, sed omnino natus. Modestia præditus fuit apprime decora, & simplicitati, quæ veros Christianos decet, prorsus convenientem. Candorem animi, sinceritatem integritatemque nunquam
non

(d) Alia de nostro vid. in Alceia Palat. illustr. §. XX. num. 11. pag. 57. seq.

non in deliciis habuit ; candidos , sinceros , integritate morum optime probatos atque reapse ingenuos semper candidissime & ingenue peramavit.

In familiarium consortio , cui lubentissime interfuit , fuit gravitate haud adfectata , sed penitus genuina planeque naturali ; interdum a salibus iocisque nequaquam abhorrens ; vultu gravi lætoque , nec tristi severitate , nec nimia comitate , sed potius suaviter admixta utrimque temperie . Paucis ut omnia complectar , sic vixit , vitam sic transegit , ut , neque mortem timere , neque vitam odisse necessum haberet ;

Vixit , & ingenuas lustravit lumine mentes ;
Vivet in æternum ; vivit in arce poli.
In terris nostris docuit quæ Dogmata diva ,
Horum nunc fruitur Fructibus atque Bonis.

Ad ipsius scripta pertinet insuper elegantissime perscripta funebris oratio , quippe quam in obitum ven. sui Collegæ *Brüningii* habuit , Heidelbergæ in 4. editam hocce sub titulo : Das treuen Lehrern nach ihrem Absterben in dem Herzen ihrer Zuhoerer zu widmende schuldige Angedencken , wurde , als der tit. Herr *Christian Brünings* , S. S. Theol. D. & Prof. &c. &c. dieses Zeitliche gefegnet , bey — — Beerdigung desselben , in einer Leichen-Rede vorgestellt.

Præterea chartæ mandata pleneque elaborata , forsitan quoque typis destinata , reliquit bina scripta , nimirum alterum : de locis in *Pentateucho difficillimis* ; alterum vero de *libris studio Theologiæ necessariis* ; quorum iam possessor est filius tertio-genitus . Hisce adiungenda est msc. *Historia Catechismi Heidelbergensis* . Fuit quoque , prouti ex ipsius ore sæpius audivi , meditatus singularem libellum de *Ecclesia*

reformata Palatina, tamquam matre omnium reformatarum extra Palatinatum Ecclesiarum.

Post obitum superstites reliquit tres filios, ab optimo Patre nequaquam degeneres, omnes Crucenaci natos, munerum dignitate scriptisque elucubratis iam satis celebres & dulcissimæ patriæ usibus optime inservientes, nimirum (1) *Danielem Ludovicum*, nunc Pastorem primarium & Inspectorem Crucenacensem (e); (2) *Carolus Casimirus*, Iurisconsultum, Consiliarium ecclesiasticum Archi-Palatinum, in alma & antiquissima Academia Heidelbergensi philosophiæ & historiæ ecclesiasticæ Professorem publicum & ordinarium, superiori anno magnificum Vniversitatis Rectorem, ordinarium Electoralis Palatinæ Societatis Germanicæ socium, nec non Regii Instituti historici Goettingensis membrum ordinarium; denique (3) *Fridericum Petrum*, iam Ecclesiasten primarium & Lutrensiem ecclesiarum Ephorum, ibidem ordinarium Societatis oeconomicæ membrum, atque in Academia camerali Professorem historiarum. Pereximiis hisce Triumviris, ut Dei honorem, ecclesiæ commodum, patriæ salutem, orbis litterati decus & ornamentum quam diutissime augere & amplificare valeant, annos nestoreos, vitam tranquillam, sanam in corpore sano mentem, valetudinem prosperam prosperosque bonarum rerum successus voveo, a Deo immortali, unico veræ sapientiæ fonte, precor & adprecor. Hæc est votorum meorum summa.

29) Horum omnium agmen claudit Vir p. m. *Conradus Ludovicus Brünings*, Crucenacensis, supra (f) laudati *Christiani Brünings* filius (g). Hic prima studiorum fundamenta
Meisen-

(e) Vid. Oppenheimium nostrum §. XL. p. 178.

(f) In hoc §. num. 25. pag. 452. seqq.

(g) Ibidem pag. 457.

Meisenhemii Bipontini posuit. Postmodum d. XII. April. an. 1741. tamquam adolescens tredecim annorum, quartæ curiæ Gymnasii Heidelbergensis fuit adscriptus, tandem, curriculo gymnastico feliciter & utiliter emenso, anno seculi nostri quadragesimo quarto in actu publico autumnali, sub moderamine Rectoris *Ioann. Danielis Andreae*, sollempniter ad lectiones promotus academicas, atque statim civibus academiæ Heidelbergensis adnumeratus (h). In studiis academicis, sub ductu Patris optimi & celeb. Virorum *Ioan. Henrici Hottingeri* & *Philippi Ludovici Pastoir*, tales omnino fecit progressus, ut omnibus cumulativè satisfecerit. Heidelbergensibus valedicens Musis, Bremenses, exteris etiam maxime faventes, salutavit; atque iis omine litavit faustissimo. Patriam repetens, prævio examine, in numerum Candidatorum Theologiæ summa cum laude d. X. Maii an. seculi quinquagesimo primo recipitur. Post quadriennium nondum completum, nimirum d. XXII. Febr. anno quinquagesimo quinto Ecclesiastes in fano S. Lamprechtii prope Neostadium ad Hartam ab amplissimo Heidelbergensis academiæ Senatu rite nuncupatur; utpote cui ibidem in eodem munere successit ven. *Christianus Burckhardus Brünings*, Crucenacensis, b. *Ioannis Melchioris Brünings* (i) filius. Nam Noster d. III. Martii anno sexagesimo secundo Pastor ecclesiæ Francothaliensis fuit electus. Deinde d. XXII. Ianuarii anno sexagesimo sexto Senatoris ecclesiastici Palatini titulo condecoratur; sed haud diu post, nempe d. XVI. Iulii eiusdem anni, in eodem concilio ecclesiastico omnia iura & privilegia Consilarii ordinarii nanciscitur. Tandem d. XXV. Sept. anno septuagesimo primo munus Pastoris Heidelbergensis in templo D. Petri, modo laudato rev. *Ioan. Iacobo Wundio* pie defun-

(h) Hæcce sumsimus ex Albo Gymnasii nostri.

(i) De quo vid. supra §. XXX. d. 162. atque infra §. XLIX.

defuncto, fuit oblatum (k). Vtroque officio semper sic functus est, ut alacritatem animi, fidem, dexteritatem, iustitiam, & christianam veritatem veris virtutibus conglutinatam, numquam non exhibuerit, nec non in proponendis sermonibus sacris mirandam dicendi suadam monstraverit. Noster, diuturno conflictatus morbo, tandem anno seculi octogesimo primo d. III. Iulii intra sextam & septimam matutinam ex hac vita decessit, d. V. eiusdem in coemeterio Petrino terræ mandatus.

Multis ille bonis flebilis occidit:
Nulli flebilior, quam patriæ suæ.

Antequam vero ulterius pedem promoveamus, hic supplementi loco quosdam præfecturæ civitatisque præfectos, quorum nonnullos iam supra (l) commemoravimus, sumus subiuncturi, videlicet:

1) *Ludovicum* ab *Ortenberg*, I. V. L. & prætorem *Cruenacensem*, qui filio suo, an. 1578. *Heidelbergæ* denato, in choro ædis *D. Petro* sacræ sequens posuit monumentum:

IN RECORDATIONEM DVLCISS. FILII WOLFGANGI
LVDOVICI AB ORTENBERG PIE HEIDELBERGAE IN
CASTRIS MVSARVM XII. IANVAR. AN. 78. AETAT.
VERO SVAE 21. DEFVNCTI HOC MONVMENTVM

CLA-

(k) Conf. die æusserl. Kirchenverfassung der Reformirten in Kurpfalz, pag. 3.

(l) Nempe §. VIII. p. 20. seq. §. XXV. p. 128. seqq. & §. XLIV. p. 211. seqq.

CLARISS. V. DOMINVS LVDOVICVS AB ORTENBERG.
SENIOR. I. V. LICENTIATVS ET PRAETOR
CRVCENACENSIS DIGNISS. PIETATIS ERGO POSVIT.

ICH LEB ODER STERB SO SEIN ICH DESS HERRN.

Rom. 14. (m).

2) *Wilhelmum*, S. R. I. Liberum Baronem, & Dynastam in *Winneberg* ac *Beyelstein*, ex antiquissima gente oriundum, anno superioris seculi decimo tertio, gravissimo Archisatrapæ Crucenacensis munere functum (n).

3) *Albertum Reichardum* de *Obentraut*, iam anno dicti seculi septuagesimo secundo supremum Archisatrapæ Crucenacensis Præfectum, multis iisque prorsus eximiis ætate sua meritis celebratissimum (o).

4) *Franciscum Danielem Heyles*, (alias *Heilaff* & *Heiles*) qui iam anno memorati septuagesimo primo & seqq. amplissimum Dapiferi Crucenacensis officium summa cum laude obiit (p).

5) *Isaa-*

(m) Vid. *Melch. Adami* in apographo monumentorum Heidelberg. p. 37.

(n) Conf. Beschreibung der Reiß, Empfangung des ritterl. Ordens, Vollbringung des Heyraths, und glücklicher Heimführung &c. des Churfürsten FRIDERICHS *des fünften* &c. &c. (Heidelberg. 1613. 4.) P. II. p. 77.

(o) Vid. Beschreibung der Verloebnus, Heimführ- und Vermählung des Durchl. Fürsten CAROLI, Pfaltzgr. bey Rh. und Chur-Prinzens &c. &c. (Heidelb. 1672. fol.) p. 64.

(p) Ibidem, & supra.

P p p

5) *Isaacum Krayum*, egregium Iurisconsultum, Crücenaci viventem, supremum omnium, quæ inter Serenissimos Principes Electorem Palatinum & Marchionem Badensem erant communia, Prætorem Crucenacensem (q).

6) Tandem *Henricum Burckhardum* de *Dalwick*, qui iam an. 1660. Palatinus Archifatrapa Crucenacensis fuit (r).

§. XLVIII. Iam supersunt litterati Crucenacenses, vitam adhuc, quæ Dei T. O. M. gratia est, viventes, & utriusque Reipublicæ summa cum dexteritate atque utilitate feliciter inservientes; quorum autem biographiam delineare & contexere, nec scopus noster nec propositum est. Arduo enim isti negotio iam me prorsus impari profiteor. Proinde ipsorum veneranda maxime & amplissima nomina, quibus ab aliis discernuntur, atque gravissima munera, quæ summo cum adplausu etiamnum tuentur, quibusque orbi ecclesiastico, politico & litterato pereximie profuerunt, & nunc exoptatissime profunt, sum tantummodo hac occasione, quam breviter fieri poterit, significaturus. De nonnullis pro scopo nostro supra egimus. Adeoque dumtaxat subsequentes, quos honoris gratia semper nominabo, enumerantur, videlicet:

1) Vir perillustis, generosissimus & amplissimo nomine insignis *Ioannes Henricus L. B. de Carmer*, Crucenaco-Palatinus, quem, etiam si absentem, patria nostra maxime meritoque veneratur, immo promerita ipsius suspicit, miratur, demiratur, summis extollit laudibus. Vir ille revera magnus, fundaminibus studiorum in Lyceo patrio rite & feliciter locatis, sub præsidio Rectoris *Io. Melch. Brünings* an. 1738. sollempniter ad altiores promotus lectiones, Gissam Hassorum, cele-

(q) In eadem descriptione pag. cit.

(r) Kirchenraths Protocoll de dicto anno.

celeberrimum sane ac florentissimum Musarum emporium, abiit, ibique sedulam litteris humanioribus & philosophicis, potissimum autem iuri publico, ad quod præsertim animus eius inclinabat, operam navavit. In patriam vero redux propter iniurias temporum, quibus merita ipsius præmiis tunc minime adiciebantur, ne Secretarii quidem officium, vel in Senatu ecclesiastico vel in curia matrimoniali, obtinere potuit. Fatis igitur ipsi in patria sic obstantibus, facillime commotus, peregrinas tandem Musas sollicitare coepit, atque in regiones Borussicas auspiciatissime concessit, ibique propter eximia merita, quibus semper mirum in modum splendebat, successu temporis ad summos dignitatum honorumque gradus adscendit, in ordinem Nobilium receptus. Anno seculi quinquagesimo septimo, Wratislavia ab Austriacis occupata, tantum integritatis, fidei dexteritatisque exemplum præbuit, quantum antea nullus. Quapropter gratia optimi Regis, qui magnis officiis maxima pretia clementissime rependit, iudicatus fuit longè dignissimus. Nam ante triennium, & quod excurrit, propter singularem eruditionem, fidem, iustitiam atque animi candorem ad dignitatem gravissimumque munus *Magni Cancellarii* a Potentissimo Clementissimoque Borussorum Rege FRIDERICO II. *Magno* evehebatur. Mirandum omnino est, optimos Palatinos, in patria ex meritis non promotos, in peregrinis regionibus, nominatim in Borussicis, ad summos honorum gradus adscendisse. Cancellarius noster omnibus in rebus se publico usui adcommodans, veluti iustitiæ oculus, piam sanctamque numquam non coluit iustitiam, & quæ in iure vel neglecta, vel obiter tractata, restituit atque accuratius inquisivit. Hinc in ephemeridibus litterariis (s) legimus: *Von daher (Berlin) hat Recensent erhalten Corpus iuris Fridericianum erstes*

P p p 2

Buch

(s) Nimirum in den Ienaischen Gelehrt. Zeitungen. VI. St. d. 19. Jan. 1781. p. 43. seq.

Buch von der Prozeß-Ordnung. Im Verlag der Koeniglichen Akademie der Wissenschaften. 1781. 19. B. gr. 8. Seit den Jahren 1746. hat Preussens Koenig im Iustizwesen eben das zu erreichen gesucht, was er wirklich in Staats- und Kriegssachen durchgefetzt hat. Freilich aber lieffen sich die practischen Rechtshandlungen, Richter und Advokaten, nicht so wie Taktik, Officiers und Soldat behandeln. Cocceii gab gute Gesetze; aber er war, seiner grossen Gelartheit ungeachtet, noch nicht auf den Grund der Prozessübel gekommen. Iariges machte einige Beifugen, aber diese konten das System noch nicht vollstendig und allgemein passend machen. Der folgende Grosskanzler ahmte dem Vorgänger nach, aber beide konten vor der Hand nichts anders thun, als nach den Umstanden die Anwendung einschraenken, oder erweitern. Die wagten daher allerlei Befehle, die verschiedenen Erfolg hatten; bis der grosse Carmer, schon längst als Wohlthäter Schlesiens bekannt, nun an Friederichs Hof berufen ward, und durch die Cabinets-Ordre, Potsdam den 14. April 1780. den Auftrag zur endlichen Verbesserung des Iustizwesens erhielt. Genie, Wissenschaft, Erfahrung, Liebe des Menschen und der Gerechtigkeit, Lectüre einiger neuern unterscheidend guten Schriften, und andere schoene Eigenschaften begleiteten diesen Grosskanzler, welcher nun ein ganz neues Gesetzbuch für das Iustizwesen verfertigte, die Quellen der Gerichtskrankheiten entdeckte, die Anstalten aus dem rechten Gesichtspunkt betrachtete; und nun erscheint hier der erste Theil im Druck, damit Untertan und Auslaender die gegenwaertige Verfassung des Preussischen Iustizwesens ersehen koennen. Voran die Koenigliche Cabinetsordre, hierauf ein Vorbericht ein und ein halb Bogen stark, alsdenn das Gesetzbuch selbst. Es wird dieses 4. Theile enthalten; in dem ersten Band wird der ganze Prozeß entwickelt; in dem zweiten soll von dem summarischen Verfahren in geschwinden Faellen gehandelt werden; der dritte giebt den Obergerichten die noethigen Vorschriften, und in dem vierten werden die Gesetze vor-

kommen,

kommen, welche auf die Prozeßordnung zunaechst und unmittelbar Beziehung haben. Bis jetzt ist nur der erste Theil (t) erschienen, welcher in 24. Titeln den ganzen Prozeß kurz, bestimmt und pünktlich dargelegt. Wir haben so viele Commentarien über die Gesetze, welche schon vor 12. und 6. Jahrhunderten das Wohlsein der Bürger befoerdern solten; wenn wir doch nun auch gute Commentarien über die Gesetzbücher haetten, welche den heutigen Vntertan beherrschen. Nur keine Glossen oder Verdrehungen eines Scholastikers oder gelehrten Chikaneurs. Egrégium exemplum eorum, qui iustitiæ, ut inveteratum despotismum eo melius, ratione servitutis rusticorum, defendere queant, vehementem in modum repugnare conantur, sistunt nobis litteræ, ex Silesia d. 30. Nov. superioris anni datæ, & quidem hisce verbis: Ein Schreiben aus Memel, wovon in ein berühmtes Journal das Fragment eingerückt ist, klagt sehr über Bauernsklaverei. Selbst in mehr cultivirten Laendern, heißt es, als Polen und Liefland sind, thut es sehr Noth, diesen Gegenstand zu berühren. Vnser edler Groskanzler Carmer verlangt, der Adel soll seine Patrimonial-Iustiz nach festen Grundsaezen verwalten, Gerichtstage halten lassen, für die Erhaltung des kleinen Eigenthums der unmündigen Vnterthanen, nach Regeln der Pupillenordnung sorgen, Verbrecher nicht aus einem Dorfe ins andere iagen, um Criminalkosten zu ersparen, Hypothekenbücher über eigenthümliche Grundstücke freier Vnterthanen anlegen, kurz Gerechtigkeit pflegen. Da sollten Sie sehen, was ihm für Widersprüche gemacht werden! Selbst Männer in vorzüglichen Aemtern sind im Stande zu sagen, das sei Eingriff in ihr heiligstes Vorrecht (Kraenkung ihres veriahrten Despotismus.) (u). Quod reli-

P p p 3

quum

(t) Alia, huc pertinentia, deinceps sequebantur.

(u) Hæc depromta aus der Mannheimer Zeitung Num. CXLVIII, d. 10. Dec. 1783. p. 614. seq.

quum est, pereximium huncce Virum solidarum scientiarum liberaliumque artium Statorem, insignem litteratorum quorumvis hominum Mæcenatem, compendiosam plurimarum virtutum veluti epitomen, sacratoribus Borussiae Regis consiliis & maximi momenti negotiis sine interstitio, atque ulla vel minimi frigoris suspicione admissum, Virum, inquam, experientia, gravitate, pudore, sapientia, pietate, divina animi moderatione, tum reliquis animi corporisque dotibus cumulatissimum; tandem eum, quem veteres Romani, omnes solidæ laudis numeros absoluturi, *Bonum* nominabant (v), merito iureque prædicamus. Ceterum prorsus sum indignus, qui summi illius Viri, cui nestoreos adprecamur annos, biographiam contexam. Hæc igitur indicavisse nunc sufficiat!

2) *Carolus Theodorus de Stahl*, Mannhemienfis, nunc amplissimum gravissimumque Dapiferatus archisatrapiaë Cruacenensis munus egregie administrans, & celsissimi Regiminis Palatini Consiliarius (w). Is ideo in orbe litterato haud incelebris est, quod pereximiam elimatissimamque dissertationem inaug. iuris publici de *pacto reservativo, successionem feudalem inter lineas divisas non fundante*, præside V. C. *Georg. Iosepho Wedekind*, Icto, Serenissimi ac Potentissimi Electoris Palatini Consiliario Regiminis, Iuris naturæ & gentium Professore P. O. Facultatis iuridicæ h. t. Decano, Academix scientiarum Theodoro-Palatinae socio, pro summis in utroque iure honoribus & privilegiis rite consequendis eruditorum

(v) Eadem propemodum verba, quæ cel. *Io. Hildebr. Wibofius* de laude *Marq. Ludovici* S. R. I. Lib. Baronis a *Prinzen* in orat. fun. p. 30. adhibuit, mea facere non dubitavi.

(w) Vid. supra §. IX. p. 28.

rum examini submitit (x). Hanc dissertationem sacram fecit Serenissimo & Potentissimo Principi ac Domino CAROLO THEODORO, Comiti Palatino ad Rhenum & Electori &c. &c. &c. Inter alia in litteris dedicatoriis, quas vocant, hæc sunt commemoratu non indigna: Qui enim sine iniuria TIBI me: studiique hunc mei fructum sacrum non velim PATER PATRIAE AMANTISSIME! Qui tot tantisque Parentem meum gratis a primo Imperii TVI gloriosissimi ingressu accumulare dignatus es: Qui TVIS in obsequiis confirmatum cum ad exosculandas facerrimas Manus TVAS admitteres, illi, aut mihi potius sub felicissimum tunc Regininis TVI ortum nato gratie singularis prærogativam concessisti, ut primum omnium ELECTOR SERENISSIMVS me velles, qui Nomine TVO gloriosissimo insigniretur, quo iam inde perpetuum Clementiæ TVÆ Electoralis sigillum impressum gererem, nunquam immemor, me integrum meaque omnia TIBI PATRIAE PARENTI OPTIMO esse consecranda.

3) Ioannes Wilhelmus Nister, Crucenacensis, in Gymnasio patrio sub moderamine Rectoris Ioan. Melchioris Brünings ad academicas lectiones rite promotus, Heidelbergam abiit, ibique studia philosophica, philologica & theologica continuavit atque feliciter absolvit. Priusquam Musis valediceret Heidelbergensibus, pro studiorum coronide dissert. theol. philol. primam de *Christo triumphante* ad illustranda loca Col. II. 15. & 2 Cor. II. 14. præside Christiano Brünings, Eruditorum examini submitit d. XX. Mart. an. 1742. Qua occasione cel. Præses ad ornatissimum & doctissimum Defendentem sequens scripsit *προσφώνημα*:

NISTE.

(x) Heidelbergæ in aula academica novi Wilhelmiani d. 29. Aug. MDCCLXIV.

NISTERE, innumeris res anteferenda triumphis

Est animi adfectus vincere posse suos:

Vincere tentantem Satanam, mundique maligni

Vincere delicias, vincere posse minas:

Arcana ingenio multis invicta domare,

Celsaque non fesso tendere ad astra pede.

Hæc agis; hæc urge, Christi defende triumphum,

Teque triumphalis laurea certa manet.

Hisce aliisque studiorum morumque integritatis ornatus systematicis, ad theologicum admittitur examen, atque ab amplissimo Senatu ecclesiastico Palatino d. XXVII. Sept. an. 1742. in numerum Candidatorum magna cum laude recipitur. D. VIII. April. anno quadragesimo octavo Pastor Hochhemienſis prope WORMATIAM designatur. Tandem XXIII. Junii an. sexagesimo secundo ab ecclesia Mannhemienſi ad Pastoris Teutonici munus obeundum unanimi eligitur consensu (y). Binas, Germanice conscriptas, edidit conciones.

4) *Godofridus Christianus Brünings*, b. *Christiani* filius, pariter Crucenacensis (z). Prævio examine theologico, in quo pereximia eruditionis specimina edidit, summo suo iure meritoque d. XIII. Nov. an. 1749. numero Candidatorum adscribitur. Circa finem sequentis anni Concionator aulicus, membrum Consistorii nec non Ecclesiastes coetus Germanici, qui Homburgi Hassiaci, vulgo *vor der Hoehe* cognominati, rite nuncupatur. Quibus muneribus viginti quinque annos non sine usu publico præfuit. Deinceps, nimirum d. XVI. Ian. anno seculi septuagesimo quinto, Heidelbergam, ut munere Pastoris in templo Spiritui sancto consecrato fungeretur, fuit

(y) Conf. cit. Kirchenverfassung. p. 82.

(z) Supra §. XLVII. num. 25. p. 457.

fuit evocatus (a). Tandem ipsi ephoria ecclesiarum praefectura Boxbergensis & officium Pastoris in pago Schweigern prope ipsum oppidum Boxbergam demandatur. Vale Heidelbergensibus suis dixit d. VI. April. an. 1783. Qua occasione, praemisso textu ex Pf. LXXX. §. 15. 16. typis evulgavit *Rede, durch welche er von der Reformirten Gemeine zum heil. Geist zu Heidelberg am 6 April 1783. Abschied nahm.* Heidelberg. in 8. Rationem vero, cur hunc sermonem typis evulgaverit, sistit praefatio, quam hic repetimus: *Ich bin mir es sehr wohl bewusst, diese Rede sey nicht von der Beschaffenheit, dass sie um ihrer Selbstwillen, verdiene, gedruckt und ausgebreitet zu werden. Von meiner, obwohl nur geringen, Fähigkeit, mir Wohlgefallen zu verdienen, und Nutzen zu stiften, habe bey dieser Gelegenheit keinen Gebrauch machen dürfen, weil die Umstände mich eingeschränket, und die Gemüthslage, in welcher ich war, Gedanken und Sprache gehemmet haben.*

Diesz wird ieder verständige und gerechte Leser gewiss urtheilen, dass ich diese Rede nicht in dem Geiste des Vnwillens, der Feindseligkeit und der Rachsucht geschrieben, noch auch mir aus solchen Antrieben vorgenommen habe, sie drucken zu lassen. Denn iene Leidenschaften haben nicht nur in diesem Falle keinen Antheil an meinem Herzen gehabt, sondern sind mir zu verhasst, als dass ich ihr jemals fähig wäre.

Nur die oeffentliche Blaetter, welche das Publikum auf die Veränderung, welche ich treffe, aufmerksam gemacht, Ihn den falschen Bericht, dass ich sey versetzt worden, ertheilet, und mir dadurch an der Zufriedenheit geschadet haben, welche ein guter Nam verleihet, haben mich in die Nothwendigkeit gesetzt, demselben zu sagen, aus welchen Ursachen ich mir die
Inspek-

(a) Cit. Kirchenverf. p. 69. seq.

Inspektion und Pfarrey Schweigern ausgebeten habe, und mit welchen Gefinnungen ich von hier weggehe.

5) *Daniel Ludovicus Wund*, Crucenacensis (b), b. *Ioannis Iacobi* filius (c), nunc Pastor primarius ecclesiæ Crucenacensis & vicinarum Ephorus (d).

6) *Carolus Casimirus Wund*, Crucenaci natus, prioris frater (e). Nunc apud nos aliosque propter solidam eruditionem nominisque celebritatem optime floret (f). Varia scripta eademque elimatissima cum orbe litterato communicavit, v. gr. (1) *Diff. de iure officii in primis titulo oneroso collati*. Ien. 1765. 4. (2) *Diff. de Belgis seculo XII. in Germaniam advenis variisque institutis atque iuribus ex eorum adventu ortis*. Gotting. 1770. 4. (3) *Progr. de vera advocatiarum ecclesiasticarum origine ac indole*. Heidelb. 1773. fol. (g). (4) *De bibliotheca Heidelbergensi*. (5) *De Marsilio ab Inghen*, primo academiae Heidelb. Rectore magnifico. (6) *Alia*, quibus historia Ordinis iuridici & philosophici ex actis acad. Heidelb. egregie illustratur (h).

7) *Fridericus Petrus Wund*, Crucenacensis, priorum frater (i), nunc Pastor primarius & ecclesiarum Lutrensiū Inspector (k).

8) Tan-

(b) Supra §. XLVIII. circa finem.

(c) Ibidem num. 28. p. 468. seq.

(d) Kirchenverf. p. 92. seq.

(e) Supra cit. §. XLVIII. ad finem.

(f) Kirchenverf. p. 3.

(g) Vid. celeb. *Io. Georg. Meusel* in dem gelehrt. Teutschland, erster Nachtr. p. 317.

(h) Quæ pleraque etiam suo loco recenset laudatus *Meusel*.

(i) Superius cit. §. XLVIII. circa finem.

(k) Kirchenverf. p. 93.

8) Tandem *Fridericus Müllerus*, qui natalem quoque urbem agnoscit *Crucenacum*, ubi an. 1750. ad lumina vitæ surrexit. Hic haud incelebris pictor aliquamdiu artem suam *Mannhemii* feliciter exercuit; postmodum autem *Romam* commigravit, atque ibidem apud R. R. P. P. *Benedictinos* degens, religionem *Evangelico-Lutheranam* cum *Romano-Catholica* commutavit. Urbem suam patriam breviter, non quidem historice, sed eleganter tamen ac poëtice descripsit (l). Edidit quoque præter alia *Dramatische Geschichte des Doct. Fausts* (m).

§. XLIX. Antequam ulterius progrediar, nonnullos eruditos, ad §. XLVI. pertinentes, mihi tunc ignotos, subiungere placet. Sunt autem subsequentes:

1) *Achates Cornarius, Iani Cornarii*, Medicinæ Prof. *Ienenfis* (n), filius, *Cygnæ* (*Zwickau*) natus, an. 1554. *Wittenbergæ* utramque artium liberalium & philosophiæ lauream nactus, postea an. 1558. in alma *Ienensi* summos in *Medicina* honores consecutus est. Optimis deinceps studiorum vitæque testimoniis instructus, *Crucenacum* nostrum, fati ita iubentibus, accessit, ibidem munere *Physici* oppidani dexterrime functus. *Latinam Platonis* versionem, a patre inchoatam, sed nondum consummatam, ad finem feliciter perduxit, eandemque cum præfamine suo in dias luminis auras emisit (o). In bibliotheca publica *Basileënsi* (p) exstant

Q q q 2

Plato-

(l) Vid. VI. Theil der Schreibtafel, gedruckt zu Mannheim.

(m) Sic jam monui in vita *Fausti*.

(n) Conf. V. C. *Ioeherus* l. d. P. I. p. 2101.

(o) Apud eundem *Ioeherus* l. d. P. I. pag. cit. ex *Felleri* cygni quassimodogeniti &c.

(p) Sic me humanissime monuit supra laudatus celeb. *Herzogius*, D. & Prof. *Basileënsis*.

Platonis opera Latinum in sermonem conversa, Basil. 1561. fol. ex editione *Iani Cornarii*; quibus additæ sunt ejusdem *Iani Cornarii* eclogæ decem. Præfatio *Achatis Cornarii* inscripta est Magistratui Francofurtensi ad Moenum; in qua vero nihil prorsus, quod ad *Ian. Cornarium* præcise nominatimque attinet, reperitur, exceptis hisce verbis: *Præ cæteris (Vobis) eum (Platonem Iani Cornarii) deberi iudicavi, tum quod ipse urbis vestræ alumnus fuerim, tum quod parens meus liberali stipendio isthuc vocatus, medicam artem non paucis annis in ea exercuerit: ubi singulari amore a cunctis Optimatibus fuit amplexus, adeo ut etiam in PATRICIORVM ordinem (quod paucis contingit) fuerit adscitus.*

2) *Otto Franciscus* ab *Ehingen*, *Crucenacensis*, propter egregia in scientiis, potissimum iuridicis, merita, ordini Iuriconsultorum adscriptus, tandem creatus fuit Consilii aulici, quod tunc *Moguntia* floruit, Adfessor. Ibidem vero tempore autumnali anno superioris seculi septimo peste abreptus interiit (q).

3) *Lubertus Esthii*, *Argentoratensis*, *Med. D.* postea aliquamdiu *Practicus Crucenacensis*, tandem *Professor P. O. Heidelbergensis* designatur. Fatis concessit *Heidelbergæ d. XX. April. an. 1606.* ætatis suæ tricesimo septimo. Concinnavit tractationem formularum & varias disputationes (r); in quibus notæ mihi sunt subsequentes: (1) *Lub. Esthii*, *M. D. Botanici, Anatomici & Physiologices Prof. theses philosophicæ medicæ variæ, defendente Simone Petisco, Dessaviensi-Anhaldino, pro licentia gradum Docturæ, ut vocant, in*

(q) Quæ legimus in *hist. univ. litter. Mogunt.* quam edidit *Henricus Kuo- dius*, p. 88.

(r) Legatur *Henning. Witte* in *diario biographico scriptorum sec. XVII.* (Gedani 1688. in 4.) T. I. ad an. 1606.

in arte medica petendi, eiusque privilegiis consequendis.
IX. Calend. Iulii Iuliani hora septima matutina. Heidelb.
typis *Lancelloti*. 1599. in 4. (2) *L. Esthii*, M. D. & Prof.
ord. tractatio anatomica de generatione & partibus Micro-
cosmi, defendente *Nicolao Matthiade*, *Bachendorphio* (s),
Q q q 3 A. D.

(s) Alias scribitur *Bachendorpius*, a patre *Matthia*, ecclesie *Bachendorpiensis* ministro, ex gentis illius consuetudine *Matthiades* cognominatus. *Nicolaus* natus fuit an. 1573. mense Iunio, circiter *Ioannis Baptistæ*, in regni *Daniæ* insula *Selandia*, dioeceseos *Leonum* (*Loewherrot*), pago non ignobili *Bachendorp*; unde postmodum in scholis & academiis agnomen *Bachendorpii* obtinuit. Hic fundamentis studiorum, quibus puerilis ætas ad humanitatem formari solet, tum in *Slaglosiana*, tum in regia *Sorensi* schola, iactis, an. 1591. adolescens duodeviginti annorum in academiam *Daniæ Hafniensem* profectus est: ibidemque biennio suis impendiis consumto, quod facta spe immunis mensæ regie sese prorsus frustratum videret, in academiis externis, quam in patria, patrimonium consumere maluit. Proinde an. 1593. *Wittebergam* se recepit, ibidemque philosophiæ supra biennium aliquanto diligentius operatus, an. 1596. visendarum celebriorum Germaniæ regionum urbiumque cupiditate stimulatus, *Bohemiam*, *Bavariam*, *Sueviam*, *Franciam* peragravit: dumque patriam repetere parat, *Ienæ*, ad *Salam* semestrem substitit, & *D. Phil. Iac. Schroeteri*, *Med. Professoris*, hospitio & familiaritate per totam hiemem usus, animum tandem studio medico adiecit. Verum autem in patriam anni sequentis initio reversus, quum a Mæcenatibus suis sese contra spem sæpius factam destitutum intelligeret, rursus in exteris abiit regiones, atque cum generoso suo discipulo *Tacone Schott*, *Ottonis Domini* in *Erichsbohm* filio, *Heidelbergam* primum, studiorum gratia, excurrente anno nonagesimo feliciter advenit, honestaque optimorum virorum amicitia contracta, atque die *XVI. April.* an. 1601. *Heidelbergam* relicta, cum discipulo,
Alfatia,

A. D. VIII. mens. Sept. Heidelberg. typis *Ioan. Lancelloti*. 1600.
 in 4. (3) Disp. medica de humoribus, quam sub præsidio cl.
 & experientiss. viri *Lub. Esthii*, Doctoris Medici, Prof. ord.
 & p. t. Rect. Magn. publice ad disputandum in auditorio Me-
 dicorum proposuit *Casp. Peucerus*, Budissinus Lusatius, d. VI.
 Maii,

Alfata, Helvetia, Gallia, Flandria, Brabantia, Anglia & Belgio,
 earumque regionum præcipui nominis arcibus, urbibus & academiis
 lustratis, in Holsatiam contendit: ubi, relicto apud suos discipulo, in
 Daniam regressus, matre, propinquis, amicis consalutatis, bonaque
 fide rationibus peregrinationis redditis, Heidelbergam, pulcherrimum
 honoris sui theatrum, destinatum fortunarum suarum domicilium, d.
 VIII. Maii an. 1603. fidere repetit felicissimo; utpote quæ d. VII. Sex-
 tilis, supremos eidem Artis medicæ titulos, quam Docturam adpella-
 mus, sollempni ritu academico, haud gravatim impertitur. Postmodum
 ordinaria Professione, decessu ordinarii Doctoris *Ioan. Iodoci Lucii*, ali-
 quantisper intermissa, sua sponte *Hippocratis* aphorismorum interpreta-
 tioni, d. IX. Aug. an. 1613. sese preliberaliter extra ordinem accin-
 xit. Annis ferme tribus interiectis, cum *Wolfg. Lossius* ad Medicum
 transisset ordinem, eiusdem in publice tradenda naturalium rerum
 scientia, d. XXV. Sept. an. 1616. successor designatur. Vbi vero *Lof-
 sius*, Prof. Botanicus & Anatomicus, humanæ mortalitati concessisset,
 eidem succedenti *Simoni Opsopoeo*, Medicinæ Doctori, d. VIII. Maii
 an. 1619. consentientibus Academiæ suffragiis, adprobante & confir-
 mante Serenissimo Principe, FRIDERICO V. Electore Palat. S. R. I.
 tum Vicario, subrogatus, biduoque post sollempni iureiurando Medico-
 rum Ordini obligatus, præmissaque die XX. mensis eiusdem auspicali
 dissertatione, de *Medicinæ elegantia, latitudine & necessitate*, publicas
 fuit easque anatomicas prælectiones auspicatus. Verum autem, quod
 iam diu post obitum modo laudati *Sim. Opsopoei*, Professor Pathologi-
 cus desideraretur; facili quoque negotio, suffragantibus Academiæ Pa-
 tribus

Maii, hora solita. Heidelberg. typis Voegelianis M. D.
C. I. in 4.

4) *Laurentius Scheurlius*, Ulmenfis Suevus, A. L. M.
& Philosophiæ Doctor. Studiis academicis rite & feliciter
absolutis, primum nuncupatur Diaconus Pforzhemiensis, de-
inde Concionator aulicus Durlacensis. Quibus provinciis lau-
dabiliter administratis, Pastor & Superintendens *Crucenacen-*
sis in Comitatu Sponhemienfi, postea Concionator Badensis
&

tribus Conscriptis, ratum non minus habente Potentissimo Bohemiæ
Rege, Principe bis Electore, stationem illam pathologicam Cal. April.
an. 1620. est consequutus: quam vero honestiorem spartam, interpel-
lantibus belli funestissimi tumultibus, exornare haud diu potuit. Cete-
rum, quoniam non propter deplorandam modo Medentium paucitatem,
sed etiam ob exploratam medendi dexteritatem ac felicitatem singulis ferme
momentis a periclitante passim multitudine distraheretur: consumi sese
deminnique tandem expertus est, usque adeo ut ipse conciperet ægritu-
dinem, deque restituenda valetudine desperaret. Dumque mens illi
constabat integrior, vicinum Pastorem *Petrum Weberum* accersere, ipsi
sux fidei suæque spei solidam reddere rationem: peringenuam suorum
nævorum confessionem edere: publicis sese precibus ecclesiæ; primoge-
nitum autem suum *Matthiam Laurentium* philosophico nominatim Or-
dini, cui semper plurimum tribuere fuit solitus, commendare: coniugi
præterea, liberis atque familiæ mæstum nimis *Valé* dicere: tandemque
maligni morbi violentia superatus, vergente die Martis, qui erat Ia-
nuarii tricesimus, sub ipsis, quibus efflictim ab ecclesia Deo commen-
dabatur, precibus vespertinis, an. 1621. Salvatori suo animam suam
tradere. Epicedia cecinernnt M. *Cunrad. Schoppius*, poëta coron. Ora-
torix & Poëtices Prof. P. O. & *Iulius Guilielm. Zingrefus*, I. V. D.
Vid. cit. *Schoppius* in oratione parent. super obitu *Bachendorpii* (Heidel-
bergæ typis viduæ *Io. Georg. Geyderi*, 1621. 4.) p. 31. seqq.

& generalis Marchionatus Superintendens, nec non ibidem Gymnasii Inspector constituitur. Tandem s. s. Theologiæ Doctor creatur, eiusdemque Professor in academia Helmstadiensi, quin etiam Ecclesiastes & generalis Superintendens ibidem sollemniter designatur. Vitam cum morte commutavit d. XIII. Aug. anno superioris seculi decimo tertio, qui erat ætatis quinquagesimus quintus. Quod ad scripta eius attinet, emisit Imperatorum Turcicorum vitas: concionem inauguralem cathedræ ecclesiasticæ in templo D. Stephani: quosdam sermones funebres: nonnullas dissertationes theologicas (t).

5) *Valentinus Henricus Voglerus*, Helmstadii natus, Philos. & Med. Doctor, primum fuit Physicus Oppenheimensis. Num vero idem artem medicam Crucenaci exercuerit, de eo merito dubius hæreo. Hoc tamen certissimum est, eum in academia Iulia, quæ sibi patria, Medicinæ Professor tandem fuisse, ibique diem obiisse supremum an. 1677. ætatis quinquagesimo quinto, qui erat muneris academici vicesimus quintus. Præter alia scripta, alibi (u) recensita, publicavit *introductionem universalem in notitiam cuiuscumque generis bonorum scriptorum* (v). Huc etiam certo respectu referri potest

6) *Ioannes Winterburger*, sic a loco natali cognominatus; Winterburgi namque haud procul ab oppido Crucenaco in Comitatu Sponhemienfi natus. Non incelebris fuit apud Viennenses in Austria typographus (w).

7) Hisce

(t) Conf. *Witte* l. d. an. 1613.

(u) Apud eundem ad an. 1677.

(v) Quæ iterum cum notis & augmento *Henr. Meibomii* prodiit Helmstadii an. 1691. 4.

(w) Prouti ex *M. Denisii* historia typographiæ Vindebonensis observavit ven. D. *Büttinghausen* in den Pfälz. hist. Nachr. aus neuern Schriften, II. Probe. p. 73.

7) Hiscē omnibus merito adiungendus est *Ioannes Reichardus Zachmann*, I. V. L. cuius pater gravissimo Dapiferatus Cruacenensis munere fungebatur. Noster Serenissimo ac Potentissimo Principi & Electori Palatino IOANNI WILHELMO, a consiliis sanctoribus, atque Eiusdem ad Rempubl. Francof. ad Moenum Legatus exstitit. In omnibus suis actionibus mirandam eruditionem, iudicium acutissimum, pereximiam in rebus diiudicandis peritiam, optimamque dexteritatem commonstravit. Quocirca etiam consilium ipsius in rebus gravissimis desiderabatur. Nam ad officia quæque utiliter præstanda fuit paratissimus. Sic cum *Guilielmo Fuchsio* in actione, quam Serenissimus Princeps PHILIPPVS, Dux Aurelianensis, eiusque Sereniss. Coniux CAROLA ELISABETHA, Dux Palatino-Bavara, respectu hereditatis Palatinæ, laudatissimo nostro Electori intendebant, omnia omnino præstitit, quæ vir prudentissimus & sagacissimus præstare potuit (x). Eum autem in dignitate floruisse quam amplissima, rescripta Serenissimorum Electorum IOANNIS WILHELMI nec non CAROLI PHILIPPI comprobant sequentia (y) :

I. Vnsern &c. Liebe Getreue &c. Nachdem Ihro Roemisch-Kaiserliche Maiestat LEOPOLDVS glorwürdigsten Andenckens, Vnsern Churpfaelzischen Geheimbden Rathen *Iohann Reichard Zachmann* und dessen Descendenten in den Stand des Adels erhebt, und Ihme das Prædicat *Von* allergnædigst beigeleget; wie auch gnædigst wollen, dass Ihme *Zachmann* und seinen Descendenten sohanes Prædicat, von unsern Canzleyen gegeben werden solle;

Alsz

(x) Vid. *Finsterwald* l. c. pag. 659.

(y) Quæ in tabulario Senatus eccles. Palat, adservantur.

Alsz bleibt Euch solches zur Nachricht und gebührender Beobachtung hiermit gnädigst ohnverhalten; vnd Wir — — — Düsseldorf den 10. Sept. 1705.

Iohann Wilhelm, Churfürst.

Vt. Stephani, Abbt
zu Lepfing.

an
Churpfälzische Regierung.

II. Nachdem Ihre Churfürstliche Durchl. Deroselben ohnlaengst bestättigten Churpfaelz. Hoffgerichts - Rathen Herrn *von Zachmann* zugleich in dem vorhien obgehabten Regierungs - Raths Prædicat und Rang, vermoeg des Ihme darüber ertheilten Patents und gnädigsten Rescripti vom 2. dieses, in hohen Gnaden beizubehalten veranlaßt worden; alsz wird solches dem Reformirten Kirchen - Rath hiermit nachrichtlich wissend gemacht. Heidelberg den 22. April. 1717.

Churpfälzische Regierung
von Hillesheim.

an
Reformirten Kirchenrath.

Mezger.

Idem est *Zachmannus*, cui, tamquam cognato suo, *Otto Reinholdus Hecht* dissertationem suam inaug. *de pretio affectionis in res fungibiles non cadente* dedicavit (z). Eiusdem *Zachmanni*, Lutetiæ Parisiorum defuncti, viduam, natione, ni fallor, Dantiscanam, in matrimonium postea duxit perillustri L. B. *Abrahamus de Lülz*, Consiliarius intimus, ampliff. Senatus ecclesiastici Palatini Director, & veredorum *publicorum Magister*.

Iam

(z) Conf. supra p. 379.

Iam sequitur nonnullorum Ecclesiæ & Gymnasii Doctorum series, quatenus eam hinc inde ex scriptis eruere & colligere mihi licuit (a). Ad eos autem potissimum referuntur subsequentes :

1) *Christophorus Stollberg*, an. 1565. Superintendens Crucenacensis (b).

2) *Valentinus Wernerus*, eodem anno d. XIII. Iunii Diaconus ibidem designatus (c).

3) *Ioannes Rulmannus*, primus Diaconus d. IV. Nov. anno 1601.

4) *Andreas Bettingerus*, Diaconus secundus d. XVIII. Nov. an. 1603.

5) *Fridericus Casimirus Sohrius*, secundus Diaconus, d. XXX. Aug. 1613.

6) *Georg. Daniel Calenfelsius*, Diaconus secundus, d. VIII. Octobr. eiusdem anni.

7) *Waltherus Gleistorffer*, d. XIX. Aug. an. 1614. secundus Diaconus.

8) *Georgius Achenbach*, Diaconus secundus, d. XV. Aug. 1617. (d).

9) *Conradus Zahn* ex Moscheln, ex pagorum pastori- bus Diaconus tertius Crucenacensis d. XXIV. Nov. 1619.

R r r 2

10) *Ioan-*

(a) Vid. Extract aus dem Pfarr- und Schul-Register de an. 1585, seqq.

(b) Kirchen-Raths Protocoll de eodem anno.

(c) Ibidem.

(d) Supra p. 409.

10) *Ioannes Hülsmannus*, Pastor & Inspector, edidit quasdam diacepses theologicas. Vixit adhuc an. 1620.

11) *Ioannes Achenbach*, Pastor primarius & Ephorus ecclesiarum Crucenacensium (e). Obiit d. XXIV. Febr. an. 1674.

12) *Godofridus Andreae*, Inspector (f).

13) *Henricus Horche*, adhuc an. 1685. primus Diaconus (g).

14) *Iustus Heidericus Dauben*, eodem tempore Diaconus secundus; Denatus cal. Iunii, an. 1693.

15) *Carolus Conradus Achenbach*, an. 1693. primus Diaconus (h).

16) *Gisbertus Porlock*, Inspector (i).

17) *Wolfg. Christophorus Sixtus*, primus Diaconus (k).

18) *Philippus Hieronymus Andreae*, ecclesiarum Ephorus (l); post eum Inspector designatus fuit modo nominatus *Sixtus*.

19) *Christophorus Reinh. Wilhelmi* (m), Pastor secundus. Huic in officio successit

2) *Ioan.*

(e) Ibidem.

(f) De quo fusius supra p. 340. seqq.

(g) De quo nonnulla superius p. 423. seq.

(h) Supra p. 409. seqq.

(i) Itidem supra p. 379. seqq.

(k) Vid. supra §. XLVIII. num. 18. pag. 444.

(l) De quo ibid. num. 9. pag. 415. seqq.

(m) De quo nonnulla superius p. 429. not. s.

20) *Ioan. Georgius Bering*, (n) repræsentatus atque ecclesiæ suæ sollemniter commendatus d. XXI. Iul. an. 1729.

21) In utroque munere ecclesiastico *Sixtum* exceptit *Ioan. Iacobus Wund* (o).

22) *Beringium* sequutus est *Ioan. Daniel Treviranus*, Ecclesiastes secundarius nuncupatus d. XXIV. Febr. anno 1741; in qua statione ibidem ex hac vita migravit d. XIII. Mart. 1743. (p).

23) In eiusdem locum eodem anno d. X. Iunii substitutus fuit *Ioan. Henricus Nube*, Hassius, an. 1722. in numerum Candidatorum receptus Marburgi, primum Ecclesiastes & Ludimoderator in oppidulo Holzapfel Comitatus Anhaltino-Schaumburgensis, & quidem ab eodem anno vicesimo secundo, deinde Pastor secundus Lutrensis in Palatinatu d. XXV. Mart. 1735. tandem Crucenacensis (q). Superiori anno octogesimo tertio vitam cum morte commutavit. Vivit adhuc in optimo suo genere *Ioanne Dav. Schmidt*, nunc Ecclesiaste Weinhemienfi in strata montana (r).

24) *Abel Adamus Hottinger*, Inspector Crucenacensis, d. IX. Iunii an. 1750. a Celsissimo Regimine Electorali confirmatus, & d. XII. eiusdem mensis introductus. Verum autem non diu muneribus suis præfuit. Naturæ namque debita solvit post sexennium, d. XXIX. Decemb. an. 1756. (s).

R r r 3

25) *Ioan.*

(n) Rursum supra p. 448. seq.

(o) De quo fassus supra §. XLVIII. num. 23. p. 463. seqq.

(p) Conf. supra p. 447. seq.

(q) Vid. die Kirchenverf. p. 82. seq.

(r) Ibidem p. 87.

(s) De eo pluribus §. XLVIII. num. 24. p. 450. seqq.

25) *Ioann. Paulus Hooc*, Bipontinus, tandem ecclesiarum Crucenacensium Ephorus, d. IV. Ian. an. 1757. rite confirmatus. Ex terrestri ad cælestem vitam transit d. III. Ian. an. 1770. (t).

26) Huic in utroque munere d. VII. Febr. eiusdem anni fuit succenturiatus *Carolus Philippus Bender*, antea Pastor in pago Freylaubersheim, sed Crucenaci introductus ab ampliff. & maxime ven. Dn. *Ioan. Elia Düpre*, nunc Consiliario ecclesiastico & Pastore primario Mannhemienfi.

27) *Benderum* excepit ven. *Ioan. Daniel Wund*, Crucenaci natus, ibidemque in muneribus suis confirmatus d. XXIV. Nov. an. 1773. (u).

28) *Ioan. Henricum Nube* in munere pastorali sequutus est *Georg. Fridericus Mathias*, natus in Baumholder, in ordinem sacrum receptus d. I. April. an. 1772. vices pastoris primum Odernhemii ad Glanum, postea Crucenaci gessit, ubi nunc ab anno superiori Ecclesiastæ ordinarii munere fungitur dexterrime.

Quod tandem ad Gymnasii Doctores attinet, ex iis mihi sequentes innotuerunt, nimirum :

1) *Alexander Saurius*, Ludi Director Crucenacensis an. 1582. Hic postmodum a Senatu ecclesiastico petiit, ut bona cum venia dimitteretur, quod sibi decretum fuerit & constitutum, munus scholasticum cum politico permutare (v).

2) *Casparus Ludismannus*, an. 1582. ibidem classium Præceptor (w).

3) *Cas-*

(t) Ibid. num. 27. p. 467. seq.

(u) De ipso superius §. XLVIII. num. 28. p. 478.

(v) Legatur Kirchen-Raths Protocoll d. IV. Ian. an. 1583. fol. 75. lit. b.

(w) De eodem ibid.

3) *Casparus Weigand*, secundus Præceptor d. III. Iul. an. 1600.

4) *Melchior Angerus*, Cantor & Præceptor d. III. Dec. eiusdem anni (x).

5) *Conradus Monæus*, Gymnafii Rector d. X. Nov. 1602. (y).

6) *Ioannes Sponheimer*, Cantor & tertiæ classis Præceptor d. VI. Febr. 1606.

7) *Abrahamus Kimedontius*, Rector d. XXVIII. April. 1608.

8) *Ioannes Haas*, Rector d. XIX. Octob. 1613. (z).

9) *Ioan. Fabianus Beringer*, Præceptor & Cantor eodem tempore (a).

10) *Matthæus Wittich*, quartæ classis Præceptor d. XVI. Febr. 1614.

11) *Ioannes Zaberer*, similiter Præceptor ordinis quarti d. III. Mart. 1717.

12) *Daniel Hezler*, Præceptor & Cantor d. VII. April. eiusdem anni (b).

13) *Ioann. Nicolaus Zimmermann*, Crucenacensis, Poëta laureatus, circa finem belli tricennalis fuit Rector Gymnafii Crucenacensis; deinde Cliviam abiit, ubi an. 1649. eodem munere

(x) Pfarr- und Schul-Register de dicto anno.

(y) De quo §. XLVI. num. 13. p. 303.

(z) Ex cit. indice dictorum annorum.

(a) Sic didici ex *Ioan. Hartungii* orat. qua nihil esse *Securitate*, — — — ad evertendum statum Reip. commodius, continetur, p. 2.; habita d. XXII. Iul. an. 1619. Heidelbergæ, ibidemque impressa typis *Dav. Albini*, in 4.

(b) Ex cit. catal. de memoratis annis,

munere fungebatur (c). Tandem in Palatinatum rediit, iuxta *Henricum Plittershagen* d. XI. Jul. 1651. Iudo Itterario, qui tunc Oppenheimii floruit, tamquam Rector præfectus (d).

14) *Cornelius Borschard*, natus Duisburgi Clivorum d. X. Febr. an. 1643, Rector Crucenacensis atque Ecclesiastes Hackenhemiensis nuncupatur anno dicti seculi sexagesimo octavo (e).

15) *Fridericus Briel*, Franckenthalii hanc vitam ingressus, an. 1668. Pastor fuit Lichtenbergensis in Ducatu Bipontino, postea autem anno seculi septuagesimo secundo, qui erat ætatis ipsius tricesimus quintus, Conrector Crucenacensis designatus (f).

16) *Cornelius Burckhardi*, Rector, qui fatis concessit d. XIX. Nov. an. 1673.

17) *Ioan. Rudolphus Boellmann*, (al. *Bollmann*), Conrector, qui animam Creatori suo reddidit Calendis Maiis an. 1686. (g).

18) *Iosua Conradus Timannus*, Conrector, obiit d. IV. Iunii 1690. (h).

19) *Christianus Fickeisen*, iam fuit an. 1685. (i) Rector; vitam cum morte commutavit anno seculi nostri primo (k).

20) *Ioan-*

(c) Kirchen-Raths Protocoll. de an. 1649.

(d) Vid. Oppenheimium Palat. illustr. §. XL. p. 180.

(e) Ex cit. Protocoll. de an. 1668.

(f) Ibid. de an. 1672.

(g) Sterberegister an. 1686. Verzeichn. der Pfarrer in Kurpfalz an. 1685.

(h) De quo supra p. 339.

(i) De eo nonnulla supra, & in cit. Verzeichn. &c.

(k) Sterberegister de dicto anno.

20) *Ioannes Daniel Humbert*, Rector (1).

21) *Ioannes Philippus Frohn*, Lycei Rector, iurisiurandi fidem præstitit d. XXIX. Martii an. 1708. (m).

22) *Ioan. Wernerus Reutelius*, Conrector, cuius officium ipsi, præstandis præstitis, demandatum fuit d. XII. Iul. an. 1719. (n).

23) *Ioan. Philippus Widder*, iam anno 1721. Ludi Oppenheimensis Rector (o), postea Lycei Crucenacensis Moderator (p). Huius filius *V. C. Fr. Ad. Widder*, de quo sect. IV. de Erud. Pal. & Belg. atque alibi egimus, fatis concessit Groningæ d. XXVI. Febr. huiusce anni.

24) Hunc in moderamine Gymnasii excepit *Christianus Brünings*, ad munus suum iureiurando obligatus d. XVIII. Iul. an. 1725. (q).

25) *Ioan. Martinus Spieß*, iam an. 1721. quartus Præceptor Crucenacensis (r), postea classi sextæ & septimæ Gymnasii Heidelberg. præfuit, receptus d. XX. Dec. an. 1726 (s). Tandem ad munus Organici obeundum evocatus Bernam Helvetiorum, ubi quoque vita functus est.

26) *Ioan. Iacobus Piscator*, iam an. 1685. iuxta *Fickeisenium*, Rectorem, & iuxta *Boellmannum*, Conrectorem, fuit
tertius

(1) Pluribus de ipso §. XLVII. num. 3. p. 388.

(m) Ibid. num. 23. p. 449. seq.

(n) Rursus ibid. num. 17. p. 442. seq.

(o) Naam-Register der Kerk- en Schoolbedienden in het Keurvorstendom van den Palts de an. 1721. p. 51.

(p) Plura dedi supra cit. §. num. 19. p. 445. seq.

(q) De quo fusius supra §. XLVIII. num. 25. p. 452 — 465.

(r) Vid. cit. Naam-Register &c. p. 55.

(s) Kirchen-Raths Protoc. de dicto anno.

tertius Præceptor. Nam tum tantummodo tres in Gymnasio docuerunt (t). Verum autem deinceps an. 1721. post *Frohnium*, Rectorem, *Reutelium*, Conrectorem, rursus fuit Præceptor tertius, modo dictus autem *Spiessius* quartus (u). Tandem defuncto *Reutelio* in munere Conrectoris successit, demum senio confectus rude donatus, e vita discessit d. VI. Oct. an. 1746. (v).

27) *Ioan. Henricus Karbach*, Crucenacensis, infimarum classium Præceptor, iureiurando obstrictus d. XI. Iul. 1733; deinceps ecclesiæ Stadeddensis Pastor, tandem, post varios casus rerumque discrimina, coetus Pflighemiensis prope Wormatiam Ecclesiastes; in qua statione mortem oppetit. Eundem filius *Carolus Ludovicus Karbach*, Crucenacensis, d. XVII. Maii an. 1753. numero Candidatorum adscriptus, d. XXIV. April. 1769. excepit, nuperrime denatus (w).

28) *Ioannes Melchior Brünings*, triumvirorum, nempe *Christiani* (x), *Davidis* (y) & *Hermannii*, Pastoris quondam in oppido Belgico Hassleto ditionis Transsalaranæ, frater natus minimus, Bremæ Saxonum d. XXX. Oct. an. 1711. natus. Studiis, quibus ingenua iuventus ad humanitatem formatur, feliciter absolutis, anno seculi vicesimo octavo sub Rectore magnifico V. C. *Alberto Schumacher* ad publicas promovetur lectio-

(t) Verzeichnüs der Pfarrer, so an. 1685, in der Pfalz gewesen.

(u) Naam-Register I. d.

(v) Conf. mf. Index defunctorum in tabulario eccles. Palat. de memorato anno.

(w) Aeusselr. Kirchenverfassung, p. 46. & 78.

(x) Supra p. 452. seqq.

(y) Non *Ier. Henrici*, prouti superius p. 444. scripsimus; id quod me amice monuit ipsius ex fratre nepos *Christian. Burckbardus Brünings*, de quo mox nonnulla.

lectiones. In Lyceo patrio postmodum collegiis celeberrimorum tunc Professorum *van Lom*, *Ikenii*, *Cambenii* nec non *Schumacheri* diligentissime interfuit, adeo ut Doctoribus suis cumulatim satisfecerit. Proinde, prævio examine, die VIII. Julii anno seculi tricesimo quinto in numerum ordinis sacri Candidatorum haud citra laudem recipitur. Qualem vero se in Athenæo Bremensi gesserit, ex sequentibus litteris systaticis (z) dilucidissime patescit:

Lectori Benevolo

S. D. P.

Conradus Iken, ss. theol. D. Prof. & ad ædem S. Stephani
Pastor primarius.

Providæ Dei, quam Ecclesiæ impendit, curæ, singulare documentum est, ab omnibus, qui Zionis salute delectantur, merito grata mente agnoscendum, quod tales adhuc ex consecrata sibi iuventute prodire facit, qui necessariis instructi dotibus, utilissimam aliquando, annuente eius gratia, operam, ad Nominis divini gloriam, immortaliumque animarum salutem promovendam, pollicentur.

Ex horum numero est, qui has exhibet, reverendus & doctissimus Ioannes Melchior Brünings, ss. Th. Candidatus.

Dedit is per integrum septennium, ut illustris nostri Lycei civis, hic loci studiis operam, neque tam Antiquitates Iudæorum, quam quæ Ratio & Revelatio de Deo docent, explicantem, aut Theologiæ typicæ fundamenta, artisve homileticæ præcepta illustrantem, audivit: nec privatim quoque, quantum mihi quidem cognoscere licuit, officio suo defuit, bonorum librorum lectione, ulterius cognitionis doctrinæque incrementum, querendo.

S s s 2

Impri-

(z) Quas hic ex autographo cum lectoribus benevolis communicamus.

Imprimis in id semper incumbere visus est, ut vita modesta hominique Theologo digna, studia ornaret, ipsoque actu ostenderet, veritatem, quatenus ad pietatem est, sibi cordi esse.

Sic mores componendo, uti se bonis gratum acceptumque reddidit, ita cum iam in Belgium abiturus, ad examen prius admitti cuperet, publicum profectuum suorum specimen editurus, venerandum urbis nostrae Ministerium votis eius deesse noluit, cui & periculo facto, prompte ad quaestiones propositas respondendo, adeo fecit satis, ut communibus suffragiis in Candidatorum numerum sit receptus.

Adsit illi benignissimum Numen porro propitium, patentemque aliquando portam aperiat, acceptas dotes in aliorum salutem cum fructu impendendi! Sic nullus dubito, eum utilissimum in manu Domini organum evasurum, illosque, qui honestis eius conatibus forsan faverint suoque patrocinio succurrerint, ipso actu experturos, benevolentiam hanc in ipsius Ecclesiae commodum olim redundaturam esse. Vale.

Dabam Bremæ,

D. II. Septembr. MDCCXXXV.

Noster haud diu post, nimirum d. XXII. Aug. an. 1735. ab amplissimo Senatu ecclesiastico Palatino in locum fratris sui optimi *Christiani* ad Rectoratum Crucenacensem nuncupatus, ad idem officium d. XX. Octobr. eiusdem anni Heidelbergæ sollemniter obligatus, atque ipsis Calendis Novembr. secutus a ven. *Ioan. Iacobo Wund*, tunc temporis Inspectore, rite introductus fuit. Iam antea d. XXX Octobr. cum castissima & probissima Virgine *Maria Philippina Womradia*, Viri spectatissimi *Friderici Burckhardi Womradi*, tunc Administratoris Koppensteniani, filia natu maxima, matrimonium iniiit auspiciatissimum. Anno quadragesimo sexto ipsi Pastoris munus in pago Gross-Winternheim, in valle Ingelnhemienfi sito, demandatur; ubi d. XXX. Oct. ex 2 Tim. IV. 2. aditiam

lem habuit sermonem. Quinquennio post Winternhemien-
sibus suis dixit vale, concione ex Act. XX. 32. proposita. Nam
anno quinquagesimo primo d. XVIII. Iunii, Bosenhemien-
sis prope Crucenacum ecclesiæ Pastor designatur; quod munus,
prævia oratione inaugurali, ex Hebr. XIII. 17. desumpta,
fuit adgressus d. XIX. Septembris.

In qua statione tandem apoplexia correptus, d. VI. Ian.
1760. piam efflavit animam; qua occasione supra laudatus
Ioan. Paulus Hooe, tunc ecclesiarum Crucenacensium Epho-
rus, ex verbis Ierem. XVII. 16, 17, ab ipso beato selectis,
funebrem dixit orationem (a).

Dum adhuc in Lyceo Bremensi philosophiæ & theologiæ
operam navaret, dissertationem physico-mathematicam de
methodo veram tractandi Physicam, præside V. C. *Ioan. Hen-
rico van Lom*, A. L. Mag. philosophiæ Doctore, atque Ma-
theseos & Astronomiæ Prof. P. O. defendendam suscepit Re-
spondens, d. XXV. Mart. 1732. (b). Varia quoque pro-
grammata scholastica, loca quædam ex antiquitatibus illu-
strantia, publicavit, in forma patenti, quam adpellitant,
semper typis impressa.

Post obitum suum superstites reliquit quatuor filios, &
duas filias; ex quibus hodièdum ambæ filiæ & duo filii lumi-
ne vitæ fruuntur; quorum natu maximus est *Christianus
Burckhardus Brüningi*, d. VIII. Sept. an. 1736. Crucenaci
natus. An. 1752. d. XXII. Sept. sub moderamine ven. *Phil.
Henrici Paniel*, Rectoris, dignus fuit iudicatus, qui ad le-
ctiones transfret academicas. Heidelbergæ ab ore virorum
celeberrimorum *Linckii*, *Brüningii* & *Wundii* avidissime in
collegiis pependit. Anno 1756. pro licentia concionandi,
S s s 3 \ fed

(a) Quæ pleraque debemus msc. biographiæ; conf. quoque p. 479.

(b) Hæc diss. Bremæ in 4. edita, continet pagg. 51.

sed biennio post d. X. April. pro sacro ordine examinatur. Ipsi an. 1762. d. XXII. Febr. munus Ecclesiastæ in fano S. Lamprehti fuit ab amplissimis Academia Patribus oblatum; ad quod a viris longe celeberrimis *Gattenhoffen*, tunc Rectore Magnifico, & b. *Chr. Brünings* d. I. April. sollempniter introducebatur. Quam spartam etiamnum laudabiliter exornat, eamque plures annos feliciter exornet, candidissime precor.

D. XVIII. Maii anno septuagesimo quarto a Mannhemienfi Reformatorum coetu, pariterque quadriennio post d. XX. Maii an. 1778. a Francothalienfibus invitatur, ut pro suggestu oratoriæ sacræ specimen ederet; sed tamen, certissimis eisdemque omnino sufficientibus inductus rationibus, docimasticas eiusmodi conciones humanissime, quæ ipsius consuetudo est, declinare nullus dubitavit (c).

29) *Ioan. Sebastianus Lohrbacher*, Crucenacensis, in academia Marburgensi per duodecim annos versatus, tandem in munere Conrectoris defunctum *Piscatorem* excepit d. XXVIII. Nov. an. 1746; in qua statione debita naturæ solvit an. 1779. (d).

30) *Phil. Henricus Paniel*, Crucenacensis, primum vicibus Conrectoris aliquamdiu functus, cuius tunc temporis me discipulum fuisse merito gaudeo, tandem in locum Rectoris *Ioan. Melch. Brünings*, ad cathedram ecclesiasticam promoti, d. XIX. Octob. anno quadragesimo sexto succenturiatur. Vir hicce in sparta sua exornanda longe diligentissimus & dexterimus tandem, viribus corporis iam dudum apprime debilitatis, d. IX. April. anno septuagesimo quarto corpore fuit solutus acerboque merfus funere (e). Duos reliquit filios,

(c) Quæ ex litteris, humanissime ad me latis, didici.

(d) Sterberegister de an. dicto.

(e) Ibidem de anno 1774.

lios, alterum *Ioannem Wilhelmum*, de quo statim, alterum vero *Carolus Ludovicum*, Crucenaci natum, d. XX. Sept. an. 1775. in Theologiæ Candidatorum numerum rite susceptum, sed demum d. XII. Febr. anni subsequenter ordinatum, nunc vero Pastorem Baccharacensem (f).

31) *Ioan. Casimirus Wund*, Crucenacensis, optimorum virorum *Ioannis Iacobi & Friderici Ludovici* (g), frater, quartus Lycei Præceptor d. XXVII. Iunii anno quadragesimo tertio sollempniter designatus, *Karbachio*, ad munus ecclesiasticum abeunti, successit. Tandem noster, probitate animique candore ornatus, cuique mens fallere nescia fuit, anno seculi septuagesimo aura ætherea vesci desit (h).

32) *Henricus Iacobus Ebberts*, similiter Crucenacensis, pro sacro ordine examinatus Calendis Iul. an. 1750. patrem in officio scholastico exceperit tamquam tertius Præceptor die V. dicti mensis an. 1759; post mortem autem *Lohrbacheri* d. VIII. Febr. anno septuagesimo Conrectoris munus fuit nactus (i).

33) *Ioan. Wilhelmus Paniel*, Crucenacensis, d. XXVIII. Martii anno septuagesimo Theologiæ Candidatis, prævio examine, adscriptus, eodem anno d. XXVI. Novemb. *Wundio* in duabus inferioribus Athenæi curiis successit; utpote cui post patris obitum d. XVIII. April. an. 1774. Rectoris munus fuit demandatum (k).

34) Hunc igitur in infimis classibus fuit secutus *Fridericus Paulus Dilg*, Crucenaci progenitus, Calendis April. ad ordinem sacrum admissus an. septuagesimo secundo, sed ad officium Præceptoris d. IX. Maii an. 1774. obstructus (l).

Tres

(f) Kirchenverfassung p. 119.

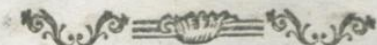
(g) De quibus supra pluribus p. 465. seqq. & p. 468. seqq.

(h) Sterbregister de dicto anno.

(i) Kirchenverfassung, p. 63. & 72.

(k) Ibidem p. 83. & 63.

(l) Rursus ibid. p. 63. & 71.

Tres igitur Crucenacenses in Gymnasio Crucenacensi, prima Musarum mearum altrice, iamiam sub provida summi Numinis cura docent, nempe *Io. Wilh. Paniel*, Rector, *Henr. Iac. Ebberts*, Conrector, nec non *Frid. Paulus Dilg*, Præceptor. Huic optimorum & eruditorum virorum trigæ quælibet bona, fausta & salutaria precor & adprecor, ut gravissimis ipsorum laboribus fortuna semper adspiret prosperrima.

§. L. Quæ cum ita sint, Benevoli Lectores, quos merito semper honore prosequor! tandem meo labori, quo in Archisatrapia Crucenacensi eiusque metropoli, dulcissima nostra patria, partim aliquatenus illustranda, partim vero accuratius describenda, sum per aliquod temporis spatium defunctus, coronidem imponere iuvat. Suam equidem *παιδείαν*, sive institutionem, pio studio in usum puerorum editam, sic finit, atque in epilogo istam sic adloquitur poëta (m):

- „ Repperies aliquos, qui te lacerare studebunt,
- „ Hos tamen invidia se macerare sine.
- „ Doctorum si te veneranda caterva virorum
- „ Suspicit, eximæ fat tibi laudis adest.
- „ Laus ea, quam nobis tribuunt doctique piique,
- „ Non volat Aeoliis mox peritura Notis.
- „ Nereides donec ludant, & Balthica Thetis,
- „ Vel minimo nobis carmine stabit honos.

Scribit præterea Vir, ingentibus omnino præconiis haud indignus (n): *Quemadmodum a toto illo tempore, quo colligendo concin-*

(m) Nimirum *Ioan. Georg. Vibergius*, in libello, *Vitebergæ ex officina typogr. Viti Creutzer* vulgato. 1583. 8.

(n) Nempe *Petr. Dom. Rosius de Porta*, V. D. M. in eccl. Scamff. & colloquii sup. *Oengadinæ Cancellarius*, circa finem præfationis ad historiam Reformationis ecclesiarum Raticarum, Tom. I. *Curia Rætorum & Lindaviæ. MDCCLXXII. in 4. mai.*

*concinnandoque huic operi incumbo, (sunt enim anni aliquot) non defuerunt quidam irrisores, — qui, dum mihi profuere nihil, a subsannationibus amarulentis non abstinuerunt, me — — false traducentes, quasi parturiant Montes, nascatur tandem ridiculus Mus: sic facile pervideo, alios nunc futuros, qui carpant, lacerent, desiderent. Sunt quippe plerique talis indolis, ut verbis utar Hieronymi (o), qui in eo se disertos arbitrantur ac doctos, si alieno operi detrahant, & non quid ipsi possint, sed quid alii non possint, diiudicent. *Isis quid reponam, non habeo, nisi gratias Deo, qui mihi vires dedit ad labores tolerandos, & sumtus suppeditavit, ad edendum hoc, super quod habeant ut carpant.**

Invide, quæ ratio est, cum tu nihil edere possis,
Quod placeat, tantum cur aliena notas?

Ego vero hic loci de aliorum iudiciis, seu veris seu vanis, ægras effundere querelas nolo, suum unicuique iudicium ultro relinquens, atque illis, qui me meliora aut certiora docuerint, palmam lubentissime concedens. Fuit olim, estque huius quoque seculi quædam labes, aliorum virtuti & labori turpiter invidere. Verum autem invidia, vera virtute ingenuoque labore parta, non est invidia, sed reapse proxima via, quæ ad altiores virtutis gradus tutissime ducit, quin immo remedium optimum & præsentissimum, quo ad meliores magisque ingenuas actiones numquam non veluti amico calcari instimulamur. Quoniam autem nonnulla documenta, ad negotium meum facientia, nimium sero ad manus pervenerunt, ordinem, alioquin procul dubio observatum, observare, prout volui, non ubique potui. Sufficit tamen, me in istis rebus arduis & difficillimis, licet quibusdam, rerum imperitis, exiguæ ac facillimæ videantur, in istis quoque, quæ haud paucis obvolatæ sunt tenebris, a scopo, quem

T t t

quem

(o) In proœm. in Comm. Hof. Lib. II. Tom. III.

quem mihi proposui, non prorsum aberravisse. Sufficiet quoque, si huiusmodi scriptis quosdam popularium meorum ad æmulationem provocavero. Insuper eruditissimis & celeberrimis illis Viris, qui nostrum laborem non modo recensere, sed laudibus etiam efferre, ac publico commendare sunt dignitati (p), maximas ex candissimo animo gratias rependo, quod in ferendo iudicio plus ingenuæ humanitatis, quæ nævos vel benevole tegit vel amice corrigit, quam critica ἀντιβείας rationem habuisse videantur.

Quod reliquum est, Crucenacensibus meis omnia bona, fausta & salutaria precor, adprecor, iisque voveo, semper ut optatis fortuna respondeat prosperrima. Absint, diu absint ab iis fata, quibus sæpe conflictabantur, funestissima! Absint, longissime absint acerbissima, quæ furor bellicus ipsis non raro intulit, detrimenta! Absint non fatis deplorandæ aquarum inundationes, quibus crebro, & nuperrime d. XXVII. Febr. periclitabantur! Doleo nominatim tristissimam vicem familiæ *Riemianæ*, eiusque honestissimæ ac spectatissimæ, tunc maxime flebilibus adversæ fortunæ casibus eheu! agitata, nunc herum patremque familias, aquarum fluctibus submersum, lacrymis merito lugentis mæstissimis, ideoque omnium, qui probissimam non exuere humanitatem suescunt, misericordia, solatio & auxilio longe dignissimæ.

Ceterum floreat in posterum omnes omnis Ordinis Præfetti! Floreat litterati tum politici tum ecclesiastici! Optimi Cives optime floreat vigeantque! DEVS T. O. M. eorum omnia clementissime fortunet!

Transeat usque dies ipsis sine nubibus atris,
 Protegat & ipsos provida cura DEI!

(p) V. gr. in der historischen Litteratur, quam in societate quorundam Eruditorum edit Vir longe celeberr. *Ioan. Georg. Menzel*, (Erlang. 1783. 8. mai.) P. VIII. m. Aug. num. 6. p. 158 — 169.

I N D E X

RERUM PRAECIPUARUM,

I N

ARCHISATRAPIAE ET OPPIDI CRUCENACENSIS

DESCRIPTIONE OCCURRENTIUM.

NUMERUS INDICAT PAGINAS.

A.

- A**begg (Ioan. Iac.) p. 455.
Achenbach (Carolus Conr.) Crucenacensis; eius studia, munera & scripta. 409. seqq. 500.
—— (Franciscus) 409.
—— (Franc. Philip.) 409.
—— (Georgius) 409. 499.
—— (Ioannes) 409. 500.
—— (Ioan. Iacobus) 409.
Adami (Ioan.) Rugenwaldensis. 282. seq. 286. seqq.
—— (Ioan. Ludolfus) Crucenacensis. 291.
Adelbertus, Archiepiscopus Moguntinus. 8. seq.
Adelbertus I. Archiep. Mog. 55.
Adelbertus, five Albertus, Comes Sponhemienfis. 89.
Adolphus, Comes Nassoviae. 11.
Adolphus, Comes Palat. Rheni. 179. seq.
Aepfelbach, rivus. 41.
Alamanni Romanos expellunt, & regionem, in qua Crucenacum postea conditum, occupant. 7.

(*)

Alba

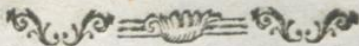

- Alba Iulia, oppidum, Weissenburg, hodie Carlsburg. 342. seq.
 Albertus Magnus. 267. seqq.
 Alexander, Com. Palat. Rh. Bipontinus, Ludovici Nigri filius. 62. 64.
 Alfentia (Nicol. de) Lector Theol. in conventu Crucen. eius scripta. 232.
 Alfenza, annis. 41.
 Alstedius (Ioan. Henr.) 342.
 Andreæ (Ernestus) Godofridi filius, Rector Neostad. 339.
 — (Ernestus) Godofridi frater, Pastor & Inspector Weinhem.
 344. 347. seq. 350. 358. 399.
 — (Godofridus) Inspector Crucenacensis. 340-377. Eius studia &
 itinera. 341. seqq. Munera. 344. seqq. Groningæ moratur.
 350. Alia itinera. 350. seqq. Nominatur ecclesiastes Ni-
 crogemundanus. 361. seqq. Eius matrimonium. 363. Nun-
 cupatur Inspector Odernhemienfis. 363. seqq. Inspector
 Crucenac. 367. seqq. Eius obitus. 369. Eius amici &
 fautores. 371. seqq. 500.
 — (Philip. Hieronymus) Insp. Crucen. 159. 415. seqq. 500.
 — (Tobias) 340.
 Andreas de Traiecto inferiori, monachus Sponhem. 230.
 Angerus (Melchior) 503.
 Anselmus five Anselmus de Bickelnheim. 218. seq.
 Villa montis S. Antonii, Germ. Antonsbergerhof. 88.
 Auen, seu Auwen, pagus. 89.
 Augustus, Imperator Rom. fluvium Navam iuxta opp. Bingium ponte
 iunxit. 35.
 Aula Araufionensis, Germ. Oranienhof. 150.

B.

- Bachendorphius (Nic. Matthiades), Medicus Heidelberg. 493. seqq.
 not. s.
 Baerweiler-Hottenbach. 43.
 Baldemar, Abbas Sponhem. 219.
 Balduinus, Archiepiscopus Trevirensis. 179.
 Beckelnhemienfis diœcesis. 10. 13.

- Beckelnheim (Wilhelmus de) Abbas Sponhem. 222. feqq.
 Beckelnhemium, castrum, Germ. Schloß-Beckelnheim. 90.
 Beckelnhemium, villa, Germ. Thal-Beckelnheim. 92.
 Wald-Beckelnheim. 92.
 Becmannus (Christian.) Rector Amberg. 292. feqq.
 Bender (Car. Philippus.) 502.
 Bering (Ioan. Georgius) 448. feq. & 501.
 Beringer (Ioan. Fabianus) 503.
 Bernhardus, Abbas Sponhem. 106. 168. feq.
 Bernhelmus, Abbas Sponhem. 72. feqq.
 Bertholdus, Archiepiscopus Mogunt. 150.
 Bethlem-Gabor, Princeps Transilvaniæ. 342.
 Bethlemio-Rakociana schola. 342.
 Bettinger (Andr.) 499.
 Bibliotheca Sponhemienfis. 79. feqq.
 Bickelnheim (Anselmus de) 79. 218. feq.
 Bingert, alias Bingart, pagus. 89.
 Bingium, urbs, & pons iuxta eam. 5. & 35. Cœnobium S. Ruperti,
 vulgo Rupersberg, prope Bingium. 32. feq.
 Bisterfeldius (Ioan. Henricus) 342. 359.
 Bockenavia, Germ. Bockenau, pagus. 90.
 Boelmann, al. Bollmann, (Ioan. Rudolph.) 504.
 Boos, pagus. 93.
 Borschard (Cornelius) 504.
 Bosenheim, pagus, & cœnobium ibidem. 93. feq.
 Bozbach, amnis. 40.
 Briel (Fridericus), 504.
 Brünings, (Burckardus) Crucen. Io. Melchioris filius. 509.
 — (Christianus) Bremenfis, S. S. Th. D. & Prof. Heidelberg. 452-
 465. Eius studia. 452. feq. Matrimonium primum. 453.
 Munera 453. feqq. Matrimonium secundum. 455. Eius en-
 comium. 457. Liberi 457. Scripta 458. feqq. Alia. 487. 505.
 — (Christi Ludovicus) Crucenacensis, Christiani filius, Pastor
 Heidelb. & Consiliarius eccles. Palat. 478. feqq.

- Brünings, (Godofridus Christi.) Crucen. Christiani filius, nunc Inspector
 Boxberg. 488. seqq.
 — (Ioan. Melchior) Bremenfis, Christiani frater. 506. seqq.
 Burckhardi, (Cornelius) 504.

C.

- Calenfelfius (Georg. Daniel.) 499.
 Camerarius, (Philippus). 260. 272.
 Cantrifusoris, (Bertholdus) cognomine de Sobernheim, Canonicus Mo-
 gunt. 228.
 Carmer (Ioan. Henricus L. B. de), Cruacenacensis, nunc magnus Can-
 cellarius Boruff. 482. seqq.
 Carolus Ludovicus, Elector Palat. 12. 18. 96. 172. 365. seqq.
 Carolus Magnus, Imp. Rom. 110. 116. 146.
 Carolus Philippus, Elector Palat. 49.
 Carolus Theodorus, Elector Palat. 25. 173.
 Catharinæ villa, St. Catharinen-hof. 94.
 Castell (Wolfig. Theodoricus, Comes de). 212.
 Castrum Cruacenacense vetustissimum. 6. seqq. 143.
 Cauponis (Wigandus), ex ordine Prædicatorum, Trithemii adverfa-
 rius. 238. seqq.
 Christarius, (Ioan. Frid.) Palatinus. 337. seqq.
 Christianus IV. Dux Bipontinus. 25.
 Christophorus, Marchio Badensis. 242.
 Cœnobii villa, Kloster-hof. 94.
 Colson (Antonius). 159.
 Comites Asperi, vulgo Raugravii; eorum præcipua sedes. 15.
 Conradus Celtes Protucius. 237.
 Conradus, Dux Francorum. 91.
 Conradus, Episcopus Spirensis. 125.
 Cornarius (Achates), Physicus & Medicus. 491. seqq.
 Crafft I. Abbas Sponhem. 74.
 Creutzenach (Nicolaus de), Prof. Theol. in acad. Viennenfi, & scripta-
 cius. 231.

Crucenacensis (M. Petrus), Iudex aulicus Heidelb. sub Friderico I.
Electore Palat. 229.

- Crucenacensis archifatrapix prisca facies. 2. seqq.
- Castrum Romanorum ibidem exstructum. 5. 6. 7.
- Varii huius regionis possessores. 7. 8. seqq.
- Varia eius regionis incrementa. 10. seqq.
- Viterius incrementum. 14. seqq.
- Per Comitatum anteriorem Sponh. 15. seqq.
- Recentior præfecturæ status, fines & situs. 26. seqq.
- Eius flumina & amnes. 33. seqq.
- Eius conditio physica & œconomica. 43. seqq.
- Eiusdem oppida, arces, monasteria & alia loca. 50. seqq.
- Ipsa metropolis CRUCENACUM, eiusque denominatio. 108. seqq.
- Eius antiquitas, & palatium regium. 111. seqq.
- Veteres & recentiores Dynastæ. 121. seqq.
- Augmenta & privilegia civitatis. 132. seqq.
- Aedificia regia, ecclesiastica, publica & civilia. 143. seqq.
- Nonnulla ad Crucenacum spectantia miscelli argumenti. 166. seqq.
- Mortis Martisque fata. 174. seqq.
- Civitatis status recentior, fines & termini. 193. seqq.
- Aedificia, prædia, cives, incolæ, agri & decimæ. 197. seqq.
- Nonnulla physica seu naturalia. 208. seqq.
- Quædam de rebus ecclesiasticis. 210. seq.
- Præfecturæ & civitatis præfecti. 20. seq. 128. seqq. 211. seqq.
480. seqq.
- Litterati Crucenacenses. 214. seqq.
- Et quidem antiquiores. 214. seqq.
- Recentiores. 280. seqq. 491. seqq.
- Recentissimi. 337. seqq.
- Vitam adhuc viventes. 482. seqq.
- Nonnulli Ecclesiæ & Gymnasii Doctores. 499. seqq.
- Crucenacum, oppidum. 108. seqq.
- Eius castrum, vulgo die Heidenmauer. 112. seqq.
- Vrbs olim dicta Stauronesus. 114.

- Crucenacense Palatium regium. 9. 115. 117. 119. 143.
- Sedes fuit nonnullorum Comitum & Principum. 132. seqq. 143.
- Iure civitatis donatur. 135.
- Arx montana, Germ. Kauzenberg. 144. seq. 185. 188.
- Cœnobium Ordinis S. Benedicti ad S. Martinum. 146.
- Templum S. Crucis & cœnobium nigrum, postea P. P. Carmelitarum. 147.
- Cœnobium S. Vincenti. 147.
- Sacrarum Virginum S. Augustini cœnobium D. Petro consecratum. 148.
- Cœnobium in insula Navæ, B. V. Mariæ dedicatum, postea in ecclesiam collégiatam abiit. 150. seqq. Epitaphia in eadem 152. seqq.
- Aedicula sacra D. Disibodi. 154.
- Cœnobium P. P. Franciscanorum, S. Wolfgango dedicatum. 154.
- Templum Evangelico-Lutheranorum. 156.
- Gymnasium Reformatorum. 156. seqq.
- Salinæ. 163. seq. 202. 207.
- Insignia urbis. 173.
- Mercatus annui. 173.
- Fodinæ hydrargyri. 174.
- Mortis & alia fata. 174. seqq.
- Fata Martis ante bellum tricennale. 179. seqq.
- — In bello tricennali. 182. seqq.
- — In bello Gallico. 188. seqq.
- Limites Crucenacenses. 193. seq.
- Status recentior. 195.
- Vetus & novum oppidum, die alt- und neu-stadt. 198. 195.
- Aedificia & prædia hodieum restantia. 197. seqq.
- Varii ordinis cives & incolæ. 203. seqq.
- Campi, agri, silvæ &c. 206. seqq.
- Naturalia. 208. seqq.
- Oppidum a Gallis expugnatur. 368. seqq.
- Cruciger (Georgius) 442.

D.

- Dalen (Ioannes a). 172.
 Dalwick (Henr. Burckhardus de). 482.
 Danckelmann (Everh. Christop. Balthasar de). 419.
 Dauben (Iustus Henricus). 500.
 Debus (Georgius). 430. seqq.
 Delrio (Martinus). 262.
 Dilg (Frid. Paulus), Crucenacensis. 511.
 Dienheim (Ioannes de). 211.
 — (Wigandus de). 211.
 D. Disibodi ædicula S. 154.
 Disibodenbergense cœnobium. 58.
 Doverinus (Hermannus), Crucenacensis, I. C. 301.
 Drefferus (Matthæus), historicus. 262.
 Dummissum, oppidum antiquissimum. 31.
 Dynastæ Crucenac. veteres & recentiores. 121. seqq.

E.

- Ebberts (Henr. Iacobus). 511.
 Eberhardus, Comes de Newenburg. 9.
 Eberhardus, Comes Sponhemienfis. 123.
 Ebernburgum, castellum quondam munitissimum. 94.
 Effern (Ferd. Wilhelmus de). 183.
 Ehingen (Otto Franciscus ab), Crucenacensis. 492.
 Ellerbach, amnis. 40. seq.
 Elifabetha, Com. Sponhem. 15. seq. 18. 35. 135. 141. 150. seq. 152. not. c. 195.
 Emichonis Comitatus. 31.
 Epitaphia in templo collegiati Crucen. 152. seqq.
 — in templo monasterii Sponhem. 77. seqq.
 Erbach, amnis. 42. seq.
 Esthius (Lubertus), Prof. Heidelb. 492. seqq.

F.

- Faustus, alias Fust (Ioannes), Crucenacensis, Prior Argentinensis;
 eius scripta. 225.

Faustus

- Faustus (Ioannes iunior), alias Georg. Sabellicus, præstigiator, vulgo der Schwarzkünstler. 257. seqq.
- Feyl, pagus Ebernburg. 95.
- Fickeisen (Christianus), Gymn. Crucen. Rector. 147. 163. 504.
- Flad (Ioan. Daniel), Frid. Reinhardi filius, Ph. Wilh. Ludovici frater. 427.
- (Frid. Reinhardus), Cruacenacensis, Confiliarius eccles. Palat. &c. 424-429.
- (Laurentius). 213.
- (Philip. Petrus) Confiliarius Palat. Friderici Reinh. pater, Philip. Wilh. Ludovici & Ioan. Dan. avus. 20. 128. seqq. 159. 424.
- (Phil. Wilh. Ludovicus), Frid. Reinhardi filius, Ioan. Danielis frater, nunc Director Senatus eccles. Palat. & Confiliarius Regiminis Elector. Palat. 427.
- Fodinæ Cruacenac. hydrargyri. 174.
- Francia orientalis & occident. 7.
- Franciæ Duces. 8. seq.
- Franciscanorum cœnobium Crucen. 154.
- Frey-Laubersheim, pagus. 95.
- Fridericus I. Elector Palatinus II. 17. 52. 60. seq. 76. 89. 91. seq. 101. 103. 138. seq. 142. 227. 229.
- Fridericus I. Rex Boruffiæ. 411.
- Fridericus II. Elector Palatinus. 142. 280.
- Fridericus II. Rex Boruffiæ. 483. 505.
- Fridericus III. Elector Palatinus. 18. 102. 140. 142. 211. 305.
- Fridericus III. Imperator Romanus. 231.
- Fridericus IV. Elector Palatinus. 12. 18. 170. seqq. 291.
- Fridericus Wilhelmus, Rex Boruffiæ. 445.
- Frohn (Ioan. Philippus), Haffo-Cassellanus. 449. seq.
- Fuchs (Carolus Iacobus de), 421.
- (Ioan. Henricus de), Monzingensis. 418. seqq.
- (Ludov. Casimirus de), 421.
- (Paulus de), Stetino-Pomeranus. 421. seqq.

G.

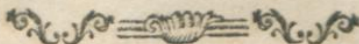
- Gallas, Dux Cæsareus. 185.
Gan - Erben, quasi gemeine Erben. 127. seq.
Gauch (Ioan.), Sobernhem. 280.
Geier (Ioan. Daniel), egregius Physicus. 408.
Geispizheim (Wolffg. Bernhardus de). 212.
Gemundium (al. Gemunda.), oppidum. 31.
Genzingen, pagus. 95.
Genzinger - Bach. 42.
Gerardus, Archiepiscopus Mogunt. 96.
Gerdefius (Daniel). 441. not. n. 448. not. w.
Gerlacus, Comes Sponhem. 220.
Germanus (M. Balthafar). 297.
Gefnerus (Conradus). 260. 270.
Glanus, fluvius. 37. feqq.
Gleistorffer (Waltherus). 499.
Gobelinus, Crucenacensis, Abbas Sponhem. 80. 166. feqq. 226. feqq.
Gottschalck (Abrah. Theobaldus), Crucenacensis. 407. seq.
Gouppeliere (Dominus de), Gallorum præfectus. 191.
Gryposius (Ioannes), cogn. Artopœus, civis Crucenacensis eruditus. 232.
Guldenbach, amnis. 42.
Gustavus Adolphus, Rex Sueciæ. 184. seq.
Gutenberg, pagus. 97.
Guthenius (Henricus), Architectus Heidelberg. 298.
Gymnasium Crucenacense. 156. feqq. 191. seq.

H.

- Haas (Ioannes), 503.
Hackenheim, pagus. 97.
Hahner - Hof. 98.
Hallgarten. 98.
Hananbach, amnis. 40.
Hargesheim, pagus. 98.
Hasfurt (Ioan. Virdungus de), Mathematicus. 274. seq.

(**)

Hecht

- Hecht (Otto Reinholdus), 377. seq.
 ——— (Philip. Reinhold.). 377. seq.
 Heddorterhof. 98.
 Heidelberg. collegium Sapientiae. 280.
 Heidenmauer. 112. feqq.
 Heiles (Franc. Daniel). 213. 481.
 Heimbergerhof. 98.
 Henrici (Sigwartus). 386.
 Henricus, Abbas Sponh. bibliothecæ Sponhem. vastator. 80. 221. seq.
 Henricus, Comes Sponhem. 11.
 Henricus IV. & V. Imperatores Romani. 90. seq. 119. 121.
 Hezler (Daniel.) 503.
 S. Hildegardis, Virgo celeberrima; eiusque scripta. 214. feqq. 241.
 Hiltrudis, Meginhardi Comitis Sponhem. filia. 214.
 Hochstatten. 98.
 Hoffmannus (Balthasar), Sobernhemienfis. 298.
 ——— (Henricus). 298.
 ——— (Ioan. Balth.) 300.
 Hondorfius (Andreas), seculi XVI. ecclesiastes. 259.
 Hooc (Ioan. Paulus), Bipontinus. 467. seq. 501.
 Horche (Henricus), 423. seq. 500.
 Hottingerus (Abel Adam.). 451. seq. 501.
 ——— (Ioan. Henricus), D. & Prof. Theol. Heidelb. Ab. Adami Pa-
 ter. 451.
 Humbertus (Daniel), Francothal. 157. seq. 388. seq. 504.
 Hundheim (L. B. de). 213.
 Hunnorum pagus vel tractus. 1. seq. 28.
 Hufæus (Eufatius), 296.
 ——— (Phil. Stephanus), 296.
 Hülsmannus (Ioan.) 500.
 Hydrargyri fodinæ Crucen. 174. I.
 Igelbach. 39.
 Insignia urbis Crucen. 173.

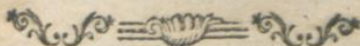
- Ioach. Ernestus, Marchio Brandenburgico-Onolsbacensis, 182.
 Ioachimus, Marchio Brandenburg. 242. seq.
 Ioan. Cafimirus, Comes Palat. Rh. II. 12. 282.
 Ioannes, cogn. Claudus, Comes Sponhem. 132. seq.
 Ioannes, Abbas Sponh. 96.
 Ioannes I. Comes Sponh. 126.
 Ioannes I. Dux Bipontinus. 299.
 Ioannes II. Comes Sponhem. 77. 120. 126. 137. 144. 149.
 Ioannes II. Dux Bipont. 299. seq.
 Ioannes V. Comes Rhenensis. 150.
 Ioannes VI. Comes Sponhem. 15. seq.
 Ioannes, Elector Saxoniae. 266. 277.
 Ioannes Wilhelmus, Elector Palatinus. 13. 21. seqq. 49. seq. 66. 128.
 157. 393.
 Iutta, Meginhardi, Sponhem. Comitibus, foror. 214.

K.

- Karbach (Ioan. Henricus). 506.
 Katzenbach, amnis. 43.
 Kautzenberg, arx montana Crucen. 144. seq. 185. 188.
 Keiflin (Ioan. Georgius). 436. seq.
 Kiesrother - bach. 43.
 Kimedontius (Abrahamus). 503.
 Kirchmeyerus (Ioan. Christianus), D. & Prof. Theol. Heidelb. 415.
 Klosterhof. 94.
 Knitlinga, oppidulum Württembergense, prope Brettam Palat. 258.
 264. 273. 278.
 Krayus (Isaacus). 482.
 Kriegsfelder - bach. 42.
 Kuhnus (Ioan. Godofridus). 453.

L.

- Landfchad (Ioannes de Steinach). 181.
 Langenlonsheim, pagus. 98. seq.
 Langenthal, pagus. 99.

- Litterati Crucenacenses. 214-498.
 Lohrbacher (Ioan. Sebastianus). 510.
 Lotharius Franciscus, Archiepiscopus Mogunt. 13.
 Ludismannus (Caspar.). 502.
 Ludovicus II. Elector Palatinus. 137.
 Ludovicus III. Elector Palat. 140.
 Ludovicus V. Elector Palat. 139.
 Ludovicus VI. Elector Palat. 151.
 Ludovicus Henricus, Comes Palat. Rh. 12. 105. 172. seq.
 Ludovicus Henricus Mauritius, Dux Simmerensis. 145.
 Ludovicus IV. Imp. Rom. 58. seqq. 123.
 Ludovicus, Marchio Badensis. 157.
 Ludovicus Niger, Dux Bipontinus. 11. 52. 101.
 Ludovicus Philippus, Comes Palat. Rh. 18. 172. 186.
 Ludovicus Pius, Imp. Rom. 116. 118. 146. 166.

M.

- Manlius (Ioannes). 258. 272.
 Maria, Princeps Arausiaca. 150.
 D. Mariæ porta, Germ. Marienpfort. 63. seq.
 Martini (Casp. Fridericus). 339.
 Matthias (Frid.). 502.
 Maximilianus, Imp. Rom. 244.
 Maximilianus I. Imp. Rom. 266. seq.
 Maximilianus, Rex. Rom. 169.
 Mechtildis, Domina Comes Seynensis. 140.
 Meginhardus, Comes Sponhem. 65. 69. 72.
 Meliffus (Paulus Schedius), P. C. 307. seqq. 317. seq.
 Mercatus annui Crucen. 173.
 Merxheim, villa. 99. seq.
 Meuschius (Theobaldus), Crucenacensis. 300. seq.
 Mieg (Ludov. Christianus), Th. D. & Prof. Heidelb. 470.
 Monæus (Conradus), Gymn. Neohuf. & Crucen. Rector. 303. 503.
 ——— (Ioan. Conrad.). Crucenacensis, I. C. 302.

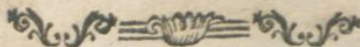
- Monzinga, oppidum. 50. feqq.
 Monzinger-bach. 39.
 Mortius (Michael); eius fides erga Comitem Sponhem. fortitudo &
 fata. 132. feqq.
 Müllerus (Fridericus), Crucenacensis, pictor. 491.

N.

- Narcissus, Gallus, Med. D. 245.
 Naturalia Crucenacensia. 208. feqq.
 Naudæus (Gabriel). 262. feq. 271. feq.
 Nava, Navus, Germ. die Nahe &c. fluvius. 34. feqq.
 Navenis pagus. 28. feqq.
 Nebel (Daniel), Prof. & D. Heidelberg. 390. 402.
 Nettesheim (Corn. Agrippa de), 259. 268. feq. 276.
 Neufville (Franc. Daniel de), 447.
 Neuphardus (Ehrhardus), 281.
 ——— (Ioan. Vlricus). 281.
 ——— (Wolfg. Nicolaus). 281. feq.
 Nicolaus de Alfentia. 232.
 Niederhausen, pagus. 100.
 Nifter (Ioan. Wilhelmus), Crucenacensis. 487. feq.
 Norheim, pagus. 101.
 Nube (Ioan. Henricus). 501.
 Nussbaum, pagus. 101. feq.

O.

- Obentraud (Albertus Reichardus de). 481.
 Oberhilbersheim, pagus. 202.
 Oberfreit, viculus. 103.
 Odernhemium Palat. expugnatur. 365.
 Odernhemium ad Glanum, Germ. Glan-Odernheim. 102.
 Oppidum vetus & novum Crucen. 108. 195.
 Ortenberg (Ludovicus ab), I. V. D. 480. feq.
 Ostroburgum, vel Ostroburgense Palatium. 9. 120.

- Otto Henricus, Elector Palatinus. 18.
 Otto (Ioan. Henricus), Præfectus Palat. 20. 213. & 416.
 — (Ioan. Michael). 159.

P.

- Pabst (Wilhelmus). 212.
 Palatini Saltus, vulgo der Pfalzsprung. 170. seqq.
 Palatium regium. 9. III. seqq. 143.
 Paniel (Ioan. Wilhelmus), Crucenacensis, Phil. Henrici filius. 511.
 — (Phil. Henricus), Crucenac. 510. seq.
 Pareus (Ioan. Philippus), Davidis filius. 304-336. Basileæ creatur A.
 L. M. & Philos. Doctor. 305. seq. Cæsareus Poëta Laureatus.
 307. seqq. Eius munera. 309. seqq. Eius fata. 310. seqq.
 Creatur Theol. Doctor in Academia Basil. 314. seqq. Eius
 obitus. 317. Eius coniuges. 320. seq. Eius filii Daniel &
 David. 321. seq. Scripta eius. 322. seqq. De iis variorum
 iudicia. 324. seqq.
 — (Daniel), Io. Philippi filius. 332. seqq.
 — (David), Theol. Heidelb. 282. 284.
 Pastores ecclesiæ Crucenac. 499. seqq.
 Pellicanus (Conradus). 88.
 M. Petrus Crucenacensis, iudex aulicus Heidelberg. 229.
 Pfalzsprung. 170. seqq.
 Philippertus, Marchio Badensis. 211.
 Philippus Conradus, Comes Steinfurtenfis. 380.
 Philippus, Elector Palatinus. 60. seq. 81. 142. 169. 180. 241. seqq.
 246. seqq. 274.
 Philippus Ludovicus, Comes Palat. Rh. Dux Simmerensis. 187.
 Piscator (Ioannes), 340.
 — (Ioan. Iacobus), 443. 504. seq.
 — (Phil. Ludovicus), 341. seq. 359.
 Pithopœus (Lamb. Helmius). 287. 297.
 Planig, pagus. 103.

- Porlock (Gisbertus), Inspector Crucen. 379. seqq. Eius studia. 380. seqq.
 Scripta eius. 383. seq. 500.
 — (Ioan. Henricus). 384. seqq.
 Porta D. Mariæ, Germ. Marienpfort. 63. seq.
 Præceptores Crucen. Gymnafii. 502. seqq.
 Præfecti Crucenac. veteres & recentiores. 20. seq. 128. seqq. 211. seqq.
 480. seqq.
 Praunweiler, pagus. 104.
 Privilegia civitatis Crucenac. 132. seqq.

Q.

- Quad (Ioan. Nicolaus). 213.

R.

- Randeck (Wilhelmus de). 211.
 Raugravii; præcipua eorum fedes. 15.
 Rectores Gymnafii Crucenac. 502. seqq.
 Remich (Nicolaus de), Abbas Sponhem. 88.
 Reuchlinus (Ioannes), al. Capnio. 237.
 Reutelius (Ioan. Wernerus). 442. seq. 505.
 Richardus, Com. Pal. Rh. Dux Simmerensis. 170.
 Riedesheim, pagus. 104.
 — (Domini de), Nobiles. 104.
 Rittmeierus (Christianus), Dapifer Crucenacensis. 213. eiusque scripta.
 413. seqq.
 Roda, vicus Vinariensis. 264.
 Rotherhof, 104.
 Roxheim, pagus. 104.
 Rudolphus I. Elector Palatinus. 137.
 Rudolphus II. Elector Palat. 139.
 Rulmannus (Ioannes). 499.
 Rupertus I. Elector Palat. 108. 138. seq. 141.
 Rupertus II. Elector Palat. 141.
 Rupertus III. Elector Palat. 15. seq. 31. 138. 225.

Rupertus

- Rupertus Pipan, Ruperti III. filius. 16. 135. 151. 152. not. c. 195.
 Rupertus Sanctus, Comes Palat. Rheni. 33.
 Ruthardus, Archiepiscopus Moguntinus. 55.

S.

- Sabellicus (Georg.). vulgo Faustus iunior, der Schwarzkünfler. 156.
 257. feqq.
 Salinæ Crucenac. 163. feq. 202. 207.
 Saltus Palat. der Pfalzsprung. 170. feqq.
 Sapientiæ collegium Heidelberg. 280.
 Saurius (Alexander). 502.
 Schardtius (Petrus). 388.
 Scharpfenstein (Cratzii de). 55. feq. 64.
 Schneckius (Ioannes), Prætor Sobernhem. 57.
 Schedius (Paulus Meliffus). 307. feqq. 317. feq.
 Schelm de Bergen (L. Baro). 20.
 Scheurlius (Laurentius). 495. feq.
 Schlofferus (Ioan. Philippus). 432.
 — (Ludov. Georg.). 432.
 Schmidberg (Nicol. Brunus de). 181.
 Schmidtman (Ioan. Daniel), Palatinus. 412.
 Schwabenheim, vulgo Pfaffen-Schwabenheim, pagus & cœnobium.
 65. feqq.
 Seynenses Comites. 10.
 Sickingen (Franciscus L. B. de). 156. Bellum adversus ipsum, 169. feq.
 274.
 Simon III. Comes Sponhemienfis. 75. 126. 137.
 Simon IV. Comes Sponhem. 15. 35.
 Sixtus (Wolfg. Christophorus.) 444. 500.
 In Comitatu Sponhem. commune dominium inter Electorem Palat. &
 Marchionem Badensem desit. 20. feqq.
 Sobernheim (Bertholdus Cantrifuforis de), Canonicus Mogunt. 228.
 Sobernheim (Ioannes de), Abbas Sponhem. 220. feq.

- Sobernheim (Matthias de), in aula Ruperti III. Electoris Palat. Confiliarius. 225. seq.
- Sobernhemium, oppidum. 55. feqq.
- Sohrius (Frid. Cafimirus). 499.
- Soltwedelia, oppidum Anhaltinum. 264.
- Spanhemius (Daniel). 292.
- (Ezechiel). 292.
- (Fridericus), Pater & Filius. 292.
- (Wigandus), Crucenacensis, Theologus & Philologus Amberg. atque Heidelbergensis; eius epistola ad Chr. Becmannum. 291. feqq.
- Spieff (Ioan. Martinus). 505.
- Spina (Ioannes de). 391. 412.
- (Petrus de). 390.
- Spinola, Marchio. 182. seq.
- Sponheimer (Ioannes). 503.
- Sponhemium, pagus & arx. 67. seq.
- Sponhem. bibliotheca. 79. feqq.
- Sponhemienfes Comites. 10. 15.
- Sponhem. Comitatus anterior. 15. feqq.
- Sponhem. epitaphia & inscriptiones. 67. 73. seq. 77. feqq.
- Sponhem. monasterium. 68. feqq; eius bona. 75.
- Stahl (Car. Theodorus de). 28. 486. seq.
- Staudernheim, pagus. 105.
- Staudernheimer - Bach. 40.
- Stauronefus olim dicebatur Crucenacum. 114.
- Stein (Ioan. Fridericus, L. B. ab & in). 212.
- Steinach (Ioannes Landfchad de). 181.
- Steinharter - hof. 105.
- Steinkallenfels (Henr. Cafimirus, L. B. de). 212.
- Stephanus, Comes Palat. Rh. Dux Simmerensis & Bipontinus. 17.
- Stephanus, Comes Sponhem. 69.
- Stephanus, Ruperti III. Cæsaris & Electoris Palat. filius. 141.

- Stibelius (Ioannes), Lutræ Cæsareæ natus, Theologus, adfinis Dav. Parei. 282. feqq.
- Stollberg (Christop.). 499.
- Stofchius (Ferdinandus). 458. feq. not. w.
- Strasburgerus (Paulus). 343. 357.
- Stumphius (Abrah. Henricus). 437.
- (Ludov. Hermannus). 437. feqq. De eo, eiusque scriptis nonnullorum iudicia. 439. feqq.
- Suffridus, Comes Rhenensis. 149.

T.

- Timannus (Iosua Conradus), Nicrogemunda-Palatinus. 339. 504.
- Tolner (Car. Ludovicus), Crucenacensis, historicus. 389-407. Eius studia atque itinera. 391. feqq. Eius historia Palatina & aduersarii. 393. feqq. Nuncupatur Consiliarius & Historicus Palatinus, nec non Hassiacus. 393. feq. Eius infelix matrimonium. 398. feq. Eius obitus & epitaphium. 399. feq. Alia scripta. 400. feq. Iudicia de Tolnero. 401. feq. Programma acad. de ipsius morte. 402. feqq. Aliorum testimonia. 406. feq.
- Traiecto inferiori (Andreas de), Monachus Sponhem, nonnulla scripsit. 230.
- Treviranus (Ioan. Daniel). 447. feq. 501.
- Treytzen, al. Dreifen, villa. 106.
- Trithemius (Ioannes), Abbas Sponhem. 80. 82. feqq. 232. feqq. Eius fata & scripta. 232-256. Creatur Abbas in suburbio Herbipolit. 246. feq. Eius epitaphia, reliqua scripta, atque de iisdem iudicia. 247. feqq. Societatis litter. Rhenanæ membrum. 256.

U.

- Udegeba, Baldemari, Abbatis Sponhem. soror. 220.
- Udo, Nobilis de Sponheim. 95.
- Ursinus (Zacharias), Theologus Palat. 285. feq.

V.

- Vangiones, liberi Germaniæ populi. 2. feqq.
 Venningen (Carolus Philippus, L. B. de). 28.
 Venator (Balthasar). 438.
 S. Vincenti cœnobium Crucenac. 147.
 Virdungus (Ioannes de Hasfurt), Mathematicus. 274. feq.
 Voglerus (Valentinus Henr.), Physicus. 496.

W.

- Waghnerus (Ioannes). 211.
 Waldbach. 43.
 Walramus, Comes Crucenac. & Sponhem. 149.
 Weigand (Casp.). 503.
 Weinheimer-Bach. 39.
 Weinhemium Palat. in strata montana occupatur. 346. feqq.
 Weinsheim, pagus. 106.
 Wenceslaus, Imp. Rom. 141.
 Wernerus, Comes Rhenensis. 143. 148. feq.
 Wernerus (Valentinus). 499.
 Wefenbecius (Matthæus). 299.
 Widder (Frid. Adamus). 446.
 ——— (Ioan. Philippus). 445. feq. 505.
 Wierus (Ioannes). 259. feqq. 270. 272. 276.
 Wilhelmi (Christop. Reinh.) 500.
 Wilhelmitæ monachi. 63. feq.
 Wilhelmus, Abbas Sponhem. 103.
 Wilhelmus de Beckelnheim, Abb. Sponh. 222. feqq.
 Wilhelmus, Hassiæ Landgravius. 180.
 Wilhelmus, Imp. Rom. 268.
 Wilhelmus, L. B. in Winneberg & Beyelstein. 481.
 Wilhelmus, Marchio Badensis. 186.
 Willichus I. Abbas Sponhem. 89.
 Willegifus, Archiepiscopus Mogunt. 52. 55.
 Wimpelingius (Iacobus). 240.

(***) 2

Winter.

- Winterburger (Ioannes). 496.
 Wittenberga, opp. 265. seq.
 Wittich (Matthæus). 503.
 Womrad (Ioan. Conradus.) 387.
 Wonsheimer-Bach. 42.
 Wund (Carolus Casimirus), Ioan. Iacobi filius. 478. 490. Diem supremum obiit d. XXIII. April. inter septimam & octavam matutinam, terræ mandatus d. XXV; qui erat dies eius natalis, quo quadragesimum ætatis annum complevit.
 — (Daniel Ludovicus), Crucenacensis, Ioan. Iacobi filius, 478. 490.
 — (Ioan. Casimirus), Io. Iacobi & Frid. Ludovici frater. 511.
 — (Ioannes Iacobus), S. Theol. D. & Prof. & Pastor Heidelberg. 469-478. Eius studia, itinera & munera. 469. seqq. Theol. Doctor creatur. 472. seqq. Eius scripta. 475. 477. Obitus. 476. encomium. 476. seq. 501.
 — (Frid. Ludovicus), Crucenacensis, Ioan. Iacobi frater, Senatus eccles. Palat. & curiæ matrimonialis Director. 465. seqq.
 — (Frid. Petrus), Crucenacensis, Io. Iacobi filius. 478. 490.
 Wyler (Franciscus), Monachus Crucen. eius scripta. 231. seq.

Z.

- Zaberer (Ioannes). 503.
 Zachmann (Ioan. Reichardus de). 497. seqq.
 Zahn (Conradus). 499.
 Zimmermann (Ioan. Nicolaus), Poëta Laureatus. 338. 503. seq.
 Zotzenheim, pagus. 107.

MANTISSA AD CRVCENACVM.

A N E C D O T A

IOANNIS GEORGII GRAEVII a)

EPISTOLA b)

A D

GALLIAE REGEM LVDOVICVM MAGNVM.

Magnitudine non solum rerum domi forisque gestarum, sed inusitata & incredibili quadam beneficentia, in omnis virtutis genere honorando TE Ipse dudum consecrasti, AUGUSTE! ut vivus vidensque tanquam praesens aliquod Numen in orbe terrarum colaris. Hostes vincere, populos magnos fundere, gentes infestas & indomitas pacare Atrilæ, Tamerlani aliique Barbari Reges potuerunt, sed benevolentia demereri genus humanum, ut Hercules & salutare illi Dii Castores, Reges supra fastigium regium extollit & superis miscet. Hac vero mirifica beneficentia in omnes, quos bene mereri de humana societate censés, non modo non maximos quosque Reges, quos unquam sol aspexit, sed TE Ipsum longe superasti. Nihil dicam de aliis ordinis hominibus, de Ducibus bellicis, de artificibus, de negotiatoribus, quos cum aliquid salutare mortaliū generi invenissent, fecissentve, Tua cura dignatus es, & liberalissime tractasti, de mei loci hominibus loqui mihi tantum pau-

(*)

cissimis

cissimis apud TE liceat, Rex sapientissime! Cum persuasum & exploratum TIBI esset, ad beatitudinem & cultum vitæ humanæ studia sapientiæ & doctrinarum non parvum adiuventum adferre, in fovendis ingeniis & disciplinarum præstantissimarum cultoribus ornandis, quis ab omni hominum memoria TIBI par fuit aut secundus? Laudibus in cœlum effertur priscorum quorundam Regum ac Imperatorum liberalitas, qua viros doctos sui temporis sunt profecuti. Verum non latius illa paruit, quam erga suos cives, aut si quos externos forte in suum comitatum adscripserant, aut in itineribus viderant; TV vero, Rex Optime Maxime! quos ubique gentium liberalioris alicuius artis quam exercent bono publico non trivialis intelligentia famæ commendavit, stipendiis & præmiis invidendis profecutus es, ut testatur faceres TIBI non magis esse curæ salutem TVI regni, quam incolumitatem & dignitatem literarum, hoc est regem agere non solius Galliæ, sed totius cultioris orbis, cum non tantum commodis Tuorum civium, sed omnium hominum consulis. Eorum enim augentur commoda, cum egregiarum scientiarum decus augetur & propagatur.

Me cum huic peplo clarorum hominum intexi voluisti, quos TV immortalitate donasti, non possunt enim non sempiterni nominis decus sibi promittere, quos prærogativa iudicii & voluntatis TVAE exemit vulgo, ea me consecutum esse, semper existimavi, quæ nunquam sperare sustinueram. Verum ab

co

eo tempore nulla res alia me sollicitum æque habuit dies noctesque, quam ut & grati animi, & studii, quod in excolenda doctrina poliori pono, monumentum statuerem, quod fidem faceret, nec apud immemorem tanti beneficii, nec apud indignum TE collocaſſe tantum beneficium. Cum igitur expoliifem cura mea Tullianorum ſcriptorum optimum de Officiis Sereniſſimo Delphino c) dicendum, TIBIque mittendum cenſui, ſi gratiam, in quam me poſuit apud TE honeſta opinio de meis conatibus in re litteraria, conſervaverit hoc gratæ ſignificationis pignus, maius in rebus humanis nihil eſt, quod poſſim velimve optare.

DEVS TE, Regum unicum Decus cum Auguſta Domo diutiſſime incolumem eſſe iubeat, quem precabimur, ut de noſtris TVOS annos augeat. Traiecti ad Rhenum, poſtridie Kal. Novembris. 1687.

Grævius.

a) Quantus in republica litteraria Vir fuerit *Grævius*, non eſt, cur hic loci multis repetam præconiis. Sufficiant, quæ de eo in dedicatione Epistoſarum ad illuſtrem Virum *Giſbertum Cuperum*, Reip. Daventriensis Conſulem &c. &c. d. VIII. Cal. Maii an. 1707. ſcripſit *Ioan. Albertus Fabricius*, D. & Eloq. Prof. Hamburg. Si, inquit, in quoquam mortalium; certe in Io. Georgio Grævio hæc coniuncta enituiſſe, citra invidiæ etiam invidiam affirmaverim. Quanta in illo Viro, quamque accurata & dilucida cognitio Antiquitatis, quanta utriusque linguæ peritia,

(*) 2

quanta

quanta scientia rei civilis & rerum toto orbe quavis memoria gestarum. Eloquentia vero tam singularis tamque exquisita, ut sermo eius a Musis videatur ipsis & Græciis elaboratus esse, Latine certe qui scripserit vel tersius vel suavius, a longa iam memoria reperire liceat neminem. Hæc quantumvis magna ac præclara, non tamen tanti mihi videntur, quam quæ in eodem Viro semper mihi admirationi maximæ fuerit dotibus illis arctissimo nexu copulata virtutes, honestatis constans ac perpetuum studium, summa humanitas, modestia, æquitas, qua diligentissime sibi cavebat, ne aliorum meritis detraxeret, calumniam tanquam turpem & atrocem, invidentiam veluti ignavam bestiam procul a se iubebat esse, sine exceptione favebat ingenio, amicus sincerus ac constans, pronus ad alienas celebrandas virtutes, gaudebat, cum videret, alios ex aliorum quoque disciplina in decus litterarum succrescere, nunquam cessabat ardere studio amplificandi dignitatem & latifundia bonarum artium & disciplinarum, atque ad idem faciendum alios indefessa opera inflammabat. Hostis iuratus contentionum, obtræctionumque, & odiorum, quibus de re sæpe nihili in sese mutuo grassari dolebat Viros doctissimos, qui ut in gratiam iterum redirent invicem, omnem operam impendere non gravabatur. His si addas denique *νοῦνογονησόνων* illam ac præclaram vivendi, quæ in illo Viro præfulgebat, artem, comitatemque, qua non minus imæ sortis hominibus poterat uti humaniter, quam cum viris principibus & in summa dignitate constitutis, versari, atque amorem eorum & estimationem sibi conciliare; is equidem Grævius fuisse videbitur, ut, si multi huiusmodi essent inter eos, qui in eruditum nomen profitentur suum, eruditionis ipsius haud dubie & litterarum maior dignitas apud homines esset futura. Verissime dixit Democritus, vel quisquis ante ipsum primus sermonem animi umbram atque imaginem esse affirmavit. Itaque harum quoque, quas iam memoravi, virtutum vestigia in scriptis Grævii omnibus perspicue impressa leguntur, nusquam tamen clarius manifestiusque illa clucent, quam in eius Epistolis, ex quarum lectione ideo

maxi-

maximam me semper cepisse voluptatem libenter profiteor ac præ me fero.

Ceterum plura dabit V. C. *Petrus Burmannus*, senior, in oratione funebri in obitum Viri clarissimi *I. G. Grævii*, Magnæ Britannicæ Regis Historici, Politices, Historiarum & Eloquentiæ Professoris Ordinarii, dicta XI. Kal. Martias MDCCIII. Ex hac oratione, subiuncta quoque epistolis *Grævii*, tantummodo decerpam, quæ ad Academiam spectant Heidelbergensem. Ibi namque pag. 574 & 575. sequentia legimus: *Ad omnia surdus* (Grævius), nullo blandimento, nullis illecebris, ut patriæ in morem dilectam sibi *Ultraiectum* desereret, quam sua professione omnem famam amissuram sciebat, poterat corrumpi. Non celebrata illa & singularis *Amstelædamensium Magistratum in Eruditos liberalitas*, non urbani ærarii, cuius angustia numquam prætexi possunt, & ex quo stipendium, quale nulla in his terris civitas persolvere potest Professoribus suis, largissimum promittebatur, amplitudo; non si ipse mortalis esse desineret, viduæ & desolatæ familiæ paratum in istius urbis Proceribus præsidium, non summus libertatis, cuius eam urbem arcem esse dicere consueverat, fructus, qui incolis præbetur, animum eius labefactabant. Non *Academica Lugdunensis splendor*, & præ nostra celebritas, non maioris emolumentum spes, quæ ostendebatur. Non ipsa *Venetæ Republicæ maiestas & antiquitatis gloria*, quæ raro exemplo tam longe, in doctorum Virorum penes se penuria, dignum *Octavio Ferrario* successorem quærebat, eum, ut fidem nostris datam solveret, adducebat. Non *Regis Borussiae*, qui, ut omnibus Eruditis prolixum favorem præstat, *Grævium* tamen singulari amore & benevolentia amplectebatur, liberalissima & sæpius iterata invitatio; non *Palatini Electoris*, qui in instauranda antiquissima *Heidelbergensi Academia* eius consilio uti, & renascentis *Scholæ* initia eius nomine & auspiciis consecrari optabat, sine exemplo liberalitas, a sententia sua dimovebat.

Huius *Gravii* insignem bibliothecam, optimis omnis generis auctoribus refertam, magnifico impendio comparatam, an. MDCCIII. Cal. Mart. illustri prorsus exemplo, Heidelbergensi Academix donavit Serenissimus Princeps & Elector IOANNES WILHELMVS. Vid. *Wolfg. Wilhelmus de Riesmann* in *diff. hist. philol. de hodiernorum Principum Palatinorum origine, eorumque erga litteras favore*. Thef. XIX. circa finem. Quem in finem legi quoque meretur *allocutio submississima* ad eundem Ser. Electorem, cum bibliothecam *Gravianam* Academix Palatinæ addidisset, facta a *Ioanne Laurentio Crollio*, eiusdem ante ferale incendium, tum vero Marburgensis Vniversitatis Professore Theologo, atque anno prædicto Marburgi exscripta typis *Ioan. Iodoci Kürfneri*, in fol. Conf. V. C. *Ioannis* in *Miscell. hist. Palat.* p. 258. Sed tamen multos bibliothecæ Gravianæ libros Dusseldorpii tum remansisse, paucissimos autem, eosque maximam partem Grammaticos, atque aliquot historicos cum nonnullis Auctoribus classicis, qui non magni sunt momenti, Heidelbergam pervenisse, testis est ipsa bibliotheca.

- b) *Gravii* præfationes & epistolas CXX. in usum Latinæ eloquentiæ studiosorum collegit & edidit *Io. Alb. Fabricius*, simulque adiunxit *Petri Burmanni* orationem dictam in *Gravii* funere. Hamburgi sumtu *Christiani Liebezeit*, typis *Spiringianis*. A. C. MDCCCVII. in 8. Eadem oratio funebris subnecta quoque est orationibus *Gravii*, quas Ultraiectioni habuit, & quas laudatus *Burmannus* iunctim publici iuris fecit Lugduni Batav. apud *Ioannem du Vivie*. MDCCXVII. in 8. mai. Quid vero clar. Editor de hisce Epistolis senserit, ex ipsius verbis, in cit. dedicatione obviis, dilucidissime patefcit: *Sapius*, inquit, *hinc optavi, & pro Gravianii gloria nominis expectavi etiam, ut Epistolæ eius, quas scripsit propemodum infinitas, ex privatis virorum doctorum studiis proferrentur in lucem atque singulari fructu hominum studiosorum, qui bonæ menti non minus, quam eloquentiæ ac bonis litteris dant operam, in publicum emitterentur. Dum autem ces-*
satur,

satur, existimavi, me opera pretium facere, si hanc interim earum paulo plus quam centuriam colligerem, atque promulsidis loco in unum redactam volumen edere aggrederer, ut vel ceterarum, quibus carendum adhuc est, desiderium, utcumque harum lectione levem, vel eos, qui possunt, ad reliquarum evulgandarum curam atacrius suscipiendam impellam accendamque. In hoc epistolarum Grævianarum libro, veluti amœno quodam fragrantissimorum florum fasciculo, non occurrit superior epistola; utpote quam, iamdudum in scriniis meis delitescentem, hac occasione ex apographo descriptam, cum benevolis Lectoribus communicare non dubitavi. Aliam, eamdemque elegantissimam & eruditissimam Grævii ad magnum illum Ezechielem Spanhemium, eximium quondam Palatinatus nostri ornamentum, Epistolam, Traiecti ad Rh. a. d. VI. Kal. Novembr. 1672. datam, nobis adfervavit cel. Vhlius in sylloge nova epistolarum (Norimb. 1760. in 8.) Vol. I. Lib. III. ep. 128. pag. 543-552.

- c) In citato epistolarum volumine duæ Grævii epistolæ, ad Serenissimum Galliarum Delphinum LVDOVICVM scriptæ, reperiuntur; altera nimirum est Epist. IX. p. 39-43. Trai. ad Rh. Kal. Decembr. 1683; altera vero Epist. IX. pag. 49-54. Trai. a. d. X. Kal. Jul. MDCCCLXXXVII. Vtraque ad epistolam, iam primum in publicum emissam, propinquam habet relationem.

